

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SALİH HOÇU'NUN HİKÂYELERİ ÜZERİNE KARAÇAY-BALKAR TÜRKÇESİ DİL İNCELEMESİ (İNCELEME-METİN-DİZİN)

Yüksek Lisans Tezi

GİZEM ALTINKAL

Tez Danışmanı

DOÇ. DR. HÜSEYİN DURGUT

Çanakkale – 2020

T.C.

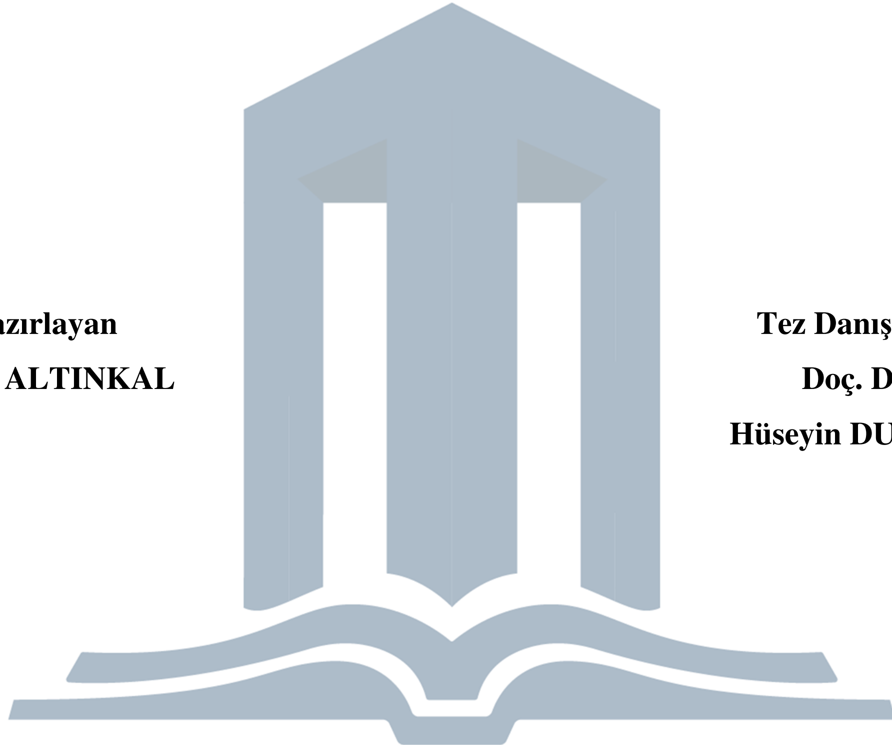
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

SALİH HOÇU'NUN HİKÂYELERİ ÜZERİNE KARAÇAY-BALKAR TÜRKÇESİ DİL İNCELEMESİ (İNCELEME-METİN-DİZİN)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Gizem ALTINKAL

Tez Danışmanı

Doç. Dr.

Hüseyin DURGUT

Çanakkale-2020

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Salih Hoçu'nun Hikâyeleri Üzerine Karaçay-Balkar Türkçesi Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizin)" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24/08/2020

Gizem ALTINKAL

ÖZET

SALİH HOÇU'NUN HİKÂYELERİ ÜZERİNE KARAÇAY-BALKAR TÜRKÇESİ DİL İNCELEMESİ

Bu tezde, modern Karaçay-Balkar edebiyatının kurucu yazarlarından biri olan Salih Hoçu'nun *"Jannan Otnu İçinde"* adlı kitabındaki *"Safar bla Revolütsiya", "Mudah Jaş", "Jannan Otnu İçinde", "Bu Eki Ḳabır Kimnidile", "Ozdula Zamanla", "Eki Kareldi", "Çıpçıḳ", "Kapitan Gastello", "Jigitle", "Tashaçıla"* adlı hikâyeler kullanılmıştır. Bu hikâyeler çerçevesinde yapılan dil incelemesi ve dizin ile Karaçay-Balkar Türkçesi gramerinin özellikleri, yazarın Karaçay-Balkar Türkçesini nasıl kullandığı, yazarın üslubu ve edebî görüşü değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tez, *İnceleme, Metin* ve *Dizin* olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Karaçay ve Balkar sözlerinin etimolojileri, tarihî belgelerde bu sözlerin nasıl geçtiği, Karaçay-Balkar Türklerinin etnik kökenleri, yaşadıkları coğrafya ve nüfuslarına değinilmiş, daha sonra Salih Hoçu'nun hayatı, sanatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. *İnceleme* kısmı *Ses Bilgisi* ve *Biçim Bilgisi* olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmiştir. *Ses Bilgisi* bölümünde Karaçay-Balkar Türkçesindeki ünlü ve ünsüzlerin Eski Türkçeye göre gösterdiği değişimler verilmiştir. Karaçay-Balkar Türkçesindeki ünlü ve ünsüzlerin Eski Türkçeye göre durumları, hikâyelerde geçen sözcüklerin uğradığı ses olaylarıyla ilgili başlıklar altında örneklendirilmiştir. *Şekil Bilgisi* bölümünde ad, sıfat, zarf, zamir, eylem ve edat konuları ele alınmış, ad ve eylem çekimleri, Eski Türkçe ve Tarihî Kıpçak Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. *Metin* bölümünde hikâyeler transkribe edilmiş ve daha sonra metnin, orijinal hâline sadık kalmaya çalışarak yapılan Türkiye Türkçesine aktarması verilmiştir. *Dizin* bölümünde, hikâyelerde bulunan sözcüklerin gramatikal dizini verilmiştir. Sonuç bölümünde ise inceleme kısmında elde edilen verilerin değerlendirilmesi ışığında ulaşılan çıkarımlar sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Salih Hoçu, Karaçay-Balkar, Ses Bilgisi, Biçim Bilgisi, Dizin.

ABSTRACT

A LINGUISTIC ANALYSIS OF KARACHAY-BALKAR TURKISH IN THE STORIES OF SALİH HOÇU

In this thesis, *"Safar bla Revolütsiya", "Mudah Jaş", "Jannan Otnu İçinde", "Bu Eki Ḳabır Kimnidile", "Ozdula Zamanla", "Eki Ḳareldi", "Çıpçıḳ", "Kapitan Gastello", "Jigitle", "Tashaçıla"* stories are used which placed in the book *"Jannan Otnu İçinde"* of Salih Hoçu who is one of the constitutor author of modern Karachay- Balkar literature. The language analysis and the index within the framework of these stories and the features of the grammar of Karachay-Balkar Turkish, how the author used Karachay-Balkar Turkish, and the style and literary view of the author were tried to be evaluated.

The thesis consists of three parts: *Analysis, Text* and *Index*. In the introduction part, the etymologies of the Karachay and Balkar words, how these words are mentioned in the historical documents, the ethnic roots of the Karachay-Balkar Turks, the geography and population they live in, were then given information about the life, art and works of Salih Hoçu. The *Analysis* section has been evaluated under two titles: *Phonology* and *Morphology*. Vowels and consonants in Karachay-Balkar Turkish in phonetics section are given according to Old Turkish. The states of vowels and consonants in Karachay-Balkar Turkish compared to Old Turkish are exemplified under the titles related to the sound events of the words mentioned in the stories. Noun, adjective, adverb, pronoun, action and prepositions are dealt with in the *Morphology* section, and noun and action shots are tried to be evaluated in comparison with Old Turkish and Historical Kipchak Turkish. In the *Text* section, stories are trascribed, and then the text was translated into Turkish, trying to stick to its original state. In the *Index* section, the grammatical index of the words in the stories is given. In the conclusion part, the conclusions reached in the light of the evaluation of the data obtained in the examination section are presented.

Key Words: Salih Hoçu, Karachay-Balkar, Phonology, Morphology, Index.

ÖN SÖZ

Tarih boyunca birçok topluma kucak açan, göç yollarında önemli bir durak noktası olan Kuzey Kafkasya, Türk topluluklarından biri olan Karaçay-Balkar Türklerine de ev sahipliği yapmıştır. Tarih sahnesine ne zaman ve nasıl çıktıkları hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamayan Karaçay-Balkar Türklerinin etnik oluşumunda birçok toplum etkili olmuş, bu toplumlar aynı zamanda Karaçay-Balkar Türklerinin kültürlerinin, örf, âdet ve geleneklerinin oluşumuna da etki etmiştir. Bugün Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti ve Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Karaçay-Balkar Türkleri, kültürlerini ve dillerini halen korumakla beraber, yoğun şekilde Rus etkisi altındadır.

Rusların tüm Kafkasya'ya hâkim olma arzusu ve daha sonra da sıcak denizlere inme politikası çerçevesinde Kafkasya halkları üzerinde kurdukları baskıdan nasibini alan Karaçay-Balkar Türkleri, uzun zaman boyunca Rus boyunduruğu altın girmemek için direnmiş, özgürlük mücadelesi vermişlerdir. Fakat her ne kadar direnmişlerse de Rus hâkimiyeti altına girmek zorunda kalmışlar, 2. Dünya Savaşı sırasında Ruslara ihanet ettikleri iftirasına uğrayan Karaçay-Balkar Türkleri, yurtlarından sürgün edilmişler ve on dört yıl sonra bu hasret bitmiş, ana yurtlarına geri dönmüşlerdir.

Karaçay-Balkar Türkleri köklü, sağlam ve zengin bir sözlü edebiyata sahip olmuştur; fakat yazılı edebiyata 19. yüzyılda geçmişlerdir. Zamanla modernleşen, zenginleşen ve gelişen Karaçay-Balkar yazılı edebiyatı birçok yetenekli sanatçı vermiştir. Karaçay-Balkar yazılı edebiyatının yapı taşlarından birini oluşturan, modern Karaçay-Balkar edebiyatında hikâye ve roman türünün oluşumuna büyük katkılarda bulunan yazarlardan biri de Salih Hoçu'dur.

Salih Hoçu 1910 yılında Balkar'ın Köndelen köyünde doğmuştur. Ailesiyle birlikte zor zamanlar atlatan Hoçu, küçüklüğünden beri hikâyelere ve hikâyeciliğe ilgi duymuş, okul yıllarından itibaren şiir ve yazı yazmaya başlamıştır. Eserlerinde her zaman halktan yana olmuş, halkı için en iyisini istemiş, halkın sıkıntılarını, yaşamlarını anlatmış; bunları yaparken de karakterlerini daima gerçek hayattan ve halkın içinden seçmiştir. Bu sayede toplum tarafından sevilmiş, hikâyeleri insanlar arasında anlatılmıştır. Toplum içinde

yaşayan gerçek insanları hikâyelerinin içine alarak okuyucusuna yol göstermiş, iyiyi ve kötüyü gözler önüne sermek istemiş, edebî hayatını bir dava adamı olarak sürmüştür.

Türkiye'de bu alanda yapılan çalışmalara baktığımızda Karaçay-Balkar Türkçesi hakkında çok az çalışma yapılması, Salih Hoçu ile ilgili herhangi bir çalışma bulunmaması, bizim Karaçay-Balkar Türkçesi ve Salih Hoçu'nun hikâyeleri üzerine çalışmamızda etkili olmuştur. Karaçay-Balkar Türkçesinin söz varlığını ortaya çıkarmak, Salih Hoçu'nun Karaçay-Balkar edebiyatındaki yerini ortaya koymak, edebî kişiliğini ve dil özelliklerini tanımak ve tanıtmak amacıyla hazırlamış olduğumuz bu tezde, Salih Hoçu'nun Cannan Otnu İçinde adlı eserinde bulunan *"Safar bla Revolütsiya", "Mudah Caş", "Cannan Otnu İçinde", "Bu Eki Ḳabır Kimnidile", "Ozdula Zamanla", "Eki Kareldi", "Çıpçıḳ", "Kapitan Gastello", "Cigitle", "Tashaçıla"* adlı hikâyeleri incelenmiştir. Hikâyeler transkribe edildikten sonra Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Yapılan dil incelemesi ve söz varlığı çalışması ile Karaçay-Balkar Türkçesinin dil özellikleri ve yazarın üslubu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu tez çalışması *İnceleme, Metin, Dizin* olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Karaçay-Balkar Türkleri, Karaçay-Balkar Türkçesi, Karaçay-Balkar edebiyatı hakkında bilgi verildikten sonra Salih Hoçu'nun hayatı, sanatı ve eserlerine değinilmiştir.

İnceleme bölümü *Ses Bilgisi* ve *Biçim Bilgisi* olmak üzere iki ayrı kısımda ele alınmıştır. *Ses Bilgisi* bölümünde Karaçay-Balkar Türkçesinde bulunan ünlü ve ünsüzlerin, Eski Türkçeye göre durumları değerlendirilmiş, metinlerdeki sözcüklerde bulunan ses olayları, ilgili başlıklar altında örnekleriyle verilmiştir.. *Biçim Bilgisi* bölümünde ad, sıfat, zarf, zamir, eylem ve edatlar ayrı başlıklar altında ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ad ve eylem çekimleri Eski Türkçe ve Tarihî Kıpçak Türkçesiyle karşılaştırılmalı olarak verilmeye çalışılmıştır. Metinlerde geçen sözler, ilgili başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Metin bölümünde öncelikle hikâyeler transkribe edilmiş, daha sonra orijinal metne sadık kalmaya çalışarak bu hikâyeler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Dizin bölümünde metinde geçen sözcüklerin yer aldığı genel bir sıkıştırılmış dizin oluşturulmuştur. Dizinde çekim ekleri alfabetik şekilde sıralanmış, sözcüklerin kullanım sıklığı, madde başları altında sol kısımda köşeli parantez içinde verilmiş, her sözcük

metinde kullanıldığı yere göre anlamlandırılmıştır. *Sonuç* kısmında ise çalışma boyunca elde edilen verilerden hareketle ulaşılan çıkarımlar sunulmuştur.

Ders dönemimde ve tez dönemimde benden yardımlarını ve desteğini asla esirgemeyen, beni her zaman motive eden, bana inanan ve güvenen, kaynaklarını ve bilgisini benimle paylaşan, tez konusunun seçilmesinde ve hazırlanmasında yardımcı olan çok değerli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Hüseyin DURGUT'a saygılarımı sunar ve çok teşekkür ederim.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi eğitimim boyunca ders aldığım, bilgisini esirgemeden bizleri yetiştirmeye çalışan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümündeki hocalarıma teşekkür ederim. Lisans ve yüksek lisans boyunca her konuda daima desteğini aldığım, kaynaklarını benimle paylaşan, her zaman yanımda olan, tez dönemimde de bana yardım eden çok kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Turan TÜRK'e çok teşekkür ederim. Cevabını bulamadığım bazı noktalarda danıştığım, beni cevapsız bırakmayan ve yardımcı olan Arş. Gör. Zeynep ASLAN'a teşekkürlerimi sunarım. Tez hazırlama sürem boyunca her zaman yanımda olan, benden yardımı esirgemeyen, bana destek olan arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Son olarak beni bu yaşa getiren, hayatımın her anında beni destekleyen ve asla yalnız bırakmayan, maddî ve manevî her konunda yanımda olan, ne kadar uzak olsak da hep yanımda hissettiğim, her zaman ellerinden gelenin fazlasını yapmaya çalışan sevgili aileme her şey için minnettar olduğumu belirtir, sevgilerimi sunarım.

Gizem ALTINKAL – Çanakkale, 2020

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BÖLÜM

METİN

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KISALTMALAR VE İŞARETLER

Ar. : Arapça

Bulg. : Bulgarca.

bk. : bakınız.

Çev. : Çeviren.

Der. : Derleyen(ler).

Ed. : Editör(ler).

EDPT. : An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish (Clauson 1972).

ET. : Eski Türkçe.

Far. : Farsça.

Fr. : Fransızca.

haz. : Hazırlayan.

İt. : İtalyanca.

Kıp. : Kıpçak Türkçesi.

Krç-Blk. : Karaçay-Balkar Türkçesi.

Rum. : Rumca.

Rus. : Rusça.

Uyar. Uyarlayan.

vb. : ve benzeri.

vd.	: ve diğerleri.
>	: Eski Türkçeden Karaçay-Balkar Türkçesine değişen ses olaylarını göstermek için kullanılmıştır.
+	: Ad çekim eklerinin gösteriminde kullanılır.
-	: Eylem çekim eklerinin gösteriminde kullanılır.
//	: Seslerin gösterilmesinde kullanılır.
/	: Bir biçim birimi farklı ses biçiminden ayırır.
~	: Denklik gösterir.

TABLOLAR LİSTESİ

ŞEKİLLER LİSTESİ

GİRİŞ

Karaçay-Balkar Türkleri

Kafkas dağlarının en yüksek zirvesi Elbruz (Miñi Tav) ve çevresindeki yüksek dağlık arazide yaşayan Karaçay-Balkarlılar, tarih boyunca Kafkasya'da hâkimiyet kuran Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Alan, Hazar, Kıpçak gibi proto-Türk ve eski Türk kavimleri ile çeşitli Kafkas halklarının etnik ve sosyo-kültürel bütünleşmesinden ortaya çıkmış bir Kafkasya halkıdır (Tavkul, 2003: 46).

Tarihî Belgelerde Karaçay ve Balkar Adları

Karaçay ve Balkar adlarına, tarihte farklı yazılı belgelerde rastlanılmıştır. Adilhan Appa, *Karaçay-Balkar Türklerinin Kökeni* adlı çalışmasında, Karaçay ve Balkar adlarının tarihî belgelerde nasıl geçtiğini şu şekilde vermiştir:

Balkar Türklerine izafe edilmek üzere *"Balkar"* sözü Rus kaynaklarında 1629 yılında, Terek bölgesi Rus Garnizonu Komutanı İ. A. Daşkov'un Moskova'ya gönderdiği bir mektupta geçmektedir.

Eski Gürcü kaynaklarında XIV. yüzyılda Balkarlara *"Basian~Basiani~Basiati"* adı verilmekte ve Balkar ülkesine de *"Basiania"* denilmektedir. Gürcülerin Balkarlara izafe ettikleri *"Basian"* ve *"Basiania"* adları ilk olarak *"Tshavatskiy Haçı"*nda geçmektedir.

1745 yılında Gürcü kralının oğlu ve aynı zamanda coğrafyacı ve tarihçi olan Vahuşti'nin notlarında da, Balkarlara izafeten *"Basian"* ve *"Basiania"* adları geçmektedir.

Karaçay Türklerine izafe edilmek üzere "Karaçay" sözü tarihte yazılı ve ilk olarak Rus kaynaklarında 1639 tarihinde geçmektedir. Bu tarihte Pavel Zaharev, Fedot Elçin ve Fedor Bajenov adlı Rus elçileri, Gürcistan'a giderlerken Karaçay topraklarında on beş gün kadar kalmışlar ve Karaçaylılar hakkında bazı notlar tutmuşlardır. Rus elçilerinin notlarında Karaçaylılardan *"Karaçay"* ve *"Karaçayevo Kabarda"* şeklinde bahsedilmektedir (Appa, 2002a: 1001-1007).

Ufuk Tavkul ise *Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları* adlı çalışmasında bu konu hakkında şu bilgileri vermiştir:

Karaçaylılar hakkında Avrupa kaynaklarındaki ilk bilgiler 1404 yılında Kafkasya'da bulunan Johannes de Galonifontibus'un notlarıdır. Burada Karaçaylılardan

"*Kara Çerkesler*" şeklinde bahseder ve yaşadıkları yer ve halk hakkında bazı bilgiler sunar.

1635-1653 yıllarında Kafkasya'da bulunan İtalyan misyoner A. Lamberti, Karaçaylıların Kafkas'ın kuzey eteklerinde yaşadığını, dillerinin Türk dili olduğunu, Karaçaylıların Hunların devamı olduğunu yazmıştır. Aynı zamanda A. Lamberti de Karaçaylılara "Kara Çerkes" adını vermiştir.

1643 yılında Terek bölgesindeki Rus ordusu Komutanı M. İ. Volinskiy yazdığı bir raporda "Balkar" köyleri ve Beştav (Pyatigorsk) yakınlarında yaşamakta olan "*Karaçaylı Çerkesler*" hakkında bilgi vermektedir.

19. yüzyıl başlarında Kafkasya ve Gürcistan'ı gezen Avrupalı bilim adamı J. Klaproth Karaçaylılarla ilgili, Adigelerin onlara Karçaga Kuşha, Tatarların ise Kara Çerkes adını verdiklerini, onların Kabardeylerden önce Kabardey'e yerleştiklerini, adlarını beyleri olan Karça'dan aldıklarını belirtmekte ve fiziksel özellikleri hakkında bilgi vermektedir.

19. yüzyıl sonlarında Rus literatüründe Karaçay-Balkarlılar için *"Gorskiy Tatar"* (Dağlı Tatar), *"Gortsı"* (Dağlı) ve "*Dağlı Kabardeyler*" adları kullanılmıştır.

1948 yılında Karaçay'da bulunan Rus tarihçisi G. Tokarev onların etnik kökenlerini Kıpçaklara bağlamaktadır.

1850'li yıllarda Karaçay'da bulunan Rus askerî görevlisi V. Şevstoy Karaçaylıların yaşadıkları yer hakkında bilgi vermektedir.

1870'li yıllarda Rus idarecisi olarak Karaçay'da bulunan G. Petrov, yine onların fiziksel özellikleri hakkında bilgiler vermektedir.

1890'lı yıllarda Karaçay'da bulunan N. Aleksandroviç Ştof, Karaçaylıların Müslüman oluşları ile ilgili bilgi vermektedir.

1866 yılında Elbruz Dağı'na tırmanmak için Bashan vadisinin yukarı kısmında yaşayan Karaçay-Balkar soylarından Orusbiylerin köylerine gelen Rus araştırmacı S. Davidoviç, Dağlı Kabardeyler adını verdiği Karaçay-Balkar halkının dilleri, âdetleri ve karakterleri hakkında bilgi vermektedir (Tavkul, 2002b: 835-837).

Karaçay ve Balkar Adlarının Etimolojileri

Karaçay adının nasıl ortaya çıktığı ve nereden geldiği konusunda çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Tavkul, Karaçay-Balkar halkı arasında yaşayan destan ve rivayetlerin,

Karaçay halkının ceddini *“Karça”* adını taşıyan bir beye dayandırdığını söylemekte ve bu görüşe katılmaktadır (2002c: 983-984). Appa, Karaçay adının kökenine dair birkaç etimolojiyi sunmuştur. Bunlardan biri, Karaçay sözünün *“kara” (kara, siyah)* ve *“çay” (su, ırmak*) sözlerinin birleşmesinden oluştuğu ve *“Karaçay”* sözünün de *“kara ırmak”* anlamında geldiğidir. Bir diğeri, A. Mokayev’in buna benzer bir etimolojiyle *“Karaçay”* sözünden *“sulu yer, sulak yer”* anlamının çıkarılması gerektiği savıdır. Bu etimoloji fikirlerinden sonra ise Karaçay-Balkarlar ve genel Kıpçak Türkçesi yazı dillerinde *“çay”* sözünün bulunmaması, Karaçay-Balkar Türkçesinde ırmak ve nehir anlamlarında *“suw”, “çerek”* ve *“koban”* sözlerinin kullanılması doğrultusunda Karaçaylıların kendilerine kavim adı olarak *“kara ırmak”* demesinin pek mümkün olmadığı görüşünü vermiştir. Appa, Tavkul’un görüşünü desteklemekle birlikte, başlangıçta Kabardey Çerkeslerinin, Karaçaylılara *“Karçaga Kuşha”* adını verdiği bilgisini sunarak, buradaki *“Karçaga Kuşha”* sözünün *“Karçaga’nın Dağlıları”* anlamına geldiğini, *“Karçaga”* sözüyle *“Karça”*nın kastedildiğini ve buradan hareketle *“Karça”* adının başlangıçtaki hâlinin *“Karçaga~Karçıga”* olduğunu ifade etmiştir (2002a: 1007-1008).

Appa bu etimolojik görüşleri verdikten sonra, Karçıga sözünün Kıpçak Türkçesine ait olduğunu ve kartalgillerden bir tür yırtıcı kuş olan “aladoğan, atmaca, laçin” anlamına geldiğini, Codex Cumanicus’ta *“Karçıga”* ve *“Karçaga”* şeklinde geçtiğini, bu sözcüğün Karaçay-Balkar Türkçesinde *“Kartçıga”* olduğunu ve “aladoğan, atmaca, laçin” anlamlarını karşıladığını ifade etmiş; Karaçay sözünün Karça’nın adından kaynaklanmadığını ve Karça’dan ancak 15. yüzyıl sonları ile 16. yüzyıl başları arasındaki bir dönemde Karaçaylıların lideri olarak bahsedilebileceğini söylemiştir (2002a: 1008).

Appa, Balkar adı ile ilgili ise şu bilgileri vermiştir:

Birçok bilim adamı Balkar ve Bulgar sözleri arasındaki benzerliğe dikkat çekmiş ve bundan dolayı da Bulgarlar ve Balkar Türkleri arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır. *“Bulgar”* sözü ile *“Balkar”* sözü arasındaki benzerlikten hareketle Bulgarların Balkar Türkleriyle etnik ilişkisini ortaya koymaya çalışan bilim adamları, *“Malkar”* sözünün, Türk dilinde görülen *b>m* ses değişimiyle ortaya çıktığını söylemektedirler.

Bulgar adı, eski Bizans kaynaklarında *Bulgar~Bolgar* şeklinde anılmakla birlikte, İbn Rusteb’in kayıtlarında *B.lkar* şeklinde ve eski Ermeni kaynaklarında da *B.lkar~Bolkar~Bulkar* şeklinde geçmektedir.

Balkar veya Malkar adı, Balkarların eski halk rivayetlerine göre, ne zaman ve nereden geldiği belli olmayan *"Malkar"* veya *"Balkar"* adlı prensin adından kalmıştır.

A. Mokayev *"Malkar"* sözünün *"mal"* (mal, hayvan) ve *"kar"* (kara, yer, arazi) şeklindeki iki ayrı sözün birleşmesinden oluştuğunu ve bundan da "malı, hayvanı bol olan yer" veya "malcılıkla, hayvancılıkla uğraşanların yeri" şeklinde bir açıklama çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir.

J. Klaproth, Balkarların eskiden Kuma Irmağı civarında yaşadıklarını ve daha sonraları bugünkü yurtlarına, yani Malk (Balk) Irmağı civarına gelip yerleştiklerini; Malk (Balk) Irmağı'nın adından da *"Malkar"* veya *"Balkar"* adının ortaya çıktığını söylemektedir (2002a: 1001-1002).

Bu görüş ve düşünceleri sırasıyla verdikten sonra Appa, kendisinin de Balkar ve Balk Irmağı adlarının kökeninin Bulgar Türkleriyle bağlantılı olduğunu, hatta *Bulgar* sözünün kökenini *Balk* sözünde aramak gerektiğini, Bulgar adının aslının *Balkar* veya *Balkhar* şeklinde olduğunu, bunun da *"balkh"* sözüne Türk kavim adlarında sıkça görülen *-Ar* ekinin gelmesiyle oluştuğunu, bugünkü Balkar Türklerinin eski Bulgarların devamı oldukları ve *Bulgar* sözünün asıl şekli olan *"Balkar"* adını koruduklarını dile getirmiştir (2002a: 1002-1006).

Etnik Yapı

Türkler, ilk ana yurtları olarak bilinen Orta Asya'dan iklim koşulları, Çin ve Moğol baskıları, devletlerin kendi aralarında verdikleri mücadeleler neticesinde dünyanın dört bir tarafına yayılmışlardır. Bu yayılma sırasında aynı zamanda siyasî teşkilatlar ve devletler kuran kavimler, Kafkasya'yı göç yolu olarak kullanmış ve Kafkasya, farklı medeniyet ve kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Kafkasya'nın göç kavimleri için güzergâh ve aynı zamanda da bir soluklanma noktası, durak ya da ev sahibi olmasının sebebi coğrafî konumudur. Karadeniz ve Hazar denizi arasında yer alması, Avrupa'nın doğusunda bulunması gibi sebeplerle göç yolu olarak kullanılmış, birçok kavim burada siyasî teşkilat kurup Kafkasya'ya hâkim olmak istemiştir.

Bizans, Sasanîler, Hazarlar, Abbâsîler, Kıpçak Türkleri, Selçuklular, İlhanlılar, Altın Orda, Osmanlı İmparatorluğu gibi siyasî teşkilatlara ev sahipliği yapan ve bu güçlerin hâkim olduğu bir coğrafya olan Kafkasya'da, Proto-Türk kavimleri döneminde de, günümüzde de farklı Türk toplulukları yaşamıştır. Bugün Kafkasya'da hayat süren,

yıllardır varlığını devam ettirip yaşam mücadelesi veren Türk topluluklarından biri olan Karaçay-Balkarlar, Kafkasya'nın en yüksek zirvesi olan Elbrus Dağı ve çevresinde yaşamlarını idame ettirmektedirler.

Yapılan arkeolojik, etnografik ve lengüistik çalışmalardan elde edilen veriler araştırmacılar tarafından değerlendirilmiş, Karaçay-Balkar Türklerinin etnik kökenlerinde, farklı Türk topluluklarının rolü olduğu ortaya konulmuştur.

22-26 Haziran 1959 tarihinde, Nalçik şehrinde yapılan "Karaçay-Balkar Halkının Etnik Oluşumu" konulu sempozyumda, Karaçay-Balkarların Bulgar, Alan, Kıpçak ve yerli Kafkas kabilelerinin birbirleriyle karışmasından meydana geldiği sonucuna ulaşılmıştır (Appa, 2002a: 991). Karaçay-Balkar Türklerinin etnik oluşumunda rol oynayan topluluklar şu şekildedir:

Kimmerler

Kimmerler ve İskitler Eskiçağ'daki Türk kültür tarihinin, daha genel bir deyişle de millî tarihimizin ilk temsilcileridir. Çünkü Eskiçağ ve devamındaki çeşitli yazılı kaynaklardan edindiğimiz bilgilerin ışığı altında ve bu bilgileri doğrulayan, zenginleştiren muhteşem arkeolojik bulgular yardımıyla, adları günümüze kadar ulaşmış olan ilk Türkler ve Türk devletleridir (Tarhan, 2002: 904).

Kimmerler Proto-Türkler olarak tanımladığımız Ural-Altay kökenli bozkır göçebelerinin batı kolunu oluştururlar. M.Ö. 2. bin yıl başlarından M.Ö. 8. yüzyıla kadar merkez Kırım olmak üzere Karadeniz'in kuzeyinde, Avrasya bozkırlarında ve Kafkasya bölgesinde yaşamışlardır. Bu devrenin başlarında doğudan batıya doğru Kafkasların kuzeyindeki bozkırlarda Donetz havzasına yayılmaları, özellikle Ukrayna bozkırlarında yaşayan Hint-Avrupa kökenli toplumların hareketlenmelerine neden olur. M.Ö. 13.-8. yüzyıllar arasında da Kafkasya ve Dinyeper havzasındaki bölgelere yayılırlar (Tarhan, 2002: 912).

Kafkasya'da "Bozkır Kurgan Kültürü" sahiplerine ait ortaya çıkarılan arkeolojik bulgular, Türk kavimlerinin çok eski çağlardan beri bu coğrafyada yaşadıklarının delilidir. Bu arkeolojik delillerin en açık örneği, M.Ö. 4. binden kaldığı sanılan Nalçik Mezarlığı'dır. Bu mezarlıkta tespit edilen bulgular, Kafkasyalı yerli kavimler ile Bozkır Kurgan Kültürü sahiplerinin birbirleriyle yakın ilişkilerde bulunduklarını ortaya koymaktadır. Kafkasya'da Bozkır Kurgan Kültürü sahiplerinden kalma eski arkeolojik

bulguların sayısı en çok şu bölgelerde fazladır: Balkarya'da "Bıllım" köyü yakınında; Krasnodar ve Karaçay bölgelerinde "Kelermeskiy", "Novolabinskiy", "Zubovskiy" köyleri ve "Aşağı Cögetey" şehri yakınında; Çeçen-İnguş ülkesindeki "Mekenskiy" köyü yakınında; Kabardey'de "Akbaş" ve "Kişpek" köyleri yakınında (Appa, 2002a: 992).

Kuzey Kafkasya'da yapılan arkeolojik çalışmalarda, Kimmerlere ait avcılıkla ilgili eşyalar, silahlar, bakır ve tunçtan yapılmış oraklar bulunmuştur. Bunların büyük bir kısmı da, Karaçaylıların yoğun olarak yaşadığı Kartcurt, Uçkulan, Teberdi, İndiş ve Sarıtüz köylerinde bulunmuştur. Kafkasya'da Terek ırmağı civarındaki Pyatigorsk (Beştav) kurganları (M.Ö. 1200) ve Koban başındaki kalıntılar (saf bronz çağı M.Ö. 1200-1000) Kimmerlerden kalmıştır (Appa, 2002a: 992).

İskitler

İskitler (Sakalar), doğudan batıya doğru kavimlerin birbirlerini sıkıştırmaları sonucunda tarih sahnesine çıkmışlardır. Bunların M.Ö. 8. yüzyılda Kimmerlilerin ülkesine yayıldıkları kabul edilmektedir. Antik yazar Herodotos da göçebe İskitlerin Asya'da yaşadıklarını ve Massagetlerle yaptıkları savaşta yenildiklerinden dolayı batıya doğru ilerleyerek Kimmerlerin yaşadıkları coğrafyaya yayıldıklarını bildirmektedir (Çay ve Durmuş, 2002: 862).

Appa, Karaçay-Balkar Türklerinde İskitlere ait birtakım dil ve kültür unsurlarının hâlâ yaşadığını belirtmekte ve bazı örnekleri vermektedir:

Herodotos'un eserinde İskitlerin "Tabiti" adında bir ocak tanrıçasını kutsadıklarından bahsetmektedir. Aynı şekilde, Karaçay-Balkar Türklerinin eski pagan inançlarında da "Tabıt~ Tabut" adında bir ocak tanrıçası vardır. Karaçay-Balkar Türklerindeki "Tabıt" adındaki ocak tanrıçası inancının İskit kültüründen miras kaldığı aşikârdır.

Hippokrates, İskitlerin hayat tarzı hakkında bilgi verirken "hippage" denilen bir peynirden bahsetmektedir. Z. V. Togan bunu "kurut" şeklinde açıklamıştır. Fakat bunu kurut yerine, Karaçay-Balkar Türkçesindeki "huppegi" (yoğurt suyu, peynir suyu) sözüyle açıklamak daha isabetli olacaktır. Yine bu söz Osetçede "huppag" (inceltilmiş lapa) şeklinde yaşamaktadır.

İskitler et pişirmek için kapları olmadığı takdirde, önce hayvanın iskeletini ızgara gibi kullanmak üzere itinayla çıkarırlar, sonra da kemiklerinden sıyrılmış etleri bu iskeletin

üzerine koyarlar, etlerini sıyırdıkları öteki kemikleri de odun niyetine iskeletin altında koyup ateşe verirlerdi. Bu yöntemin aynısını günümüzde bile Kafkasya meralarında sürülerini otlatan Karaçay-Balkar çobanlarının uyguladığı ve bunun çok eski bir Karaçay-Balkar âdeti olduğu bilinmektedir (Appa, 2002a: 994).

Hunlar

Doğu Avrupa'ya ilk Türk göçü Hunlarla başlamıştır. Anavatan Altaylar civarından başlayan bu göçler, Avrupa ile Asya arasındaki tabii sınır olan Ural dağlık bölgesi ile Ural Irmağı'nı Altay Dağlarına bağlayacak bir coğrafi yolla yapılmıştır. Hunlar, Orta Asya'da sınırları büyük bir devlet kurmuşlar fakat daha sonra bölgenin hâkimiyetini kaybedip Güney Hunları ve Kuzey Hunları olmak üzere ikiye bölünmüşlerdir. Kuzey Hunları, Çin'in baskı ve istilalarına maruz kalmış, ağır bir yenilgi yaşadıktan sonra bulundukları topraklardan göç etmek zorunda kalmışlardır. Göç sırasında Kafkasya güzergâhını kullanan Hunlar, bu topraklarda kendi izlerini bırakmışlardır (Ahmetbeyoğlu, 2002: 904).

Karaçay-Balkar Türklerinin tarihî kaynaklardan takip edebildiğimiz ataları Hunlar ile başlamaktadır. Hunlar, Orta Asya'dan batıya göç ederek M. S. 370-375 yıllarında Volga ırmağını geçip Kafkasların kuzeyinde yaşayan Kuban Alanlarını boyundurukları altına almışlardır. Kafkasya'da bilhassa günümüzdeki Kuzey Osetya Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Digorya ve Vladikafkaz'da ortaya çıkarılan Hun eserleri Macaristan'daki Hun çağı eserler ile büyük benzerlik göstermektedir. Hunların bu devrine ait Kafkas buluntularına Kırım ve Kerç kültürlerinin çok kuvvetli tesirler yaptıkları, bilhassa ele geçirilen toka şekillerinin karşılaştırılmalarından anlaşılmaktadır (Tavkul, 2002c: 973).

Bulgarlar

Bulgar boy birliği Hazarların batısında, Kuban boylarında ve Karadeniz bozkırlarının doğusunda, Göktürk ilerleyişinden önce teşekkül etmişti. Bazı Oğur boyları Avar hâkimiyetine düştü ve onlarla birlikte Panonya'ya göçtü. Bazı boyların, Avar hâkimiyeti altına ayrıştığı hakkında ipuçları vardır. Bulgarların kağanı olan Kubrat, Avar hâkimiyetine son verip Karadeniz bozkırlarının doğusunda bulunan kendi bağımsız siyasi yapılanmasını Bizans ile ittifaka soktu. Beş oğluna, topraklarını birbirlerinden ayırmamalarını ve uyum içinde yaşamalarını vasiyet ettikten sonra öldü. Fakat kardeşler arasındaki bağ güçsüzdü ve zaman içinde ayrıldılar. İki kardeş Hazar Devleti'ne dâhil oldu, biri Panonya'ya geçti, bir diğeri ise Romalıların reayası oldu (Golden, 2017: 254-256).

Bizans kaynakları Bulgar Türklerinin 7. yüzyıla kadar Kuzey Azak bozkırlarında göçebe hayatı yaşadıklarını ve Kubrat Han'ın ölümüyle dağıldıklarını yazmaktadır. Kubrat'ın büyük oğlu Batbay Azak'ta kalmış, ikinci oğlu Kotrag Don ırmağının karşısına yerleşmiş, üçüncü oğlu Asparuk Tuna boylarına göç etmiş, Batbay'ın kabilesi Azak denizinin kuzey kıyılarına yerleşmiştir, Bizans ve Rus kaynaklarında Batbay'ın kabilesi Kara Bulgarlar adıyla geçmektedir (Tavkul, 2002c: 973-974).

Tavkul'un A. Miller'den aktardığına göre, A. Miller yapmış olduğu arkeolojik çalışmalar sonucunda elde ettiği bilgilere dayanarak, Kafkasya'daki Karaçay-Balkar halkının Kara Bulgarların torunları oldukları görüşünü ileri sürmüştür (Tavkul, 2002c: 973-974).

Kafkasya'da Şarkel dolaylarında, Kafkasya'nın orta kesimlerinde ve Kuban bölgesinde ele geçirilen M. S. 6-7. yüzyıla ait toprak bakraçlar Bulgar Türklerinin tipik bir yemek kabıdır. Don bölgesinde bulunan Bulgar Türklerine ait kazanlar ile Aşağı Dinyester ve Tuna boylarında ele geçirilen kazan parçaları aynı kültürel özellikleri göstermekteydi (Tavkul, 2002c: 974). Tavkul, aynı kaplara Kuzey Osetya'da yapılan araştırmalarda da rastlanılması üzerine A. Miller'in, Azak bölgesindeki Kara Bulgarların bir bölümünün Kafkasya'ya gelip yerleştiğini ve bunların günümüzdeki torunlarının Karaçay-Balkarlılar olduğu tezini ileri sürdüğünü belirtmektedir. (2002c: 974).

Son yıllarda Karaçay-Balkar bölgesinde ortaya çıkarılan runik harfli yazıtların dilinin çözülmesi, Karaçay-Balkar halkının etnik kökeni ile ilgili birçok sorunun aydınlatılmasına yardımcı olmuştur. Bu runik harfli yazıtların Hun-Bulgar Türkçesinde yazıldığı ortaya çıkarılmıştır. Kuban Bulgarlarının Karaçay-Balkar halkının etnik ve sosyo-kültürel yapısındaki önemini belirleyen delillerden biri de bugün Macarca'da yaşayan ve Macar diline Kuban Bulgar Türkçesinden giren kelimelerdir (Tavkul, 2002c: 974).

Hazarlar

Göktürklerin batıdaki en uç kanadını meydana getiren Hazarlar, Sabarların bir devamı olarak tarih sahnesine çıkmışlardır. Ülkeleri önceleri Terek havalisinde iken, sonraları ağırlık merkezlerini Aşağı İdil boyu teşkil etmiştir. Burası İdil, Yayık, Don ve Kuban gibi dört büyük nehrin havzasında bulunmakla beraber, devrin en önemli ticaret yollarının da kavşağında yer alıyordu (Yücel, 2002: 781-782).

Önceleri bir süre Hunlara tabi olmak zorunda kalan Hazarlar, daha sonra bağımsızlıklarını ilan etmiş, fakat bu bağımsızlık uzun sürmemiş ve Avarların hâkimiyeti altına girmişlerdir. 558 yılından sonra Kafkaslar'ın hâkimi olmuşlar, daha sonra Kırım'ı ele geçirip, Azak Denizi üzerinde tam bir hâkimiyet sağlamışlar ve böylece Hazar denizinden, Dnyester'e, Kafkas Dağlarının güney eteklerinden Oka nehrine kadar bütün bölgeyi ve Kırım'ı ellerine geçirmişlerdir (Yücel, 2002: 782-784).

10. yüzyılda Hazar İmparatorluğunun çökmesiyle Hazarlardan pek çok aile Kafkasya'da Adigeler (Çerkesler) arasına sığınarak onlara karışmış ve bazıları Adigelerin soylular sınıfına girmişlerdi. Bir kısım Hazar ailelerinin de Digor-Osetlere karışarak onların soylular sınıfını meydana getirmiş oldukları muhakkaktır (Tavkul, 2002c: 979).

Hazarların Kabar boyundan ayrılan bazı klan ve ailelerin, bugün Kafkasya'da Adigelerin en kalabalık boyu olan Kabardey halkının prens ve soylular sınıfını oluşturduğu ve Kabar adını Kabardey biçiminde bu kabileye verdiği düşünülebilir (Tavkul, 2002c: 979).

Hazar kültürü çok geniş bir sahaya yayılmıştı. Hazar Devleti'nin yıkılmasından sonra da bu kültür pek çok milletin kültürünü etkilemiş ve onların gelişmesine yardım etmişti. Rus bilim adamları Hazar kültür çevresinin devamını Karaçay-Balkarlılar, Tatlar ve çeşitli Kafkasya halkları ile Karaimler arasında aramışlardır (Tavkul, 2002c: 980).

Kıpçaklar (Kumanlar)

Kumanların adı şark kaynaklarında en çok Kıfçak olarak geçer. Bundan başka İmek, Yemek ve Kimek adları da sık sık görülür. Kıpçakların 11. yüzyıl ortalarında Harezm ile komşu oldukları, yani İslam ülkeleri ile temasa geçtikleri bilinmektedir (Safran, 2002: 1384-1385).

Kıpçak/Kumanların İrtiş-Talas sahasından batıya doğru harekete geçmeleri, 916 yıllarında Çin'in kuzeyinde teşekkül eden Kıtay Devleti'nin faaliyeti ile bağlı olsa gerekir. Kıtaylar kuvvet kazandıkça, bazı Türk zümrelerini batıya doğru itmişler ve bu itişin neticesi Kıpçaklara da dokunmuş, bazı Kıpçak boylarının yer değiştirmesine sebep olmuştur (Safran, 2002: 1386).

Esas Kıpçak/Kuman kitlesinin Yayık nehrinin batısında İdil istikametinde ilerleyişi en geç 11. yüzyıl başlarında olsa gerektir. Kıpçakların bir kısmı İrtiş boyundan Uralları aşarak Kama-İdil sahasında sokulmuşlar ve böylece İdil Bulgarları ile karışmaya

başlamışlardı. Kıpçakların diğer zümreleri aşağı İdil boyuna girmişler ve Hazarların bir etnik unsur olarak ortadan kalkmasında başlıca amil olmuşlardır. Kıpçaklar, Peçenek ve Uzlardan boşalan yerleri işgalle kuzey Kafkaslara, Kuban boyuna ve aşağı Don boyuna ve oradan da Dnyeper istikametine gitmişlerdir (Safran, 2002: 1386).

1223 yılında Cengiz Han'ın orduları ile karşılaşan Kıpçaklar Alanlarla birleşmek istediler. Cengiz Han ordusu önce Alanların üzerine yürüyüp onları yenerek Kuban kıyılarındaki Kıpçaklara doğru harekete geçti. Kıpçakların büyük bir kısmı kuzeydeki bozkırlara kaçarken, küçük bir kısmı da Kafkas dağlarına sığındılar (Tavkul, 2002c: 981).

Kıpçakların esas unsur olduğu Altınordu İmparatorluğu 14. yüzyılda Kök-Orda ve Ak-Orda olarak ikiye bölündükten sonra Kök-Orda Devleti'nin elindeki topraklar İdil ırmağından batıya doğru uzanan topraklar ile Kırım ve Kafkasya'dan oluşuyordu. 14. yüzyılda Kök-Orda'nın hanı Tohtamış ile Timur arasında 1395 yılında Kafkasya'nın Terek ırmağı kıyılarında büyük bir savaş oldu. Timur'un ordusu Toktamış'ın ordusunu yendi. Bu sırada Toktamış'ın askerleri dört bir yana dağıldı. Kıpçakların bir kısmı da Kafkas dağlarının sarp ve yüksek kısımlarına ulaşan derin vadilere sığınarak yerleştiler. Karaçay-Balkar halkının etnik yapısının bir bölümünü oluşturan Kıpçak unsuru, onlara böylece karıştı (Tavkul, 2002c: 982).

Kafkasya'da Karaçay-Balkar bölgesinde ortaya çıkarılan Kıpçaklara ait arkeolojik eserler, mezarlar ve heykeller, Kıpçakların bu bölgenin etnik ve kültürel yapısının oluşmasında oldukça etkili olduklarını belgelemektedir (Tavkul, 2002c: 982).

Macarlar

Urallardan göç ederek Kuban bölgesine gelen Macarlar uzun yıllar Kafkasya'da Bulgar Türklerine komşu yaşadılar. Bu ortak yaşam sırasında kültür yönünden daha ileri olan Bulgar Türklerinden Macarcaya pek çok kelime girdi. Macar Türkolog Zoltan Gombocz, Macarların Kuban bölgesinde yaşadıkları dönemde Bulgar Türkçesinden Macarcaya geçen üç yüz kadar kelimeyi tespit etmiştir. Bu kelimelerden birçoğu günümüzde Karaçay-Balkar Türkçesinde yaşadığı gibi, bazıları Adige ve Oset dillerine de girmiştir (Tavkul, 2002c: 974-975).

Alanlar

Karaçay-Balkar Türklerinin etnik yapısında önemli yeri olan bir başka kavim de Alanlardır. Alanlar miladın ilk yıllarında Orta Asya'dan gelerek Kafkasya'da Aşağı Kuban

boylarına yerleşmişlerdir. Hayvancılık ve tarımla uğraşmışlardır. Bashan ırmağı civarından çıkardıkları bakırı işlemişler, demirden alet yapımında da gelişmişlerdir. M. S. bin yılı sonlarında Alanlar, Kuban ırmağının kaynak bölümlerinde -bugünkü Karaçay'da- merkezlenerek toplanmaya başladılar (Tavkul, 2002c: 975-976).

Alan prensleri 921-925 yılları arasında Hıristiyanlığı kabul ettiler ve çok sayıda taş kiliseler yaptırdılar. Bunlardan Karaçay'da Kuban ırmağı yamaçlarında Çuvana, Teberdi ırmağı yamaçlarında Sıntı adlarıyla iki Alan kilisesinden başka, Karaçay'ın Zelençuk ırmağı kıyılarındaki Arhız bölgesinde de bir Alan kilisesi bulunmaktadır (Tavkul, 2002c: 976).

Karaçaylılar bugün Kafkasya'da Gürcü-Mingrel halkı tarafından "Alan" adıyla tanınırlar. Osetler de Balkarlılara As, Balkar bölgesine Asiya, Karaçay'a ise Ustur Asiya (Büyük Asiya) adını verirler. Ayrıca Karaçay-Balkar halkı bugün dahi birbirine "Alan" diye hitap eder (Tavkul, 2002c: 977).

Karaçay-Balkar Türklerinin Tarihi

Moğolların işgaline uğramadan önce aynı bölgede bir arada yaşayan ve aynı dili konuşan Karaçay ve Balkar Türkleri, 13. ve 15. yüzyıllarda Moğol akımının yıkıcı etkisiyle birbirlerinden ayrılmışlardır.

Cengiz Han ve Emir Timur ordularının Kuzey Kafkasya'yı istila ettiği dönemlerde bir kısmı dağlarda, bir kısmı da bölgedeki Kafkas kavimleri arasına sığınarak yaşayan Karaçay-Balkar Türkleri, 16. yüzyılın ortalarında Kıpçak kökenli Karça ve Basiyat adlı beylerin idaresinde yeniden teşkilatlanmıştır (Adiloğlu, 2008: 145).

Karaçay Türklerinin idaresi uzun süre Karça tarafından yürütülmüştür. Kendisinden sonra Karaçaylıların idaresi, damadı Bekmirza Kırımşavhal'ın eline geçmiştir. Bekmirza Bey'den sonra sırasıyla oğulları Kamgut, Elbuzduk, Kanşav ve Gilastan'a geçmiştir. Bilahare bunların soyundan gelenler vasıtasıyla Karaçaylıların içinde "Kırımşavhal" adında bir hanedan sülalesi oluşmuştur (Adiloğlu, 2008: 146).

Balkarlıların idaresi beş farklı bölgede ve her biri farklı beyler tarafından yürütülmüştür. Bu bölgelerin içerisinde en geniş ve güçlü olanı Balkar veya Ullu-Balkar (Çerek) bölgesi önceden Balkar ve Misak adlı beylerin elindeyken daha sonra Altın Orda Hanlığı'nın son hükümdarı Canıbek Han'ın oğulları veya onun soyundan geldiği iddia edilen Basiyat ve Badinat adlı şehzadelere geçmiştir. Badinat daha sonra Digorya (Kuzey

Osetya) bölgesine geçerek burayı hâkimiyet altına almış ve Balkar topraklarını kardeşi Basiyat'a bırakmıştır. Basiyat burada güçlü bir siyasî teşkilat tesis ederek çevredeki Türk unsurları kendi etrafında birleştirmiştir (Adiloğlu, 2008: 146).

Kafkas halklarının idaresini elinde bulunduran Altın Orda Devleti dağıldıktan sonra bu halklar Kırım Hanlığı'nın egemenliği altında yaşamaya başlamışlardır. Kırım Hanlığı daha sonra Osmanlı Devleti'ne bağlanınca, Kafkasya bölgesi de Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanına girmiş, fakat Osmanlı-Rus savaşları sonucunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Kırım Hanlığı Osmanlı'nın hâkimiyet alanından çıkmış, Rusların himayesine geçmiştir. Osmanlılar ile Ruslar arasında Koban ırmağı sınır olarak çizilmiştir (Adiloğlu, 2005a: 118).

Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Kuban ırmağını sınır tayin eden antlaşmadan sonra Rusya topraklarında kalan Karaçay üzerinde Rus baskısı şiddetlendi. 1822 yılında Rus tabiiyetinde oldukları ilân edilen Karaçaylılar, buna isyan ettiler. Rusya'nın Karaçay bölgesini istila etmesiyle bu bölge, Rus hâkimiyeti altına girdi. Karaçaylılar yıllarca bu esarete karşı mücadele ettiler ve isyanlar çıkarttılar. Fakat bu isyanlarda başarılı olamadılar (Tavkul, 2002b: 837). Ruslara karşı Balkarlar da büyük mücadeleler vermişlerdir. Kabardey bölgesi saldırıya uğradıktan sonra sıra Baksan ve Çegem bölgesindeki Balkar köylerine gelmiştir. Bu ani saldırı ve baskınlar sonucunda Balkarlılar büyük kayıplar vermiştir. Saldırılan ve baskın yapılan bu Balkar köyleri de Rusya toprağı ilân edilmiştir (Adiloğlu, 2015: 26).

Ruslar daha sonra Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'daki idare merkezi olan Anapa Kalesi'ni kuşatmışlar ve bu olaydan sonra Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya ile olan bağları tamamen kesilmiştir. Daha sonra Karaçay-Balkar Türkleri tamamen Rus Çarına bağlanmışlardır (Adiloğlu, 2015: 27-28).

Kafkasya Rusya'nın eline geçince, Ruslar her Kafkas kabilesi için ayrı bir idari sistem kurdular. Bu sırada Karaçay-Balkar halkı da ikiye bölündü Kuban ırmağının yukarı kısmında Elbrus Dağı eteklerinde yaşayan bugünkü Karaçaylılar "Kuban Eyaleti"ne, Orusbiy (Bashan), Çegem, Holam, Bızıngı ve Balkar (Çerek) vadilerinde yaşayanlar "Terek Eyaleti"ne bağlandılar. Rusların Kafkasya'yı işgal etmeleri sonucunda yüz binlerce Çerkes, Abaza, Çeçen, Oset ve Dağıstanlı Anadolu'ya göç ettirildi. Rusların Karaçaylıları göçe zorlamasıyla birlikte 1873'te Karaçaylılar tekrar ayaklandı fakat bu ayaklanma Ruslar tarafından bastırıldı (Tavkul, 2002b: 837-838).

1917 yılında başlayan Bolşevik ihtilâliyle birlikte bütün Kafkasyalılar kurtuluş ümidiyle harekete geçmiş ve 1917'de 1. Kafkas Halk Kurultayı toplanmıştır. Bu kurultay yine 1917'de ikinci kez Kuzey Kafkasya Millî Müessesan Meclisi adıyla toplanmıştır. Bu sırada Bolşevikler iktidarı ele geçirmiş, iç savaş başlatmış ve Kafkas halkları arasında propaganda yapmaya başlamıştır. Bolşevikler bu halklara vaatlerde bulunuyordu fakat Kafkas halkları bu vaatlere güvenmiyordu. Bu yüzden de Kuzey Kafkasya Merkez Komitesi, 1917'de Rusya'dan ayrıldığını, bağımsız bir devlet olduğunu ilân etti. Osmanlı hükümeti de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olduğunu kabul etti. Karaçay-Balkar Türkleri de bu cumhuriyetin içinde yer almıştı. Fakat bu cumhuriyetin ömrü uzun sürmemiş, 1921 yılında sonra ermiştir (Adiloğlu, 2005a: 123-124).

Bolşevikler Kuzey Kafkasya'daki millî direnişi bastırdıktan sonra, Karaçay-Balkar Türkleri Sovyetler Birliği bünyesinde 1921'de kurulan Sosyalist Dağlı Halklar Cumhuriyeti içerisinde yer almışlardır. Daha sonra 12 Ocak 1922'de Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi, 16 Ocak 1922'de Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur. Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi 1924 yılında Karaçay Özerk Bölgesi ve Çerkes Özerk Bölgesi şeklinde ikiye ayrılmıştır (Adiloğlu, 2005a: 126).

Rus hâkimiyeti altında kalan Türk toplulukları, bu hakimiyetten kurtulmak için isyanlar ve ayaklanmalar gerçekleştirmiştir fakat hiçbirinde başarı sağlayamamışlardır. Bu isyan ve ayaklanmaların devamında gelen katliamlardan da kurtulamamışlardır. 1926-1928 yılları arasında Bolşeviklere karşı savaşan birçok din adamı, doktor, bilim adamı, yazar ve şair gibi aydın kişiler tutuklanarak idam edilmiştir. 1930'lu yıllarda ise Türk yurtlarında "Temizlik Harekâtı"na başlanmıştır. Türk yurtlarında Sovyet rejimi iyice yerleştiğinden ve millî komünistlere ihtiyaç kalmadığından, Türk yurtlarındaki Komünist Parti ve devlet idaresinde görev yapan millî aydınlar tasfiye edilmiş, bunların yerine Ruslar getirilmiştir. Millî komünistler, "Burjuva milliyetçiliği yaparak Sovyet rejimine ihanet etmek" ithamıyla tutuklanıp işkencelere tabi tutulmuş ve öldürülmüşlerdir. Karaçay-Balkar Türklerine mensup millî komünist aydınlar da bu katliamdan nasiplerini almışlardır (Adiloğlu, 2005a: 128-129).

Karaçay-Balkar Türkleri binlerce yıldır özel mülkiyetlere sahip olarak ve buna saygı duyarak yaşamışlardı. Kollektifleştirme hareketleri Karaçay-Balkarlıları Sovyet yönetimine karşı itaatsizliğe sevk ediyordu. En sonunda 1929-1930 yıllarında Karaçay-Balkarlılar büyük bir isyan başlattılar. Sovyet hükümeti bu isyanın önüne geçemeyince,

özel mülkiyetin geri verileceğine dair Karaçay-Balkar Türklerine söz verdi ve Karaçay-Balkar Türkleri bu söze inanıp geri çekildi. Fakat Sovyet hükümeti sözünde durmadı ve askeri operasyonlar gerçekleştirdi. Bu operasyonlar sırasında tutuklananların ya hepsi toplama kamplarına gönderildi ya da hemen idam edildi (Adiloğlu, 2005a: 130-131).

1939 yılında 2. Dünya Savaşı patlak vermiş, başlangıçta müttefik olan Hitler ve Stalin birliği, 1941'de Alman ordularının Sovyetler Birliği topraklarına girmesiyle sonra ermiştir (Tavkul, 2016: 77). Almanlar 1942'de Rostov şehrini ele geçirdikten sonra Kafkasya'ya girmişlerdir (Adiloğlu, 2005a: 131).

Karaçay-Balkar Türklerinin eli silah tutan bütün yetişkin erkek nüfusu Sovyet ordusunda görev yapmaktadır ve henüz cepheden dönmemiştir. Ülkede sadece yaşlı erkek ve kadın nüfus ile çocuklar kalmıştır. Bu çaresiz yaşlı ve çocuklardan oluşan halk Sovyet ordusunun kıyımına uğramıştır. Almanların Kafkasya'dan çekilmesinden hemen sonra 15 Ocak 1943'te Kızıl Ordu birlikleri uçak, tank ve toplarla Karaçay-Balkar topraklarına büyük bir saldırı gerçekleştirmiş ve bütün Karaçay-Balkar köylerini yerle bir etmiştir. J. Stalin başkanlığında toplanan SSCB Devlet Güvenlik Komitesi 12 Ekim 1943 tarihinde aldığı bir kararla Karaçaylıları 2 Kasım 1943'te; 5 Mart 1944'te aldığı bir kararla da Balkarlıları 8 Mart 1944'te başka Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan olmak üzere Orta Asya'nın muhtelif yerlerine sürgün etmiştir. Karaçay-Balkarlı yetişkin erkeklerin büyük çoğunluğu cephede Sovyet ordusu saflarında Almanlara karşı savaşırken; tamamı yaşlılar ile kadın ve çocuklardan oluşan 63.323 Karaçaylı ve 37.713 Balkarlı tren istasyonlarına yığılarak hayvan vagonlarına doldurulmuştur (Adiloğlu, 2005a: 134-136).

Karaçay-Balkarlılar sürgüne gönderildikten sonra toprakları Gürcüler ve Çerkesler arasında paylaştırılmış, özerk bölge sınırları yeniden çizilmiş, Karaçay Özerk Bölgesinin dağlık bölgeleri ile Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyetinin Balkar bölgesi toprakları Gürcistan topraklarına ilhak edilmiştir. 1953'te J. Stalin öldükten sonra N. Hruşçev iktidara geçmiş, 1957 yılında Sovyet Yüksek Şûrası'nın aldığı bir kararla sürgün hayatı yaşayan Karaçay-Balkar Türklerinin ata yurtlarına dönmelerine izin verilmiştir. 1957'de kendi yurtlarına dönen Karaçay-Balkarların eski köy ve evlerine yerleşmelerine izin verilmemiş, komünist idareci ve aydınların bir kısmı Çerkessk ve Karaçayevsk şehirlerinde oturma izni almış, halkın tamamına yakını kolhozlara, sovhozlara, kömür ocakları yanında inşa edilen küçük barakalara yerleştirilmiştir (Adiloğlu, 2005a: 136-138).

Nüfus ve Coğrafya

Kafkas dağlarının zirvesi ve çevresindeki alana yerleşmiş ve buradaki arazilerde yaşam mücadelesi vermiş olan Karaçay-Balkar Türkleri, Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği döneminde böl-parçala-yönet politikası çerçevesinde iki ayrı cumhuriyete ayrılmışlardır. Birbirinden ayrı olmayan, aynı kökenlere, kültüre, dile ve tarihe sahip olan Karaçay-Balkar Türkleri bugün, Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyetinde ve Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyetinde yaşamaktadırlar.

Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti ilk olarak 12 Ocak 1922'de özerk bölge olarak kurulmuştur. 26 Nisan 1926'da Karaçaylar, Çerkeslerden ayrılarak Karaçay Özerk Bölgesini kurmuşlardır. Ancak Karaçaylar, 2. Dünya Savaşı sırasında Almanlarla işbirliği yaptıkları şeklindeki asılsız bir ithamla, Stalin tarafından 2 Kasım 1943'te Orta Asya'nın muhtelif bölgelerine sürgün edilince Karaçay Özerk Bölgesi lağvedilerek topraklarının büyük bir kısmı Gürcistan'a, bir kısmı da Çerkeslere verilmiştir. Karaçaylılar kendi yurtlarına döndükten sonra 9 Ocak 1957'de tekrar Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi kurulmuş, 3 Temmuz 1991'de de özerk cumhuriyet hâline gelmiştir (Adiloğlu, 2015: 2-3).

Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti'nde nüfusun %38,5'ini oluşturan Karaçay Türklerinin sayısı, 2002 yılı nüfus sayımına göre 169.197 kişidir. Fakat günümüzde Karaçay Türklerinin nüfusunun 200 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. 14.100 km karelik bir alanı kaplayan Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyetinin başkenti Çerkessk'tir. Diğer önemli şehirleri ise Karaçayevsk, Zelençuk, Üçköken, Cögetey, Pregradnaya, Adige-Habl ve Habaz şehirleridir (Adiloğlu, 2005a: 1).

Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti'nin ekonomisinin asıl unsuru hayvancılık ve tarımdır. Bihassa Karaçay Türklerinde koyunculuk ileri düzeyde gelişmiştir ve at yetiştiriciliğine de çok önem verilmektedir. Sanayi ve ticaret sektörü gelişme safhasındadır. Kuzeydeki arazilerde sulu tarım yapılmaktadır. Özellikle mısır başta olmak üzere buğday, yulaf, ayçiçeği, şeker pancarı, patates gibi muhtelif tahıl, sebze ve meyve yetiştirilmektedir. Başlıca sanayi kolları gıda, kimya ve petro-kimyadır. Makine yapımı, ağaç işleme, kömür ve maden cevheri sanayi de gelişmektedir. Kömür, kurşun, çinko, bakır, granit, mermer gibi yeraltı kaynakları ise yerli sanayi tesislerinde işlenmektedir. Çimento, seramik, kiremit ve tuğla gibi inşaat ve yapı malzemeleri de üretilmektedir. Ek olarak Teberdi, Dombay ve Arhız bölgeleri; kayak, dağcılık, avcılık, sağlık alanlarında

turizm merkezi hâline gelmişlerdir ve ülke ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlamaktadırlar (Adiloğlu, 2015: 3-4).

Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti ilk önce 16 Ocak 1922'de özerk bölge olarak kurulmuştur. 5 Aralık 1936'da ise özerk cumhuriyet hâline gelmiştir. Balkarlar da Karaçaylar gibi, 8 Mart 1943'de, Almanlarla işbirliği yaptıkları şeklindeki asılsız bir ithamla Stalin tarafından Orta Asya'ya sürgün edildikten sonra cumhuriyet lağvedilerek Kabardey Özerk Cumhuriyetine dönüştürülmüş; Balkarların topraklarının büyük bir kısmı Gürcistan'a bağlanmış ve bir kısmı da Kabardeylere verilmiştir. 1957'de Balkarların ata yurtlarına dönmelerine izin verildikten sonra Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti 9 Ocak 1957'de tekrar kurulmuştur (Adiloğlu, 2015: 4).

Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyetinin nüfusunun %9'unu oluşturan Balkar Türklerinin sayısı ise 1989 yılı nüfus sayımına göre 88.771 kişidir. Fakat günümüzde Balkar Türklerinin nüfusunun 100 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. 12.470 km karelik bir alanı kaplayan Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyetinin başkenti Nalçik'tir. Diğer önemli şehirleri ise Prohladnıy, Sovyetskoye, Nart-Kala, Mayskiy, Terek, Baksan, Tırnavuz ve Çegem'dir (Adiloğlu, 2005a: 1).

Cumhuriyetin ekonomisinin temelini sanayi sektörü oluşturmaktadır. Ağır sanayi, metalürji, elektrik enerjisi ve makine üretimi oldukça gelişmiştir. Bunun dışında ülkede modern tarım da oldukça gelişmiştir. Kuzeydeki düzlük arazilerde buğday, mısır, darı ve ayçiçeği yetiştirilir. Sanayi sektörünün ve tarım faaliyetlerinin tamamına yakını Kabardeylerin elindedir. Balkarlar ekonomik yönden daha geride kalmıştır. Balkarların büyük çoğunluğu daha çok hayvancılık ve tarımla uğraşmakta, küçük ticarî faaliyetlerle meşgul olmakta ve bir kısmı da Tırnavuz şehrindeki madencilikle ilgili endüstriyel sektörlerde çalışmaktadırlar (Adiloğlu, 2015: 5).

Kendilerine Tavlu (Dağlı) adını veren Karaçay-Balkarlılar, kendi aralarında kendilerini, yaşadıkları vadilerin adlarına göre Karaçaylılar, Bashanlılar, Çegemliler, Holamlılar, Bızıngılılar ve Balkarlılar olmak üzere çeşitli zümrelere ayırırlar. "Balkar" adı Bashan, Çegem, Holam, Bızıngı ve Balkar vadilerinde yaşayan dağlıları tek bir isim altında toplamak isteyen Sovyet yönetimi tarafından uydurulmuş sunî bir etnik isim ve millet adıdır. Karaçay-Balkarlılar ayrıca kendileri için tarihî bir etnonim olan "Alan" adını kullanır ve birbirlerine "Alan" diye hitap ederler (Tavkul, 2002b: 834).

Karaçay-Balkar Türkçesi

Türk dili lehçelerinin tasnifinde Karaçay-Balkar Türkçesi coğrafî bakımdan Kuzey-Batı yazı dilleri içinde değerlendirilmekle birlikte (Akalın, 1979: 4), genel özellikleriyle tam bir Kıpçak lehçesidir.

Karaçay-Balkar Türkçesi, Kıpçak kolunun Kafkasya'daki güney bölümünü meydana getirir. A. N. Samoyloviç'in 1922 yılında Petrograd'da yayınlanan *Nekotoriye dopolneniya k klassifikatsi turetskih yazıkov* adlı eserindeki Türk yazı dilleri sınıflandırmasına göre Karaçay-Balkar Türkçesi, Türk yazı dillerinin *z* kolunun *y* bölümünün *tav, bol-, kalgan* grubuna girer. Karaçay-Balkar Türkçesinde, Eski Türkçe dönemindeki *azak/adak* yerine *ayak, tag* (dağ) yerine *tav*, *olmak* yerine *bolmak*, *kalan* yerine *kalgan* biçimleri kullanılır. Karaçay-Balkar Türkçesinde *ben* yerine *men* biçiminin kullanılması, kelime başında *y-* sesinin *c-* sesine dönüşmesi de Kıpçak Türkçesinin özellikleridir (Tavkul, 2002a: 966).

Tekin ve Ölmez, Karaçay-Balkar Türkçesinin diyalektlerinin başlıca üç gruba ayrıldığını dile getirerek birinci grubun Karaçay-Baksan-Çegem diyalekti (ç'leyen diyalekt: çaç "saç", cer "yer", köçüb "göçüp") olduğunu, ikinci grubun Balkar diyalekti (ts'letyen diyalekt: tsats "saç", dzer/zer "yer", köçüf "göçüp") olduğunu ve üçüncü grubun ise Holamlı-Bızıngılı diyalekti (karışık diyalekt: çaç/tsats "saç", zer/jer/cer "yer", köçüb/köçüf "göçüp") olduğunu dile getirirler (2015: 132). Tavkul ise Karaçay-Balkar Türkçesinin iki temel diyalekte ayrıldığını, Karaçay bölgesinde ve Balkar topraklarının Bashan, Çegem vadilerinde konuşulan dilin birbirinden farklı olmadığını, yazı dilini de bu diyalektin meydana getirdiğini ve ikinci diyalektin ise Balkar bölgesinin Çerek vadisinde konuşulduğunu aktarmaktadır (2002a: 966).

Tavkul, Karaçay-Bashan-Çegem ve Çerek diyalektleri arasındaki fonetik ve morfolojik farkları şu şekilde vermiştir:

Karaçay-Bashan-Çegem diyalektinde /c/ sesi Çerek diyalektinde sızıcı /ts/ sesine denk gelir: bıçaḳ > bıtsaḳ "bıçak"

Genel Türkçede söz başındaki /c/ sesinin /dz/ olması, sadece Çerek vadisinde konuşulan diyalektin bir özelliğidir. Holam-Bızıngı vadileri ile Çegem'in bir bölümünde /c/ sesi yerine /j/ sesine de rastlanır.

Karaçay-Bashan-Çegem diyalektindeki /b/~/p/ sesleri, Çerek diyalektinde /f/ sesine yakın bir biçimdedir: acaşıb > adzaşıf “şaşırıp”

Karaçay-Bashan-Çegem diyalektinde ön ünlülerden önce daima ön damak ünsüzü /k/ sesi geldiği hâlde, Çerek diyalektinde ön ünlülerden önce art damak ünsüzü /q/ sesine yakın bir sesin bulunduğu görülür: kiyiz > qiyiz “keçe”

Karaçay-Bashan-Çegem diyalektinde /k/~ /g/ sesleri Çerek diyalektinde bazen /h/ sesine dönüşür: ketgen > qethen “giden”.

Karaçay-Bashan-Çegem diyalektinin kendi içinde, özellikle Çegem, Holam, Bızıngı bölgelerinde söz başında c > j ses değişimine rastlanır: cañı > jañı “yeni”.

Çerek diyalektinde ilk hecesinde yuvarlak ünlü bulunan kelimelerin ikinci hecelerindeki ünlülerin de yuvarlaklaştığı görülmektedir: ölgen > ölgön “ölen”.

Teklik birinci şahıs emir eki Karaçay-Bashan-Çegem diyalektinde *-AyIm* biçiminde iken, Çerek diyalektinde *-AyIn* şekline rastlanır: barayım > barayın “gideyim”.

Karaçay-Bashan-Çegem diyalektinin birinci tip şahıs eklerinin teklik birinci şahıs için *-mA* olmasına karşın, Çerek diyalektinde *-mAn* biçimine rastlanır. Aynı şekilde ikinci teklik şahıs eki de *-sAn* biçimindedir: alġanma > alġanman “almışım”.

Gelecek zaman ekinin Çerek diyalektinde *-ArlIK* şeklinde olmasına karşılık, Karaçay-Bashan-Çegem diyalekti bu yönden farklı biçimlere sahiptir. Ancak incelendiğinde, Çerek diyalektindeki gelecek zaman ekinin aslî şekil olduğu, Karaçay-Bashan-Çegem diyalektinde bu ekin zamanla değişikliğe uğradığı görülmektedir: öserikdi > öserlikdi “büyüyecek” (Tavkul, 2002: 967-969).

Karaçay-Balkar Türkleri yazılı edebiyata çok geç yıllarda geçmiştir. Kendi örflerini, âdetlerini, geleneklerini ve tarihlerini uzun yıllar boyunca sözlü edebiyat ürünleriyle anlatmışlardır. Bu yüzden de sözlü edebiyatları oldukça zengindir.

Karaçay-Balkar edebiyatı sözlü ve yazılı edebiyat olmak üzere iki farklı bölümde incelenebilir.

Sözlü Edebiyat

Karaçay-Balkar edebiyatının en zengin ve renkli bölümünü sözlü edebiyat ürünleri teşkil etmektedir. Dış dünyadan yüzyıllar boyunca adeta tecrit edilmiş bir biçimde yaşayan Karaçay-Balkar Türkleri, sözlü edebiyat ürünlerini ağızdan ağıza aktararak bunların

nesilden nesile unutulmadan yaşatılmasını sağlamışlardır. Karaçay-Balkarlıların hayatlarını, âdetlerini ve geleneklerini inceleyen bilim adamları ve gezginler, onlardaki sözlü halk edebiyatının zenginliğini vurgulamaktadırlar (Tavkul, 2002a: 975).

Karaçay-Balkar sözlü edebiyatının en önemli bölümlerinden birini "Nart Destanları" meydana getirmektedir. Nart destanları Karaçay-Balkar Türkleri ile birlikte, onlara komşu yaşayan ve her biri farklı bir dilde konuşan çeşitli Kafkas halklarının da ortak edebî ürünleridir. Kafkas mitolojisine göre Nartlar, bugünkü Kafkas halklarının ataları sayılan efsanevî bir halktır (Tavkul, 2002a: 975-976).

Karaçay-Balkar sözlü edebiyatında Nart destanlarının yanı sıra kahramanlık destanları ve tarihî destanlar da önemli bir yer tutmaktadır. "Cırçı" adı verilen halk şairlerinin söyledikleri, "cır" adı verilen destanlar, Karaçay-Balkar halkının tarihini, toplumsal yapısını, komşu Kafkas halkları ile ilişkilerini, Rusya'ya karşı verilen bağımsızlık mücadelesini anlatan konularla işlenmiş, Karaçay-Balkar kültürüne ışık tutan sözlü edebiyat ürünleridir (Tavkul, 2002a: 976).

Karaçay-Balkar Türklerinin sözlü edebiyatında Nart destanları ve cırların yanı sıra efsaneler, destanlar, halk şarkıları, alkışlar ve kargışlar, fıkralar, şarkılar, atasözleri, bilmeceler ve masallar da bulunmaktadır (Adiloğlu, 2015: 39-47).

Yazılı Edebiyat

Karaçay-Balkarlılar ilk olarak Arap harflerine dayalı bir alfabe kullanmışlardır. 19. yüzyılda İslâm dinini kabul eden Karaçay-Balkar Türkleri, aynı zamanda Arap alfabesiyle de tanışmışlardır. Üzerinde bir takım töre kararlarının yazılı olduğu 1715 tarihli Holam Yazıtı, Karaçay-Balkar Türkçesine ait Arap alfabesiyle yazılmış en eski yazıtlardan biri olarak sayılmaktadır. Karaçay-Balkar Türkçesi için ilk Latin alfabesi çalışmalarını yapan ressam ve şair İslâm Kırımşavhal'dır. Lâtin alfabesi için asıl ilmî ve ciddi çalışmaları Umar Aliy ve Magomet Eney yapmışlardır. Umar Aliy'in 1924'te yayımladığı Caññı Karaçay-Balkar Elinle "Yeni Karaçay-Balkar Harfleri" adlı kitabı, Karaçay-Balkar Türkçesinin Latin alfabesiyle basılmış ilk matbu eseridir. Karaçay-Balkar Türkçesi Latin alfabesiyle matbuata 1938'e kadar devam etmiştir. 1938 yılında ise Kiril harflerinden oluşan bir Karaçay-Balkar Türkçesi alfabesi hazırlanmış ve bütün matbuat bu alfabeye geçmiştir. Günümüzde halen bu alfabe kullanılmaktadır (Appa, 2002: 144-149).

Karaçay-Balkar Türklerinde yazının kullanılması ancak 18. yüzyılın ortalarına doğru İslâm dininin kabul edilmesiyle başlamıştır. İslâm dininin kabulüyle birlikte Arap harflerine dayalı bir alfabe oluşturulmuştur. Kur'ân-ı Kerim'den bazı surelerin ve hadislerin tercümelerinde, şer'î ve örfî kararlarının kaydında, arazi tapularında, mezar taşlarında ve buna benzer sosyal hayatla ilgili işlerde bu alfabe kullanılmıştır (Adiloğlu, 2006: 183).

Debo oğlu Küçük Bayramuk, Yusuf Haçir, Eldavur oğlu Geriy Sılpagar ve Balkarlı Muhammed'ül Varakî gibi medrese tahsili görmüş kimselerin Arap alfabesiyle yazmış oldukları dinî manzumeler Karaçay-Balkar Türklerinin yazılı ilk edebi eserleri olarak değerlendirilebilir (Adiloğlu, 2003: 148).

1922 yılında Batalpaşinski (bugünkü Çerkessk) şehrinde Rusça yayımlanmaya başlayan "Gorskaya Bednota" (Yoksul Dağlılar) gazetesinin bir sayfasında, Arap alfabesi ve Karaçay-Balkar Türkçesiyle şiirler, makaleler ve haberler yayımlanmaya başlamıştır. 19 Ekim 1924 yılında tamamı Karaçay-Balkar Türkçesi ve Arap alfabesiyle "Tawlu Caşaw" (Dağlı Hayatı) adlı ilk Karaçay-Balkar gazetesinin yayım hayatına başlamasıyla gerçek anlamda Karaçay-Balkar yazılı edebiyatının doğuşu gerçekleşmiştir. 1926 yılında "Tawlu Caşaw" gazetesi ve diğer bütün matbuatın Latin alfabesine geçmesiyle Karaçay-Balkar yazılı edebiyatının gelişimi daha da hızlanmıştır, birbiri ardına kitaplar yayımlanmaya başlamıştır. 1938 yılında ise Kiril harflerine dayalı Karaçay-Balkar Türkçesi alfabesinin kabul edilmesiyle birlikte Latin alfabesi matbuatına son verilmiştir (Adiloğlu, 2003: 150-152).

Sovyet egemenliği öncesinde Karaçay-Balkar Türklerinde, kaynağını İslâm dininden ve Şark edebiyatından alarak beslenmiş olan zengin bir dinî edebiyat teşekkül etmiştir. İslâm inancını daha geniş kitlelere öğretmek için dinî muhtevalı eserler kaleme alınmıştır (Adiloğlu, 2015: 47).

Karaçay-Balkar yazılı edebiyatının temelini aslında bir halk şairi olan Kâzım Meçi atmıştır. Yazılı edebiyatın Sovyet öncesi dönemdeki kurucuları arasında İslâm Kırımşavhal, İsmail Akbay, Davut Şavay-Abayhan, Kâzim Möçü, Süleyman Çabdar, Lokman Asan, Yusuf Haçir, Geriy Sılpağar gibi isimler sayılabilir (Tavkul, 2002: 980; Adiloğlu, 2015: 51).

Kuruluş döneminin şairleri Sovyet düzeninin iyiliğini, rahatlığını, fakir halkın ihtilali nasıl sevinçle karşıladığını anlatan coşkulu şiirler yazmışlardır. Sovyet dönemi

öncesi sosyal tabakalar arasındaki çatışmalar anlatılmakta, devrim sayesinde fakir halkın, zengin beylerin zulmünden kurtuldukları vurgulanmakta; bazı âdet ve geleneklerin bozukluğu ve kötülüğü ifade edilerek bazı millî değerler aşağılanmakta, dinin kültürü ve sanatı gerilettiği, milletin gelişmesinin önünde bir engel olarak durduğu işlenmektedir (Adiloğlu, 2003: 152-153).

1917 Bolşevik ihtilali öncesi dönemin meşhur halk şairleri, yeni kurulan Sovyet düzenini canı gönülden desteklemişler, Sosyalizm, Sovyet hayatı, Komünist Parti, Lenin vs. konularında yeni halk şarkıları yapmışlardır (Adiloğlu, 2003: 153).

1920‘li yıllar henüz Karaçay-Balkar yazılı edebiyatının emekleme dönemiydi. Genç yazar ve şairler Rus edebiyatının tarz ve geleneklerinin büyük ölçüde tesiri altındaydılar. Bu yıllarda Karaçay-Balkar Türkçesinde ilk defa basılacak olan ders kitapları için yazar ve şairler Rus edebiyatçılarının eserlerini Karaçay-Balkar Türkçesine çevirmeye başladılar (Tavkul, 2002a: 981).

1930‘lu yılların ikinci yarısında Karaçay-Balkar edebiyatına yeni bir renk ve anlayış geldi. Şairler arasında yeni, sevinç ve mutluluk dolu, yürek ısıtan, sade bir dille yazılmış lirik şiirler doğmaya başladı. Karaçay-Balkar edebiyatının ilk romanı da 1930‘lu yıllarda kaleme alındı. Hasan Appa tarafından yazılan *Kara Kübür* "Kara Sandık" adlı eser Karaçay-Balkar edebiyatında roman tarzının en güzel örneklerinden biri olma özelliğini günümüze kadar sürdürdü (Tavkul, 2002a: 981-982).

1940-1960 yılları arası dönem, Sovyet düzeninin oturduğu, Sovyet tipi yerli aydınların ve edebiyatçıların yetişip olgunlaştığı dönemdir. Bu dönemin şiirlerinin konusu, kuruluş dönemiyle bağlantılı olarak hemen hemen aynıdır. Kaysın Kuliy, Kerim Otar, Canakayıt Zalihan, Habib Katsi, Safar Makit, İbrahim Mamme, İssa Bottaş, Ahiya Ahmat, Osman Bala, Abdulkerim Baykul, Halimat Bayramuk, Azret Semen, Osman Hubiy döneme damga vuran sanatçılardır. Bu dönemin en önemli özelliği, 1930'lu yılların ortalarında seslerini duyurmaya başlayan Halimat Bayramuk, Osman Hubiy, Azret Semen, Kaysın Kuliy ve Kerim Otar gibi genç edebiyatçıların, yazılı Karaçay edebiyatına yeni bir çizgi getirmeleridir. İlk şiirlerinden itibaren Sovyetik temalarla birlikte kişisel duygu ve heyecanları anlatan lirik şiirler yazmışlar, ayrıca yurt, millet ve tabiat sevgisi gibi konuları ön planda tutmaya çalışmışlardır (Adiloğlu, 2003: 155-159).

1980‘li yıllarda Karaçay-Balkar edebiyatçıları Sovyetler Birliği‘nin gevşemeye başlayan rejiminin de etkisiyle millî meselelerine, sürgün yıllarının tahlili ve

sorgulamasına yöneldiler. Bert Gurtu'nun *Caşavnu Kılançları* "Hayatın Dönemeçleri", Canakayıt Zalihan'ın *Bahsan Culduzu* "Bahsan Yıldızı", Alim Töppe'nin *Adam bla Taş* "İnsan ile Taş" adlı romanları edebiyat tarihinin yeni sayfalarını belgeleyen eserler arasında yerlerini aldılar (Tavkul, 2002a: 984).

Sovyetler Birliği'nin 1990'lı yılların başlarında dağılmasıyla birlikte Karaçay-Balkarlılar Rusya Federasyonu içinde yerlerini aldılar. Bu olay Karaçay-Balkar halkının kültürel hayatında da büyük değişimlere yol açtı. Artık edebiyatçılar eski rejimin dayatmalarından, baskılarından, konu sınırlandırmalarından kurtulmuş, yüreklerindeki duyguları açıkça ifade etme özgürlüğüne kavuşmuşlardı. 1990'lı yıllarda Karaçay-Balkar yazar ve şairlerinin işledikleri Karaçay-Balkar tarihi, dili, kültürü ve medeniyetinin eskiliği ve zenginliği, Türk dünyası, Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan Karaçay-Balkarlılar ile ilgili hatıralar, Sovyet rejiminin Karaçay-Balkar halkına çektirdiği eziyetler, sürgün yılları gibi konuların yanı sıra Abdullah Begiy ve Bilal Laypan gibi cesur sesler Karaçay-Balkar halkının bağımsızlığı konusunu da şiirlerinde açıkça dile getirmeye başladılar (Tavkul, 2002a: 984).

Günümüzde Karaçay-Çerkes ve Kabardey-Balkar özerk cumhuriyetleri ekonomik sıkıntılar içerisindedir. Buna bağlı olarak, eskiye oranla Karaçay-Balkar Türklerinin kitap, dergi, gazete gibi yayımlarının sayısı oldukça azalmış durumdadır. Bu ekonomik sıkıntılar, siyasi baskıdan kurtulmuş ve dünyaya açılma dönemine girmiş olan Karaçay-Balkar edebiyatındaki gelişmelerin önünü biraz kesmiş durumdadır (Adiloğlu, 2015: 107).

Salih Hoçu'nun Hayatı, Sanatı ve Eserleri

Hayatı

Salih Hoçu, 1910 yılında Balkar topraklarında, Köndelen adında bir köyde doğmuştur. Zalimliği, zorbalığı, sıkıntıyı ve zorluğu görmüş bir ailede büyümüştür. Kendisi henüz sekiz yaşındayken, Beyaz Ordu askerleri, Bolşeviklere katıldığı gerekçesiyle, babası Şabaz Hoçu'yu tutuklayıp, kırbaç cezasına çarptırmış ve işkence etmişlerdir. Fakat Şabaz Hoçu, tuttuğu yoldan vazgeçmemiş, Salih'e de devletine, toplumuna karşı her zaman dürüst ve sadık olması gerektiğini öğretmiştir. Fakat Şabaz'a Sovyet birlikleri de rahat vermemiştir. Şabaz, her ne kadar varını yoğunu ortaya koyup kolhozlar kurulduğunda, elinden geldiği kadarıyla çalışsa da onu, yakın akrabalarıyla birlikte 1939 yılında tutuklayıp zindana atmışlardır. Kısa bir zaman sonra ise Salih'in babası Şabaz, serbest kalmıştır (Bittir, 2009: 9).

S. Hoçu, babasının çoban arkadaşlarından dinlediği hikâyelerle, masallarla büyüdü. Dinlediği hikâye ve masalları arkadaşlarına anlatmayı, bunları arkadaşlarına anlatırken de farklı farklı karakterler yaratmayı severdi. Salih Hoçu'nun yetenekli olması sebebiyle Köndelen Köyü'ndeki okulu bitirdikten sonra, Lenin taraftarı bir kampüse gönderildi. Salih Hoçu'nun edebiyata olan ilgisi burada başladı. İlk şiirlerini burada yazmaya başladı ve bu şiirleri okulun gazetesinde yayımlandı. Bunun yanında, yine bu yıllarda *Ḳara-Halḳ* "Emekçi Halk" isimli gazetenin muhabiri olmuştu. S. Hoçu, o yıllarda on beş yaşındaydı. Bir vakit sonra onu, gazetenin kadrosuna aldılar. On sekiz yaşına geldiğinde Salih Hoçu, kitap çıkarmak için çalışmalara başladı (Bittir, 2009: 9-10). *Ḳara-Halḳ* gazetesinin dışında *Lenince Col, Kızıl Karaçay, Tavlu Carlıla, Tavlu Caşav* ve *Kızıl Kabartay* adlı gazetelerde de şiirleri yayımlandı (Adiloğlu, 2005b: 62; Tavkul, 2004: 52).

Hikâyelerini yazmadan önce Salih Hoçu, betimleme ustalığını ders kitaplarına ve gazetelere yazdığı makalelerinde, denemelerinde, mektuplarında geliştirdi. Yazarın estetik görüşünün gelişimiyle Balkar edebiyatının gelişimi paralel ilerlemiştir (Bittir, 2009: 13).

S. Hoçu'nun gazeteciliğini iki farklı aşamada değerlendirmek mümkündür. Halk-politika denemeleri ile gelişim makaleleri. Bu iki aşama da birbiri ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Salih Hoçu'nun gazetecilik dönemindeki çalışmalarının ilk kısmına *Cahillik Ḳorasın* "Cahillik Yok Olsun", *Proletar Samoritika bla Kesini Cañılıçların Tüzetmegen Bolşevik Tüyüldü* "Proleter Özeleştiri ile Yanlışlarını Düzeltmeyen Bolşevik Değildir", *Cahillik bla Küreşiv Bügün Birinçi Borçdu* "Cahillik ile Mücadele Bugün Birinci Vazifedir", *Musos Cabelov* "Musos Cabelov", *Bağalı Savġa* "Pahalı Hediye" isimli makaleleri ile denemeleri örnek verilebilir (Bittir, 2009: 13).

Salih Hoçu'nun gazetelerde, kitaplarda, dergilerde yayımlanan yazılarında halkının kaderi ve tarihi işlenmiştir. O, makalelerinde, halkının hayatını, kültürün nasıl oluştuğunu, köylülerin sosyalizme karşı duruşlarını derinlemesine tasvir etmiştir (Bittir, 2009: 14).

1930'lu yıllar, Balkar edebiyatında, eserlerin geliştiği dönemdir. Balkarlı şairler ve yazarlar, SSCB Yazarlar Birliği'nde toplanıp çalışarak, Rus edebiyatının ve SSCB'nin diğer milletlerinin klasik eserleri ile tanışmışlar, onların bir kısmını tercüme etmişlerdir. Bu sırada Balkarlı yazarlar eğitim öğretim işlerini devam ettirmiş; A. Puşkin'in, M. Lermontov'un, N. Gogol'un, İ. Turgenyev'in, L. Tolstoy'un, A. Çehov'un, M. Gorki'nin T. Şevçenko'nun, K. Hetagurov'un bazı eserleri Karaçay-Balkar Türkçesine tercüme edilmiştir (Bittir, 2009: 16).

Salih Hoçu, 1920'li yılların sonu ile 1930'lu yılların başlarında, halkı bilgilendirmek için çabaladı. Okullara Balkar Türkçesi ile okuma kitapları hazırladı, bu kitapların içerisine kendi şiirlerini, hikâyelerini ve Rus edebiyatından tercüme ettiği küçük hikâyeleri, şiirleri ve masalları ekledi. On dokuz yaşındayken Hasan Asan ile ilk okuma kitabını çıkardı. Savaşın başladığı ilk zamanlarda yine birçok kitaba yazarlık ve redaktörlük yaptı. Yirmi dört yaşına geldiğinde SSCB Yazarlar Birliği'ne alındı (Bittir, 2009: 18).

İkinci Dünya Savaşı döneminde Nazi Almanyası'nın Sovyetler Birliğine karşı Barbarossa Harekatı'nı uygulamaya başlamasıyla Sovyet topraklarında seferberlik ilan edilmiş ve Sovyet yönetimi, partizanların, Almanlara karşı gerilla savaşını yürütmelerini desteklemiştir. Kendini Sovyet vatanına adayan ve Sovyet için canını vermeye razı olan Salih Hoçu, kendi isteğiyle bu savaşa katılmış; savaş sırasında ağır bir şekilde yaralanarak 26 Temmuz 1942 tarihinde hayatını kaybetmiştir.

Sanatı ve Eserleri

Salih Hoçu'nun ilk şiirleri, diğer şair arkadaşlarının şiirleri gibi yeni hayat ve sosyalizme ulaştıran yollar üzerineydi. S. Hoçu'nun bütün eserleri ne yazık ki günümüze kadar ulaşamamıştır. Aynı zamanda nerede ve ne zaman yazıldığı belli olmayan eserleri de vardır. Fakat günümüze ulaşan ilk eserleri incelendiğinde, sanatçının ilk eserlerinde bile tasvir gücü kendini hissettirmektedir. Dil zenginliği, halkın yaşamını en ince ayrıntısına kadar ele aldığı ilk eserlerinde açıkça görülmektedir. Daha sonraki yıllarda verdiği eserler farklı bir çizgide gelişmiş, romantizm akımının izlerini de taşımıştır. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *Nögerlik* "Arkadaşlık", *Tünene* "Dün", *Davçuma* "Davacıyım" (Bittir, 2009: 10-11).

Salih Hoçu, 1920-1930 yıllarında yazdığı on iki denemesi, makaleleri, hikâyeleri ile okuyucuların gönlüne girmiştir. O zamanlarda S. Hoçu, hikâyelerini okuyucuların sevdiği halk efsanelerinin ve masalların estetik zenginliğinden faydalanarak yazıyordu (Bittir, 2009: 13).

Ayrıca halkı bilgilendirmeyi oldukça önemseyen Salih Hoçu, *Cahillik Ķorasın* adlı makalesinde, cahilliğin her işe engel olduğunu dile getirmiştir. Yazar, ana dile oldukça önem vermiş, onun zenginliğini korumanın önemini vurgulamaktan kendini almamıştır. *Ana Tilden Bir-Eki Söz* "Ana Dilde Bir İki Söz" adlı çalışmasında, ana dilin zenginliğini göz ardı etmeden, Rusça sözcüklerden de faydalanmaya çalışmak üzerinde durmuştur.

Yazarın o sırada ihtimam gösterdiği şeyler, Karaçay-Balkar Türkçesinin tazeliğini korumak, söz zenginliğinden faydalanmak, onu daha çok zenginleştirmek olmuştur (Bittir, 2009: 14).

Makalelerinde ve halkın yaşamının yorumlandığı gazete yazılarında Salih Hoçu, ana dil üzerindeki fikirlerini söylüyor, ana dilin zenginliğini korumaya, araştırmaya davet ediyor, köylüleri aydınlatma işi için öğrencilerden ve araştırmacılardan yardım istiyordu. Bu eserleri şunlardır: *Cahillik bla Küreşiv Bügün Birinçi Borçdu* “Cahillik ile Mücadele Bugün Birinci Vazifedir”, *Şkolnu İşine Başçılıķ Eterge* “Okul Çalışmalarına Öncülük Etmek”, *Cahillik Ķorasın* “Cahillik Yok Olsun” (Bittir, 2009: 17-18).

Salih Hoçu, ilk hikâyelerini verdiği zamanlardan sonra 1935-1938 yıllarında edebiyata ara verdi. 1930’lu yıllarda Kafkas’ın diğer halkları gibi Balkar halkı da sıkıntıya düşmüştü. Bir grup insan, hükümete ihanet suçuyla toplama kamplarına gönderilmişti. Bunların arasında Salih Hoçu da vardı. S. Hoçu, 1939 yılında toplama kampından memleketine geri döndü. Edebiyat hayatına kaldığı yerden devam etti. 1940 yılında ilk kitabı olan *Haparla* “Hikâyeler” yayımlandı. Bu kitabın içindeki hikâyeler, Balkar’da çok hızlı yayıldı. Mihail Kireyev, bu kitabın içinde bulunan hikâyelerde yazarın maharetlerinin sergilendiğini, halkın hayatına dair usta bir betimleme tekniğinin ve dil zenginliğinin bulunduğunu, hikâyelerin gerçek hayattan izler taşıdığını dile getirmiştir. Ali Şogentsuk da Mihail Kireyev’in söylediklerine katılmış, dağ köylülerinin yaşamının en güzel şekilde Salih Hoçu’nun eserlerinde ele alındığını ifade etmiştir (Bittir, 2009: 18-23).

Sarbazheva Alena Mustafayeva, *Folklornıye Traditsiy v Balkarskoy Literature 1930-1940-H Godov (Na Materiale Tvorçestva S. Hoçuyeva)* adlı çalışmasında, folklorik unsurların Salih Hoçu, Ömer Etez, Bert Gurtu gibi ilk devrimci yazarların eserlerinde oldukça yoğun bir şekilde kullanıldığını, özellikle S. Hoçu’nun hikâyelerinin analizleri sonucunda antitez, epitetler, karşılaştırmalar, kurgu, metaforlar, semboller, kompozisyon klipleri ve geciktirme tekniğinin bulunduğunu ifade etmiştir. Özellikle *Safar bla Revolütsiya, Cañnan Otnu İçinde, Ozdula Zamanla* adlı hikâyelerinde halk şiirinin sanatsal gelenek üzerindeki üstünlüğünün hissedildiğini belirtmiştir (2019: 54).

Halk şiirinin motifleri, yazarın her eserinde görülmüştür. Kahramanlar anlatılırken alegori kullanılmış, karakterlerin konuşmalarında atasözleri, deyimler ve aforizmalardan yararlanılmıştır. Yine konuşmalarda manevî değerleri yansıtan ifadelere yer verilmiştir. Karakterlerin ahlakî yapıları oluşturulurken, yazar karakterlere, lirik bir kahraman, halk

bilgeliğinin taşıyıcısı gibi davranmıştır. Bazı eserlerde öncelikle atasözü ya da deyimlere yer verilmiş, hikâyelere sonradan geçiş yapılmıştır. Hoçu, kahramanları, belirli etik niteliklere sahip sosyal taşıyıcılar olarak tasvir etmiştir (Mustafayeva, 2019: 55).

Salih Hoçu'nun ilk hikâyesi *Atasını Caşı* "Babasının Oğlu" (1933), çocuklar hakkında, çocuklar için yazılmıştır. Eserin amacının, Sovyet ideolojisine itaat etmeyi aşılamak olduğu açıkça görülmektedir. Yazar, eserin kahramanı olan Tavsoçuḳ'un iç dünyasını ustaca kurmuş, hayatın gerçeklerini Tavsoçuḳ'un karakteriyle bütünleştirmiştir. Sosyalist düzene yürekten bağlı olan S. Hoçu, halkın mutlu hayatını, devrimi ve vatandaşların savaş yıllarında göstermiş oldukları yiğitlikleri betimlemiştir. Yazarın fikrine göre, o yıllar halkın yaşamında pek sıkıntılı fakat övünç verici olmuştur. Bu yılları Salih Hoçu, romantik bir dille aktarmış, devrimin amaçları, onun hikâyelerinin kahramanlarına güç kaynağı olmuştur. Onun, bu dönemde verdiği eserlerinin temaları devrim ve devrimciler, halkın savaş yıllarındaki durumu, kadınların devrime kadar çektiği sıkıntılar olmuştur (Bittir, 2009: 19-20).

Safar bla Revolütsiya "Safar ile İhtilal" adlı hikâyede genç yazar, M. Gorki'nin estetik ilkeleriyle hareket etmiştir. Bu, hikâyenin kahramanı olan Safar'ın karakterinden açıkça anlaşılmaktadır. Yazarın yaptığı bazı tasvirler, realizm etkisindedir ve gerçek hayatla oldukça ilintilidir. Realist bir çizgide yaptığı tasvirler bütün eserlerde kendini göstermekle birlikte en çok da bu hikâyede kendini göstermiştir (Bittir, 2009: 20). Bu hikâye 1933 yılında *Leninçi Col* adlı gazetede yayımlanmıştır.

Mudah Caş "Kederli Çocuk" adlı hikâyesi, 1934 yılında *Cañı Küç* adlı dergide yayımlanmıştır. Bu hikâye halk folkloru temelinde yazılmıştır. Hikâyede yaratılan karakterler, gerçek hayattan izler taşımaktadır. Aynı zamanda sınıf farkını da işlemektedir. Aliymırza adlı karakter, kulakların özelliklerini taşımaktadır. Hacimırza ise kulaklar ve mollaları şaşkına çeviren, cahil kalmış köylerden birinde yaşayan bir kişinin özellikleriyle donatılmıştır (Bittir, 2009: 21-22).

Salih Hoçu, devrimi, psikolojik yönüyle de ele almıştır. bu hikâyeleri *Caññan Otnu İçinde* "Yanan Ateşin İçinde", *Ozdula Zamanla* "Geçti Zamanlar", *Eki Kareldi* "İki Karaltı" şeklindedir. Hoçu'nun alegorik eserleri de vardır. *Bizni Keme* "Bizim Gemi" ve *Çıpçıḳ* "Serçe" alegorik eserleridir. Yazarın, savaş yıllarında yazdığı üç hikâyesi günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlar: *Tashaçıla* "Casuslar", *Kapitan Gastello* "Yüzbaşı Gastello", *Cigitle* "Yiğitler". Savaşın başladığı yıl Salih, Kızıl Ordu'nun askerleri hakkında *Ata Curt*

Uruşnu Cigitleri. Epizodla "Ana Vatan Savaşının Yiğitleri. Epizotlar" adıyla denemeler kitabını düzenledi. Kapitan Gastello adlı hikâyesini de bu kitaba eklemiştir (Bittir, 2009: 24-25).

BİRİNCİ BÖLÜM

DİL İNCELEMESİ

Metin üzerinden yapılan dil incelemesi, Ses Bilgisi ve Biçim Bilgisi olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmıştır.

1. 1. SES BİLGİSİ

1. 1. 1. Ünlüler

Damak zarının, dilin, dudakların ve alt çenenin hareketleriyle soluk ve ses yolunun hacmi ve biçimi değişerek her sesin çıkış yeri ortaya çıkar. Bu oynak uzuvlar bir tınılatıcı durumu aldığı ve çıkartılan hava borusu soluk verme hâlinde ağız-burun organından geçerken hiçbir gürültü çıkarmayacak biçimde ayrı kaldığı zaman ünlü sesler oluşur (Deny, 2012: 21).

Ünlüler, ses organlarında herhangi bir engelle karşılaşmadan çıkarılan seslerdir. Her ünlü seste sıklığı bakımından farklı olan titremlemenin belli bir ölçüsü vardır. Hepsinin bir araya gelmesiyle ünlünün tınısı veya niteliği oluşur. Dillerdeki ünlüler hem sayı hem de nitelik bakımından çeşitlidir. Bazı dillerde ünlülerin sayısı azken, bazı dillerde biraz daha çoktur. Yine bazı dillerin yazımında ve dil çalışmalarında yarı ünlü+ünlü veya ünlü+yarı ünlü yapıları da ünlü sayılır (Karaağaç, 2018: 41-42).

Karaçay-Balkar Türkçesinde ünlü sesler /a/, /ı/, /e/, /i/, /o/, /u/, /ö/, /ü/ olmak üzere sekiz tanedir.

Tablo 1. 1. Ünlüler

	Düz		Yuvarlak	
	Geniş	Dar	Geniş	Dar
Kalın	a	ı	o	u
İnce	e	i	ö	ü

Karaçay-Balkar Türkçesindeki Ünlülerin Genel Özellikleri

/a/

Art damak ünlüsüdür. Geniş-düz ve açık olarak telaffuz edilir. Karaçay-Balkar Türkçesinde ā sesi yoktur. Hatta yabancı dillerden girmiş bazı sözlerdeki /ā/ sesi, Karaçay-Balkar Türkçesinde /a/ sesine dönüşmektedir (Appa, 2002b: 150). Örneğin; *emānet>amanat* (618)*, āzād>azat* (1432), *cev̇āb>cav̇ap* (785) vb.

/ı/

Art damak ünlüsüdür. Dar-düz ve orta açık olarak telaffuz edilir.

ırbın "köşe" (984), *ırhı* "sel" (840), *ışar-* "gülümsemek" (240), *ışım* "keçe tozluk" (37), *ıran* "düzlük" (1594).

/e/

Ön damak ünlüsüdür. Geniş-düz ve açık olarak telaffuz edilir. Karaçay-Balkar Türkçesinde söz başında /e/ sesini karşılamak için Э harfi kullanılır. Bu harf, yabancı dillerden alınan sözcüklerde söz içinde de kullanılır (Appa, 2002b: 150). Örneğin; *aeroplan* "uçak" (2193). Söz içi ve söz sonunda /e/ sesini karşılamak için ise *e* harfi kullanılmıştır.

ençi "özel" (603), *emegen* "dev" (1659), *erkin* "hür" (84), *erin* "dudak" (314), *erke* "nazlı" (1299), *erlen* "sincap" (701).

/i/

Ön damak ünlüsüdür. Dar-düz ve kapalı olarak telaffuz edilir.

iniçke “ince” (2215), *iñir* “akşam” (412), *iyne* “iğne” (1462), *iyis* “koku” (1660), *izle-* “aramak” (1084), *ilişan* “belirti” (1310).

/o/

Art damak ünlüsüdür. Geniş-yuvarlak ve orta açık telaffuz edilir. Türkiye Türkçesinin aksine, Karaçay-Balkar Türkçesinde ikinci hecede /o/ sesi bulunabilmektedir.

onov̇ “karar” (1862), *oñlu* “güçlü” (136), *oram* “sokak” (938), *otun* “odun” (1506), *omaḳ* “gösterişli” (607).

/u/

Art damak ünlüsüdür. Dar-yuvarlak ve kapalı telaffuz edilir.

unduruḳ “karyola” (708), *uġay* “hayır” (75), *urġuy* “sivrisinek” (2044), *uruş* “savaş” (496), *uv̇urt* “yanak” (1141).

/ö/

Ön damak ünlüsüdür. Geniş-yuvarlak ve orta açık telaffuz edilir.

öhtem “mağrur” (1321), *ötürük* “yalan” (1723), *özen* “vadi” (96), *ötgür* “cesur” (150), *örten* “ateş (2007).

/ü/

Ön damak ünlüsüdür. Dar-yuvarlak ve kapalı telaffuz edilir.

ülüş “pay” (752), *üy* “ev” (6), *üyren-* “öğrenmek” (916), *üyüt-* “yakmak” (2117), *üzül-* “ayrılmak” (580).

1. 1. 2. Ünsüzler

Ünsüzler, oluşumları esnasında bir engele takılarak sedalarını sürtünme ya da çarpmadan alan seslerdir. Boğumlanma noktası, ses tellerinin durumu, hava akımının durumu ve ağız-geniz karşıtlığı ölçütlerine göre birbirinden ayrılırlar (Eker, 2013: 205-206).

Karaçay-Balkar Türkçesinde ünsüz sesler Rusça alıntı sözlerde kullanılan sesler ile birlikte değerlendirildiğinde /b/, /v̇/, /y/, /ç/, /z/, /c/, /j/, /d/, /k/, /ḳ/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /g/, /ġ/, /r/ /p/, /s/, /ş/, /şç/, /ts/, /t/, /f/, /h/, /v/, /ya/, /ye/, /yu/ şeklindedir (Appa, 2002b: 150).

Я harfi, /ya/ sesini karşılarken, bazı kelimelerin yazılışında /a/ sesini de karşıladığı görülmektedir. *Ю* harfi ise aslında /u/ sesini karşılar; fakat /o/ ve /u/ seslerinden sonra geldiğinde bu harf /yu/ sesine karşılık gelmektedir. *Я* ve *Ю* harflerinin bu durumlarından dolayı, ünsüz seslerin değerlendirilmesinde, iki harf de /y/ olarak ele alınmıştır.

Tablo 1. 2. Ünsüzler

Çift dudak ünsüzleri	Diş-dudak ünsüzleri	Diş ünsüzleri	Diş-damak ünsüzleri	Ön damak ünsüzleri	Art damak ünsüzleri	Son devir alıntılarıyla gelen ünsüzler
b, m, p, v̇ б, м, п, у	v, f в, ф	d, n, s, t, z д, н, с, т, з	c, ç, j, ş дж, ч, ж, ш	g, k, l, r, y г, к, л, р, й	ġ, h, ḳ, ñ гь, х, кь, нг	ts, şç ц, щ

Karaçay-Balkar Türkçesindeki Ünsüzlerin Genel Özellikleri

1. 1. 2. 1. Çift Dudak Ünsüzleri

/b/

Ötümlü, patlayıcı ve süreksizdir. Karaçay-Balkar Türkçesinde söz başı ve söz içinde bulunurken söz sonunda bulunmamaktadır.

bala "evlat" (8), *balta* "balta" (47), *basma* "basma" (2029), *başlıḳ* "başlık" (373), *bediş* "ayıp" (815), *buşuv̇* "keder" (858).

Fakat alıntı sözcüklerde söz sonunda bulunabilir.

suv̇ab "sevap" (2459), *ştab* "karargâh" (174).

/m/

Ötümlü, akıcı ve süreklidir. Karaçay-Balkar Türkçesinde söz başında, ortasında ve sonunda bulunur.

madar “çare” (465), *malçı* “çoban” (1143), *mamır* “huzurlu” (2759), *melte* “kirli” (461), *mıdıh* “köz” (1043).

/p/

Ötümsüz, patlayıcı ve süreksizdir. Çoğunlukla alıntı sözcüklerde söz başında bulunmaktadır.

pogon “apolet” (2330), *plen* “esaret” (2336), *pulemöt* “mitralyöz” (561), *proletar* “emekçi” (539) .

Karaçay-Bashan-Çegem-Holam-Bızıngı ağızlarındaki /b/ ve /p/ sesleri, Çerek ağzında sızıcı /f/ sesine dönüşür. Örneğin; *peygamber>fayġambar* (264).

/v̇/

Ötümlü, akıcı ve süreklidir. Kiril alfabesinde *y* harfi ile karşılanmaktadır.

sav̇ “diri” (739), *sav̇ut* “silah” (323), *sermeşiv̇* “savaş” (2201), *soruv̇* “soru” (2358), *suv̇sap* “susuzluk” (751).

1. 1. 2. 2. Diş-dudak Ünsüzleri

/v/

Ötümlü, akıcı ve süreklidir. Kiril alfabesinde в harfi ile karşılanmaktadır. Alıntı sözlerde yer almaktadır.

vzvod “müfreze” (2741), *vlast* “egemenlik” (1379), *vojd* “önder (2577), *sovyet* “Sovyet” (2493).

/f/

Ötümsüz, sızıcı ve süreklidir. Karaçay-Balkar Türkçesinde asli olarak /f/ sesi olmamakla birlikte; Rusça, Arapça, Farsça vs. yabancı dillerden girmiş bazı sözlerdeki /f/ sesi, hem konuşma dilinde, hem de yazı dilinde kullanılmaktadır (Appa, 2002, 151)

fak̡ır “biçare” (2025), *fitnalık̡* “entrika” (1002), *flot* “filo” (2701).

1. 1. 2. 3. Diş Ünsüzleri

/d/

Ötümlü, patlayıcı ve süreksizdir. Söz sonunda bulunmaz.

dañıl "ova" (206), *davur* "gürültü" (2294), *dıgalas* "sıkıntı" (1392), *dorbun* "mağara" (1941), *gülmendi* " ipek şal" (2013), *hadağa* "feryat" (1035).

/n/

Ötümlü, akıcı ve süreklidir. Söz başı, söz ortası ve söz sonunda kullanılmaktadır.

nal "nal" (2262), *nartüh* "mısır" (1414), *narat* "çam ağacı" (656), *nöger* "arkadaş" (1085), *ilyaçin* "doğan" (2471), *ḳabın* "lokma" (14), *ana* "anne" (1359), *anıça* "onun gibi" (2047).

/s/

Ötümsüz, sızıcı ve süreklidir. Söz başı, ortası ve sonunda sıklıkla kullanılmaktadır.

saban "tarla" (350), *sağış* "kaygı" (739), *sirnek* "kibrit" (2471), *jastıḳ* "yastık" (2308), *kesek* "parça" (18), *dıgalas* "sıkıntı" (1392), *durus* "iyi" (1172), *hans* "çiçek" (2148).

/t/

Patlayıcı, süreksiz ve ötümsüzdür. Söz başında, ortasında ve sonunda kullanılır.

tar "dar" (243), *taraḳ* "petek" (334), *tavkel* "cesur" (345), *tutmaḳ* "mahpus" (502), *tutuşuv* "güreş" (1821), *tört* "dört" (122), *bunt* "isyan" (2068).

/z/

Sızıcı, sürekli ve ötümlüdür.

zıraf "ziyan" (2514), *zavuḳ* "mutluluk" (2161), *zıgıt* "tomurcuk" (47), *arbaz* "avlu" (424), *avuz* "ağız" (463).

1. 1. 2. 4. Diş-damak Ünsüzleri

/ç/

Patlayıcı, süreksiz ve ötümsüzdür. Söz başında, ortasında ve sonunda kullanılmaktadır.

çaç "saç" (1192), *çaḳlı* "kadar" (831), *çapıraḳ* "yaprak" (2473), *çeçme* "kıvılcım" (1321), *çibin* "sinek" (1057), *erkeç* "lider" (662), *ḳarılġaç* "kırlangıç" (441).

/j/

Sızıcı, sürekli ve ötümlüdür. Balkar imlasında 1970'li yıllarda Karaçay imlasındaki /c/ sesinin yerini almıştır. Bu sebeple Karaçay imlasında söz başında /c/ harfi ile yazılan bütün sözler bugün Balkar imlasında /j/ harfi ile yazılmaktadır. col~jol "yol", carıḳ~jarıḳ "ışık", caṿ~ jav "düşman" (Tavkul, 2007: 891). Günümüzde Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyetindeki Kbt yazı dilinde ve bütün matbuatta дж (c) harfi yerine ж (j) harfi kullanılmaktadır (Appa, 2002: 152). Çalışmamıza temel olan metinler incelendiğinde, genel imlaya göre söz başında ve söz içinde /c/ (дж) ile yazılması gereken sözler /j/ (ж) ile yazılmıştır.

jañı "yeni" (1148), *janḳoz* "kardelen" (1570), *jara* "yara" (595), *jerk* "kızılağaç" (47), *jol* "yol" (43), *jomaḳ* "masal" (4659), *ejiṿ* "tempo" (586), *ḳajaṿ* "muhalif" (1378).

/ş/

Sızıcı, sürekli ve ötümsüzdür. Söz başı, ortası ve sonunda kullanılmaktadır.

şaġırey "arkadaş" (1285), *şapa* "aşçı" (1826), *şıtı* "tükürük" (261), *aşıḳ-* "acele etmek" (882), *başha* "başka" (465), *şoş* "sakin" (713).

1. 1. 2. 5. Ön Damak Ünsüzleri

/g/

Patlayıcı, süreksiz ve ötümlüdür. Söz başı ve söz ortasında bulunur; fakat söz sonunda bulunmaz.

geleṿ "ot" (1372), *getmen* "azı diş" (1777), *ginji* "oyuncak bebek" (1865), *gögen* "güğüm" (1016), *belgi* "işaret" (571), *birge* "beraber" (8).

/k/

Patlayıcı, süreksiz ve ötümsüzdür. Söz başında, içinde, sonunda ve ön damak ünlüleriyle birlikte kullanılmaktadır.

keçe "geçe" (3), *kelin* "gelin" (1846), *keme* "gemi" (902), *bekle-* "sağlamlaştırmak" (1619), *jelke* "ense" (2226), *jik* "eklem" (2177), *jürek* "yürek" (570).

/l/

Akıcı, sürekli ve ötümlüdür. Söz başı, ortası ve sonunda kullanılmaktadır.

laḳırda "şaka" (594), *limon* "limon" (1629), *maltaṿ* "yenilgi" (2202), *balçıḳ* "çamur" (709), *boljal* "zaman" (1967), *el* "köy" (42).

/r/

Akıcı, sürekli ve ötümlüdür. Türkçe kökenli sözlerde söz içi ve söz sonunda kullanılır. Söz başında ise alıntı sözcüklerde bulunur.

radio "radyo" (2147), *razvedka* "istihbarat" (2621), *revolütsiya* "devrim" (544) *aḳırın* "yavaş" (875), *arpa* "arpa" (2030), *aẇur* "ağırlık" (715), *bağır* "bakır" (2044).

/y/

Akıcı, sürekli ve ötümlüdür. Yarı ünlüdür. Karaçay-Balkar Türkçesinde söz başı /y/ sesine rastlanmaz; fakat söz ortası ve söz sonunda kullanılır.

baylaẇ "düğüm" (2594), *biyağı* "eski" (1028) *biyik* "yüksek" (46), *boşunlay* "durduk yerde" (1428), *buday* "buğday" (325).

1. 1. 2. 6. Art Damak Ünsüzleri

/ġ/

Patlatıcı, süreksiz ve ötümlüdür. Karaçay-Balkar Türkçesinde söz başı ve söz sonunda bulunmaz; fakat söz içinde kullanılmaktadır.

hadaġa "feryat" (1035), *ḳabırġa* "duvar" (1624), *aġaç* "ağaç" (79), *alġın* "önceden" (22), *alġış* "iyi dilek" (1720), *şaġay-* "şaşırmak" (463).

/h/

Sızıcı, sürekli ve ötümsüzdür. Daha çok alıntı sözcüklerin başında bulunmakla birlikte Türkçe kökenli sözcüklerde söz içi ve söz sonunda kullanılmaktadır.

halal "helal" (1094), *halk* " halk" (258), *hıyanat* " ihanet" (724), *ahşı* "iyi" (619), *burhu* "parça" (4), *homuh* "korkak" (842), *mudah* "kederli" (583).

/ḳ/

Patlayıcı, süreksiz ve ötümsüzdür. Söz başı, söz içi ve ortasında yaygın olarak kullanılmaktadır.

ḳara "siyah" (114), *ḳarın* "karın" (985), *ḳars* "alkış" (1765), *çıḳḳır* "fıçı" (1662), *çıpçıḳ* "serçe" (2460), *ḳulaḳ* "kulak" (1376).

/ñ/

Akıcı, sürekli ve ötümlüdür. Geniz ünsüzüdür. Söz başında kullanılmaz. Söz ortası ve söz sonunda kullanılmaktadır.

möñürde- "böğürmek" (366), *öñe* "başka" (1439), *sañıraẇ* "sağır" (1426), *keñ* "geniş" (245), *oñ* "güç" (2540), *tañ* "tan vakti" (34).

1. 1. 2. 7. Son Devir Alıntılarıyla Gelen Ünsüzler

/ts/, /sç/. Rusça sözler, Sovyet devri boyunca, orijinal imlalarıyla yazılmaları şart koşulduğu için, eski Arap-Fars alıntılarında gerçekleştiği gibi, lehçelerin kendi ses yapılarına mahsus benimsenme şartlarına ulaşamamıştır (Öner, 2013: 11).

tsep "zincir" (242), *revolütsiya* "devrim" (539).

1. 1. 3. Ses Olayları

Banguoğlu, seslerin hece, kelime ve cümle içinde kullanıldıkları zaman tek başlarına oldukları gibi kalmadıklarını, aralarında kaynaştıklarını, kenetlendiklerini ve değişikliğe uğradıklarını söyler ve bunları da ses değişmeleri, ses olayları olarak tanımlar (1974: 51).

Yazı dilinin, tarihî süreç içerisinde ses yapısından ayrılarak şekillenen ve gelişimini tamamlayan ses olayları *Tarihî Ses Olayları* başlığı altında, gramer içinde, dilin kullanım süresi boyunca devam eden ses olayları ise *Gramerlik Ses Olayları* başlığı altında incelenmiştir.

1. 1. 3. 1. Tarihî Ses Olayları

1. 1. 3. 1. 1. Ünlülerde Görülen Ses Olayları

-a- > -o-

ET.'de kelime ortasında bulunan /a/ sesi, Krç-Blk.'nde bazı sözlerde /ġ/ sesinin çift dudak ünsüzü /ẇ/ sesine değişmesi ve ilk hecedeki yuvarlak ünlünün etkisiyle yuvarlaklaşmış, /o/ sesine dönüşmüştür.

ET. buzağu (EDPT 391) > Krç-Blk. buzoẇ (28) "buzağı", ET. otaġ (EDPT 46) > Krç-Blk. otoẇ (1828) "oda", ET. buḳağu (EDPT 314) > Krç-Blk. buġoẇ (2117) "kelepçe", ET. ulaġ (EDPT 136) > Krç-Blk. uloẇ (1596) "yük hayvanı".

-a- > -u-

ET.'de ilk hecede bulunan /a/ sesi Krç-Blk.'nde bazı kelimelerde /ġ/ sesinin çift dudak ünsüzü /v̇/ sesine dönüşmesiyle /u/ sesine dönüşmüştür.

ET. ḳaġur- (EDPT 612) > Krç-Blk. kuv̇ur- (2021) "kavurmak", ET. yaġuḳ (901) > Krç-Blk. juv̇uḳ (263) "yakın", ET. yavaş (EDPT 880) > Krç-Blk. juv̇aş (1044) "sakin", ET. tavar (EDPT 442) > Krç-Blk. tuv̇ar (827) "sığır".

-ı- > -u-

ET.'de kelime ortasında bulunan /ı/ sesi Krç-Blk.'nde /ġ/ sesinin çift dudak ünsüzü / v̇/ sesine değişmesiyle yuvarlaklaşmış ve /u/ sesine dönüşmüştür.

ET. yunçıġ (EDPT 945) > Krç-Blk. junçuv̇ (1898) "sıkıntı", ET. aġrıġ (EDPT 90) > Krç-Blk. avruv̇ (674) "hastalık", ET. aġır (EDPT 88) > Kbt av̇ur (715) "ağır", ET. bağır (EDPT 317) > bav̇ur (2538), ET. ağız (EDPT 98) > Krç-Blk. av̇uz (463) "ağız".

Kelime ortasında yer alan /ı/ sesinin /v̇/ sesinin etkisiyle yuvarlaklaşarak /u/ sesi hâline gelmesi kuralına rağmen, metin içinde bu kurala uymayan bazı yapılar da bulunmaktadır.

ET. tatıġ (EDPT 452) > Krç-Blk. tatıv̇ (2251) "tat", ET. açıġ (EDPT 21) > Krç-Blk. açıv̇ (1954) "acı", ET. yazıġ (EDPT 985) > Krç-Blk. jazıv̇ (1417) "yazı", ET. arıġ (EDPT 213) > Krç-Blk. ariv̇ (1645) "temiz, güzel".

e- > i-

ET.'de kelime başında bulunan /e/ sesi Krç-Blk.'nde bazı kelimelerde /y/ sesinin daraltıcı etkisiyle /i/ sesine dönüşmüştür (Tavkul, 2007: 894). Bu kurala uygun olarak metinde tek örnek bulunmuştur.

ET. eyer (EDPT 275) >> Krç-Blk. iyer (1546) "eyer".

-e- > -i-

ET.'de kelime ortasında bulunan /e/ sesi Krç-Blk.'nde bazı kelimelerde /y/ sesinin daraltıcı etkisiyle /i/ sesine dönüşmüştür.

ET. beg (EDPT 322) > Krç-Blk. biy (2087) "bey, soylu", ET. beyik (EDPT 385) > Krç-Blk. biyik (46) "yüksek, büyük", ET. teg- (EDPT 476) > Krç-Blk. tiy- (2505) "ulaşmak", ET. tegre (EDPT 485) > Krç-Blk. tiyre (1871) "mahalle".

-e-/-ü- > -i-/-i-

ET.'deki bazı kelimelerde ilk hecede bulunan /e/ sesi ile ikinci hecede bulunan /ü/ sesi, Krç-Blk.'nde daralmış her iki hecede de /i/ sesine dönüşmüştür.

ET. bedük (EDPT 302) > Krç-Blk. biyik (46) "yüksek", ET. edgü (EDPT 51) > Kbt igi (84) "iyi"

o- > u-

ET.'de kelime başında bulunan /o/ sesi Krç-Blk.'nde bazı kelimelerde daralmış ve /u/ sesine dönüşmüştür.

ET. oġlaḳ (EDPT 84) > Krç-Blk. ulaḳ (1157) "oğlak", ET. oġlan (EDPT 85) > Krç-Blk. ulan (2206) "oğlan", ET. oġrıla- (EDPT 94) > Krç-Blk. urla- (2437) "çalmak", ET. ohşa- (EDPT 97) > Krç-Blk. uşa- (352) "benzemek", ET. oru (EDPT 197) > Krç-Blk. uru (212) "kuyu", ET. oyan- (EDPT 275) > Krç-Blk. uyan- (2634) "uyanmak".

-o- > -u-

ET.'de ilk hecede bulunan /o/ sesi Krç-Blk.'nde /v/ sesinin etkisiyle daralmış ve /u/ sesine dönüşmüştür.

ET. kov- (EDPT 580) > Krç-Blk. ḳuv̇- (1445) "takip etmek", ET. toġ- (EDPT 465) > Krç-Blk. tuv̇- (389) "doğmak", ET. kav̇-kov̇ (EDPT 579) > Krç-Blk. kav̇-kuv̇ (2333) "dağınık", ET. yoġurḳan (EDPT 907) > Krç-Blk. juv̇urġan (444) "yorgan".

-ö- > -ü-

ET.'de ilk hecede yer alan /ö/ sesi Krç-Blk.'nde daralarak /ü/ sesine dönmüştür (Tavkul, 2007: 895). Metin içinde bu kurula uygun tek örnek bulunmuştur.

ET. tögüş- (EDPT 487) >> Krç-Blk. tüyüş- (1513) "dövüşmek".

-ı- > -a-

ET.'de kelime ortasında bulunan /ı/ sesi Krç-Blk.'nde bazı kelimelerde /a/ sesine dönüşmüştür.

ET. yıġaç (EDPT 899) > Krç-Blk. aġaç (79) "ağaç", ET. yır (EDPT 954) > Krç-Blk. jar (2003) "uçurum", ET. butıḳ (EDPT 301) > Krç-Blk. butaḳ (1527) "dal".

i > e

ET.'de yer alan dar ünlü /i/ sesi Krç-Blk.'nde bazı kelimelerde /e/ sesine dönüşmüştür.

ET. kemi (EDPT 721) > Krç-Blk. keme (902) "gemi", ET. terin (EDPT 551) > Krç-Blk. teren (429) "derin", ET. il (EDPT 121) > Krç-Blk. el (42) "köy, kasaba".

-ı- > -i-

ET.'de bulunan /ı/ sesi Krç-Blk. bazı kelimelerde /ş/ sesinin etkisiyle /i/ sesine dönüşmüştür.

ET. bıçaḳ (EDPT 293) > Krç-Blk. biçaḳ (256) "bıçak", ET. bış- (EDPT 376) > Krç-Blk. biş- (1141) "pişmek", ET. tış (EDPT 557) > Krç-Blk. tiş (2342) "diş".

-i- > -ı-

ET.'de bazı kelimelerde söz içinde bulunan /i/ sesi Krç-Blk. bazı kelimelerde /ı/ sesine dönüşmüştür.

ET. işen- (EDPT 264) > Krç-Blk. ışan- (1094) "inanmak", ET. yigirmi (EDPT 915) > Krç-Blk. jıyırma (2438) "yirmi".

-u- > -ı-

ET.'de ikinci hecede bulunan /u/ sesi Krç-Blk. bazı kelimelerde /ı/ sesine değişmiştir.

ET. aḳrun (EDPT 91) > Krç-Blk. aḳırın (875) "yavaş", ET. altun (EDPT 131) > Krç-Blk. altın (660) "altın", ET. artuḳ (EDPT 204) > Krç-Blk. artıḳ (1374) "fazla", ET. azuḳ (EDPT 283) > Krç-Blk. azıḳ (360) "yiyecek", ET. ḳaşuḳ (EDPT 671) > Krç-Blk. ḳaşıḳ (2309) "kaşık", ET. ḳoburġa (EDPT 587) > Krç-Blk. ḳabırġa (1332) "kaburga".

-ü- > -i-

ET.'de ikinci hecede bulunan /ü/ sesi Krç-Blk.'nde bazı kelimelerde /i/ sesine değişmiştir.

ET. belgü (EDPT 340) > Krç-Blk. belgi (571) "işaret", ET. neçük (EDPT 775) > Krç-Blk. neçik (103) "nasıl", ET. keltür- (EDPT 716) > Krç-Blk. keltir- (945) "getirmek", ET. eçkü (EDPT 24) > Krç-Blk. eçki (1300) "keçi".

1. 1. 3. 1. 2. Ünsüzlerde Görülen Ses Olayları

y- > j-

ET.'de söz başında bulunan /y/ sesi, Krç-Blk.'de genel imlada /c/ sesine dönüşmektedir fakat ele alınan metinlerde y> j değişimi görülmüştür.

ET. yıġın (EDPT 904) > Krç-Blk. jıyın (1444) “topluluk”, ET. yuv- (EDPT 871) > Krç-Blk. juv̇- (1722) “yıkamak”, ET. yorı- (EDPT 957) > Krç-Blk. jürü- (508) “yürümek”, ET. yumuş (EDPT 938) > Krç-Blk. jumuş (356) “iş, vazife”.

b-> m-

ET.’ de söz başında bulunan /b/ sesi Krç-Blk.’nde /m/ sesine dönüşmüştür.

ET. bıyıḳ (EDPT 385) > Krç-Blk. mıyıḳ (857) “bıyık”, ET. bin- (EDPT 348) > Krç-Blk. miñ- (1120) “binmek”, ET. ben (EDPT 346) > Krç-Blk. men (50) “ben”.

ḳ- > h-

ET.’de söz başındaki /ḳ/ sesi bazı kelimelerde sızıcılaşmış ve /h/ sesine dönüşmüştür (Tavkul, 2007: 897).

Metin içinde bu kurala uygun tek örnek vardır: ET. ḳonşu (EDPT 640) > Krç-Blk. honşu (859) “komşu”. Fakat bu kelimenin *ḳonşu* şekli daha sık kullanılmıştır.

Bu sözcükteki bu örnek dışında, söz başında ḳ-> h- sızıcılaşması görülmemiştir ve söz başı /ḳ/ sesleri korunmuştur.

ET. ḳars (EDPT 663) > Krç-Blk. ḳars (1765) “alkış”, ET. ḳonşu (EDPT 640) > Krç-Blk. ḳonşu (415) “komşu”.

k- > g-

ET.’de söz başında yer alan /k/ sesi, bazı kelimelerde /g/ sesine değişmiştir.

ET. kiçig (EDPT 696) > Krç-Blk. gitçe (812) “küçük”, ET. ketmen (EDPT 704) > getmen (1777) “azı diş”.

s- > ç-

ET.’de söz başında bulunan /s/ sesi, Krç-Blk.’nde /ç/ sesine dönüşmüştür.

ET. saç (EDPT 794) > Krç-Blk. çaç (1192) “saç”, ET. saçıl- (EDPT 797) > Krç-Blk. çaçıl- (2305) “saçılmak, dağılmak”, ET. saçġaḳ (EDPT 796) > Krç-Blk. çaçaḳ (1885) “saçak”.

-d- > -y-

ET.’de söz ortasındaki /d/ sesleri, Krç-Blk.’nde söz ortasında /y/ sesine değişmiştir.

ET. adır- (EDPT 66) > Krç-Blk. ayır- (278) “ayırmak”, ET. yad- (EDPT 883) > Krç-Blk. jay- (1720) “yaymak”, ET. yadaġ (EDPT 887) > Krç-Blk. jayav̇ (2581) “yaya”.

-ġ- > -h-

ET.’de söz ortasında yer alan /ġ/ sesi, Krç-Blk.’nde bazı kelimelerde /h/ sesine sızıcılaşır.

ET. ḳısġa (EDPT 667) > Krç-Blk. ḳısha (683) “çabuk”, ET. ḳutġar- (EDPT 599) > Krç-Blk. ḳuthar- (586) “kurtarmak”.

-ġ- > -v̇-

ET.’de söz içinde bulunan /ġ/ sesi, Krç-Blk.’nde /v̇/ sesine dönüşmüştür.

ET. yaġuḳ (EDPT 901) > Krç-Blk. juv̇uḳ (263) “yakın”, ET. aġır (EDPT 88) > Krç-Blk. av̇ur (715) “ağır”, ET. aġız (EDPT 98) > Krç-Blk. av̇uz (463) “ağız”, ET. baġır (EDPT 317) > Krç-Blk. bav̇ur (2538) “göğüs”.

-ḳ- > -ġ-

ET.’de söz içinde yer alan /ḳ/ sesi, Krç-Blk.’nde /ġ/ sesi hâline gelmiştir.

ET. alḳış (EDPT 137) > Krç-Blk. alġış (1720) “iyi dilek”, ET. baḳır (EDPT 317) > Krç-Blk. baġır (2044) “bakır”, ET. buḳa (EDPT 312) > Krç-Blk. buġa (366) “boğa”, ET. saḳış (EDPT 816) > Krç-Blk. saġış (1848) “düşünce”.

-k- > -g-

ET.’de söz içinde bulunan /k/ sesi, Krç-Blk.’nde /g/ sesine dönüşmüştür.

ET. beküt- (EDPT 325) > Krç-Blk. begit- (1117) “sağlamlaştırmak”, ET. köker- (EDPT 713) > Krç-Blk. köger- (206) “yeşermek”, ET. öküz (EDPT 120) > Krç-Blk. ögüz (155) “öküz”.

-ġ > -v̇

ET.’de söz sonunda bulunan /ġ/ sesi, Krç-Blk.’nde sızıcılaşmış ve /v̇/ sesine değişmiştir.

ET. baġ (EDPT 310) > Krç-Blk. bav̇ (117) “bağ, kayış”, ET. taġ (EDPT 463) > Krç-Blk. tav̇ (1420) “dağ”, ET. yaġ (EDPT: 895) > Krç-Blk. jav̇ (1504) “yağ”.

-ġu / -gü > -v̇

ET.’de kelime sonunda yer alan -gu/-gü hecesi Krç-Blk.’nde çift dudak ünsüzü /v̇/ sesine dönüşürken sondaki ünlüyü de kaybetmiştir (Tavkul, 2007: 897).

ET. yaşağu (EDPT 978) >Krç-Blk. jaşav̇ (271) “yaşam”, ET. yorıġu (EDPT 964) > Krç-Blk. jürüv̇ (2200) “yürüyüş”, ET. ağu (EDPT 78) > Krç-Blk. uv̇ (1393) “zehir”.

-ġ- / -g- > -y-

ET.’de söz içinde bulunan /ġ/ ve /g/ sesleri, Krç-Blk.’nde /y/ sesine dönüşmüştür.

ET. yıġın (EDPT 904) > Krç-Blk. jıyın (1544) “topluluk”, ET. yigirmi (EDPT 915) > Krç-Blk. jıyırma (2438), yigne (EDPT 913) > Krç-Blk. iyne (1462) “iğne”.

-ġ / -g > -y

ET.’de söz sonunda bulunan /ġ/ ve /g/ sesi, Krç-Blk.’nde /y/ hâline gelmiştir.

ET. beg (EDPT 322) > Krç-Blk. biy (2087), ET. sev- (EDPT 784) > Krç-Blk. süy- (1149) “sevmek”, ET. teg- (EDPT 476) > Krç-Blk. tiy- (2505) “ulaşmak”, ET. yıġ- (EDPT 897) Z Krç-Blk. cıy- (2494) “yığmak”.

-ñ- > -y-

ET.’de söz ortasında yer alan /ñ/ sesi, Krç-Blk.’nde bazı kelimelerde /y/ sesine dönüşmüştür. Bu değişime dair metin içinde tek örnek tespit edilmiştir.

ET. süñük (EDPT 838) > Krç-Blk. süyek (991) “kemik”.

1. 1. 3. 2. Gramerlik Ses Olayları

Sözlerin gramer içinde kullanılmasında, yani yapım ve çekim esnasında otaya çıkan ses olaylarını bu başlık altında inceleyeceğiz.

1. 1. 3. 2. 1. Yardımcı Sesler

Asıl birimler ile yapımlık ve çekimlik bağlı biçim birimler arasına, söyleyişte kolaylık ve ahenk sağlamak amacıyla getirilen ve anlam değiştirici olmayan ses, yardımcı sestir (Karaağaç, 2018: 102). Bu sesler ünsüz-ünsüz bağını kuran yardımcı ünlüler ile ünlü-ünlü bağını kuran yardımcı ünsüzden ibarettir (Öner, 2013: 21).

Karaçay-Balkar Türkçesi’nde yardımcı ünlüler /a/, /e/, /ı/, /i/, /u/ ve /ü/ sesleridir. Eski Türkçe döneminden itibaren iyelik eklerinden sonra hâl ekinin gelmesi durumunda kullanılan zamir n’si de yardımcı ses olarak kullanılmaktadır.

/ı/, /i/, /u/, /ü/ sesleri:

*aḳıl+**(ı)**m* "fikrim" (848), *üleş-**(i)**p* "paylaşmaya" (1444), *tav̇uḳ+**(u)**m* "tavuğum" (76), *tört+**(ü)**nçü* "dördüncü" (1828).

Zamir n'si:

*tayaḳ+ı+**(n)**+a* "bastonuna" (734), *tüp+ü+**(n)**+de* "zemininde" (477), *uya+sı+**(n)**+dan* "yuvasından" (2479).

1. 1. 3. 2. 2. Ses Olayları

1. 1. 3. 2. 2. 1. Ses Uyumları

Ses uyumu, bağlı morfemlerin (eklerin) asıl morfemlere (köklere) uyması anındaki seslik (fonetik) bir olaydır (Öner, 2013: 22).

1. 1. 3. 2. 2. 1. 1. Ünlü Uyumu

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Karaçay-Balkar Türkçesinde de damak ve dudak uyumu bulunmaktadır.

1. 1. 3. 2. 2. 1. 1. 1. Damak (Kalınlık-İncelik) Uyumu

Eski Türkçeden itibaren varlığını sağlam bir şekilde devam ettiren damak uyumu, Karaçay-Balkar Türkçesinde de varlığını sürdürmektedir ve ekleşme sırasında bu uyum korunmaktadır. Damak uyumunda, art damak /a/, /ı/, /o/, /u/ seslerinden sonra yine art damak /a/, /ı/, /o/, /u/ sesleri gelmektedir. Ön damak /e/, /i/, /ö/, /ü/ seslerinden sonra ise yine /e/, /i/, /ö/, /ü/ sesleri gelir.

açıv̇+lar+ı+n "acılarını" (1359), *aġaç+la+da* "ormanlık alanlarda" (306), *hapar+lar+ı+n+dan* "havadislerinden" (1784), *ḳonşu+su+nu* "komşusunu" (155), *sakal+ı+n+da* "sakalında" (1775), *jürek+jik+i* "kalpçiği" (794).

1. 1. 3. 2. 2. 1. 1. 2. Dudak (Düzlük-Yuvarlaklık) Uyumu

Dudak uyumunda düz ünlülerden sonra düz ünlüler, yuvarlak ünlülerden sonra da düz-geniş ya da dar-yuvarlak ünlüler gelir.

Karaçay-Balkar Türkçesinde dudak uyumu da görülmektedir.

boġurdaġımdan “boğazımdan” (1778), *boluşluḳları* “yardımları” (929), *börklerine* “kalpaklarına” (1401), *jortuv̇ullada* “baskınlarda” (914).

Karaçay-Balkar Türkçesinde dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisine bağlı olarak kimi kelimelerde ünlülerin yuvarlaklaşarak uyumun bozulduğu da görülmektedir (Buran ve Alkaya, 2019: 568).

av̇uz “ağız” (463), *ḳarıv̇lu* “güçlü” (1322), *tav̇uḳ* “tavuk” (1319), *tav̇lu* “dağlı” (1682).

1. 1. 3. 2. 2. 1. 2. Ünsüz Uyumu

Karaçay-Balkar Türkçesinde kimi yapım ve çekim ekleri tek şekilli (tonlu) olduğu için ünsüz uyumu bozulabilmektedir (Buran ve Alkaya, 2019: 570).

jelçik+de “rüzgârda” (1737), *aġaç+da* “ormanlıkta” (161), *burun+çuġun* “buruncuğunu” (2030), *buşuv̇luḳ+da* “belada” (206).

1. 1. 3. 2. 3. Ünsüz Düşmesi

Söz başı

Karaçay-Balkar Türkçesinde, Eski Türkçeden gelen veya bazı alıntı sözlerin başındaki /y/ sesi düşer.

ET. yahşı (EDPT 908) >> Krç-Blk. ahşı (619) “iyi”, ET. yaman (EDPT 937) >> Krç-Blk. aman (720) “kötü, fena”, ET. yıġaç (EDPT 899) >> Krç-Blk. aġaç (79) “ağaç”, ET. yinçü (EDPT 944) >> Krç-Blk. inci (900) “inci”.

Söz sonu

Karaçay-Balkar Türkçesinde, çokluk eki olan - *lAr* ekinin sonundaki /r/ sesi düşer.

aġaçlanı (77) “ağaçları”, *jarlılanı* (1368) “garibanların” *julduzlaġa* (2010) “yıldızlara”, *aşladan* (751) “yemeklerden”, *tav̇uḳlaça* (2268) “tavuklar gibi.

Kıpçak Türkçesinde zamir kökenli olan birinci ve ikinci tekil kişi eklerinin sonundaki /n/ sesi, Karaçay-Balkar Türkçesinde düşer.

bileme (843) “biliyorum”, *keserme* (255) “keserim”, *öllükme* (1096) “öleceğim”, *körmegense* (1592) “görmedin”, *bilmeymise* (1609) “bilmiyor musun”, *izleyse* (888) “arıyorsun”.

1. 1. 3. 2. 4. Ses Türemesi

Karaçay-Balkar Türkçesinde bazı alıntı sözcüklerde söz başındaki /l/ ve /r/ seslerinden önce, ses türemesi görülmektedir.

Rus > *Orus* (458), *razı* > *ırazı* (1125), *rızḳ* > *ırıshı* (678), *laçin* > *ilyaçin* (2471).

1. 1. 3. 2. 5. Birleşme

İki veya ikiden daha çok dil birimin, aynı işi yapan tek bir birimle göçüşmesidir (Karaağaç, 2018: 83).

tişi uruv̇ > *tişirıv̇* “kadın” (1254).

Kelimede /n/ ve /ñ/ seslerinden sonra /b/ sesi ile başlayan bir kelime geldiğinde, /n/ ve /ñ/ sesleri /m/ sesine dönüşür. Bu iki kelime bitişik yazılır.

tan bla > *tambla* “yarın” (145).

1. 1. 3. 2. 6. Hece Düşmesi

Bir sözdeki hecelerden birinin terk edilmesi olayıdır. Ses bakımından birbirine benzer veya eşit seslerden oluşmuş iki heceden birinin zamanla eriyip düşmesi biçiminde gerçekleşir (Karaağaç, 2018: 74).

endi da > *entta* “yine” (474), *oġay ese* > *oġese* “yoksa” (367).

1. 1. 3. 2. 7. Ötümlüleşme

Ötümsüz ünsüzlerin ses yolunu genişleterek çıkarılan eşleri olan ötümlü ünsüzlere dönüşmeleri, ötümlüleşme olarak bilinir (Karaağaç, 2018: 91).

Karaçay-Balkar Türkçesinde iki ünlü arasında kalan /ḳ/, /k/ ve /p/ sesleri ötümlüleşerek /ġ/, /g/ ve /b/ seslerine dönüşmüştür.

-ḳ- > -ġ-: *artıḳlıḳ+ına* > *artıḳlıġına* “kötülüğüne” (278), *aşıḳ-ıp* > *aşıġıp* “acele edip” (2486), *ayaḳ+ını* > *ayaġını* “ayağını (1887), *balçıḳ+ına* > *balçıġına* “çamuruna” (1930), *başhalıḳ+ı* > *başhalıġı* “farklılığı” (1560), *boġurdaḳ+ımdan* > *boġurdaġımdan* “boğazımdan” (1778).

-k- > -g-: *bilek+inde > bileginde* “kolunda” (1400), *biyik+ine > biyigine* “yükseğine” (862), *bölek+in > bölegin* “kısmını” (342), *jik+i > jigi* “eklemi” (2177), *jürek+i > jüregi* “yüreği” (974), *çök-eyim > çögeyim* “oturayım” (1641).

-p- > -b-: *jap-arla > jabarla* “örterler” (2472), *juv̇ap+ın > juv̇abın* “cevabı” (968), *çap-ıp > çabıp* “atılıp” (25), *ḳap-ıp > ḳabıp* “yiyip” (2283), *kitap+ına > kitabına* “kitabına” (1979), *ḳop-up > ḳobup* “kalkıp” (636).

1. 2. BİÇİM BİLGİSİ

1. 2. 1. Ad

Adlar canlı, cansız bütün varlıkları ve mefhumları tek tek veya cins cins karşılayan; varlıkların ve mefhumların adları olan kelimelerdir. İsimler dilde ya kök veya gövde olarak yahut çekimli şekilleri ile yani çekim ekleri alarak kullanılırlar. Bu ekler çokluk eki, iyelik ekleri, hâl ekleri ve soru ekidir (Ergin, 2009: 218-220).

1. 2. 1. 1. Ad Çekimi

Adlar söz içinde başka kelimelerle olan ilişkilerine göre farklı hâllerde bulunurlar. Bu hâller onlara gelen bazı eklerle belirtilir. Farklı hâllere adın hâlleri, bir adın bu türlü ekler almasına ise ad çekimi deriz (Banguoğlu, 1974: 326).

Kök ve gövdeler dilde yalnız müstakil olarak tek tek kullanılmazlar. Ek ve gövdeler tek başlarına sadece tek nesneleri ve mücerret hareketleri ifade ederler. Nesnelerin ve hareketlerin çeşitli durumlarını, bağlantılarını, münasebetlerini ifade etmek için kök ve gövdeler çeşitli şekillere girmek zorundadırlar. Dil lügat kitabı gibi bir kelime yığınından ibaret değil, bir kelime örgüsü şeklindedir. Bu örgünün bağlayıcı unsurları ise çekim ekleridir (Ergin, 2009: 124).

1. 2. 1. 1. 1. Çokluk Çekimi

Türkiye Türkçesinde adlar sayı bakımından ya teklik ya da çokluk gösterirler. Böylece dilimizde teklik ve çokluk biçiminde yalnız iki sayı türü bulunmaktadır. Cins adları yalın durumları ister somut ister soyut olsun hep teklik, *+lAr* eki almış olarak da hep çokluk bildirirler (Korkmaz, 2009: 256).

Bir ad hiçbir ek almadan normal şekliyle tek bir nesneyi karşılar. İsmin tek bir nesneyi karşılayan bu asıl ve normal şekline teklik şekli adı verilir. İşte adın karşıladığı

nesnenin sayısının birden fazla olduğunu ifade etmek için teklik şekline çokluk eki getirilerek adın çokluk şekli yapılır (Ergin, 2009: 220).

Çokluk çekimi, Eski Türkçede *+lAr, +GUn, +An, +t, +s* ve *+z* (Gabain, 1988: 62) ekleriyle yapılırken tarihî Kıpçak Türkçesinde *+lAr* ekiyle yapılmıştır. Bu ek Kıpçak Türkçesiyle yazılmış gramerlerde yegane çokluk eki olarak gösterilmiş fakat birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin çoğul biçimlerinin buna istisna oluşturduğu da ifade edilmiştir (Güner, 2013: 183). Karaçay-Balkar Türkçesinde ise çokluk çekimi eki olan *+lAr* ekinin sonundaki /r/ sesi düşer ve çokluk çekimi *+lA* eki ile yapılır.

aġaçlanı "ağaçları" (77), *almalanı* "elmaları" (1559), *arbala* "arabalar" (2280), *askerle* "askerler" (2266), *çapıraḳla* "yapraklar" (1689), *ḳollada* "vadilerde" (354).

Çokluk çekimi eki, iyelik eki aldığı zaman ek bünyesindeki /r/ sesi korunur.

aġaçlarından "ağaçlarından" (73), *asmaḳçıları* "cellatları" (2273), *ḳabınların* "lokmalarını" (463), *mıyıḳları* "bıyıkları" (2055), *küçleri* "güçleri" (564).

Tablo 1. 3. Çokluk Çekimi Ekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
+lAr *+GUn* *+An* *+t* *+s* *+z*	*+lAr*	*+lA* İyelik ekleriyle birlikte *+lAr*

1. 2. 1. 1. 2. İyelik Çekimi

İyelik ekleri adın karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu ifade eden işletme ekleridir. Bir nesnenin başka bir nesnenin malı olduğu, başka bir nesneye bağlı olduğu veya başka bir nesnenin parçası olduğu ifade edilmek istenirse o nesneyi karşılayan adın sonuna iyelik eki getirilir (Ergin, 2009: 222).

İyelik ekleri, adın karşıladığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren ve adlar ile adlar arasında bağlantı kuran eklerdir. Dolayısıyla getirildikleri adların dışında fakat o adlara ait olan, o adların malı sayılan nesneleri şahıs olarak gösteren eklerdir. İyelik ekleri, bir nesnenin ben, sen, o, biz, siz, onlar gibi şahıslara ait olduğunu, daha doğrusu o şahısların sahipliğini gösteren eklerdir. Bu eklerin teklik ve çokluk biçimleriyle şahıslara bağlı üçerden altı türü vardır (Korkmaz, 2009: 259).

Eski Türkçede (Tekin, 2003: 102; Gabain, 2007: 193), tarihî Kıpçak Türkçesinde (Güner, 2013: 184-188) ve Karaçay-Balkar Türkçesinde (Buran ve Alkaya, 2019: 571) iyelik eklerinin durumu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. 4. İyelik Çekimi Ekleri

	ET.	Kıp.	Krç-Blk.
I. Teklik Kişi	*+(I)m, +(U)m*	*+(I)m, +(U)m*	*+(I)m, +(U)m*
II. Teklik Kişi	*+(I)ñ, (U)ñ, +G*	*+(I)ñ, +(U)ñ*	*+(I)ñ, +(U)ñ*
III. Teklik Kişi	*+I, +sI*	*+I, +U, +sI, +sU*	*+I, +U, +sI, +sU*
I. Çokluk Kişi	*+(I)mIz, +(U)mUz*	*+(I)mIz, +(U)mUz*	*+(I)bIz, +(U)bUz*
II. Çokluk Kişi	*+(I)ñIz, +(U)ñUz*	*+(I)ñIz, +(U)ñUz*	*+(I)ġız/giz, +(U)ġuz/güz*
III. Çokluk Kişi	*+lArI, +sI, +I*	*+lArI*	*+lArI*

1. 2. 1. 1. 2. 1. I. Teklik Kişi İyelik Eki

Ünlüyle biten adlara *+m* şeklinde eklenirken ünsüzle biten adlara */ı/, /i/, /u/, /ü/* yardımcı seslerinden uygun olanı ile birlikte eklenir.

jastıḳ+(ı)ım "yastığım" (444), *jaş+(ı)m* "oğlum" (2034), *jürek+(i)m* "yüreğim" (619), *terslik+(i)m* "hatam" (1219), *ana+m* "annem" (442), *ḳonşu+m* "komşum" (1462), *julduz+(u)m* "yıldızım" (2130), *ḳarıv̇+(u)m* "gücüm" (438).

1. 2. 1. 1. 2. 2. II. Teklik Kişi İyelik Eki

Ünlüyle biten adlara *+ñ* şeklinde eklenir, ünsüzle biten adlara ise */ı/, /i/, /u/, /ü/* yardımcı seslerinden uygun olanı ile eklenir.

at+(ı)ñ "atın" (1030), *ḳız+(ı)ñ* "kızın" (791), *iş+(i)ñ* "işin" (320), *jürek+(i)ñ* "yüreğin" (730), *arba+ñ* "araban" (74), *ata+ñ* "baban" (26), *jol+(u)ñ* "yolun" (611), *onov̇+(u)ñ* "kararın" (854), *köz+(ü)ñ* "gözün" (745), *ögüz+(ü)ñ* "öküzün" (74).

1. 2. 1. 1. 2. 3. III. Teklik Kişi İyelik Eki

Ünsüzle biten adlara *+I* ve *+U* şeklinde gelir. Ünlüyle biten adlara ise *+sI* ve *+sU* şeklinde gelir.

arbaz+ı "avlusu" (419), *buday+ı* "buğdayı" (325), *burun+u* "burnu" (605), *buyruḳ+u* "buyruğu" (249), *tamata+sı* "lideri" (356), *uya+sı* "yuvası" (441), *tereze+si* "penceresi" (1616), *ḳareldi+si* "gölgesi" (1969), *boluşluḳçu+su* "yardımcısı" (1807), *ḳonşu+su* "komşusu" (536), *körümdü+sü* "görünüşü" (996).

1. 2. 1. 1. 2. 4. I. Çokluk Kişi İyelik Eki

Ünsüzle biten adlara *+IbIz* ve *+UbUz* şeklinde eklenirken ünlüyle biten adlara *+bIZ* ve *+bUz* şeklinde eklenir.

hata+bız "hatamız" (2113), *belgi+biz* "işaretimiz" (571), *janı+ıbız* "canımız" (229), *madar+ıbız* "çaremiz" (2048), *komandir+ibiz* "komutanımız" (1404), *borç+ubuz* "görevimiz" (1406).

1. 2. 1. 1. 2. 5. II. Çokluk Kişi İyelik Eki

Ünlüyle biten bir ada *+GIz* ve *+GUz* şeklinde, ünsüzle biten bir ada *+(I)GIz* ve *+(U)GUz* şeklinde eklenir.

barı+ġız "hepiniz" (532), *eki+giz* "ikiniz" (974), *iş+igiz* "işiniz" (816), *ot+uġuz* "ateşiniz" (1480).

1. 2. 1. 1. 2. 6. III. Çokluk Kişi İyelik Eki

Ad ister ünlüyle isterse ünsüzle bitsin, iki durumda da *+lArI* şeklinde gelir.

alma+ları “elmaları” (1557), *balçı+ları* “liderleri” (1857), *artıḳlıḳ+ları* “kötülükleri” (14), *it+leri* “köpekleri” (1991), *köz+leri* “gözleri” (190).

1. 2. 1. 1. 3. Aitlik Çekimi

Bu ek ad kök ve gövdelerine doğrudan doğruya geldiği gibi, adların ilgi ve bulunma durum eki almış biçimlerinden sonra da gelir. Ek, içinde bulunma ve aitlik bildiren bir işleve sahiptir (Korkmaz, 2009: 263). Çekim eklerinden sonra gelmek, iyelik eki gibi yardımcı ses almak, aitlik gibi bir çeşit iyelik fonksiyonu taşımak bakımlarından bu çekim eki, işletme eki karakterindedir (Ergin, 2009: 226).

Eski Türkçede aitlik eki için *+KI* kullanılmıştır (Gabain, 2007: 47). Tarihî Kıpçak Türkçesinde bu görev için *+GI, +GU* ve *+KI* ekleri kullanılmıştır (Güner, 2013: 188).

Karaçay-Balkar Türkçesinde ise aitlik çekimi için *+GI, +KI* ve *+KU* ekleri kullanılmıştır (Buran ve Alkaya, 2019: 573).

Tablo 1. 5. Aitlik Çekimi Ekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
+KI	*+GI, +GU, +KI*	*+GI, +KI, +KU*

üsündegi “üzerindeki” (2288), *erttegili* “eski zaman ait” (1832), *içindegi* “içindeki” (1664), *aldağı* “öndeki” (2219), *ḳoşdağıla* “barınaktakiler” (39).

Bu ek bazı zaman ve yer bildiren adlara doğrudan doğruya eklenmektedir (Korkmaz, 2009: 263). İncelediğimiz metinde, bu kullanıma uygun bir örnek bulunmuştur.

keç+gi “geç vakitteki” (1022).

1. 2. 1. 1. 4. Durum Çekimi

Ad durumları, adın diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumlardır. Her durum bir çeşit münasebet ifade eder, her münasebet ifadesi için ad bir bir durumda bulunur. Ad bu münasebetleri bazen eksiz olarak, fakat çok defa da ek alarak ifade eder. Yani adın durumları bazen eksiz, fakat çok defa da eklidir. (Ergin, 2009: 226).

Adlar cümle içinde bağımsız değillerdir. Cümlenin ad, edat, eylem gibi öteki ögeleri ile sürekli bir bağlantı içindedirler. Adlar, cümlenin örgüsünü oluşturan bu

bağlantıyı kurabilmek için, ilişkinin türüne göre çeşitli durumlara girerler. Buna ad durumları denir (Korkmaz, 2009: 266).

Günay Karaağaç Eski Türkçe döneminden beri, Türkçenin ad çekiminin bir bölümünün ad durum ekleri ile bir bölümünün de çekim edatlarıyla yapıldığını, sözleri bir araya getirmede araç durumunda olan ad çekim eklerinin veya çekim edatlarının uzun süreli geçmişi olmayan, yeni doğmuş, söz dizimi ağırlıklı dillerde genellikle ekleşmemiş çekimlik bağlı birimler, yani edatlar olarak ortaya çıktığını, birimleri uzun sözlü devirler içinde ekleşmiş, yaşlı ve biçim birimi ağırlıklı dillerde ise, ekleşmiş edatlar, ekleşmiş bağlı birimler, yani ad durum eklerinin görüldüğünü dile getirir (2013: 324).

Bu tezde durum çekimi, *Ekli Durum Çekimi*, *Edatlı Durum Çekimi* ve *Hem Ekli Hem Edatlı Durum Çekimi* başlıkları altında incelenmiştir.

1. 2. 1. 1. 4. 1. Ekli Durum Çekimi

1. 2. 1. 1. 4. 1. 1. Yalın Durum

Tahsin Banguoğlu yalın durumunu iççekim durumları başlığı altında vermiş ve kim durumu şeklinde bir adlandırmada bulunarak bu durumun eksiz olduğunu, söz içinde en yaygın işlevinin bir şey yapanı ve olanı göstermek olduğunu, yani cümlenin öznesi görevinde bulunduğunu, bu hâldeki adların bir kimseyi adı, unvanı veya bir vasfı ile çağırmada kullanıldığını belirtmiştir (1974: 327).

Bu durum adın, karşıladığı nesne ve kendisine tabi olan ad dışında hiçbir münasebet ifade etmeyen hâlidir. İsimlerin başka bir unsura bağlı olmayan normal teklik, çokluk ve iyelik şekilleri yalın durumlardır (Ergin, 2009: 227). Yalın durumdaki ad, ad ve sıfat tamlamaları dışında, bağlama, unvan, ünlem ve birleşik eylem gibi öteki bazı kelime gruplarında da yer alabilmektedir (Korkmaz, 2009: 268).

Hüseyin Durgut, yalın durumun Türkçe içinde değerlendirmesi ve yeri konusunda bir çok çalışma ve yayın yapıldığını, bu çalışmalarda çoğu dilcinin, Türkçede yalın durumun görünüşte eksiz olmasından dolayı, ek almamış bütün adları yalın durumda kabul ettiğini, yine çoğu dilcinin yalın durumun fonksiyonlarından bahsederken cümlede özne, belirsiz nesne, zarf, sıfat, ünlem, ad tamlamasında tamlayan, cevher eyleminin

kullanılmamasından dolayı ad cümlelerinin yüklemi gibi unsurları yalın durum olarak değerlendirdiğini, ancak bunların arasından yalnızca öznenin yalın durumda bulunduğunu ifade etmiştir (2004: 71-78).

a. Teklik Örnekler:

*Ol niyet aḳılında bolup, **Safar,** köznü közge ursañ körünmegen, ḳarañı aġaçnı jolun alıp, atlandı.* "***Safar***, aklındaki o fikirle ata binerek göz gözü görmeyen koyu ormanın yolunu tuttu."(162).

Aliymırza**, Hajimırzadan ayırılġandan sora, ḳarator aḳtuyaḳnı baralġanı ḳadar boşlap bara edi.* "Aliymırza***, Hacimırza'dan ayrıldıktan sonra, kahverengi beyaz toynaklı atı gidebildiği kadar serbestçe gidiyordu."(872).

Suv̇** anı eltip, bir ayrıkamġa çıġarġandı.* "Su*** onu götürüp bir adaya çıkartmış" (1241).

b. Çokluk Ekli Örnekler:

Aḳla**, alanı körüp, top, oḳ taphanların alanı üslerine aylandırıp, kökden buzça jav̇durdula.* "Beyazlar***, onları görünce top ve mermilerini onların üzerine çevirip gökten yağan dolular gibi yağdırdılar." (129).

*Kök **bulutla** köknü teren teñizinde ḳayıḳla teñizlede jüzgença jüzedile.* "***Mavi bulutlar***, göğün derin denizinde, kayıkların denizlerde yüzdüğü gibi yüzüyor." (590).

Ḳonaḳla** ḳoşdaġıla bla salamlaşıp, muljarnı oġarı ḳıyırına ötüp olturġan edile.* "Misafirler*** çiftliktekilerle selamlaşarak sedirin üstüne geçip oturmuşlardı." (1135).

c. İyelik Ekli Örnekler:

Tanklarıbız**, buzlu tav̇lanı tüplerinde, talġır jumaruḳlay ḳanḳılday, ne küçlünü da mıçıtmay üzedile.* "Tanklarımız*** karlı dağların altlarında, boz keklik gibi ötüşerek güçlüsünü bile oyalanmadan koparıyor" (2184).

*Anı **tuḳumu** Ḳasımov tüyüldü, Majirovdu.* "Onun ***soyadı*** Kasımov değil Macirov'dur." (2360).

Kölü *aman eter, keçikgen küz artı çapıraķ kibik, töñerep, buzlaġan jerge barıp burunundan tiyer...* "***Gönlü*** fena olur, geciken sonbahar yaprağı gibi yuvarlanıp, toprağa ulaşıp burnunun üzerine çakılır." (2474).

1. 2. 1. 1. 4. 1. 2. İlgi Durumu

İlgi durumu eklendiği ad ile başka ad arasında sahiplik, ilgi bağı kurma durumudur. İlgi durumunun öteki ad çekimi eklerinden ayrılan tarafı, adı eylemle bağlayan bir ek olmamasıdır. Bu ek, ilişki kurduğu adla yalın durumda bir kavramı karşılamaktadır. İki ad arasındaki ilgi bağı, ilgi durumu eki olmadan da kurulabilir. Bu durumda birinci ad eksizdir. İkincisi yalnız üçüncü şahıs iyelik eki almıştır (Korkmaz, 2009: 268-269).

Karaçay-Malkar Tilni Grammatikası adlı eserde bu durumun neyin ve kimin sorularına cevap verdiğini ve bir ile başka bir ad arasında ilişki kurduğu ifade edilmiştir (Baskakov vd., 1966: 85).

Eski Türkçede ek ünsüzle biten gövdelere *+Iñ* şeklinde, ünlüyle biten gövdelere ise *+nIñ* şeklinde gelirken (Tekin, 2003: 106), tarihî Kıpçak Türkçesinde *+nIñ, +nUñ, +Iñ, +Uñ, +Im, +Um* şeklindedir (Güner, 2013: 189).

Karaçay-Balkar Türkçesinde ilgi durumu için *+nI* ve *+nU* eki kullanılmıştır ve ünlü uyumuna uyarak eklenir. Birinci ve ikinci teklik kişi iyelik eki alan adlardan sonra ek bünyesinde bulunan *+n* sesi düşer. Bu durumda ilgi durumu eki *+I* ve*+U* olur.

Tablo 1. 6. İlgi Durumu Ekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
+Iñ, +nIñ	*+nIñ, +nUñ, +Iñ, +Uñ, +Im, +Um*	*+I, +U, +nI, +nU*

a. Ekli İlgi Durumu

Terekleni sarı kirpikleri *ķıstaṿ tüşedi.* ***"Ağaçların sarı yaprakları*** hızlıca düşüyor." (587).

Aķlanı komandiri *orta ösümlü, bazıķ, tolu betli, eki ķara mıyıġı artına burulup, uzun çırpa börkü bla, közüñe ķarasa da, betinden uṿu çaçılġan allay bir adam edi.*

"***Beyazların komutanı*** orta boylu, semiz, toplu suratlı, birbirinin tersi yönde burulmuş iki kara bıyığı, uzun kıvırcık kalpağı ile gözünüze baksa yüzünden zehir saçılan bir adamdı." (1501).

*Bizge elleden kelgen haparlaġa köre, **aķlanı uyaları** ne jerde bolġanın biz bile edik.* "Köylerden bize gelen haberlerle, ***Beyazların yuvalarının*** nerede olduğunu öğreniyorduk." (1531).

*Atı ne ķadar terk barsa da, aķırın barġança körünüp, kesin asırı alġa athandan, **Aliymırzanı şıntagı boyunu** atını başından da alġa bir ķarış çıġıp bara edi.* "Atı ne kadar hızlı gitse de ona yavaş gidiyor gibi geliyor, kendini hayli öne atmaktan ***Aliymırza'nın kalın boynu***, atın kafasından bile bir karış yukarı çıkıyordu." (876).

*Aķlanı ẇa birleri, çabıp, terekni tübünden örge ķarayma dep, közün **terekni ķuruġan butaġına** urup çıġardı.* "Beyazlardan biri de koşup ağacın dibinden yukarı bakayım diye közünü, ***ağacın kuruyan dalına*** vurup çıkardı." (1527).

*Senden ese, men ariẇ jıltırayma, **meni jarıġım** uzaķġa baradı dep daẇlaşhança, bügün artıķ bek jıltıray edile.* "Ben senden güzel ışıldıyorum, ***benim ışığım*** uzağa gidiyor diye münakaşa edermişçesine, bugün çok parlıyorlardı." (2127).

b. Eksiz İlgi Durumu

*Aminat, **Aliymırzanı tayaķ taẇuşun** eşitip ķarap, anı kelgenin körgende, betinde ķanı türlü-türlü bolġan edi.* "Aminat, ***Aliymırza'nın bastonun sesini*** işitince bakıp onun geldiğini gördüğünde yüzü renkten renge girmişti." (647).

*Aminat, şıbırtsız, alġa **eşik artına** buġup, sora, ol arı ozġanlay, tışına çıķġan edi.* "Aminat, sessizce önce ***kapı arkasına*** saklanıp sonra onun tarafına geçmeden dışarı çıkmıştı." (706).

*Men **tereze ķatına** oltururġa ırazıma da, bılayġa çögeyim, – dep, terezeni ķatına olturġan edim.* "Ben ***pencere kenarına*** oturmaktan memnun olurum, böyle oturayım, deyip pencerenin yanına oturmuştum." (1641).

*Ullu sırtdan süzülüp, uça kelip tohtaşhan **ķart ķoy uçası** kibik, ķaphaķ başındaẇlaķçıķda işlenñen «pravleniyanı» allında ķazaķla, ķaldırmay elni jıyıp, bir jerge jokku etip, alanı tögereklerinde da ķazaķ asker tsep bolup tura edile.* "Büyük yamaçtan süzülerek uca gelip yerleşen ***yaşlı koyun gövdesi*** gibi, kazaklar yamacın üst tarafındaki boş

arazide inşa edilmiş yönetim binasının önünde, bütün köyü toplayarak bir yere istifleyip zincir şeklinde onların etrafında duruyorlardı." (240).

1. 2. 1. 1. 4. 1. 3. Yükleme Durumu

Geçişli eylem taşıyan bir cümlede, eylemin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumdur. Yani addan eyleme değil, eylemden ada doğru bir etki, bir yükleme ve bir bağlantı söz konusudur. Bu durumdaki ad, yüklemin bildirdiği ve öznenin yaptığı işten etkilendiği için cümlede nesne görevindedir. Dolayısıyla bir belirtme işlevi yüklenmiştir. Yükleme durumundaki ad bir kelime grubu da olabilir (Korkmaz, 2009: 277). İsmin bu durumu eksiz, çok defa ise ekli olur (Ergin, 2009: 228).

Bu ek Eski Türkçe döneminde iyelik eksiz kök ve gövdelerde *+Xg* ve *+Xġ*, iyelik ekli gövdelerde de *+In* biçimindedir. *+nI* eki ise zamirlerde yaygın, iyelik eki almamış adlarda ise seyrek olarak kullanılmıştır.(Gabain, 2007: 64; Tekin, 2003: 107). Tarihî Kıpçak Türkçesinde ise *+nI, +nU, +n* ve *+I* şeklindedir. *+nU* şekli daha çok Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülür (Güner, 2013: 193).

Karaçay-Balkar Türkçesinde yükleme durumu eki *+nI* ve *+nU* şeklindedir. Birinci ve ikinci teklik şahıs iyelik eki alan adlarda *+n* sesi düşer ve yükleme durumu *+I* ve *+U* biçimini alır. Üçüncü teklik şahıs iyelik eki taşıyan adlarda ise yükleme durumu *+n* ekiyle yapılır (Tavkul, 2007: 904).

İ. H. Ahmetlanı ve M. B. Ketençilanı'nın hazırladığı *Ḳaraçay-Malḳar Tilni Morfologiyası* adlı eserde, yükleme durumunun bazen ek almadan da kullanıldığı belirtilmiştir (2005: 15).

Tablo 1. 7. Yükleme Durumu Ekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
+Xg, +Xġ, +In, +nI	*+nI, +nU, +n, +I*	*+nI, +nU, +n, +I, +U*

a. Ekli Yükleme Durumu Çekimi

Aminat em alġa ***şintigin*** *tepçetgende, Aliymırza kesi taba tepçetgen sunñan edi.* "Aminat ***sandalyesini*** en arkaya hareket ettirince Aliymırza, kendisine doğru hareket ettirdiğini sanmıştı." (686)

Har kelgen, ***elni*** *jıyıp, kesi ķıyını bla jaşaġanlanı üslerinde zulmuluķ ķamiçini oynatıp kerilivçü edi.* "Her gelen, ***köylüyü*** toplayıp kendi halinde yaşayanların üzerine (210) zalimlik kamçısını sallayarak vuruyordu" (209).

Eşikni *Aliy beri açhan zamanda, üynü içinden çirigen, mılı iyis urdu.* "Aliy ***kapıyı*** bu tarafa doğru açtığı zaman, evin içinden çürük, rutubet kokusu vurdu." (1660).

Alġın jalçıda aylanñan zamanından başlap, kim de jalçıda turġanın, ķalay işlegenin, ***barın*** *da esine tüşürürge küreşgen edi.* "Önceden ırgat olarak gezdiği zamandan başlayarak kimlerin ırgat olduğunu, nerede çalıştığını, ***hepsini*** aklına getirmek için uğraşmıştı."(1053).

Bu ***jırnı*** *jırlay kelip, Safarnı ķanı ķızıp, temir çaldişleni tişleri bla ķısıp: «Bügün tutmaķda jatsam da, tambla ķanımı zulmuçu duniyadan alırma, men mında ölüp ķalsam da, azatçı küreşni tulparları çöpden, çırpıdan köpdüle, meni ķanımı alırla», – dep, kesi kesine köl etdirivçü edi*. "Bu ***şarkıyı*** söyleyip duran Safar sinirlenerek demir parmaklıkları dişleri ile sıkıştırıp: "Bugün hapishanede yatsam bile yarın zalim dünyadan intikamımı alırım, ben burada ölüp kalsam bile özgürlük mücadelesinin kahramanları çalı çırpıdan çoktur, benim öcümü alırlar." diye kendi kendine umutlanırdı." (448).

Anı körgen aķla, ķozup: «Tut anı, ur da, başın keter», – dep, ***horaznı*** *ķuvadıla.* "Onu gören Beyazlar sataşıp: "Tut onu, vur, kafasını kes!" deyip ***horozu*** kovaladılar." (1522).

Kündüz ol formada turup, iñirde ķoşha kelse, eşik artından örge öterge erkinligi bolmay, otha otun salġan - Safar, suv alġan - Safar, ***otnu*** *ışırġan - Safar, çabırlanı midellerin arivlaġan, ışım tarthan - Safar bolup turuvçu edi.* "Safar gündüzleri öyle geçirip akşamları çiftliğe geldiğinde çiftlik kapısından dışarı çıkma özgürlüğü olmadan ateşe odun atarak, su taşıyarak, ***ateşi*** harlayarak, çarıkları temizleyerek ve tozluk dikerek vakit geçirirmiş."(36).

Ol kezivde Salim Aminatnı avuzundan ***javluķnu*** *alġan edi.* "O sırada Salim, Aminat'ın ağzından ***mendili*** almıştı."(963).

*Toy tamata Omar, «**tüz tepsev̇nü**» soḳ dese, «**tüz tepsev̇nü**» soġa edile, «**abezehni**» ne «**Aslanbiyni**» tart dese da, **alanı** tarta edile.* "Şölen başkanı Omar, ***Tüz Tepsev'i*** çal dese ***Tüz Tepsev'i*** çalıyorlar, ***Abezek'i*** ya da ***Aslanbiy'i*** isterse ***onları*** çalıyorlardı." (1806).

b. Eksiz Yükleme Durumu Çekimi

*Ḳoyçula da **ḳoy ḳırḳırġa** özenlege sarḳadıla.* "Çobanlar ***koyun kırpmak için*** ovalara iniyor." (587).

*–Aladan bir **soyum** süreme.* "– Onlardan bir ***kurbanlık*** götürüyorum." (186).

*Aliymırza kesi **sanları** uġay, üyden ayırılmay aylanñan, har kimge da köz av̇ruv̇ körünñen ḳara çibinle da Aminatnı ızından aylanñan suna edi.* "Aliymırza kendi ***gövdesini*** bırak herkesin, kör siyah sineklerin bile evden ayrılmayarak Aminat'ın peşinde dolaştığını zannediyordu." (674).

1. 2. 1. 1. 4. 1. 4. Yaklaşma Durumu

Kelime gruplarında ve cümlelerde eylemdeki hareketin yöneldiği adın içinde bulunduğu durumdur (Korkmaz, 2009: 280). Adın kendisine yaklaşma ifade eden eylemlere bağlanmak için girdiği durumdur. Adı eyleme bağlayan bir ektir (Ergin, 2009: 228).

Karaçay-Malkar Tilni Grammatikası adlı eserde, bu ekin eklendiği adların kime, neye ve nereye sorularına cevap verdiği aynı zamanda yer zarfı, amaç bildiren zarf ve durum zarfı oluşturduğu belirtilmiştir (Baskakov vd., 1966: 86).

Eski Türkçe döneminde yaklaşma durumu *+kA* eki ile kurulur. Tekil birinci ve ikinci kişi iyelik eki almış sözcükler *+A* ekini alır. Üçüncü kişi iyelik ekli adların yaklaşma durumu ise *+ñA* eki ile kurulur (Tekin, 2003: 110). Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde ise yaklaşma durumu ünlüler ve tonlu ünsüzlerden sonra *+GA*, tonsuz ünsüzlerden sonra ise *+KA* şeklinde kullanılarak ünsüz uyumuna girer. Ekin *+A* şekli, genellikle iyelik eki almış adlardan ve zamirlerden sonra geldiğinde ortaya çıkmaktadır. 3. şahıs iyelik eklerinden sonra araya bir /n/ ünsüzü girer ve ek *+ñA* olabilir (Güner, 2013: 190).

Karaçay-Balkar Türkçesinde yaklaşma durumu *+GA* ve *+ha* ekleriyle yapılmaktadır. /n/ sesi ile biten adlardan sonra yaklaşma durumu eki *+ñA* biçiminde genizsileşir. Bu arada adın sonundaki /n/ sesi de /ñ/ sesine dönüşür (Tavkul, 2007: 904).

Tablo 1. 8. Yaklaşma Durumu Ekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
+KA, +A, +ñA	*+GA, +KA, +A, +ñA*	*+GA, +ha, +ñA*

Oy, Omar, men av̇durġanlanı sen ***arbaġa*** *jükle!» – dedi.* "Haydi, Omar, benim devirdiklerimi sen ***arabaya*** yükle!" dedi." (50)

Tañ athandan sora da, suv̇ boyunlarında taş tüpleni ḳarmay, jilyay da çaba, suv̇nu boyunu bla köp bara ketgenden sora, bir ***ḳoyçuġa*** *joluḳġandı.* "Şafak söktükten sonra ırmak kenarlarında gözyaşlarıyla koşmuş, taş diplerine bakarak ırmağın kenarından çokça gidedurduktan sonra bir ***çobana*** rastlamış." (1244).

Safarnı, sürüp, bolşevik üynü ***arbazına*** *eltdile,* ***arbazġa*** *kirgen zamanında, arbaz ḳazaḳ askerden tolu, av̇uzundan oḳ tiyip ḳuru* ***jerge*** *töñerep, ḳızıl partizan Ḳubadiy, ḳalġan ḳarındaşlarını da ḳolları baylanıp körüne edile.* "Safar'ı alıp Bolşeviklerin bulunduğu evin ***avlusuna*** götürdüler, ***avluya*** girdiği zaman kazak askerlerle dolu avlu, ağzından yediği kurşunla ***yere*** devrilmiş olan Kızıl Partizan Kubadiy ve elleri bağlanmış diğer kardeşleri görünüyordu." (424)

Küz artı künleni birinde bizni Hajimırza ***jolġa*** *atlanñandı.* "Sonbahar günlerinin birinde bizim Hacimırza ***yola*** çıkmış." (591).

Alanı körgen Safar, jüregin da tıyalmay, çaphanın buzmay, ***elge*** *jetdi.* "Onları gören Safar, merakını yenemeyip koşarak ***köye*** gitti." (111).

Bitev̇ el ol işni şeriat ***südge*** *bergen edi.* "Bütün köy o görevi şeriat ***mahkemesine*** vermişti." (1696).

Aliymırza, ***eşikge*** *çıġa kelip, Aminatnı biyağı* ***jerge*** *olturup turġanın körüp, kesi kesine çamlana, şoş,* ***şintikge*** *çökgen edi.* "Aliymırza ***kapıya*** çıktığında Aminat'ın az evvel oturduğunu ***yerde*** oturmakta olduğunu görüp kendi kendine kızarak sakince ***sandalyeye*** oturmuştu." (713).

Ala ketgenley oḳuna, Safar, sekirip örge ḳobup, gıbıtlanı, eşekni da ḳoyup, partizanla bolġan ***aġaçha*** *ketdi.* "Onlar gider gitmez, Safar hemen sıçrayıp ayağa kalkarak tulumları da eşeği de bırakıp partizanların olduğu ***ormana*** gitti." (401).

*Alayda tohtaşıp, salam-kelam bolġandan sora, köm-kök **ḳırtışha** ḳolan kiyizleni jayıp, solurġa tohtap, ullu **haparlaġa** kirgen edile.* "Selamlaştıktan sonra orada yerleşip dinlenmek için yemyeşil ***çayıra*** alacalı keçelerini serip büyük ***haberlere*** girmişlerdi." (778).

*Aminat da, atasını saẇ-salamat ḳaytıp, jolda kelgen haparın eşitip, ullu **ḳuẇançha** kirgen edi.* "Aminat babasının sağ selamet dönüş yolunda olduğu haberini işitip büyük ***mutluluğa*** erişmişti." (742).

*Malçıla, keziẇ-keziẇ **eşikge** çıġıp, mallanı tögereklerine aylanıp, ne bar, ne joḳ dep, joḳlap, hahay etip, **ḳoşha** kire edile.* "Çobanlar sıra sıra ***kapıya*** çıkarak hayvanların etrafında dolaşıp ne var ne yok diye bağırarak yoklayıp ***çiftliğe*** giriyorlardı." (1152).

*Kökbaş irikni başı, üyütülüp, **ḳazañña** kirgenden sora, ḳonaḳla, malçıla da **haparġa** bolġan edile*. "Boz koçun başındaki tüyler tütsülenip ***kazana*** atıldıktan sonra, misafirler ve çobanlar ***hikâye anlatmaya*** başlamışlardı." (1138).

*Ol alaydan çıġıp, sabiylerin, suẇnu boyunu bla örge-enişge barıp, sınsıp, ulup izlegendi, bolsada, juḳ tapmay, **taññа** çıḳġandı.* "O oradan çıkıp çocuklarını ırmağın kenarından yukarı aşağı giderek feryat edip uluyarak aramış fakat onları bulamadan ***sabaha*** çıkmış." (1242).

*Men **bügüññe** deri da Aminatnı kesimi sabiylerimi birinden başha etip kelmegenme*. "Ben ***bugüne*** kadar Aminat'ı kendi çocuklarımdan ayırt etmedim." (628).

*Kün buzulurġa juẇuḳlaşhan kün çaẇkala **özeññe** olturġan formada, ol aġaç bolġan özen arbadan, adamdan da ḳap-ḳara ḳaralıp edi.* "Hava kararmaya başladığında kargalar ***vadiye*** inmişçesine o ağaçlı vadi araba ve insanlardan dolayı kapkara bir hâle gelmişti." (95).

1. 2. 1. 1. 4. 1. 5. Bulunma Durumu

Genellikle eylemdeki oluş ve kılışın yerini bildiren ad durumudur. Ancak, buradaki yer kavramı, yalnızca somut bir yer kavramı değildir. Eylemdeki harekete sahne olan her türlü somut ve soyut kavramları karşılayan adlar bulunma durumuna girebilir. Dolayısıyla bu durum, eklendiği ad ile eylem arasındaki bağlantı özelliği açısından, bulunma ve yer gösterme kavramına koşut olarak zaman, iş, sürerlilik, içinde olma, tarz bildirme, karşılaştırma, gösterme, vasıta, amaç, sebep vb. ifadeleri de içine alır (Korkmaz, 2009:

289). Karaçay- Balkar Türkçesinde bu durum, özellikle yeri ve zamanı bildirir (Baskakov vd., 1966: 86).

Eski Türkçe döneminde bulunma-uzaklaşma durumu şeklinde ve *+DA* eki ile kurulur. Ünlü ile biten gövdelerle /r/, /l/, /n/ dışındaki ünsüzlerden biriyle biten kök ve gövdelerde bu ek genellikle *+dA* biçiminde, /r/, /l/, /n/ ünsüzlerinden sonra ise *+tA* biçimindedir (Tekin, 2003: 113). Tarihî Kıpçak Türkçesinde *+DA* şeklindedir. Ek, tonlu ve tonsuz ünsüzlerden sonra uyuma girme eğilimi gösterse de uyuma girmeyen örnekleri de vardır. Teklik 3. şahıs iyelik eki almış kelimelere ve zamirlere eklendiğinde araya yardımcı bir /n/ ünsüzü girer (Güner, 2013: 192).

Karaçay-Balkar Türkçesinde bulunma durumu *+dA* şeklindedir. Fakat ünsüz uyumuna girmez, dolayısıyla tonsuz şekli yoktur.

Tablo 1. 9. Bulunma Durumu Ekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
+DA	*+DA*	*+dA*

Safar, kündüz aylanıp, keçe ḳalırġa üy tapmasa, ḳışnı açı suv̇uḳlarında ***at orunda*** *mulhar* ***tübünde*** *tañın köp zaman atdırġandı.* “Safar, gündüz gezip gece kalmak için ev bulamadığında çoğu kez kış mevsiminin sert ***soğuklarında ahırlardaki*** saman ***diplerinde*** sabahlamış.” (6).

Törtünçü ***otov̇da*** *Ḳasbot bla anı işin ḳuraġan bir ḳav̇umla kesleri ençi oltura edile.* “Dördüncü ***odada*** Kasbot ile onun işini hazırlayan bir grup kendi aralarında oturuyordu.” (1828).

Keñ arbaznı ḳıyırı tav̇usulġan, sarġalġan ***ḳırtışda*** *v̇a bir jıyın, jıyılıp, ḳıstav̇ tutuşuv̇nu bardıra edile.* “Geniş avlunun kenarındaki zayıflayıp sararan ***çimende*** de bir grup toplanıp hızlı güreşi devam ettiriyorlardı.” (1820).

Ala alay ete turġunçu, biz da, uzaḳ frontladan boşap, ***ḳıyırda-buhçaḳda*** *ḳalġan aḳ maskeleni çöplev̇ge kirdik.* “Onlar öyle yaparken, biz de uzak cepheleri bitirip ***kenarda köşede*** kalan Beyaz fino köpeklerini çöp etmeye giriştik.” (1529).

Şahardan jüz ḳıçırımda v̇a tohtamaġan uruş baradı. “Şehirden yaklaşık yüz kilometre ***uzakta***, durmayan bir savaş devam ediyor.” (2266).

*Jan̄nan **otda** körünn̄en av̇anaġa birden buruġuz! – dep buyruḳ etdi.* “Yanan ***ateşte*** görünen gölgeyi hep birlikte vurun! diye emir verdi.” (1487).

1. 2. 1. 1. 4. 1. 6. Uzaklaşma Durumu

Kelime gruplarında ve cümlede, eylemin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan ad durumudur. Eylemin hareketi uzaklaşma durumundaki addan dışarıya doğrudur. Bu durum, öteki ad durumları içinde işlevi en geniş olan durumdur denebilir. Bağlı bulunduğu eylemin taşıdığı anlam ayrılıklarına ve uzaklaşma durumuna girmiş olan adın ilişki biçimlerine göre, ek, adı eyleme yer, mekân, zaman, hareket biçimi, sebep, ölçü, miktar, fiyat, bir bütünü veya bütünün parçasını gösterme gibi değişik birçok ilişkilerle bağlar (Korkmaz, 2009: 301).

Eski Türkçe döneminde uzaklaşma durumu *+DA* bulunma durumu ekinin yanında *+DIn* ve çok seyrek olarak *+tAn* eki ile kuruluyordu (Gabain, 2007: 64; Tekin, 2003: 113). Tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde ise uzaklaşma durumunu *+DAn* ve *+dIn* ekleri karşılıyordu (Güner, 2013: 192).

Karaçay-Balkar Türkçesinde uzaklaşma durumu için *+dAn* eki kullanılmakta ve tonsuz şekli bulunmamaktadır.

Tablo 1. 10. Uzaklaşma Durumu Ekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
+DA, +DIn, +tAn	*+DAn, +dIn*	*+dAn*

*İn̄ir **azıḳdan** sora, Aliy man̄a, tınç, tohtap, aytırġa aythan haparın başlaġan edi.* “Akşam ***yemeğinden*** sonra Aliy bana, rahatladıktan sonra anlatacağını söylediği hikâyesine başlamıştı.” (1680).

*Biz **ḳonaḳdan** ḳaçmaybız.* “Biz ***misafirden*** kaçmıyoruz.” (1409).

*Talay ömürleni ḳalav̇-ḳalav̇ jathan **çıranladan** sarḳġan çıran suv̇, **taşdan** çartlap, taşha tiyse, tütün etip, örge-örge sekiredi.* “Ömürlerinin çoğunda yığılı halde yatan

buzullardan akan su, ***taştan*** fırlayıp taşa deyse, duman çıkarıp yukarı doğru sıçrıyor." (1587)

Erttenlikge ḳalsam, jav̇un suv̇lanı ḳuturtsa, ***suv̇dan*** *a ḳalay öterme?* "Sabahladığımda yağmur da ırmakları yükseltirse o ***sudan*** nasıl geçerim?" (165).

Ol ḳozulu ḳoylanı küte turġan jerge v̇a bir biyni biylik jerini ağaçlarını çapıraḳları biyik ***çuçhurdan*** *aḳġan suv̇ ḳalay tav̇uş ete ese da, ol formada şuv̇uldaġan tav̇uşları kele edi.* "O kuzulayan koyunları güttüğü yere de yüksek ***şelaleden*** akan su nasıl ses çıkarıyorsa bir beyin arazisine ait ağaçların yapraklarının hışırdama sesleri de öyle geliyordu." (46).

Erkin arbaz, arbaznı bir janında - alaşa jer başlı üy, ḳara ***ḳurumdan*** *ḳaralıp, birsi janında v̇a - törtgül işlenñen biyik ḳoşunbaş üy, terezesi, eşigi, tübü em başı boyalıp körünedi.* "Ferah avlu, avlunun bir kenarındaki alçak ve toprak çatılı ev siyah ***kurumdan*** kararmış, diğer yanında da dört köşe işlenmiş yüksek kiremit çatılı ev, penceresi, kapısı, altı ve üstü boyanmış görünüyor." (1615).

1. 2. 1. 1. 4. 1. 7. Eşitlik Durumu

Eşitlik durumu, eklendiği adla eylem veya cümlenin başka bir öğesi arasında karşılaştırmaya dayanan birbirinden farklı niteliklerde eşitlik ilişkisi kurma durumudur (Korkmaz, 2009: 234). Bu durum eşitlik, benzerlik, gibilik ifade eden durumdur (Ergin, 2009: 228).

Eski Türkçe döneminde eşitlik durumu *+çA* eki ile kurulmuştur (Gabain, 2007: 65). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de bu durum devam etmiştir (Güner, 2013: 195).

Eşitlik durumu, Karaçay-Balkar Türkçesinde *+ça, +lAy* ve *kibik* yapılarıyla kurulmaktadır. *+ça* eki ünlü uyumuna girmeden art damak ünlüsü şekliyle varlığını sürdürmektedir (Buran ve Alkaya, 2019: 573).

Tablo 1. 11. Eşitlik Durumu Ekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
+çA	*+çA*	*+çA, +lAy*

*Sürüv̇den urlap aşaġan ķoynu etinden toyup, süyeklerini ķatında jathan **börüça**, faşist tankla entta da neni ese da marlap turadıla.* "Sürüden çalıp yediği koyunun etine doyup kemiklerinin yanında yatan ***kurt gibi*** faşist tanklar da hala nedense gözetliyorlardı." (2760).

*Ala kelip, başımda tohtap, ķuturġan suv̇nu şorhalarında **kömükça**, tögerek aylana edile.* "Onlar başımın üzerine gelip kuduran ırmağın dalgalarındaki ***köpük gibi*** dönüyorlardı." (1304).

*Alanı allarında ķara jamıçını tübünde sürüv̇çüleri, şoş-şoş atlay, **bodurķuça** körünedi.* "Onların önlerindeki siyah pelerinli çoban sakin sakin yürüyor, ***korkuluk gibi*** görünüyor. " (1605).

*«Şaytan jelçik» urġan jerge cetgen çapıraķla v̇a, **urçuķça** burulup, örge, kökge ketip, ızlarına da ol formada ķaytadıla.* "Şeytan rüzgârın götürdüğü yere giden yapraklar da ***kirmen gibi*** bükülüp gökyüzüne doğru gidip tekrar o şekilde dönüyorlar." (2258).

*Alay arı deri av̇uzlarından çıķġan tılpıv̇ları uv̇ bolġan baylanı, biyleni tilleri **balça** tatlı bolġandı.* "O zamana kadar ağızlarından çıkan nefes zehir olan zengin kesimin dilleri ***bal gibi*** tatlı olmuş." (1394).

*Üslerinden aķ kiyimlerin jaratılġanlı teşmegen, boyunlarından bulutla ķuçaķlap, jav̇un jav̇ġan Kavkaznı subay, **bal taraķlay** tav̇ları, munu eteginde jaşaġan halķlanı da, ķalġan milletle kibik, köpdü sav̇ları, aña köre, ķarıv̇ları da bardı.* "Zirvelerindeki karların hiç erimediği, bulutların eteklerini kapladığı yağmurlu Kafkas'ın gösterişli, ***bal peteği gibi*** olan dağlarının eteğinde yaşayan halkların da diğer milletler gibi çok toplulukları ve ona göre de güçleri vardır." (334).

*Men, **ķurmaşça**, aķ çaķġan **terekley** çaķmayma, sen ötürük aytasa ansı, men çirigen, pura **tükgüçley**, balçıķġa av̇a barama.* "Ben ***patlamış mısır gibi***, beyaz tomurcuk veren ***ağaç gibi*** filizlenmiyorum, aksine sen yalan söylüyorsun, ben çürüyen, ***çürük kütük gibi*** çamura devriliveriyorum." (1928).

1. 2. 1. 1. 4. 2. Edatlı Durum Çekimi

Edatlar, tek başlarına anlamları olmayan, hiçbir nesne veya hareketi karşılamayan, fakat anlamlı kelimelerle birlikte kullanıldıklarında onları desteklemek suretiyle bir gramer vazifesi gören sözlerdir (Ergin, 2009: 348). Edat terimi, bugünkü Türk dilciliğinde, çekimlik bağlı birimlerin ekleşmemiş olanları için kullanılmaktadır (Karaağaç, 2009: 157).

Türkçenin ad çekimi, eskiden beri, bir bölümü ekleşmiş edatlar, ekleşmiş bağlı birimler, yani ad durum ekleri ile bir bölümü de son çekim edatlarıyla yapılmaktadır. Bugün ekle, edatla veya hem ek hem edatla yapılan ad durum çekimlerinden bir bölümü söz öbeklerini yapmada, bir bölümü de cümle kurmada kullanılır (Karaağaç, 2009: 160).

Dilde bir leksem olmaktan çıkıp bir gramer fonksiyonuyla var olan sözlerin de yapım ve çekim sisteminde görev aldığı görülmektedir (Öner, 2011: 31). Çekim edatları bir adla birlikte kullanılarak, o ada yer, yön, zaman, şekil, tarz, neden, miktar gibi nitelikler yükleyen, kendisinden sonra gelen eylem veya adı bu niteliklerle niteleyen veya ilişkilendiren çekimlik bağlı birimleridir. Sonuna geldikleri sözleri kendi çevresinde toplayıp bir bütün oluştururular. Çekim edatları, varlık-varlık ve varlık-eylem ilişkilerinin adlarıdır; bu yüzden, çekimlik bağlı birimlerdir ve tek başlarına kullanılamazlar. Türkçenin tarihindeki çekimlik bağlı birimlerinin büyük bölümü, sonradan ek hâlini almıştır ve uzun sözlü devirler içinde, bağlı sözlerden, yani edatlardan ekleşmiş olan bu ekler, ad durum ekleri olarak bilinir (Karaağaç, 2009: 160).

Karaçay-Balkar Türkçesinde edatlı durum çekimleri şu şekildedir:

Tablo 1. 12. Edatlı Durum Çekimleri

Araç Durumu	bla
Yön Durumu	taba
Neden Durumu	üçün, sebebli
Karşılaştırma Durumu	teñli, çaḳlı, ḳadar, kibik
Benzerlik Durumu	kibik, çaḳlı
Sınırlandırma Durumu	çaḳlı, ḳadar, deri, deriçi

1. 2. 1. 1. 4. 2. 1. Araç Durumu

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin bir varlığın aracılığı ile ve onun ifade ettiği zamanda yapıldığını göstermek için kullanılan durumdur (Karaağaç, 2013: 344).

Eski Türkçe döneminde bu durum *+Xn* eki ile kurulur. Gövde ile ek arasındaki bağlama ünlüsü dudak uyumuna uyar; n ağzında bazen *+An* ve yuvarlak ünlülerden sonra yer yer *+Un* eki kullanılır (Tekin, 2003: 117; Gabain, 2007: 64). Tarihî Kıpçak Türkçesinde vasıta durumu *+n, +lA* ve *+lAyIn* ekleriyle yapılır. Vasıta durumunu ifade etmede kullanılan bir diğer biçim ise birle~bile edatıdır (Güner, 2013: 135-196).

Karaçay-Balkar Türkçesinde araç durumunu ifade etmek için *bla* edatı kullanılır (Tavkul, 2000, 28).

Tablo 1. 13. Araç Durumu Biçim Birimleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
+An, +In, +Un	*+n, +lA, +lAyIn, birle, bile*	*bla*

*Ur balta **bla**, al terekni!* "***Baltayla*** vur, ağacı kes!" (48).

*Ma bu biçaḳ **bla** men sizni köbügüznü boyunun keserme!* "İşte bu ***bıçak ile*** sizin hepinizin boynunu keserim!" (256).

*Aminat da, eki közün da ḳolları **bla** uv̇a, atasını ızından çıḳġan edi.* "Aminat ise iki gözünü ***elleri ile*** ovalayarak babasının peşinden çıkmıştı." (607).

*Bişgen etleden ençi olturġanlaġa hant ḳañala **bla** etni sıylı jerleri kele edile.* "Müstakil oturanlara, pişen etlerden, etin değerli kısımları ***yemek tepsileriyle*** geliyordu." (1834).

*Radio söleşip başlardan alġa, ala, bir birge jiñirikleri **bla** tiyip, dav̇urnu tıyadıla.* "Radyo çalmaya başlamadan önce onlar, birbirlerine ***dirsekleriyle*** değerek gürültüyü engelliyor." (2488).

1. 2. 1. 1. 4. 2. 2. Yön Gösterme Durumu

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin belli bir yönde yapıldığını göstermek için, ad, yön gösterme çekimine girer. Yön ekleri, adı eyleme bağlayan eklerdendir. Yön çekimi, Eski Türkçe döneminden sonra, edatlarla yapılan ad çekimlerinden biridir (Karaağaç, 2013: 347).

Eski Türkçe döneminde yön gösterme durumu *+GArU* ve nadiren *+KArU* yapılarıyla kurulan yön durumu (Gabain, 2007: 65), tarihî Kıpçak Türkçesinde *+GArI, +GArU, +KArU, +ArI, +ArU, +rA* şekilleriyle yapılmaktadır (Güner, 2013: 196).

Karaçay-Balkar Türkçesinde ise yön gösterme durumu için *taba* edatı kullanılmaktadır (Karaağaç, 2013: 348).

Tablo 1. 14. Yön Gösterme Biçim Birimleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
+GArU, +KArU	*+GArI, +GArU, +KArU, +ArI, +ArU, +rA*	*taba*

Ol jer iyeni aman sözleri jüregin üşütgen adamnı, anı jeri ***taba*** *kel deseñ, otdan ḳorḳġan kiştik kibik, sanları titirey edile.* "O toprak sahibinin kötü sözleri ile yüreği soğuyan adama, onun toprağın***a doğru*** gel deyince ateşten korkan kedi gibi uzuvları titriyordu." (1368).

Anı ***taba,*** *ḳaya juhdan, eki ḳanatın jumup, oḳça kelgen ilyaçinni eslese ṿa, mahtançaḳçıḳ ḳaltırar, titirer, mıkkıllanır, ḳabışır, sın ḳatar da ḳalır...* "On***a doğru***, sarp kayadan iki kanadını yumup ok gibi gelen doğanı düşününce ise övünmeyi seven serçecik titrer, dehşete kapılır, cansızlaşır, somurtur, put kesilerek kalır…" (2469).

Ala, birda tohtamay, kesleri ḳoyup ketgen jer ***taba*** *ḳaray edile.* "Onlar, hiç durmadan kendilerinin bırakıp gittikleri yer***e doğru*** bakıyorlardı." (2570).

Agent anı körgenley, kesin namıs etgença sundururġa küreşe, örge ḳobup, Lüba ***taba*** *keldi.* "Casus onu gördüğünde kendisine saygı gösteriyormuş gibi düşündürmek için çabalayarak ayağa kalkıp Lüba'y***a doğru*** geldi." (2609).

1. 2. 1. 1. 4. 2. 3. Neden Durumu

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin hangi nedenle gerçekleştiğini göstermek için o nedenin adı olan söz, neden çekimine girer (Karaağaç, 2013: 348).

Eski Türkçe döneminde bu durum için *Ø, +KA* ekinden, *üçün~uçun* edatından ve *+Ta ötrü* ek+edat birleşiminden istifade edilmiştir (Alyılmaz, 1994, 73). Tarihî Kıpçak Türkçesinde bu durum yine *üçün~uçun* edatıyla karşılanmıştır (Karaağaç, 2013: 349).

Karaçay-Balkar Türkçesinde neden durumu için *üçün* ve *sebepli* edatlarından faydalanılmıştır.

Tablo 1. 15. Neden Durumu Biçim Birimleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
Ø, +KA, üçün~uçun, +Ta ötrü	*üçün*	*üçün, sebepli*

Orta ösümlü, küññe küygen beti bla, leytenant, berilgen buyruḳnu añılaġanın bildirir ***üçün****, ḳatlap, terk atlap ketdi*. "Orta boylu, güneşte yanmış yüzü ile teğmen, verilen emri anladığını bildirmek ***için*** dönüp hızlıca hareket edip gitti." (2735).

Bir-birde Safar, elden hapar bilir ***üçün****, ayrançı jaş bolup, elge da barıv̇çu edi.* "Bazen Safar, köyde olanları öğrenebilmek ***için*** ayrancı delikanlı kılığına girip köye giderdi." (358).

Kökde anda-mında julduzlanı ortalarında bulutla tırmı süzülgenleri ***sebepli****, kök, bir da alışınmay, jıltırav̇uḳ mermer taşha uşaydı.* "Gökyüzünde oradaki buradaki yıldızların ortalarında bulutlar çizgi şeklinde hareket ettikleri ***için*** gökyüzü, tıpkı parlak mermer taşa benziyor." (2247).

Leytenant tashaçılıḳġa usta bara bilgeni ***sebepli****, kesini vzvodun elçikge juv̇uḳ eltdi.* "Teğmen, casuslukta usta olduğu ***için*** kendi müfrezesini köye yaklaştırabildi." (2757).

1. 2. 1. 1. 4. 2. 4. Karşılaştırma Durumu

Söz öbeklerinde ve cümlelerde, varlığın başka varlıklar ile, eylemin gerçekleşme biçiminin de başka eylemlerle karşılaştırıldığını göstermek için, karşılaştırmaya konu olan ad, karşılaştırma çekimine girer (Karaağaç, 2013: 350).

Eski Türkçe döneminde karşılaştırma durumu için *+çA* eki, *+TA üze* ve *teñlig* edatlarından faydalanılmıştır (Alyılmaz, 1994: 76; Karaağaç, 2013: 350). Tarihî Kıpçak Türkçesinde bu durum için *teñli, kibi, kibik, kibin, kebi, bigi, bigin* edatları kullanılmıştır (Karaağaç, 2013: 350).

Karaçay-Balkar Türkçesinde *teñli, çaḳlı, ḳadar, kibik* edatları, karşılaştırma durumunu belirtmek için kullanılmıştır (Karaağaç, 2013: 351).

Tablo 1. 16. Karşılaştırma Durumu Biçim Birimleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
+çA, +TA üze, teñlig	*teñli, kibi, kibik, kibin, kebi, bigi, bigin*	*teñli, çaḳlı, ḳadar, kibik*

*Hajimırzanı kesi ömüründe köre kelgen ḳıyınlıḳları bu iş **çaḳlı** jerge anı suḳmaġan edile.* "Hacimırza'nın ömründe görüp durduğu zorluklar, onu bu mesele ***kadar*** yerin dibine sokmamıştı." (831).

İncelenen metin içinde*, teñli, ḳadar* ve *kibik* edatlarının karşılaştırma durumu göreviyle kullanıldığı herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.

1. 2. 1. 1. 4. 2. 5. Benzerlik Durumu

Söz öbeklerinde ve cümlelerde varlığın başka bir varlığa, eylemin gerçekleşme biçiminin başka eylemlere benzediğini göstermek için, benzerliğin adı olan söz, benzerlik çekimine sokulur (Karaağaç, 2013: 351).

Eski Türkçe döneminde *+çA* ekiyle ve *teg* edatıyla kurulan benzerlik durumu (Alyılmaz, 1994: 79), tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde *+çA* ekiyle (Güner, 2013: 195) ve *bigi~bigin, kibi~kibin, kibik, teg, dek, dey* edatlarıyla yapılmıştır (Güner, 2013: 298).

Karaçay-Balkar Türkçesinde benzerlik durumu *kibik* ve *çaḳlı* edatlarıyla yapılır (Karaağaç, 2013: 352).

Tablo 1. 17. Benzerlik Durumu Biçim Birimleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
+çA, teg	*+çA, bigi~bigin, kibi~ kibin, kibik, teg, dek, dey*	*kibik, çaḳlı*

*Oramda, ḳalmay, çalı, huna bolsun, uv̇alıp, janıp, buşto bolup, üylege ḳarasañ, otda ütülgen ögüz başla **kibik**, birer janları ḳaralıp, kesini juġu küymegenni da ḳonşusunu küyüp, kimle huna janlarında ölüp, kimle, ne ölmey, ne ḳalmay, jerge töñerep, barından da ullu artıḳlıġ'a tişirıv̇laġa bolup edi.* "Sokakta çalı çırpı olsun, duvar olsun hiçbir şey kalmadan ufalanarak yanıp tuzla buz olmuş, evlere baksanız ateşte yanan öküz başları ***gibi*** birer tarafları yanmış, kendi eşyası yanmasa bile komşusununki yanmış, kimileri duvar

diplerinde ölmüş, kimileri de ölmekten beter olup yere devrilmiş, en büyük zulme ise kadınlar uğramıştı.” (155).

Eki sırtnı tüz jürek av̇uzunda, kümüş jilyan ***kibik*** *kelgen ariv̇ suv̇nu boyununda, köm-kök kögergen dañıl av̇laḳnı ḳoyununda jaşaġan Safarnı eli ullu buşuv̇luḳda, kök ḳaralıp, ḳar ḳatış jav̇un jav̇ġança bolup tura edi*. “İki tepenin tam ortasında, gümüş yılan ***gibi*** kıvrılan güzel ırmağın kenarında, yemyeşil yeşermiş ovanın koynuna yerleşen Safar’ın köyü, büyük bir bela içinde, sanki gökyüzü kararmış, karla karışık yağmur yağıyor gibi olup duruyordu. ” (205).

Ḳuşnu körüp, hansla tübüne buyuḳġan tav̇uḳla ***kibik****, halḳ, barı da birge jokku bolup, başların enişge tutup tura edile.* “Yırtıcı kuşları görünce otların dibine saklanan tavuklar ***gibi*** olan halkın hepsi birlikte bir yere toplanıp başları öne eğik duruyorlardı.” (258).

Safarnı üsüne adamnı biyikligi ***çaḳlı*** *bir taş ḳalanñan edi.* “Safar’ın üzerine insan büyüklüğü ***kadar*** bir taş yığılmıştı.” (1998).

1. 2. 1. 1. 4. 2. 6. Sınırlandırma Durumu

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin geçekleşmesinin sınırlı oluşunu göstermek için, sınırın adı olan söz, sınırlama çekimine sokulur (Karaağaç, 2013: 353).

Eski Türkçe döneminde *+ñArU, +rA, +ñA, +KA* ekleriyle ve *+ñA tegi* ile *+KA tegi* edatlarıyla (Alyılmaz, 1994: 80-81) kurulan sınırlandırma durumu, tarihî Kıpçak Türkçesinde *dek, degin, deyin, diyin, dakın, dakınça, çaḳlı, şaḳlı, ḳadar* edatlarıyla kurulmuştur (Karaağaç, 2013: 353).

Karaçay-Balkar Türkçesinde sınırlandırma durumunu ifade etmek için *çaḳlı* ve *ḳadar* edatları kullanılmıştır (Karaağaç, 2013: 353).

Tablo 1. 18. Sınırlandırma Durumu Biçim Birimleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
+ñArU, +rA, +ñA, +KA, +ñA tegi, +KA tegi	*dek, degin, deyin, diyin, dakın, dakınça, çaḳlı,*	*çaḳlı, ḳadar*

	şaḳlı, ḳadar	

*Aliymırza, Hajimırzadan ayırılġandan sora, ḳarator aḳtuyaḳnı baralġanı **ḳadar** boşlap bara edi.* "Aliymırza, Hacımırza'dan ayrıldıktan sonra, kahverengi beyaz toynaklı atı gidebildiği ***kadar*** serbestçe gidiyordu." (872).

*Meni deṿ imperiyamı flotu ḳayda ḳalġandı?! Flotha hapar berirge! – dep, agent tamağın açalġanı **ḳadar** açıp ḳıçırdı.* "Benim dev imparatorluğumun filosu nerede kaldı? Filoya haber vermek gerek! deyip casus, sesini yükseltebildiği ***kadar*** yükseltip bağırdı." (2702).

İncelenen metinde, *çaḳlı* edatının sınırlandırma göreviyle kullanıldığı herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.

1. 2. 1. 1. 5. Adlarda Soru

Soru eki adın soru şeklini yapan işletme ekidir. Edat menşelidir ve sonradan ekleşmiştir (Ergin, 2009: 243).

Eski Türkçe döneminde *+GU* ve *+mU* ek/edatları ile (Alyılmaz, 1994: 256-257) tarihî Kıpçak Türkçesinde ise *+mI* ve *+mU* ekleriyle (Karamanlıoğlu, 1994:139).

Karaçay-Balkar Türkçesinde soru eki *+mI* ve *+mU* şeklindedir. Aynı zamanda eklendiği ada bitişik bir şekilde yazılır (Baskakov vd., 1966: 224).

Tablo 1. 19. Soru Ekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
+GU, +mU	*+mI, +mU*	*+mI, +mU*

*Bizni ḳanıbıznı ol az**mı** içgendi?* "O bizim kanımızı az ***mı*** içti?" (49).

*Hajibekir, bu kerti**mi** aytadı?* "Hacibekir, bu doğru **mu** söylüyor?" (2451).

*Elge barsam, ķarġa**mı**, ķuzġun**mu** til eter*. “Köye gitsem, karga ***mı*** kuzgun ***mu*** konuşacak?” (159).

*Janama! Janama! Bir boluşluķ eter adam joķ**mu**du? – dep ķıçıra bolġandı.* “Yanıyorum! Yanıyorum! Yardım eden kimse yok ***mu***? diye bağırıyormuş.” (1468).

*Sora saña birsileden başha ölüm**mü** kelgendi?* “Peki, sana bundan başka türlü ölüm ***mü*** gelmiş” (2226).

1. 2. 1. 1. 6. Adlarda Bildirme

Ana yardımcı eylem, varlık ve olay bildirmelerini gerçekleştirmektedir. Sözlerin ve söz öbeklerinin sonuna getirilerek varlık bildirmesi, yani ad cümlesi yüklemi yaparken, cümlelerin sonuna getirilerek olay bildirmesi, yani, eylem birleşik çekimlerini kurmaktadır (Karaağaç, 2013: 392).

Eski Türkçe döneminde ad bildirmesi için *er-* eylemi (Tekin, 2003: 189), tarihî Kıpçak Türkçesinde *er-* ve *tur-* eylemleri (Karamanlıoğlu, 1994: 151) ana yardımcı eylem olarak kullanılmıştır.

Karaçay-Balkar Türkçesinde ad bildirmesinin şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart olmak üzere dört farklı biçimi vardır. Şimdiki zamanda ve öğrenilen geçmiş zamanda birinci tip şahıs ekleri kullanılırken, görülen geçmiş zamanda ve şart kipinde ikinci tip şahıs ekleri kullanılır. Ad bildirmesinin olumsuzu *tüyül* sözcüğü ile yapılır ve soru şekilleri de yine soru ekleri olan *+mI* ve *+mU* ile yapılır.

1. 2. 1. 1. 6. 1. Şimdiki Zaman

Karaçay-Balkar Türkçesinde, ad bildirmesinin şimdiki zaman kategorisinde zaman eki bulunmaz.

Tablo 1. 20. Ad Bildirmesinde Şimdiki Zaman

	Teklik	Çokluk
Birinci şahıs	*+mA*	*+bIz, +bUz*
İkinci şahıs	*+sA*	*+sIz, +sUz*

Üçüncü şahıs	*+dI, +dU*	*+dIlA, +dUlA*

Olumlu Çekim Örnekleri

Bılayġa jıyılġan din ahluları, bizni sıylı dinibizni bizni boyunubuzġa borç etgenine köre, men diññe buzuķ etgen adamlanı şeriatda bolġança juv̇apha tartdırtırġa ***borçluma.*** "Buraya toplanan din dostları, bizim kutsal dinimizin bizim üzerimize verdiği göreve göre, dine aykırı davranan kişileri şeriatta olduğu gibi sorguya çekmekte ***görevliyim.***" (2093).

Boş ***sürüv̇çüme****, ķoşha barama*! "Sadece ***çobanım***, çiftliğe gidiyorum!" (170).

Ol diññe iynannan adam, efendige tolu iynanıp: «Menden sen ***aķıllısa****, sen süygenley bolsun, meni başımı ol bedişlikden ķaldır, aman janım altın etegiñe ķurmandı», – dep, efendini allına jıġılıp tilegendi.* "O dine inanan adam, efendiye tamamen inanıp: "Sen benden ***akıllısın***, senin istediğin gibi olsun, benim başımı o rezillikten kurtar, fena canım altın eteğine kurbandır." deyip efendinin ayaklarına kapanarak istekte bulunmuş." (1195).

Biz, ķalmay jarlı halķ, anı ızından otha oķuna sekirirge ***hazırbız.*** "Biz, bütün zavallı halk, onun peşinden ateşe bile atlamaya ***hazırız.***" (1388).

Ķulla keslerini biylerine tüz ķulluķ eterge kerekdile, biyle da keslerini ķulların süygenleriça jürütürge ***erkindile.*** "Kölelerin, beylerine düzgün kölelik etmeleri gerekir, beyler de kölelerini istedikleri gibi yaşatmakta ***özgürdür.***" (2095).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Anı tuķumu Ķasımov ***tüyüldü****, Majirovdu*. "Onun soyadı Kasımov ***değildir***, Macirov'dur." (2361).

Uġay, ol ķutuluv̇ ***tüyüldü.*** "Hayır, o kurtuluş ***değildir***." (2509).

Köz jilyamuķla bizge boluşluķ ***tüyüldüle.*** "Gözyaşları bize yardımcı ***değildir.***" (147).

Bügünden arı sen, ķaytıp, meni üyüme kelme, seni maña hatañ, hayırıñ da kerekli zat ***tüyüldü***. "Bugünden sonra bir daha benim evime gelme, senin kötülüğün de iyiliğin de bana gerekli ***değildir.***" (728).

Soru Çekimi Örnekleri

Inna, gitçe sabiyleni ṿa julduzları ***barmıdı****?* "Nine, küçük çocukların da yıldızı ***var mıdır***?" (2132).

Janama! Janama! Bir boluşluḳ eter adam ***joḳmudu****? – dep ḳıçıra bolġandı.* "Yanıyorum! Yanıyorum! Yardım eden kimse ***yok mu***?" (1468).

1. 2. 1. 1. 6. 2. Görülen Geçmiş Zaman

Karaçay-Balkar Türkçesinde ad bildirmesinin görülen geçmiş zamanını yapmak için, ana yardımcı eylem olan *e-* eyleminin üzerine *-dI* görülen geçmiş zaman eki getirilir.

Tablo 1. 21. Ad Bildirmesinde Görülen Geçmiş Zaman

	Teklik	Çokluk
Birinci şahıs	*edim*	*edik*
İkinci şahıs	*ediñ*	*edigiz*
Üçüncü şahıs	*edi*	*edile*

Olumlu Çekim Örnekleri

Ol alanı endi kesi ömürüne deri sanap küreşse da, ḳaldırmay esine tüşürürge ḳıyın ***edi.*** "Şimdi o, onları şu anki hayatına kadar saymaya çalışsa da hepsini aklına getirmesi ***zordu.***" (1056).

Burunçuğu tüz ***edi****, alay ḳıyırçığı az jütürekmi bolur edi ansı*. "Buruncuğu ***düzdü***, yoksa öyle kenarcığı az daha keskin miydi?" (1794).

Jaşım, seni atañ Loķmannı beşikde zamanı ***edi.*** “Oğlum, senin baban Lokman’ın beşikte olduğu ***zamanlardı.***” (2034).

Üçüncü çokluk şahıs eki konuşma dilinde ünlüyle biten kelimelerden sonra genellikle *+alla, +elle* biçiminde kullanılır (Tavkul, 200, 35).

Ķaydalla *seni mallarıñ?* “Senin malların *nerede?*” (2418).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Az da, köp da Ķasbot izlerge ırazı ***tüyül edi.*** “Kasbot, aramaya pek razı ***değildi***.” (1125).

Meni va ol jolladan, jerleden haparım ***joķ edi.*** “Benim de o yollardan ve yerlerden haberim ***yoktu.***” (1580).

Alanı neden söleşgenlerin añılağan tınç ***tüyül edi.*** “Onların ne konuda konuştuklarını anlamak kolay ***değildi.***” (921).

Soru Çekimi

Ol jol keñ ***jolmu edi*** *dep, men jolların sökgen sunup, nögerim maña juvap etgen edi.* “Arkadaşım, o yol geniş ***yol muydu*** derken yollara burun büktüğümü zannedince bana cevap vermişti.” (1598).

1. 2. 1. 1. 6. 3. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Karaçay-Balkar Türkçesinde ad bildirmesinin öğrenilen geçmiş zaman biçimi *bol-* eyleminin öğrenilen geçmiş zaman kipi olan *bolğan* biçimine getirilen şahıs ekleriyle yapılır (Tavkul, 2007: 905).

Tablo 1. 22. Ad Bildirmesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman

	Teklik	Çokluk
Birinçi şahıs	*bolġanma*	*bolġanbız*

İkinci şahıs	*bolġansa*	*bolġansız*
Üçüncü şahıs	*bolġandı*	*bolġandıla*

Eki ḳızıl askerçi berilgen buyruḳnu tolturup kele turġanlay, jaralı ***bolġandıla.*** "İki Kızıl Asker, verilen emri yerine getirir getirmez ***yaralanmışlar.***" (2591).

Ma bu işge bitev̇ jamav̇at bek mudah ***bolġandı.*** "İşte bu işe bütün cemaat pek ***üzülmüş.***" (818).

Burun zamanda, ol jerde ol ekisi dep halḳnı av̇uzunda jürügen eki jigit ***bolġandıla.*** "Eski zamanlarda orada, o ikisi diye halkın ağzında dolaşan iki yiğit ***varmış***." (1335).

Ala bir birge ḳarındaşla bolmaġandıla, ala antlı teñle ***bolġandıla***. "Onlar birbiriyle kardeş değillermiş, yeminli arkadaşlarmış." (1336).

kör- eyleminin, köreme ya da köre edim > köre em şekline getirilmesiyle yapılan Karaçay-Balkar Türkçesine özgü bir çekim vardır (Tavkul, 2000: 37).

Bu v̇a bolşevikleni hapar jıyġan tuluḳları ***köreme*** *da!* "İşte Bolşeviklerin haber toplamak için kullandığı ***tulumlarmış***!"" (397).

1. 2. 1. 1. 6. 4. Şart

e- ana yardımcı eyleminin üzerine *-sA* şart eki getirilerek oluşturulur. İkinci tip şahıs ekleriyle kurulur.

Tablo 1. 23. Ad Bildirmesinde Şart Durumu

	Teklik	Çokluk
Birinci şahıs	*esem*	*esek*
İkinci şahıs	*eseñ*	*esegiz*
Üçüncü şahıs	*ese*	*esele*

Olumlu Çekim Örnekleri

Bılanı ḳollarından ***ölgenden ese****, ne bolsam da igi edi.* "Bunların elinden ***ölmektense*** ne olursam iyidir" (479).

Zulmu duniyaġa ***külkü bolġandan ese****, janım-sanım da birgeley seni bolsun, ḳuturġan suv̇!* "Zalim dünyaya ***eğlence olmaktansa*** canımla birlikte vücudum da senin olsun coşkun ırmak!" (1956).

Ne igi ***adam eseñ*** *da, menden seni kesiñe igidi.* "Ne kadar iyi bir ***adamsan*** bile benden ziyade kendin için iyisin." (720).

Sen ***jigit eseñ****, beri meni közüme ḳaraçı!* "Sen ***yiğitsen***, bu tarafa, gözüme bak!" (2676).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Andan sora aytırıġıñ ***joḳ ese****, seni işiñ köp tüyüldü.* "Bundan başka söyleyecek sözün ***yoksa*** seninle pek işimiz kalmadı." (320).

1. 2. 2. Sıfat

Sıfatlar vasıf ve belirtme isimleridir. Nesnelerin çeşit çeşir vasıfları, çeşit çeşit belirtileri vardır. İşte sıfatlar bu vasıfların ve belirtilerin isimleridir. Türkçede sıfatlar vasıflandırdıkları veya belirttikleri isimlerin önüne gelirler (Ergin, 2009: 244).

Karaçay-Balkar Türkçesinde, sıfatları şu şekilde kategorize etmek mümkündür:

1. Niteleme Sıfatları
2. Belirtme Sıfatları
   - 2.1. İşaret Sıfatları
   - 2.2. Soru Sıfatları
   - 2.3. Belirsizlik Sıfatları
   - 2.4. Sayı Sıfatları
     - 2.4.1. Asıl Sayı Sıfatları
     - 2.4.2. Sıra Sayı Sıfatları
     - 2.4.3. Kesir Sayı Sıfatları
     - 2.4.4. Üleştirme Sayı Sıfatları
     - 2.4.5. Topluluk Sayı Sıfatları

1. 2. 2. 1. Niteleme Sıfatları

Canlı ve cansız varlıkların renk, şekil, biçim, tat, koku, mesafe, huy, alışkanlık, yetenek, beceri gibi türlü dış ve iç özelliklerini bildiren sıfatlardır (Korkmaz, 2009: 361).

Karaçay-Balkar Türkçesinde bazı kök şeklindeki yapıların doğrudan doğruya sıfat olduğu gibi, bu köklere eklenen bazı eklerle de kurulan sıfatlar vardır. Bu ekler *+lI, +lU, +sIz, +sUz, +GI, +GU, +hI, +hU, +ñI, +ñU, +çI, +çU* ekleridir (Baskakov vd., 1966: 90-93).

aḳıllı *partizanla* "***akıllı*** partizanlar" (354).

ullu çapıraḳlı ḳızıl almalı *terek* "***büyük yapraklı kırmızı elmalı*** ağaç" (1559).

namıssız *bedişni* "***ahlaksızca*** ayıp" (815).

orta ösümlü *Orazay* "***orta boylu*** Orazay" (1333).

burunñulu *jır* "***çok eski olan*** şarkı" (655).

keñ *arbaz* "***geniş*** avlu" (1804).

ḳara ḳatapa *bulutla* "***siyah kadife*** bulutlar" (901).

Sıfatlarda Karşılaştırma ve Derecelendirme İşlevi

Sıfatlar varlıkların niteliklerini ya doğrudan doğruya ya da başka bir varlığa kıyaslama yoluyla bildirirler. Bazı zarf veya zarf olarak kullanılan sözler yardımıyla iki varlık veya nesne arasındaki benzerlik, eşitlik, tıpkılık, daha üstünlük, daha aşağı derecede olma veya başka nesnelere oranla en üstünlük, en aşırılık biçimindeki derece farkları ortaya konmuş olur (Korkmaz, 2009: 370). Karaçay-Balkar Türkçesinde de, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bazı zarflar veya zarf olarak kullanılan sözlerle birlikte iki nesne ya da iki varlık arasındaki ilişki ortaya konur.

a. Eşitlik Derecesi

İki varlık veya nesne arasındaki niteliğin benzer veya eşit derecede olduğunu gösterir. Bu işlev genellikle benzetme, miktar ve derece bildiren gibi ve kadar edatlarıyla karşılanır (Korkmaz, 2009: 371). Karaçay-Balkar Türkçesinde de sıfatlarda eşitlik derecesini anlatmak için *kibik* edatı kullanılmaktadır.

Orazbatır eski haparladan bir talayın bişgen almala ***kibik*** *ḳızıl uv̇urtları bla çaynaġan edi*. “Orazbatır eski hikâyelerden birçoğunu pişen elmalar ***gibi*** kızıl yanakları ile anlatmıştı.” (1141).

Sizni v̇a toyġanlarıġız anı bilmey, Ḳaysın ***kibik*** *itle ne umut etedile?* “Sizin doymuşlarınız bile onu bilmiyor, Kaysın ***gibi*** köpekler ne ümit ediyor?” (2069).

b. Üstünlük Dercesi (Karşılaştırma Derecesi)

Bir varlıktaki niteliğin başka bir varlık veya varlıklara oranla daga çok, daha üstün, daha az, daha düşük olduğunu gösterme derecesidir (Korkmaz, 2009: 373). Karaçay-Balkar Türkçesinde karşılaştırma derecesi için *+rAK* ve *+(I)rAK* ekleri kullanılmaktadır (Baskakov vd., 1966: 89).

Ḳav̇alnı hını çeçmeleri zıkkıllaġan ḳabırġasından ḳan gılgıtla içinde, tav̇uḳ jumurthaladan ***az gitçerek*** *jürekçigi solurġa küreşe edi.* “Av tüfeğinin sert kıvılcımlarının parçaladığı kaburgasında, tavuk yumurtalarından ***biraz daha küçük*** olan yüreciği kan pıhtıları içinde nefes almaya uğraşıyordu.” (1319).

Abadanıraḳnı *maşina ḳıptı bla ḳırḳılġan çaçına künnü ḳızıl tayaḳları tiygende, altın betli jıltıray edi.* “***Daha iri olanın*** makine makası ile kesilen saçına güneşin kızıl ışıkları değdiğinde altın renkli parıldıyordu.” (2150).

c. Aşırılık Derecesi

Üstünlük derecesi ile en üstünlük derecesi arasında yer alır ve en üstünlüğe yakındır (Korkmaz, 2009: 374). Karaçay-Balkar Türkçesinde *köp* ve *talay* sözleri aşırılık bildirir.

Ḳızıl askerçile keslerini barlıḳ jerlerine jetgen jerde, artalda esde bolmaġan janından duşmannı ***köp tankı*** *çıġıp çapdı.* “Kızıl Askerler gidecekleri yere ulaştıklarında hiç akla gelmeyecek bir taraftan düşmanın ***bir sürü tankı*** çıkıp saldırdı” (2558).

Jarlı kişini baylanı, biyleni kesine etgen artıḳlıḳları dırḳ dep esine tüşüp, av̇uzunda ḳabının tamaġından cutalmay, ***köp zaman*** *süyelip turdu.* “Gariban, zenginlerin kendisine yaptığı kötülükleri aniden hatırlayıp ağzındaki lokmasını yutamadan ***uzun bir süre*** ayakta durdu.” (15).

Eki ḳaşına ḳarasañ, tüyülüp, bet sıfatı ḳap-ḳara ḳaralıp, kesini başında ***köp türlü*** *planlanı hıysaplay edi.* “İki kaşına, dövülünce kapkara olmuş yüzüne bakarsanız aklından ***türlü türlü*** planlar yapıyordu.” (478).

Tutmaḳnı içinde ḳaçalmay ***bir talay ḳızıl partizanla*** *ḳalġan edile.* "Hapishaneden kaçamayan ***bir sürü kızıl partizan*** vardı." (557).

Ol formada ***talay zamannı*** *aylanñan edi.* "O şekilde ***bir hayli zaman*** dolaşmıştı." (710).

d. En Üstünlük Derecesi

Sıfattaki niteliğin işlev bakımından en üst düzeyini gösterme derecesidir (Korkmaz, 2009: 376). Karaçay-Balkar Türkçesinde en üstünlük derecesini belirtmek için *em* zarfı kullanılır.

Em ahırında *v̇a, aḳ, başın alıp ḳaçarġa küreşgen bolmasa, birda ḳayırılırġa ḳolundan kelmedi.* "***En sonunda*** ise beyaz, başını alıp kaçmaya çalışmasa bile elinden direnmek de gelmedi." (1520).

Em art keziv̇de *v̇a ekisi da bir birge alırġa em barırġa söz bergendile.* "***En sonunda*** ise, birbirleriyle evleneceklerine söz vermişler." (1708).

Aminat ***em alġa*** *şintigin tepçetgende, Aliymırza kesi taba tepçetgen sunñan edi.* "Aminat sandalyesini ***en arkaya*** hareket ettirince Aliymırza, kendisine doğru hareket ettirdiğini sanmıştı." (685).

Karaçay-Balkar Türkçesinde en üstünlük derecesini ifade etmek için sıfatların önlerine *+ḳap, +ḳıp, +köm, +jap, +sap, +top, +kep, +tüp, +tip* ekleri getirilir. Bazen de bu eklerin sonuna *+pA* eki getirilir ve en üstünlük derecesi ifade edilmiş olur. Bunun yanısıra *çımmaḳ* sözü de sıfatı pekiştirme amacıyla kullanılır (Baskakov vd., 1966: 95-96).

Jap-jaşil, köm-kök, ḳıp-ḳızıl, sap-sarı, çımmaḳ-aḳ *gokka hansçıḳlanı ḳatında, kökürekni keññe açıp, kerilip, jatıp soluġandan igi kimge ne körüne bolur?!* "***Yemyeşil, masmavi, kıpkırmızı, sapsarı, bembeyaz*** çiçekçiklerin yanında, göğsünü gererek yatıp dinlenmekten başka insana ne iyi gelir?!" (748).

Tüz eşikden çıḳġanlay oḳuna, bolşevik üynü arbazı bolsun, tögeregi bolsun, ḳazaḳ askerleden ***topa-tolu*** *bolup turġanın kördü.* "Kapıdan çıkar çıkmaz Bolşeviklerin bulunduğu evin avlusu olsun, etrafı olsun, kazak askerlerle ***dolup taştığını*** gördü." (420).

Meni jarlı üyüme bir ḳan jav̇ġan bolur, sen a anı menden buḳdurma, – dep, örge ḳobup, asırı adırgı etgenden, ne eterin bilmey, beti ***sap-sarı*** *sarġalıp, Aliymırzanı av̇uzuna eki közü ḳatıp, ne tuḳum açıv̇lu söz çıġadı dep, ḳan dıgalas tarıġan edi.* "Benim zavallı

evimin başına bir felaket geldiyse sen onu benden saklama, diyerek ayağa kalkıp çaresizlik içinde ne yaptığını pek bilmeden yüzü ***sapsarı*** olmuş, Aliymırza'nın ağzına dikkatlice bakıp ne tarz acılı sözler çıkıyor diye çaresizce sızlanmıştı." (798).

e. Azlık Derecesi

Sıfattaki niteliğin az olduğunu gösterir. Karaçay-Balkar Türkçesinde sıfatlarda azlık derecesini belirtmek için *+sIl, +ldım, +sIldIm* ekleri kullanılır (Baskakov vd., 1966: 97).

Bir jolda bir elni alıp, keçe anda ķalġanıbızda, birev̇lenni ***aķsıl*** *başlıġın alġan edim da, anı üçün jıyırma kün olturġanma.* "Bir keresinde bir köyü alıp gece orada kaldığımızda birilerinin ***beyazımsı*** başlığını almıştım, onun için yirmi gün oturdum." (2438).

1. 2. 2. 2. Belirtme Sıfatı

Niteleme sıfatlarındn farklı olarak varlıkları niteleme değil belirtme işlevi yüklenmiş olan sıfatlardır. Bu işlev ya adları işaret etme, gösterme; ya sayısını, miktarını bildirme, ya sorma yahut da belirsizlik gösterme biçiminde karşılanır. Belirtme sıfatları kendi içinde işaret sıfatları, sayı sıfatları, soru sıfatları ve belirsizlik sıfatları olmak üzere dörde ayrılır (Korkmaz, 2009: 385).

1. 2. 2. 2. 1. İşaret Sıfatları

İşaret sıfatları nesneleri yerlerine işaret etmek suretiyle belirten kelimelerdir. Bunlar aslında ve tek başlarına işaret zamirlerdir. İşaret zamirleri, ismin önüne gelerek onu belirttikleri zaman işaret sıfatı olurlar (Ergin, 2009: 247-248).

Karaçay-Balkar Türkçesindeki işaret sıfatları *bu, ol, ma, bergi* ve *arġı* şeklindedir (Tavkul, 2000: 46-47; Buran ve Alkaya, 2019: 593).

bu *aġaç* "**bu** ağaçlık" (84)

bu *biçaķ* "**bu** bıçak" (256)

ma ol *kün* "**işte o** gün" (20)

ol *hapar* "***o*** hikaye" (1387).

ma *meni tilerigim* "**işte** benim dileğim" (1668).

ma bu *çıķķırda* "**işte bu** fıçıda" (1163)

1. 2. 2. 2. 2. Soru Sıfatları

Varlık ve nesneleri soru yoluyla belirten sıfatlardır (Korkmaz, 2009: 393).

Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanılan soru sıfatları *nença (kaç), ḳaysı (hangi), nençançı (kaçıncı), nençaşar (kaçar), ḳallay (nasıl), nellay (nasıl)* ve *ḳaydağı (neredeki)* şeklindedir (Tavkul, 2000: 49).

nença *tük* "***kaç*** tüy" (1775).

ḳaysı *narkom* "***hangi*** komiser" (2617).

ḳallay *söz* "***nasıl*** söz" (1908).

nellay *birin* "***hangi*** birini" (2643).

1. 2. 2. 2. 3. Belirsizlik Sıfatları

Varlık ve nesnelerin sayı ve miktarını açık ve kesin olarak değil kabataslak, belirsiz olarak bildiren sıfarlardır (Korkmaz, 2009: 935).

Karaçay-Balkar Türkçesindeki başlıca belirsizlik sıfatları şu şekildedir: *bir "bir", bu ḳadar "bu kadar", bütev̇ "bütün", sav̇~sav̇lay "bütün", özge "başka", öñ̃e "başka", bir-bir "bazı", köp "çok", aslam "çok, fazla", har "her", başha "başka", artıḳ "fazla"* (Buran ve Alkaya, 2019: 594; Tavkul, 2000: 50).

bir *ḳol* "***bir*** vadi" (403).

bir *ḳağıt* "***bir*** kağıt" (461).

bitev̇ *el* "***bütün*** köy" (852).

sav̇ *ıyıḳ* "***bütün*** hafta" (1766).

bir-bir *sözleni* "***bazı*** sözleri" (1782).

köp *jılla* "***çok*** yıllar" (1981).

har *tamırı* "***her*** damarı" (671).

başha *adamnı* "***başka*** kişinin" (803).

1. 2. 2. 2. 4. Sayı Sıfatları

Adları sayı gösterme yoluyla belirten sıfatlardır (Korkmaz, 2009: 387).

1. 2. 2. 2. 4. 1. Asıl Sayı Sıfatları

Eklendikleri adla birer sıfat tamlaması oluşturan ve adın sayısını belirten sıfatlardır (Korkmaz, 2009: 388).

Karaçay-Balkar Türkçesinde asıl sayı sıfatları şu şekildedir: *bir* “bir”, *eki* “iki”, *üç* “üç”, *tört* “dört”, *beş* “beş”, *altı* “altı”, *jeti* “yedi”, *segiz* “sekiz”, *toġuz* “dokuz”, *on* “on”, *on bir* “on bir”, *on eki* “on eki”, *jıyırma* “yirmi”, *jıyırma bla on* “otuz”, *eki jıyırma* “kırk”, *eki jıyırma bla on* “elli”, *üç jıyırma* “altmış”, *tört jıyırma* “seksen”, *jüz* “yüz”, *miñ* “bin”, *tümen* “on bin” (Tavkul, 2000: 47).

eki *horaz* “***iki*** horoz” (1514).

üç *gün* “***üç*** gün” (2113).

toġuz *ay* “***dokuz*** ay” (451).

jüz bla toksan “***yüz doksan***” (2657).

üç miñ *som* “***üç bin*** som” (1819).

1. 2. 2. 2. 4. 2. Sıra Sayı Sıfatları

Varlık ve nesnelerdeki derecelenme sayısını gösteren sıfatlardır (Korkmaz, 2009: 391). Karaçay-Balkar Türkçesinde sıra sayı sıfatları kurmak için *+InçI* ve *+UnçU* ekleri kullanılır (Tavkul, 2000: 47).

ekinçi *kün* “***ikinci*** gün” (2081).

üçünçü *ḳavum* “***üçüncü*** grup” (1922).

törtünjü *otov* “***dördüncü*** oda” (1828).

toġuzunçu *üyde* “***dokuzuncu*** evde” (1847).

1. 2. 2. 2. 4. 3. Kesir Sayı Sıfatları

Belirttikleri adların sayısını kesirli olarak gösteren sıfatlardır (Korkmaz, 2009: 392). Karaçay-Balkar Türkçesinde kesir sayı sıfatları uzaklaşma durumu ile yapılır (Buran ve Alkaya, 2019: 594).

Kertisin aytsaḳ, biz alanı ***ondan biri*** *çaḳlı da bolmay edik*. “Doğrusunu söylersek, biz onların ***onda birine*** bile denk gelmiyorduk.” (1539).

1. 2. 2. 2. 4. 4. Üleştirme Sayı Sıfatları

Sayıları bölüştürme yoluyla belirten sıfatlardır (Korkmaz, 2009: 391). Karaçay-Balkar Türkçesinde üleştirme sayı sıfatları *+Ar, +IşAr, +UşAr, +şAr* ekleriyle yapılır (Baskakov vd., 1966: 130).

*Stolnu üsünde bolġan zatlanı **birer** ķabıp barsañ da, toyar ediñ.* "Masanın üzerinde olan şeylerden ***birer*** tane yeseniz de doyardınız. " (1657).

Ayrıca *+em* ekiyle yapılan biçimi de kullanılır (Tavkul, 2000: 47).

*Barıġız da, mıllıkga basınñan çıgırbaş ķuşlaça, maña basınmay, **birem-birem** baz bolurġa bazınsaġız a!* "Hepiniz leşe üşüşen akbabalar gibi benim üzerime üşüşmeden ***teker teker*** gelip cesaretli olmanız mümkün mü?" (547).

1. 2. 2. 2. 4. 5. Topluluk Sayı Sıfatları

Adın gösterdiği varlık ve nesneler arasında bir yakınlık, birliktelik ve topluluk bulundupunu gösteren sıfatlardır (Korkmaz, 2009: 393). Karaçay-Balkar Türkçesinde topluluk sayı sıfatları *+Aẇ, +Oẇ, +AẇlAn* ve *+OẇlAn* ekleriyle yapılır (Baskakov vd., 1966: 129).

*Ķartladan **ekeẇlen**, barıp, pravlende, asırı ķorķġandan, eterlerin bilmegenley turġan Odintsovnu bla ķalġanlanı da çaķırdıla.* "İhtiyarlardan ***iki kişi*** gidip yönetim binasında korkudan ne yaptıklarını bilmez bir halde bekleyen Odintsov ile diğerlerini çağırdılar." (289).

*Alay **üçeẇlen** juẇap etmeydile.* "Ama ***üç kişi*** cevap vermiyor" (2572).

*Anı da ol tik, taşlı jolnu eki teñ etgeni, başından enişge **törteẇ-beşeẇ** da ķarap, hamam oķlanı ol adamnı üsüne aylandırıp, ķuyup tebiregenleri boldu.* "O, dik ve taşlı yolu yarıladığında, yukarıdan aşağı ***dört beş kişi*** bakıp kızgın mermileri o adamın üzerine çevirip durmadan atmaya başladılar." (376).

1. 2. 3. Zarf

Zarflar eylemlerden, sıfatlardan, sıfat-eylemlerden ve zarf niteliğindeki szlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum, azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir (Korkmaz, 2009: 541).

Karaçay-Balkar Türkçesinde zarflar, kullanımlarına göre şu şekilde sınıflandırılır:

1. Durum Zarfları
2. Zaman Zarfları
3. Yer-Yön Zarfları
4. Azlık-Çokluk (Miktar) Zarfları
5. Soru Zarfları

1. 2. 3. 1. Durum Zarfları

Durum zarfları, eylemdeki oluş ve kılışın durumunu belirten zarflardır (Korkmaz, 2009: 502).

Karaçay-Balkar Türkçesindeki başlıca nitelik zarfları şunlardır: *aḳırın* “yavaş/yavaşça”, *terk* “çabuk”, *igi* “iyi”, *alas* “belli belirsiz”, *çaşırın/caşırtın* “gizlice”, *boşunaġa* “boşuna”, *amalsızdan* “mecburen”, *ceññil* “çabuk”, *birge* “beraber”, *alay* “öyle”, *bılay* “böyle”, *birgeley* “beraberce” (Buran ve Alkaya, 2019: 595).

*Atı ne ḳadar **terk** barsa da, **aḳırın** barġança körünüp, kesin asırı alġa athandan, Aliymırzanı şıntagı boyunu atını başından da alġa bir ḳarış çıġıp bara edi.* “Atı ne kadar ***hızlı*** gitse de ona ***yavaş*** gidiyor gibi geliyor, kendini hayli öne atmaktan Aliymırza’nın kalın boynu, atın kafasından bile bir karış yukarı çıkıyordu. ” (875).

*Aliymırza Mustafaġa aytırın aytıp boşaġandan sora, uzun dobura saḳalın sılay, ḳıñırbaş tayaġın jerge **terk-terk** ḳaġa, kesi üyüne jorġalaġan edi.* “Aliymırza, Mustafa’ya söyleyeceğini söyleyip bitirdikten sonra, uzun gür sakalını okşayarak eğri başlı bastonunu yere ***hızlı hızlı*** vurup kendi evine hızlıca yürümüştü.” (903).

Terk** aytıġız, men tözalmayma, – dep, tişirıv̇lanı ḳamiçi bla közlerine-başlarına tebine edi.* “Çabuk*** söyleyin, sabredemiyorum, deyip kırbacını kadınların yüzlerine gözlerine doğru vuruyordu.” (2064).

*– Kimdi ol, allahçü, **igi** tanımayma, –dep, Mustafa, aḳırın-aḳırın Aliymırzaġa juv̇uḳ ḳısılġandan sora, tanıp:* “Kimdir o, Allah için, ***iyi*** göremiyorum, diyen Mustafa, yavaş yavaş Aliymırza’ya yaklaştıktan sonra tanıyıp:” (890).

*Jarlılaġa künnü orununda bolġan bizni Lenin ma **alay** üyretedi!* “Garibanlar için güneş gibi olan Lenin, bize işte ***öyle*** öğretti!” (1430).

*Ma bu Hajibekirni av̇uzundan **bılay** eşitgenme.* “İşte bu Hacibekir’in ağzından ***böyle*** işittim.” (2371).

1. 2. 3. 2. Zaman Zarfları

Bir oluş ve kılışın zaman içindeki yerini bildiren, eylemsilerin anlamlarını zaman açısından belirleyen, sınırlandıran veya kesinleştiren sözlerdir (Korkmaz, 2009: 495). Karaçay-Balkar Türkçesindeki başlıca zaman zarfları şunlardır: *bügün* "bugün", *tambla* "yarın", *ertde* "erken, çoktan, eskiden", *ertdemle* "sabahleyin", *ertden* "sabah", *keçe* "gece", *endi* "şimdi", *bıyıl* "bu yıl", *bürsükün* "ertesi gün", *sora* "sonra", *jaz* "yaz", *ḳış* "kış", *küz* "güz", *tünene* "dün", *iññir* "akşam", *keç* "geç", *busaġatda* "şimdi, şu an", *allında* "ilk önce", *em alġa* "ilk önce" (Buran ve Alkaya, 2019: 595; Tavkul, 2000: 58-59).

*Alay **bügün** bizni öltürsele, **tambla** siz anı üçün tınç jaşarıḳ tüyülsüz.* "Fakat onlar ***bugün*** bizi öldürseler ***yarın*** siz bu sayede rahat yaşayacak değilsiniz." (230).

Bügün *ala horlaġan esele da,* ***tambla*** *biz horlarıḳbız.* "***Bugün*** onlar kazanmış olsalar da ***yarın*** biz kazanacağız!" (145).

Busaġatda *tas bolup turġanlanı izlerge kerekdi*. "***Şimdi*** kaybolanları aramak gerek." (1103).

Tünene *bir ḳavum adam bizni süygen biyibizge çaphandıla, ala aña çapmaġandıla, bizni dinibizge çaphandıla.* "***Dün*** bir grup kişi, bizi seven beyimize saldırmış, onlar ona değil, dinimize saldırmışlardır." (2096).

Erttenlikde*, tañ ḳarañısında, Safar kesi keregine eşikge çıḳġan edi.* "Safar, ***sabah*** tan karanlığında ihtiyacını gidermek için kapıya çıkmıştı." (418).

1. 2. 3. 3. Yer-Yön Zarfları

Bu gruba giren zarflar, eylemdeki oluş ve kılışın yerini ve yönünü belirleyen zarflardır. *Nereye?, nerede?, nereden?, nereye doğru ve nereye kadar?* sorularına karşılık olurlar (Korkmaz, 2009: 498).

Karaçay-Balkar Türkçesindeki başlıca yer-yön zarfları şunlardır: *arı* "ora, öte taraf", *beri* "beri taraf, bu taraf", *oġarı* "yukarı", *töben* "aşağı", *alda* "önde, ileri", *keri* "geri", *tışına* "dışarı", *örge* "yukarı", *artda* "arkada, geride", *içgeri* "içeri", *enişge* "aşağı", *kün bathan* "batı", *kün çıḳġan* "doğu", *oñ* "sağ", *sol* "sol" (Buran ve Alkaya, 2019: 595; Tavkul, 2000: 58).

*Musos eşikni **arı** türtse, tutmaḳla da men çıġama, men çıġama dep, basınıp, açarġa ḳoymay, tav̇kel Musosnu köp saḳlathan edile.* "Musos kapıyı ***o tarafa*** itelese esirler ben

çıkayım, ben çıkayım diye doluşarak kapıyı açmasına engel olduklarından cesur Musos'u çok uğraştırdılar. " (534).

*Ol da kesin uçhan suna bolur degença, doppan başçığın eki janına keziv̇ av̇dura, **enişge** öhtem ḳarar...* "O da kendisinin uçtuğunu zannediyor dermişçesine tombul kafasını iki tarafına sırayla devirerek ***aşağıya*** gururlu bir şekilde bakar…" (2469).

Alda *barġan körgenin ızından kelgeññe şıbırdaydı, ol da birine, alay bla, alda ne körünñeni komandirine jetişedi.* "***Önde*** giden gördüğünü, peşinden gelene fısıldıyor, o da diğerine, o şekilde önde ne göründüğü komutana ulaşıyor." (2290).

Tañ athınçı deri, elni içinde tabılġan zatnı ḳaldırmay jıyıp, aḳ jutla elden ***tışına*** *sırındıla.* "Şafak sökünceye kadar köyün içinde hiçbir şey bırakmadan toplayan açgözlü Beyazlar köyün ***dışına*** yöneldi." (152).

Egerleni tapmay, igi kesek aylanñandan sora, egerleni ürgenlerin eşitip barġanıbızda, ullu terekni tübünden ***örge*** *ḳarap, ḳıstav̇ üre tura edile.* "Köpekleri bulamadan biraz dolaştıktan sonra, köpeklerin havlamalarını duyup gittiğimizde büyük ağacın altında ***yukarıya*** bakarak hızlı hızlı havlayıp duruyorlardı." (1071).

1. 2. 3. 4. Azlık-Çokluk (Miktar) Zarfları

Bir sıfatın, bir zarfın veya eylemdeki oluş ve kılışın miktarını, ölçüsünü ve derecesini belirleyen zarflardır. Kullanımda *ne kadar?, ne derece?* sorularına karşılık oluştururlar (Korkmaz, 2009: 517).

Karaçay-Balkar Türkçesinde başlıca miktar zarfları şu şekildedir: *köp* "çok", *az* "az", *bek* "pek, çok", *bekden bek* "iyiden iyiye, iyice", *bir talay* "bir hayli", *bir kesek* "biraz", *hayt dep* "epeyce", *hazna* "biraz", *çıñ* "en", *tañ kesek* "epeyce", *hıysapsız* "hesapsız", *aslam* "çok" (Buran ve Alkaya, 2019: 593; Tavkul, 2000: 59).

Ol aġaçnı içinde anı közüne urunñan zatla ḳalmay, av̇uzların açıp, aña ḳaraġança bolup, közü başı teli aylanıp, juḳ körmey, jıġılıp ***köp*** *turġan edi.* "O ormanın içinde gördüğü her şey ağzını açıp ona bakıyormuş gibi olmuş, başı dönüp gözü kararınca yığılmış bir halde ***uzun zaman*** kalmıştı." (1206).

Senden ese, men ariv̇ jıltırayma, meni jarıġım uzaḳġa baradı dep dav̇laşhança, bügün artıḳ ***bek*** *jıltıray edile.* "*Ben senden güzel ışıldıyorum, benim ışığım uzağa gidiyor diye münakaşa edermişçesine, bugün* ***çok*** *parlıyorlardı.*" (2127).

*Kesi ḳıyını bla jaşağan **aslamla** aythan zatnı janıbız ḳorap keter üçün da artha salmabız.* "*Zorluk içinde yaşayan **bir hayli** insanın söylediği şeyi, canımızdan olsak dahi yabana atmayız.*" (229).

*Aminat, atası ketgenine ullu mudah bolup, boyun tamırların enişge sozup, kesi atasını alaşa jer başlı üyüne kirip, tört janına da ḳarap, oh-tuh etip, üyünü tübünde arı-beri barıp, **igi kesek** jürüp, unduruḳğa tayannan edi.* "Aminat, babası gittiği için çok üzülmüş, boynunu öne eğmiş, babasının alçak toprak damlı evine girip dört tarafına bakarak ah vah etmiş, evde oraya buraya ***bir hayli*** yürüyüp karyolaya uzanmıştı." (636).

1. 2. 3. 5. Soru Zarfları

Eylemdeki oluş ve kılışı çeşitli yönlerden soru yolula belirleyen zarflardır*: hani, nasıl, ne, ne denli, ne biçim, neden, nerede, nereden, ne kadar, nice, niçin* gibi (Korkmaz, 2009: 523).

Karaçay-Balkar Türkçesinde soru zarfları şu şekildedir: *ne üçün* "niçin", *ḳaçan* "ne zaman", *ḳalay* "nasıl", *nellay* "nasıl", *nença* "ne kadar", *ḳaydan* "nereden", *nek* "neden, niçin", *nege* "neye, niçin", *ḳayda* "nerede" (Buran ve Alkaya,2019: 596, Tavkul, 2000: 59).

*Aminat da, atam **ḳaçan** saẇ ḳaytır dep, sağışda jaşaydı*. "Aminat babam ***ne zaman*** sağ salim döner diye kaygıyla yaşıyor." (739).

*Inna, bizni ataka ẇa ol kün saẇ **ḳalay** ḳalġandı? – dep sorġan edi.* "– Nine, peki bizim babamız o gün ***nasıl*** sağ kalmış? diye sormuştu." (2077).

*Safar, **ḳaydan** çıḳdıñ?* "Safar, ***nerden*** çıktın?" (195).

*Men sizge **nek** kelgen sunasız?* "Ben size ***neden*** geldim zannediyorsunuz?" (254).

*Gırmıklanı **nege** çörgegense deseñ, ḳış içindegi buzlamaz üçün çörgegenme.* "İpleri ***neden*** sardın dersen, kış soğuğu, içindekileri dondurmasın diye sardım." (1663).

*– Sen andan beri **ḳayda** aylanasa? – dep, agent soldatha ḳaradı.* "– Sen o zamandan beri ***nerede*** dolanıyorsun? diyen casus, askere baktı." (2645).

1. 2. 4. Zamir

Zamirler adların yerlerini tutan, kişileri ve nesneleri temsil veya işaret ederek karşılayan bir gramer kategorisidir (Korkmaz, 2009: 399). Zamirler nesnelerin dildeki

gerçek karşılıkları olmayan, fakat gerekince onları ifade edebilen kelimelerdir. Zamirler temsil ettikleri veya gösterdikleri nesnelerin gerçek karşılıkları olmadıkları için, ancak o nesnelerin ilk veya gerçek adlarının yerini geçici olarak tuttukları için tek başlarına bir şey ifade etmezler. Yani zamirlerin tek başlarına kelime olarak manaları yoktur. Bir zamir tek başına hiçbir nesneyi karşılamaz, hiçbir şeyin adı değildir. Ancak nesne biliniyor ve bir zamirle ifade ediliyorsa o nesne ile zamir arasında bir bağ kurulur, zamir o nesneyi karşılar (Ergin, 2009: 263).

Karaçay-Balkar Türkçesinde zamirleri görev ve anlam bakımından şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Şahıs Zamirleri
2. Dönüşlülük Zamiri
3. İşaret Zamirleri
4. Belirsizlik Zamirleri
5. Soru Zamirleri

1. 2. 4. 1. Şahıs Zamirleri

Şahıs zamirleri, varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi adlarının yerine geçen zamirlerdir. Bütün varlıklar teklik ve çokluk biçimleri ile üç şahısta toplanır (Korkmaz, 2009: 405).

Karaçay-Balkar Türkçesinde şahıs zamirleri aşağıdaki gibidir (Baskakov vd., 1966: 147):

Tablo 1. 24. Şahıs Zamirleri

	Teklik	Çokluk
Birinci şahıs	men	biz
İkinci şahıs	sen	siz
Üçüncü şahıs	ol	ala

Karaçay-Balkar Türkçesinde şahıs zamirlerinin ad durum ekleriyle kullanımı ise şu şekildedir (Buran ve Alkaya, 2019: 591):

Tablo 1. 25. Şahıs Zamirleri ve Ad Durum Ekleri

Yalın durum	İlgi durumu	Yükleme durumu	Yaklaşma durumu	Bulunma durumu	Uzaklaşma durumu	Eşitlik durumu
men	meni	meni	maña	mende	mende	meniça
sen	seni	seni	saña	sende	senden	seniça
ol	anı	anı	aña	anda	andan	anıça
biz	bizni	bizni	bizge	bizde	bizden	bizniça
siz	sizni	sizni	sizge	sizde	sizden	sizniça
ala	alanı	alanı	alaġa	alada	aladan	alaça

Men** tor alaşaġa mineyim.* "Ben*** doru ata bineyim." (980).

Sen** meni, bılay körgenlikge, ḳart bolġan sunma.* "Sen*** beni, böyle gördüğün için yaşlı zannetme." (1548).

*– Keteyik, keteyik! – dep, **ol** da, meni ızımdan ḳıstaẇ atlam alıp çıḳdı.* "– Gidelim, gidelim! deyip ***o*** da benim peşimden hızlıca hareket edip çıktı." (1678).

***Biz** adam aşamaybız da?* "*Biz* insan yemiyoruz." (2616).

Siz** terekni başına minñenlikge, men terekleni kesmey ḳalay ḳoyarma?* "Siz*** ağaçların üzerine çıktınız diye ben ağaçları kesmeden ne diye bırakayım?!" (91).

*Bügün **ala** horlaġan esele da, tambla biz horlarıḳbız.* "Bugün ***onlar*** kazanmış olsalar da yarın biz kazanacağız!" (145).

1. 2. 4. 1. 1. Şahıs Zamirlerinin Ad Durum Ekleri İle Kullanımı

1. 2. 4. 1. 1. 1. İlgi Durumu İle Kullanımı

*Harunnu bet ḳanı da av̇ruġan adamġa uşaydı, beline da **meni** başlıġımı ḳıssın da, ḳarınım ötgen etedi dep, eşikge jürüp, adamlanı jürügenleri sel bolġan keziv̇ge ḳaçarça bildirsin.* "Harun'un yüzü hastaymış gibi duruyor, beline ***benim*** başlığımı sıkıştırsın, karnım şişti diyerek kapıya doğru yürüyüp dışarıdakiler azaldığı sırada kaçmak için haber versin." (489).

*Men **seni** ḳoluña ḳararıḳ sunma, tört sanım meni da sav̇du.* "Benim ***senin*** eline bakacağımı sanma, elim ayağım tutuyor." (728).

Anı** atası, jarlı bolsa da, diññe aman adam tüyüldü.* "Onun*** babası gariban olsa da dinen kötü biri değildir." (926).

*Asker **bizni** ḳatıbızġa jetgen zamanda, alanı komandirleri, biyik ösümlü, ḳara şinli adam, sekirip, atdan tüşüp, kelip, ḳaña üsünde nartüh gırjından sındırıp, tuzġa basıp ḳapdı. Izı bla üç ḳartnı da ḳolların tutdu.* "Asker ***bizim*** yanımıza geldiği zaman, onların komutanları olan uzun boylu, esmer adam sıçrayarak atından inip tepsi üzerindeki mısır ekmeğinden kırıp, tuza banarak yedi. Peşinden üç ihtiyarın da elini tuttu." (1412).

Sizni** otuġuz, kesigiz kibik ḳarıv̇suzdu, ol meni oḳuna küydüralmaydı!* "Sizin*** ateşiniz de sizin gibi güçsüz, beni bile yakamıyor!" (1480).

Alanı** allarında ḳara jamıçını tübünde sürüv̇çüleri, şoş-şoş atlay, bodurḳuça körünedi.* "Onların*** önlerindeki siyah pelerinli çoban sakin sakin yürüyor, korkuluk gibi görünüyor." (1604).

1. 2. 4. 1. 1. 2. Yükleme Durumu İle Kullanımı

*Aliy **meni** barı bla da şaġırey etdi.* "Aliy, ***beni*** hepsiyle tanıştırdı" (1621).

*Oḳuv̇çu teñim, **seni** suḳlandırmaz üçün, aşlanı atların buḳdurama*. "Okuyucu arkadaşım, ***seni*** imrendirmemek için yemeklerin isimlerini saklıyorum." (1655).

*Ay, **anı** bir palahha ḳoyġan bolurla.* "Sanmam ki ***onu*** bir belaya uğratmış olsunlar." (572).

Bizni** sizge keleçige bizni komandiribiz jibergendi.* "Bizi***, size elçi olarak komutanımız gönderdi." (1404).

*– Siz orus agentlesiz, men **sizni** ḳırıp ḳoyarma da! – dep, agent kerohuna uzaldı, hompurada kerohun tapmadı.* "– Siz Rus casuslarısınız, ben ***sizi*** mahvederim! diye casus, tabancasına uzandı, tabancanın kılıfında silahını bulmadı. " (2705).

Alanı** körgen Safar, jüregin da tıyalmay, çaphanın buzmay, elge jetdi.* "Onları*** gören Safar, merakını yenemeyip koşarak köye gitti." (110).

1. 2. 4. 1. 1. 3. Yaklaşma Durumu İle Kullanımı

*Sen, meni atam kibik kişi, **maña** allay zatlanı aythannı ḳoy, allay aythan adamlaġa meni orunumda sen uruşurġa kerek ediñ, – dep, açıv̇lanıp, suv̇sap çıġarırġa üyge kirgen edi.* "Sen benim babam gibisin, ***bana*** öyle şeyler söylemeyi bırak, bu şekilde konuşan insanları benim yerime senin azarlaman gerekirdi, deyip öfkelenerek içecek çıkartmak için eve girmişti." (699).

*Ol adamla **saña** aythança işle bla seni ḳızıñ jürümegenine men Ḳuran bla ant eterikme.* "Kızının, o adamların ***sana*** söylediği gibi işler yapmadığına Kuran ile yemin edeceğim." (1088).

Aña** anı biz jetdirirbiz.* "Biz onu, ***ona ödetiriz." (1103).

*Ala, kele kelip, bir on atlam keñde atladan tüşüp, atlanı da bir birge ḳantarıp, **bizge** keldile.* "Onlar gelince on adım uzakta atlarından inip atları birbirine bağlayarak ***bize*** geldiler." (1400).

Sizge** köp hurmet etgenbiz, endi mından arısında sizge hurmet neda bizni janıbızdan keçginlik bolurġa amalı joḳdu.* "Size*** çok hürmet ettik, artık bundan sonra sizin hürmet görmek yahut bizim tarafımızdan affedilme imkânınız yoktur." (249).

*Adamla da Safarnı tögeregine jıyılıp, Safar da **alaġa** kesini ötgür niyetin añılata, taññа çıḳdıla.* "İnsanlar Safar'ın etrafına toplanıp Safar da ***onlara*** kendisinin cesur fikrini anlatırken sabaha çıktılar." (150).

1. 2. 4. 1. 1. 4. Bulunma Durumu İle Kullanımı

Mende** bolġan zat senden ençi tüyüldü, – dep, hıyla joyḳullanıv̇çu edi.* "Bende*** olan şey senden ayrı değildir, diyen kurnaz, pohpohluyormuş." (1715).

*Zulmu küydürgen sanlarım **sende** erkin solusunla.* "Zalimin yaktığı uzuvlarım ***sende*** rahat nefes alsın." (1957).

Alada** savut-saba erkin bolsa da, bizni tot ķamala erkin oynaydıla.* "Onlarda*** silah bol olsa da, bizim paslı hançerlerimiz serbestçe oynuyor." (1450).

1. 2. 4. 1. 1. 5. Uzaklaşma Durumu İle Kullanımı

Menden** tögülgen ķannı har tamıçısı sayın bir çelek ķan alınır.* "Benden*** dökülen kanın her damlasıyla bir kova kan alınır." (1990).

*Biz, **senden** abadan bolup, küldük, sen bılay mudah nekse?* "Biz, **senden** büyükler olarak güldük, sen neden böyle hüzünlüsün?" (1156).

*Ol ķorķmasın, men **andan** başha adamġa janım içimde bolup barmam.* "O korkmasın, ben hayattayken ***ondan*** başka kimseyle olmam." (1758).

*Meni ölügümü Zaynafnı ķatında salıġız, meni süygenle, **sizden** tilegenim oldu, – dep ķıçırıp, jan alġan edi*. "Benim ölü bedenimi Zaynaf'ın yanına bırakın, beni sevenler, ***sizden*** dileğim odur, diye bağırıp can vermişti." (1996).

Aladan** ekisi duşmannı pulemötların çaçhan jigitle edile, üçünçüsü va medsestra Lüba edi.* "Onlardan*** ikisi düşmanın mitralyözlerini dağıtan yiğitlerdi, üçüncüsü de Lüba hemşire idi. " (2572).

1. 2. 4. 1. 1. 6. Eşitlik Durumu İle Kullanımı

*Loķmannı beşigini ķatında ülöķu terekge ķonup, maña jarsıġança ķarap turġan ķara dorbunķulnu körgenimde: «İgisaġan, kesi başına **anıça** erkin bolur edi!» – dey edim.* "Lokman'ın beşiğinin yanındaki kuşburnu ağacına konup bana üzülüyormuş gibi bakıp duran siyah sığırcık kuşunu gördüğümde: "Keşke kendi başına ***onun gibi*** hür olsaydı!" diyordum." (2047).

1. 2. 4. 1. 2. Şahıs Zamirlerinin Edatlı Durum Çekimleri İle Kullanımı

1. 2. 4. 1. 2. 1. Araç Durumu İle Kullanımı

*Aşatmay, içirmey sorama, jumuşuñu ayt, **meni bla** seni allay bir ullu jumuşuñ ne bolluķdu, meni atlı başha adam bla jumuşuñ bolup, jañılıp maña kelgen bolursa?* "Yedirmeden içirmeden soruyorum, işini söyle, senin ***benimle*** öyle ne büyük bir işin olacak, benim adımda başka biriyle işin olup da yanılarak bana gelmiş olabilir misin?" (1059).

Mustafa, bılay kel, ***seni bla*** *jumuşum bolup kelgenme.* "Mustafa, böyle gel, ***seninle*** işim olduğu için geldim." (889).

Ol tomurov̇nu beri keltir da, ***anı bla*** *örleyik,– dedi.* "O kütüğü buraya getir de ***onunla*** tırmanalım, dedi. " (945).

1. 2. 4. 1. 2. 2. Yön Gösterme Durumu İle Kullanımı

Ķaray ketip, közüm az-maz ilinñen ķaya juhdan bir ķareldi kötürülüp, ***meni taba*** *enip kele körünedi.* "Bakarken gözüme az buçuk ilişen sarp kayadan bir karaltının kalkıp inerek ***bana doğru*** geldiği görünüyor." (1282).

Safar anı körgen zamanda, muştuhul-muştuhul atlap, ***anı taba*** *tebiredi.* "Safar onu görünce, çekine çekine adım atıp ***ona doğru*** ilerledi." (62).

Aladan ***bizni taba*** *üç atlı jortup kele kördük.* "Onlardan üç atlının ***bize doğru*** koşarak geldiğini gördük." (1399).

1. 2. 4. 1. 2. 3. Benzerlik Durumu İle Kullanımı

Zaynafnı suratın suratlağan, ***meni kibik*** *oķuv̇u da az adamğa bek ķıyındı, bolsada, meni kesimi zıbır sözlerim bla anı suratlayala esem, sen bir tıñıla, – dep başladı.* "Zaynaf'ın yüzünü tasvir etmek, ***benim gibi*** tahsili az olan birisi için pek zordur, fakat kusurlu sözlerim ile onu tasvir edebilirsem sen bir dinle, diye başladı." (1787).

Men ķızımı ***seni kibik*** *ķulğa ķalay ķoyarma? – dep, bermez umut etgen edi.* "Ben kızımı ***senin gibi*** birine nasıl bırakırım? deyip izin vermemeyi düşünmüştü" (1764).

Bolsada ***anı kibik*** *köp ullu hayırlı janlanı azaplıķda tuthan, zamannı zulmuçuları işlegen temir çaldişle azat eterge unamay tura edile.* "Fakat ***onun gibi*** çok faydalı insanları esir eden devrin zalimlerinin yaptığı demir parmaklıklar, onun özgür kalmasını engelliyordu." (434).

Şahıs zamirleri, aitlik eki ile de kullanılmaktadır. Bu kullanım Karaçay-Balkar Türkçesinde şahıs zamirlerinin üzerine +nIkI ekinin gelmesiyle oluşur (Baskakov vd., 1966: 148).

Tablo 1. 26. Şahıs Zamirleri ve Aitlik Eki

	Teklik	Çokluk

Birinci şahıs	meniki	bizniki
İkinci şahıs	seniki	sizniki
Üçüncü şahıs	anıḳı	alanıḳı

Ölüm köp türlü boladı, ***meniki*** *kibik ölüm kelgende v̇a, sen da jırlar ediñ...* "Ölüm çok çeşitli oluyor, eğer ***benimki*** gibi ölüm gelseydi sen de söylerdin…" (2224).

1. 2. 4. 2. Dönüşlülük Zamiri

Dönüşlülük zamirleri, şahıs zamirlerinden daha güçlü bir anlam taşıyan, onları anlamca katmerli kılan pekiştirilmiş bir tür şahıs zamirleridir. Bunlara dönüşlülük zamiri denmesinin sebebi, zamirin, yapılan işin yapana dönüşünü gösteren bir işlev yüklenmiş olmasındandır (Korkmaz, 2009: 414-415).

Dönüşlülük zamiri olan *kendi* sözü, Karaçay-Balkar Türkçesinde *kesi* biçimindedir. Eski Kıpçak metinlerinde ve CJ.'ta *kensi* şeklinde karşımıza çıkan bu kelime, Karaçay-Balkar Türkçesinde *kesi* biçimini almıştır (Tavkul, 2000: 53).

Dönüşlülük zamirinin iyelik eki almış şekilleri aşağıdaki gibidir (Tavkul, 2000: 53):

Tablo 1. 27. Dönüşlülük Zamiri ve İyelik

	Teklik	Çokluk
Birinci şahıs	kesim	kesibiz
İkinci şahıs	kesiñ	kesigiz
Üçüncü şahıs	kesi	kesleri

Men beri kelgenli, ***kesim*** *içgenni ķoy, adam içgendi dep eşitmegenme.* "Ben geldiğimden beri ***kendi*** içtiğimi bırak, kimsenin içtiğini duymadım." (2435).

Meni teli aķılım bla alay etseñ, igi bolur deyme, alay süygeniñi ***kesiñ*** *et, – dep, biyağı uv̇aķ jötkeriv̇ün etip tohtağan edi.* "Benim deli aklımla öyle yaparsan iyi olur sanırım, fakat sen kendi istediğini ***kendin*** yap, diyerek önceki ufak öksürüğünü yapıp beklemişti." (849).

Aliymırza Mustafağa aytırın aytıp boşağandan sora, uzun dobura saķalın sılay, ķıñırbaş tayağın jerge terk-terk ķağa, ***kesi*** *üyüne jorğalağan edi.* "Aliymırza, Mustafa'ya söyleyeceğini söyleyip bitirdikten sonra, uzun gür sakalını okşayarak eğri başlı bastonunu yere hızlı hızlı vurup ***kendi*** evine hızlıca yürümüştü. " (903).

Alayda jıyılğan halķnı ķoy, biz ***kesibiz*** *oķuna ne eterge bilmey ķalğan edik.* "Orada toplanan halkı bırak, biz ***kendimiz*** bile ne yapacağımızı bilmeden kalmıştık." (2107).

Men diññe igi adamma deyse, sora din jürütgenle, siz, jahil adamlağa anı etmegiz dep, ***kesigiz*** *a allay aman zatlanı nek eterge küreşesiz?* "Ben dine düşkün biriyim diyorsun, peki siz din yürütenler, cahil insanlara "Onu yapmayın" deyip fakat ***kendiniz*** ise kötü şeyleri yapmak için neden çabalıyorsunuz?" (722).

Vlastnı bizge ma dep ***kesleri*** *berip ķoymazla.* "Egemenliği, bize "Al!" deyip ***kendileri*** vermezler." (1428).

Karaçay-Balkar Türkçesinde dönüşlülük zamirler, ad durum ekleriyle çekimlenirken şu şekillerde karşımıza çıkmaktadır (Baskakov vd., 1966: 153).

Tablo 1. 28. Dönüşlülük Zamiri ve Ad Durum Ekleri

Yalın durum	İlgi durumu	Yükleme durumu	Yaklaşma durumu	Bulunma durumu	Uzaklaşma durumu	Eşitlik durumu
kesim	kesimi	kesimi	kesime	kesimde	kesimden	kesimça
kesiñ	kesiñi	kesiñi	kesiñe	kesiñde	kesiñden	kesiñça
kesi	kesini	kesini	kesine	kesinde	kesinden	kesiça

kesibiz	kesibizni	kesibizni	kesibizge	kesibizde	kesibizden	kesibizça
kesigiz	kesigizni	kesigizni	kesigizge	kesigizde	kesigizden	kesigizça
kesleri	keslerini	keslerin	keslerine	keslerinde	keslerinden	kesleriça

1. 2. 4. 2. 1. İlgi Durumu İle Kullanımı

*Men bügüññe deri da Aminatnı **kesimi** sabiylerimi birinden başha etip kelmegenme.* "Ben bugüne kadar Aminat'ı ***kendi*** çocuklarımdan ayırt etmedim." (628).

*Alay bolsa da, Hajimırza, sen **kesiñi** ķızıñdan maña sorġan haparġa men ķalay aytırġa da bilmeyme...* "Fakat Hacimırza, bana ***kendi*** kızın hakkında haber istemene nasıl cevap veririm bilmiyorum…" (791).

*Bolsada Aminat ne etgenin, kim söleşgenin, neni üsünden söleşgenin bilgenni ķoy, **kesini** ķayda bolġanın da bilmey edi.* "Fakat Aminat ne yaptığını, kimin konuştuğunu, hangi konu üzerinden konuştuğunu bilmeyi bırak, ***kendisinin*** nerede olduğunu bile bilmiyordu." (960).

*Siz **kesigizni** jarlı eligizni haterinden, kelip, aķ askerge boyun salmay bolmaysız.* "Siz ***kendi*** gariban köyünüzün hatırı için gelip Beyaz Askerlere teslim olun." (224).

*Ol zatnı siz etersiz dep, jamaṿat bek tolu iynanıp, bizni jibergendi, – dep , ķartla **keslerini** kelgen boluşların ķızıl partizanlaġa bildirdile.* "Halk bizi, bunu sizin yapacağınıza inanarak gönderdi, deyip ihtiyarlar, ***kendilerinin*** neden gelmiş olduklarını Kızıl Partizanlara anlattı." (226).

1. 2. 4. 2. 2. Yükleme Durumu İle Kullanımı

*Ķasbotdan ese, **kesimi** seni oġursuz taşlarıña bereme.* "***Kendimi*** Kasbot'dansa senin merhametsiz taşlarına veriyorum." (1958).

*– Meni sorsala, tanımaġanma, kim ese da, bilmeyme de da ķoy, ķayda da **kesiñi** tanıtırsa, bek saķ bol! – dep, Musos Safarnı ķulaķların ķatı burup ketdi.* "– Beni sorarlarsa görmedim, kim olduğunu da bilmiyorum de ve bırak, eğer ***seni*** tanırsa çok dikkatli ol! diyerek Musos, Safar'ı tembihleyip gitti." (385).

Har kim ***kesigizni*** *hazır etigiz!* "Hepiniz ***kendinizi*** hazırlayın!" (500).

1. 2. 4. 2. 3. Yaklaşma Durumu İle Kullanımı

– ***Kesime*** *men entta da tabarma, – dep, soldat ışardı.* "– ***Kendime*** daha bulurum, diyen asker güldü." (2644).

Sen bügün meni öltürese da, alanı, meni da günahıbıznı sen ***kesiñe*** *alasa, ma men a anı üçün jırlayma.* "Sen bugün beni öldürüyorsun, onların da benim de günahlarımızı ***kendine*** alıyorsun, işte ben de onun için türkü söylüyorum." (2233).

Ol başlıḳnı da komandiribiz, menden sıyırıp, iyesin çaḳırıp, ***kesine*** *bergen edi.* "O başlığı da komutanımız benim elimden alıp sahibini çağırarak ***kendisine*** vermişti." (2439).

Suv̇ ḳuturup kelgen zamanda, tözümsüz taşların çıġarıp tışına athan ese, ḳızıl partizanla da ***keslerine*** *jolov̇çuluḳ niyet bla ḳoşulġan, kimni sabanı igi bitse, anı çıpçıġı bolġan «teñlerin», çıġarıp, tışına athandıla.* "Irmağın coşarak aktığında dayanıksız taşları fırlatıp dışarı atması gibi Kızıl Partizanlar da ***kendilerine*** seyahat niyeti ile katılan, kimin tarlası iyi mahsul verirse onun serçesi olan "yoldaşlarını" çıkarıp dışlarlardı." (350).

1. 2. 4. 2. 4. Bulunma Durumu İle Kullanımı

Metin içinde dönüşlülük zamirinin bulunma durumu ile kullanıldığı herhangi bir durum tespit edilmemiştir.

1. 2. 4. 2. 5. Uzaklaşma Durumu İle Kullanımı

Aña jüregim bek jarsıp turġandı, alay sen esime tüşseñ, oho da, Aliymırza meni ***kesimden*** *da saḳ bolur dep, köl ete keçinñenme, –dep, kesi ḳızın allay namıslı adamnı ḳatında sorġanına da uyalaraḳ bolup, soruv̇ları Aliymırzanı jav̇abın izlep tohtaġan edi.* "? Onun için yüreğim pek sıkılıp durmuştu, fakat sen aklıma gelince pekâlâ, Aliymırza ***benden*** de dikkatlidir deyip umutlanarak sabrettim, deyip kızını öylesine edepli insanın yanında sormaya utanıp Aliymırza'nın sorulara olan cevaplarını isteyerek beklemişti." (783).

Tank ***kesinden*** *küçlünü tanımaġan allay maşinadı.* "Tank, ***kendisinden*** güçlüsünü tanımayan bir makinedir." (2188).

Ata jurtlarını allında, adam ulunu fahmulu vojdu J. Stalinni allında, keslerini borçların tav̇kel, jiger tolturġan bölek ḳızıl askerçile, ***keslerinden*** *ayırılıp, belgisiz ḳalġan teñlerine jarsıdıla.* "Vatanlarının önünde, insanoğlunun yetenekli lideri J. Stalin'in önünde

görevlerini korkusuzca, cesurca gerçekleştiren Kızıl Asker bölüğü, ***kendilerinden*** ayrılıp durumu belirsiz olan arkadaşlarına üzüldü. " (2578).

1. 2. 4. 2. 6. Eşitlik Durumu İle Kullanımı

Metin içerisinde dönüşlülük zamirinin eşitlik durumu ile kullanıldığı herhangi bir kullanım tespit edilmemiştir.

1. 2. 4. 3. İşaret Zamirleri

İşaret zamirleri, varlıkları işaret ederek, göstererek karşılayan zamirlerdir (Korkmaz, 2009: 420).

Karaçay-Balkar Türkçesinde *bu*, *ol*, *bıla* ve *ala* olmak üzere iki işaret zamiri vardır (Baskakov vd., 1966: 154).

Bu *hapar a kimni haparı bolġanın ala üçüsü da bilgen edile, bolsada, tıñılavnu etip, bir birge ķarap, haparġa arıdan-arı tıñılay edile.* "Üçü de **bu** hikâyenin kime ait olduğunu biliyor olsalar da, dinleyip birbirlerine bakıyor, hikâyeyi baştan sona dinliyorlardı." (1192).

Ol *ağaçnı içinde anı közüne urunñan zatla ķalmay, avuzların açıp, aña ķaraġança bolup, közü başı teli aylanıp, juķ körmey, jıġılıp köp turġan edi.* "***O*** ormanın içinde gördüğü her şey ağzını açıp ona bakıyormuş gibi olmuş, başı dönüp gözü kararınca yığılmış bir halde uzun zaman kalmıştı." (1205).

Ma ***bıla*** *va jıyġıçla, bu çirgileni köremise? – dep zıkkıllanñan töşekleni körgüztedi*. "İşte ***bunlar*** da duvar rafları, bu çürükleri görüyor musun? deyip parçalanan döşekleri gösterdi." (1665).

Bolsada, ***ala*** *endi bügün alay ariv körünmeydile.* "Fakat ***onlar*** şimdi öyle güzel görünmüyorlar." (1556).

İşaret zamirlerinin ad durum ekleriyle çekimlenmiş hâlleri aşağıdaki gibidir (Tavkul, 2000: 54, 55):

Tablo 1. 29. İşaret Zamirleri ve Ad Durum Ekleri

	İlgi durumu		Yükleme durumu	Yaklaşma durumu	Bulunma durumu	Uzaklaşma durumu	Eşitlik durumu

bu	munu		munu	mıña	mında	mından	munuça
ol	anı		anı	aña	anda	andan	anıça
bıla	bılanı		bılanı	bılaġa	bılada	bıladan	bılaça
ala	alanı		alanı	alaġa	alada	aladan	alaça

*Ol üynü zıbır ḳalanñan hunasına ḳarasañ edi, **munu** içinde janı bolġan adam ḳalay jaşaġan bolur demezlik adam bolmaz edi.* “. O evin sıvası dökülüp yığılmış duvarını görseydiniz, ***bunun*** içinde canlı olan biri nasıl yaşar demeyen kişi olmazdı.” (1674).

*Pulemötlanı ḳıstaṿ atılġanlarında, tutmaḳ üyünü içinde bolup ḳarasañ edi, kökde julduz ḳalmay, **anı** içine jıyılġan sunar ediñ neda, duniyanı başın ot alıp ḳalġandı ansı, başha zat tüyüldü der ediñ.* “Mitralyözler aniden ateşlendiğinde hapishanenin içinde olsaydınız, gökyüzündeki yıldızların tamamının ***hapishanenin*** içine toplandığını zannederdiniz ya da dünyayı ateş sarıvermiş, başka bir şey olamaz, derdiniz. ” (562).

Alanı** barından da tamaşa em seyir a, ḳarañı ḳara aġaçnı içinde jaşaġan, uçhan ḳuşdan tük alġan, azatlıḳ ḳazaṿatha taṿkel barġan ḳızıl partizanla da - tamaşa, seyir!* “Onların*** hepsinden en hayranlık uyandıran ve görkemli olan şey ise ıssız ve kara ormanın derinliklerinde yaşayan gözü pek, özgürlük mücadelesine cesurca giden olağanüstü ve muhteşem Kızıl Partizanlardır!” (344).

*Tut **munu**, tapçañña bayla! – dep, agent soldatha ḳıçırdı.* “Tut ***bunu***, divana bağla! diye casus, askere bağırdı.” (2673).

*– Şeyin, barçı, meni süñümü beri alıp kel, **anı** maña partizanla jibergendile, – dep, Şeyiññe ḳarap, agent köz ḳısdı*. “– Şeyin, git benim süngümü alıp gel, ***onu*** bana partizanlar gönderdi, deyip Şeyin’e bakan casus gözlerini kıstı.” (2685).

*Men **bılanı** saña dep sıyırıp keleme, – dep, haznalarına ḳaradı.* “Ben ***bunları*** senin için topladım, deyip hazinelerine baktı.” (2646).

– Ala, sen körgenmise jöge terekleni çaķġanların, ***alanı*** *jassı çapıraķların, jelde tögerek aylana, tüplerine aķġanların?* "– Onlar, sen gördün mü yeşeren ıhlamur ağaçlarını, ***onların*** yassı yapraklarının rüzgârda dönüp dolaştığını, altlarına döküldüklerini?" (2166).

Jilyaġan sabiylege sütün urtlatırġa dep bir iynek ķurasañ, ***aña*** *biçen, ķaya ıranlaġa jiple bla salınıp tüşüp, ķolubuz bla gelev̇ töbeleni jırta, alıv̇çu edik.* "Ağlayan çocuklara sütlerini içirmek için bir inek ayarlasanız, ***ona*** otu, kayalıklara iple salınarak inip elimizle kopararak toplamıştık." (1371).

Betine ķarasañ, biyik alma terekni tüz töppesinde, bir-birde ençi bitgen ķızıl boyav̇nu üsü bla az aķ tırmıçıķla barġança körüne bir almala boluv̇çudula, ***alaġa*** *da uşay edi.* ". Yüzüne baksan, yüksek elma ağacının tam tepesinde bazen nadir yetişen, kırmızı rengin üzerinde biraz beyaz damarcıklar varmış gibi görünen bazı elmalar vardır, ***onlara*** benziyordu." (1791).

Men jav̇uruñña köp ķaraġanma, alay ***mından*** *ariv̇ jav̇uruñña alıķına köz açmaġanma, – dep, efendi Ķasbotnu mahtay edi.* "Ben çok kürek kemiği gördüm, fakat ***bundan*** güzel kürek kemiğine henüz rastlamadım, deyip imam, Kasbot'u övüyordu." (1841).

Meni közüm jetgen jerde ***bıladan*** *başha çırpı da körünmeydi.* "Gözümün ulaştığı yerde ***bunlardan*** başka çalılık görünmüyor" (1281).

Aladan *Oktyabrge deri, ķalġan malnı ķoy, tav̇uķla jayılırġa jeri bolġan köp üy bolmaġandı.* "Ekim'e kadar ***onlardan*** kalan hayvanı bırak, tavukların serilmek için yerinin olduğu pek ev yoktu." (1362).

1. 2. 4. 4. Belirsizlik Zamirleri

Belirsizlik zamirleri, kişileri ve nesneleri belirsiz olarak temsil eden zamirlerdir (Korkmaz, 2009: 433).

Karaçay-Balkar Türkçesindeki belirsizlik zamirleri şunlardır: birev "biri, birisi", *har kim* "herkes, hepsi", *kişi* "kimse", *ķaysı bolsa da* "herhangi biri", *kim ese da* "birisi", *kimle ese da* "birileri", *kim bolsa da* "biri, birisi", *kim da* "biri", *ķaysı da* "hangisi, hangi, bazı", *har ne* "her şey", *har ķaysı* "hepsi, herkes", *bitev̇* "bütün, tamamen", *sav̇* "tam, tamamen, bütün", *barı* "hepsi", *har barı* "hepsi her biri", *bitev̇ barı* "tamamı, hepsi", *bolġan* "tamamen", *bolġan barı* "hepsi", (Buran ve Alkaya, 2091: 592, Baskakov vd., 1966: 161).

*– Ey! Kimdile ol kelgenle?! – dep, **birev̇**, uşkogun da ḳoluna alıp, söleşdi.* "– Ey, o gelenler kimdir?! diye, ***birisi*** silahını eline alıp konuştu." (178).

*Kelsinle da, **har kim** tanıġan hareketin alsın, – dep buyruḳ berdi.* "Gelsinler, ***herkes*** tanıdığı eşyasını alsın, diye emir verdi." (2319).

*Jerge ḳaraġan bolmasa, **kişi** juv̇ap etmeydi.* "Yere bakmak dışında, ***kimse*** cevap vermiyor." (2329).

*Ol keçeni erttenliginde v̇a elge: «Ḳasbotnu bla efendini bügeçe **kim ese da** ḳama bla öltürüp ketgendi», – dep hapar jayılġan edi.* "O gecenin sabahında da köye: "Bu gece ***birisi*** Kasbot'u ve imamı tepsi ile öldürüp gitmiş!" diye haber yayılmıştı." (1970).

*Keslerini işlerine tolu iynanıp, tav̇kel barġanları bla birça **har ne** zatha da es buradıla.* "Kendilerini tamamen görevlerine inandırıp cesurca gittikleri gibi ***her şeyi*** akıllarından çıkarıyorlar… " (2738).

Bitev̇** el ol işni şeriat südge bergen edi.* "Bütün*** köy o görevi şeriat mahkemesine vermişti." (1696).

*Ol zamanda el biyibizge **sav̇** el oraḳ oruv̇çu edik.* "O zaman köyümüzün beyine ***bütün*** köy orak biçerdik." (2034).

*Ḳoşdaġıla **barı** da bir av̇uzdan, barıbız da birge tileybiz, süyseñ - jır jırla, süyseñ - hapar ayt dep, ḳısıp tohtaġanda, mudah jaş alanı tileklerin toltururġa söz bergen edi.* "Çiftliktekilerin ***hepsi*** bir ağızdan: "Hepimiz istiyoruz, istersen türkü söyle, istersen hikâye anlat." diye sıkıştırıp beklediklerinde hüzünlü çocuk onların isteklerini yerine getirmeye söz vermişti. " (1161).

1. 2. 4. 5. Soru Zamirleri

Soru zamirleri, canlı ve cansız varlıkları soru yoluyla temsil eden zamirlerdir (Korkmaz, 2009: 441).

Karaçay-Balkar Türkçesindeki soru zamirleri *kim* "kim", *ne* "ne", *nek* "niye, niçin", *ḳaysı* "hangi" şeklindedir (Buran ve Alkaya, 2019: 592).

*Allay halḳı bolġan bizden sora **kim** bolur dep, Ata jurtuma ḳuv̇ana, joluma ketdim.* "Öyle halkı olan bizden başka ***kim*** vardır diye, vatanımla gurur duyarak yoluma sevinerek gittim." (1564).

*– Jırla, jırla! Sen jırlamasañ, **kim** jırlar!..* “– Söyle, söyle! Sen söylemezsen ***kim*** söyler!” (2218).

*– Sen munu aythanlarına **ne** aytasa? – dep soradı.* “– Sen bunun söylediklerine ***ne*** diyorsun? diye sordu.” (2376).

*Sen sora bolşeviklege **nek** ķoşulġan ediñ?* “– Sen ***neden*** sonra Bolşeviklere katıldın?” (2414).

*Sen **ķaysı** narkomnu ķızısa?* “Sen ***hangi*** komiserin kızısın?” (2617).

1. 2. 5. Eylem

Eylemler, iş ve hareket bildiren önemli sözlerdir. Eylemler, karşıladıkları hareketler işe zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durum bildirirler. Bağımlı söz türleridir (Korkmaz, 2009: 528).

Eylemler, dilde daima çekimli şekiller hâlinde bulunurlar, Eylemleri incelemek demek onların çekimli şekillerini ele almak, onları çekimli şekilleri içinde incelemek demektir (Ergin, 2009: 281).

1. 2. 5. 1. Eylem Çekimi

Eylemler bir oluşu, bir kılışı veya bir durumu bildiren kök ya da gövde durumundaki anlamlı gramer birimleridir. Bu gramer birimleri, dilde yalın olarak yalnızca gösterdikleri oluş, kılış ve durumun adı olan mastar şekilleriyle yer alırlar. Eylemler, cümle ve söz içinde, diğer kelimeler ile çok yönlü ilişkiler kurdukları ve bu ilişkiler dolayısıyla farklı kalıplara girdikleri için, dilde yalın olarak değil çekimli olarak bulunurlar (Korkmaz, 2009: 567).

Eylemlerin çekimli şekilleri en az dört şey ifade eder. Bu dört şeyi çekimli eylemi teşkil eden üç unsur meydana getirir. Bu unsurlardan birincisi eylem kök veya gövdesi, ikincisi şekil ve zaman eki, üçüncüsü ise şahıs ekidir. Çekimli eylem bu üç unsuru ile hareketi şekil, zaman, şahıs olmak üzere dört şeyi ifade eder. Kısacası, çekimli eylem şekle, zamana, şahsa bağlanmış bir hareketi karşılayan kelimedir (Ergin, 2009: 2281).

1. 2. 5. 1. 1. Şahıs Ekleri

Çekimli eylemdeki şahıs ekleri, eylemin gösterdiği oluş ve kılışın hangi şahıslar tarafından yapıldığını bildiren bir gramer kategorisidir. Dolayısıyla bu ekler, eylemdeki oluş ve kılışı, bir şekil ve zaman kalıbı içinde şahıslara bağlayan eklerdir. Şekil ve zaman eklerinden sonra gelen şahıs ekleri, kendilerinden sonra yalnız soru ekleri alabilirler (Korkmaz, 2009: 571).

Bugün Türkçede üç tür kişi eki ile karşılaşılmaktadır:

1. I. Tip (zamir kökenli) şahıs ekleri
2. II. Tip (iyelik kökenli) şahıs ekleri
3. III. Tip (emir çekimi) şahıs ekleri (Karaağaç, 2009: 355).

Karaçay-Balkar Türkçesinde de şahıs ekleri zamir kökenli şahıs ekleri, iyelik kökenli şahıs ekleri ve emir şahıs ekleri olmak üzere üç tiptir (Buran ve Alkaya, 2019: 574).

1. 2. 5. 1. 1. 1. I. Tip (Zamir Kökenli) Şahıs Ekleri

Tablo 1. 30. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

	ET.		Kıp.		Krç-Blk.	
	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk
1. şahıs	*ben~ men*	*biz~miz*	*mėn*	*biz~miz*	*-mA*	*-bIz, -bUz*
2. şahıs	*sen*	*siz*	*sėn*	*siz*	*-sA*	*-sIz, -sUz*
3. şahıs	*eksiz veya ol*	*eksiz veya ol*	*eksiz veya ol*	*-lAr*	*-dI, -dU*	*-lA, -dIlA, -dUlA*

1. 2. 5. 1. 1. 2. II. Tip (İyelik Kökenli) Şahıs Ekleri

Tablo 1. 31. *İyelik Kökenli Şahıs Ekleri*

	ET.		Kıp.		Krç-Blk.	
	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk
1. şahıs	*-m*	*-mIz, -mUz*	*-m*	*-k, -ḫ, -ġ*	*-m*	*-k, -ķ*
2. şahıs	*-ñ, -g*	*-ñIz, -ñUz,*	*-ñ*	*-ñIz, -ñUz*	*-ñ*	*-GIz, -GUz*

		-gIz, -gUz				
3. şahıs	*Ø*	*-lAr*	*Ø*	*-lAr*	*Ø*	*-lA*

1. 2. 5. 1. 1. 3. III. Tip (Emir) Şahıs Ekleri

Tablo 1. 32. Emir Şahıs Ekleri

	ET.		Kıp.		Krç-Blk.	
	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk
1. şahıs	*-(A)yIn*	*-(A)lIm*	*-(A)yIn, -AyIm, -gAyIn, -gAyIm*	*-(A)lIm, -(A)lUm, -gAlIm, -(A)lIk, -(A)lIḫ, -AlI*	*-(A)yIm*	*-(A)yIK*
2. şahıs	*-, gIl*	*-ñ*	*eksiz veya -GIl, -GUl, -GIn, -GUn*	*-ñ, -ñIz, -ñUz, -ñlAr*	*Ø*	*-IGIz, -UGUz,*
3. şahıs	*-zU(n), -çUn*	*-zU(n), -çUn*	*-sU(n)*	*-sU(n)lAr*	*-sIn, -sUn*	*-sInlA, -sUnlA*

1. 2. 5. 1. 2. Şekil ve Zaman

Şekil ve zaman ekleri eylem kök veya gövdesinin karşıladığı hareketi şekle ve zaman bağlayan eklerdir. Bu ekler bir şekil, bir de zaman ifade ederler. Şekil ifadesi hepsinde, zaman ifadesi ise ancak bir kısmında vardır (Ergin, 2009: 288).

1. 2. 5. 1. 2. 1. Basit Çekimler

1. 2. 5. 1. 2. 1. 1. Bildirme Kipleri

Karaçay-Balkar Türkçesinde bildirme kipleri öğrenilen geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman şeklindedir.

1. 2. 5. 1. 2. 1. 1. 1. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Eylemin karşıladığı oluş ve kılışın içinde bulunulan zamandan daha önce gerçekleştiğini; ancak, konuşanın bunu görmediğini, bilmediğini, başkasından duyup öğrendiğini veya farkında olmadan işlediğini ve sonradan fark ettiğini ya da gördüğünü bildiren bir şekil ve zaman kalıbıdır (Korkmaz, 2009: 596-600).

Öğrenilen geçmiş zaman eki Eski Türkçede *-mIş* ve *-DUk* ekleriyle (Bulak, 2017: 56), tarihî Kıpçak Türkçesinde *-mIş, -p, -ptIr/-ptUr, -p turur* ve *-gAn* ekleriyle üç farklı şekilde ifade edilir (Bulak, 2017: 73).

Karaçay-Balkar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman yapısı *-ġan, -gen* ve *-han* ekleriyle kurulur (Buran ve Alkaya, 2019: 575). Öğrenilen geçmiş zaman yapısı Karaçay-Balkar Türkçesinde I. tip şahıs zamirleriyle kurulur. Olumsuz şekli ise, eylem köküne *-mA* olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır (Tavkul, 2007: 911).

Tablo 1. 33. Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
-mIş, -DUk	*-mIş, -p, -ptIr/-ptUr, -p turur, -gAn*	*-ġan, -gan, -han, -XpdI*

Olumlu Çekim Örnekleri

Men Malḳarda ***tuv̇ġanma.*** “Ben Balkar’da ***doğmuşum.***” (2400).

Ne jerde, ḳaçan ***tuv̇ġansa?*** “Nerede, ne zaman ***doğmuşsun?***” (2398).

Ol ḳız bitev̇ elge ***ayıp salġandı****...* “O kız bütün köye ***leke sürmüş...”*** (926).

Biz, urunñanla, eki kere ***tuv̇ġanbız.*** “Bir emekçiler iki kere doğmuşuz.” (1359).

Partizanla jollanı, köpürleni ***buzġandıla****.* “Partizanlar yolları, köprüleri ***yıkmışlar***.” (2699).

– Da, aña entta da arsarmı bolasa, ay ḳoyanköz, aḳladan soyum süreme dep, ḳızıl partizanlıḳ Safarnı sürüp ***kelgense****, – dep, Musos kesini nögerlerine Safarnı tolu haparın aytdı.* “– Pekâlâ, Tavşangöz, bundan hâlâ şüphen mi var? Beyazlardan kurbanlık kovalıyorum diye Kızıl Partizan Safar’ı ***getirmişsin***, deyip Musos, kendi dostlarına Safar’ın bütün hikâyesini anlattı.” (201).

Jannan otnu tütünü üynü içine barıp, tunçuḳdurup tebiregende, av̇ruv̇ sanların ırhım etgen Mashut, bav̇uru bla sürkelip, eşik bosaġanı üsüne deri ***kelgendi****.* “Yanan ateşin dumanı, evin içine girip boğmaya başladığında hastalıklı uzuvları yara bere içinde kalan Mashut, göğsünün üzerinde sürünüp kapı eşiğinin üzerine kadar ***gelmiş.***” (1467).

Bir kere tuv̇ġanıbızda, zulmu duniyanı açıv̇ların anabızdan emgen süt bla ***emgenbiz.*** “İlk doğduğumuzda zalim dünyanın acılarını, anamızdan emdiğimiz süt ile ***emmişiz***.” (1360).

Başhala v̇a: «Soltanbek ḳızını baġasın Ḳasbotdan ***alıp ḳaphandı****», – dey edile.* “Başkaları ise: “Soltanbek kızının ederini Kasbot’dan ***almış***.” diyordu.” (1730).

Tünene bir ḳav̇um adam bizni süygen biyibizge ***çaphandıla****, ala aña çapmaġandıla, bizni dinibizge* ***çaphandıla.*** “Dün bir grup kişi, bizi seven beyimize ***saldırmış***, onlar ona değil, dinimize ***saldırmışlardır***.” (2097).

Bizni elibiz suv̇nu eki janı bla ***ornalıpdı****.* “Bizim köy, ırmağın iki kenarına ***kurulmuş***” (1683).

– Taş aythan kerti ese, birda ala bu tiyrege aylanmaydıla. Alanı jolları arı, ters janına ***aylanıpdı****, – dey edile.* “– Taşın söylediği doğruysa, onlar bu semte hiç dönmüyorlar. Onların yolu artık ters tarafa ***yönelmiş***, diyorlardı. ” (1924).

Erttenlikde özenleni tumanla ḳatı ***basıpdıla.*** “Sabahleyin yoğun duman, vadileri ***basmış.***” (2279).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Bolsada ol jarlı ḳart kişini ḳızı ol işni eterge ***unamaġandı.*** "Fakat o zavallı ihtiyar kişinin kızı o işi yapmaya ***razı gelmemiş****.*" (1182).

Ala bir birge ḳarındaşla ***bolmaġandıla****, ala antlı teñle bolġandıla.* "Onlar birbiriyle kardeş ***değillermiş***, yeminli arkadaşlarmış." (1336).

Ol keçe elni içinde bolġan zatladan Safarnı ḳulaġına biri ***jetişmegendi.*** "Safar, o gece köyün içinde olan hiçbir şeyi ***işitmemiş."*** (416).

Jalçılanı iyeleri anı tişirıv̇ bolġanın ***bilmegendile.*** "Irgatların sahipleri onun kadın olduğunu ***bilmemişler."*** (1254).

1. 2. 5. 1. 2. 1. 1. 2. Görülen Geçmiş Zaman

Genel olarak eylemdeki oluş ve kılışın söylendiği andan yani içinde bulunulan zamandan daha önceki bir zamanda bitmiş, tamamlanmış olduğunu gösteren bir zaman kesimini içine alır. Bu zaman kesimindeki oluş ve kılışın bitmişliğine, konuşan ya tanık olmuştur; bitmişlik onun gözleri önünde gerçekleşmiştir. Yahut da bu bitmişlik konuşanın kesin bilgi ve kanısına dayanmaktadır (Korkmaz, 2009: 584).

Eski Türkçe döneminde de tarihî Kıpçak Türkçesi döneminde de görülen geçmiş zamanı ifade etmek için *-DI* ve *-DU* ekleri kullanılmıştır (Eraslan, 2012: 338; Güner, 201: 198).

Karaçay-Balkar Türkçesinde görülen geçmiş zaman için kullanılan ek *-DI* ve *-DU* şeklindedir (Buran ve Alkaya, 2019: 575). II. tip şahıs ekleriyle kurulur. Olumsuz şekli, eylem köküne -mA olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır (Tavkul, 2007: 911).

Tablo 1. 34. Görülen Geçmiş Zaman Ekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
-DI	*-DI, -DU*	*-DI, -DU*

Olumlu Çekim Örnekleri

Sol közüñü nek ***ḳısdıñ****?* "Sol gözünü neden ***kıstın****?*" (2680).

Ol jarlı kişi -Salim- Safarġa köp hapar ***aytdı.*** "O gariban, Salim, Safar'a birkaç hikâye ***anlattı***." (18).

Bizden da, adamla onovં etip, hant ķañaġa bir gırjın bla hant tuz salıp, üç ķartnı ķollarına berip, jıyılġan halķdan alġa jolġa ***çıġardıķ***. "Bizden bazı kişiler ise karar verip yemek tepsisine bir ekmek ile yemeklik tuz koyarak üç ihtiyarın eline verip toplanan halktan önce yola ***çıkardık***." (1412).

Alay bla, bölek ķızıl askerçi savં tank sürüvnü ***horladıla****, keslerini barlıķ jerlerine ketdile.* "Böylece bir kısım Kızıl Asker bütün tank sürüsüne galip ***geldiler***, gidecekleri yere gittiler." (2567).

– Men saña nemets til bla ***söleşdim*** *da, andan sora men til bilmeyme, – dep, soldat jalınñan avazda juvap etdi.* "– Ben seninle Almanca ***konuştum***, ondan başka dil bilmiyorum, diyen asker yalvaran bir ses tonuyla cevap verdi." (2650).

Kimni, kimni ***dediñ****?* "Kimin, kimin ***dedin***?" (2614).

Jırtıvçu ķuşlanı süñüleri revolütsiya üçün tuvġan Musosnu jelkesinden tiygen zamanda da, Musos, jıġılmay, jan-janına aylanıp, ķan içivçüle bla jigit ***küreşdi.*** "Yırtıcı kuşların süngüleri devrim için doğan Musos'un ensesiyle buluştuğunda Musos, yıkılmadan dört bir tarafına dönerek kan emicilerle yiğitçe ***mücadele etti***." (545).

Duşmannı, oķla çetenine jıyıp, sanların ķıl elekley ***teşdik.*** "Düşmanı mermiyle örme çite toplayıp vücutlarını kıl eleği gibi ***deldik***." (1542).

Ol ķızıllanı ***ne etdigiz****?* "O Kızılları ***ne yaptınız***?" (2603).

Ķalġan ķavumu da terk artha burulurġa ***küreşdile.*** "Kalan grup da hızlıca arkaya dönmeye ***çalıştı.***" (2565).

Agent ķuvandı, ķolların boşladı da, Lübanı ķatına ***olturdu****, sora, ķobup, stoluna janladı, stol üsünde grafinden stakañña suv ķuyup başladı.* "Casus sevindi, ellerini serbest bıraktı ve Lüba'nın yanına ***oturdu***, sonra kalkıp masasının yanından geçti, masanın üzerindeki sürahiden bardağa su koymaya başladı." (2630).

Ķalġanla da, çıķġan közge ķararġa bolup, horaznı ***unutdula.*** "Diğerleri de çıkan göze bakıp horozu ***unuttular.***" (1528).

– Kel, Aliy, kel, keteyik, men seni «muzeyiñi» ***kördüm*** *, – dep, kesimi eşikge athan edim.* "– Gel Aliy, gel, gidelim, ben senin "müzeni" ***gördüm***, deyip kendimi kapıya atmıştım." (1676).

Ol formada kün batarġa ḳısılġınçıñña deri ***jürüdü.*** "O şekilde güneş batıncaya kadar ***yürüdü.***" (508).

Aladan bizni taba üç atlı jortup kele ***kördük.*** "Onlardan üç atlının bize doğru koşarak geldiğini ***gördük.***" (1399).

Kelgen kelgeni komandirni ḳolun tuta, ḳuçaḳlay, közleri bla bir adamnı izlep, aḳlanı içinde anı komandirge ***körgüztdüle.*** "Gelen, gelmesiyle komutanın elini tutarak kucaklayıp gözleriyle Beyazların arasından bir kişi arayıp onu komutana ***gösterdi.***" (2340).

Olumsuz Çekim Örnekleri

– Siz orus agentlesiz, men sizni ḳırıp ḳoyarma da! – dep, agent kerohuna uzaldı, hompurada kerohun ***tapmadı.*** "– Siz Rus casuslarısınız, ben sizi mahvederim! diye casus, tabancasına uzandı, tabancanın kılıfında silahını ***bulmadı.*** " (2705).

– Sen ḳartlıġıñda ḳıynalırsa, – dep, Hamit ne köp küreşse da, başında ḳara ḳazan ḳaynaġan Hajimırza ḳalırġa ***unamadı.*** "– Sen ihtiyarlığında zahmet çekiyorsun, diyen Hamit, ne kadar uğraşsa da başında kara kazan kaynayan Hacimırza kalmaya ***razı olmadı.***" (1114).

Soltanbek da Ḳasbotnu aythanına uġay ***demedi.*** "Soltanbek de Kastbot'un söylediğine hayır ***demedi.***" (1719).

1. 2. 5. 1. 2. 1. 1. 3. Şimdiki Zaman

Şimdiki zaman kipi eylemin gösterdiği oluş ve kılışın içinde bulunulan zamanda başladığını ve sürmekte olduğunu gösteren kiptir (Korkmaz, 2009: 610-611).

Eski Türkçe döneminde geniş zaman ve şimdiki zaman henüz birbirinden ayrılmamıştır. Bu sebepten Eski Türkçe döneminde şimdiki zaman, geniş zaman kipinin içinde ifade edilmiştir (Bulak, 2017: 150).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde şimdiki zamanı ifade etmek için dört yapı kullanılmıştır. Bunlardan ilki, Eski Türkçede olduğu gibi *-r, -Ar, -Ir, -Ur* geniş zaman eklerinin aynı zamanda şimdiki zamanı karşıladığı örneklerdir. İkinci yapı *-AdIr, -AdUr, -ydUr, -A turur* ile ifade edilen şimdiki zamandır. Üçüncüsü çok fazla örneği olmayan ve Tuhfetü'z-

Zekiyye ve Kavânînü'l-Külliyye'de görülen *-yor, -yorur* şeklidir. Dördüncü yapı ise örneklerine Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlanan ve eyleme *-(I)yIr, -(U)yUr* veya *-(I)y* ekinin getirilmesiyle yapılan şimdiki zaman kipidir (Güner, 2013: 220).

Karaçay-Balkar Türkçesinde şimdiki zaman ünsüzlerden sonra *-A*; ünlülerden sonra -y ekiyle ifade edilir (Buran ve Alkaya, 2019: 575). I. tip şahıs ekleriyle kurulur. Şimdiki zamanın olumsuzu, eylem köküne *-mA* olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır.

Tablo 1. 35. Şimdiki Zaman Ekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
-r, -Ar, -Ir, -Ur geniş zaman ekleri, şimdiki zamanı da karşılar.	*-r, -Ar, -Ir, -Ur, -AdIr, -AdUr, -ydUr, -A turur, -yor, -yorur, -(I)yIr, -(U)yUr, -(I)y*	*-A, -y*

Olumlu Çekim Örnekleri

Ḳasbot, ortada olturup: «Barıġıznı da, bılayġa, meni ḳuv̇ançıma kelgenleni, sav̇luḳların ***tartama****», – dep, bal ḳoşulġan ḳoñur sıradan tarta, erttegili tav̇lu jigitleni jırlarına tıñılay, ol jırla kesine etilgen sunñança, başın öhtem tuta edi.* "Kasbot ortada oturup: "Buraya, benim mutluluğum için gelen herkesin sağlığına ***içiyorum.***" deyip bal eklenen kahverengi biradan içerek eski dağlı yiğitlerin destanlarına kulak veriyor, o destanların kendisine yazıldığını düşünüyormuşçasına kibirlice başını tutuyordu." (1832).

Sen bügün meni öltürese da, alanı, meni da günahıbıznı sen kesiñe ***alasa****, ma men a anı üçün* ***jırlayma****.* "Sen bugün beni öldürüyorsun, onların da benim de günahlarımızı kendine ***alıyorsun***, işte ben de onun için ***türkü söylüyorum***." (2233).

Safar endi, alġından ese, bütünda ḳatı bolşevik jürekli bolġandı. Alġın Hasannı ḳoşunda turġan Safar bügün aḳıllı partizanla bla aġaçlada, ḳollada, tav̇lada, ḳayalada, dorbunlada ***aylanadı****.* "Safar artık her şeyden önce sıkı sıkıya Bolşevik yürekli oldu. Önceleri Hasan'ın çiftliğinde kalan Safar, bugün akıllı partizanlar ile ormanlarda, vadilerde, dağlarda, kayalıklarda, mağaralarda ***dolaşıyor***." (355).

*Biz a, tuthan işibizni bardırırġa ant etgenbiz da, jolubuzġa **barabız**.* "Biz başladığımız işi bitirmek için yemin ettik, yolumuza ***gidiyoruz.***" (326).

*Nek **çaçasız** meni mülkümü? – dep, atın ķamiçi bla tartıp, üsübüzge urup, at ayaķ tübünde maltap, ķamiçi bla tüygen edi.* "Neden benim mülkümü ***dağıtıyorsunuz***? deyip atını kırbaçla dürtüp üzerimize çevirip atın ayağının altında çiğneyip kırbaçla dövmüştü." (2071).

*Stoldan sol janına aylansañ, oñ janında körünñença, unduruķ körünedi. Stolnu üsü bla ķarap, eki ullu tereze köget bahçaġa **açıladıla.*** "Masadan sol tarafa dönseniz, sağ tarafta göründüğü gibi karyola görünüyor. Masanın üstünden bakan iki büyük pencere, meyve bahçesine ***açılıyor***." (1634).

*Ķoş tamata, sen a jarıķ bolup, ķonaķġa alġanıña bek **ıspas eteme**.* "Çiftliğin lideri, sen de güler yüzle misafirliğe kabul ettiğin için çok ***teşekkür ediyorum***." (1270).

*Sen meni atımı da **bilese**, men seni **tanımayma**, – dep, Hajimırza sözün boşaġandan sora, kelgen, allına iyilip, jerde çöpçüknü ķoluna alıp, tögeregine ķaray juv̇ap etgen edi.* "Sen benim adımı bile ***biliyorsun***, ben seni ***tanımıyorum***, diyen Hacimırza, sözünü bitirdikten sonra gelip önüne eğilerek yerdeki küçük saman parçacığını eline alınca etrafına bakarak cevap vermişti." (1045).

*Ekisi da eki tuv̇ġan ķarındaşça ösgendile. Biri birinden alaşaraķ, ķalın kökenlirek **körünedi.*** "Biri birinden daha kısa, daha çok çalılıklı ***görünüyor.***" (1278).

*Biz, malçıla, jañı haparġa tıñılarġa bek **süyebiz**, – dep, ķonaķlanı ķıshanda, ķonaķla keziv̇-keziv̇ bilgenlerin haparlaġan edile.* "Biz çobanlar, yeni hikâye dinlemeyi pek ***seviyoruz***, deyip misafirleri sıkıştırınca misafirler de sırayla bildiklerini anlatmışlardı. " (1149).

*Alanı bolġan jerlerin siz **bilesiz**, alanı siz tabıp kelginçiññe deri, eligizden keterik tüyülbüz», – dep, jarlı ellileni boyunlarından örge asıp turuv̇çu edile.* "Onların olduğu yerleri ***biliyorsunuz***, siz onları bulup gelinceye kadar köyünüzden gitmeyeceğiz." diyerek zavallı köylüleri baş aşağı asıvermişlerdi." (213).

*Jerde uġay, tap, suv̇da da suv̇ çabaķlay **jüzedile.*** "Toprağı bırak, hatta ırmakta bile balık gibi ***yüzüyorlar.***" (2186).

*İgi ķulaġımı salıp **tıñılayma**.* "İyice kulak verip ***dinliyorum***." (2286).

– Ḳayda aytsañ da, tolusunlay aytırıñı ***tileyme****, – dep, ḳatlap tiledim.* "– Nerede anlatırsan, tamamını anlatmanı ***istiyorum***, diye ekleyip istedim." (1613).

Sen tersine nek ***ḳaraysa****?* "Sen neden diğer tarafa ***bakıyorsun***?" (2669).

Ögüz sav̇lay sıyınñan ekiḳulaḳ ḳazanladan beşi ***ḳaynaydı.*** "Öküzün tamamının sığdığı iki kulplu tencerelerden beşi ***kaynıyor.***" (1740).

Sen da, men da ***tanıybız.*** "Sen de ben de ***biliyoruz."*** (2183).

Ḳoşdağıla barı da bir av̇uzdan, barıbız da birge ***tileybiz****, süyseñ - jır jırla, süyseñ - hapar ayt dep, ḳısıp tohtağanda, mudah jaş alanı tileklerin toltururġa söz bergen edi.* "Çiftliktekilerin hepsi bir ağızdan: "Hepimiz ***istiyoruz***, istersen türkü söyle, istersen hikâye anlat." diye sıkıştırıp beklediklerinde hüzünlü çocuk onların isteklerini yerine getirmeye söz vermişti. " (1161).

Boş, jañılıp ***jürüysüz****, ol siz etgen murat tolurġa amalı bolġan zat tüyüldü!* "Boşuna ***hata ediyorsunuz***, sizin yaptığınız şey, başarma imkânı olan bir şey değildir." (317).

Partizanlanı komandiri Musosnu köküreklerine ḳatı ḳısıp ***ḳuçaḳlaydıla****.* "Partizanların komutanı olan Musos'u göğüslerine sıkıca bastırıp ***kucaklıyorlar.***" (2345).

– Bu hapçuklanı ḳaydan jıyġansız? – dep sorġanda, aḳla barı, jerge ḳarap, ḳızıl partizanlanı komandirlerini soruv̇una juv̇apnı jerde ***izleydile.*** "– Bu eşyaları nereden topladınız? diye sorduğunda Beyazların hepsi yere bakarak Kızıl Partizanların komutanlarının sorusunun cevabını yerde ***arıyorlar***." (2314).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Men bılaydan ketgenlikge, sen kesi sabiyiñi unutup ḳoyarıḳsa dep ***aytmayma****, alay ḳızıma, men kelginçiññe deri, sen meni orunuma ḳalġanıñı bildirirge dep aytama, – degen sözle bla Hajimırza, tükürügün ḳıynalıp juta, halḳ allında bu jol bolmasa söleşmegeni sebepli, beti ḳızarıp, sarġalıp, köp türlü türlenip, terlegeni da burununu sırtı bla ağıp, sözün boşadı.* "Ben buradan gider gitmez sen kendi çocuğunu unutuvereceksin ***demiyorum***, fakat kızım için, ben gelinceye kadar benim yerimi senin alacağını söylüyorum, dediği sözlerle Hacimırza, bu yol olmasa halk önünde konuşmadığı için zar zor yutkunup, yüzü kızarıp, bozarıp ve şekilden şekle girip burnu ve sırtından ter akarak sözünü bitiriyor." (621).

Allay tavuşsuz keçeni jalanda keçe uçhan ķara ķuzġunnu kün bathan janında sanlap bir arada bir ķıçırġanı bla meni ayaķ tavuşumdan sora juķ ***buzmaydı***. "Öyle sessiz geceyi yalnızca gece uçan siyah kuzgunun batı tarafında ara sıra bağırmasından ve benim ayak sesimden başka bir şey ***bozmuyor***." (2245).

Biz ķonaķdan ***ķaçmaybız***. "Biz misafirden ***kaçmıyoruz.***" (1409).

Men Ķasbotnu kökbaş eşekden başha ***körmeyme***. "Ben Kasbot'u boz eşekten farklı ***görmüyorum***." (1759).

*Anda, ala ķaraġan uzaķ özende, tanklaġa üyrenñen ulanlanı tüplerinde ķurç atlarını «kişnegenlerine» tıñılay, biri birin osal körgen sunup: «***Körmeyse*** alanı!» – dep, ekisi da bir birge tiyip, körgüztürge küreşe edile.* "Orada, onların baktığı uzak vadide, tanklara alışan çocuklar, altlarındaki güçlü atların kişnemelerine kulak veriyor, biri, diğerini işe yaramaz olarak görüp: "***Görmüyorsun*** onları!" deyip ikisi de birbirine dokunarak birbirlerine göstermeye çalışıyorlardı." (2207).

Meni közüm jetgen jerde bıladan başha çırpı da ***körünmeydi.*** "Gözümün ulaştığı yerde bunlardan başka çalılık ***görünmüyor***." (1281).

Ma bügün da ***bilmeydile***! "İşte bugün de ***bilmiyorlar***!" (1255).

1. 2. 5. 1. 2. 1. 1. 4. Gelecek Zaman

Gelecek zaman kipi, henüz gerçekleşmemiş bulunan; ancak, eylemin gösterdiği oluş ve kılışın gelecekteki bir zaman kesiminde mutlaka gerçekleşeceğini bildiren bir kiptir. Yapılacak iş niyet hâlinde olsa bile, gerçekleşmesinde kesinlik bulunduğu için bu ekle kurulan gelecek zaman kipinde bir kesinlik vardır. Bu görev ekin aslî görevidir (Korkmaz, 2009: 623).

Eski Türkçe döneminde gelecek zamanı ifade etmek için *-GAy, -DAçI, -çA, -çI* ve *-sIk* ekleri kullanılmıştır (Alyılmaz, 1994: 94; Gabain, 2007: 81-82). Tarihî Kıpçak Türkçesinde gelecek zamanı göstermek üzere çeşitli şekiller kullanılmaktadır. Bunlardan tarihî Kıpçak Türkçesi için gelecek zaman bildiren en temel yapı *-GA, -GAy* ve *-KAy* ekleriyle yapılandır. Ayrıca Kıpçak metinlerinde gelecek zaman için *-AsI, -IsAr, -UsAr, -sAr* ve az da olsa *-AçAK* eklerinin de bulunduğu görülmektedir (Güner, 2013: 226).

Karaçay-Balkar Türkçesinde gelecek zamanı *-lIK, -lUK -(A)rIK, -rUK* ekleri karşılar (Tavkul, 2000: 32). *Karaçay-Malkar Tilni Grammatikası* adlı eserde, bu eklerin

aslında *-IrlIK* ve -UrlUK ekinden türediği, ekin eylem köküyle birleştiğinde uğradığı asimilasyon sonucunda /r/ ve /l/ ünsüzlerinden sonra, ek bünyesinde bulunan *-Ir* ve *-Ur* hecesinin düştüğü, yine ekin eylem köküyle birleştiğinde uğradığı asimilasyon sonucunda *-Ar-* ile biten eylem köklerinden sonra, ekin bünyesinde bulunan -l ünsüzünün düştüğü belirtilmiştir (Baskakov vd., 1966: 212-213). I. tip şahıs zamirleriyle kurulur. Olumsuz şekli *tül* veya *tüyül* "değil" kelimesi ile yapılır (Tavkul, 2007: 912).

Tablo 1. 36. Gelecek Zaman Ekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
-GAy, -DAçI, -çA, -çI ve -sIk	*-GA, -GAy, -KAy, -AsI, -IsAr, -UsAr,- -sAr, -AçAK*	*-lIK, -lUk, -(A)rIK, -rUK*

Olumlu Çekim Örnekleri

*Biz uzaḳ jol **barlıḳbız**, keç etmegiz.* "Uzun yola ***gideceğiz***, bizi geciktirmeyin." (310).

*Bu atları esgerilgen beş adamnı tambla keçe sağat törtde öltürürge **barlıḳdıla**.* "Bu isimlerini hatırladığımız beş adamı yarın gece saat dörtte öldürmeye ***gidecekler***." (473).

*Sağış eteme da, bu zat bla sen maña **kellikse** dep bilmeyme...* "Sen bana ne mazeretle ***geleceksin*** diye düşünüyorum, ama bilmiyorum… " (1061).

*Bir türlü bir essizlik bolunsa, barına da ölüm **berillikdi.*** "Bir çeşit dikkatsizlik olsa hepsi ölüme ***kurban gidecekti***." (2737).

*Endi meni juv̇uğum-teñim joḳ, mında ḳalay **turluḳma**?* "Artık eşim dostum yok, burada nasıl ***kalacağım***?" (638).

*Bügün da sen meni boyunuma salğan amanatıñı kesimi köz ginjimi saḳlağança saḳlarıma tolu **iynanırğa bolluḳsa**, men seni kibik din ahlusu bolğan adamlanı janımdan kem ḳoymay süyeme.* "Bugün de senin bana verdiğin emanetini gözbebeğimi korurmuş gibi

koruyacağıma tamamen ***inanacaksın***, ben senin gibi din dostu olan insanları canımdan çok seviyorum.” (630).

Meni endi atım da soluġan bolur, emçek atam bılayda elden çıķġan jerge kelip, meni ***saķlap turluķdu****, men atlanayım.* “Artık atım dinlenmiştir, manevi babam burada köyün çıkışına gelip beni ***bekleyecek***, ben atıma bineyim.” (1106).

– Bügeçe ekibiz da birge uzaķ ***jolovçu bolluķbuz****, – dep, Aliymırzanı çaķırġanın bildirgen edi.* “– Bu gece ikimiz birlikte uzak bir ***yolculuğa çıkacağız***, diyerek Aliymırza’nın çağırdığını haber vermişti.” (910).

Siz bügeçe bu borçnu toltursagız, ol duniyada ***jarıķ betli bolluķsuz.*** “Siz bu gece bu görevi yerine getirseniz o dünyada ***yüzünüz gülecek.***” (925).

Bir kün tuvġanma, bir kün ***öllükme****, busaġat barıp, itden tuvġan ķart ķabannı ķarın javun tışına tögüp kelirme, – dep, Hajimırza jaratılġanlı ķızmaġança ķızıp, sekirip örge ķobup, üyünü arasında Hajimırzanı ķart atasından beri ķalġan, çıpıñña taġılıp turġan ķara ķamanı sermep alıp, kesin eşikge ķızıv urġan edi.* “Bir gün doğdum, bir gün ***öleceğim***, şimdi gidip itten doğan ihtiyar domuzun işkembesini sökeceğim, diyen Hacimırza daha önce hiç kızmadığı kadar kızıp sıçrayarak ayağa kalkmış, evinin ortasında Hacimırza’nın ihtiyar babasından kalan, kirişe asılı duran siyah hançeri çekip alarak kendini kapıya atmıştı.” (1096).

Bizde tavlula: «Bir kün tuvġanbız, bir kün ***öllükbüz****», – dep boş aytadıla*. “Bizde dağlılar: “Bir gün doğmuşuz, bir gün ***öleceğiz.***” diye boş konuşuyorlar.” (1358).

Boş joyķullanasa ansı, menden sen biyikge ***uçarıķsa****», – der da, biyağı savdan ölür da ķalır.* “Boş yere nazlanıyorsun, oysaki sen benden yukarıya ***uçacaksın***!” der ve biraz evvelki serçe, bitkin düşüverir.” (2481).

Kökden tüşgen sıylı Ķurannı tübü bla ötüp, ant etgenden sora, antına ötürükçü kim bolsa da, ol ahıratda jahanim otunda ***janarıķdı****, – dep, Musa efendi da, zulmuçunu etgen artıķlıġına tolu şaġatlıķ etip, ķozuların ayırġan ķoylanı orunnu tar eşigi bla tizgença, aķ palaçnı avuzundan çıķġan açı-açı sözleri hayran etip turġan jarlı halķnı efendi, ķan emgenleni ķarslarına tepsegen, ezilgen halķnı ķan suvun jilyança emgen Ķuran degen aldav bla ol jıyılġan halķnı bütünda injilirça etip, jıyılġanlanı barın da ķaldırmay, Ķurannı tübü bla tizip, ant etdire edi.* “Gökten inen kutsal Kuran’ın altından geçip yemin ettikten sonra, yemininden dönen kim olursa olsun, o kişi ahirette cehennem ateşinde ***yanacaktır***,

diyen İmam Musa, zalimlerin yaptığı kötülüklere tamamen şahitlik ederek, Beyaz cellâdın acı sözleri karşısında hayrete düşen gariban halkı, kanlarının yılan gibi emilmesine izin verenin Kuran olduğunu, hile yaparak söyleyip koyunlar ve kuzuları birbirinde ayıran yeri dar kapı ile hazırlarmışçasına, toplanmış halka eziyet edercesine her birini Kuran'ın altında dizip onlara yemin ettiriyordu. " (277).

*– Aliymırza saña aythan zatnı eterge aytsañ, **ḳoyarıḳbız**, alay tüyül ese ẇa, sen bügeçe duniyadan ḳoraysa, – degen edi.* "– Aliymırza'nın sana söylediği şeyi yapacağını söylersen ***serbest bırakacağız***, eğer öyle değilse bu gece dünyadan siliniyorsun, demişti." (961).

*– Ḳorḳmağız, barığız da **çığarıḳsız**, – dep, Musos ḳonşu tutmaḳ üynü eşigi bla küreşe edi.* "– Korkmayın, hepiniz ***çıkacaksınız***, deyip Musos, komşu tutsak evinin kapısı ile uğraşıyordu." (532).

*Ol adamla saña aythança işle bla seni ḳızıñ jürümegenine men Ḳuran bla **ant eterikme.*** "Kızının, o adamların sana söylediği gibi işler yapmadığına Kuran ile ***yemin edeceğim***." (1089).

*Baş jolnu barsaḳ, ariẇ jerle, taẇla **körürge bolluḳbuz**, tüp jolnu barsaḳ, jolu tınç bolsa da, ḳılanç aylanırġa **tüşerikdi***. "Üst yoldan gidersek güzel yerleri, dağları göreceğiz, alt yoldan gidersek yol rahat olsa da viraj dönerek ***inilecek***." (1583).

Olumsuz Çekim Örnekleri

*Endi men bu hal bla ḳart atamı körmey **turallıḳ tüyülme***. "Artık ben bu şekilde, ihtiyar babamı görmeden ***duramayacağım***" (1219).

*Sen endi anı, jarsıp, artha **ḳaytarlıḳ tüyülse***. "Sen şimdi onu sıkıntı edip geri ***dönmeyeceksin***." (823).

*Kimle: «Ol aña barmaz, ol Safarnı ḳoyup kişige **barlıḳ tüyüldü**», – deydile.* "Kimileri: "O, ona varmaz, Safar'ı bırakıp da başkasına ***varacak değildir***." diyor." (1729).

*Men, ölüp keter üçün da, başıma ol ayıpnı **keltirlik tüyülme***. "Ben ölsem de o ayıbı ***yaşamayacağım***." (726).

*Tap juḳlap turġanlay: «Kesimden sora kişi joḳdu, men eşikni **açarıḳ tüyülme...** kim eseñ da, üyüñe ket... meni... bla... işiñ joḳdu...» – degeññe uşaşlı murulday edi.* "Hatta

uyuklarken: “Kendimden başka kimse yok, ben kapıyı ***açmayacağım***… Kimsen evine git, benimle işin yok!” diyor gibi mırıldanıyordu.” (870).

Alanı bolġan jerlerin siz bilesiz, alanı siz tabıp kelginçiññe deri, ***eligizden keterik tüyülbüz****», – dep, jarlı ellileni boyunlarından örge asıp turuv̇çu edile.* “Onların olduğu yerleri biliyorsunuz, siz onları bulup gelinceye kadar köyünüzden ***gitmeyeceğiz***.” diyerek zavallı köylüleri baş aşağı asıvermişlerdi.” (214).

Alay bügün bizni öltürsele, tambla siz anı üçün tınç ***jaşarıķ tüyülsüz****.* “Fakat onlar bugün bizi öldürseler yarın siz bu sayede rahat ***yaşayacak değilsiniz***.” (230).

1. 2. 5. 1. 2. 1. 1. 5. Geniş Zaman

Geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zaman kesimindeki oluş ve kılışları içine alır. Her üç zaman arasında gidip gelen bir esnekliğe sahiptir. Ekte esas itibarıyla “her zamanı” içine alan bir üsreklilik işlevi vardır. Bu işlevi dolayısıyla sık sık yapılan, alışkanlık ya da âdet hâline gelen veya her zamanı kapsayan ve genellik taşıyan oluş ve kılışlar hep bu kiple anlatılır (Korkmaz, 2009: 637).

Eski Türkçe döneminde geniş zamanı *r, -Ar, -Ir* ve *-Ur* ekleri karşılar (Gabain, 2007: 80). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de geniş zaman eki yine *-r, -Ar, -Ir* ve *-Ur* eklerinin şahıslara göre çekimlenmesiyle gerçekleşir (Güner, 2013: 213).

Karaçay-Balkar Türkçesinde de geniş zamanı ifade etmek için *-r, -Ar, -Ir* ve *-Ur* ekleri kullanılır (Baskakov, 1699: 210). I. tip şahıs ekleriyle çekimlenir. Olumsuz şekli -*mAz* olumsuzluk ekiyle yapılır (Tavkul, 2007: 912).

Tablo 1. 37. Geniş Zaman Ekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
-r, -Ar, -Ir, -Ur	*-r, -Ar, -Ir, -Ur*	*-r, -Ar, -Ir, -Ur*

Olumlu Çekim Örnekleri

Uġay, sav̇ bol, üyge bara turурġa boşamayma, sen kesiñ bek bazınñan bir igi tiri jaşnı da alıp, arı, bizni üyde adamġa da bildirmey, at oruñña keligiz, men sizni anda

saķlarma. "Hayır, sağ ol, eve girmek için vaktim yok, en güvendiğin iyi bir çevik delikanlıyı da alıp kimseye haber vermeden bizim eve, ahıra gelin, ben sizi orada ***beklerim***." (896).

Oho, siz ķoşha kirigiz, atlaġa biz ***ķararbız,****– dep, eki jaş adam çıġıp, bek jarıķ bolġan edile.* "Haydi, siz çiftliğe girin, atlara biz ***bakarız***, diyen iki genç adam çıkmış, pek sevinmişlerdi" (1133).

– Kel üyge, juv̇uķ bol, atıñ da biraz solusun da, bav̇ġa ***jıyarbız,*** *– dey, Hajimırza, ķonaķnı ķatında teñ tohtap, üyünü eşigine aylanıp tebiregen edi.* "– Eve gel, buyur, atın da biraz dinlensin, ***bağlarız***, diyen Hacimırza, misafirin tam yanında durup evin kapısına dönerek hareket etmişti. " (1030).

Eşekle bla bir oruñña jıyıp ***keserme*** *men sizni!* "Eşekler ile aynı yere koyup ***keserim*** ben sizi!" (255).

– Etseñ da ***eterse****, etmeseñ da, seni men balalarıñdan ayırırma, – degendi*. "– Yaparsan ***yaparsın***, yapmazsan seni çocuklarından ayırırım, demişti." (1235).

Arba bla alıp ķutulsaķ, oġarı jol tüşgeññe deri arba bla ***barırbız,*** *andan arı v̇a atla bla* ***keterbiz****, – dep, törtev̇len da onov̇laşhan edile.* "Arabayla alıp kaçınca yukarıdaki yolu inene kadar araba ile ***gideriz***, ondan sonrasını da at ile ***gideriz***, deyip dört kişi karar vermişti." (1861).

Alaġa jer salıp boşaġandan sora, bılayġa çıķ, men bılayda ***bolurma****, – dep, ķabaķ eşikni janında av̇ananı körgüztgen edi.* ". Eyerlemeyi bitirdikten sonra buraya çık, ben burada ***olurum***, diyerek avlu kapısının yanındaki silüetini göstermişti" (907).

Közüne terekni çırpıları barı da ilyaçinle ***bolurla****.* "Ağacın çalılıklarının hepsi, gözünde doğan ***olur***." (2471).

Ne ***ölürme****, neda anı men onlap ķaytarırma...* "Ya ***ölürüm*** ya da o işi ona ödetirim..." (1095).

Sabiylerigizni uruġa ķuyup, ot salıp ***küydürürbüz****.* "Çocuklarınızı kuyuya atıp ateşe vererek ***yakarız***." (213).

Men alaġa eterimi ***körürsüz.*** "Benim onlara yapacağımı ***görürsünüz***." (2070).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Biz beş-altı adam ölgenlikge, azatlıķ üçün küreşgen ķara halķ savlay ***ölmez****.* “Bizden beş altı kişi ölse bile özgürlük için mücadele eden zavallı halkın tamamı ***ölmez***” (481).

Halķıbız alanı atların bir zamanda da ***unutmaz****!* “Halkımız onların isimlerini hiçbir zaman ***unutmaz***!” (2726).

Sen anı maña aytdıñ ese da, anı kişi eşitmesin, andan sora sen adamġa ***sanalmazsa****, – dep açıvlanñandı.* “Bunu bana söylemiş olsan bile kimse duymasın, ondan sonra sen adamdan ***sayılmazsın***, diye öfkelendi.” (1233).

Alay biyle, bayla da sizge boşunlay boyun salıp ***ķoymazla****.* “Fakat zenginler, durduk yerde boyun eğip toprakları size ***bırakmazlar.***” (1428).

1. 2. 5. 1. 2. 1. 2. Tasarlama Kipleri

Karaçay-Balkar Türkçesindeki tasarlama kipleri şart, istek, gereklilik ve emir kipi şeklindedir.

1. 2. 5. 1. 2. 1. 2. 1. Şart Kipi

Şart çekimi yalnızca şekil bildirir ve tasarlanan hareketin şart şeklinde olduğunu ifade eder. Bir şekil çekimi olarak, daha sonraki bir olayın niteleyicisine işaret ettiği için, bizi, gelecek ve geniş zamana yönlendirir. Gerçekleştirilmesi istenen, başka bir olay için şart koşulan eylemin belirli bir zamanı yoktu; bu yüzden, geleceğe ve geniş bir zamana yayılmıştır (Karaağaç, 2013: 371).

Eski Türkçe döneminde şart kipin, *-sAr* eki karşılarken (Alyılmaz, 1994: 109; Gabain, 2007: 91), tarihî Kıpçak Türkçesinde ek *-sA* şeklini almıştır. Sadece Gülistan Tercümesi’nde teklik 2. şahısta ekin *-An* ile genişletilmiş *-sAñAn* biçimine rastlanmıştır (Güner, 2013: 243).

Karaçay-Balkar Türkçesinde şart kipi *-sA* eki ile yapılır. Olumsuz şekli ise eylem gövdesine *-mA* olumsuzluk eki getirilerek kurulur (Baskakov vd., 1966: 215, 216). II. tip şahıs ekleriyle kullanılır.

Tablo 1. 38. Şart Çekimi Ekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.

-sAr	*-sA*	*-sA*

Olumlu Çekim Örnekleri

*Endi bügeçe bılayda **ķalsam**, ķalay bolluķ bolur?* "Şimdi, bu gece burada ***kalsam*** nasıl olacak?" (164)

*Çapırılıp, jasanıp, ösüp kelgen gokka hansçıķnı, eltip, jaşaṿ künlerin ertte boşaġan boķur çıġana terekge **jalġasañ**, anı jaşaṿu ķalay bolur?!* "Kabarıklaşarak süslenip gelişen çiçekçiği götürüp de ömrünü çoktan tüketmiş mantar dikeni ağacına ***eklesen*** onun hayatı nasıl olur?!" (761).

*Közlerin **ķaķsa**, uzun ķara kirpikleri közçüklerin biteṿ jabıp ķoya edi*. "Közlerini ***kırpsa*** uzun siyah kirpikleri gözlerini tamamen örtüp bırakıveriyordu." (2151).

*Söznü biz batır **salsaķ** da, ala bizden köp oñlu edile.* "Cesurca ***konuşsak*** da, onlar bizden çok güçlüydü." (1539).

*Andan köp ozmay **tohtasağız**, ķolay bolur!* "Bu yüzden çok geçmeden ***dursanız*** iyi olur!" (309).

*Jıyılıṿ dep **atasala** da, jıyılġan a Ķasbotnu ķarsına ayaķ bükgenle edile.* "Toplanma diye ***adlandırsalar*** bile toplanan insanlar da Kasbot'un alkış sesinde dans edenlerdi." (1949).

*Men köken tereklege ķararġa **küreşsem** da, eki közüm a ķızıl almaları butaķların jerge tirep turġan alma tereklege ķaraydıla.* "Çalı ağaçlarına bakmaya ***çalışsam*** bile iki gözüm de kızıl elmalı dalları yere deyip duran kırmızı elma ağaçlarına bakıyor." (1557).

*Sen ol haparnı, menden ese, başha adamnı aṿuzundan **eşitseñ** igi edi.* "Sen o haberi benden değil de başka birinin ağzından ***işitsen*** iyidir." (803).

*Eşikden adam **kirse**: «Ne hapar, ne eşitiledi? – dep, allına çaba edi.* "Kapıdan biri ***girse***: "Ne haber, ne duyuluyor?" diye önüne koşuyordu." (1931).

*Adamlanı ķoy, boş ķareldini ķoy, mallanı oķuna, ķızıl mallanı **körsele**: «Bolşevikdi, ur da ķoy!» – dep, urup öltüredile.* "İnsanları bırak, boş karaltıyı bırak, hayvanları dahi, Kızıllara ait hayvanları ***görseler***: "Bolşevik, vuruver!" diye vurup öldürüyorlar." (1511).

Olumsuz Çekim Örnekleri

*Kerti aytasa, men **jırlamasam**, kim jırlar!..* "Doğru söylüyorsun, ben ***söylemesem*** kim söyler!" (2220).

*Jırla, jırla! Sen **jırlamasañ,** kim jırlar!..* "Söyle, söyle! Sen ***söylemesen*** kim söyler!" (2218).

*– Da sen bla men bir birni bılay buşuv kӧrgen künübüzde **boluşmasaḳ**, kim bizge boluşuruḳdu, ol işni endi sen maña ḳoy, sen bılay bu honşu elleni birinde keçine tur, men anı bir janına eterme, sora saña adam iyerme, – dep, salamlaşıp ayırıldıla.* "– Sen de ben de böyle kederlendiğimiz günlerde ***yardımlaşmasak*** bize kim yardım edecek, sen artık o işi bana bırak, sen böyle komşu köylerden birinde oyalanadur, ben onu bir halledeyim, sonra sana adam gönderirim, deyip selamlaşarak ayrıldılar." (858).

*Tap jav̇luḳnu av̇uzuna **suḳmasala** da, Aminat, eştada, ḳıçırıḳ etallıḳ bolmaz edi.* "Mendili ağzına ***sokmasalar*** bile Aminat, muhtemelen feryat etmeyecekti." (955).

*Anı eki ḳoluna ḳarasañ, **süyseñ-süymeseñ** da, esiñe sanḳılçaḳnı çüyre aylandırıp ḳarasañ körünñen tırmılağa uşay edile.* "Onun ellerine bakarsanız ***isteseniz de istemeseniz de*** aklınıza kırkbayırı ters çevirip baktığınızda görünen çizgileri getiriyordu." (2019).

Bermesele *da, anı üçün bizge kişi işekli bolluḳ tüyüldü*. "***Vermeseler*** bile, onun için bizden şüphelenecek değiller." (1856).

1. 2. 5. 1. 2. 1. 2. 2. İstek Kipi

İstek çekimi yalnızca şekil bildirir ve tasarlanan, umulan ve istenen bir eylemi ifade eder. İstek çekimi, bir şekil çekimi olarak, gerçekleşmemiş, ama gerçekleşmesi istenen bir olaya işaret ettiği için, bizi, gelecek ve geniş zaman gönderir. Umulan, beklenen ve gerçekleştirilmesi istenen olayın zamanı yoktur; dilek ve istek, geleceğe ve geniş bir zamana yayılmıştır (Karaağaç, 2013: 373).

Köktürk Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi döneminde henüz müstakil bir istek kipi inkişaf etmediğinden istek ifadesi, gelecek zaman kipi içerisinde ifade edilmiştir (Bulak, 2017: 315-316). Yani Eski Türkçe döneminde istek kipini ifade etmek için kullanılan ek *-gAy* ekidir. Tarihî Kıpçak Türkçesinde doğrudan doğruya istek kipini karşılayan bir yapı yoktur. Bu bağlamda emir eklerinde istek ifadesi de bulunmaktadır. Ancak bazı eserlerde az da olsa isteği ifade etmek üzere *-A* ekinin

kullanıldığı görülmektedir. Bu örnekler de çoklukla teklik 3. şahıs tarafından yapılması istenilen o iş, oluş veya hareketleri karşılamaktadır (Güner, 2013: 242).

Karaçay-Balkar Türkçesinde istek kipi çekimi için Tavkul, *-ArI keledi* yapısıyla istek kipinin oluşturulduğunu, bu yapıyla birlikte ikinci tip şahıs zamirlerinin kullanıldığını belirtmiştir (Tavkul, 2007: 913). Bunun yanında, tarihî Kıpçak Türkçesinde olduğu gibi Karaçay-Balkar Türkçesinde de istek çekimi kurulurken emir çekimi eklerinden faydalanılmış, emir çekimi ekleri de istek çekimi işleviyle kullanılmıştır.

Tablo 1. 39. İstek Çekimi Örnekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
-gAy gelecek zaman eki, istek kipi oluşturmak için de kullanılmıştır.	Emir kipi ekleri istek kipi göreviyle kullanılmıştır ve nadir olarak *-A* eki, istek kipini ifade etmiştir.	*-ArI keledi* *ve* *emir çekimi ekleri*

Olumlu Çekim Örnekleri

– Hajimırza, üyüñü bek köp izlep, küçden tapdım, bılayda bir kişi bolmasa edi v̇a, bir da tüzelip kelallıḳ tüyül edim. Sav̇ ḳallıḳ, ol igi boluşdu, – degeninde, Hajimırza kesi kesine: «Endi v̇a ne hadaġa eteyim, bu, kim ese da, meni alay boş izlep kelmeydi, başha adamda ***ḳalayım*** *dese edi, ol beri aşırġan adamnı üyünde da ḳalır edi.* "– Hacımırza, evini çok fazla aradım, zor buldum, eğer burada kimse olmasaydı hiç ısrarla gelebilecek değildim. Sağlıklı yaşa, iyi oldu, dediğinde Hacımırza kendi kendine: "Peki şimdi nasıl feryat edeyim, bu kişi kimse, beni öyle boşuna arayarak gelmemiş, başka birinde ***kalayım*** deseydi, onu buraya gönderen kişinin evinde kalırdı." (1036).

– Men tereze ḳatına olturурġa ırazıma da, bılayġa ***çögeyim****, – dep, terezeni ḳatına olturġan edim.* "– Ben pencere kenarına oturmaktan memnun olurum, böyle ***oturayım***, deyip pencerenin yanına oturmuştum." (1641).

*– Da, hayda, turmayıḳ, tañ atarġa elden tışına **çıġayıḳ**, – dep, ekisi da, üynü ḳatı begite, eşikge çıḳġan edile*. "– Öyleyse haydi, durmayalım, tan atıncaya kadar köyden ***çıkalım***, dedi, ikisi de evi sıkıca kapatıp kapıya çıkmışlardı." (1116).

*– Keç boladı, kel, **keteyik**! – dep ḳıçırdı.* "– Geç oluyor, gel, ***gidelim***! diye bağırdı." (1607).

*Anı 3–çü imperiyanı ḳırtçıġası bir **julḳsun**...* "Onu Üçüncü İmparatorluğun atmacası bir ***yolsun***… " (2606).

*Zulmu küydürgen sanlarım sende erkin **solusunla**.* "Zalimin yaktığı uzuvlarım sende rahat ***nefes alsın***." (1957).

*Ölgenni tatıv̇un ol da bir **körsün**.* "Ölümün tadını o da ***tatsın***." (2251).

*Töppesinden enişge **ḳuyçu**, – dep, agent ḳızıl askerçini başından enişge ḳaynar suv̇nu ḳuydurdu.* "Başından aşağıya ***dök***, diye casus, Kızıl Asker'in başından aşağıya kaynar suyu döktürdü." (2682).

Olumsuz Çekim Örnekleri

*Salim üyge kirgenley oḳuna, sermep, oñ janında könçek hurjununda ḳol jav̇luġun çıġarıp, başın bulġav̇ bla Mustafaġa hayda, **turmayıḳ** dep bildirgen edi.* "Salim eve girdikten hemen sonra pantolonunun sağ tarafındaki cebinden mendili çekip çıkarıp başını sallayarak Mustafa'ya: "Haydi, ***durmayalım**.",* demişti." (953).

*– Ol **ḳorḳmasın**, men andan başha adamġa janım içimde bolup barmam.* "O ***korkmasın***, ben canım sağken ondan başka kimseyle olmam." (1758).

*Sen anı maña aytdıñ ese da, anı kişi **eşitmesin**, andan sora sen adamġa sanalmazsa, – dep açıv̇lanñandı.* "Bunu bana söylemiş olsan bile kimse ***duymasın***, ondan sonra seni adamdan saymazlar, diye öfkelendi." (1232).

*«Ḳalġanla da kelin **ölmesin** dey edile, kesi da men **ölmeyim** dey edi».* ""Başkaları gelin ***ölmesin*** diyordu, kendisi de ben ***ölmeyeyim*** diyordu"." (1846).

1. 2. 5. 1. 2. 1. 2. 3. Gereklilik Kipi

Gereklilik çekimi, yalnızca şekil bildirir. Gereklilik çekimi, tasarlanan ve gerçekleşmesi gereken bir olaya işaret eder. Gereklilik, ihtiyaç, geleceği ilgilendiren bir

konu olduğu için, gereklilik çekimi, bizi, gelecek ve geniş zamana gönderir (Karaağaç, 2013: 375).

Ayrı bir çekim ekinin bulunmadığı Eski Türkçe devresinde eylemde gereklilik kavramı, ya doğrudan doğruya gelecek zaman çekimiyle ya gelecek zaman sıfat-eylemine ve şart şekline *kerek* sözünün ilâvesiyle ifade edilmiştir (Öner, 2013: 207). Tatihî Kıpçak Türkçesinde gereklilik kipi ya zaman eklerinin, özellikle de gelecek zamanın, gereklilik görevinde kullanılmasıyla ya da *-Ar, -sA, -mAK, -mAḫ kerek* yapılarıyla ifade edilir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde örnekleri az da olsa *-mAlI* ekiyle ve *kerek+eylem+-GAy~-KAy + şahıs eki* biçiminde yapılan gereklilik biçimleri de mevcuttur. Bu metinlerdeki bir diğer gereklilik kuruluşu ise *+GA tiyesidir/tiyişlidir* şeklindeki analitik yapıdır (Güner, 2013: 249).

Karaçay-Balkar Türkçesinde gereklilik kipini ifade etmek için *-rGA kerek* yapısı kullanılır. Bu yapı birinci tip şahıs zamirleriyle kullanılmaktadır (Tavkul, 2007: 913).

Tablo 1. 40. Gereklilik Çekimi Ekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
-gU kerek, kerek+ -sA	*-Ar, -sA, -mAK, -mAḫ kerek,* *-mAlI,* *kerek+eylem+-GAy~-KAy + şahıs eki,* *+GA tiyesidir/tiyişlidir* şeklindeki analitik yapı	*-rGA kerek*

– Endi añıladım. Sıyırıp alsam da, kesi bergendi ***derge kerekme****, – dep, soldat sın ḳatdı.* "Zorla almış olsam bile kendisi verdi ***demem gerekir***, diyen asker donakaldı." (2655).

Ezilgen halḳlanı azat etip, vlastnı alanı ḳollarına berir üçün, janın-ḳanın ayamay küreşgen Lenin bizge jol körgüztedi, biz a ol jol bla tav̇kel ***barırġa kerekbiz****.* "Ezilen halkları hür bırakıp egemenliği onların eline vermek için canını kanını esirgemeden

mücadele eden Lenin bize yol gösterdi, bizim de o yoldan cesurca ***yürümemiz gerekir.***" (1433).

Sizni ayaḳlarıġız, ḳanatlarıġız jerde jürügen, hav̇ada uçarġa ***erkin bolurġa kerekdile.*** "Ayaklarınız toprakta yürümek için, kanatlarınız da havada uçmak için ***özgür olmalı***." (1421).

Siz anı ***bilirge kereksiz***. "Bunu ***bilmelisiniz***." (308).

Kök, jer, suv̇ em taş da jarlı halḳnı ***ḳoluna kelirge kerekdile***. "Gökyüzü, toprak, su ve hatta taşın bile hhhzavallı halkın ***eline geçmesi gerekir.***" (1425).

Bügeçe tutmaḳnı ***buzarġa kerekdi***. "Bu gece hapishaneyi ***dağıtmamız gerek***." (481).

1. 2. 5. 1. 2. 1. 2. 4. Emir Kipi

Emir çekimi yalnızca şekil bildirir ve tasarlanan hareketin emir şeklinde olduğunu ifade eder. Emir çekiminde zaman ifadesi bulunmaz; buyurulan yapma veya olmanın, dil kullanıcısı tarafından gerçekleştirilmesi istenen eylemin belirli bir zamanı yoktur (Karaağaç, 2013: 370).

Eski Türkçe döneminde emir kipi, diğer kiplerde olduğu gibi tek bir ek olarak değil, kişilere göre değişen eklerle ifade edilir. Kişiye göre farklı şekilleri olan emir ekleri, aynı zamanda kişi anlamı da taşıdığı için ayrıca kişi unsuruna ihtiyaç duymaz. Bu sebeple emir ekleri, eylem çekiminde kullanılan bir tür kişi unsuru olarak kabul edilir (Bulak, 2017: 281). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de emir kipinin çekimi, şahıslara göre farklılık gösterir (Güner, 2013: 234). Eski Türkçe ve tarihî Kıpçak Türkçesi dönemlerinde, emir kipi için geçerli olan bu durum, Karaçay-Balkar Türkçesi için de geçerlidir (Buran ve Alkaya, 2019: 578).

Karaçay-Malkar Tilni Grammatikası adlı eserde emir kipi hakkında bilgi verilirken, bu kipin ikinci ve üçüncü şahıslarda geçerli olduğu, birinci şahıslarsa emir kipinin kullanılmadığı, ikinci şahıslarda emir kipini ifade etmede *-IGIz* ve *-UGUz* eklerinin, üçüncü tekil şahısta ise *-sIn* ve *-sUn*, üçüncü çokluk şahısta *-sInlA* ve *-sUnlA*, ayrıca yine ikinci teklik şahısta *-çI* ve *-çU* eklerinin de emir kipini ifade etmede kullanıldığı dile getirilmiştir (Baskakov vd, 1966: 196-197).

Karaçay-Malkar Tilni Morfologiyası adlı eserde, emir çekimi için *Karaçay-Malkar Tilni Grammatikası* adlı eserde verilen bilgilere ek olarak, emir kipinin ikinci çokluk şahısla çekiminde kullanılan ekin *-çIGIz* olduğu belirtilmiştir (Ahmatlanı ve Ketençilanı, 2005: 85).

Tablo 1. 41. Emir Çekimi Ekleri

	ET.		Kıp.		Krç-Blk.	
	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk	Teklik	Çokluk
1. şahıs	*-(A)yIn*	*-(A)lIm*	*-(A)yIn, -(A)yIm, -gAyIm, -(I)yIm*	*-(A)lIm, -(A)lUm, -AlIḫ, -AlIK, -lIK, -lIḫ, -AlI*	*-AyIm*	*-AyIK*
2. şahıs	*Eksiz veya -gIl*	*-ñ, -ñlAr*	*Eksiz veya -GIl, -GUl, -GIn, -GUn*	*-ñ, -ñIz, -ñUz, -ñLAr*	*-IGIz, -UGUz, -çI*	*-IGIz, -UGUz, -çIGIz*
3. şahıs	*-zU(n), -çUn*	*-zU(n), -çUn*	*-sIn, -sUn*	*-sInlAr, -sUnlAr*	*-sIn, -sUn*	*-sInlA, -sUnlA*

Olumlu Çekim Örnekleri

*Közüm bla körüp, ḳolum bla ḳatışhan haparnı aytırdan alġa, ol özenni ḳulağım bla eşitgen haparın **aytayım**, – dep, az aḳ urġan, orta ösümlü Orazay kün tuv̇uşda haparın başladı.* "Gözümle görüp karıştığım hikâyeyi anlatmadan önce, o vadinin, kulağımla işittiğim hikâyesini ***anlatayım.***" deyip, teni biraz beyaza çalan orta boylu Orazay, gün doğumunda hikâyesine başladı." (1333).

*Men tor alaşaġa **mineyim***. "Ben doru ata ***bineyim***." (981).

*– Botday, **çapçı**!* "– Botday, ***koş***!" (51).

*– Baltañı **berçi** maña, men alanı, mursanı ḳırġança, ḳırıp aġızayım, –dep, Safar Botdaynı ḳolundan baltanı alırġa ḳolun uzatdı.* “– Baltanı bana ***ver***, ben onları, o ısırgan otunu keser gibi devireyim, diyen Safar, Botday’ın elinden baltayı almak için elini uzattı.” (88).

*– Ol formada üç jıl jaşaġandan sora: «Barıp, ahlularımı bir körmesem, meni duniyam duniya tüyüldü», – degen edi da, «Bar da, ḳart atañı da kör, erikgeniñ da keter, jürek aṿruṿuñu da atаña da **ayt**, **añılat**», – dep, emçek atamı da nöger etip jibergen edim.* “– O şekilde üç yıl yaşadıktan sonra: “Gidip eşimi dostumu görmezsem benim dünyam dünya olmaz!” demişti de, “Git, yaşlı babanı da gör, bezginliğin gider, yüreğinin ağrısını da babana ***söyle***, ***anlat***.” deyip manevi babamı da yoldaş olarak göndermiştim.” (1085).

*Harunnu bet ḳanı da aṿruġan adamġa uşaydı, beline da meni başlıġımı **ḳıssın** da, ḳarınım ötgen etedi dep, eşikge jürüp, adamlanı jürügenleri sel bolġan keziṿge ḳaçarça bildirsin.* “Harun’un yüzü hastaymış gibi duruyor, beline benim başlığımı ***sıkıştırsın***, karnım şişti diyerek kapıya doğru yürüyüp dışarıdakiler azaldığı sırada kaçmak için haber versin.” (489).

*Biz çaphanlay, arbadan jıġılġan kibik **etsin** da **ḳoysun**.* “Biz saldırdığımız zaman, arabadan devrilmiş gibi ***yapsın*** ve ***bıraksın***.” (1859).

*Sora men, ḳoylanı da kim süyse **kütsün**, barıp ol ḳan içgen biyni zıgıt aġaçlarından ḳanımı bir alayım.* “Öyleyse ben gidip o zalim beyin ağaçlarından intikamımı alayım, koyunları da kim isterse o ***gütsün***.” (72).

Hayda, turmaġız, ***kete barayıḳ***, – dep, salamlaşıp, ḳarañı keçe bulutla tübüne taşayıp ketdile. “Haydi, durmayın, ***gidelim***, diyerek selamlaşıp karanlık bulutların altında gözden kaybolup gittiler.” (1271).

*«Keledile! Keledile! **Çaçılıġız!**» – dep, ḳorḳunç taṿuşla çıḳġan edile.* ““Geliyorlar! Geliyorlar! ***Dağılın***!” diye dehşetli sesler çıkmıştı.” (2050).

*Ḳuṿġun atlı anı aythanlay, Safar, tişlerin ḳatı ḳısıp: «Hayda, terk bolayıḳ, atı bolmaġan, kulaklanı atların sıyırıp **minigiz**!* “Tehlike haberini veren atlı bunu söylediği zaman Safar, dişlerini sertçe sıkıp etrafında dönerek: “Haydi çabuk olalım, atı (120) olmayanlar, kulakların atlarını alıp ***bininiz***!” (120).

Turuġuz** da, bir majal mal tutuġuz, – dep onoṿ etgen edi.* “Kalkın***, güzel bir hayvan yakalayın, diye karar vermişti.” (1138).

Tüşügüz *atdan, jamıçı, ķamiçi* ***ķoyuġuz****!* "Attan ***inin***, yamçı ve kamçıları ***bırakın***!" (1132).

Kökde samolötla duv̇uldaġanda, eşitilmey, ıçhınñan söz ķalġan ese da, kim bilsin, alay ķalġanı bar ese, oķusala, ma bu söz ıçhınñandı ***desinle*** *da, kesleri* ***jazsınla****.* "Gökyüzünde uçaklar uğuldadığında, söylenip de işitilmeyen söz olduysa bile kim bilir fakat işitilmeyen söz varsa ve okurlarsa işte bu söz söylenmişti ***desinler*** ve kendileri ***yazsınlar***." (2164).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Bügünden arı sen, ķaytıp, meni üyüme ***kelme****, seni maña hatañ, hayırıñ da kerekli zat tüyüldü.* "Bugünden sonra bir daha benim evime ***gelme***, senin kötülüğün de iyiliğin de bana gerekli değildir." (727).

Sen bizge sabiy haparla ***aytma*** *da, bizden ne zat izley eseñ da, anı ayt!* "Sen bize masal ***anlatma*** da, bizden ne istediğini söyle!" (319).

Tışına çıķġandan sora da, birge ***jokku bolmaġız****, çaçılıp ķaçıġız! – dep, Musos kesini uruş işinden bilgen amalların üyretdi.* "Dışarı çıktıktan sonra ***toplanmayın***, dağılarak kaçın! diyerek Musos, kendi savaş görevinden bildiği taktikleri öğretti." (496).

– Tilerigim da oldu, men haparımı başlaġandan boşaġınçıñña deri, ķoşdan tışına adam ***iymegiz****, tışından içine da kişini ķoymaġız, ma meni tilerigim oldu, – degen edi.* "– İsteyeceğim şey şudur, hikâyemin başından sonuna kadar, çiftlikten dışarı kimseyi ***bırakmayın***, dışarıdan da kimseyi içeri almayın, işte benim isteyeceğim şey budur, demişti." (1168).

1. 2. 5. 1. 2. 2. Birleşik Çekimler

Bildirme ve tasarlama kipleri ile bildirilen ve tasarlanan hareketlerin görülen geçmiş zamanda, öğrenilen geçmiş zamanda veya şart şeklinde ortaya çıktığını veya çıkacağını ifade etmek için birleşik çekimlere başvurulur. Birleşik çekim iki çekimli eylemin bir araya gelmesinden, birlikte kullanılmasından ibarettir. Birleştirilen iki çekimden biri bir şekil ve zamanı, diğeri de başka bir şekil ve zamanı karşılayarak birbirine bağlanan iki şekil ve zamanı birlikte ifade ederler. Bunun için tabii, çekimli eylemlerden birinin eylem kökünün belirli bir mânâ taşımaması, böylece birleşen iki çekimin tek bir eylem kökü etrafında toplanması lazımdır. Şu hâlde birleşik çekimde ortaya çıkan çekimli

şeklin mânâsına eylemlerden biri hem kökü ile hem şekil ve zaman eki ile; diğeri ise yalnız şekil ve zaman eki ile iştirak eder (Ergin, 2009: 319-320).

Çekim sırasında *i-* ek-eylemi çok kez eriyip kaybolmuştur. Buna göre birleşik zamanlı bir eylemin çekim biçimi: *esas eylem + kip eki + i- ek-eylemi + ikinci kip eki (zaman gösterme eki + şahıs ek i*olarak çekilebilir. Birleşik zamanlı eylemlerde *i-* ek-eylemi yalnız görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart kipi ekleri alabilir. Ek-eylemin bu özelliği dolayısıyla, birleşik zamanlı eylemler kendi içlerinde:

1. Hikâye birleşik çekimleri
2. Rivayet birleşik çekimleri
3. Şart birleşik çekimleri olmak üzere üç gruba ayrılır (Korkmaz, 2009: 732-733).

1. 2. 5. 1. 2. 2. 1. Hikâye Birleşik Çekimleri

Birleşik çekimli eylemlerin hikâyesi, bir kip eki almış esas eyleme, *i-* ek-eyleminin geçmiş zaman kipi getirilerek oluşturulur. Hikâye kipi, bildirme ve tasarlama kiplerindeki şekil ve zaman kavramlarına bağlı olarak, geçmişte gerçekleşmiş, hâlen gerçekleşmekte olan ve gerçekleşmesi tasarlanan bütün oluş ve kılışların geçmişte kaldığını bildiren, onları hikâye eden bir birleşik çekim türüdür. Birleşik çekim içindeki esas eylemin taşıdığı şekil ve zaman kavramına göre, bunlar kendi içlerinde bazı biçimlerde çekime girerler (Korkmaz, 2009: 733).

Eski Türkçe, tarihî Kıpçak Türkçesi ve Karaçay-Balkar Türkçesinde hikâye birleşik çekimini kurmak için, ek-eylemin üzerine görülen geçmiş zaman eki getirilir. Eski Türkçe döneminde ek-eylem *er-* (Bulak, 2017: 371), tarihî Kıpçak Türkçesinde *ér-* ve *é-* şeklindedir (Güner, 2013: 250). Karaçay-Balkar Türkçesinde ise ek-eylem *e-* şeklinde kullanılmıştır.

Tablo 1. 42. Ek-Eylemler

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
er-	*ér-, é-*	*e-*

1. 2. 5. 1. 2. 2. 1. 1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Karaçay-Balkar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi, asıl eylem köküne *-GAn, -han ve -ñAn* ekinin getirilmesi ve ek-eylemin üzerine görülen geçmiş zaman ekinin

getirilmesiyle oluşur ve peşinden iyelik kökenli şahıs eklerinden uygun olanı alır (Tavkul, 2007: 914).

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesini ifade etmede kullanılan bir başka kuruluş da *-p, -Ip* ve *-Up* eklerinin üzerine ek-eylemle görülen geçmiş zaman ekinin getirilmesi iledir (Ahmatlanı ve Ketençilanı, 2005: 79).

Öğrenilen geçmiş zaman aynı zamanda, esas eyleme -v̇çu sıfat-eylem ekinin getirilmesi ve ek eylemin de görülen geçmiş zaman ile çekimlenmesiyle oluşur (Ahmatlanı ve Ketençilanı, 2005: 80).

Eski Türkçe döneminde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi, *-mIş* ekli geçmiş zaman biçimine *er-* yardımcı eyleminin görülen geçmiş zaman ile çekiminin eklenmesiyle oluşur (Tekin, 2003: 191). Tarihî Kıpçak Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi, bu dönemde kullanılan duyulan geçmiş zaman yapılarının öğrenilen geçmiş zaman eki almış ana yardımcı eylemle birleşmesiyle oluşur (Güner, 2013: 252).

Karaçay-Balkar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinin soru şekli, ya ana eylemden sonra gelen öğrenilen geçmiş zamana ekine ya da ek-eylem bünyesinde bulunan ve görülen geçmiş zamandan sonra gelen şahıs zamirine soru ekinin eklenmesiyle oluşur (Ahmatlanı ve Ketençilanı, 2005: 79). Bu birleşik yapının olumsuz şekli ise, eylem köküne *-mA* olumsuzluk eki getirilerek kurulur.

Tablo 1. 43. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâye Çekimi

ET.	*eylem + {-mIş}/ {-mUş} + er- + {-tI} + 2. tip şahıs ekleri*
Kıp.	*eylem + {-mIş} + é-~ér- + {-di} + 2. tip şahıs ekleri* *eylem + {-p} / {-p turur} / {-Ip turur} / {-Up turur} / {-IptIr} + é-~ér- + {-DI} + 2. tip şahıs ekleri* *eylem + {-GAn} + é-~ér- + {-DI} / {-DU} + 2. tip şahıs ekleri*
Krç-Blk.	*eylem + {-GAn} / {-han} + e- + {-DI} / {-DU} + 2. tip şahıs ekleri* eylem + {-v̇çu } + e- + {-DI} / {-DU} + 2. tip şahıs ekleri

Olumlu Çekim Örnekleri

*Üç jıl mından alġa men uv̇ġa aylanıv̇çu teñim bla birge uv̇ġa ullu ḳara aġaçha **barġan edim.*** "Bundan üç yıl önce ben avcı arkadaşım ile birlikte avlanmak için büyük kara ormana ***gitmiştim.***" (1066).

*Allahha tabu bolsun, sen ketgenli, elde bir sabiy da ḳoramaġandı, ol uġay, av̇ruġan adam da joḳdu, sen bek ırıshılı jolġa **çıḳġan ediñ**...* "Allah'a şükür, sen gittiğinden beri köyde bir çocuk bile kaybolmadı ve hayır, (790) hastalanan biri de yok, sen pek kısmetli bir yola ***çıkmıştın***…" (790).

*Ol köp mıçımay **juḳlaġan edi**.* "O çok oyalanmadan ***uyuklamıştı***." (868).

*Zaynafnı ḳatında Safarnı da **basdırġan edik**.* "Zaynaf'ın yanına Safar'ı da ***gömmüştük***." (2000).

*Ekinçi kün er kişi, tişiriv̇, ullu em gitçe bolup, elni içinde jan ḳoymay, orta mejgitge **jıyġan edile**.* "İkinci gün erkek, kadın, köyün içindeki büyük küçük herkesi ortadaki mescitte ***toplamışlardı.***" (2082).

*Stol üsünde eki gitçe kitapçıḳ **körgen edim** da, ḳoluma alıp ḳaraġan edim.* "Masanın üzerinde iki küçük kitapçık ***görmüştüm***, elime alıp bakmıştım." (1651).

*Suv̇ ḳuturup kelgende, bir ullu taşnı töñeretip **ketgen edi**.* "Irmak coştuğu zaman, bir büyük taşı yuvarlayıp ***gitmişti***." (1684).

*Küreşe ketip, alayġa **jaraşhan edik** da, köpürnü alay **işlegen edik**.* "Çabalayıp orada ***anlaşmıştık*** ve köprüyü öyle ***inşa etmiştik***." (1702).

*Örge ḳobup, Ḳasbotha sıra ayaḳnı başından **içirgen edile**.* "Ayağa kalkıp Kasbot'a bira tasının tamamını ***içirmişlerdi***." (1751).

*Bir bölek jıldan sora, ol körgenimi bir elde, bir ḳav̇um adamnı arasında **aythan edim.*** "Birkaç yıl sonra, o gördüğümü bir köyde, bir grup kişinin arasında ***anlatmıştım***." (1328).

*Mashut, janıp, urhoduk bolġan ese da, ol kötürülgen ḳolnu tamırları – duşmaññа ḳajav̇ ḳayırılıp janıġan tırmıları urhodukda ızlanıp ketgendile, – dep, haparın bizge körgen adam **aythan edi**.* "Mashut yanıp kül olmuşsa bile bunu gören adam bize, o kaldırılan elin damarları, düşmana muhalif olup direnen, tehdit eden damarları külün peşinden gitmiş, diye ***anlatmıştı***. " (1500).

Ol formada köp sağış etgenden sora, ***onov̇laşhan edile****.* "O şekilde uzun süre düşündükten sonra ***karar vermişlerdi***." (1849).

Ma bu çıkkırda ḳayda ayran, ḳayda v̇a suv̇ ***tutuv̇çu edim****.* "İşte bu fıçıda bazen ayran, bazen de su ***tutmuştum***." (1663).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Aminat ḳıçırıḳ eterge ne bek küreşse da, ḳıçırırġa av̇uzunda jav̇luḳ ***ḳoymaġan edi.*** "Aminat her ne kadar bağırmaya çalışsa da, ağzındaki mendil, bağırmasına ***izin vermemişti***." (983).

Hajimırzanı kesi ömüründe köre kelgen ḳıyınlıḳları bu iş çaḳlı jerge anı ***suḳmaġan edile.*** "Hacimırza'nın ömründe görüp durduğu zorluklar, onu bu mesele kadar yerin dibine ***sokmamıştı***. " (831).

Zaynafnı ölügün ḳabırlaġa salırġa efendi ***ḳabıl körmegen edi****.* "İmam, Zaynaf'ın cesedini mezarlığa koymayı ***uygun görmemişti***." (1961).

Alay bir jıl işlegen adam ekinçi jıl anı tiyresine ayağın ***basmav̇çu edi****.* "Fakat bir yıl işleyen kişi, ikinci yıl semtine ayak ***basmamıştı***." (1367).

«Seni «mallarıñ» köpdüle, bar da, anda tanala bla birge jat», – dep, ḳoşda jatarġa ***ḳoymav̇çu edile****.* ""*Senin bakacağın hayvan çok, git ve orada danalarla yat" deyip Safar'ın çiftlikte yatmasına* ***izin vermemişlerdi***." (39).

İşni kezv̇ünde jilyaġan sabiylege jukka salırġa birda ***erkin etmev̇çü edi****.* "İş sırasında ağlayan çocuklara meme vermeye kimse ***izin vermemişti***" (2037).

1. 2. 5. 1. 2. 2. 1. 2. Geniş Zamanın Hikâyesi

Karaçay-Balkar Türkçesinde geniş zamanın hikâyesi, eylem köküne getirilen geniş zaman eki *-r, -Ar, -Ir, -Ur* eklerinden biri ve ek-eylemin görülen geçmiş zaman ile çekimlenmesi şeklinde oluşturulur.

Eski Türkçe döneminde geniş zamanın hikâye birleşik çekiminde esas eylem geniş zaman, ek-eylem grülen geçmiş zaman kipinde bulunur (Bulak, 2017: 372). Tarihî Kıpçak Türkçesinde yine esas eylem kökünün geniş zaman ile çekimlenmesi ve *é- / ér-* ek-eyleminin görülen geçmiş zamanla çekimiyle oluşturulur (Bulak, 2017: 429).

Tablo 1. 44. Geniş Zamanın Hikâye Çekimi

ET.	eylem + {-r}, {-Ar}, {-Ir}, {-Ur} + er- + {-tI} + 2. tip şahıs ekleri
Kıp.	eylem + {-r}, {-Ar}, {-Ir}, {-Ur} + é- / ér- + {-DI} / {-DU} + 2. tip şahıs ekleri
Krç-Blk.	eylem + {-r}, {-Ar}, {-Ir}, {-Ur} + e- + {-DI} / {-DU} + 2. tip şahıs ekleri

Olumlu Çekim Örnekleri

Bir ḳızıv̇ kün, jerde çöp başı ḳımıldamay edi, suv̇ boyununda ḳıstav̇ barġan suv̇lanı ḳaynatıp ḳoyadı ***der ediñ****.* "Sıcak bir gün, yerde bir çöp bile kımıldamıyordu, ırmak kenarında hızlıca akan suları kaynatıveriyor ***derdin***." (2040).

– Har adamnı julduzu kesi bla birge jaratıladı. Ma, köremise, jaşım, ol ullu ḳızıl julduz seni julduzuñdu, – dey, zıbır ḳolları bla başçığın sılay, ***uppa eter edi****.* "– Herkesin yıldızı, kendisiyle birlikte yaratılıyor. İşte, görüyor musun oğlum? O büyük kırmızı yıldız senin yıldızındır, diyerek pürüzlü elleriyle başını okşuyor, ***öpüyordu***." (2134).

«Jol körgüztgen adam bolsa edi, anı ḳatına jañnan otnu jırıp ***barır edik****», – dep termilebiz.* ""Yol gösteren kişi olsaydı onun yanına yanan ateşi yararak ***giderdik***!" diye kıvranıyoruz." (1389).

Jarlılanı aç malları ol jerni ḳatına janlasala, üylerine ne ḳuyruḳların ḳoyup kelir edile, neda artallıda kelmegenley ***ḳalır edile****.* "Zavallıların aç hayvanları o toprağın yanından geçseler evlerine ya kuyruklarını bırakıp gelirlerdi ya da hiç gelmeden ***kalırlardı***." (1369).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Da aña sorsala v̇a, ol a bir da ***ḳırdırmaz edi.*** "Pekâlâ, eğer ona sorsalar hiç ***kestirmezdi***." (67).

Bir da bilmey kele turġan jerinde, ķayala buġala kibik möñürdep, ne tav̇uş bolġanın kişi ***bilmez edi****, eki ķaya da bir birlerine av̇upmu ķaldıla, oġese jerni başı tübünemi aylandı degen bolmasa, özge zatdı dep adam aytmazça, mardadan tışında açı ķıçırıķ, uşkok tav̇uşla çıķdıla.* "Hiç bilmeden geldiği bu yerde, kayalar boğalar gibi böğürünce bunun ne sesi olduğunu kimse ***anlamazdı***." (367).

1. 2. 5. 1. 2. 2. 1. 3. Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Karaçay-Balkar Türkçesinde şimdiki zamanın hikâyesinde esas eylem şimdiki zaman ile, ek-eylem ise görülen geçmiş zamanla çekimlenir. *Karaçay-Malkar Tilni Grammatikası* adlı eserde şimdiki zamanın hikâyesi için iki farklı kuruluş verilmiştir. Bunlardan biri, esas eylemin *-A* ve *-y* şimdiki zaman ekleriyle ve ek-eylemin görülen geçmiş zamanla çekimlendiği, diğeri ise esas eyleme *-p, -Ip, -Up* eylemsilerinin eklendiği ve ek-eylemin görülen geçmiş zamanla çekimlendiği şeklidir. Şimdiki zamanın hikâyesinin olumsuz hâli, esas eylem köküne *-mA* olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır. *-mA* olumsuzluk ekinden sonra yardımcı bir *-y* sesi türer, olumsuzluk bildiren yapı *-mAy* olur (Baskakov vd., 1966: 206-207).

Kıpçak Türkçesinde şimdiki zaman *-r, -Ir, -Ur, -Ar* ekleri, *-AdIr / -AdUr, -ydIr, -A durur / turur)* ekleri, *(-A) yor(ur)* yapısı ve -yIr / -yUr, -y ekleri ile olmak üzere dört farklı şekilde ifade edilir. Kıpçak Türkçesine ait metinlerde *-yIr / -yUr, -y* ekleriyle ifade edilen dördüncü tip şimdiki zaman hikâye birleşik çekimi örnekleri tespit edilmiştir. Kıpçak Türkçesinde dördüncü tip şimdiki zaman hikâye birleşik çekiminde esas eylem *-yIr / -yUr, -y* ekleriyle ifade edilen dördüncü tip şimdiki zamani ek-eylem görülen geçmiş zaman kipinde bulunur (Bulak, 2017: 433).

Tablo 1. 45. Şimdiki Zamanın Hikâye Çekimi

Kıp.	*eylem + {-yIr}, {-yUr}, {-y} + é-~ér- + {-DI}, {-DU} + 2. tip şahıs ekleri*
Krç-Blk.	*eylem + {-A}, {-y} + e- + {-DI}, {-DU} + 2. tip şahıs ekleri* *eylem + {-p}, {-Ip}, {-Up} + e- + {-DI}, {-DU} + 2. tip şahıs ekleri*

Olumlu Çekim Örnekleri

Radio da: «Tıñılağız! Tıñılağız! Söleşedi Nalçik!» – dep, önü da ķarılıp, ***ķıçıra edi****.* "Radyo da: "Dinleyin! Dinleyin! Konuşuyor Nalçik!" deyip sesi kısılarak ***bağırıyordu***." (2148).

Barġandan bara barġanıbız sayın, ķayanı biyikden-biyigine ***kire bara edik****.* "Her bir adımımızda, bir yüksek kayadan diğerine ***giriyorduk***." (1600).

Ol zamanda künü bolġan, jarıķ, bay ķatınnı ķara jıyrıġını üsünde injile jıltıraġança julduzla da anda-mında az belgili jıltıray edile, kökde ķara ķatapa bulutla da ķara teñizleni boyunlarında kemele jüzgença ***ķalķa edile****.* "Güneşin olduğu, aydınlık vakitte zengin kadının siyah elbisenin üzerindeki incilerin parladığı gibi yıldızlar da orada burada belli belirsiz parlıyordu, gökyüzündeki siyah kadife bulutlar da siyah denizlerin kenarlarında yüzen gemiler gibi ***süzülüyordu***." (902).

Aliymırzanı atçısı Aliy az-az aythanların tışından tıñılay ***eşite edi****.* "Aliymırza'nın at bakıcısı Aliy, söylenenleri, dışarıdan az az ***işitiyordu***." (923).

Bizge elleden kelgen haparlaġa köre, aķlanı uyaları ne jerde bolġanın biz ***bile edik****.* "Köylerden bize gelen haberlerle, Beyazların yuvalarının nerede olduğunu ***öğreniyorduk***." (1531).

Anı sözleri - ol kesini Ata jurtu üçün janın ayamazlıġına tolu ***şaġatlıķ ete edile****.* "Onun sözleri, tamamen vatanı için canını esirgememeye ***şahitlik ediyordu***." (1563).

Birsi nögerlerim tohtaġanda da, men, tohtamay, gıstılanı beşikni tögeregine ***taşıy edim****.* "Öbür arkadaşlarım durduğunda bile ben durmandan desteleri beşiğin etrafına ***taşıyordum***. " (2051).

Erttenligi muthuz bolsa da, kün tüşge kökde bulut körünmey, künnü közü kesi kökde erkin ķalıp ***ķaray edi.*** "Sabahı mutsuz olsa da, güneşin batmasına yakın gökyüzünde bulut görünmüyor, güneş ışıkları gökte özgürce ***geziniyordu.***" (2143).

Halķ bizge ķarasa, biz, hatabız da bolmay, uyalıp, jerge ***ķaray edik****.* "Halk bize bakınca hatamız olmadığı hâlde utanıp yere ***bakıyorduk***." (2113).

Bügeçe kökde julduzçuķla da biri andan, biri mından ***ķaray edile****.* "Bu gece gökyüzündeki yıldızcıklardan bir oradan bir buradan ***bakıyordu***." (2126).

Aminat jetgen ķız bolġandan başlap, Aliymırzanı başında bolġan har tamırı da ķuru Aminatnı oñlap, ķolġa alıv̇nu ķayġısı bla ***solup edile****.* "Aminat yetişkin bir kız

olduğundan beri, Aliymırza'nın beynindeki her damar yalnızca Aminat'ı mağlup edip onu elde etme derdi ile ***nefes alıyordu***." (672).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Dañıl tüznü ara töbesinde subay ösgen eki ķaraköken terekçikden ķarap közüm ***toymay edi****.* "Geniş ovanın ortasındaki tepede gösterişli yetişen iki karaçalı ağacına baka baka gözüm ***doymuyordu***." (1296).

Kertisin aytsaķ, biz alanı ondan biri çaķlı da ***bolmay edik***. "Doğrusunu söylersek, biz onların onda birine bile ***denk gelmiyorduk***." (1539).

Kiyeṿ nögerle ol zamanda asırı ķıçırġandan, juķ ***eşitdirmey edile***. "Damadın arkadaşlar o sırada fazla bağırdığından hiçbir şey ***işittirmiyorlardı***." (1887).

1. 2. 5. 1. 2. 2. 1. 4. Gelecek Zamanın Hikâyesi

Karaçay-Balkar Türkçesinde gelecek zamanın hikâyesi, esas eylemin *-lIK, -lUk, -(A)rIK, -rUK* gelecek zaman ekleriyle çekimlenmesi ve ek-eylemin de görülen geçmiş zaman ile çekimlenmesiyle kurulur. Olumsuz şekli *tüyül* kelimesi ile yapılır, soru şekli ise zamirlerle kurulur (Tavkul, 2007: 914).

Eski Türkçe döneminde *-DAçI* ekiyle ifade edilen birinci tip gelecek hikâye birleşik çekiminde esas eylem *-DAçI* ekiyle ifade edilen gelecek zaman, ek-eylem görülen geçmiş zaman kipinde bulunur (Bulak, 2017: 376). Tarihî Kıpçak Türkçesinde birinci tip gelecek zaman hikâye birleşik çekiminde esas eylem *-GAy* ekiyle ifade edilen gelecek zaman, ek-eylem görülen geçmiş zaman kipinde bulunur. Yine tarihî Kıpçak Türkçesinde dördüncü tip gelecek zaman hikâye birleşik çekiminde esas eylem *-sAr* ekleriyle ifade edilen gelecek zaman, ek-eylem görülen geçmiş zaman kipinde bulunur (Bulak, 2017: 435-438).

Tablo 1. 46. Gelecek Zamanın Hikâye Çekimi

ET.	eylem + {-DAçI} + er- + {-tI} + 2. tip şahıs ekleri
Kıp.	eylem + {-GAy} + + é-~ér- + {-DI}, {-DU} + 2. tip şahıs ekleri eylem + {-sAr} + é-~ér- + {-DI}, {-DU} + 2. tip şahıs ekleri

Krç-Blk.	eylem +{- lIK}, {-lUK}, {-(A)rIK}, {-rUK} + e- + {-DI}, {-DU} + 2. tip şahıs ekleri

Olumlu Çekim Örnekleri

*Ne eterik ediñ, elde efendiden, baydan başha kimge **barlıķ ediñ**?* "Ne yapacaktın, köyde imamdan, zenginden başka kime ***gidecektin***?" (1700).

*Men aña bir zat aythanma da, ol anı eterge unasa, Allahdan aman tapha edi, **keçerge bolluķ edi**.* "Ben ona bir şey söyledim, o, onu yapmaya razı gelirse Allah'tan bela bulduysa bile ***bağışlayacaktı***." (935).

*Ķalay bla igi **jaşarıķ ediñ**?* "Nasıl iyi ***yaşayacaktın***?" (2426).

*Ķuturġan suv̇ ol taşnı bir-eki töñeretse, taş jarlı Soltanbekni jerine **öterik edi**.* "Coşan ırmak o taşı bir iki kez döndürse o taş zavallı Soltanbek'in toprağına ***geçecekti***." (1686).

Olumsuz Çekim Örnekleri

*Bu kir işge men **ķatışırıķ tüyül edim**, alay ķart, jilyap kelip, baş urġandan sora, men, din iyesi adam, dinni üsünde kişige bet eterik tüyülme.* "Ben bu kirli işe ***karışmayacaktım***, fakat ihtiyar, ağlayarak gelip yalvardıktan sonra, ben, din sahibi olan adam, dinine düşkün birine yüz çevirecek değilim." (927).

1. 2. 5. 1. 2. 2. 1. 5. Şart Kipinin Hikâyesi

Karaçay-Balkar Türkçesinde şart kipinin hikâyesi, esas eylemin -sA şart ekiyle, ek-eylemin ise öğrenilen geçmiş zamanla çekimlenmesiyle oluşur. Şart kipinin hikâyesinin olumsuz şekli, eylem köküne -mA olumsuzluk ekinin getirilmesiyle kurulur (Tavkul, 2007: 914).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde şart kipinin hikâye birleşik çekiminde esas eylem şart kipi, ek-eylem görülen geçmiş zaman kipinde bulunur.

Kıp.	*eylem + {-sA} + 2. tip şahıs ekleri + é-~ér- + {-DI}, {-DU}*
Krç-Blk.	*eylem + {-sA} + 2. tip şahıs ekleri + e- + {-DI}, {-DU}* *eylem + {-sA} + e- + {-DI}, {-DU}+ 2. tip şahıs ekleri*

Tablo 1. 47. Şart Kipinin Hikâye Çekimi

Olumlu Çekim Örnekleri

Men, sen aythança, jetgen bla töñerey ***aylansam edi****, başım bu künlege ḳalmaz edi*. "Ben, senin söylediğin gibi yetişseydim ve ***hareket etseydim***, bugünlere gelmezdim." (1232).

Ol üynü zıbır ḳalanñan hunasına ***ḳarasañ edi****, munu içinde janı bolġan adam ḳalay jaşaġan bolur demezlik adam bolmaz edi.* "O evin sıvası dökülüp yığılmış duvarını ***görseydiniz***, bunun içinde canlı olan biri nasıl yaşar demeyen kişi olmazdı." (1674).

Suv̇ a, keltirip, seni arbazıña ***atsa edi*** *v̇a!* "Ya ırmak getirip senin avluna ***atsaydı***!" (1694).

Ḳalay tursam da, seni bügünden arısında meni bla işiñ joḳdu, meni atam seni allay kir jüregiñ bolġanın ***bilse edi****, meni saña amanat etmez edi, – dep, Aminat, sekirip örge ḳobup, muştuhul üyge kirip, üynü eşigin hını etip, artından ḳılıçın salıp tohtaġan edi.* "Nasıl olursam olayım senin bugünden itibaren benimle işin olmaz, babam senin yüreğinin öyle kirli olduğunu ***bilseydi*** beni sana emanet etmezdi, diyen Aminat, sıçrayarak ayağa kalkıp telaşlı bir şekilde eve girip evin kapısını sertçe kapatmış, arkasından sürgüsünü takıp beklemişti." (730).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Hajimırza, üyüñü bek köp izlep, küçden tapdım, bılayda bir kişi ***bolmasa edi*** *v̇a, bir da tüzelip kelallıḳ tüyül edim.* "Hacımırza, evini çok fazla aradım, zor buldum, eğer burada kimse ***olmasaydı*** hiç ısrarla gelebilecek değildim." (1033).

1. 2. 5. 1. 2. 2. 1. 6. İstek Kipinin Hikâyesi

Karaçay-Balkar Türkçesinde istek kipinin hikâyesinde, esas eylem *-GA* ekiyle çekimlenirken, ek-eylem görülen geçmiş zamanla çekimlenir. İstek kipinin hikâyesinde olumsuz şekil, eylem köküne *-mA* olumsuzluk ekinin getirilmesiyle kurulur. Yine istek kipinin hikâyesini kurmada *-sA* ekinden de faydalanılır.

Olumlu Çekim Örnekleri

Aminat jaşaġan elde anala ḳızlarına, siz anı kibik igi ḳız ***bolġa edigiz****, dep uruşuv̇çu edile*. "Aminat'ın yaşadığı köyde, analar kızlarını: "Siz de onun gibi iyi kız ***olsaydınız***!" diyerek azarlarlardı" (665).

Munu bir ***ḳuçaḳlasam edi****!* "Bunu bir ***kucaklasaydım***!" (677).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Ḳartlıġımda men bıllay ullu ırıshıdan keñ ***ḳalmaġa edim****, – dep, Aliymırza, ḳart başın jaş etip, eki etegin örge etip, başına injiliv̇ ḳayġını alıp aylanñan, ölür tügü ertte çıḳġan ḳart börü edi.* "İhtiyarlığımda ben böyle büyük kısmetten uzak ***kalmayaydım***, diye Aliymırza, ihtiyar beyniyle genç gibi düşünüp iki eteğini yukarı kaldırarak aklındaki sıkıntıyla dolaşan, çoktan yaşlanmış ihtiyar bir kurttu" (678).

Meni ḳart atama bu aman ḳarañı keçede bir palah ***bolmaġa edi****».* "Yaşlı babamın başına bu fena karanlık gecede bir bela ***gelmeseydi***." (880).

1. 2. 5. 1. 2. 2. 1. 7. Gereklilik Kipinin Hikâyesi

Karaçay-Balkar Türkçesinde gereklilik kipinin hikâyesi, esas eyleme gereklilik kipini karşılayan *-rGA kerek* yapısının eklenmesi ve ek-eylemin de görülen geçmiş zaman ile çekimlenmesiyle kurulur. Gereklilik kipinin olumsuzu *-rGA kerek* yapısı ve ek-eylem arasına *tüyül* kelimesinin getirilmesiyle oluşur (Tavkul, 2007: 914).

Olumlu Çekim Örnekleri

Sen, meni atam kibik kişi, maña allay zatlanı aythannı ḳoy, allay aythan adamlaġa meni orunumda sen ***uruşurġa kerek ediñ****, – dep, açıv̇lanıp, suv̇sap çıġarırġa üyge kirgen edi.* "Sen benim babam gibisin, bana öyle şeyler söylemeyi bırak, bu şekilde konuşan insanları benim yerime sen ***azarlamalıydın***, deyip öfkelenerek içecek çıkartmak için eve girmişti." (700).

Sen maña ḳuruġan terekni çirigen çapıraḳlarıça, ölüm balçıġına bata barasa derge ***kerek ediñ****! – dep, efendini av̇uzuna jutup ḳoya edi.* "Senin bana, kuruyan ağacın çürüyen yaprakları gibi ölüm çamuruna batıyorsun ***demeliydin***! deyip imamın sözünü kesiveriyordu." (1930).

1. 2. 5. 1. 2. 2. 2. Rivayet Birleşik Çekimleri

Bu şekil asıl eylem kiplerine *i-* eyleminin öğrenilen geçmşi zamanının getirilmesi ile yapılan birleşik çekimdir. Bu çekim *i-* eyleminin öğrenilen geçmiş zamanı ile yapılmakla beraber i- eyleminin öğrenilen geçmiş zamanı burada zaman ifade etmez. Burada öğrenilen geçmiş zaman sadece anlatma, başkasından nakil ve sonradan farkına varma fonksiyonu ile vazife görür. Zaman eki değil, anlatma eki, nakil eki durumunda bulunur. Rivayet bir zaman kipi değil, bir şekil kipidir (Ergin, 2009: 323). Rivayet kipleri;

olmuş, olacak veya olması tasarlanan işleri duyma ve rivayete dayanarak anlatan kiplerdir. Rivayet kiplerinde, yalnız emir kipinin değil, görülen geçmiş zaman kipinin de rivayeti yoktur. Çünkü görülen ve bilinen bir oluş ve kılışın duyuma ve rivayete dayanılarak anlatılması mümkün değildir (Korkmaz, 2009: 754).

Eski Türkçede de, tarihî Kıpçak Türkçesinde de rivayet birleşik çekimleri, esas eylemin herhangi bir kip eki alması ve ek-eylemin de öğrenilen geçmiş zaman ile çekimlenmesi şeklinde kurulur.

Karaçay-Balkar Türkçesinde rivayet birleşik çekimi, esas eylem kökünün herhangi bir kip alması ve devamında *bolġan* yardımcı eyleminin birinci tip şahıslarla çekimlenmesi şeklinde oluşur.

1. 2. 5. 1. 2. 2. 2. 1. Şimdiki Zamanın Rivayeti

Karaçay-Balkar Türkçesinde şimdiki zamanın rivayeti, esas eylem kökünün *-A* ve *-y* şimdiki zaman ekleriyle çekimlendiği şekline, bolġan yardımcı eyleminin birinci tip şahıs ekleriyle çekimlenmiş hâlinin eklenmesiyle oluşur (Tavkul, 2007: 914).

– Janama! Janama! Bir boluşluḳ eter adam joḳmudu? – dep ***ḳıçıra bolġandı.*** "– Yanıyorum! Yanıyorum! Yardım eden kimse yok mu? diye ***bağırıyormuş***." (1468).

Aḳ askerçile ʋa, anı arbazında jıyılıp, semiz etden aşap, araḳıdan ***tarta bolġandıla***. "Beyaz Askerler de onun avlusuna toplanıp yağlı etten yiyip votka ***içiyorlarmış***." (1469).

1. 2. 5. 1. 2. 2. 2. 2. Gelecek Zamanın Rivayeti

Karaçay-Balkar Türkçesinde gelecek zamanın rivayeti, esas eylem kökünün *-(A)rIK* ve *-lIK* gelecek zaman ekleriyle çekimlendiği şekline bolġan yardımcı eyleminin birinci tip şahıs ekleriyle çekimlenmiş hâlinin eklenmesiyle oluşur (Tavkul, 2007: 914).

Eski Türkçe döneminde gelecek zaman rivayet birleşik çekimi, esas eylem *-DAçI* ekiyle ifade edilen gelecek zaman, ek-eylem *-mIş* ekiyle ifade edilen öğrenilen geçmiş zaman kipinde bulunur (Bulak, 2017: 478).

Tablo 1. 48. Gelecek Zamanın Rivayet Çekimi

ET.	*eylem + {-DAçI} + er- + {-mIş} + 1. tip şahıs ekleri*
Krç-Blk.	*eylem +{- lIK}, {-lUK}, {-(A)rIK}, {-rUK} + bolġan + 1. tip şahıs ekleri*

Metnimizde gelecek zamanın rivayet çekiminde herhangi bir örnek bulunmamıştır.

1. 2. 5. 1. 2. 2. 3. Şart Birleşik Çekimleri

Şart birleşik çekimleri, asıl eylem kiplerinin karşıladığı hareketi şart şeklinde ifade eder. Bu kip asıl eylem çekimlerine *i-* ek-eyleminin şart şeklini getirmek suretiyle yapılır (Ergin, 2009: 325). Bu birleşik çekim, kendi yapısındaki şarta bağlı oluş ve kılışı cümledeki asıl eylemle ilişkili kılarak asıl eylemin tamamlayıcıları görevini yüklenir (Korkmaz, 2009: 765).

Eski Türkçe döneminde de tarihî Kıpçak Türkçesinde de şart birleşik çekimleri, esas eylemin herhangi bir kiple çekimlenmesi ve ek-eylemin de şart kipiyle çekimlenmesi şeklinde oluşur.

Karaçay-Balkar Türkçesinde şart birleşik çekimleri, esas eylemin herhangi bir kiple çekime girmesiyle ve ek-eylemin de şart kipiyle çekime girmesiyle oluşur.

1. 2. 5. 1. 2. 2. 3. 1. Geniş Zamanın Şartı

Karaçay-Balkar Türkçesinde geniş zamanın şart çekiminde ek-eylem kullanılmaz. Esas eylem doğrudan doğruya şart kipiyle çekimlenir ve ikinci tip şahıs eklerinden birini alır (Tavkul, 2007: 915).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde geniş zamanın şart çekiminde esas eylem geniş zaman, ek-eylem şart kipinde bulunur. Söz konusu birleşik çekimde ek-eylem *é-~ér-* şeklinde olup çoğu zaman kullanımdan düşer. Şahıs unsuru ek-eyleme getirildiğinden çekimde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılır (Bulak, 2017: 524).

Tablo 1. 49. Geniş Zamanın Şart Çekimi

Kıp.	*eylem + {-r}, {-Ar}, {-Ir}, {-Ur} + é-~ér- + {-se} + 2. tip şahıs eki*
Krç-Blk.	*eylem + {-sA} + 2. tip şahıs ekleri*

Olumlu Çekim Örnekleri

Ḳayrı ***sürsem*** *da, köp dav̇ur etmey, allıña atla!* “Nereye **götürürsem** de çok gürültü etmeden yürü!” (174).

Ölgenimden soraṿa, ne ***süysegiz*** *da etigiz!* "Ben öldükten sonra da ne ***isterseniz*** yapın!" (549).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Ol formada üç jıl jaşaġandan sora: «Barıp, ahlularımı bir ***körmesem****, meni duniyam duniya tüyüldü», – degen edi da, «Bar da, ḳart atañı da kör, erikgeniñ da keter, jürek aṿruṿuñu da atаña da ayt, añılat», – dep, emçek atamı da nöger etip jibergen edim.* "O şekilde üç yıl yaşadıktan sonra: "Gidip eşimi dostumu ***görmezsem*** benim dünyam dünya olmaz!" demişti de, "Git, yaşlı babanı da gör, bezginliğin gider, yüreğinin ağrısını da babana söyle, anlat." deyip manevi babamı da yoldaş olarak göndermiştim." (1083).

Men sorġan zatlaġa tolu ***juṿap etmeseñ****, men saña ne eterigimi bilemise?* "Benim sorduğum sorulara düzgün ***cevap vermezsen*** sana ne yapacağımı biliyor musun?" (2670).

«Zaynaf Ḳasbotha ***barmasa****, Ḳasbot Soltanbekni tıpırın ḳurutur, andan ese, ḳıznı berirge kerekdi», – degenle da boldula.* ""Zaynaf Kasbot'a ***varmazsa*** Kasbot, Soltanbek'in ocağını kurutur, öyle olacağına kızını vermesi gerekir." diyenler de oldu." (1731).

1. 2. 5. 1. 2. 2. 3. 2. Şimdiki Zamanın Şartı

Karaçay-Balkar Türkçesinde şimdiki zamanın şart çekiminde esas eylem şimdiki zamanla, ek-eylem ise şart kipinde çekimlenir. İkinci tip şahıs ekleri kullanılır (Tavkul, 2007: 915). Olumsuz şekli, esas eylem köküne *-mA* olumsuzluk eki ve *-y* şimdiki zaman ekinin getirilmesiyle yapılır.

Olumlu Çekim Örnekleri

Sen namısıñı saḳlarġa ***süye eseñ****, ol elden ketmey, sen elge kirme.* "Sen namusunu korumayı ***istiyorsan*** o köyden gitmeden sen köye girme." (846).

Ol ḳozulu ḳoylanı küte turġan jerge ṿa bir biyni biylik jerini aġaçlarını çapıraḳları biyik çuçhurdan aḳġan suṿ ḳalay taṿuş ***ete ese*** *da, ol formada şuṿuldaġan taṿuşları kele edi.* "O kuzulayan koyunları güttüğü yere de yüksek şelaleden akan su nasıl ses ***çıkarıyorsa*** bir beyin arazisine ait ağaçların yapraklarının hışırdama sesleri de öyle geliyordu." (46).

Sen bizge sabiy haparla aytma da, bizden ne zat ***izley eseñ*** *da, anı ayt!* "Sen bize masal anlatma da, bizden ne ***istiyorsan*** onu söyle!" (319)

Entta da aña da uġay ***dey ese****, andan ḳalġan zatların da aytırma*. "Hâlâ buna hayır ***diyorsa***, geri kalan şeyleri de söylerim." (2374).

Bizni ***izley esegiz****, ma biz allıġızġa kelgenbiz!* "Bizi ***arıyorsanız*** işte, ayağınıza geldik!" (301).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Mustafanı aythan sözlerinden ne maġana çıḳġanın Mustafa kesi bilmey ese da, Aminat tolu añılaġan edi. "Mustafa'nın söylediği sözlerden ne anlam çıktığını Mustafa bilmiyorsa da Aminat hepsini anlamıştı." (964).

Ala ḳızıl askerçi kesek bla küreşgenlerin ***bilmey esele*** *da, keslerini oñlu bolluḳlarına iynanñança, ḳatı küreşedile* "Onlar, Kızıl Askerlerin bir kısmı ile mücadele ettiklerini ***bilmiyorlarsa*** da kendilerinin güçlü olduklarına inanıyormuşçasına sertçe mücadele ediyorlar." (2535).

1. 2. 5. 1. 2. 2. 3. 3. Görülen Geçmiş Zamanın Şartı

Karaçay-Balkar Türkçesinde görülen geçmiş zamanın şart çekiminde esas eylem görülen geçmiş zamanla, ek-eylem ise şart kipinde çekimlenir. İkinci tip şahıs ekleri kullanılır. Bu çekimde şahıs ekleri, esas eylemin çekimli şeklinin sonuna gelir (Tavkul, 2007: 915). Olumsuz şekli, esas eylem köküne *-mA* olumsuzluk ekinin getirilmesiyle oluşturulur.

Eski Türkçede ve tarihî Kıpçak Türkçesinde görülen geçmiş zaman şart birleşik çekiminde esas eylem görülen geçmiş zaman, ek-eylem şart kipinde bulunur. Kişi unsuru olarak esas eyleme getirilen iyelik ekleri kullanılır (Bulak, 2017: 495-519).

ET.	*eylem + {-D} + 2. tip şahıs ekleri + er- + {-ser}*
Kıp.	*eylem + {-DI}, {-DU} + 2. tip şahıs ekleri + é-~ér- + {-se}*
Krç-Blk.	*eylem + {-DI}, {-DU} + 2. tip şahıs ekleri + e- + {-se}*

Tablo 1. 50. Görülen Geçmiş Zamanın Şart Çekimi

Añıladıñ eseñ, bar da, maña ol jüz bla toḳsan tutulup turġan ḳızıl askerçileden birin keltirsinle. "***Anladıysan*** git, bana o yakalanan yüz doksan Kızıl Asker'den birini getirsinler." (2657).

1. 2. 5. 1. 2. 2. 3. 4. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı

Karaçay-Balkar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın şart çekiminde esas eylem öğrenilen geçmiş zamanla, ek-eylem ise şart kipinde çekimlenir. İkinci tip şahıs ekleri

kullanılır. Şahıs ekleri ek-eylemin çekimlenmiş hâlinin sonuna gelir (Tavkul, 2007: 915). Olumsuz şekli, Esas eylem köküne *-mA* olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır.

Tarihî Kıpçak Türkçesinde üç tip öğrenilen geçmiş zaman vardır. Bunlardan birincisi –mIş ekiyle yapılır. Ek-eylem çoğu zaman düşer. İkincisi esas eylemin *-p(-tIr/-tUr), -p (turur)* yapısıyla ve ek-eylemin şart kipiyle çekimlenmesiyle yapılır. Üçüncüsündeyse esas eylem *-gAn* ekiyle ifade edilen öğrenilen geçmiş zaman, ek-eylem görülen geçmiş zaman kipinde bulunur (Bulak, 2017: 522-524).

Tablo 1. 51. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şart Çekimi

Kıp.	*eylem + {-mIş} + {-sA} + 2. tip şahıs ekleri* *eylem + {–p(-tIr/-tUr)}, {-p (turur)} + ér-~é- + {-se} + 1. tip şahıs ekleri* *eylem + {-gAn} + ér-~é- + {-se}*
Krç-Blk.	*eylem + {-GAn}, {-han} + e- + {se} + 2. tip şahıs ekleri*

Olumlu Çekim Örnekleri

Aliyni «muzeyinde» andan başha zat ***körgen esem*** *da, ol üynü iyisi nemi da unutdurġan edi.* "Aliy'nin "müzesinde" ondan başka şey ***görmüşsem*** bile o evin kokusu ve rutubeti unutturmuştu." (1679).

Janım, közüm, Hajimırza, sen menden ne kün atlanıp çıġıp ***ketgen eseñ*** *da, ol künden başlap, seni maña amanat etip ketgen ḳızıñ mardadan tışında aman sayaḳ aylanñandı.* "– Hacimırza, canım, gözüm, sen benden hangi gün ***gitmişsen***, o günden itibaren senin bana emanet edip gittiğin kızın haddinden fazla çapkınlık yaptı." (809).

Da meni ḳızım allay işleni ***etgen ese****, Aliymırza bla men tüz onov̇ etgenbiz, anı itni öltürgença öltürüp ḳoyarġa kerekdi...* "Pekâlâ, benim kızım öyle bir şey ***yapmışsa*** ben ve Aliymırza doğru karar vermişizdir, onu iti öldürürcesine öldürüvermek gerekir…" (1000).

Duşman ol özende körgenin ***unuthan ese****, esine salırbız!* "Düşman o vadide gördüklerini ***unutmuşsa*** hatırlatırız!" (1550).

Ḳart Orazaynı: «Ol özende körgenlerin ***unuthan esele****, eslerine salırbız!» – degen sözlerin bügün da esimden ketermeyme.* "İhtiyar Orazay'ın: "O vadide gördüklerini ***unutmuşlarsa***, akıllarına getiririz!" dediği sözlerini bugün de aklımdan çıkartmıyorum. " (1565).

Olumsuz Çekim Örnekleri

Men seni bügüññe deri ***körmegen esem*** *da, seni atıñı bilgenli, üç jıl boladı.* "Seni bugüne kadar ***görmemişsem*** bile adını bileli üç yıl oluyor." (1062)

Halḳġa ḳıçırıp ***aytmaġan ese*** *da, Zaynaf kesini içinden: «Zulmu duniyaġa külkü bolġandan ese, janım-sanım da birgeley seni bolsun, ḳuturġan suv̇!* "Halka bağırarak ***söylememişse*** bile Zaynaf, kendi içinden: "Zalim dünyaya eğlence olmaktansa canımla birlikte vücudum da senin olsun coşkun ırmak!" (1955).

1. 2. 5. 1. 2. 2. 3. 5. Gelecek Zamanın Şartı

Karaçay-Balkar Türkçesinde gelecek zamanın şartı, esas eylemin gelecek zamanda, ek-eylemin şart kipinde çekimlenmesiyle oluşur. Ek-eylem çekiminden sonra 2. tip şahıs ekleri kullanılır (Tavkul, 2007: 915). Olumsuz şekli, tüyül kelimesinin esas eylem çekiminden sonra getirilmesiyle ile yapılır.

Eski Türkçede gelecek zaman şart birleşik çekiminde esas eylem *-DAçI* ekiyle ifade edilen gelecek zaman, ek-eylem şart kipinde bulunur. Şahıs zamirleri kullanılır. Tarihî Kıpçak Türkçesinde gelecek zaman şart birleşik çekiminde esas eylem *-GA(y)* ekiyle ifade edilen gelecek zaman, ek-eylem şart kipinde bulunur. Ek-eylem burada bazen kullanımdan düşer. Şahıs unsuru olarak iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılır ve bunlar ek-eyleme gelir (Bulak, 2017: 496-527).

Tablo 1. 52. Gelecek Zamanın Şart Çekimi

ET.	*eylem + {-DAçI} + er- + {-ser} + şahıs zamirleri*
Kıp.	*eylem + {-GA(y)} + ér-~é- + {se} + 2. tip şahıs ekleri* *eylem + {-GA(y)} + {se} + 2. tip şahıs ekleri*
Krç-Blk.	*eylem + {-lIK}, {-lUK} {-(A)rIK}, {-rUK} + e- + {-se} + 2. tip şahıs ekleri*

– *Aliymırza aythannı **eterik eseñ**, erkin etebiz, alay tüyül eseñ a, sen bügeçe duniyadan oraysa, - degen edi.* "Aliymırza'nın söylediğini ***yapacaksan*** serbest bırakırız, ama yapmayacaksan da bu gece dünyadan siliniyorsun, demişti." (958)

*Da har zat da teñ **bolluḳ ese**, men kulak Hasañña işlemezge erkinmemi?* "Öyleyse, her şeyde eşitlik ***olacaksa***, ben Kulak Hasan için çalışmamakta özgür müyüm?" (70).

1. 2. 5. 1. 2. 2. 3. 6. Gereklilik Kipinin Şartı

Karaçay-Balkar Türkçesinde gereklilik kipinin şartı, esas eylemin gereklilik, ek-eylemin ise şart kipinde çekimlenmesiyle oluşur. İkinci tip şahıs ekleri kullanılır (Tavkul, 2007: 915). Olumsuz şekli tüyül kelimesi ile yapılır.

*Andan ese, mından arı ne zat **eterge kerek eseñ** da, anı eterge kerekdi, –degen sözle bla salpu ḳulaḳların salındırıp tohtağan edi.* "Onun yerine, bundan başka ne ***yapmalıysan*** onu yapmalısın, dediği sözler ile pörsük kulaklarını sarkıtıp beklemişti." (823).

1. 2. 5. 1. 2. 3. Tasvir Eylemleri

Tasvir eylemleri, iki ayrı eylemin kaynaşmasından oluşmuş birleşiklerdir. Bu birleşikler içindeki birinci eylem, bir *-A, -I veya -(y)-Ip* zarf-eylem yapısındadır ve asıl anlam bu eylemdedir. İkinci eylem ise, aslında bir esas eylem olduğu hâlde, anlam kayması yoluyla, yavaş yavaş hem sözlük anlamından farklı yeni bir anlam kazanmış hem de esas eylem olmaktan çıkıp, esas eyleme bazı anlam incelikleri katan bir yardımcı eylem durumuna gelmiştir. Anlamca birbirine sıkı sıkıya bağlı bulunan ve tek bir oluş ve kılışı gösteren bu birleşiklerde, yardımcı eylemin görevi, esas eylemdeki oluş ve kılışın biçimini, tarzını tasvir etmektir. Bu türlü birleşiklere tasvir eylemleri denmesinin sebebi de budur (Korkmaz, 2009: 811).

Karaçay-Balkar Türkçesinde esas eyleme bir zarf-eylem yoluyla bağlanan ve birleşik yapılı eylemler, yani tasvir eylemleri oluşturan belirli eylemler vardır. Bu eylemler *bar-, ket-, kel-, tur-, ḳal-, al-, ḳoy-* eylemleridir. Karaçay-Balkar Türkçesindeki tasvir eylemlerini şu kategoriler altında değerlendirmek mümkündür:

1. Yeterlilik tasvir eylemi
2. Tezlik tasvir eylemi
3. Sürerlilik tasvir eylemi

1. 2. 5. 1. 2. 3. 1. Yeterlilik Tasvir Eylemi

Karaçay-Balkar Türkçesinde yeterlilik eylemi, *eylem + zarf-eylem eki (-A/-y) + al-* eylemi ile yapılır. Ünsüz ile biten kelimelerin sonuna gelen *-A* zarf-eylem eki düşerek *al-* yeterlilik eylemi ile birleşir. Ünlüyle biren kelimelere gelen *-y* zarf-eylem eki ise korunur (Tavkul, 2007: 915).

*Jerge ķarap, igi kesek turup, sora başın kötürüp: – Zaynafnı suratın suratlağan, meni kibik oķuv̇u da az adamġa bek ķıyındı, bolsada, meni kesimi zıbır sözlerim bla anı **suratlayala esem**, sen bir tıñıla, – dep başladı.* "Yere bakarak biraz durup sonra başını kaldırıp: – Zaynaf'ın yüzünü tasvir etmek, benim gibi tahsili az olan birisi için pek zordur, fakat kusurlu sözlerim ile onu ***tasvir edebilirsem*** sen bir dinle, diye başladı." (1788).

*Flotha hapar berirge! – dep, agent tamağın **açalġanı** ķadar açıp ķıçırdı.* "Filoya haber vermek gerek! deyip casus, sesini ***yükseltebildiği*** kadar yükseltip bağırdı." (2702).

*Aliymırza, Hajimırzadan ayırılġandan sora, ķarator aķtuyaķnı **baralġanı** ķadar boşlap bara edi.* "Aliymırza, Hacimırza'dan ayrıldıktan sonra, kahverengi beyaz toynaklı atı ***gidebildiği*** kadar serbestçe gidiyordu." (872).

*Sora ol zamanda **ķaçalġan** bir da ayamay ķaçarġa küreşir!* "İşte o zaman ***kaçabilen*** hiç sakınmadan kaçmaya çalışır!" (942).

*Maña keslerin athan ķuşla, ķav̇alnı tögerek çeçmeleri üslerine ķurmaç çartlağança çartlağanlarında, örge, köknü terenine, terk **ketalmay**, hav̇ada tırnaķlap küreşe edile.* "Kendilerini bana atan kuşlar, av tüfeğinin etrafına saçtığı fişekler üstlerine, patlamış mısırın çatladığı gibi çatlayınca yukarı, gökyüzünün derinliklerinde ***gidemeden*** havayı pençelemeye çalışıyorlardı." (1308).

*Ol turġan jerinden **ķımıldayalmay edi**.* "O, durduğu yerden ***kımıldayamıyordu***." (1212).

*Tav̇kel Mashutnu aķlaġa kötürülgen ķolunu jumduruğun jannan ot da **teşalmaġandı**.* "Gözü pek Mashut'un Beyazlara kaldırılan elinin yumruğunu yanan ateş bile ***çözememiş***." (1498).

*Ol sözleni boşağandan sora v̇a, ne köp itinip küreşse da, av̇uzundan söznü ķoy, boş tılpıv̇ da **çıġaralmaġan edi.*** "O sözlerini bitirdikten sonra ise mücadele etmeyi ne kadar istese de konuşmayı bırak, boş nefes bile ***çıkaramamıştı***." (841).

1. 2. 5. 1. 2. 3. 2. Tezlik Tasvir Eylemi

Karaçay-Balkar Türkçesinde tezlik eylemi, esas eyleme *-A* ve *-p* zarf-eylem ekinin getirilmesi ve bunun sonrasında *ḳoy-, ket-*, *tur-, kel-, bar-, ḳal-* yardımcı eylemlerinin kullanılmasıyla yapılır.

Sen maña ḳuruġan terekni çirigen çapıraḳlarıça, ölüm balçığına bata barasa derge kerek ediñ! – dep, efendini av̇uzuna ***jutup ḳoya edi****.* "Sen bana, kuruyan ağacın çürüyen yaprakları gibi ölüm çamuruna batıyorsun demeliydin! deyip imamın sözünü ***kesiveriyordu***." (1931).

İtleni ḳırġanlay ***ḳırıp ḳoyarma****!* "İtleri keser gibi ***kesiveririm***!" (255).

Ariv̇ gokka hansçıḳla, alıp ḳarasañ, anı janında anı ariv̇luğunu bir kesegin, birbirde v̇a, tap, ariv̇luğun oḳuna kesini içine ***sıyındırıp ḳoyġan****, jaşav̇undan tolu boşap, baştöben ḳarap turġan ösgenle da bardıla*. "Güzel çiçeklere baksanız onun yanında, onun güzelliğinin birazını hatta bazen de bütün güzelliğini kendi içine ***sığdırıveren***, yaşamdan tamamen vazgeçip solan yetişkinleri de vardır. " (758).

Soltanbek, sabiylege aşarġa un, et, jav̇ kerekli bolsa da, uyalmay, aytıp ***elte tur.*** "Soltanbek, çocuklara yemek için un, et, yağ lazım olursa utanmadan söyleyip ***götürüver***." (1714).

Biz da elden çığıp ḳaraġanıbızda, elni töben janı özen askerden ***ḳaralıp tura edi****.* "Biz köyden çıkıp baktığımızda köyün aşağı vadi tarafı, askerlerden dolayı ***kararıveriyordu***." (1398).

Ol, hunaġa jañıdan salınñan taşça, südnü allında baş töben ḳaraġan aḳlaġa ***janlap turadı****.* "O, taş duvara yeni yerleştirilen taş gibi mahkemenin önünde başları aşağı bakan Beyazların yanına ***yanaşıverdi***." (2393).

Tamamda tüş keziv̇de, elni töben janına ullu asker kelip turadı dep, halḳ oramlanı ***tolturup baradı****.* "Tam da öğle vaktinde büyük asker köyün aşağı tarafına gelip duruyor deyip halk, sokakları ***dolduruveriyor***." (1397).

Ot ḳuçağına ***kömüle barġan*** *samolöt, jigitleni da jigiti Gastellonu ḳolunda, enişge - jerge tebiredi*. "Ateşin ortasına ***gömülüveren*** uçak, yiğitlerin yiğidi Gastello'nun elinde, aşağıya, toprağa doğru harekete geçiyor." (2516).

Meni ḳatına ***jetip barġanımı*** *körgeninde, çırtda kötürülmegen ḳanatın, gılja burunu bla urup, üzerge küreşe edi*. “Benim yanına ***gidiverdiğimi*** gördüğünde hiç kalkmayan kanadına kanca burnuyla vurup koparmaya çalışıyordu.” (1314).

Bizni ḳuşla öşün bursala, - ḳanlı ***ölüp ḳaladı***. “Bizim kuşlar göğüslerini çevirseler düşman ***ölüveriyor***.” (2178).

Ma ol keziv̇de elgenip ***uyanıp ḳaldım****, – dep tarıġa edi.* “İşte o zaman korkup ***uyanıverdim***, diye dert yanıyordu.” (1778).

Pulemötlanı ḳıstav̇ atılġanlarında, tutmaḳ üyünü içinde bolup ḳarasañ edi, kökde julduz ḳalmay, anı içine jıyılġan sunar ediñ neda, duniyanı başın ot ***alıp ḳalġandı*** *ansı, başha zat tüyüldü der ediñ.* “Mitralyözler aniden ateşlendiğinde hapishanenin içinde olsaydınız, gökyüzündeki yıldızların tamamının hapishanenin içine toplandığını zannederdiniz ya da dünyayı ateş ***sarıvermiş***, başka bir şey olamaz, derdiniz.” (562).

– Seni buyruġuñu tolturup keldim. Men bılanı saña dep ***sıyırıp keleme****, – dep, haznalarına ḳaradı.* “– Senin emrini yerine getirip geldim. Ben bunları senin için ***toplayıverdim***, deyip hazinelerine bakıyor.” (2646).

Bir birge ḳaraybız dep, barıbız da ***ḳalıp keterbiz****, saḳ boluġuz, har kim boyununa salınñan zatnı tolturġandan sora, ḳaçarġa küreşsin, – dep, Musos, partizanlanı tutmaḳnı bir müyüşüne jokku etip, adam eşitmezça şıbırdap, ḳıstav̇ ḳaçarġa hazırlay edi.* “Birbirimize göz kulak olacağız derken hepimiz ***gidiveririz***, dikkatli olun, herkes üzerine düşen görevi yerine getirdikten sonra kaçmaya çalışsın, diyerek Musos, partizanları hapishanenin bir köşesine istifleyip kimsenin işitmeyeceği şekilde fısıldayarak hızlıca kaçmaya hazırlıyordu.” (505).

1. 2. 5. 1. 2. 3. 3. Sürerlilik Tasvir Eylemi

Karaçay-Balkar Türkçesinde sürerlilik tasvir eylemi, esas eyleme *-A* ve *-p* zarf-eylemlerinin eklenmesi ve daha sonra *tur-, bar-, ḳal-, kel-, ket-* eylemlerinin kullanılmasıyla oluşur.

– Da sen bla men bir birni bılay buşuv̇ körgen künübüzde boluşmasaḳ, kim bizge boluşuruḳdu, ol işni endi sen maña ḳoy, sen bılay bu honşu elleni birinde ***keçine tur****, men anı bir janına eterme, sora saña adam iyerme, – dep, salamlaşıp ayırıldıla.* “Sen de ben de böyle kederlendiğimiz günlerde yardımlaşmasak bize kim yardım edecek, sen artık o işi

bana bırak, sen böyle komşu köylerden birinde ***oyalanadur***, ben onu bir halledeyim, sonra sana adam gönderirim, deyip selamlaşarak ayrıldılar." (859).

Bir jol jaz başında Safar, ḳozlaġan ḳoylanı ḳaya başına boşlap, alanı ḳatlarında olturup, kölegin teşip ***ḳaray tura edi****.* "Baharın başlarında bir gün Safar, kuzulayan koyunları sarp bir kayanın yakınlarında bırakıp, gömleğini çıkarıp, koyunların yanında oturup onlara ***göz kulak olup duruyordu***." (44).

Teşe barsa*, çıġa baradı.* "***Çıkarmaya devam ettikçe*** çıkıveriyor." (2311).

Aliymırza, tögeregine da ḳarap, uzun saḳalın eki-üç da sılap, Aminat bla söleşip başlarġa dep köp kere da tebirep, dağıda bazınmay, tilsiz adamça, ***tohtap ḳala edi****.* "Aliymırza etrafına bakarak uzun sakalını iki üç kez daha okşayıp Aminat ile konuşmaya başlamak için birkaç kez girişimde bulunmuş, yine de cesaret edemeyip dilsiz biri gibi ***kalakalmıştı.***" (667).

Odintsov da burun suv̇un ***tarta ḳaldı****.* "Odintsov ise burnunu ***çekip duruyordu***." (332).

Hamit haparnı alayına jetgende, Hajimırzanı közünden jilyamuḳla, börküp-börküp, ***töñerep bara edile****.* "Hamit hikâyenin orasına geldiğinde, Hacimırza'nın gözünden yaşlar çağıldaya çağıldaya ***akıveriyordu***." (1079).

Hajimırzanı kesi ömüründe ***köre kelgen*** *ḳıyınlıḳları bu iş çaḳlı jerge anı suḳmaġan edile.* "Hacimırza'nın ömründe ***görüp durduğu*** zorluklar, onu bu mesele kadar yerin dibine sokmamıştı." (831).

Alay ete, ***küreşe keldile*** *da, ḳızıl horaz aḳnı, mıçıtmay, türsünün kesine uşaş etdi.* "O şekilde ***çabalayıp durdular*** fakat kırmızı horoz oyalanmadan beyazı kendi rengine benzetti." (1519).

Tañ athandan sora da, suv̇ boyunlarında taş tüpleni ḳarmay, jilyay da çaba, suv̇nu boyunu bla köp ***bara ketgenden*** *sora, bir ḳoyçuġa joluḳġandı.* "Şafak söktükten sonra ırmak kenarlarında gözyaşlarıyla koşmuş, taş diplerine bakarak ırmağın kenarından çokça ***gidedurduktan*** sonra bir çobana rastlamış." (1244).

Ḳazaḳ asker Musosnu sürüp, ol da ḳaçıp ***bara ketip****, at bla adam kiralmazça Musos bir ḳolġa kirip barġanlay, arıp kelgen atnı ayağı terekni jerden tışına ḳarap turġan tamırına ilinip, köp küreşedi.* "Kazak askerler Musos'u takip edince Musos kaçıp

gidedurup atlı birinin kolay kolay giremeyeceği bir vadiye girer girmez yoruluveren atının ayağını ağacın altından toprağın üzerine çıkmış olan köke bağlamak için bir müddet uğraştı.” (402).

1. 2. 5. 1. 3. Eylemsiler

Çekimli eylemler, eylem kök ve gövdelerine kip, zaman, şahıs ve sayı ekleri alarak oluşturulur ve çekime girerek yargı bildirirle. Bu eylemler bir yargı değeri kazandıkları için de bitmiş eylem diye adlandırılır. Çekimsiz eylemler ise yine eylem kök ve gövdelerinden belirle eklerle türetilen; ancak, şahıs ekleri alarak çekime girmedikleri için yargı bildirmeyen, dolayısıyla da bitmemiş eylem niteliğinde olan eylemlerdir. Çekimsiz eylem diye adlandırılmaları da bu nedenledir (Korkmaz, 2009: 863).

Çekimsiz eylemler, bir oluş, bir kılış ve bir durum bildirdikleri, olumlu ve olumsuz biçimleri yapılabildiği, bir türü zaman gösteren ekler de alabildiği için bu yönleri ile eylem özelliği taşırlar. Ancak, çekime girmemiş olmaları dolayısıyla, diğer yönleri ile de ad, sıfat ve zarf görevi yüklenmiş olan eylem şekilleridir. Bu nedenle de ad çekimi ve iyelik ekleri alabilirler, cümlede özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısı olabilirler; yani, ad yönleri ağır basar (Korkmaz, 2009: 863).

Çekimsiz eylemler, eylemsiler, kendi içlerinde:

1. Ad-eylem
2. Sıfat-eylem
3. Zarf-eylem olmak üzere üç farklı gruba ayrılır.

1. 2. 5. 1. 3. 1. Ad-Eylem

Ad-eylemleri eylem kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zaman bağlı olmadan gösteren eylem adlarıdır. Daha açık bir anlatımla, bunlar, eylemdeki oluş, kılış ve durumların adlarını bildirirler. Eylemleri, ad-eylem (mastar) ekleri getirerek adlandırırız (Korkmaz, 2009: 864).

Tablo 1. 53. Ad-Eylem Ekleri

ET.[1]	Kıp.[2]	Krç-Blk.[3]

[1] Ayrıntılı bilgi için bk. Alyılmaz, 1994: 84-85; Tekin, 2003: 165-166.
[2] Ayrıntılı bilgi için bk. Güner, 2013: 351-353.
[3] Ayrıntılı bilgi için bk. Tavkul, 2007: 917.

-mA *-GAlI* *-mAK* *-GUlUK* *-ş* *-gUçI* *-mAkçI* *-sIk*	*-mAK, -mAẖ* *-mAKlIK, -mAẖlIẖ* *-mA* *-ş, -(y)Iş, -(y)Uş*	-v̇ *-GAn, -han, -ñAn* *-rGA, -ArGA* *-mAzGA* *-mAKlIK*

1. 2. 5. 1. 3. 1. 1. -v̇, -(A)v̇, -(I)v̇, -(U)v̇

Ünlüyle biten eylemlerden sonra *-v̇* şeklinde gelirken, ünsüzle biten eylemlerden sonra yardımcı ünlü alır. *-mA* ve *-mAk* anlamlarını karşılar.

– Ha-ha! – dep, Aliymırza, küle-küle, Aminatnı ḳatına - şintikge olturup, jüregin keñden keltirip, ***söleşiv̇ün*** *başlaġan edi.* "– Haha! diyen Aliymırza, güle güle Aminat'ın yanındaki sandalyeye oturup gönül ferahlığıyla ***konuşmaya*** başlamıştı." (659).

Ḳuturġan faşistlege ḳajav̇ uruşnu üsünden ahır ***bildiriv̇leni*** *beredile*. "Kudurmuş faşistlere muhalif savaş hakkında son ***açıklamaları*** yapıyorlar." (2490).

Aḳnı aḳ ḳanatları ḳızıl ḳanına boyalıp, uv̇aḳ ***ḳımıldav̇ġa*** *kirdi.* "Beyaz horozun beyaz kanatları, kırmızı kana bulanıp küçük küçük ***kımıldamaya*** başladı." (1520).

Ölmey, sizge ***boyun salıv̇*** *joḳdu! – dep, Musos sözün tav̇usdu*. "Ölmeden size ***boyun eğmek*** yoktur, deyip Musos, sözünü bitirdi." (312).

1. 2. 5. 1. 3. 1. 2. -GAn, -han, -ñAn

Karaçay-Balkar Türkçesinde aslında bir sıfat-eylem eki olan bu ek, ad-eylem görevini de görmektedir (Tavkul, 2007: 917).

Alanı satır-satır bolup turġanların körgenimde: «Bıla çaġıp, bitip, kögetlerin iyelerine bergen zamanda, bılaydan ***ḳaraġan*** *ḳalay ariv̇du», – dep suḳlanñan edim.* "Onların sıra sıra olduklarını gördüğümde: "Bunların filizlenip yetişip meyvelerini

sahiplerine verdiği zaman, buradan ***izlemek*** ne kadar güzeldir!" diye gıpta etmiştim." (1645).

*Safar, ne eterin da bilmey, ḳaçar jer izlep, tögeregine köp ḳaraġan edi, bolsada ḳayala **zañırdaġandan**, uşkok ḳaysı janından atılġanın bilmey, tüz da bara turġan jerinde tohtaġan edi.* "Safar ne yapacağını bilmeden kaçacak yer arayıp çevresine bakmıştı, fakat kayaların ***gümbürdemesinden*** silahın ne taraftan atıldığını anlayamamış, tam da olduğu yerde beklemişti." (371).

*Aşıḳmaġız, «**kiçigenigiz**» keter*. "Acele etmeyin, "***kaşınmanız***" gider. "" (593).

*Aliymırza ḳarañı tav̇lu üynü içinde, Aminatnı asırı **izlegenden**, ḳolun jetdirmey eşik artında sibirtgige deri da juḳ ḳoymaġan edi.* "Aliymırza, karanlık dağ evinin içinde, Aminat'ı çok fazla ***aramaktan*** kapı arkasından süpürgeye kadar elini ulaştırmadığı şey bırakmamıştı." (707).

*Anı **açıv̇lanñanına** erini emçek atası*: "Eşinin manevi babası, onun ***sinirlenmesine*** karşı:" (1234).

*– Jaşasın bitev̇ duniyanı başında da erkinlik! – dep, komandir sözün boşaġanda, asırı **ḳuv̇anñandan**, jilyaġanla oḳuna boldula.* "Komutan: "Yaşasın bütün dünya için özgürlük!" diyerek sözünü bitirdikten sonra, fazla ***sevinmekten*** ağlayanlar bile oldu." (1436).

1. 2. 5. 1. 3. 1. 3. -rGA, -ArGA

Bu ek eylem köklerine gelerek ad oluşturur. *-mAyA* ve *-mAk* anlamlarını karşılar.

*Keçge ḳalırbız... – dep, açıḳ aytmasa da, baş jolnu **barırġa** ırazılıġın sezdirgen edi.* "Geç kalırız… deyip açıkça söylemese de üst yoldan ***gitmek*** istediğini sezdirmişti." (1584).

*– Bu tar jollanı **jürürge** da ḳorḳuv̇ludu, – degenimde, nögerim, maña ḳarap, ışarıp:* "– Bu dar yolları ***yürümek*** de tehlikeli, dediğimde arkadaşım bana bakıp gülüp:" (1591).

*Komandirni buyruġun **tolturкурġa** borçdu.* "Komutanın emrini yerine ***getirmek*** görevdi." (2532).

*Bizge boluşluḳ kelginçi, bılaydan artha **atlarġa** jaramaz.* "Bize yardım gelinceye kadar, buradan arkaya ***hareket etmek*** faydalı olmaz." (2584).

*Biz sizni bla **küreşirge** neda sizni **tutarġa** kelmegenbiz.* “Biz sizle ***mücadele etmeye*** ya da sizi ***esir almaya*** gelmedik.” (315).

*– Da üyüñe, biyni jaşları ol terekleni başlarına minip turadıla, men barıp kessem, janlarına tiymezmi? – dep, Botday **barırġa** bla barmazġa arsar boldu.* “Hay Allah! Beyin çocukları o ağaçların üstüne çıkıp duruyorlar, ben gidip kessem üzülmezler mi? deyip Botday, ***gitmek*** ile gitmemek arasında tereddüt etti.” (54).

1. 2. 5. 1. 3. 1. 4. -mAzGA

Olumsuzluk anlamı veren bir ektir. -rGA, -ArgA ile yapılan ad-eylemin olumsuzu için kullanılır.

*Elge barırġa bla **barmazġa** Safar köp sağış etip, eki ķolunu üsüne başın salıp, sağışlanıp, olturup turdu.* “Safar, iki elini başının üzerine koyup köye gitmek ve ***gitmemek*** konusunu düşünerek oturdu.” (158).

*– Da har zat da teñ bolluķ ese, men kulak Hasañña **işlemezge** erkinmemi?* “– Öyleyse, her şeyde eşitlik olacaksa, ben Kulak Hasan için ***çalışmamakta*** özgür müyüm?” (70).

*Jana turġan maşinanı duşmannı benzini saķlanñan jerge endirirge, küye turġan sovyet samolötnu jiltinlerin **zırafına iymezge**!* “Yanan uçağı, düşman yakıtının tutulduğu yere indirmek, yanan Sovyet uçağının kıvılcımlarını ***ziyan etmemek***!” (2514).

*– Da üyüñe, biyni jaşları ol terekleni başlarına minip turadıla, men barıp kessem, janlarına tiymezmi? – dep, Botday barırġa bla **barmazġa** arsar boldu.* “Hay Allah! Beyin çocukları o ağaçların üstüne çıkıp duruyorlar, ben gidip kessem üzülmezler mi? deyip Botday, gitmek ve ***gitmemek*** arasında tereddüt etti.” (54).

1. 2. 5. 1. 3. 1. 5. –mAKlIK

Bu ek birleşmesi *-mAk* ad-eylem ekinin ve *-lIK* addan ad yapma ekiyle birleşmesinden oluşmuştur (Bayraktar, 2000: 14). *-mAk* ve *-mA* anlamlarını karşılar.

*Ķart başıñ bla saña allay bir işni ızından bolup **aylanmaķlıķ** bek ayıpdı.* “İhtiyar aklın ile böyle bir işin peşinden ***gitmek*** senin için çok ayıp.” (725).

*Bolsada, antlı teñleni antların **süymeklik** horlaġandı.* “Fakat ***sevmek***, yeminli arkadaşların yeminine galip gelmiş.” (1350).

«Uġay, Zaynaf başha jaşnı süyedi, ol aña termilip, ***süymeklikden*** *bolġandı», – dey edile.* ""Hayır, Zaynaf başka delikanlıyı seviyor, o, onun ıstırabını çekip ***sevmekten*** hastalanmış." diyordu." (1781).

– Biz, şeriat südüsü, ḳarap, işni süzüp, diññe ḳajav̇ barġanları üçün, Atkeslanı Ḳaysınnı em anı ḳatını Zulihatnı arada nıġışda ḳara taşha teşik etip taġarġa, bitev̇ el bılaydan barıp, alaġa üslerine ***tükürmeklik*** *bla nalat berirge dep, onov̇ etgenbiz, – degeni efendini ḳulaġıma jetgen zamanda, nemi da bilmey ḳalġan edim*. "– Biz, şeriat mahkemesi, bakıp işi müzakere edip dine karşı oldukları için Atkeslerin Kaysın'ı ve onun eşi Zulihat'ı sohbet yerinde cezalandırmaya, bütün köyün buradan gidip onların üzerine ***tükürerek*** lanet etmesine karar verdik, dediğini işittiğim an ne yapacağımı bilmeden kalmıştım." (2105).

1. 2. 5. 1. 3. 2. Sıfat-Eylem

Sıfat-eylemler, sıfat gibi kullanılan eylem şekilleridir. Bir yanları ile sıfat bir yanları ile eylemdirler. Eylem özellikleri dolayısıyla, kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sıfata aktararak varlıkları ve nesneleri hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırırlar (Korkmaz, 2009: 909).

Adlardan önce gelen sıfat-eylemler birer sıfat görevi yüklendikleri hâlde, bunların kendinden sonraki ada bağlı olmadan yalın durumda bulunanları veya çokluk, iyelik ve ad çekim ekleri ile genişletilmiş olanları ad görevindedir. Ancak, özellikle belirtmek gerekir ki, bunlar asla kalıcı sıfat ve adlar değillerdir: Eylemlerdeki zaman ve hareket kavramını bir nesneye, bir varlığa geçici olarak bağlayan sıfat ve adlardır. Sıfat-eylemler yapılarındaki bu iki yönlü özellik dolayısıyla, hem bir ad gibi işlem görmekte ve aldığı çekim ekleriyle cümle içinde tıpkı kalıcı adlar gibi özne, nesne ve tamlayan görevleri yüklenebilmekte; hem de ağır basan eylem yönleri ile tıpkı eylemler gibi hareket ve zaman kavramı taşımakta, olumlu ve olumsuz biçimleri yapılabilmektedir. Her türlü eylem kök ve gövdelerine gelebilen sıfat-eylem ekleri, ad-eylem eklerinden, taşıdıkları zaman kavramı ile ayrılırlar (Korkmaz, 2009: 910).

Tablo 1. 54. Sıfat-Eylem Ekleri

ET.[4]	Kıp.[5]	Krç-Blk.[6]

[4] Ayrıntılı bilgi için bk. Tekin, 2003: 167-171; Alyılmaz, 1994: 85-86.
[5] Ayrıntılı bilgi için bk. Güner, 2013: 320-330.
[6] Ayrıntılı bilgi için bk. Tavkul, 2007: 917-919; Baskakov, 1966: 187-190.

	-AçAK	
-(I)gmA	*-(X)r*	
-(y)Xr	*-AsI*	*-GAn, -han, -ñAn*
-mAz	*-DAçI*	*-(X)r*
-DOk	*-DIK, -DUK*	*-lIK, -(A)rIK*
-mIş	*-GAn, -KAn, -An*	*-ArlIK, -IrlIK, -UrlUK*
-DAçI	*-GIçI, -GUçI, -KUçI, -vUçI, -IçI, -UçI*	*-mAz*
-gAn		*-v̇çU*
-(X)gIl	*-GIl, -GUl, -vlU*	*-mAzlIK*
-TI	*-GU*	*-nIK, -nUK*
-TIk	*-mAçI*	
-sIK	*-mAz, -mAs*	
	-mIş	

1. 2. 5. 1. 3. 2. 1. -GAn, -han, -ñAn

Geçmiş zaman anlamını karşılayan eylemsiler türetir (Baskakov vd., 1966: 187). Aynı zamanda *-An* anlamını da karşılar.

Bir kere tuv̇ġanıbızda, zulmu duniyanı açıv̇ların anabızdan ***emgen*** *süt bla emgenbiz*. “İlk doğduğumuzda zalim dünyanın acılarını, anamızdan ***emdiğimiz*** süt ile emmişiz.” (1359).

Ol jer iyeni aman sözleri jüregin üşütgen adamnı, anı jeri taba kel deseñ, otdan ***ḳorḳġan*** *kiştik kibik, sanları titirey edile.* “O toprak sahibinin kötü sözleri ile yüreği soğuyan adama, onun toprağına doğru gel deyince ateşten ***korkan*** kedi gibi uzuvları titriyordu.” (1368).

Ellede vlast jarlı halḳnı içinden ayırılġan adamladan ***ḳuralġan*** *Sovyetni ḳolunda bolurġa kerekdi dep küreşedi.* “Köylerde iktidarın, zavallı halkın içinden seçilen insanlardan ***kurulan*** konseyin elinde olması gerekir. – diye mücadele ediyor.” (1380).

Milletle bir birlerine tuv̇ğan ḳarındaşlaça bolurġa kerekdile, har milletni duşmanı jarlılanı haḳların ***aşaġan*** *bayla em biyledile.* "Milletler birbirleriyle öz kardeşler gibi olmalıdırlar, her milletin düşmanı zavallıların haklarını yiyen zenginler ve beylerdir." (1383).

– Jaşasın bitev̇ duniyanı başında da erkinlik! – dep, komandir sözün boşaġanda, asırı ḳuv̇annandan, ***jilyaġanla*** *oḳuna boldula.* "Komutan: "Yaşasın bütün dünya için özgürlük!" diyerek sözünü bitirdikten sonra, fazla sevinmekten ***ağlayanlar*** bile oldu." (1435).

Künnü közü erkin jetgen künlüm jerlede janḳozçuḳla, kündüz körünüp, ḳışnı açı suv̇uğu ***küydürgen*** *ḳanatlılanı keslerine suḳlandırıp, keçe v̇a jer tübüne buġadıla.* "Güneş ışıklarının bolca vurduğu dağ yamaçlarındaki kardelencikler, gündüz görünüp kışın acı soğuğunun ***yaktığı*** kuşları kendisine imrendirip gece ise toprak altında saklanıyor." (1571).

Bir bölek jıl alda, sen ***körgen*** *eki ḳaraköken terekni tübünde, at tuyaḳladan, uşkok tav̇uşladan ḳutulup, juḳlap turġan jañı özen biyleden birini ḳolunda edi.* "Birkaç yıl önce, senin ***gördüğün*** iki karaçalı ağacın dibinde, at tırnaklarından, silah seslerinden kurtularak uyuklayan taze vadi, beylerden birinin elindeydi." (1364).

Alay bir jıl ***işlegen*** *adam ekinçi jıl anı tiyresine ayağın basmav̇çu edi.* "Fakat bir yıl ***işleyen*** kişi, ikinci yıl semtine ayak basmamıştı." (1366).

Anı ***çirigen****, mılı hav̇ası buv̇up ḳoyadı.* "Onun ***çürümüş***, rutubetli havası boğuveriyordu." (1675).

Efendi da: «Din ***tuthan*** *insan alanı izlerge boluşur, ala dinden çıḳġandıla, dinsizlege atalarıbız-analarıbız «La-ilaha-illal-lah» dep* ***jürügen*** *jerleribizni alanı ayaḳ tüplerinde maltathandan ese, barıbız da bılayda ḳırılıp ḳalsaḳ igidi!» – dep, uv̇az bere edi.* "İmam da, iman sahibi ***olan*** insan, onları aramaya yardım eder, onlar dinden çıkmış, analarımız ve babalarımızın dinsizlere "La ilahe illallah" diyerek yürüdüğü topraklarımızı, onların ayaklarının altlarında çiğnetmektense hepimizin burada mahvolması iyidir!" deyip vaaz veriyordu." (1936).

*Kün çıḳġan janından julduzçuḳnu, uzun ḳuyruğun süyrep, kün bathan janına muştuhul bolup taşayġanın körgenimde, «****Uçhan*** *julduzlaġa ḳaraġannı jaşav̇u ḳısha boladı», – dep, ḳart ınnanı ḳuruda ḳatlap aytıv̇çu sözleri esime tüşgen edile.* "Yıldızcığın uzun kuyruğunu sürükleyip doğudan batıya doğru telaşla kaybolduğunu gördüğümde:

“***Kayan*** yıldızlara bakanın ömrü kısa olur.” diyen ihtiyar ninenin her zaman ekleyerek söylediği sözleri aklıma gelmişti. ” (2010).

Eşitdigizmi, anı maña ***aythan*** *sözlerin?* “Bana ***söylediği*** sözleri duydunuz mu?” (2064).

Allımda men barġan jolnu, bir hansdan birine ḳona ***aylanñan*** *ḳolan gebenekleni tutarġa küreşe, eki jaşçıḳ bara edi.* “Önümde benim gittiğim yolu bir çayırdan birine konarak ***gezen*** alacalı kelebekleri tutmak için çabalayan iki çocuk vardı.” (2149).

Köp zamannı aç bolup turġan ḳızıl partizanla ötmekni araġa salıp, kesip, aşay ketgen zamanlarında, ötmekni içinde tışına da jelim melte ***çörgelinñen*** *bir ḳaġıt tapdıla.* “Uzun zamandır aç kalan Kızıl Partizanlar ekmeği ortaya koyarak kesip yerken, ekmeğin içinde dışına kirli zamk ***sürülmüş*** bir kâğıt buldular.” (461).

– Janñan otda ***körünñen*** *av̇anaġa birden buruġuz! – dep buyruḳ etdi.* “– Yanan ateşte ***görünen*** gölgeyi hep birlikte vurun! diye emir verdi.” (1488).

1. 2. 5. 1. 3. 2. 2. -(X)r

Geniş zaman ekidir ve geniş zaman anlamını karşılayan eylemsiler türetir (Baskakov vd., 1966: 188). Gelecek zaman anlamını da karşılayabilmektedir.

Soltanbekni alaşa jerbaş üyünü içinde adamdan barmaḳ ***basar*** *jeri joḳ edi.* “Soltanbek’in alçak toprak çatılı evinin içinde insandan parmak ***basacak*** yer yoktu.” (1863).

Safar, ne eterin da bilmey, ***ḳaçar*** *jer izlep, tögeregine köp ḳaraġan edi, bolsada ḳayala zañırdaġandan, uşkok ḳaysı janından atılġanın bilmey, tüz da bara turġan jerinde tohtaġan edi.* “Safar ne yapacağını bilmeden ***kaçacak*** yer arayıp çevresine bakmıştı, fakat kayaların gümbürdemesinden silahın ne taraftan atıldığını anlayamamış, tam da olduğu yerde beklemişti.” (370).

Artha ***keter*** *jer duşmannı köz tuv̇rasındadı, kesi da jalan, ḳımıja jerdi.* “***Gidilecek*** arka taraftaki toprak, düşmanın karşısında olan çorak topraktı.” (2533).

Kimle, av̇rup, töşekde öle turġan sav̇suzların arḳalarına kötürüp, kimleri da sabiylerin kötürüp, çaç-tük bolup, başları ***ḳalır*** *jer izlep, kav̇-kuv̇ bolup barġan zamanda körgen adamnı köz suv̇ları kelir edi.* “Kimilerinin döşekte ölümü bekleyen hastalarını,

kimilerinin de çocuklarını sırtına alarak etrafa dağılıp başlarını ***sokacak*** yer arayarak çil yavrusu gibi dağıldıklarını gören insan, gözyaşlarına hâkim olamazdı.” (139).

1. 2. 5. 1. 3. 2. 3. -lIK, -(A)rIK

Gelecek zaman ekidir ve aynı zamanda sıfat-eylem yapma göreviyle de kullanılır.

Üyrenñen ķollada maşina kesini ***barlıķ*** *jerine şaşmay baradı.* “Uçak, alışan ellerde, ***gideceği*** yere dosdoğru gidiyor.” (2521).

Ķızıl askerçile keslerini ***barlıķ*** *jerlerine jetgen jerde, artalda esde bolmaġan janından duşmannı köp tankı çıġıp çapdı*. “Kızıl Askerler ***gidecekleri*** yere ulaştıklarında hiç akla gelmeyecek bir taraftan düşmanın bir sürü tankı çıkıp saldırdı.” (2557).

Bar muratından da ķuru ķalġan «ķatın ***allıķ*** *jaşçıķ» ķart Aliymırza, ahtınıp, tayaġına tayanıp, örge ķobup:* “Bütün ümidi boşa çıkmış “***evlenecek*** delikanlı” olan ihtiyar Aliymırza, iç çekip bastonuna dayanarak ayağa kalkıp:” (733).

Hajimırza bu sözleni aythandan sora, aķırın, hurjunundan çıġarġan melte betli ķol javluğu bla betin sürtüp, Aliymırza bla onov etgen eline barıp, allına ***kellik*** *adamnı saķlarġa ketgen edi.* “Hacimırza bu sözleri söyledikten sonra, yavaşça cebinden çıkarttığı kirli çehreli mendili ile yüzünü silip Aliymırza ile karar verdiği gibi yanına ***gelecek*** adamı beklemek için köyüne gitmişti.” (1008).

– Ayt, ayt, ne zat ese da, ķoldan ***kellik*** *zat ese, eterbiz, – dep, barı da tamaşa bolġan edile.* “– Söyle söyle, ne ise, elimizden ***gelecek*** şey ise yaparız, deyip hepsi hayret etmişti.” (1165).

Komandir, kesi ķarap, ***jararıķ*** *adamladan askerine talay adam ķoşdu.* “Komutan bakıp ***faydalı olacak*** adamlardan, askerine bir sürü adam ekledi.” (1443).

Ol tüyümçekni ***teşerik*** *açhıç jalanda Safardı.* “O düğümü ***çözecek*** anahtar yalnızca Safar’dı.” (1868).

1. 2. 5. 1. 3. 2. 4. -ArlIK, -IrlIK, -UrlUK

Gelecek zaman ekidir ve *-lIK, -(A)rIK* yapıları bu ekin kısaltılmış şeklidir. Sıfat-eylem yapmada kullanılır.

İncelenen metinde bu sıfat-eylem ekinin kullanıldığı herahangi bir örnek bulunmamıştır.

1. 2. 5. 1. 3. 2. 5. -mAz

Olumsuz geniş zaman sıfat-eylem ekidir.

Ekinçi kere v̇a, tot buğov̇la ırmah etgen sanlarıbız erkinlikge ḳutulup, Oktyabrni ***unutulmaz*** *künlerinde tuv̇ğanbız.* "İkinci kere de, paslı kelepçelerin yorduğu vücutlarımızın özürlüğe ulaştığı Ekim'in ***unutulmaz*** günlerinde doğmuşuz." (1361).

Duşman bizni çekge kirse, ḳuşlarıbız, tartıp, janın alırla, duşman boyun salmay, ḳımıldayma dese, ala sanına ömürde ***ketmez*** *jara salırla.* "Düşman bizim sınırımıza girse kuşlarımız, canını çekip alır, düşman boyun eğmeden hareketlenmek isterse onların bedenine ömürlerinde ***silinmeyecek*** yara bırakırlar." (2176).

Duniyada bizni ḳuşlarıbıznı küçü ***jetmez*** *jer joḳdu.* "Dünyada bizim kuşlarımızın gücünün ***yetmeyeceği*** yer yok." (2179).

Ḳızıl partizanlanı ***üzülmez*** *sınjırlarını içinde, aḳla, ḳolların örge kötürüp, keslerin beredile.* "Kızıl Partizanların ***kopmaz*** zincirleri içinde Beyazlar, ellerini yukarıya kaldırıp teslim oluyor." (2306).

1. 2. 5. 1. 3. 2. 6. -vçU

Geniş zamanı karşılar ve yerine göre geçmiş zaman ifadeli sıfat-eylemler de yapar..

Askerni alğa alıp, ol ***jıyılıv̇çu*** *jerge bardıḳ.* "Askeri öne alıp o ***toplanma*** yerine gittik." (1418).

Julduz da, Aliy da, kelip, meni aş ***aşav̇çu*** *üyge çaḳırdıla.* "Yıldız ve Aliy gelip beni ***yemekhaneye*** çağırdılar." (1655).

Künnü közü iñirlikde ***buğuv̇çu*** *jerine köp ḳalmay janlağandı.* "Güneş ışıkları akşamları ***gizlendiği*** yere çok gecikmeden çekilmiş." (1657).

Kün çıḳğan janından julduzçuḳnu, uzun ḳuyruğun süyrep, kün bathan janına muştuhul bolup taşayğanın körgenimde, «Uçhan julduzlağa ḳarağannı jaşav̇u ḳısha boladı», – dep, ḳart ınnanı ḳuruda ḳatlap ***aytıv̇çu*** *sözleri esime tüşgen edile.* "Yıldızcığın uzun kuyruğunu sürükleyip doğudan batıya doğru telaşla kaybolduğunu gördüğümde: "Kayan yıldızlara bakanın ömrü kısa olur." diyen ihtiyar ninenin her zaman ekleyerek ***söylediği*** sözleri aklıma gelmişti." (2011).

*Meni ḳart ınnam **jaşaṿçu** alaşa salambaş üyçük da, tozurap, bir janına ḳıñır boldu.* "İhtiyar ninemin ***yaşadığı*** alçak saman çatılı ev de harap olup bir tarafa eğrildi." (2123).

*Elge kelse, Safarnı jañız bir **barıṿçu** jeri bar edi.* "Ne zaman köye gelse Safar'ın ***gidebileceği*** yalnızca bir yer vardı" (413).

*Ol Safar **barıṿçu** üy bla birge ḳonşu, ḳalmay adamları bolşevik bolġan üy jaşaṿçu edi.* "Safar'ın o ***gideceği*** eve (415) komşu olan evde Bolşevik taraftarları yaşardı." (414).

*Andan başha omaḳlıḳ bla **küreşmeṿçü** ḳız bolġandı.* "Ondan farklı olarak süslenme konusunda ***çabalamayan*** bir kızdı. " (1798).

1. 2. 5. 1. 3. 2. 7. -mAzlIK

-*(A)rIK* sıfat-eylem ekinin ekinin olumsuz şeklidir.

*Bu iş **bolmazlıḳ** işdi.* "Bu iş, ***olmayacak*** iştir." (1126).

*Ol üynü zıbır ḳalanñan hunasına ḳarasañ edi, munu içinde janı bolġan adam ḳalay jaşaġan bolur **demezlik** adam bolmaz edi.* "O evin sıvası dökülüp yığılmış duvarını görseydiniz, bunun içinde canlı olan biri nasıl yaşar ***demeyen*** kişi olmazdı." (1675).

1. 2. 5. 1. 3. 2. 8. -nIK, -nUK

Gelecek zaman sıfat-eylem eklerindendir (Baskakov vd., 1966: 188).

İncelenen metinde bu sıfat-eylem ekinin kullanıldığı herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.

1. 2. 5. 1. 3. 3. Zarf-Eylem

Zarf-eylemler, hareket durumunu ifade eden eylem şekilleridir. Bunlar ne eylem çekimleri gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir hareket, ne partisipler gibi nesne ifade ederler. Gerundiumlar şahsa ve zamana bağlanmayan mücerret bir hareket durumunu karşılarlar (Ergin, 2009: 338).

Zarf-eylemler, bir yanıyla eylem, bir yanıyla zarf özelliği taşıyan gramer kategorileri olduğu için, eylem yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarlar; zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler. Bu nedenle cümlede, şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen; ancak, yargı bildiren eylemler yanında, onlardaki oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen zarf görevi

yüklenirler. Daha kestirme bir anlatımla, zarf-eylemler, eylemlerin zarf görevi yapan yardımcılarıdır. Çekimli eyleme dönüşmeleri mümkün değildir (Korkmaz, 2009: 984).

Tablo 1. 55. Zarf-Eylem Ekleri

ET.	Kıp.	Krç-Blk.
-yU *-(X)p* *-(X)pAn* *-(X)yIn* *-mAtI(n)* *-gAlI* *-sAr* *-çA* *-gInçA* *-kAn*	*-A* *-ArAK, -UrAK, -rAK* *-ArdA, -UrdA, -rdA* *-ArGA, -UrGA* *-Av* *-bAn* *-dIçaḳ* *-dUKçA* *-dIKdA, -dUKdA* *-GAç, -KAç* *-GAlI, -KAlI* *-GAnçA* *-GAndA, -KAndA, -AndA* *-GAndIn, -GAndAn, -KAndAn, -AndAn* *-GInçA, -GUnçA, -KInçA, -KUnçA, -InCA* *-I, -U* *-ICAK, -UCAK* *-IcAgAz* *-ken* *-mAzdA*	*-A, -y* *-mAy, -mAyIn* *-(X)p* *-GAnlAy, -hanlay* *-GAndAn, -handan* *-GAnlI, -hanlı* *-GAnlIKGA* *-GAndA* *-GAnçA* *-GInçI, -hınçı* *-rçA* *-rGA* *-mAzça*

	-mAzdIn, -mAsdIn, -mAzdAn, -mAsdAn *-mAyIn, -mAdIn, -mIyIn* *-(I, U)p* *-y*	

1. 2. 5. 1. 3. 3. 1. -A, -y

Ünsüzle biten eylemlerden sonra *-A*, ünlüyle biten eylemlerden sonra *-y* gelir, Türkiye Türkçesindeki *-ArAk* işlevini karşılar. zarf-eylem oluştururlar. Ayrıca tasvir eylemler oluşturur.

*Men bılaydan ķarap köreme, siz alanı kimle bolġanların bilirge aşıġasız, men bileme, allay aman adamlaġa jüregim meni oķuna ķızadı, – dep, Mırtaz efendi, bir közün **ķısa**, birin a **aça**, mor halatı, ķızıl persi bla, uzun ķara saķalın eki ķolu bla teñ sılay, bir arada v̇a, allında Ķurannı ķaġıtların arı-beri av̇dura, ķatında ullubıdırlaġa ķarap, ma, köremisiz siz, men kimleni sabanların tav̇uķladan saķlayma degença, joyķullanıp söleşe edi.* "Ben buradan bakıp görüyorum, siz onların kim olduklarını öğrenmek için can atıyorsunuz, ben biliyorum, benim yüreğim öyle kötü kişilere hemen hiddetleniyor, diyen Mırtaz imam, bir gözünü ***kısıp*** birini de ***açarak*** boz renkli kıyafeti, kırmızı fesi ile uzun siyah sakalını iki eliyle eşitçe okşuyor, bir yandan da önündeki Kuran'ın sayfalarını o tarafa bu tarafa çevirerek yanındaki büyük göbeklilere bakıp işte görüyor musunuz, ben kimlerin tarlalarını tavuklardan koruyorum dercesine cilve yaparak konuşuyordu." (2100).

*Tar suv̇ av̇uzda jel oynaġan zamanda terekleni çırpılı butaķları, arı bla beri **av̇a**, kümüş suv̇da keslerini suratların jazadıla...* "Dar nehir yatağında rüzgâr estiği zaman ağaçların çalılı dalları, bir o tarafa bir bu tarafa ***devrilerek*** gümüş suya kendi görünümlerini çiziyorlar…" (1602).

*Aminat da, olturup, ķol jav̇luķçuķnu tige turġanlay, Aliymırza, ķıñırbaş tayaķçıķnı da jerge terk-terk ķaġa, uzun saķalın sılay, mıyıķların arı-beri ķımıldata, **köz-ķaş küldüre** kele edi.* "Aminat oturup mendilini dikerken Aliymırza eğri başlı bastonunu yere hızlı hızlı vuruyor, uzun sakalını okşuyor, bıyıklarını oraya buraya kımıldatıyor, ***yüzü gülerek*** geliyordu." (646).

Jaşından tuv̇ġan Mammaçıḳ, ḳara közçüklerin uzun ḳara kirpiklerini tübünden ınnaġa jandırıp, kindik başından enişge ötmegen ḳolan basma kölekçigi bla, burunçuġun, terk-terk tarta, jeñ allına sürte, alışınmay sıgıñña uşaġan arpa gırjınçıḳnı ḳıyırından süt tişleri bla ***kemire****, ḳart ınnakanı haparlarına tıñılap turuv̇çu edi.* "Oğlunun çocuğu olan Mammaçık, kara gözlerini, uzun kara kirpiklerinin altından nineye açıp göbeğinin üzerinden aşağıya geçmeyen alacalı basma gömleği ile burnunu hızlı hızlı çekerek gömleğinin kolunun ucuna silip aynı tezeğe benzeyen arpa ekmeğini kenarından süt dişleri ile ***kemirerek*** ihtiyar ninenin hikâyelerini dinleyip duruyordu." (2031).

Hurjunundan çıġarıp, tögeregi ḳızıl-ala bolġan jav̇luḳ bla betin ***sürte****, haparın tohtaġan jerinden arı başlaġan edi.* "Cebinden çıkardığı etrafı kızıl ve ala olan mendil ile yüzünü ***silerek*** hikâyesine kaldığı yerden devam etmişti." (1081).

– Ha! Hajimırza, ahşı jolġa, ḳuv̇anıp ḳayt! – dep, bir biri av̇uzlarına ***çaba****, alġışlay edile.* "– Hey! Hacimırza, güle güle, mutlulukla dön! deyip birbirlerinin sözünü ***keserek*** iyi dileklerde bulunuyorlardı." (614).

Hajimırzanı soruv̇ları kesini muratın tolturuv̇ġa bek tap tüşgenlerine jüregin sabır etip, Aliymırza, ḳıñırbaş tayaḳnı ḳıyırı bla jerni ***çuçhuy****, soruv̇laġa juv̇ap etip başlaġan edi.* "Aliymırza, Hacimırza'nın sorularının kendi muradını gerçekleştirmede pek uygun olduğu için sakinleşmiş, eğri başlı bastonunun kenarıyla yeri ***karıştırarak*** sorulara cevap vermeye başlamıştı." (787).

Ḳartla, teke saḳalların ***sılay****, baş enişge ḳarap, bir bir ḳulaḳlarına* ***şıbırday*** *kele edile.* ". İhtiyarlar teke gibi olan sakallarını ***okşayarak*** başları önde, arada sırada birbirlerinin kulaklarına fısıldayarak geliyorlardı." (237).

1. 2. 5. 1. 3. 3. 2. -mAy, -mAyIn

Olumsuzluk ifade eden zarf-eylem ekleridir. *-mAy* eki, olumsuzluk eki *-mA* ile *-y* zarf-eylem ekinin birleşmesinden oluşmuştur. *-mAyIn* eki ise, *-mAy* ekinin vasıta durumu ekiyle kalıplaşmasından ortaya çıkmıştır.

-A ve *-y* zarf-eylem ekinin olumsuz hâlidir. *-mA* olumsuzluk eki ve *-y* zarf-eylem ekinden oluşur. *-mAdAn* ve *-mAyArAK* anlamlarını karşılar.

Baylada, biylede jerle, mülkle ***ḳalmayın*** *jarlı halḳnı ḳoluna kelirge kerekdile.* "Topraklar ve mülkler, zenginlerin elinde ***kalmayarak*** zavallı halkın eline geçmeli." (1427).

Tört kün bla tört keçeni ***tohtamay*** *uruş etdik.* "Dört gün dört gece ***durmadan*** savaştık." (1541).

Buķdurmay *aytayım, jılnı bu kezivünde tereze allına olturup, jer başında bitgen em jaşaġan zatla jaşavġa ķutulur üçün küreşgenlerine ķararġa bek süyeme.* "***Gizlemeden*** söyleyeyim, yılın bu zamanında pencere önüne oturup toprağın üzerinde yetişen ve yaşayan şeylerin yaşamak için, kurtulmak için mücadele etmesini izlemeyi pek severim." (1638).

Tanklarıbız, buzlu tavlanı tüplerinde, talġır jumaruķlay ķanķılday, ne küçlünü da ***mıçıtmay*** *üzedile.* "Tanklarımız karlı dağların altlarında, boz keklik gibi ötüşerek güçlüsünü bile ***oyalanmadan*** koparıyor." (2185).

Köremise anı barıvun, sekire, ķoylanı da ürkütmegen, ayırıķuyruķ, ***tohtamay*** *gaz kekire, – dep, kökge ķarap, aeroplanlanı satır bolup barġanlarına suķlanıp ķaray edi.* "Görüyor musun onun gidişini, sıçrayarak koyunları bile ürkütmeden, çift kuyruklu ***durmadan*** duman çıkarıyor, deyip gökyüzüne bakıp uçakların sıra hâlinde gitmelerine imrenerek bakıyordu." (2192).

Siz terekni başına minñenlikge, men terekleni ***kesmey*** *ķalay ķoyarma?* "Siz ağaçların üzerine çıktınız diye ben ağaçları ***kesmeden*** ne diye bırakayım?!" (91).

El jıyılġan jerde, adam ***iyilmey*** *ötmezça, bir birge tar ķısılġan eki çıpınnı başına ķaña salınıp, ķañanı üsünde va Ķuran salınıp, efendi da ol teşikni ķatında, sarıhı başında, keñ halatı üsünde körüne edi.* "Halkın toplandığı yerde insanın ***eğilmeden*** geçemeyeceği kadar darlıkta, birbirine sıkı aralıkla bitişen iki direğin üzerine tahta parçası koyulmuş, tahta parçasının üzerine de Kuran koyulmuş, imam da orada, başında sarığı, üzerinde cübbesi ile görünüyordu." (243).

Efendi da anı ızından ne eterge da ***bilmey*** *aylana edi.* "İmam da onun peşinde, ne yaptığını ***bilmeyerek*** geziniyordu." (1926).

1. 2. 5. 1. 3. 3. 3. -(X)p

Ünlüyle biten eylemlere -p şeklinde, ünsüzle biten eylemlere ise yardımcı ses alarak gelir.

Aliymırzanı maķa közleri ***jıltırap****, şıntagı boyunun* ***sozup****, kelivünley kele edi.* "Aliymırza kurbağa gözlerini ***açıp*** kalın boynunu ***uzatarak*** geliyordu." (881).

Ol kezivge tankla, özenni buķuġa ***aldırıp****, ķayda gumhotları körüne, ķayda va art janları körüne, köz jeterden taşayġan edile.* "O sırada tanklar, vadiyi toza ***bulayıp*** ne burunlarının nerede olduğu ne de arka kısımlarının nerede olduğu görünerek gözün en son görebildiği yerden kaybolmuşlardı." (2209).

Ķızıl partizanladan ķaçalmay ķalġanları, tutmaķ üynü tübüne ***bavurlanıp****, ölür minutların sanay edile.* "Kızıl Partizanlardan kaçamayıp kalanlar hapishanenin zemininde ***sürünerek*** ölüm dakikalarını sayıyorlardı" (559).

Tiyrede kamsık jaşla da, jolnu ***begitip****, namıs dep, nögerge kelgen atlılanı tıyıp küreşe edile*. "Mahalledeki yaramaz çocuklar ise adet diye yolu ***kapatıp*** arkadaşına gelen atlıları engellemeye çalışıyorlardı." (1871).

Bir birge ķaraybız dep, barıbız da ķalıp keterbiz, saķ boluġuz, har kim boyununa salınñan zatnı tolturġandan sora, ķaçarġa küreşsin, – dep, Musos, partizanlanı tutmaķnı bir müyüşüne ***jokku etip****, adam eşitmezça şıbırdap, ķıstav ķaçarġa hazırlay edi.* "Geri kalanlar da askerlerin silahlarını alsın! Birbirimize göz kulak olacağız derken hepimiz gidiveririz, dikkatli olun, herkes üzerine düşen görevi yerine getirdikten sonra kaçmaya çalışsın, diyerek Musos, partizanları hapishanenin bir köşesine ***istifleyip*** kimsenin işitmeyeceği şekilde fısıldayarak hızlıca kaçmaya hazırlıyordu." (506).

Eki kitapnı da çapıraķların ***avdurup*** *ķaraġanımda, birinde 600 kün, birinde 550 kün dep ozġan jılġa jazıla edi.* "İki kitabın da yapraklarını ***çevirip*** baktığımda birinde altı yüz gün, diğerinde beş yüz elli gün diye geçen yıla yazılmıştı." (1653).

Köp kere da uşkoklarını burunlarına börklerin salıp, adam ***sundurup****, ķazaķlanı patronların köp ķoranç etdirgen edile, bolsada, keslerin ķurap kelgen, adamlanı ķanın emgen itle, oñlu bolup, Safarnı jıyının - ķızıl partizanlanı - artha ķuvġan edile.* "Çoğu kez silahlarının üstlerine kalpaklarını koyup onları insan şekline ***büründürerek*** Kazakların liderlerini bozguna uğratmışlardı, fakat güçlerini toplayıp gelen, insanların kanını emen itler kuvvetlenip Safar'ın grubunu, Kızıl Partizanları geri püskürtmüşlerdi. " (134).

Zulmuluķ duniyaġa jüregi ķaynaġan Safar, kesini jaşavunu saġatla bla sanalġanın bilgenden sora, olturġan jerinde tözalmay, üynü tübünde arı bla beri ***jürüp*** *aylana edi.* "Zalim dünyaya kin duyan Safar, kendi yaşamının saatler ile sayıldığını öğrendikten sonra, oturduğu yerde sabredemeyip odada bir ileri bir geri ***yürüyerek*** dolaşıyordu." (477).

– Biz, şeriat südüsü, ḳarap, işni ***süzüp****, diñ̃e ḳajaṿ barġanları üçün, Atkeslanı Ḳaysınnı em anı ḳatını Zulihatnı arada nıġışda ḳara taşha teşik etip taġarġa, biteṿ el bılaydan barıp, alaġa üslerine tükürmeklik bla nalat berirge dep, onoṿ etgenbiz, – degeni efendini ḳulaġıma jetgen zamanda, nemi da bilmey ḳalġan edim.* "– Biz, şeriat mahkemesi, bakıp işi ***müzakere edip*** dine karşı oldukları için Atkeslerin Kaysın'ı ve onun eşi Zulihat'ı sohbet yerinde cezalandırmaya, bütün köyün buradan gidip onların üzerine tükürerek lanet etmesine karar verdik, dediğini işittiğim an ne yapacağımı bilmeden kalmıştım." (2103).

Malçıla, keziṿ-keziṿ eşikge çıġıp, mallanı tögereklerine aylanıp, ne bar, ne joḳ dep, ***joḳlap****, hahay etip, ḳoşha kire edile.* "Çobanlar sıra sıra kapıya çıkarak hayvanların etrafında dolaşıp ne var ne yok diye bağırarak ***yoklayıp*** çiftliğe giriyorlardı." (1152).

Ol künden ***başlap****, Safar jalçılıḳnı zulmuların çaynap başladı. "*O günden başlayarak Safar, ırgatlığın zulümlerini tatmaya başladı." (29).

1. 2. 5. 1. 3. 3. 4. -GAnlAy, -hanlay

-GAn sıfat-eylem eki ile -lAy eşitlik durumu ekinin birleşmesinden ortaya çıkmıştır. Türkiye Türkçesindeki *-IncA, -ArAK, -dIğI gibi, -dIğI zaman, -mIş gibi, -mIş olarak, -Xr -mAz* yapılarının işlevlerini karşılar.

– Ḳatın, bügeçe sen... – dep, mudah jaşnı aṿuzundan alay ***çıḳġanlay****, ḳonaḳla ḳozġalġan edile.* "– Kadın, bu gece sen… diye kederli çocuğun ağzından öyle sözler ***çıkar çıkmaz*** misafirler heyecanlanmıştı." (1227).

Mudah jaş haparın alay ***boşaġanlay****, Hamit emçek atasını jürek aṿuzuna ḳorġaşin saṿġanı berdi.* "Kederli çocuk hikâyesini öyle ***bitirir bitirmez*** Hamit, manevi babasının kalbinin üzerine kurşun armağan etti." (1259).

Ḳız, alanı ol onoṿların bilip, ala keçe juḳlap ***turġanlay****, ekisin da öltürüp çıḳġandı.* "Kız onların, o kararını anlayınca gece onlar ***uyuduğu zaman*** ikisini de öldürmüş." (1351).

Ol aḳlaġa kötürülgen ḳolu, küyüp, kül bolsa da, jumduruḳ bolup, ***kötürülgenley*** *ḳalġan edi.* "O Beyazlara kaldırılan eli yanıp kül olsa da yumruk olarak ***kaldırıldığı gibi*** kalmıştı." (1496).

Ma üyünü körümü: eşikden kirip, sol janına burulup, bıstır taġıṿçu şkaf, eşikden ***kirgenley*** *- bet juṿuṿçu em ḳol-bet sürtgen jaṿluḳ, ḳabırġada - ḳalın, saṿlay turuşuñu körgüztgen küzgü.* "İşte evin görünümü: Kapıdan girip sol tarafa dönünce elbiseleri asmak

için dolap, kapıdan ***girince*** lavabo ve el yüz silmek için havlu, duvarda kalın, bütün (1625) duruşunu gösteren ayna." (1624).

Bolunñan zatnı başına jıyarġa küreşgença, başından eki ḳolu bla ***tuthanlay****, şintikge olturup, sağış etdi.* "Olanları aklına getirmeye çalışır gibi iki eliyle başını ***tutmuş bir hâlde*** tabureye oturup düşündü. " (2636).

Eşikden başın alġa ***ḳarathanlay*** *oḳuna ışara kelgen soldat kirdi*. "Kapıdan başını öne ***uzatmış bir halde*** gülümseyerek gelen asker hemen girdi." (2639).

İt toyġan jerine ***ḳaythanlay****, aḳbaş mıllık ḳuşla da, çepken soḳġança, biri kelip, biri ketip, tohtamay jürüy edile.* "Köpeğin yemek bulduğu yere sürekli ***gelmesi gibi*** leş yiyici kuşlar da kumaş dokurcasına, biri gelip biri giderek durmadan dolaşıyorlardı." (209).

1. 2. 5. 1. 3. 3. 5. -GAndAn, -handan

-GAn sıfat-eylemi ve+dAn uzaklaşma durumu ekinin kalıplaşmasından meydana gelmiştir. Durum zarfı yapar. Türkiye Türkçesindeki *-dIğI için, -dIğIndAn* işlevleriyle kullanılır.

Asırı aşığıp ***saḳlağandan****, Safar, ullu sırtnı başına çığıp, tögeregine ḳarap turuv̇çu edi.* "Fazla sıkılıp ***bunaldığı zaman*** Safar, büyük yamacın tepesine çıkıp etrafına bakınırdı." (106).

Safar, ne eterin da bilmey, ḳaçar jer izlep, tögeregine köp ḳarağan edi, bolsada ḳayala ***zañırdağandan****, uşkok ḳaysı janından atılġanın bilmey, tüz da bara turġan jerinde tohtağan edi.* "Safar ne yapacağını bilmeden kaçacak yer arayıp çevresine bakmıştı, fakat kayalar ***gümbürdediği için*** silahın ne taraftan atıldığını anlayamadan tam da ulaşıverdiği yerde beklemişti." (370).

1. 2. 5. 1. 3. 3. 6. -GAnlI, -hanlı

-AlI ve *-dIğIndAn beri* işlevleriyle kullanılan zarf-eylem ekidir.

Men jerde ***jaşağanlı****, bılaynı busağatdan tav̇uşsuz körmegenme, töp-tögerekde, özgeni ḳoy, çöp baş da ḳımılday bolmaz!* "Ben burada ***yaşadığımdan beri***, burayı bundan daha sessiz görmedim, bütün çevrede, başkasını bırak ot bile kımıldamıyor!" (2242).

Şahardan aḳlanı ***ḳıstağanlı****, bügün tamam tört kün boladı.* "Şehirden Beyazları ***kovalayalı***, bugün tam dört gün oluyor." (2267).

*Üslerinden aķ kiyimlerin **jaratılġanlı** teşmegen, boyunlarından bulutla ķuçaķlap, jav̇un jav̇ġan Kavkaznı subay, bal taraķlay tav̇ları, munu eteginde jaşaġan halķlanı da, ķalġan milletle kibik, köpdü sav̇ları, aña köre, ķarıv̇ları da bardı.* "Zirvelerindeki kar ***yaratıldığından beri*** eritmemiş, bulutların eteklerini kapladığı yağmurlu Kafkas'ın gösterişli, bal peteği dağlarının eteğinde yaşayan halkların da diğer milletler gibi çok toplulukları ve ona göre de güçleri vardır." (333).

1. 2. 5. 1. 3. 3. 7. -GAnlIKGA

-dIğI için, -dIğIndAn, -mAsInA rağmen, -mAsInA karşın işlevlerinde kullanılan zarf-eylem ekidir.

*Aşathan, içirgen etsem, buzov̇laġa **ķaraġanlıķġa**, ķarınıñmı av̇ruruķdu?! – dep, abızıratıp, Safarnı Hasan kesini ķoşuna iydi.* "Buzağılara ***baktığın için*** seni beslesem karnın mı ağrıyacak?! diye Safar'ı hayrete düşürüp kendi çiftliğine gönderdi." (27).

*Biz beş-altı adam **ölgenlikge**, azatlıķ üçün küreşgen ķara halķ sav̇lay ölmez.* "Bizden beş altı kişi ***ölse bile*** özgürlük için mücadele eden zavallı halkın tamamı ölmez." (480).

*Men bılaydan **ketgenlikge**, sen kesi sabiyiñi unutup ķoyarıķsa dep aytmayma, alay ķızıma, men kelginçiññe deri, sen meni orunuma ķalġanıñı bildirirge dep aytama, – degen sözle bla Hajimırza, tükürügün ķıynalıp juta, halķ allında bu jol bolmasa söleşmegeni sebepli, beti ķızarıp, sarġalıp, köp türlü türlenip, terlegeni da burununu sırtı bla aġıp, sözün boşadı.* "Ben buradan ***gittiğim için*** sen kendi çocuğunu unutuvereceksin demiyorum, fakat kızım için, ben gelinceye kadar benim yerimi senin alacağını söylüyorum, dediği sözlerle Hacimırza, bu yol olmasa halk önünde konuşmadığı için zar zor yutkunup, yüzü kızarıp, bozarıp ve şekilden şekle girip burnu ve sırtından ter (625) akarak sözünü bitiriyor." (621).

*Sen meni, bılay **körgenlikge**, ķart bolġan sunma.* "Sen beni, böyle ***gördüğün için*** yaşlı zannetme" (1549).

1. 2. 5. 1. 3. 3. 8. -GAndA

-GAn sıfat-eylemi ve +dA bulunma durumu ekinin kalıplaşmasından meydana gelmiştir. Zaman zarfı yapar. Türkiye Türkçesindeki *-dIğIndA, -dIğI zaman* işlevleriyle kullanılır.

*– Efendi, jav̇urunda ne körese, ne aytadı? – dep **sorġanda**, efendi joyḳullanıp, Ḳasbotha ḳarap:* "– İmam, kürek kemiğinde ne görüyorsun, ne söylüyor? diye ***sorduğunda***, imam nazlanarak Kasbot'a bakıp:" (1837).

*Birsi nögerlerim **tohtaġanda** da, men, tohtamay, gıstılanı beşikni tögeregine taşıy edim*. "Öbür arkadaşlarım ***durduğunda*** bile ben durmandan desteleri beşiğin etrafına taşıyordum. " (2051).

*Kökde samolötla **duv̇uldaġanda**, eşitilmey, ıçhınñan söz ḳalġan ese da, kim bilsin, alay ḳalġanı bar ese, oḳusala, ma bu söz ıçhınñandı desinle da, kesleri jazsınla.* "Gökyüzünde uçaklar ***uğuldadığında***, söylenip de işitilmeyen söz olduysa bile kim bilir, fakat işitilmeyen söz varsa ve okurlarsa işte bu söz söylenmişti diyerek kendileri yazsınlar." (2163).

*– Bu hapçuklanı ḳaydan jıyġansız? – dep **sorġanda**, aḳla barı, jerge ḳarap, ḳızıl partizanlanı komandirlerini soruv̇una juv̇apnı jerde izleydile.* "– Bu eşyaları nereden topladınız? diye ***sorduğunda*** Beyazların hepsi yere bakarak Kızıl Partizanların komutanlarının sorusunun cevabını yerde arıyorlar." (2313).

*«Men, men, men, men...» degen tav̇uşla **kelgende**, törtev̇lenni çaḳırıp, alġa jiberdi.* ""Ben, ben, ben, ben…" diye sesler ***geldiğinde*** dört kişiyi çağırıp öne gönderdi." (2586).

*Kesleri alġın kelgen jerlerine **jetgende**, alanı Lüba körgendi.* "Kendilerini öne ***attıklarında*** Lüba, onları görmüş." (2593).

*Kertisin nek aytmaysa? – dep ḳısıp **tohtaġanda** da, Hajibekir barı da ötürükdü degen bolmasa, birda jeñdirmedi.* "Neden doğrusunu söylemiyorsun? diye sıkıştırıp ***beklediğinde*** Hacibekir, hepsi yalandır demese bile süngüsünü düşürmedi." (2389).

*Birsi nögerlerim **tohtaġanda** da, men, tohtamay, gıstılanı beşikni tögeregine taşıy edim.* "Öbür arkadaşlarım ***durduğunda*** bile ben durmandan desteleri beşiğin etrafına taşıyordum. " (2051).

1. 2. 5. 1. 3. 3. 9. -GAnçA

-mIşçAsInA, -mUşçAsInA, -ArcAsInA, -UrcAsInA, -mIş gibi, -mUş gibi, -r gibi anlamlarını karşılayan zarf-eylemler oluşturan ektir.

*– Baltañı berçi maña, men alanı, mursanı **ḳırġança**, ḳırıp ağızayım, –dep, Safar Botdaynı ḳolundan baltanı alırġa ḳolun uzatdı.* "– Baltanı bana ver, ben onları, o ısırgan

otunu ***keser gibi*** devireyim, diyen Safar, Botday'ın elinden baltayı almak için elini uzattı." (88).

*Jaz başında bir kün **tiygença**, bir jav̇un ḳar ḳatış **jav̇ġança**, Safar da türlü-türlü bola edi.* "İlkbaharda bir güneş ***açıyormuşçasına***, bir karla karışık yağmur ***yağıyormuş gibi*** türlü türlü oluyordu." (99).

*Üylerini küygenlerin körüp, çaçların, başların jırthan tişirıv̇laġa Safar, köl etdirip, işni ahır bolluḳ bolumun kesi **añılaġança** añılatırġa küreşe edi.* "Safar, evlerinin yandığını görüp saçını başını yolan kadınlara cesaret verip vaziyetin son bulacağını kendisi ***anlamış gibi*** ifade etmeye çalışıyordu." (144).

*Ḳaçıp kelgen, özeññe tüşüp, atına minip, ullu dañıl özenni örge aylanıp, jamıçısını ḳanatların jel etdirgen tav̇uşları, atnı ḳamiçi bla **urġança**, açı-açı tav̇uş etgenleri Safarġa juv̇uḳlaşa tebiregen edile.* Atına binip vadiye doğru kaçarak gelmiş, büyük ovanın yukarı kısmına yönelirken pelerininin kanatlarından çıkan rüzgâr sesleri, atının ***kırbaçlanırcasına*** çıkarttığı acı acı sesler, Safar'a yaklaşmaya başladı. "" (381).

*Aliymırzanı ne az sözüne da juhuna **urġança** juv̇ap ete edi*. "Aliymırza'nın en ufak lafına bile yüzüne ***vururmuş gibi*** cevap veriyordu." (669).

1. 2. 5. 1. 3. 3. 10. -GInçI, -hınçı

Eylem köklerine gelerek *-IncA, -UncA, -IncAyA kadar* ve *-UncAyA kadar* anlamları türeten zarf-eylem ekidir.

*Biz elge **barġınçı**, sav̇ut-saba da bermebiz.* "Biz köye ***ulaşınca*** hemen silahlarımızı vermeyiz." (232).

*Ḳışnı suv̇uğu **ketginçi**, bir juḳlap ḳalayıḳ degença, narat, nazı terekle da baş enişge aylanıp, teke ḳalḳıv̇ etedile.* "Çamgillerden köknar ağaçları, kışın soğuğu ***geçinceye kadar*** biraz uyuklayalım demişçesine başlarını aşağı çevirip uyukluyorlardı." (2245).

*Ot mından bek **biyleginçi**, paraşüt bla sekirip, duşmannı ḳoluna tüşergemi?* "Ateş burayı ***zapt edince*** paraşütle atlayıp düşmanın eline düşmek için mi?" (2507).

*Bizge boluşluḳ **kelginçi**, bılaydan artha atlarġa jaramaz.* "Bize yardım ***gelinceye kadar***, buradan arkaya hareket etmek faydalı olmaz." (2584).

*Tañ **athınçı** deri, elni içinde tabılġan zatnı ķaldırmay jıyıp, aķ jutla elden tışına sırındıla.* “Şafak **sökünceye kadar** köyün içinde hiçbir şey bırakmadan toplayan açgözlü Beyazlar köyün dışına yöneldi.” (152).

1. 2. 5. 1. 3. 3. 11. -rçA

Eylem köklerine gelip *-rcAsInA, -r gibi, -mAk için* anlamlarını veren zarf-eylemler oluşturur.

*Meni eki nögerim, terek bahçanı oġarı janına çıġıp, kök ķatapadan jasalġan töbede, tulparlaça süyelip, ekisi da ķolların künnü ķızıv̇ tiygen tayaķlarından közlerin **ķoruv̇larça** tutup, bir janına ķaray edile.* “Benim iki arkadaşım, ağaç bahçesinin yukarı tarafına çıkıp kadife gökyüzüyle süslenen tepede, kahramanlar gibi dikilip ikisi de ellerini, güneşin gözlerine ulaşan sıcak ışıklarından gözlerini ***korurcasına*** tutup bir tarafa bakıyorlardı.” (2204).

*Harunnu bet ķanı da av̇ruġan adamġa uşaydı, beline da meni başlığımı ķıssın da, ķarınım ötgen etedi dep, eşikge jürüp, adamlanı jürügenleri sel bolġan keziv̇ge **ķaçarça** bildirsin.* “Harun’un yüzü hastaymış gibi duruyor, beline benim başlığımı sıkıştırsın, karnım şişti diyerek kapıya doğru yürüyüp dışarıdakiler azaldığı sırada ***kaçmak için*** haber versin.” (490).

1. 2. 5. 1. 3. 3. 12. –rGA

-mAk için, -mAyA, -mAyI anlamlarını karşılayan zarf-eylemler türetmekte kullanılır.

*Hajimırza bu sözleni aythandan sora, aķırın, hurjunundan çıġarġan melte betli ķol jav̇luġu bla betin sürtüp, Aliymırza bla onov̇ etgen eline barıp, allına kellik adamnı **saķlarġa** ketgen edi.* “Hacimırza bu sözleri söyledikten sonra, yavaşça cebinden çıkarttığı kirli çehreli mendili ile yüzünü silip Aliymırza ile karar verdiği gibi yanına gelecek adamı ***beklemek için*** köyüne gitmişti.” (1008).

*Aminat künde üç kere suv̇ **alırġa** ullu gögenni da sırtına ķısıp barıv̇çu suv̇ jaġasında köp suv̇la sarķdıla.* “Aminat’ın günde üç kere su ***almak için*** büyük güğümü sırtına yükleyip gittiği ırmaktan çok sular aktı.” (1016).

*Hajimırza, ķonaķ bla ķalay söleşip hapar **sorurġa** bilmey, janşaġanına köp ķarap, dıgalas etgen edi*. “Hacimırza, misafir ile nasıl konuşacağını bilmeyerek uzunca boş boş konuşup haber ***sormaya*** gayret etmişti.” (1040).

Biz bilgen amal bla küreşgen edik, bolsada jerinden ***ķımıldarġa*** *unamaġan edi.* "Bildiğimiz yollarla çabalıyorduk, fakat yerinden ***kıpırdamayı*** kabul etmiyordu." (1073).

Az da, köp da Ķasbot ***izlerge*** *ırazı tüyül edi.* "Kasbot, ***aramaya*** pek razı değildi." (1125).

Bolsada ol jarlı ķart kişini ķızı ol işni ***eterge*** *unamaġandı.* "Fakat o zavallı ihtiyar kişinin kızı o işi ***yapmaya*** razı gelmemiş." (1180).

1. 2. 5. 1. 3. 3. 13. -mAzça

-rçA zarf-eylem ekinin olumsuz şeklidir. *-mAyAcAk kadar, -mAdIğI kadar, -mAyAcAk gibi, -mAdIğI gibi* anlamlarını karşılayan zarf-eylemler türetir.

«Endi öleme, andan ese, ölügümü ağaç janıv̇arla aşamazça etip öleyim», – dep, bir terekni başına örlep, kesin alayda begitgen edi. ""Artık ölüyorum, öyle olacağına, orman hayvanların cesedimi ***yiyemeyeceği*** yerde öleyim!" deyip bir ağacın tepesine tırmanıp kendisini orada sağlamlaştırmıştı." (1208).

Oktyabr revolütsiya, çirigen duniya bla birge anı çirik tükgüçlerin, ömürde ***ķaytmazça****, biyik jardan ķuyġandan sora, eki jigitge da ol sen körgen eki sın taşnı salġanbız».* "Ekim devrimi, çürüyen dünya ile birlikte onun çürüyen kütüklerini hayatta ***dönmeyecek kadar*** yüksek uçurumdan döktükten sonra iki yiğide de senin gördüğün o iki mezar taşını koyduk"." (2003).

Ķazaķ asker Musosnu sürüp, ol da ķaçıp bara ketip, at bla adam ***kiralmazça*** *Musos bir ķolġa kirip barġanlay, arıp kelgen atnı ayağı terekni jerden tışına ķarap turġan tamırına ilinip, köp küreşedi.* "Kazak askerler Musos'u takip edince Musos kaçarak gidiverip atlı birinin kolay kolay ***giremeyeceği*** bir vadiye girer girmez yoruluveren atının ayağını ağacın altından toprağın üzerine çıkmış olan köke bağlamak için bir müddet uğraştı." (402).

Jel üfgürgeni sayın, ağaç durķunu köndelen ötgen jolçuķnu başında jargelden ķar, ***üzmezça****, sebelep ağar...* "Rüzgâr her estiğinde ağaçlıklı yamacın içinde enine geçen yolun başındaki basamaktan kar, kum gibi ***durmayacakmış gibi*** çiseleyip yağıyor…" (2462).

Ķan emgen zalimlege ömürde da ***ketmezça*** *jara salırġa kerekdi!* "Kan emici zalimlere, hayatları boyunca ***unutamayacakları şekilde*** yaralar açmak gerekir!" (126).

El jıyılġan jerde, adam iyilmey ***ötmezça****, bir birge tar ḳısılġan eki çıpınnı başına ḳaña salınıp, ḳañanı üsünde ẇa Ḳuran salınıp, efendi da ol teşikni ḳatında, sarıhı başında, keñ halatı üsünde körüne edi.* "Halkın toplandığı yerde insanın eğilmeden ***geçemeyeceği kadar*** darlıkta, birbirine sıkı aralıkla bitişen iki direğin üzerine tahta parçası koyulmuş, tahta parçasının üzerine de Kuran koyulmuş, imam da orada, başında sarığı, üzerinde (245) cübbesi ile görünüyordu." (243).

1. 2. 6. Edatlar

Edatlar, yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlara sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlenin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuram sözlerdir (Korkmaz, 2009: 1053).

Edatlar ünlem edatları, bağlama edatları, son çekim edatları olmak üzere üç çeşittir (Ergin, 2009: 348).

1. 2. 6. 1. Ünlem Edatları

Bunlar his ve heyecanları, sevinç, keder, iztırap, nefret, hayıflanma, coşkunluk vs gibi ruh hâllerini; tabiat seslerini, seslenmeleri; tasdik, red, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlardır. Bu edatlar umumiyetlegeniş bir ifade kabiliyeti taşımakta, bazıları gerekince bir cümlenin yerini bile tutabilmektedir. Bir kısmı bu ifade kabiliyetini ihtiva ettikleri ses unsurlarından, kendi ses yapılarından, bir kısmı ise bir arada kullanıldıkları cümlelerden alır (Ergin, 2009: 349).

Ünlem edatları Karaçay-Balkar Türkçesinde;

1. Ünlemler ve Teşvik Edatları
2. Seslenme Edatları
3. Sorma Edatları
4. Gösterme Edatları
5. Cevap Edatları şeklindedir (Tavkul, 2000: 55).

1. 2. 6. 1. 1. Ünlemler ve Teşvik Edatları

Karaçay-Balkar Türkçesinde ünlemler ve teşvik edatları şunlardır*: ay aman, ay marca, ha marca, hayda, marca* (Tavkul, 2000: 55), oh.

Hayda*, tebire!* "***Haydi***, kımılda!" (28).

***Hayda**, turmağız, tebiregiz», – dep, alaydan uzaḳ ketgen edile.* “**Haydi**, durmayın, kımıldayın.” deyip oradan uzaklaşmışlardı.” (407).

***Hayda**, terk!* “**Haydi**, hızlı!” (896).

*Keçe tutmaḳda juḳlap turġan zamanında, biyağı ḳarañı ağaçnı içinde bolġança bolup, elgenip uyansa, ḳarañı teren jer üyde, ḳolu da, ayağı da baylanıp turġanın bilip, «**Oh-oh-oh**!» – dep, başın enişge boşlap, köp turuv̇çu edi.* “Gece hapishanede uykudayken koyu ormanın içindeymiş gibi hissedip korkuyla uyanınca karanlık derin toprak evde, elinin ayağının bağlanıverdiğini anlayıp “***Of, of, of***!” diyerek başını aşağı doğru eğip uzun süre durdu.” (430).

1. 2. 6. 1. 2. Seslenme Edatları

Seslenme ve hitap ifadesi barındıran edatlardır. Karaçay-Balkar Türkçesindeki seslenme edatları *ay aman, ha-hay, hey, ay, oy* şeklindedir (Tavkul, 2000: 55).

Oy**, zulmu ḳamiçi iyesi bolġan zaman, faḳırlıḳnı keziv̇ü bolġan tutmaḳ duniya üsden ḳaçan tayarıḳ bolur?* “Ah***, zalimlik kamçısını elinde tutan zaman, çaresizlik günlerinde hapishane gibi olan dünyadan kurtulmak nasıl mümkündür?” (15).

***Oy**, Omar, men av̇durġanlanı sen arbağa jükle!» – dedi.* “**Hey**, Omar, benim devirdiklerimi sen arabaya yükle!” dedi. ” (50).

Oy**, bılay töben, köp asker bir ḳav̇um adamnı ḳuv̇up, ala da ḳaçıp keledile, – dep, nıġışda adamlağa Safarnı hapar aytıraytmazı – ol oramnı bir janından, atını eki burun teşiginden çıḳġan tılpıv̇ tuman bolup, atı ḳara at edi, bolsada sapın kömük üsün japhan bir ḳarıḳulaḳ atlı, jamıçısı jelpegey, jel etip, jetdi:* “**– *Hey, şu aşağıda bir sürü asker bir grup adamı kovalıyor, onlar da kaçıp geliyor, diyen Safar, bir köşede oturan adamlara haber verir vermez o sokağın bir kenarından, burun deliklerinden duman çıkan siyah atıyla, sabun köpüğü renginde eğri peleriniyle, uzun kulaklı bir atlı yel gibi yetişti. ” (112).

Oy! Musos, artıñdan ḳısılıp keledile, uradıla! “***Hey***, Musos! Arkandan yaklaşıyorlar, ateş ediyorlar!” (526).

1. 2. 6. 1. 3. Sorma Edatları

Karaçay-Balkar Türkçesinde sorma edatları şu şekildedir: *arabiy, ḳaydam, ḳaydam aḳḳa sav̇* (Tavkul, 2000: 56).

*«**Arabiy**, meni tonumu jırtılġanın körüp, bir juḳ berirgemi çaḳıra bolur?» – dep, Safar, çabıp, kulak Hasannı allına barıp, başçığın enişge tutup tohtadı.* "“***Acaba***, benim kürkümün yırtıldığını görüp bir şey vermek için mi çağırıyor?" diyen Safar, koşarak Kulak Hasan'ın önüne gidip başını aşağı eğerek bekledi." (24).

*«**Arabiy**, ekilimi köre bolurma?» – dep ḳarasa, ot jaġanı tüz ortasında Safar janı bla izlegen Musos olturup tura edi.* "“***Acaba*** çift mi görüyorum?" diye bakınca ateşin kenarındakilerin tam ortasında Safar'ın pür dikkat izlediği Musos oturuyordu." (192).

*– Suv̇dan ese, ayran igi tüyülmüdü, bardı suv̇um, ayranım da, – dep, **arabiy**, endi, anı içgenley, keterik bolurmu degen aḳılda bek jarıḳ juv̇ap bergen edi.* "– Sudan ziyade ayran daha iyi değil midir? Ayranım da suyum da var, deyip ***acaba*** artık onu içtikten sonra gidecek mi fikriyle pek neşeli cevap vermişti." (691).

1. 2. 6. 1. 4. Gösterme Edatları

Karaçay-Balkar Türkçesindeki gösterme edatları şunlardır: *ma, mayna* (Tavkul, 2000: 56).

*– Turçu, tüz eşikni üsünde tohta, **ma** bu meni ḳamamı da ḳoluña al da.* "– Kalk, tam kapının orada bekle, ***işte*** benim hançerimi de eline al." (1170).

Ma** bu - meni erim!* "İşte*** bu benim eşim!" (1256).

*– Süyseñ, bılay oltur, süyseñ a, **ma** bılayġa oltur, – dep, jumuşaḳ şintikleni körgüztedi.* "– İstersen bu tarafa otur, istersen de ***işte*** böyle otur, deyip yumuşak sandalyeleri gösteriyor." (1636).

1. 2. 6. 1. 5. Cevap Edatları

Karaçay-Balkar Türkçesindeki cevap edatları *ay-hay, bolsun, ho/hov̇/hav̇, igidda, oġay/uġay, tül/tüyül, oho* şeklindedir (Tavkul, 2000: 56).

Ayhay**, erkinse!* "Elbette*** özgürsün!" (71).

*– **Ayhay**, Aminat, ḳart ḳatından ḳız igi boladı, suv̇dan ayran igi bolġan kibikdi, haha! – degença, laḳırda etgen edi.* "– ***Elbette*** Aminat, genç kızın ihtiyar kadından iyi olduğu gibi ayran da sudan iyidir, haha! diyerek kur yapmıştı." (695).

– ***Hav̇****, eterme, – dedi.* "– ***Evet***, veririm, dedi." (2629).

– ***Uġay****, üsümde ölgen anamdan ḳalġan bir zıkkıl tonumdan sora, «üş» derge tav̇uġum da joḳdu*. "– ***Hayır***, üzerimde, ölen anamdan kalan bir yırtık kürkümden başka, kışt demeye tavuğum bile yoktur. " (75).

Söz bla aythanları joḳ edi, alay bir birge ḳaraġanlarına ḳarasañ, «Alġa sen bar! ***Uġay****, sen bar!» – degenlerine ḳaşları şaġatlıḳ ete edile.* "Konuşan yoktu, fakat birbirlerine baktıklarını görseniz: "Öne sen çık! ***Hayır***, sen çık!" dedikleri mimiklerinden anlaşılıyordu." (294).

Aliy, meni suḳlanñanımı bilgença, ***oho****, allay zamanlada ol sen olturġan jerge olturup men ḳarav̇çuma degença, ışarıp:* "Aliy, benim gıpta ettiğimi anlayınca ***peki***, öyle zamanlarda o senin oturduğun yere oturup ben izlerim dermişçesine gülüp:" (1646).

1. 2. 6. 2. Bağlama Edatları

Bunlar kelimeden küçük dil birliklerini, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekil veya mânâ bakımından birbirine bağlayan, onlar arasında bir irtibat kuran edatlardır (Ergin, 2009: 352).

Karaçay-Balkar Türkçesindeki bağlama edatlarını;

1. Sıralama edatları
2. Denkleştirme edatları
3. Karşılaştırma edatları
4. Cümle başı edatları
5. Sona gelen edatlar şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

1. 2. 6. 2. 1. Sıralama Edatları

Karaçay-Balkar Türkçesindeki sıralama edatları şunlardır: *bla "ile, ve", da "dahi", emda "ve"* (Tavkul, 2000: 56).

Ḳannı ***bla*** *sütnü birge ḳoşhança da körüne edi*. "Kanı ***ile*** sütü birbirine karışmış gibi görünüyordu." (1791).

Toyġa çaḳırsala, anasını kümüş tüymesin ***bla*** *ḳamarın salıv̇çu edi.* "Şölene davet etseler anasının gümüş düğmesi ***ile*** kemerini takardı." (1797).

Jañızda Safar ***bla*** *anı jıyınından sora, alayġa barmaġan ḳalmaġan edi.* "Yalnız Safar ***ve*** onun topluluğundan başka oraya gitmeyen kalmamıştı. " (1803).

Hant ḳañaġa tuz ***bla*** *gırjın salıp, örebaş ḳoşunçuḳ bla, ḳaynap, örge sekire turġan bozanı çıġarġan edile.* "Yemek tepsisine tuz ***ve*** ekmek koyup dik başlı testicikte kaynayıp taşan bozayı çıkarmışlardı." (1878).

Anı eki ḳoluna ḳarasañ, süyseñ-süymeseñ ***da****, esiñe sanḳılçaḳnı çüyre aylandırıp ḳarasañ körünñen tırmılaġa uşay edile.* "Onun ellerine bakarsanız isteseniz ***de*** istemeseniz ***de*** aklınıza kırkbayırı ters çevirip baktığınızda görünen çizgileri getiriyordu." (2019).

Sizni barıġızġa da belgilidi: ḳulnu, biyni ***da*** *ullu Allah kesi jarathandı.* "Herkes tarafından bilinir: Köleyi ***de*** beyi ***de*** büyük Allah'ın kendisi yaratmış." (2093).

Çuv̇aḳ keçelede eşikge çıġıp, kökge ḳarasam, ḳuruda ınna közüme körüne turadı, anı bla birça burun çirik duniya ***da*** *közüme av̇anaça körünedi.* "Havanın berrak olduğu gecelerde kapıya çıkıp gökyüzüne bakınca gözüme her zaman nine görünüyordu, onunla aynı eski çürük dünya ***da*** közüme karanlık görünüyordu." (2140).

Ala barı da ne suv̇ tamıçı, neda kün közü, neda topuraḳnı ***emda*** *künnü kesine alırġa küreşe ösgen, gıppa ḳuv̇urulġan faḳır terekge, ınnanı alışınmay uşaġanına şaġatlıḳ ete edile.* "Onların her biri ninenin, su damlasını, güneş ışığını, toprağı ***ve*** güneşi kendine almak için mücadele ederek büyüyen, iyice kavrulan biçare ağaca birebir benzediğine şahitlik ediyordu." (2024).

Toy tamata Omar, «tüz tepsev̇nü» soḳ dese, «tüz tepsev̇nü» soġa edile, «abezehni» ***ne*** *«Aslanbiyni» tart dese da, alanı tarta edile.* "Şölen başkanı Omar, Tüz Tepsev'in çalınmasını isterse Tüz Tepsev'i çalıyorlar, Abezek'i ***ya da*** Aslanbiy'i isterse onları çalıyorlardı." (1806).

1. 2. 6. 2. 2. Denkleştirme Edatları

Karaçay-Balkar Türkçesindeki denkleştirme edatları *ne "ya, veya" , ne da "yahut"* şeklindedir (Tavkul, 2000: 56).

Biz sizni bla küreşirge ***neda*** *sizni tutarġa kelmegenbiz.* "Biz sizle mücadele etmeye ya da sizi esir almaya gelmedik." (315).

Pulemötlanı ḳıstav̇ atılġanlarında, tutmaḳ üyünü içinde bolup ḳarasañ edi, kökde julduz ḳalmay, anı içine jıyılġan sunar ediñ ***neda****, duniyanı başın ot alıp ḳalġandı ansı,*

başha zat tüyüldü der ediñ. "Mitralyözler aniden ateşlendiğinde hapishanenin içinde olsaydınız, gökyüzündeki yıldızların tamamının hapishanenin içine toplandığını zannederdiniz ***ya da*** dünyayı ateş sarıvermiş, başka bir şey olamaz, derdiniz." (562).

*– Har zamanda da alay ese da, bizni hateribizni etip, bir hapar **neda** jır aytmasa, ırazı bolluḳ tüyülme, – degen edi.* "– Her zaman öyle olsa bile, bizim gönlümüzü yapmak için bir hikâye ***ya da*** destan söylemezse razı gelmeyeceğim, demişti." (1159).

1. 2. 6. 2. 3. Karşılaştırma Edatları

Karaçay-Balkar Türkçesindeki karşılaştırma edatları şunlardır: *ne ... ne "ya ... ya... , ne ... ne ...", ... da ... da "hem ... hem ...", ne ... neda ... " ya ... ya da.., ne ... ne de..."* (Tavkul, 2000: 56).

*Jarlılanı aç malları ol jerni ḳatına janlasala, üylerine **ne** ḳuyruḳların ḳoyup kelir edile, **neda** artallıda kelmegenley ḳalır edile.* "Zavallıların aç hayvanları o toprağın yanından geçseler evlerine ***ya*** kuyruklarını bırakıp gelirlerdi ***ya da*** hiç gelmeden kalırlardı." (1369).

*Anı beti **ne** suv̇u, **neda** topurağı bolmaġan, ḳuruġan zıġırda ösgen, anasından soḳur tuv̇ġan ḳayın terekni, ḳaynap, beri çıḳġan boḳuruna uşay edi.* "Onun yüzü ***ne*** suyu ***ne de*** toprağı olan, kurumuş kumda yetişen, anasından kör doğmuş kayın ağacının, kaynayarak ortaya çıkan mantarına benziyordu." (2017).

*Hajimırzanı başında - çırpa börkü, üsünde - ḳara melte ḳaptalı, bir jerinde **ne** biçimi, **ne** sırı körünmeydi.* "Hacimırza'nın başında kıvırcık kalpağı, üzerinde siyah kirli kaptalı, hiçbir yerinden ***şekli şemali (ne şekli ne şemali)*** görünmüyordu." (599).

Ne** jan alıv̇, **neda** jan beriv̇, ekisinden biri bolmay amalı joḳdu.* "Ya*** can almak ***ya da*** can vermek, ikisinden birinin olmamasının imkânı yoktur!" (124).

*Oramda, ḳalmay, çalı, huna bolsun, uv̇alıp, janıp, buşto bolup, üylege ḳarasañ, otda ütülgen ögüz başla kibik, birer janları ḳaralıp, kesini juġu küymegenni da ḳonşusunu küyüp, kimle huna janlarında ölüp, kimle, **ne** ölmey, **ne** ḳalmay, jerge töñerep, barından da ullu artıḳlıġ'a tişirıv̇laġa bolup edi.* "Sokakta çalı çırpı olsun, duvar olsun hiçbir şey kalmadan ufalanarak yanıp tuzla buz olmuş, evlere baksanız ateşte yanan öküz başları gibi birer tarafları yanmış, kendi eşyası yanmasa bile komşusununki yanmış, kimileri duvar diplerinde ölmüş, kimileri de ***ölmekten beter olup (ne ölmüş ne de sağ kalmış)*** yere devrilmiş, en büyük zulme ise kadınlar uğramıştı." (156).

1. 2. 6. 2. 4. Cümle Başı Edatları

Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanılan cümle başı edatları şunlardır: *alay a "ama, fakat", alay "öyle, öylece", alay "ama, fakat", alay bla "böylece, böylelikle, alay bolġanı üçün "ama, fakat", artıḳsız da "bilhassa", çıntı "yani, sanki", ne üçün deseñ "çünkü", nek degende "çünkü", kim biledi "kim bilir", tab "hatta", alay bolsa da "ama, fakat", bolsa da "ama, fakat", oġese "yoksa", ansı "yoksa, aksi takdirde"* (Buran ve Alkaya, 2019: 598).

Alay *men ol sen aythança kesim ḳurayallıḳ tüyülme.* "***Fakat*** senin o söylediklerini kendi başıma yapamayacağım." (854).

Men jır jırlay bilmeyme, ***alay*** *hapar aytırġa bolluḳma.* "Ben türkü söylemeyi bilmiyorum, ***fakat*** hikâye anlatacağım." (1163).

Alay *aylana, suray, köp jerlege aylanñan edile.* "***Öyle*** gezip sorarak birçok yer dolaşmışlardı." (1129).

Alay *bir jıl işlegen adam ekinçi jıl anı tiyresine ayaġın basmav̇çu edi.* "***Fakat*** bir yıl işleyen kişi, ikinci yıl semtine ayak basmamıştı." (1366).

Alay bla*, bir talay zaman ketgenden sora, ol ariv̇ ḳıznı ḳart atası hajiden ḳaytıp keledi dep, hapar bolġandı.* "***O şekilde*** bir hayli zaman geçtikten sonra, o güzel kızın ihtiyar babası hacıdan geri geliyor diye haber gelmiş." (1183).

Ol ḳız ***alay bla*** *ol üyde, ol üynü boluşluġu bla baḳdırıp sav̇ bolġandı, ol anı aġaçda tabıp keltirgen jaşha kesi da erge barġandı.* "O kız, ***böylece*** o evde, o evin yardımı ile iyileşmişti, o, onu ağaçta bulup getiren delikanlıyla evlenmişti." (1217).

Alay bolġanı üçün *bizden Mususdan sora da köp adam kerekdi.* "***Fakat*** Musos ile birlikte gelmesi gereken çok fazla insan vardı." (579).

Bılayda bir kesek saḳlayıḳ, ***kim biledi****, kelgen iş etse da, – dep, Safar kesini tamata revolütsiyoner nögerine – Musosha bek adırgıġa ḳalġan edi.* "Burada biraz bekleyelim, ***kim bilir***, işini halledip gelsin de, diyen Safar, kendisinin lider devrimci arkadaşı Musos'un gelmemesine pek şaşırmıştı." (573).

Ḳalay türlü bolsa da, har kimni da, ***tap****, közden biraz tohtayıraḳ bolġan adamnı oḳuna, közüne urunmay amalı bolmaġan zatla bardıla*. "Ne şekilde olsa da gözleri rahatsız olan kişilerin ***bile*** gözüne çarpmama imkânı olmayan şeyler vardır." (754).

Tap** jukḳlap turġanlay: «Kesimden sora kişi joḳdu, men eşikni açarıḳ tüyülme... kim eseñ da, üyüñe ket... meni... bla... işiñ joḳdu...» – degeññe uşaşlı murulday edi.* "Hatta*** uyuklarken: "Kendimden başka kimse yok, ben kapıyı açmayacağım… Kimsen evine git, benimle işin yok!" diyor gibi mırıldanıyordu." (869).

Alay bolsa da**, Hajimırza, sen kesiñi ḳızıñdan maña sorġan haparġa men ḳalay aytırġa da bilmeyme...* "Fakat*** Hacimırza, bana kızın hakkında haber istemene nasıl cevap veririm bilmiyorum…" (790)

Bolsada**, bu ḳuzġunnu aẇuzundan eşitgen haparı kibik, bir ḳıyınlıḳ da anı alay guppur etmegen edi.* "Fakat*** hiçbir zorluk, bu kuzgunun ağzından duyduğu haber gibi onun sırtını bükmemişti." (833)

*– Tüp jolnumu **oġese** oġarı jolnumu barayıḳ? – dep sorġan edi.* "– Alt yoldan mı ***yoksa*** üst yoldan mı gidiyoruz? diye sormuştu." (1579).

*Öteneni saḳlaġan maskeça, beşikni saḳlarġamı kelgense, **oġese** işlergemi kelgense? – dep, ḳuturġan közlerin maña jandırġan edi.* "Yavrusunu koruyan fino köpeği gibi beşiği korumaya mı geldin, ***yoksa*** çalışmaya mı geldin? deyip kuduran gözlerini bana açmıştı." (2058).

*Pulemötlanı ḳıstaẇ atılġanlarında, tutmaḳ üyünü içinde bolup ḳarasañ edi, kökde julduz ḳalmay, anı içine jıyılġan sunar ediñ neda, duniyanı başın ot alıp ḳalġandı **ansı,** başha zat tüyüldü der ediñ.* "Mitralyözler aniden ateşlendiğinde hapishanenin içinde olsaydınız, gökyüzündeki yıldızların tamamının hapishanenin içine toplandığını zannederdiniz ya da dünyayı ateş sarıvermiş, ***aksi takdirde*** başka bir şey olamaz, derdiniz." (562).

1. 2. 6. 2. 5. Sona Gelen Edatlar

Karaçay-Balkar Türkçesinde kelime sonlarında pekiştirme amaçlı kullanılan edatlar şu şekildedir: *da "da, dahi, ve, bile", ẇa "de, da, ise, bile", oḳuna "bile, hemen, hemencecik", a "ise, bile".*

*Ne köp saḳlasala **da**, Musos alaġa kelmedi.* "Ne kadar bekleseler ***de*** Musos oraya gelmedi." (578).

*Aminat ol formada ol keçe tañña deri bir **da** tınçaymay turġan edi.* "Aminat o şekilde, o geceyi sabaha kadar ***hiç*** rahatlamadan geçirmişti." (642).

Aliymırza kesi sanları uġay, üyden ayırılmay aylannan, har kimge da köz av̇ruv̇ körünñen ḳara çibinle ***da*** *Aminatnı ızından aylannan suna edi.* “Aliymırza kendi gövdesini bırak herkesin, kör siyah sineklerin ***bile*** evden ayrılmayarak Aminat’ın peşinde dolaştığını zannediyordu.” (675).

Adamlanı ḳoy, boş ḳareldini ḳoy, mallanı oḳuna, ḳızıl mallanı körsele: «Bolşevikdi, ur ***da*** *ḳoy!» – dep, urup öltüredile.* “İnsanları bırak, boş karaltıyı bırak, hayvanları ***dahi***, Kızıllara ait hayvanları görseler: “Bolşevik, vuruver!” diye vurup öldürüyorlar.” (1512).

Safar, gitçe jaşçıḳ bolup, atasından, anasından öksüz ḳalıp, onekijıllıġına deri, elde bir keçe bir üyde, bir keçe da bir üyde ḳala, kimle üylerine ḳoymay, tabanları bla tüyüp ḳıstay, bir janı av̇ruġañña joluḳsa ***v̇a****, bir burhu gırjınnı tış küygenin ḳapdıra, alay ösgen bir öksüz sabiy edi.* “Safar küçük yaştayken ana babasını kaybedip on iki yaşına kadar köyde bir gece bir evde, bir gece başka bir evde kalarak bazı kişiler onu evlerine almadığında tabanlarını vurarak hızlıca kaçıp bazen hasta olsa ***bile*** bir parça ekmeği dışarıda yanan bir ateşe kaptırarak büyüyen öksüz bir çocuktu. ” (4).

Ol ḳozulu ḳoylanı küte turġan jerge ***v̇a*** *bir biyni biylik jerini aġaçlarını çapıraḳları biyik çuçhurdan aḳġan suv̇ ḳalay tav̇uş ete ese da, ol formada şuv̇uldaġan tav̇uşları kele edi.* “O kuzulayan koyunları güttüğü yere ***de*** yüksek şelaleden akan su nasıl ses çıkarıyor ise bir beyin arazisine ait ağaçların yapraklarının hışırdama sesleri de öyle geliyordu.” (45).

Kavkaz tav̇lanı seyirlikleri ala tüyüldüle - ḳayalanı buzup, taşlanı birin birine urup, ot çaḳdırıp sarḳġan, bek açıv̇lanıp kelgen keziv̇ünde ***v̇a****, kesini sabiyi bolġan taşlanı bir bölegin, çıġarıp, tışına atıp, duniyanı gürüldetip kelgen tamaşalıḳ suv̇larıdı - suv̇ları, ḳanatını tübünde muruldaġan jumaruḳları em ḳırıv̇ları.* “Kafkas dağlarının mükemmellikleri yalnızca bunlar değildir. Kayaları parçalayıp taşları birbirine vurdurup ateş çıkartıp akan, çok hiddetlendiğinde ***ise*** kendi parçası olan taşların bir kısmını fırlatıp, dışarı atıp çok gürültülü bir şekilde akan görülmeye değer ırmaklarıdır, ırmakları, kanatlarının altında mırıldanan keklikleri ve turnaları... ” (341).

Ariv̇ gokka hansçıḳla, alıp ḳarasañ, anı janında anı ariv̇luġunu bir kesegin, birbirde ***v̇a****, tap, ariv̇luġun oḳuna kesini içine sıyındırıp ḳoyġan, jaşav̇undan tolu boşap, baştöben ḳarap turġan ösgenle da bardıla.* “Güzel çiçeklere baksanız onun yanında, onun güzelliğinin birazını hatta bazen ***de*** bütün güzelliğini kendi içine sığdırıveren, yaşamdan tamamen vazgeçip solan yetişkinleri de vardır.” (758).

Hajimırzanı keñden ḳarap tanıġanlay ***oḳuna****, Aliymırza eki ḳolun da keñње jayıp, ḳuçaḳlarġa çaphan edi.* "Aliymırza, Hacimırza'yı uzaktan görüp tanıyarak ***hemen*** iki kolunu genişçe açıp onu kucaklamak için koşmuştu. " (775).

Hajimırzanı eki ḳaş ortası bir birge tap mardasından ***oḳuna*** *juv̇uḳ tohtaġan edile.* "Hacimırza'nın iki kaşının ortası birbirine olabildiğinden ***bile*** fazla yakın duruyordu." (826).

Aminat, kündüzünden üy başına minip, atasını allına asırı ḳaraġandan, köz jav̇ların tav̇usurġa jetgenden sora, iñirlikde ertterek ***oḳuna*** *eşikni da artından etip, juḳlarġa jathan edi.* "Aminat, gündüzden evin damına çıkıp sürekli babasının yolunu gözlemekten gözyaşları tükenmeye başladığı için, akşam erkenden ***hemen*** kapıyı sonuna kadar itip uykuya yatmıştı." (866).

–Da aña sorsala v̇a, ol a bir da ḳırdırmaz edi. «Endi har zat da teñ bolluḳdu, jerle, suv̇la, aġaçla da har kimge da teñ bollukdu », – dep, tünene köp askeri bla kelip, bir kişi alay aythandı da, bügün ***a*** *har kim aġaçdan ülüşün aladı.* "– Pekâlâ, eğer ona sorsalar hiç kestirmezdi. "Şimdi her şey de eşit olacak, topraklar, ırmaklar, ağaçlar bile herkes için eşit olacak." diye dün askerleriyle gelen birisi öyle söylemişti de bugün ***ise*** herkes ağaçlardan payını alıyor." (69).

1. 2. 6. 3. Son Çekim Edatları

Bunlar işletme eki vazifesi gören edatlardır. Adlardan sonra gelerek onların çeşitli zarf şekillerini yaparlar. Son çekim edatları, durum eklerinin tamamlayıcıları, yardımcıları, onların vazife ortakları durumundadırlar. (Ergin, 2009: 365-366).

1. 2. 6. 3. 1. Yalın ve ilgi durumundan sonra kullanılanlar: *amaltın "yüzünden", üçün "için", sebebli "sebebiyle, yüzünden", kibik "gibi", dep "diye, için", bla "ile", ḳıllı "yüzünden, dolayı", sayın "her", sartın "yüzünden, için", teñli "kadar, gibi", çaḳlı "kadar", matallı "gibi, benzeri", ḳadar/ḳadarı "kadar", taba "doğru", ḳatış "ile, ile birlikte", aldında "önce, öncesinde", bilen "ile, ile birlikte, ile beraber", haḳından "hakkında, için", haḳına "için, uğruna", sartın "dolayı, yüzünde, için, -e göre, -ce", tüslü "gibi", urınına "yerine, gibi", üstüne/üstünde/üstünden "üzerine, hakkında, ilgili, dolayı, için, yanında, yanı sıra, vasıtasıyla, esnasında"* (Buran ve Alkaya, 2019: 599; Alkaya, 2002: 634-637).

Biz beş-altı adam ölgenlikge, azatlıḳ ***üçün*** *küreşgen ḳara halḳ savlay ölmez.* "Bizden beş altı kişi ölse bile özgürlük ***için*** mücadele eden zavallı halkın tamamı ölmez." (480).

Anı ***üçün*** *a ne kerekdi?* "Onun ***için*** de ne gerekir?" (1429).

Ma men bolşeviklege anı ***üçün*** *kelgen edim*. "İşte ben Bolşeviklere onun ***için*** gelmiştim." (2431).

Bir talay zamandan, gurt tavuḳ ***kibik****, dırḳıçıḳda çögüp turġan elçikge jetdile*. "Bir hayli zaman geçtikten sonra kuluçka tavuğu ***gibi*** Dırkıçık'ta konumlanan köye ulaştılar." (2756).

Ḳart tekeleni içlerinde kelgen ḳızıl partizanla, Musos allarında, subay erkeçle ***kibik****, başların da örge tutup, bir türlü bir zatdan da ḳorḳmay, batır-batır atlap, tavkel köl bla bir birge ḳarap, ışara kele edile.* "İhtiyar tekelerin aralarında gelen Kızıl Partizanlar, önlerindeki görkemli liderler ***gibi*** olan Musos ile başları yukarıda, hiçbir şeyden korkmadan cesur cesur yürüyerek kararlı bir ruhla birbirlerine bakıp gülümseyerek geliyorlardı." (238).

Zulmuluḳ tutmaḳdan tışına çıġarġa köp zamannı termilgen tulparla, haydağız degen tavuşnu eşitip, gur ***dep*** *eşikge ḳuyuluşdula.* "Acımasız hapishaneden dışarı çıkmak için uzun zaman eziyet çeken kahramanlar, – Haydi! diyen sesi işitip pat ***diye*** kapıya üşüştüler." (514).

Ala da alayda anı saḳlap turġanlay, ḳazaḳ asker şırt ***dep*** *üslerine boldu, ḳazaḳladan ese, ala alġa eslep, jol janına ḳaplanıp, jer bla teñ bolġan edile.* "Onlar orada onu bekleyip dururken, kazaklar pat ***diye*** üzerlerine geldi, kazakların gelmesinden önce onlar bunu fark edip yol kenarına kıvrılarak yere yatmışlardı." (575).

Aliymırza, tögeregine da ḳarap, uzun saḳalın eki-üç da sılap, Aminat ***bla*** *söleşip başlarġa dep köp kere da tebirep, dağıda bazınmay, tilsiz adamça, tohtap ḳala edi*. "Aliymırza etrafına bakarak uzun sakalını iki üç kez daha okşayıp Aminat ***ile*** konuşmaya başlamak için birkaç kez girişimde bulunmuş, yine de cesaret edemeyip dilsiz biri gibi kalakalmıştı." (666).

Alay Aminatnı ***bla*** *kesini ortası, birda juvuḳlaşmay, uzayıp barġanın eslep, çamlannan ḳanlı bolġan edi.* "Fakat Aminat ***ile*** arasının hiç yakınlaşmayarak iyice uzaklaştığını fark edince kızıp gaddarlaşmıştı." (686).

Ḳalay tursam da, seni bügünden arısında meni ***bla*** *işiñ joḳdu, meni atam seni allay kir jüregiñ bolġanın bilse edi, meni saña amanat etmez edi, – dep, Aminat, sekirip örge ḳobup, muştuhul üyge kirip, üynü eşigin hını etip, artından ḳılıçın salıp tohtaġan edi.* "Nasıl olursam olayım senin bugünden itibaren ***benimle*** işin olmaz, babam senin yüreğinin öyle kirli olduğunu bilseydi beni sana emanet etmezdi, diyen Aminat, sıçrayarak ayağa kalkıp telaşlı bir şekilde eve girip evin kapısını sertçe kapatmış, arkasından sürgüsünü takıp beklemişti." (729).

Ulanlarından tuv̇ġan sabiyleni tögeregine jıyıp, har iñir ***sayın****, üy allında tırhıkga olturup, hapar aytıv̇çu edi.* "Torunlarını etrafına toplayıp ***her*** akşam evin önündeki sedire oturup hikâye anlatıyordu." (2027).

Safar elgenip ḳaradı: oñ janında eşegini da jügün tüşürüp, Safarnı kesi ***teñli*** *bir jaşçıḳ köründü.* "Safar korkup baktı, sağ tarafındaki eşeğinin yükünü indiren, ***Safar'a benzeyen*** bir erkek çocuğu göründü." (61).

On minut ***çaḳlı*** *birni ol halda bardıla.* "On dakika ***kadar*** o şekilde gittiler." (2562).

Meni jarlı atam, ol ***ḳadar*** *jolnu ne zaman barıp kellikdi?!* "Benim zavallı babam, o ***kadar*** yolu ne zaman gidip gelecek?!" (640).

Aminat em alġa şintigin tepçetgende, Aliymırza kesi **taba** *tepçetgen sunñan edi.* "Aminat sandalyesini en arkaya hareket ettirince Aliymırza, kendisine ***doğru*** hareket ettirdiğini sanmıştı." (685).

Adamla keslerini açıḳ eşitgenlerine da ḳaramay, arlaḳ barsala, igi eşitilirik kibik, radio reproduktor ***taba*** *tepçiy-tepçiy baradıla.* "İnsanların kendilerini net duyduğuna bakmaksızın az öteye gitseler daha iyi işitileceklermiş gibi radyo hoparlörüne ***doğru*** tepine tepine gidiyorlar." (2492).

Jaz başında bir kün tiygença, bir jav̇un ḳar ***ḳatış*** *jav̇ġança, Safar da türlü-türlü bola edi.* "İlkbaharda bir güneş açıyormuşçasına, bir karla ***karışık*** yağmur yağıyormuş gibi türlü türlü oluyordu." (99).

Eki sırtnı tüz jürek av̇uzunda, kümüş jilyan kibik kelgen ariv̇ suv̇nu boyununda, köm-kök kögergen dañıl av̇laḳnı ḳoyununda jaşaġan Safarnı eli ullu buşuv̇luḳda, kök ḳaralıp, ḳar ***ḳatış*** *jav̇un jav̇ġança bolup tura edi.* "İki tepenin tam ortasında, gümüş yılan gibi kıvrılan güzel ırmağın kenarında, yemyeşil yeşermiş ovanın koynuna yerleşen Safar'ın

köyü, büyük bir bela içinde, sanki gökyüzü kararmış, karla ***karışık*** yağmur yağıyor gibi olup duruyordu." (207).

Ḳuturġan faşistlege ḳajav̇ uruşnu ***üsünden*** *ahır bildiriv̇leni beredile.* "Kudurmuş faşistlere muhalif savaş ***hakkında*** son açıklamaları yapıyorlar." (2490).

Ḳaçarġa ḳalay jaraşdırılırġa kerekli bolġanını ***üsünden*** *bek köp küreşgen edile.* "Kaçmak için nasıl hazırlanılması gerektiği ***konusunda*** çokça tartıştılar." (486).

1. 2. 6. 3. 2. Yaklaşma durumundan sonra kullanılanlar: *deri "kadar", deriçin "kadar", uşaş "gibi, benzer", cuv̇uḳ "yakın", ḳarşı/ḳarşçı "karşı", köre "göre", ḳarap "göre", ḳaraġanda "göre, nazaran", ḳaramay "rağmen", uşap "gibi, benzer", tuv̇ra "tam, karşı"* (Buran ve Alkaya, 2019: 599; Alkaya, 2002: 634-637).

Erttenlik tañ ḳarañısından başlap, iñir ahşam ḳarañıġa ***deri****, Safar mulhar ḳıyırında ḳışnı ḳış uzunu turdu.* "Safar, kış boyunca sabah tan karanlığından başlayıp akşam karanlığına ***kadar***, çer çöp arasında kaldı." (34).

Ölgen ölür, ḳalġan da janı çıḳġınçıñña ***deri*** *kesini boyununa salınñan borçun – buyurulġan jerin ḳatı saḳlar!» – dep, Safar, tört janına aylanıp, jaş bolsa da, başçıladan birini orunun tuta edi.* "Ölen ölür, kalan da ölene ***kadar*** üzerine düşen vazifeyi, kendisine verilen yeri sıkıca korur!" deyip genç olmasına rağmen liderlerden birinin yerini alıyordu." (121).

Alay bla, keçege ***deri,*** *açıḳ ḳan tökgen uruş etdile.* ". O şekilde geceye ***kadar*** durmadan savaştılar." (131).

Ḳuv̇urton Safar, alġın atañ da meni gırjınım bla ösgendi, sen da atañña ***uşaş*** *bir osal zat bolursa deyme*. "Yanık kürklü Safar, eskiden baban da benim ekmeğim ile büyümüştü, sanırım sen de baban ***gibi*** işe yaramazın teki olacaksın." (26).

Alanı körgen bla jıyılġanlanı içinde közleri-ḳaşları ışarġanla alaġa ***juv̇uḳ*** *janlaġan edile.* "Toplanan halk içinde onları görenlerden yüzü gülenler, onlara ***yakın*** duranlardı." (2088).

Endi biz bu başda sanap kelgen tabiyġatda da baylıḳnı içinde alġa ***ḳarşı*** *süyelgen zatla da bardıla.* "Şimdi bizim bu başta saydığımız doğadaki zenginliğin de içinde ***ön plana*** çıkan şeyler vardır." (756).

*Har kimni da küsemekligi ösümüne **köre** boladı*. "Herkesin özlemi de büyümesine ***göre*** oluyor." (760).

*Seni ḳızıñ maña aythanña **köre**, Aliymırza degen efendi, sen ketgenden sora, ḳızġa meni bla tur dep ḳıshandı, ol anı unamaġandan sora, ḳızıñ bla seni ortañda bıllay bolmaġan zatlanı çıġarġandı.* "Kızının bana söylediğine ***göre***, Aliymırza denen efendi, sen gittikten sonra, kızı, benimle kal diyerek sıkıştırmış, o da onu kabul etmedikten sonra, kızınla senin aranda aslı olmayan şeyler çıkarmış." (1090).

*Ol ullu jetişimge da **ḳaramay**, ḳızıl askerçile ne ese da bir zatha tıñısız edile.* "Kızıl Askerler, o büyük başarıya ***rağmen*** nedense bir şeyden dolayı huzursuzlardı." (2569).

1. 2. 6. 3. 3. Uzaklaşma durumundan sonra kullanılanlar: *başha "başka", özge "başka", alġa "önce", sora "sonra", arı "sonra, itibaren", beri, alda " önce", başlap "itibaren", burun "önce", oza "artık, fazla", artıḳ "fazla, çok", aslam "fazla, çok", aṿa "önce", kem "az, eksik, aşağı", soñra "sonra, başka" tış "dışında, başka, farklı, çok"* (Buran ve Alkaya, 2019: 560; Alkaya, 2002: 634-637).

*– Tuṿġan egeçiñden **başha** körmeziñi tileyme, men da tuṿġan ḳarındaşımdan **başha** körmem, – dep tilegendi.* "– Öz kız kardeşinden ***ayrı*** görmemeni istiyorum, ben de öz kardeşimden ***ayrı*** görmüyorum, diye dilemiş." (1246).

*Meni közüm jetgen jerde bıladan **başha** çırpı da körünmeydi.* "Gözümün ulaştığı yerde bunlardan ***başka*** çalılık görünmüyor." (1281).

*Ol künden **sora** Aliymırza ḳaytıp Aminatha kelmedi, Aminat da Aliymırzanı körmedi.* "Aliymırza o günden ***sonra*** dönüp de Aminat'a gelmedi, Aminat da Aliymırza'yı görmedi." (738).

*Ol sözleni boşaġandan **sora** ṿa, ne köp itinip küreşse da, aṿuzundan söznü ḳoy, boş tılpıṿ da çıġaralmaġan edi.* "O sözlerini bitirdikten ***sonra*** ise mücadele etmeyi ne kadar istese de konuşmayı bırak, boş nefes bile çıkaramamıştı." (840).

*Üç jıl mından **alġa** men uṿġa aylanıṿçu teñim bla birge uṿġa ullu ḳara aġaçha barġan edim.* "Bundan üç yıl ***önce*** ben avcı arkadaşım ile birlikte avlanmak için büyük kara ormana gitmiştim." (1066).

*Bu janından neda ol janından ol jolġa kim kirip tebirese da, ol aña kirirden **alġa**, uşkok atıp, kesini ol jolġa kirgenin bildirip turġandı.* "Bu taraftan ya da o taraftan, o yola

kim girmeye başlasa o, oraya girmeden ***önce***, silahını ateşleyip o yola girdiğini bildirip beklerdi." (1597).

*Bügünden **arı** sen, ḳaytıp, meni üyüme kelme, seni maña hatañ, hayırıñ da kerekli zat tüyüldü.* "Bugünden ***sonra*** bir daha benim evime gelme, senin kötülüğün de iyiliğin de bana gerekli değildir." (727).

*Alġın jalçıda aylannan zamanından **başlap**, kim de jalçıda turġanın, ḳalay işlegenin, barın da esine tüşürürge küreşgen edi.* "Önceden ırgat olarak gezdiği zamandan ***itibaren*** kimlerin ırgat olduğunu, nerede çalıştığını, hepsini aklına getirmek için uğraşmıştı." (1052).

*Ol künden **başlap**, anı bla üydegili-üyürlü bolup, endige deri jaşaġanma.* "Onunla evlenip o günden ***itibaren*** şimdiye kadar yaşadım." (1076).

İKİNCİ BÖLÜM

METİN

2. 1. Transkripsiyon

Transkrispsiyonda her beş satırda bir satır numarası verilmiş olup, satır numaralandırmasında metnin aslı değil, yapılan transkripsiyon baz alınmıştır.

2. 1. 1. Safar bla Revolütsiya

Safar, gitçe jaşçıḳ bolup, atasından, anasından öksüz ḳalıp, onekijıllıġına deri, elde bir keçe bir üyde, bir keçe da bir üyde ḳala, kimle üylerine ḳoymay, tabanları bla tüyüp ḳıstay, bir janı av̇ruġañña joluḳsa v̇a, bir burhu gırjınnı tış küygenin ḳapdıra, alay ösgen bir öksüz sabiy edi.

Safar, kündüz aylanıp, keçe ḳalırġa üy tapmasa, ḳışnı açı suv̇uḳlarında at orunda mulhar tübünde tañın köp zaman atdırġandı. Ḳarañı, suv̇uḳ keçede, uyasından ajaşhan çıpçıḳ bala kibik, Safar, ḳayrı barırġa bilmey, ahır suv̇uḳ keçelede ḳaltıray, titirey, huna janlarında köp keçeni tañña çıḳġandı.

Safarnı üsüne kiygen, jarlı anasından ḳalġan tonçuġu, zıkkıl-zıkkıl bolup, jırtılıp aylanñanın körüp, baylanı, biyleni sabiyleri: «Zıkkılton Safar», – dep hıllikka etip, köp künnü öksüz Safarnı jüregin sındırıp turuv̇çu edile. Bir jolda Safar, asırı suv̇uḳdan ne eterin bilmey, bir jarlı kişini üyüne kirip: «Meni otha bir jılınma ḳoyuġuz», – dep tiledi. Jarlı kişini baylanı, biyleni kesine etgen artıḳlıḳları dırḳ dep esine tüşüp, av̇uzunda ḳabının tamaġından jutalmay, köp zaman süyelip turdu. Bir kesek zamandan sora: «Oy, zulmu ḳamiçi iyesi bolġan zaman, faḳırlıḳnı keziv̇ü bolġan tutmaḳ duniya üsden ḳaçan tayarıḳ bolur? Oltur balam, oltur da jılın», – dep Safarnı ot jaġarġa olturtdu.

Ol jarlı kişi -Salim- Safarġa köp hapar aytdı. Ol keziv̇de Safarġa tamam onekijıl bolġandı. Alayda, ot jaġada, Salimni haparına tıñılay kelip, Safar juḳlap, Salim da eşikge çıġıp ketedi. Ma ol kün alayda öksüz Safar anasından ḳalġan jañız zıkkıl tonçuġunu da bir janın küydürüp ḳoyġandı. «Anamdan ḳalġan jañız bu edi da, endi mından da boşadım», – dep, Safar oramġa çıġıp barġanlay, alġın Safarnı atasın jalçıġa jekgen Hasan, Safarnı körüp: «Ey! Ḳuv̇ur, zıkkılton Safar! Bılay kelçi!» – deydi.

«Arabiy, meni tonumu jırtılġanın körüp, bir juḳ berirgemi çaḳıra bolur?» – dep, Safar, çabıp, kulak Hasannı allına barıp, başçığın enişge tutup tohtadı.

– Ḳuv̇urton Safar, alġın atañ da meni gırjınım bla ösgendi, sen da atañña uşaş bir osal zat bolursa deyme. Ḳalay bolsa da, bizni ḳoşha bar, har bir kerekli zatıñı da tabarıḳsa. Hayda, tebire! Aşathan, içirgen etsem, buzov̇laġa ḳaraġanlıḳġa, ḳarınıñmı av̇ruruḳdu?! – dep, abızıratıp, Safarnı Hasan kesini ḳoşuna iydi. Ol künden başlap, Safar jalçılıḳnı zulmuların çaynap başladı.

Safar Hasannı ḳoşuna barġanına ḳuv̇anaraḳ bolup barġan edi. Onekijıllıḳ öksüz Safarnı Hasan boyununa zulmuluḳ boyunsanı salıp, jegip başlaġan künden tebirep, barı da zulmuluḳla Safarnı közüne körünüp ḳalġandıla.

Erttenlik tañ ḳarañısından başlap, iñir ahşam ḳarañıġa deri, Safar mulhar ḳıyırında ḳışnı ḳış uzunu turdu. Kündüz ol formada turup, iñirde ḳoşha kelse, eşik artından örge öterge erkinligi bolmay, otha otun salġan - Safar, suv̇ alġan - Safar, otnu ışırġan - Safar, çabırlanı midellerin ariv̇laġan, ışım tarthan - Safar bolup turuv̇çu edi.

«Seni «mallarıñ» köpdüle, bar da, anda tanala bla birge jat», – dep, ḳoşda jatarġa ḳoymav̇çu edile. Ḳoşdaġıla barı da jathandan sora, Safar, kiçiv̇ tanala bla birge bir oruñña kirip, zıkkıl tonçuġun da üsüne jabıp, başına tartsa, ayaḳları açıla, adırgıdan kiçiv̇ tanalanı jılıv̇larına ḳısılıp, taññа amannı kebinden çıġıv̇çu edi. Alay bla Safar Hasannı ḳoşunda üç jılnı el degen zatnı körmey turdu.

Bir jol jaz başında Safar, ḳozlaġan ḳoylanı ḳaya başına boşlap, alanı ḳatlarında olturup, kölegin teşip ḳaray tura edi.

Ol ḳozulu ḳoylanı küte turġan jerge v̇a bir biyni biylik jerini aġaçlarını çapıraḳları biyik çuçhurdan aḳġan suv̇ ḳalay tav̇uş ete ese da, ol formada şuv̇uldaġan tav̇uşları kele edi. Bir zamanda ol ariv̇ zıgıt jerk, tal aġaçnı içi balta, adam tav̇uşdan tolup ḳaldı. Arlaḳdan biri: «Ur balta bla, al terekni! Üy allarındaġılanı da ḳırırġa kerekdi. Bizni ḳanıbıznı ol azmı içgendi? Bılaynı ozsaḳ, itlerin üsübüzge boşlap, azıbıznımı jaralı etgendi? Oy, Omar, men av̇durġanlanı sen arbaġa jükle!» – dedi.

– Botday, çapçı! Ol itni arbazında terekleni da av̇dur! Çıḳar-muḳur etdir, – dep, tamataları Harun ḳıçırdı.

– Da üyüñe, biyni jaşları ol terekleni başlarına minip turadıla, men barıp kessem, janlarına tiymezmi? – dep, Botday barırġa bla barmazġa arsar boldu.

– Esiñdemidi alanı bizge etgen artıḳlıḳları, seni sabiy jaşçığıña itlerin ḳozutup, but çabağın çığarğanları? Bar da, arsarsız kesip ḳoy, juḳ aythan bolsa, başına baltanı jelkesin joluḳdurur orununa, baltanı aṿuzun joluḳdur, – dep, Harunnu Botdayga köl etdirgen sözleri Safarġa az-az eşitile edile.

Safar, ne zat bolġanın igi tolu da bilmey, bek tamaşa bolup tura edi.

Bir kesek zamandan pırh-pırh dep bir taṿuş çıḳdı. Safar elgenip ḳaradı: oñ janında eşegini da jügün tüşürüp, Safarnı kesi teñli bir jaşçıḳ köründü.

Safar anı körgen zamanda, muştuhul-muştuhul atlap, anı taba tebiredi:

– Jol bolsun, ay jaş!

– Ay, saṿ bol, ne aylanasa bılayda?

– Boş, ḳozulu ḳoylanı ḳatında turama, alay saña bir hapar sorurġa süyüp keleme. Bu biyni ağaçın nek ḳıradıla? Üylemi işlerikdile?

–Da aña sorsala ṿa, ol a bir da ḳırdırmaz edi. «Endi har zat da teñ bolluḳdu, jerle, suṿla, ağaçla da har kimge da teñ bollukdu », – dep, tünene köp askeri bla kelip, bir kişi alay aythandı da, bügün a har kim ağaçdan ülüşün aladı.

– Da har zat da teñ bolluḳ ese, men kulak Hasañña işlemezge erkinmemi?

– Ayhay, erkinse!

– Sora men, ḳoylanı da kim süyse kütsün, barıp ol ḳan içgen biyni zıgıt ağaçlarından ḳanımı bir alayım.

– Taşırġa ögüzüñ, arbañ barmıdı?

– Uġay, üsümde ölgen anamdan ḳalġan bir zıkkıl tonumdan sora, «üş» derge taṿuġum da joḳdu.

– Da sora sen ağaçlanı ḳırıp ne eterikse?

– Jarlıla taşıġan da men taşıġan kibikdi. Arı-beri aylanıp, ḳırıp, ol itni ağaçlarından ḳanımı bir alsam, ol igidi. Ḳırġanlarımı ağaç kerekli jarlılaġa berirme. Hasannı ḳoyların kütüp, arḳamı bitge teşdirgenden ese, bir jarlıġa jarasam, ol igidi, – dep, Safar, ḳoylanı da ḳoyup, baş enişge kök geleṿlü ḳabırġanı uçup taşaydı.

Safar ağaçnı ḳıyırına jetgen zamanda, Botday, biyni üy allında tereklege barırġa da bolmay, baltasın da ḳoltuġuna salıp tura edi.

– Botday, bu aġaçnı igi erkin-erkin sermep ḳırmay, ne salpılanıp turasa?

– Harun: «Bar da, biyni üy allında tereklerin ḳır», – dep iygendi da, endi barırġa betsinip turama. Meni barġanımı körüp, biyni sabiyleri terekleni başlarına minñendile. Ḳalay eterge bilmey turama.

– Baltañı berçi maña, men alanı, mursanı ḳırġança, ḳırıp aġızayım, –dep, Safar Botdaynı ḳolundan baltanı alırġa ḳolun uzatdı. Botday, arsar bolup, baltanı berdi. Safar, tüzünley barıp, terekleni kesip başladı.

– Ey, itni balaları! Siz terekni başına minñenlikge, men terekleni kesmey ḳalay ḳoyarma? Men sizge ḳorġaşinköl Botday tüyülme, – dep, Safar biyni üy allında tereklerin da sabiyleri bla birge av̇durdu. Sabiyle da, terekle bla birge çulġanıp, jerge tiyip, ov̇-şav̇ boluşup taşaydıla.

Kün buzulurġa juv̇uḳlaşhan kün çav̇kala özeññe olturġan formada, ol aġaç bolġan özen arbadan, adamdan da ḳap-ḳara ḳaralıp edi. Balta tav̇uşha tıñılasañ, miñle bla tirmenni kankurakları tav̇uş etgen sunar ediñ.

Safar 1918-1919 jıllada, jaz başı künleni bir zamanları boluv̇çudu, tamam aña uşay edi. Jaz başında bir kün tiygença, bir jav̇un ḳar ḳatış jav̇ġança, Safar da türlü-türlü bola edi. Bir ḳuv̇ana edi, bir mudahlana edi.

Ḳızılla kelsele - Safar ḳuv̇ana edi, aḳla kelsele - Safar mudahlana edi. Jaz başına sarı jiligi tav̇usulup, suv̇jilik bolup çıḳġan toḳlu, kün tiygende, başın örge tutup, jav̇un jav̇sa v̇a, ḳulaḳları salınıp, juhun jerge neçik tirey ese da, kulak Hasan, jegip, jilik jav̇un tav̇ushan Safar da, künnü ḳızıl tayaḳlarını kesini üsüne tiyerlerin süyüp, közün jummay, kökge ḳarap turuv̇çu edi.

Asırı aşıġıp saḳlaġandan, Safar, ullu sırtnı başına çıġıp, tögeregine ḳarap turuv̇çu edi.

Bir jolda Safar sırtnı başına çıġıp, tögeregine ḳaraġan zamanda, töben, uzaḳ özenden bir ḳav̇um adam ḳaçıp, ızlarından uşkok burunları çöp başlaça körünüp, bir ḳav̇um asker alanı ḳuv̇up kelgença keledile. Alanı körgen Safar, jüregin da tıyalmay, çaphanın buzmay, elge jetdi.

– Oy, bılay töben, köp asker bir ḳav̇um adamnı ḳuv̇up, ala da ḳaçıp keledile, – dep, nıġışda adamlaġa Safarnı hapar aytıraytmazı – ol oramnı bir janından, atını eki burun

teşiginden çıḳġan tılpıv̇ tuman bolup, atı ḳara at edi, bolsada sapın kömük üsün japhan bir ḳarıḳulaḳ atlı, jamıçısı jelpegey, jel etip, jetdi:

– Atı bolġan atha minip, atı bolmaġan jayav̇lay, sav̇utu bolġan, bolmaġan da, ayaġına çabır bav̇ ḳıshan ḳalmay, elni töben janına çıġıġız, ḳazaḳ asker ḳızıl partizanlanı sürüp keledi!

Ḳuv̇ġun atlı anı aythanlay, Safar, tişlerin ḳatı ḳısıp: «Hayda, terk bolayıḳ, atı bolmaġan, kulaklanı atların sıyırıp minigiz! Anı atıdı, meni atımdı dep ḳaramaġız, ḳan içgen itleden bügün ḳanıbıznı alayıḳ! Ölgen ölür, ḳalġan da janı çıḳġınçıñña deri kesini boyununa salınñan borçun – buyurulġan jerin ḳatı saḳlar!» – dep, Safar, tört janına aylanıp, jaş bolsa da, başçıladan birini orunun tuta edi.

– Hayda! Meni ızımdan ekev̇-ekev̇ keligiz! Ne jan alıv̇, neda jan beriv̇, ekisinden biri bolmay amalı joḳdu. Endi, biyaġı artha ḳaytıp, kulaklaġa, biylege ḳol-baş tüygenden hayır joḳdu. Ḳan emgen zalimlege ömürde da ketmezça jara salırġa kerekdi!

Ol formada dert etip, elni içinde er kişi bolup, kesin teñlik üçün küreşni satırından sanaġan jan ḳalmay, elni töben janına çıġıp, urula ḳazıp, keslerin begitip tohtaşdıla.

Aḳla, alanı körüp, top, oḳ taphanların alanı üslerine aylandırıp, kökden buzça jav̇durdula. Bolsada, teñlik duniya üçün janların-ḳanların berirge ant etgen jigitle kereklisi ḳadar juv̇ap berip turdula. Alay bla, keçege deri, açıḳ ḳan tökgen uruş etdile.

Ḳanları ḳızıp küreşgenden, suv̇sap bolup, arıp, patronları da tav̇usulup, bek oñsuzġa jetgen edile.

Köp kere da uşkoklarını burunlarına börklerin salıp, adam sundurup, ḳazaḳlanı patronların köp ḳoranç etdirgen edile, bolsada, keslerin ḳurap kelgen, adamlanı ḳanın emgen itle, oñlu bolup, Safarnı jıyının - ḳızıl partizanlanı - artha ḳuv̇ġan edile.

Ol keçe elni içinde ḳıçırıḳ bla ot jañañña ḳarasañ, ḳozulanı bla ḳoylanı birge ḳoşhan sunar ediñ. Kimle, av̇rup, töşekde öle turġan sav̇suzların arḳalarına kötürüp, kimleri da sabiylerin kötürüp, çaç-tük bolup, başları ḳalır jer izlep, kav̇-kuv̇ bolup barġan zamanda körgen adamnı köz suv̇ları kelir edi.

Safar, ḳaçarġa küreşgen ḳarıv̇suzlaġa boluşa-boluşa, ol keçe ullu sırtnı baş dañılına çıġıp, elni tuv̇rasından ḳarap, köp zaman turdu.

Üylerini küygenlerin körüp, çaçların, başların jırthan tişirıv̇laġa Safar, köl etdirip, işni ahır bolluḳ bolumun kesi añılaġança añılatırġa küreşe edi.

– Bügün ala horlaġan esele da, tambla biz horlarıḳbız. Alanı horlaġanları köpge barlıḳ horlav̇ tüyüldü. Alanı birine bizni jıyırmabız joluġadı. Bizge jañız birleşiv̇ kerekdi, başlaġan işibizni art ahırına jetdirirge kerekbiz. Köz jilyamuḳla bizge boluşluḳ tüyüldüle. Bizge kereklisi - tohtamay, erikmey, talmay, horlandıḳ dep, ḳol juv̇up, tüñülüp ḳoymay, küreşiv̇ kerekdi.

Adamla da Safarnı tögeregine jıyılıp, Safar da alaġa kesini ötgür niyetin añılata, taññа çıḳdıla.

Tañ athınçı deri, elni içinde tabılġan zatnı ḳaldırmay jıyıp, aḳ jutla elden tışına sırındıla. Ḳaçhanla da elge andan-mından bir-bir, eki-eki jıyıldıla.

Oramda, ḳalmay, çalı, huna bolsun, uv̇alıp, janıp, buşto bolup, üylege ḳarasañ, otda ütülgen ögüz başla kibik, birer janları ḳaralıp, kesini juġu küymegenni da ḳonşusunu küyüp, kimle huna janlarında ölüp, kimle, ne ölmey, ne ḳalmay, jerge töñerep, barından da ullu artıḳlıġ'a tişirıv̇laġa bolup edi.

Elge barırġa bla barmazġa Safar köp saġış etip, eki ḳolunu üsüne başın salıp, saġışlanıp, olturup turdu. «Elge barsam, ḳarġamı, ḳuzġunmu til eter. Kim bilsin, ol itleni ḳoluna tiysem, kesip ḳoyarla, andan ese, bir zamaññа deri ḳarañı aġaçnı içinde keçinsem, ḳolay bolur... Musoslanı da anda aġaçda haparları bardı, alanı tapsam, bir izleyim».

Ol niyet aḳılında bolup, Safar, köznü közge ursañ körünmegen, ḳarañı aġaçnı jolun alıp, atlandı. Bara ketip, keç bolup, ullu aġaçnı eteginde tohtap: «Endi bügeçe bılayda ḳalsam, ḳalay bolluḳ bolur? Aşarġa aşım joḳ. Jav̇un a buhçaḳdan barġança baradı. Erttenlikge ḳalsam, jav̇un suv̇lanı ḳuturtsa, suv̇dan a ḳalay öterme? Andan ese, bu ullu aġaçnı içine kirsem, ḳısılırġa, taş, terek tübü bolsa da, bir jer tabarma», - dep, Safar ullu aġaçnı ḳıyırına kirdi. Anı da aġaçha kirgeni:

– Ey, kimse, ne aylanasa? Ḳollarıñı örge tut! Busaġat uşkok bla urama! – dep bir açı-açı söleşgen adamnı av̇azı çıḳdı.

– Me-e-n hatalı adam tüyülme. Boş sürüv̇çüme, ḳoşha barama!

– Kimni ḳoşuna barasa? Ḳoşda atañı baş jartısımı ḳalġandı? Hayda, tebire! Seni ḳoşuñu-moşuñu men körürme!

– Ḳayrı sürese meni?

– Ştabha süreme... Ḳayrı sürsem da, köp dav̇ur etmey, allıña atla!

Safar: «Endi v̇a ḳalay bolsun, bu ne adam bolur, kimni ḳalav̇uru bolur?» – dep, köp da dav̇laşmay, ol aythan jerge tebiredi. Bir kesek barġandan sora, ḳarañı aġaçnı bir talasında ot jarıġı körünüp tebiredi. Ot jarıḳġa jeterge az ḳalġan jerde:

– Ey! Kimdile ol kelgenle?! – dep, birev̇, uşkogun da ḳoluna alıp, söleşdi.

Safarnı sürgen:

– Menme, men!

– Sen kimse, az men-menle joḳdula?

– Kesigizdenme.

– Belgiñ nedi?

– «Sampal».

– Kimdi sürgeniñ?

– Aladan bir soyum süreme.

Ot jarıḳġa jetgen zamanda, igi kesek adam otnu tögeregine olturup, kimi jırlay, kimi da uşkogu bla küreşe tura edile.

Safar, ol «aladan soyum süreme» degenden sora, «ala» dep kimge ayta bolur degen aḳılda, köp saġış etip barġan edi. Barġan zamanda Safarnı muthuzlanñan közleri birev̇leññe ilindile.

«Arabiy, ekilimi köre bolurma?» – dep ḳarasa, ot jaġanı tüz ortasında Safar janı bla izlegen Musos olturup tura edi.

– Ḳar-a-a, Musos! Ne işleyse?

– Oho! Safar, ḳaydan çıḳdıñ?

– Ḳaydan çıḳġanımı kesim da bilmeyme.

Safarnı sürgen, tamaşa bolup:

– Alan, men soyumluḳ süreme dep, adamıbıznı sürüp kelgen bolurma deyme, ollahiy!

– Da, aña entta da arsarmı bolasa, ay ḳoyanköz, aḳladan soyum süreme dep, ḳızıl partizanlıḳ Safarnı sürüp kelgense, – dep, Musos kesini nögerlerine Safarnı tolu haparın aytdı.

Safar da ḳazaḳla bla ḳalay küreşgenlerin, elge ḳallay ullu artıḳlıḳ bolġanın başdan ayaḳġa deri aytdı.

Eki sırtnı tüz jürek av̇uzunda, kümüş jilyan kibik kelgen ariv̇ suv̇nu boyununda, köm-kök kögergen dañıl av̇laḳnı ḳoyununda jaşaġan Safarnı eli ullu buşuv̇luḳda, kök ḳaralıp, ḳar ḳatış jav̇un jav̇ġança bolup tura edi.

İt toyġan jerine ḳaythanlay, aḳbaş mıllık ḳuşla da, çepken soḳġança, biri kelip, biri ketip, tohtamay jürüy edile. Har kelgen, elni jıyıp, kesi ḳıyını bla jaşaġanlanı üslerinde zulmuluḳ ḳamiçini oynatıp kerilív̇çü edi.

«Kesi içigizden ḳaçhan uşhuv̇urçu itleni tapsaġız, tabarsız, tapmasaġız da, alanı orunlarına sizni sürüp, ḳart tekeleni kesgença keserbiz. Sabiylerigizni uruġa ḳuyup, ot salıp küydürürbüz. Sizge jañız eki kün bolġan berebiz. Alanı bolġan jerlerin siz bilesiz, alanı siz tabıp kelginçiññe deri, eligizden keterik tüyülbüz», – dep, jarlı ellileni boyunlarından örge asıp turuv̇çu edile.

Ol zatla barı da aġaçda jaşav̇ etgen ḳızıl partizanlaġa terk hapar bolup jetiv̇çü edi. Ḳorḳġandan, ne eterlerin bilmey, ellile izlerge jayılġan kibik etip, «Tapmaybız» , dep, köp kere ḳaytıp keliv̇çü edile.

Bir jolda ḳartla, jaşlaġa da sormay, kesleri ortalarından bir talay «namıslı» ḳartlanı ayırıp, ḳızıl partizanlaġa jibergen edile.

– Barıġız da: «Keligiz, boyun salıġız, bizni mından köp ḳanıbıznı içirmegiz», – dep, el jibergendi degiz. Kelsinle, tutdurġan etmebiz. «Jükge» alırbız, – dep, ḳartla ol söznü alıp, partizanla bolġan aġaç talaġa salıp bardıla.

– Bizni sizge el jibergendi. Siz kesigizni jarlı eligizni haterinden, kelip, aḳ askerge boyun salmay bolmaysız. Ol zatnı siz etersiz dep, jamav̇at bek tolu iynanıp, bizni jibergendi, – dep , ḳartla keslerini kelgen boluşların ḳızıl partizanlaġa bildirdile.

Ol sözleni eşitgenden sora, partizanla, kesleri bir janına ayırılıp, köp keñeş etip, ḳartlaġa bılay söz berdile:

– Kesi ḳıyını bla jaşaġan aslamla aythan zatnı janıbız ḳorap keter üçün da artha salmabız. Alay bügün bizni öltürsele, tambla siz anı üçün tınç jaşarıḳ tüyülsüz. Alanı tutup bersegiz, siz mamırlıḳ bla jaşarıḳsız dey bolurla, siz alanı sözlerine iynanmaġız. Bolsada, sizni tilegigizni biz tolturmay amalıbız joḳdu. Keligiz! Biz elge barġınçı, sav̇ut-saba da bermebiz. Anda işge köre har zat da alay bolur, – dep, tebiredile.

Ḳartlanı bir ḳav̇umları partizanlanı allarında, bir ḳav̇umları da artlarında, ḳalġanları da jan-janlarında tohtaşıp kelgenlerine ḳarasañ, jılḳıçıla ajir ülüşnü arḳan bla sürgeññe uşay edi. Barını da betlerine ḳarasañ, bir ullu azaplıḳ körüp junçuġan adamlaġa uşay edile. Ḳartla, teke saḳalların sılay, baş enişge ḳarap, bir bir ḳulaḳlarına şıbırday kele edile.

Ḳart tekeleni içlerinde kelgen ḳızıl partizanla, Musos allarında, subay erkeçle kibik, başların da örge tutup, bir türlü bir zatdan da ḳorḳmay, batır-batır atlap, tav̇kel köl bla bir birge ḳarap, ışara kele edile. Ullu sırtdan süzülüp, uça kelip tohtaşhan ḳart ḳoy uçası kibik, ḳaphaḳ başında av̇laḳçıḳda işlenñen «pravleniyanı» allında ḳazaḳla, ḳaldırmay elni jıyıp, bir jerge jokku etip, alanı tögereklerinde da ḳazaḳ asker tsep bolup tura edile.

El jıyılġan jerde, adam iyilmey ötmezça, bir birge tar ḳısılġan eki çıpınnı başına ḳaña salınıp, ḳañanı üsünde v̇a Ḳuran salınıp, efendi da ol teşikni ḳatında, sarıhı başında, keñ halatı üsünde körüne edi. Ḳazaḳ asker halḳnı ḳanın emerge salġan starşina, eki mıyıġın da örge-örge burup:

– Jıyılġan shodnu açama, söz gospodin Odintsovha beriledi, – dedi.

– Bügün bılayġa jıyılġanlanı içlerinde ḳulla, özdenle da bolurla. Men Serebryakovnu buyruġu bla kelgenme. Sizge köp hurmet etgenbiz, endi mından arısında sizge hurmet neda bizni janıbızdan keçginlik bolurġa amalı joḳdu. Bolşevikleni içigizde tutasız, ne janı bla da alaġa boluşasız. Siz, ol başsızlaġa taġılıp, zaya nek bolasız?! Bolşevikle ḳalmay ḳulladan, uşhuv̇urçuladan ḳuralġan bir kir zatladıla, siz alanı janına av̇saġız, bek ullu jañılasız. Bılay halġa ḳarap turabız ansı, ḳırıp ḳoyarbız! – dey kelip, ḳızıp örge-örge sekirip: – S-si-z meni kim sunasız? Men sizge nek kelgen sunasız? İtleni ḳırġanlay ḳırıp ḳoyarma! Eşekle bla bir oruñña jıyıp keserme men sizni! Ḳulla endi keslerin kim sunadıla? Ḳul da, it da birdile! Alada başhalıḳ joḳdu. Ma bu biçaḳ bla men sizni köbügüznü boyunun keserme!

Ḳuşnu körüp, hansla tübüne buyuḳġan tav̇uḳla kibik, halḳ, barı da birge jokku bolup, başların enişge tutup tura edile.

Belinde kümüş bla tışlanñan biçağın, beline deri çıġara da:

– Tabamısız? Ḳırıp ḳoyama! – dep, halḳnı üsüne haram şıtıların çaçıp, tişlerin açı-açı ḳısıp, ḳıçıra edi.

Efendi, Ḳuranın da ḳoluna alıp, anı ḳatına juv̇uḳ ḳısılıp, beri halḳġa aylanıp:

–Muhammat fayġambarnı ummetinden bolġanla, ullu Allahnı sıyın jürütgen busliyman insanlanı har birine Bolşevikleni üçüsün öltürürge ma bu Ḳuran bla borç boladı. Baynı, biyni, ḳulnu, jarlını Ullu Allah kesi jarathandı. Ulluluğu bolġan Allah kesi jarathan namıslı biyleni, Allah kesi bergen baylıḳnı jürütgen baylanı ırıshılarına tiyerge amal joḳdu emda ala aythan zatnı etmey ḳoyarġa küreşgen kim bolsa da, dinibizge iynanñan busliymanla ala bla küreşirge kerekdile. Ala bla kim ḳatı küreşse da, ol soruv̇suz jannet ahlusu bolmay ḳallıḳ tüyüldü. Patçahsız duniya duniya bolmaz. Ol başda turmay, bizge jaşav̇ joḳdu.

Bolşevikle bügün jerleni teñ etsele, tambla ḳatınlarıġıznı teñ eterle. Alanı janın ḳuru ḳulla tutadıla, aralarında bir biyleri bolmaġan halḳnı onov̇u ne bolsun?! Ḳul biyge ḳulluḳ eterge jaratılġan bir insandı. Anı bilirge kerekdi. Patçahnı jolun tutarġa, Ḳurannı tübü bla tizilip, söz berirge kerekbiz.

Kökden tüşgen sıylı Ḳurannı tübü bla ötüp, ant etgenden sora, antına ötürükçü kim bolsa da, ol ahıratda jahanim otunda janarıḳdı, – dep, Musa efendi da, zulmuçunu etgen artıḳlığına tolu şaġatlıḳ etip, ḳozuların ayırġan ḳoylanı orunnu tar eşigi bla tizgença, aḳ palaçnı av̇uzundan çıḳġan açı-açı sözleri hayran etip turġan jarlı halḳnı efendi, ḳan emgenleni ḳarslarına tepsegen, ezilgen halḳnı ḳan suv̇un jilyança emgen Ḳuran degen aldav̇ bla ol jıyılġan halḳnı bütünda injilirça etip, jıyılġanlanı barın da ḳaldırmay, Ḳurannı tübü bla tizip, ant etdire edi.

Ol keziv̇de kün tüz töppebizge kelip tohtaġan edi. Jıyılġanla ḳalmay oġarı janlarına ḳaraşdıla. Ḳaraġan zamanda ḳartla palaçha soyumla alıp kelgenlerin körüp, bütünda buşuv̇-buşman boldula.

Alanı kele turġanların körgen Odintsov palaç da em anı ḳatındağıla da, ḳaçıp, pravlenni içine kirdile.

Partizanla, kelip, tüz jıyılġan halḳnı ortasında tohtap, salamlaşdıla.

Ḳartladan ekev̇len, barıp, pravlende, asırı ḳorḳġandan, eterlerin bilmegenley turġan Odintsovnu bla ḳalġanlanı da çaḳırdıla.

– Sizge tiysele, biz unamabız! Çıġıġız da, alaġa sözügüznü aytıġız, – dep, ḳartla alıp çıḳdıla.

Söz bla aythanları joḳ edi, alay bir birge ḳaraġanlarına ḳarasañ, «Alġa sen bar! Uġay, sen bar!» – degenlerine ḳaşları şaġatlıḳ ete edile. «Biz alanı tapsaḳ, alay bılay eterek», – degen bazıḳboyınla suv̇dan çıḳġan tav̇uḳlay bolġan edile.

– Bılanı bizge aytırıḳları ne zat bolur, bıla nek tıñılaydıla? – dep, ḳızıl partizanla bir birlerine ḳarap, ışara, köp süyelip turdula. Bolsada, ḳorḳġandan, keslerini köz kirpiklerinden jan alırġa jetgen ullubıdırla, juḳ aytalmay, ḳaltırap ḳalġanların ḳızıl ḳuşla añılay, kesleri alġa söleşip başladıla.

Partizanlanı tamataları Musos: «Men söz tileyme», – dedi.

– Bu jarlı halḳnı bıllay bir nek ḳıynaysız? Bizni izley esegiz, ma biz allıġızġa kelgenbiz! Kim ese da bir «Ayıv̇nu kesin köre turġanlay, ızın ızlay edi», – degença, biz allıġızġa kele turġanlay, jarlı halḳnı işsiz, aşsız nek etesiz? Biz sizge sav̇ut-saba berirge da kelmegenbiz, alay, köpdü, bu jarlı halḳnı ḳanın mından arı içmegiz dep, sizge ḳatı bildirirge kelgenbiz! Endige deri tapmay turabız dep sıltav̇ etsegiz da, endi tüz allıġızġa oḳuna kelgenbiz. Biz aġaçlada elge sıyınmaġandan aylanmaybız. Tuthan işibizni ahırına jetdirirge dep aylanabız. Kişi ḳıyını aşaġanlanı bla bizni ortabız et bla biçaḳ kibikdi. Siz anı bilirge kereksiz. Köpdü, köpdü etgen artıḳlıḳlarıġız... Andan köp ozmay tohtasaġız, ḳolay bolur!

Hayda! Bizden ne izlegenigizni aytıġız. Biz uzaḳ jol barlıḳbız, keç etmegiz. Arı-beri, tuho-muho etmey, kölügüzge kelgen zatnı aytıġız! Biz janıbız çıḳġınçıñña deri azatlıḳ ḳazav̇atnı tulparları bolġanlay ḳalırġa ant etgenbiz. Ölmey, sizge boyun salıv̇ joḳdu! – dep, Musos sözün tav̇usdu.

Odintsov, çıġıp, ḳorḳġandan, tüp erini ḳımılday söleşe edi:

– Biz sizni bla küreşirge neda sizni tutarġa kelmegenbiz. Aġaç tübünde aylanıp, kesigizni ḳıynamaġız da, üyügüzde turuġuz dep, sizden tiley kelgenbiz. Boş, jañılıp jürüysüz, ol siz etgen murat tolurġa amalı bolġan zat tüyüldü! Ḳoyuġuz, sav̇ut-saba da sizge kerekli zat tüyüldü!

– Sen bizge sabiy haparla aytma da, bizden ne zat izley eseñ da, anı ayt! Sen teriltirça, bizni içibizde kişi joḳdu! Andan sora aytırığıñ joḳ ese, seni işiñ köp tüyüldü. Hayda! Jamav̇at, sav̇ ḳalıġız! – dep, Musos, kesini nögerlerin da birgesine alıp, ketip tebiredi. Ḳızıl partizanlaġa jolda ḳoşulġança, boş taġılġan Ḳarabaş:

– Men boyun da salama, sav̇ut da bereme, – dep, sav̇utların teşip, starşinanı ḳoluna berdi.

– Kimni budayı igi bitse, sen anı çıpçıġısa, ḳayrı süyseñ, arı bar. Biz a, tuthan işibizni bardırırġa ant etgenbiz da, jolubuzġa barabız. Sen a jolda taġılġan it ediñ da - bar, bir juḳ ḳabarsa, – dep, Musos, ḳızıp, uşkogun da boyunundan sermep ḳoluna alıp, tüzünley ketip tebiredi.

Ala ketip tebiregenley, ḳızıl partizanlanı juv̇uḳları, çabıp, eteklerine çırmalırġa umut etgen edile, alay ala ullu biçaḳların suv̇urup çıġarıp, ne bek ullu juv̇uḳ jetgenni da ḳatlarına ḳoymay, çıġıp ketdile.

Odintsov da burun suv̇un tarta ḳaldı.

Üslerinden aḳ kiyimlerin jaratılġanlı teşmegen, boyunlarından bulutla ḳuçaḳlap, jav̇un jav̇ġan Kavkaznı subay, bal taraḳlay tav̇ları, munu eteginde jaşaġan halḳlanı da, ḳalġan milletle kibik, köpdü sav̇ları, aña köre, ḳarıv̇ları da bardı.

Sırtı, dördeni aġarıp, ḳanatları ḳaralıp turġan Kavkaz tav̇laġa ḳarasañ, ḳara ḳanatlı aḳ ḳuşha ḳara da ḳoy!

Ḳara ḳanatlı aḳ ḳuşnu ḳanatları har zamanda da ḳaralmay tura ese da, Kavkaznı subay, bal taraḳlay körünñen tav̇larını ḳanatları v̇a bir-birde kögergen da etedile.

Kavkaz tav̇lanı seyirlikleri ala tüyüldüle - ḳayalanı buzup, taşlanı birin birine urup, ot çaḳdırıp sarḳġan, bek açıv̇lanıp kelgen keziv̇ünde v̇a, kesini sabiyi bolġan taşlanı bir bölegin, çıġarıp, tışına atıp, duniyanı gürüldetip kelgen tamaşalıḳ suv̇larıdı - suv̇ları, ḳanatını tübünde muruldaġan jumaruḳları em ḳırıv̇ları.

Alanı barından da tamaşa em seyir a, ḳarañı ḳara aġaçnı içinde jaşaġan, uçhan ḳuşdan tük alġan, azatlıḳ ḳazav̇atha tav̇kel barġan ḳızıl partizanla da - tamaşa, seyir!

Jazçı! Ma alanı!

Tav̇la bla ḳızıl bayraḳnı ḳollarında tuthan, zulmuçunu av̇uzlarına juthan tulparlanı teñleşdirçi!

Suv̇ ḳuturup kelgen zamanda, tözümsüz taşların çıġarıp tışına athan ese, ḳızıl partizanla da keslerine jolov̇çuluḳ niyet bla ḳoşulġan, kimni sabanı igi bitse, anı çıpçıġı bolġan «teñlerin», çıġarıp, tışına athandıla.

Suratlap ḳarasañ, tabiyġatha uşaġan ḳılıḳla adamnı üsünde da boladıla.

Safar endi, alġından ese, bütünda ḳatı Bolşevik jürekli bolġandı. Alġın Hasannı ḳoşunda turġan Safar bügün aḳıllı partizanla bla aġaçlada, ḳollada, tav̇lada, ḳayalada, dorbunlada aylanadı.

Safarnı ḳızıl partizanlanı tamatası kesini oñ ḳoluna sanap, ne ḳıyın jumuşnu eterge tüşse da, ol jerge Safarnı jibere edi.

Bir-birde Safar, elden hapar bilir üçün, ayrançı jaş bolup, elge da barıv̇çu edi.

Bir jol da Safar, eki tüklü çabırnı da eki ayaġına kiyip, ullu tüklü teriden etilgen börkün da başına kiyip, azıḳ taşıp turġan eşeklerini da sırtına eki ḳızıl teke gıbıtnı da ḳısıp:

Bolşevikle kelelle töbentin örge, tsep bolup,
Biz ḳazaḳlanı horlarbız,
Aladan ese köp bolup... – degen jırnı da jırlap kele edi.

Safar kelgen jerni turuşuna ḳarasañ - eki tar kübürden çıḳġan suv̇ janında barġan, eki janı v̇a dañıl ḳaya bolġan suv̇ boyunu özen edi.

Bir da bilmey kele turġan jerinde, ḳayala buġala kibik möñürdep, ne tav̇uş bolġanın kişi bilmez edi, eki ḳaya da bir birlerine av̇upmu ḳaldıla, oġese jerni başı tübünemi aylandı degen bolmasa, özge zatdı dep adam aytmazça, mardadan tışında açı ḳıçırıḳ, uşkok tav̇uşla çıḳdıla.

Safar, ne eterin da bilmey, ḳaçar jer izlep, tögeregine köp ḳaraġan edi, bolsada ḳayala zañırdaġandan, uşkok ḳaysı janından atılġanın bilmey, tüz da bara turġan jerinde tohtaġan edi. Sol janına ḳaraġan zamanda, atına arba jol desele da, jañız eşek bla çıḳġan bir tar jolnu üsünde, jamıçısı, boyununda başlıġı, ḳolunda çubur uşkokçuġu bla, atını da başından tutup, tüz baş enişge aylanıp, birev̇len, tohtap, artına ḳaray da, ḳayda uşkok ata, ḳayda v̇a atmay kele edi.

Anı da ol tik, taşlı jolnu eki teñ etgeni, başından enişge törtev̇-beşev̇ da ḳarap, hamam oḳlanı ol adamnı üsüne aylandırıp, ḳuyup tebiregenleri boldu.

Safar, ol zatlanı körgenden sora, jolnu enişge aylanıp, ḳara gıraytnı da sırtına ḳonup, kesin bir juḳ da bilmegen sabiyçik sundurup baradı.

Ḳaçıp kelgen, özeññe tüşüp, atına minip, ullu dañıl özenni örge aylanıp, jamıçısını ḳanatların jel etdirgen tav̇uşları, atnı ḳamiçi bla urġança, açı-açı tav̇uş etgenleri Safarġa juv̇uḳlaşa tebiregen edile.

Safarnı ḳatına jetgen zamanda, ḳızıl partizanlanı tamataları Musos bolġanın açıḳ tanıdı.

– Meni sorsala, tanımaġanma, kim ese da, bilmeyme de da ḳoy, ḳayda da kesiñi tanıtırsa, bek saḳ bol! – dep, Musos Safarnı ḳulaḳların ḳatı burup ketdi. (Musos ketip, sırtladan ḳaray, köp aylanıv̇çu edi.)

Musos ozup beş taḳıyḳadan, ḳazaḳ asker Safarnı tögeregin aldı.

–Ol barġan kim edi, saña ne zatla ayta edi? Ayt, itden tuv̇ġan! – dep, ḳamiçi bla Safarnı közün-başın tuluḳ etgen edile.

Ḳazaḳla, Safardan ayırılıp, eşekni sırtında ḳızıl gıbıtlaġa ḳampalġan edile. Safar esden tayışıp jıġılġan edi.

Ullu biçaḳların çıġarıp, gıbıtnı, buhçaḳlarını baylanñanların da teşmey, kesip, av̇uzlarına salġan edile. Ol ḳaynap turġan ayrandan bir içeyik dep janların bergenle, gıbıtdan ayran çıḳmay, suv̇uḳ suv̇ çıḳġan zamanda ne türlü bolġan bolurla dep murat etesiz?

– A-a-a! Bu v̇a Bolşevikleni hapar jıyġan tuluḳları köreme da! Öltürürge kerekdi, itden tuv̇ġannı! – dep, Safarnı ḳatına bardıla, bolsada öllügü ölgendi, ḳoy jatma, kimni iti mıllıgın aşar, ne bileyim dep, ḳaçhannı ḳuv̇dula.

Ala ketgenley oḳuna, Safar, sekirip örge ḳobup, gıbıtlanı, eşekni da ḳoyup, partizanla bolġan aġaçha ketdi.

Ḳazaḳ asker Musosnu sürüp, ol da ḳaçıp bara ketip, at bla adam kiralmazça Musos bir ḳolġa kirip barġanlay, arıp kelgen atnı ayaġı terekni jerden tışına ḳarap turġan tamırına ilinip, köp küreşedi. Ol keziv̇ge ḳazaḳ asker bek ḳarşı juv̇uḳlaşhan edi. Alayda Musos, atın da ḳoyup, kesi jalanlay aġaçha sekirip ḳutulġan edi.

Andan ķoşda ķalġan nögerlerine Musos haparnı barın da aytıp: «Meni kelgenimi körgendile, bılaydan bir janına keterge kerekdi. Safarnı da öltürgen bolurla deyme. Hayda, turmaġız, tebiregiz», – dep, alaydan uzaķ ketgen edile.

Safar salıp, tüzünley eski jerine barġan edi, alay bolġanlıķġa, alayda jaratılġanlı adam jaşaġan jerge da uşamay tura edi.

Safar nögerlerin bek köp izlep turġan edi. Ne köp izlegen ese da, bir jan da tapmay, ters jollanı aylanıp, iñir ķarañıda elge kirgen edi.

Elge kelse, Safarnı jañız bir barıv̇çu jeri bar edi. Tüzünley salıp arı bardı. Ol üyde ķart kişi elni içi ķazaķ askerden tolu bolġanın Safarġa bildirdi. Ol Safar barıv̇çu üy bla birge ķonşu, ķalmay adamları Bolşevik bolġan üy jaşav̇çu edi.

Ol keçe elni içinde bolġan zatladan Safarnı ķulaġına biri jetişmegendi. Tüyülüp, bolġanı teşilgen emda arıp oñsuz bolġan Safar bek tatlı juķlaġan edi.

Erttenlikde, tañ ķarañısında, Safar kesi keregine eşikge çıķġan edi.

Tüz eşikden çıķġanlay oķuna, Bolşevik üynü arbazı bolsun, tögeregi bolsun, ķazaķ askerleden topa-tolu bolup turġanın kördü. Safar anı körgen zamanda, ol tünene ķamiçi bla tüygen Safarnı, ölmey, elge kelip turġanın körgen edi.

Kesin adam kördü zat dep da bilmey, Safar, süyelip, üy allında turġanlay, tögereginden uşkok burunla tohtaşhandıla.

Safarnı, sürüp, Bolşevik üynü arbazına eltdile, arbazġa kirgen zamanında, arbaz ķazaķ askerden tolu, av̇uzundan oķ tiyip ķuru jerge töñerep, ķızıl partizan Ķubadiy, ķalġan ķarındaşlarını da ķolları baylanıp körüne edile.

Ma ol künden başlap, Safar tutmaķlıķ zulmuġa tüşdü.

Keçe tutmaķda juķlap turġan zamanında, biyaġı ķarañı aġaçnı içinde bolġança bolup, elgenip uyansa, ķarañı teren jer üyde, ķolu da, ayaġı da baylanıp turġanın bilip, «Oh-oh-oh!» – dep, başın enişge boşlap, köp turuv̇çu edi.

Zamannı jırın jırlap, ullu çırpılı aġaçnı içinde bir terekden bir terekge ķona aylanñan, ķanatı da igi ķatmaġan ķanatlı temir çaldişleden ķanat ķıyırların tışına - erkinlikge çıġarırġa uzatıp küreşe edi.

Bolsada anı kibik köp ullu hayırlı janlanı azaplıķda tuthan, zamannı zulmuçuları işlegen temir çaldişle azat eterge unamay tura edile.

Öksüzley ķalıp, jalçıġa barıp,
Zulmuluķ duniyada ösgenem,
Kötürüp bolmay, ķarıv̇um ķalmay,
Azatlıķ küreşge ötgenem...
Aylandım sırtda, ķıdırdım ķolda,
Uyası bolmay, atılıp ķalġan ķarılġaç.
Atam da bolmay, anam da bolmay,
Ķalġanem zulmu tübünde jalanñaç.
Jastıġım taşdan, juv̇urġanım ķardan bolup,
Junçuġanem, har jer sayın aylanıp,
Ma bügünlükde ķarañı, teren jer üyde
Jatama, ķolum-ayaġım ķatı baylanıp.

Bu jırnı jırlay kelip, Safarnı ķanı ķızıp, temir çaldişleni tişleri bla ķısıp: «Bügün tutmaķda jatsam da, tambla ķanımı zulmuçu duniyadan alırma, men mında ölüp ķalsam da, azatçı küreşni tulparları çöpden, çırpıdan köpdüle, meni ķanımı alırla», – dep, kesi kesine köl etdiriv̇çü edi. Alay bla tutmaķda, aşı-suv̇u bolmay, Safar toġuz aynı turġan edi.

Ķışnı jaz başına juv̇uķlaşhan zamanını erttenlerini birinde, ķızıl partizanla ķalmay barı da bir jer üyde temir çaldişleden ķarap turġanlay, eşik saķlaġan ķalav̇urladan birleri: «Azamatlanı Safar mındamıdı?» – dep ķıçırġan zamanda, Safarnı çaç tükleri örge ķobup, börkün örge kötürgen edile.

– Mındama! Azamatlanı Safar menme, – dep, Safar, ķalġanladan alġaraķ ayırılıp, soldatnı ķatına barġandı.

– Ma, saña birev̇len ötmek bergendi, – dep, soldat Safarġa bir sav̇ orus ötmekni berdi.

Köp zamannı aç bolup turġan ķızıl partizanla ötmekni araġa salıp, kesip, aşay ketgen zamanlarında, ötmekni içinde tışına da jelim melte çörgelinñen bir ķaġıt tapdıla.

Alada jañız birev̇lenden sora oḳuy bilgen kişi joḳ edi, ol ḳaġıtnı ḳoluna aldı, ḳalġanla da av̇uz ḳabınların da jutmay, saġayıp tıñılap tura edile. Ḳaġıtda: «Tünene keçe on saġatda bu körünñen ḳızıl partizanlanı öltürürge sud bolġandı. Bir amal tabıp ḳaçmasaġız, andan başha madar ḳalmaġandı. Ne da etigiz, ḳaçarġa küreşigiz, ḳoldan kelgen boluşluḳnu biz eterbiz.

Ḳazaḳ sud öltürürge onov̇ etgen adamla:

1. Azamatlanı Safar Zav̇rbekni jaşı.

2. Alihanlanı Soltan Muratnı jaşı.

3. Hamitlanı Harun Hamzatnı jaşı.

4. Omarlanı Ahmat Musosnu jaşı.

5. Kerimlanı Musos Hasannı jaşı em daġıda köp adam boladıla. Ḳalġanlanı atların unuthanbız. Bu atları esgerilgen beş adamnı tambla keçe saġat törtde öltürürge barlıḳdıla. Entta da tileybiz, ḳaçarġa küreşmey ḳalmaġız.

Sizni teñlerigiz (ol bla men)».

Zulmuluḳ duniyaġa jüregi ḳaynaġan Safar, kesini jaşav̇unu saġatla bla sanalġanın bilgenden sora, olturġan jerinde tözalmay, üynü tübünde arı bla beri jürüp aylana edi. Eki ḳaşına ḳarasañ, tüyülüp, bet sıfatı ḳap-ḳara ḳaralıp, kesini başında köp türlü planlanı hıysaplay edi: «Bılanı ḳollarından ölgenden ese, ne bolsam da igi edi. Birin, ekisin öltürüp, alay ölürge kerekdi. Biz beş-altı adam ölgenlikge, azatlıḳ üçün küreşgen ḳara halḳ sav̇lay ölmez. Alay biz da ülüşübüznü öltürürge kerekbiz. Bügeçe tutmaḳnı buzarġa kerekdi. Ölgenibiz ölse da, ḳalġanıbız anı ḳanın alır», – dep, Safar, köp saġış etgenden sora, bu artda planın jaşav̇da bardırırġa mardasız kerekli bolġanın bilip, ḳalġan teñlerine kesini muratın bildirgen edi.

Tutmaḳda turġan ḳızıl partizanla barısı da ol keçe ḳaçarġa plan saldıla. Ḳaçarġa ḳalay jaraşdırılırġa kerekli bolġanını üsünden bek köp küreşgen edile.

Em ahırında Safar söz aldı.

– Men aḳıl etgenden, biribiz av̇ruġan kibik etip, tohtamay, eşikge jürüp tururġa kerekdi. Harunnu bet ḳanı da av̇ruġan adamġa uşaydı, beline da meni başlıġımı ḳıssın da, ḳarınım ötgen etedi dep, eşikge jürüp, adamlanı jürügenleri sel bolġan keziv̇ge ḳaçarça

bildirsin. Adamla oramda azdıla degen zamanda, Harun, saña eşikni açhanlay, haydağız dersen! Sora ol zamanda ḳaçalġan bir da ayamay ḳaçarġa küreşir!

Safar boşaġandan sora, Musos:

– Men Safarnı planın ḳabıl köreme, ḳayda da mında bizden bolmaġan adamlaġa sezdirgen iş etersiz. Saḳ boluġuz. Eşikden çıḳġan zamanda, basınmay, bir-bir ḳaçıp çığığız. Tışına çıḳġandan sora da, birge jokku bolmağız, çaçılıp ḳaçığız! – dep, Musos kesini uruş işinden bilgen amalların üyretdi.

Harun, beline da aḳ başlıḳnı ḳısıp: «Ḳarınım av̇ruydu» , – dep, tohtamay, tışına çığıp, içine kirip turdu.

– Har kim kesigizni hazır etigiz! Alġa çıḳġan, tüzünley ol ḳabaḳ eşikni artından ḳaplanıp turġan taşnı alıp, ḳabaḳ eşikni sındırırġa kerekdi. Ne da bolsun, junçurġa jaramaz! Meni aḳılıma köre, ḳuru kesibiz çıḳġan iş tüyüldü, birsi tutmaḳ üynü da tutmaḳların çıġarırġa kerekdi. Ḳabaḳ eşikni Safar buzar, birsi tutmaḳ üynü eşigin men buzarma. Ḳalġanla v̇a soldatlanı sav̇utların sıyırığız! Bir birge ḳaraybız dep, barıbız da ḳalıp keterbiz, saḳ boluġuz, har kim boyununa salınñan zatnı tolturġandan sora, ḳaçarġa küreşsin, – dep, Musos, partizanlanı tutmaḳnı bir müyüşüne jokku etip, adam eşitmezça şıbırdap, ḳıstav̇ ḳaçarġa hazırlay edi. Harun, tışına bla içine asırı köp jürügenden, arıp, künnü tasha zamanın marlay edi. Ol formada kün batarġa ḳısılġınçıñña deri jürüdü.

Ḳış künleni iñirlik suv̇uğu oramda aylanñan adamlanı üylerine ḳuv̇ġan edi. Harun, tışına çığıp, adamlanı oramdan sel bolġanların körüp, alġın jolladaça, kesi keregine kirgen jerden köp mıçımay ḳaythan edi.

Harunnu üynü içine iyerge soldat eşikni açhanlay, Harun: «Haydağız, turmağız!» – dep ḳıçırdı. Zulmuluḳ tutmaḳdan tışına çıġarġa köp zamannı termilgen tulparla, haydağız degen tav̇uşnu eşitip, gur dep eşikge ḳuyuluşdula.

– Ura-a!

– Uşkogun al!..

– Patronların da ḳoyma!

– Artıñdan jetip uradı!

– Ol eşik artına ḳaçhannı kördüñmü?!

– Telefon bav̇lanı ḳaldırmay kes!

– Çapçı, Safar taşnı ḳobaralmaydı!..

– Buzlaġan etgen bolur.

– Ekev̇-üçev̇ da tartıġız!

– U-y! Asker jetdi! Ḳaçıġız!

– Musos, ḳazaḳla jetdile!..

– Oy! Musos, artıñdan ḳısılıp keledile, uradıla!

– Ḳoy alanı! Ḳaç!

Bu formada ḳıçırıḳġa tıñılasañ edi, bir ullu ḳayġı bolġanı belgili bola edi.

Zulmu tutmaḳnı ḳalav̇urlarında jer bla teñ bolmaġanı joḳ edi.

– Artha ketigiz da, eşikni açarġa ḳoyuġuz!

– Ḳoylaça basınmaġız da, eşikni açmaġa ḳoyuġuz!

– Ḳorḳmaġız, barıġız da çıġarıḳsız, – dep, Musos ḳonşu tutmaḳ üynü eşigi bla küreşe edi.

Musos eşikni arı türtse, tutmaḳla da men çıġama, men çıġama dep, basınıp, açarġa ḳoymay, tav̇kel Musosnu köp saḳlathan edile.

Ḳızıl partizanlanı ḳonşusu tutmaḳ üynü eşigi içine açılġan eşik edi.

Alġından ḳaçarġa ḳuralmaġan, jol başçıları da bolmaġan ḳav̇umla, erkeçsiz ḳoy sürüv̇ kibik, eşikni artından basınıp, açdırmay, Musos da alanı ḳoyup ketalmay mıçıdı.

Musos alayda küreşe turġanlay, artından ḳazaḳ asker jetip, proletar Revolütsiyanı aslı tulparı bolġan Musosnu art jelkesine urup jıḳdıla.

Tutmaḳda ḳızıl partizanlanı bir ḳav̇umundan ḳalġanları aġaç içine ölü gebeneklerin atıp taşaydıla.

Musos teñlerinden ömürde da körmezça ayırılġandı. Jırtıv̇çu ḳuşlanı süñüleri Revolütsiya üçün tuv̇ġan Musosnu jelkesinden tiygen zamanda da, Musos, jıġılmay, jan-janına aylanıp, ḳan içiv̇çüle bla jigit küreşdi.

– Oy itle! Barıġız da, mıllıkga basınñan çıgırbaş ḳuşlaça, maña basınmay, birem-birem baz bolurġa bazınsaġız a! Birigiz, ḳaysıġız bolsa da, janına ḳorḳmaġan, kesinley kelsin ḳatıma. Meni bir janımı soyġansız, alay jan içden çıḳmay, kesimi sizge maltatmam. Ölgenimden sora v̇a, ne süysegiz da etigiz!

Musos aḳ askerçile bla köp zaman küreşgen edi. Ala da tögereginden alıp, Musos a ḳatına kişini ḳoymay turġanlay, kesi ḳıyını bla jaşaġan jarlı halḳnı etin ḳozu-ḳoylay aşaġan Musakalanı it Hajimırza jete kelgenley, boyununda uşkogun sermep alıp, tüz töppesin tutdurup atdı.

– O-o-o-h, – dep, Musos jıġıldı.

«Endi bu v̇a ölgendi! Ḳalġanlanı ızlarından ayav̇suz sürüv̇ bolurġa kerekdi. Jetgenigizni jetgen jerigizde urup ḳoyuġuz»,– dep, ḳazaḳ askerni palaçı buyruḳ berdi.

Tutmaḳnı içinde ḳaçalmay bir talay ḳızıl partizanla ḳalġan edile. Ḳazaḳ asker, tutmaḳnı allında pulemötnu burup, tutmaḳ üyge aylandırıp, ayav̇suz ḳuydu.

Ḳızıl partizanladan ḳaçalmay ḳalġanları, tutmaḳ üynü tübüne bav̇urlanıp, ölür minutların sanay edile.

Pulemötlanı ḳıstav̇ atılġanlarında, tutmaḳ üyünü içinde bolup ḳarasañ edi, kökde julduz ḳalmay, anı içine jıyılġan sunar ediñ neda, duniyanı başın ot alıp ḳalġandı ansı, başha zat tüyüldü der ediñ.

Zulmuluḳ otundan kesi küçleri bla erkinlik alġan ḳızıl partizanla, ölgeni ölse da, ḳalġanı ḳarañı aġaçnı içine ḳutulġan edile. Ol iñirde alanı ızlarından ḳuyulġan oḳlaġa ḳarasañ, ḳarañı keçeni kök jaşnaġança jarıtıp-jarıtıp ḳoya edi.

Ol formada partizanla bir aġaç talaġa jetdile. Alayda kim ölgen, kim ḳalġan dep, joḳlav̇ boldu. Joḳlap ḳaraġanda, jarlı halḳ üçün janın ayamaġan Musos joḳ.

– Ay üyüñe, Musos ḳalay joḳdu?

– Ol jürek adam, ḳaçmay küreşe zat bolurmu?

– Da kelse, bılayġa kellikdi, belgibiz bılayı uşay edi da.

–Kerti da, Musos nek kele bolmaz? Ay, anı bir palahha ḳoyġan bolurla. Bılayda bir kesek saḳlayıḳ, kim biledi, kelgen iş etse da, – dep, Safar kesini tamata revolütsiyoner nögerine – Musosha bek adırgıġa ḳalġan edi.

Ala da alayda anı saḳlap turġanlay, ḳazaḳ asker şırt dep üslerine boldu, ḳazaḳladan ese, ala alġa eslep, jol janına ḳaplanıp, jer bla teñ bolġan edile. Ḳarañı keçe ḳazaḳla alanı körmey ozdula.

Ne köp saḳlasala da, Musos alaġa kelmedi.

– Eşta, biz Mususdan boşaġan bolurbuz ansı, ol kelir edi. Alay bolġanı üçün bizden Musosdan sora da köp adam kerekdi. Ala bir başha janına üzülüp ketgen bolurlamı? – dep, Safar, kesi kesine iynanmay, köp türlü sağış etedi.

Saḳlama-saḳlama, Safar! Musos başlaġandı, sen ahırına jetdir!

2. 1. 1. Mudah Jaş

I

Kün açı ḳızıv̇un kesini üsünden sel etgen edi. Jer da, köm-kök kiyimin üsünden teşip, sarı dariyge çörgelenñendi. Suv̇la, ökürgenlerin ḳoyup, sabır ejiv̇ge kirgendile. Ḳoyçula da ḳoy ḳırḳırġa özenlege sarḳadıla. Terekleni sarı kirpikleri ḳıstav̇ tüşedi. Ojaḳladan da ḳara bulutla burulup burulup çıġa başlaġandıla. Sabiyle bla azıv̇ tişleri tüşgen ḳartla sıgın otnu tögeregine kiriş tartıp olturadıla.

Kök bulutla köknü teren teñizinde ḳayıḳla teñizlede jüzgença jüzedile.

Küz artı künleni birinde bizni Hajimırza jolġa atlanñandı. Hajimırza, eki ayaġına keziv̇ ḳarap:

– Aşıḳmaġız, «kiçigenigiz» keter. Makkanı ḳızıv̇ üzmez özenleri sizni jumuşaḳ eterle. Ḳorḳmaġız, – dep, laḳırda ete, çabırların çubur kiyedi.

Tarlarında burçaḳ-burçaḳ ḳaynaġan tumanları, ol tumanları jaralarına julalıḳ etgen saḳallı ḳart tav̇lanı ḳuçaḳlap turġan elleni birinde bizni Hajimırza jaşaydı.

Hajimırzanı bet suratı anı jaşav̇ ızın tuv̇ġan kününden başlap açıḳ körgüztedi. Hajimırzanı sıfatı jaşav̇una çörgelipdi.

Hajimırzanı başında - çırpa börkü, üsünde - ḳara melte ḳaptalı, bir jerinde ne biçimi, ne sırı körünmeydi. Hajimırzanı ḳaptalı kesinden ese tamata derça edi. Hajimırzanı ḳalġan ḳartladan bir ayırma zatı bar edi. Ol da ne edi deseñ: av̇uzundan çıḳġan jeli kimni küçlü bolsa, ol anı köz kirpikleri körgüztgen jerge tirelmey barıv̇çu edi. Hajimırzanı ol ençi ḳılığı kimge da sezdirilmey amalı joḳ edi.

Ma, bizni Hajimırza bügün aşıġıp turġan joluna atlañnandı.

Erttenlikde tañnı burunu bla birge Hajimırza, eki ḳolan artmaḳnı da inbaşına atıp, eşik allına çıḳġan edi. Hajimırzanı ḳonşuları anı bla salamlaşırġa kelgen edile. Ol halḳnı içinde Aliymırza da sarıhın omaḳ kiyip kelgen edi. Aminat da, eki közün da ḳolları bla uv̇a, atasını ızından çıḳġan edi.

Aliymırza, ḳav̇raḳ halatı üsünde, aḳ sarıhı başında, ḳıñırbaş tayaġı ḳolunda, halḳdan alġaraḳ ayırılıp:

– Hajimırza, ahşı jolġa atlañnansa, atlañnan joluñ sıylı joldu, – dep, tülküley ışara edi.

Jıyılġan halḳ:

– Ha! Hajimırza, ahşı jolġa, ḳuv̇anıp ḳayt! – dep, bir biri av̇uzlarına çaba, alġışlay edile.

Hajimırza, bet sıfatı da türlenip, jıyılġan halḳġa aylanıp, közü-ḳaşı bla kesine etgen alġışlarına ırazılıġın bildirgen edi. Izı bla, Aliymırzanı ḳatına barıp, ḳolun ḳatı ḳısıp:

– Men sıylı joluma atlañnanma. Bılayda menden ḳalġan bu sabiy saña amanatdı. Sen meni amanatımı eşikge atmazsa dep, jüregim iynanıpdı. Men seni kibik ahşı kişile ızlaġan jolġa bügün kirip barama, ölüp, ḳabırıma kirginçiññe deri, men ol jolnu tutarġa da murat eteme. Men bılaydan ketgenlikge, sen kesi sabiyiñi unutup ḳoyarıḳsa dep aytmayma, alay ḳızıma, men kelginçiññe deri, sen meni orunuma ḳalġanıñı bildirirge dep aytama, – degen sözle bla Hajimırza, tükürügün ḳıynalıp juta, halḳ allında bu jol bolmasa söleşmegeni sebepli, beti ḳızarıp, sarġalıp, köp türlü türlenip, terlegeni da burununu sırtı bla aġıp, sözün boşadı.

Hajimırza terlegen sözün boşaġandan sora, Aliymırza, sarıhı, halatı üsünde, ḳarını beri çıġaraḳ, halḳdan alġa çıġıp:

– Men bügüññe deri da Aminatnı kesimi sabiylerimi birinden başha etip kelmegenme. Bügün da sen meni boyunuma salġan amanatıñı kesimi köz ginjimi saḳlaġança saḳlarıma tolu iynanırġa bolluḳsa, men seni kibik din ahlusu bolġan adamlanı janımdan kem ḳoymay süyeme.

Aliymırzanı ol subay sözlerin eşitgen Hajimırza, kölün örge etip, jarıḳ köllü bolup, salamlaşıp, joluna ketdi.

Aminat, atası ketgenine ullu mudah bolup, boyun tamırların enişge sozup, kesi atasını alaşa jer başlı üyüne kirip, tört janına da ḳarap, oh-tuh etip, üyünü tübünde arı-beri barıp, igi kesek jürüp, unduruḳġa tayanñan edi. Dağıda, jathan jerinde tözalmay, ḳobup, üyünü tübünde arı-beri ḳıstav̇ jürüy kelip, kesi kesine:

– Endi meni juv̇uğum-teñim joḳ, mında ḳalay turluḳma? Ol Aliymırzaġa ne ese da jüregim igi jabışmaydı. Anı içi ne da bolsun, tuman kibik ḳaralıp körünedi. Meni jarlı atam, ol ḳadar jolnu ne zaman barıp kellikdi?! Bu ne palahha çıḳġan iş bolur edi?!

Bu sözleni aythan zamanda Aminat tap jilyamsıraġan oḳuna etdi.

Aminat ol formada ol keçe taññа deri bir da tınçaymay turġan edi. Erttenlikde ḳobup, üynü tübün sıypap, ḳalġan adırlanı jıyıp boşap, eşik allında kün tuv̇uşha çıġıp olturġan edi. Aminat da, olturup, ḳol jav̇luḳçuḳnu tige turġanlay, Aliymırza, ḳıñırbaş tayaḳçıḳnı da jerge terk-terk ḳaġa, uzun saḳalın sılay, mıyıḳların arı-beri ḳımıldata, köz-ḳaş küldüre kele edi.

Aminat, Aliymırzanı tayaḳ tav̇uşun eşitip ḳarap, anı kelgenin körgende, betinde ḳanı türlü-türlü bolġan edi. Ne da bolsun, Aminatnı bir ḳorḳuv̇u bolġanı belgili edi.

Aliymırza, Aminatnı ḳatına juv̇uḳ ḳısıla barġanı sayın, ışaradan-ışara bara edi. Aliymırza ḳısıla barġanı sayın, Aminatnı beti türleneden-türlene bara edi.

Aliymırza Aminatnı ḳatına jetgen zamanda, oñ ḳolu bla uzun saḳalın sılay:

– Ḳızım, ḳorḳmay, abızıramay, aç bolmay turamısa? Tünene iñirde kelirme dep turġanımlay, ḳonaḳla kelgendile da, kelalmay ḳalġanma. Atañı bek izlemey turamısa? Da siz, ḳızla, bizge nege jaraysız, biz, atala, sizni ösdürebiz, ullu bolsağız siz a, birer jaşnı boyunundan ḳuçaḳlaysız da, beresiz da ketesiz. Burunñulu jır bek kertidi:

Tav̇lada ösgen narat terekle,

Ḳanatlıla çaynayla çayırın...

– Ha-ha! – dep, Aliymırza, küle-küle, Aminatnı ḳatına - şintikge olturup, jüregin keñden keltirip, söleşiv̇ün başlaġan edi. Aminatnı bal betli uzun çaçı, aylanñanında, tabanlarına tiyip ḳımıldasa, bu altın çaçaḳnı iyesi ne adam bolur dep, bek köple av̇uz suv̇ların boşlav̇çu edile.

Aliymırza da av̇uz suv̇ların boşlap aylanñanlanı erkeçi edi. Aminat uyalġan keziv̇ünde igi jetgen gürjü almaġa uşay edi.

Eki uv̇urtuna ḳarasañ, sütnü bla ḳannı birge ḳoşhan kibik boluv̇çu edi. Aminat jaşaġan elde anala ḳızlarına, siz anı kibik igi ḳız bolġa edigiz, dep uruşuv̇çu edile.

Aliymırza, tögeregine da ḳarap, uzun saḳalın eki-üç da sılap, Aminat bla söleşip başlarġa dep köp kere da tebirep, dağıda bazınmay, tilsiz adamça, tohtap ḳala edi.

Aminat, anı haline köre, bir av̇ruv̇u bolġanın sezgen edi. Aliymırzanı ne az sözüne da juhuna urġança juv̇ap ete edi.

Aliymırza ḳart kesi başında köp türlü planla jaraşdıra edi. Aminat jetgen ḳız bolġandan başlap, Aliymırzanı başında bolġan har tamırı da ḳuru Aminatnı oñlap, ḳolġa alıv̇nu ḳayġısı bla solup edile. Endi v̇a ol ḳuruġan tamırla bütünda küçlü sekiriv̇ge, jortuv̇ġa kirgen edile.

Aliymırza kesi sanları uġay, üyden ayırılmay aylaññan, har kimge da köz av̇ruv̇ körünñen ḳara çibinle da Aminatnı ızından aylaññan suna edi.

Aliymırza Aminatnı ne kir zatın körse da:

– İy! Munu bir ḳuçaḳlasam edi! Ay, ne igi mal edi bu v̇a, maña ol kün uzaḳdamı bolur? Ḳartlıġımda men bıllay ullu ırıshıdan keñ ḳalmaġa edim, – dep, Aliymırza, ḳart başın jaş etip, eki etegin örge etip, başına injiliv̇ ḳayġını alıp aylaññan, ölür tügü ertte çıḳġan ḳart börü edi. Endi bügün Aminatnı tasha taphanına ḳoz küfge bathan ayıv̇ça kerile edi, sozula edi.

Em alġa olturġan zamanda Aliymırzanı şintigi Aminatdan igi keñirekde edi, bolsada, ḳısha jötkere, ḳıñır tayaḳnı jerge ura, şintikni tepçite, igi juv̇uḳ ḳısılġan edi. Anı alay etgenin körgen Aminat da kesi olturġan şintikni tepçey-tepçey başlathan edi.

Aminat em alġa şintigin tepçetgende, Aliymırza kesi taba tepçetgen sunñan edi. Alay Aminatnı bla kesini ortası, birda juv̇uḳlaşmay, uzayıp barġanın eslep, çamlanñan ḳanlı bolġan edi. Bolsada biyağı şintik bla, tohtamay, ḳıstav̇ küreşe edi. Ol formada köp zamanda küreşgenden sora, Aliymırza, işni alay bolmazlığın sezip, başha aḳıl etgen edi.

Aliymırza, ḳıstav̇, biyağı saḳalın sılay, tögeregine da köp ḳarap:

– Aminat, içerge ariv̇ suv̇uñ barmıdı? – dep sorġan edi.

– Suv̇dan ese, ayran igi tüyülmüdü, bardı suv̇um, ayranım da, – dep, arabiy, endi, anı içgenley, keterik bolurmu degen aḳılda bek jarıḳ juv̇ap bergen edi.

Aminatnı jarıḳ sözle bla juv̇ap etgenine, tap, meni üçün endi v̇a ölüp oḳuna ḳala köreme dep, Aliymırza:

– Ayhay, Aminat, ḳart ḳatından ḳız igi boladı, suv̇dan ayran igi bolġan kibikdi, haha! – degença, laḳırda etgen edi.

Aminat ol keziv̇de, tözgenin da ḳoyup, jüreksinip:

– Seni ölür tügüñ çıḳġan adamġa, alay sözleni aytırġa ayıp tüyülmüdü? Sen, meni atam kibik kişi, maña allay zatlanı aythannı ḳoy, allay aythan adamlaġa meni orunumda sen uruşurġa kerek ediñ, – dep, açıv̇lanıp, suv̇sap çıġarırġa üyge kirgen edi.

Aliymırza, olsaġat sekirip örge ḳobup, erlen kibik taşayġan edi.

Aliymırza tülḳü bolsa da, Aminat ḳuyruġu bola edi. Aliymırzanı ayaḳ tav̇uşun eşitgenley oḳuna, Aminat, ayaḳ ayran bla, eşik artına ḳısılıp, buḳġan edi.

Aliymırza endi Aminatnı jıyġıç tübünde ḳoşundan ayran ala turġanlay, barıp, artından tutup, unduruḳġa salayım dep, muştuhul jıyġıç taba ölü gebenegin athan edi.

Aminat, şıbırtsız, alġa eşik artına buġup, sora, ol arı ozġanlay, tışına çıḳġan edi. Aliymırza ḳarañı tav̇lu üynü içinde, Aminatnı asırı izlegenden, ḳolun jetdirmey eşik artında sibirtgige deri da juḳ ḳoymaġan edi. Tört ayaḳlanıp, unduruḳ, şkaf tüplerinde Aliymırzanı aylanñanına ḳarasañ, alışınmay, teren balçıḳġa juhun suġup aylanñan ḳara toñuzġa uşay edi. Ol formada talay zamannı aylanñan edi. Taza tapmazlıġına iynanñandan sora, Aliymırza jürek injiv̇lügü bla kesin eşikge, hav̇aġa sürkegen edi.

Aliymırza, eşikge çıġa kelip, Aminatnı biyaġı jerge olturup turġanın körüp, kesi kesine çamlana, şoş, şintikge çökgen edi.

– Sen menden nek ese da bek ḳaçasa, ḳızı, it mejgitden jiyirgenñenley. Meni kibik jannet ahlusu bla jaşav̇ eterge tapsañ, sen bir da başıña av̇ur körme, – dep, ḳısha-ḳısha jötküre, ḳıñırbaş tayaġın da jerge ḳaġa, ḳart tekeni saḳalına uşaġan saḳalın sılay, köp janşaġan edi.

Anı aythan sözleri ḳulaġına az da, köp da kirmegenin Aminat av̇uzu bla aytmasa da, bet ḳanı bla açıḳ bildire edi.

– Men saña aman adamsa dep bir zamanda aytmaġanma. Ne igi adam eseñ da, menden seni kesiñe igidi. Men diññe igi adamma deyse, sora din jürütgenle, siz, jahil adamlaġa anı etmegiz dep, kesigiz a allay aman zatlanı nek eterge küreşesiz? Meni atam

meni saña alay et dep amanat etmegendi, men sabiy adamma, ḳatımda abadan ahlum joḳ edi da, ol meni, saña tolu iynanıp, andan amanat etgendi. Sen a amanatha – hıyanat dep, ne zatla eterge küreşip aylanasa? Ḳart başıñ bla saña allay bir işni ızından bolup aylanmaḳlıḳ bek ayıpdı. Men, ölüp keter üçün da, başıma ol ayıpnı keltirlik tüyülme. Men, sen umut etgença, allay betsiz adam tüyülme. Bügünden arı sen, ḳaytıp, meni üyüme kelme, seni maña hatañ, hayırıñ da kerekli zat tüyüldü. Men seni ḳoluña ḳararıḳ sunma, tört sanım meni da sav̇du. Ḳalay tursam da, seni bügünden arısında meni bla işiñ joḳdu, meni atam seni allay kir jüregiñ bolġanın bilse edi, meni saña amanat etmez edi, – dep, Aminat, sekirip örge ḳobup, muştuhul üyge kirip, üynü eşigin hını etip, artından ḳılıçın salıp tohtaġan edi.

Bar muratından da ḳuru ḳalġan «ḳatın allıḳ jaşçıḳ» ḳart Aliymırza, ahtınıp, tayağına tayanıp, örge ḳobup:

– Anı saña men onlap jetdirirme, tohta sen... – dep, ne ese da bir zatla muruldaġandan sora, çonçaya-çonçaya, kelgen jolu bla üyüne ketgen edi.

Ma ol künden başlap, Aminat bla Aliymırzanı aralarında çöp üzülüp ayırılġan edi. Ol künden sora Aliymırza ḳaytıp Aminatha kelmedi, Aminat da Aliymırzanı körmedi.

Alay bla köp zamañña jaşadıla. Aminat da, atam ḳaçan sav̇ ḳaytır dep, sağışda jaşaydı. Aliymırza da Aminat bla ortası uzaḳ ayırılġanına tüp erinin çaynap jürüydü...

Ol formada da köp zamanla ozdula, suv̇ boyunlarında köp suv̇la aḳdıla. Aminat da, atasını sav̇-salamat ḳaytıp, jolda kelgen haparın eşitip, ullu ḳuv̇ançha kirgen edi.

Aliymırza da endi Hajimırzanı ne madar bla aldayım degen ḳayġıda ḳarını ḳan tırnay edi. Köpnü körgen ḳart börü, atlanıp, Hajimırzanı allına ketgen edi.

Tabiyġatha ḳarasañ, közüñe köp türlü zatla urunadıla. Alanı içinde közüñ ilinñenden sora, ayırılmay, talay zaman keslerine köz ginjiñi aralthan gokka, omaḳ hansla em anı kibik adam ulunu oy, tamaşa, oy, seyir dep termiltgen zatla da bardıla.

Jap-jaşil, köm-kök, ḳıp-ḳızıl, sap-sarı, çımmaḳ-aḳ gokka hansçıḳlanı ḳatında, kökürekni keññe açıp, kerilip, jatıp soluġandan igi kimge ne körüne bolur?! Kimge ne körüne ese da, maña ol tabiyġatdan tansıġımı alıv̇da, açdan oñsuz bolġan künümde zem-zem suv̇la suv̇sabımı ḳandırġan, salḳın aşladan aşap, aç ḳarınımı toydurġandan ese, igi körünedi. Kertidi, barmaḳla da teñ tüyüldüle, har kimni da tabiyġatdan kesine ülüş saylav̇u da birça tüyüldü. Maña tamaşa körünñen meni ḳatımda turġañña boş zat körünüp ḳaladı.

Ḳalay türlü bolsa da, har kimni da, tap, közden biraz tohtayıraḳ bolġan adamnı oḳuna, közüne urunmay amalı bolmaġan zatla bardıla. Endi biz bu başda sanap kelgen tabiyġatda da baylıḳnı içinde alġa ḳarşı süyelgen zatla da bardıla.

Ariv̇ gokka hansçıḳla, alıp ḳarasañ, anı janında anı ariv̇luġunu bir kesegin, birbirde v̇a, tap, ariv̇luġun oḳuna kesini içine sıyındırıp ḳoyġan, jaşav̇undan tolu boşap, baştöben ḳarap turġan ösgenle da bardıla.

Har kimni da küsemekligi ösümüne köre boladı. Çapırılıp, jasanıp, ösüp kelgen gokka hansçıḳnı, eltip, jaşav̇ künlerin ertte boşaġan boḳur çıġana terekge jalġasañ, anı jaşav̇u ḳalay bolur?!

Aliymırza bla Aminatnı ortaları da tabiyġat bla baylanıpdı. Eki közünden kereklisi bolmaġan adam ariv̇ gokka hansçıḳlanı içinde eski, puru bolġan ḳav̇ranı körse, alıp, tışına atadı.

Aliymırza kesini gokka ösgen hanslanı içinde ḳuruġan ḳav̇ra bolġanın bilmey küreşgeni üçüññe bilinmegenley ḳalırmı?

II

Hajimırza uzaḳ jolov̇çuluḳdan bezip, başın suv̇ġa atarıḳ bolup kele edi. Bolsada, kesini jañızlay ḳalġan sabiy ḳızçıġı esine tüşse, arıp, sürüşe kelgen jerinde çabarıġı kele edi. Aliymırzanı kesini orununa ḳoyup ketgenine mardadan tışında bek ḳuv̇ana edi. Hajimırzanı kesine allay bir ullu iynanñanın Aliymırza tolu bile edi. Ol sebepden anı allına andan ketgen edi.

Aliymırza Hajimırzanı allına birkünlük jol barıp tübegen edi. Hajimırzanı keñden ḳarap tanıġanlay oḳuna, Aliymırza eki ḳolun da keññe jayıp, ḳuçaḳlarġa çaphan edi.

Hajimırza da allay «namıslı» adamnı kesine alay kelgenin körgende, çabıp, ḳatı ḳısıp, üç kere ḳuçaḳlaġan edi. Alayda tohtaşıp, salam-kelam bolġandan sora, köm-kök ḳırtışha ḳolan kiyizleni jayıp, solurġa tohtap, ullu haparlaġa kirgen edile.

Talay haparlanı ayta kelgenden sora, Hajimırza kesini sabiy ḳızından hapar izlegen edi.

– Aliymırza, men ketgenli, jamav̇at sav̇-esen turamıdı, av̇ruġan, ölgen bolmay tura esegiz? Ol bizni aman ḳız kibik ne işleydi? Aña jüregim bek jarsıp turġandı, alay sen esime tüşseñ, oho da, Aliymırza meni kesimden da saḳ bolur dep, köl ete keçinñenme, –dep, kesi

ḳızın allay namıslı adamnı ḳatında sorġanına da uyalaraḳ bolup, soruv̇ları Aliymırzanı jav̇abın izlep tohtaġan edi.

Hajimırzanı soruv̇ları kesini muratın tolturuv̇ġa bek tap tüşgenlerine jüregin sabır etip, Aliymırza, ḳıñırbaş tayaḳnı ḳıyırı bla jerni çuçhuy, soruv̇laġa juv̇ap etip başlaġan edi. Uzun saḳalın eki ḳolu bla keziv̇ sılay:

– Allahha tabu bolsun, sen ketgenli, elde bir sabiy da ḳoramaġandı, ol uġay, av̇ruġan adam da joḳdu, sen bek ırıshılı jolġa çıḳġan ediñ... Alay bolsa da, Hajimırza, sen kesiñi ḳızıñdan maña sorġan haparġa men ḳalay aytırġa da bilmeyme... Seni ḳızıñ, seni... – degen jerge jetgende, Aliymırza, muthuz tav̇uşha kirip, ḳım-tım etgenden, sözün tolu da añılatalmay edi.

Anı alay etgenin körgen Hajimırza, bılayda ne ese da bir palah bolġanına jüregi ḳayġı bolup:

– Aliymırza, ne bolġandı? Buḳdurmay, açıḳ ayt. Meni jarlı üyüme bir ḳan jav̇ġan bolur, sen a anı menden buḳdurma, – dep, örge ḳobup, asırı adırgı etgenden, ne eterin bilmey, beti sap-sarı sarġalıp, Aliymırzanı av̇uzuna eki közü ḳatıp, ne tuḳum açıv̇lu söz çıġadı dep, ḳan dıgalas tarıġan edi.

– Da-a! – dep, başın da enişge boşlap, eki közün, ayırmay, bir jerge ḳaratıp, Aliymırza haparnı başlaġan edi: – Hajimırza, seni kibik süygen adamıma uġay, atamı öltürgen, ḳanlı jav̇uma da men aman haparnı aytırġa süymeyme. Sen ol haparnı, menden ese, başha adamnı av̇uzundan eşitseñ igi edi. Bolsada seni açıv̇uña men da açıv̇ eteme, seni ḳuv̇ançıña men da ḳuv̇anama. Sen ketgenli, saña çılmıḳ iş bolġan ese, senden ese, köp jarsıġanma. Bolmasa, bek ahşı edi, alay, bolġandan sora, sen da, men da ne eterlikbiz? Jañız ekibizni da eterligibiz - ol kir zatnı mında bolmazça eterge kerekbiz.

Hajimırza ne bolġanın bilirge asırı aşıḳġanından: «Ne bolġan ese da, bu munu ḳaçan aytırıḳ bolur?» –dep, adırgı ete edi.

– Janım, közüm, Hajimırza, sen menden ne kün atlanıp çıġıp ketgen eseñ da, ol künden başlap, seni maña amanat etip ketgen ḳızıñ mardadan tışında aman sayaḳ aylanñandı. Men etmegen amal ḳalmaġandı, men anı ol işden tıyalmaġanma.

Kesiñ bilgenlikden, bizni elibiz alay gitçe el tüyüldü. Ol elni içinde ayaġına çabır bav̇ ḳısa bilgen jaş bolup, anı bla turmaġan haznası ḳalġan bolmaz. «Ḳızım, bılay nek etese, seni atañ Allahnı sıylı üyüne ketgendi, sen anı betin halḳ arasına çıḳmazlıḳ nek

etese? Başıña bu namıssız bedişni nek alasa?» – desem, «Anı bla seni işiñ joḳdu, men kesimi çarhıma erkinme. Anı bla seni da, meni atamı da işigiz joḳdu!» – dep ḳoyġan bolmasa, adamġa uşaġan juv̇ap da bermegendi. Ma bu işge bitev̇ jamav̇at bek mudah bolġandı. Alġın anala ḳızlarına: «Siz Aminat kibik ḳız bolġa ḳayda», –dev̇çü edile, endi v̇a ḳızlarına uruşsala: «Ḳahme Aminat», – dep uruşadıla. Sen ketgenli, saña, maña da bolġan buşuv̇luḳ budu. Janım, közüm, Hajimırza, sen eterik buşuv̇nu men etgenme. Endi sen anı üçün jüregiñi ḳıynarġa jararıḳ tüyüldü. Ne tuḳum bolġan ese da, bolġandı. «Amannı aman bla ḳuv̇ma, ḳannı ḳan bla juv̇ma» dep burunñululanı sözü bardı. Sen endi anı, jarsıp, artha ḳaytarlıḳ tüyülse. Andan ese, mından arı ne zat eterge kerek eseñ da, anı eterge kerekdi, –degen sözle bla salpu ḳulaḳların salındırıp tohtaġan edi.

Hajimırza av̇uzundan tılpıv̇ çıġaralmay, igi kesekni suv̇ ḳuyġanlay turġan edi. Hajimırzanı eki ḳaş ortası bir birge tap mardasından oḳuna juv̇uḳ tohtaġan edile. Alay ol kün, ol saġatda v̇a bu jerinde ḳaşı-közü bardı dep ayırġan ḳıyın edi. Bu buşuv̇luḳ, bu ḳayġı nedi, bu ömürün ḳayġı aşaġan Hajimırzanı injitgen ne zulmudu, ne küçdü demey kimni da amalı joḳ edi.

Bolsada, keñden ḳaraġan adamġa bu av̇ruv̇nu çıḳġan jerin bilirge bek ḳıyın edi. Hajimırzanı kesi ömüründe köre kelgen ḳıyınlıḳları bu iş çaḳlı jerge anı suḳmaġan edile.

Hajimırza ḳıyınlıḳ körüv̇ bla kesini ömüründe jaşaġanlanı barından da tamata edi. Bolsada, bu ḳuzġunnu av̇uzundan eşitgen haparı kibik, bir ḳıyınlıḳ da anı alay guppur etmegen edi. Hajimırza ne köp injilse da, köp kere ḳım-tım etse da, bar küçün da birge jıyıp, alburun ızı bla azdan-az tav̇uş ete, jüregine tüşgen buşuv̇luḳnu ḳıstar amal izlev̇den söleşip başlaġan edi.

– Men, Aliymırza, sen bügün maña aythan zatlaġa sen etgenden başha onov̇ eterigim joḳdu. Bolmasa, bek igi edi, bolġandan sora, kesiñ aythanlay, buşuv̇ etip ne eterikse? Altın etegiñe ḳart başım amanatdı, onov̇ et, oh-oh-oh! – dep, ahtınıp, köz jilyamuḳları ırhı bolup, kirpiklerin juv̇up töñerey edile. Ol sözleni boşaġandan sora v̇a, ne köp itinip küreşse da, av̇uzundan söznü ḳoy, boş tılpıv̇ da çıġaralmaġan edi.

– Ay, homuh, Hajimırza, ḳartlıġıñda sabiy kibik etese da, balanı tatlılıġın men bileme, alay allay baladan uzaḳ keterge kerekdi, allay balala atalanı, analanı başların kesedile. Seni, meni kibik, din ahlusu bolġan adamlaġa allay balanı baġası baguşha atılġan kir bıstırġa tiymeydi. Men aythannı eterik bolsañ, – sen anı kesiñi üyüñden közüñe ölüp ketginçiññe deri körünmezça jerge jiberirge kerekdi. Sen namısıñı saḳlarġa süye eseñ, ol

elden ketmey, sen elge kirme. Sen barġınçı, ol elden keterge kerekdi. Alay etseñ, ḳızı aman ese da, kesi v̇a beti bolġan adam köre edim derikdile. Meni teli aḳılım bla alay etseñ, igi bolur deyme, alay süygeniñi kesiñ et, – dep, biyaġı uv̇aḳ jötkeriv̇ün etip tohtaġan edi.

Aliymırzanı av̇uzundan çıḳġan sözle Hajimırzanı başın tirmen taşça aylandırġan edile. Ne aytsa da, Hajimırzanı aña uġay derge amalı joḳ edi.

– Endige deri da men sen aythandan çıḳmaġanma, bitev̇ elibizni da amanın, igisin da sen juv̇up kelgense, meni bügün kibik köp ḳıyınlıḳdan sen ḳutharıp kelgense, bügün da ne da et, meni, betim terlemey, halḳ içine çıġarça et. Seni etgen onov̇uñ bek tüzdü. Alay men ol sen aythança kesim ḳurayallıḳ tüyülme. Altın etegiñe janım ḳurmandı, meni bu işden ḳuthar, – dep, Hajimırza Aliymırzanı ayaḳlarına jıġılġan edi.

İşni tap barġanına Aliymırza mıyıḳ tüplerinden küle:

– Da sen bla men bir birni bılay buşuv̇ körgen künübüzde boluşmasaḳ, kim bizge boluşuruḳdu, ol işni endi sen maña ḳoy, sen bılay bu honşu elleni birinde keçine tur, men anı bir janına eterme, sora saña adam iyerme, – dep, salamlaşıp ayırıldıla.

Ol künnü kündüzü çuv̇aḳ kün edi, alay iñirligi v̇a çalbaş tav̇lanı haji sarıhların kiydirgen küññe aylaññan edi. Tumanla, köknü biyigine ketip, aḳbaş ḳuşlanı ḳuçaḳlap, teñiz tolḳunlay jüze edile.

Künnü közü kesini jarıġın azlandıra barġanı sayın, enişgeden-enişge sarḳa kele edile. Aminat, kündüzünden üy başına minip, atasını allına asırı ḳaraġandan, köz jav̇ların tav̇usurġa jetgenden sora, iñirlikde ertterek oḳuna eşikni da artından etip, juḳlarġa jathan edi.

Ol köp mıçımay juḳlaġan edi. Bolsada Aminat çıġanalanı üsüne jathan formada birda tınçaymay edi. Tap juḳlap turġanlay: «Kesimden sora kişi joḳdu, men eşikni açarıḳ tüyülme... kim eseñ da, üyüñe ket... meni... bla... işiñ joḳdu...» – degeññe uşaşlı murulday edi.

Aliymırza, Hajimırzadan ayırılġandan sora, ḳarator aḳtuyaḳnı baralġanı ḳadar boşlap bara edi. Hajimırzanı aldaġanı jüregine asırı hıçıv̇un tiygenden, Aliymırza jolda at, tuv̇ar baguşlanı da, tüşüp, uppa eteyim degença ḳuv̇ançda edi. Ḳaratornu ayaḳ tüplerinden çartlaġan topuraḳla bal çibinleça zuv̇ulday edile. Atı ne ḳadar terk barsa da, aḳırın barġança körünüp, kesin asırı alġa athandan, Aliymırzanı şıntagı boyunu atını başından da alġa bir ḳarış çıġıp bara edi.

Aminat, juḳlap turġanlay, adamla boyunundan buv̇ġança bolup, seskenip uyanñan edi. Kesi kesine: «Maña bügeçe ne bolġan bolur? Meni ḳart atama bu aman ḳarañı keçede bir palah bolmaġa edi». – Dağıda biyağı jerge jathan edi.

Aliymırzanı maḳa közleri jıltırap, şıntagı boyunun sozup, keliv̇ünley kele edi. Elge juv̇uḳdan-juv̇uḳ ḳısıla kelgeni sayın, aşıġadan-aşıġa bara edi.

Aliymırza elge kirgenden sora, sabırlanıp, ters oramla bla kelip, atın kesi bav̇unda at oruñña tağıp, üyüne kirmey, Mustafalanı üyü taba muştuhul bolup taşayġan edi. Üy allına barıp:

– Ey, üyde kim bardı? – degen edi.

Mustafa jalan belley:

– Men mındama, kimdi ol, kimni izleyse?

– Mustafa, bılay kel, seni bla jumuşum bolup kelgenme.

– Kimdi ol, allahçü, igi tanımayma, –dep, Mustafa, aḳırın-aḳırın Aliymırzaġa juv̇uḳ ḳısılġandan sora, tanıp:

– A-a, Aliymırza köreme da, efendim, eşikde nek tohtaġansa, kelseñ a üyge, kel, juv̇uḳ bol, – dep, Mustafa bek ḳatı bolġan edi.

– Uġay, sav̇ bol, üyge bara tururġa boşamayma, sen kesiñ bek bazınñan bir igi tiri jaşnı da alıp, arı, bizni üyde adamġa da bildirmey, at oruñña keligiz, men sizni anda saḳlarma. Ne da bolsun, terk boluġuz, uzaḳġa sozulluḳ iş tüyüldü. Hayda, terk! Terk boluġuz! Jolov̇çu bolluḳsuz, jamıçılarıġıznı da ala keligiz!

III

Endi keçeni ol keziv̇ünde, köznü közge ursañ körmezça keçe, az jarıḳġa aylanñan edi. Ol zamanda künü bolġan, jarıḳ, bay ḳatınnı ḳara jıyrıġını üsünde injile jıltıraġança julduzla da anda-mında az belgili jıltıray edile, kökde ḳara ḳatapa bulutla da ḳara teñizleni boyunlarında kemele jüzgença ḳalḳa edile. Aliymırza Mustafaġa aytırın aytıp boşaġandan sora, uzun dobura saḳalın sılay, ḳıñırbaş tayağın jerge terk-terk ḳaġa, kesi üyüne jorġalaġan edi.

Tüz üy allına kirgenley oḳuna, atçısın çaḳırıp, ḳulağına şıbırdayıraḳ:

– Busaġat ḳaratornu bla sarı ḳaşhanı jerle, añıladıñmı? At jerleni alġanıñı üyde kişige sezdirme! Alaġa jer salıp boşaġandan sora, bılayġa çıḳ, men bılayda bolurma, – dep, ḳabaḳ eşikni janında av̇ananı körgüztgen edi.

Mustafa, kesini janı bla süygen Salimge barıp:

– Bügeçe ekibiz da birge uzaḳ jolov̇çu bolluḳbuz, – dep, Aliymırzanı çaḳırġanın bildirgen edi.

Mustafa bla Salim bıllay ḳarañı keçelede köp jortuv̇ulġa çıḳġandıla. Kündüz medireseni tögeregine aylanıp, keç bolġanlay, ḳarıḳulaḳ ḳantorlaġa ḳonup, «könçeklik jortuv̇ulġa» köp jürügen antlı teñledile. Ol jortuv̇ullada tüşgen «könçekklikleni» Aliymırza bla birge üleşe, köp jarlını ḳuru jurtha ḳarathandıla.

Ḳayrı iyerigin Aliymırza da, ḳoy keserge üyrenñen küçükley, arsar bolmay, muştuh bolup, ḳarap-ḳaraġınçı, keslerin ḳurap, Aliymırzaġa tabılġan edile. Alanı kelgenlerin körgen bla, Aliymırza, eşik allına çıġıp:

– Beri keligiz, – dep, ḳolu bla orunnu körgüztgenley, allarında ḳarañı at oruñña taşayġan edi. At orunnu bir müyüşüne jokku bolup, başların bir birge ḳısha ḳısıp, üyrenñen ḳart börü bla balaları ḳuş-muş bolġan edile. Alanı neden söleşgenlerin añılaġan tınç tüyül edi. Bir-birde biri aythannı eşitmey, ḳaytarıp, jañıdan tıñılay edile.

Aliymırzanı atçısı Aliy az-az aythanların tışından tıñılay eşite edi. Aliymırza eki ḳolun da ekisini inbaşlarına salıp:

– Siz bügeçe bu borçnu toltursaġız, ol duniyada jarıḳ betli bolluḳsuz. Ol ḳız bitev̇ elge ayıp salġandı... Anı atası, jarlı bolsa da, diññe aman adam tüyüldü. Bu kir işge men ḳatışırıḳ tüyül edim, alay ḳart, jilyap kelip, baş urġandan sora, men, din iyesi adam, dinni üsünde kişige bet eterik tüyülme. Ol ḳız kibik najas ḳanla dinni buzġan etgendile. Meni borçum a, sizni, din ahlu bolġanlanı boluşluḳları bla, allay adamlanı arabızdan joḳ etiv̇dü. Anı ol men aythan jerge eltirge kerekdi. Ḳayrı eltirigizni kesigiz bilesiz. Ḳayda da kişige bildirirsiz, ḳıçırġanın kişige eşitdirirsiz. Saḳ boluġuz. Oñlap, ḳuçaḳġa jıyġandan sora, ḳızġa: «Aliymırza aythanlay eterge aytsañ, ḳoyarbız, alay bolmasa v̇a, sen duniyadan ḳoraysa», – degiz da, eterme dese, birigiz anı ḳatında ḳalıp, birigiz a beri, maña kelirsiz. Men aña bir zat aythanma da, ol anı eterge unasa, Allahdan aman tapha edi, keçerge bolluḳ edi. Alaysız a Ḳuran ḳabıl etmeydi... Hayda, terk boluġuz, ḳayda da ḳayġı etersiz, – dep, ḳatı bildirip, aşırıp, kesi v̇a biyaġı ḳarañı av̇anada aşıġıp saḳlay edi.

Aliymırzadan eter işlerine söznü tolu alġandan sora, Mustafa bla Salim, eki eteklerin da çubur tüyüp, oram ırbınlanı Aminatnı üyü bolġan jerge muştuhul jöbelegen edile.

Aminat, bügeçe eki kirpigin birge ḳısmaġanlay, urçuḳ kibik, töp-tögeregine aylana edi.

Eki üynü ortası bla ötgen tar jolçuḳnu, şoş, jan-janlarına saḳ ḳaray, ekisi da Aminatlanı arbazġa çıḳdıla. Sora Mustafa, ayaḳ burunları bla barıp, ḳalın ḳaña eşikge ḳulaġın salıp tıñıladı. Izı bla v̇a ol halda artharaḳ kelip, Salimge:

– Üyünü başına çıġarġa kerekdi. Ol tomurov̇nu beri keltir da, anı bla örleyik,– dedi.

Tomurov̇nu üyünü ḳabırġasına tirep, ekisi da üynü başına çıḳdıla.

Sora ḳurum ḳaralthan ojaḳnı başından enişge ḳaradıla. Mustafa Salimge:

– Sen arḳandan igi tut, men anı bir ḳıyırın belime çörgep, ojaḳ bla enişge tüşeyim.

Sarı-ḳolan arḳannı bir ḳıyırın Mustafanı beline ḳısıp, bir ḳıyırından a Salim tutup, Mustafa, saḳ salına, üyge tüşdü. Ot jaġanı ḳuv̇uşuna ḳısılıp igi kesek turġandan sora, Mustafa, eki ayaḳ burunu bla barıp, şoş, eşikni ḳılıçın açıp, Salimni üyge boşlaġan edi. Salim üyge kirgenley oḳuna, sermep, oñ janında könçek hurjununda ḳol jav̇luġun çıġarıp, başın bulġav̇ bla Mustafaġa hayda, turmayıḳ dep bildirgen edi. Ekisi da birden, ölü gebenekni atıp, Aminatnı maltaġan edile. Salim erlay ḳol jav̇luḳnu, buştuḳ etip, Aminatnı av̇uzuna suḳġan edi. Tap jav̇luḳnu av̇uzuna suḳmasala da, Aminat, eştada, ḳıçırıḳ etallıḳ bolmaz edi. Ḳarap-ḳaraġınçı, Aminatnı, ḳolun-ayaġın baylap, hazır etdile. Ol zamanda Aliymırzanı amanatı Mustafanı esine dırḳ dep tüşgen edi.

– Aliymırza aythannı eterik eseñ, erkin etebiz, alay tüyül eseñ a, sen bügeçe duniyadan ḳoraysa, - degen edi. Bolsada Aminat ne etgenin, kim söleşgenin, neni üsünden söleşgenin bilgenni ḳoy, kesini ḳayda bolġanın da bilmey edi. Mustafa, anı sezip, ḳaytarıp:

– Aliymırza saña aythan zatnı eterge aytsañ, ḳoyarıḳbız, alay tüyül ese v̇a, sen bügeçe duniyadan ḳoraysa, – degen edi.

Ol keziv̇de Salim Aminatnı av̇uzundan jav̇luḳnu alġan edi. Mustafanı aythan sözlerinden ne maġana çıḳġanın Mustafa kesi bilmey ese da, Aminat tolu añılaġan edi.

– Otha atıp ḳuv̇ursaġız da, Aliymırza ḳart ḳaban aythan zatnı eterik amalım joḳdu. Maña andan ese, ölüm igidi, men ölürge süyeme, men... – dep, sözlerin ahırına deri jetdiralmay, köz jilyamuḳların tögüp, başın enişge boşlap ḳoyġan edi.

Aminatnı ol juv̇abın eşitgenden sora, Mustafa kesin Aliymırzaġa athan edi. Ḳuv̇ulup barıp: «Sen aythan zatnı men ölsem da eterik tüyülme dep tohtaġandı, endi ḳalay etebiz, tañ atarġa da köp ḳalmaġandı», – dep, Aliymırzadan mından arı buyruḳnu izlep, Mustafa, tayaḳ kibik, sir ḳatıp tohtaġan edi.

Aliymırza, Mustafanı av̇uzundan ol sözleni eşitgenden sora, çamlanıp:

– Bar, busaġat bar da, eltip, ol aythan jerge atıp ḳaytıġız, igi teren jerine atıġız. Ḳolun, ayaġın da boşlamay, alay atıġız. Bu işni, siz ekigiz bla menden sora, artallıda bir adam bilirge jaramaz, añıladıñmı? Saḳ boluġuz, atlanı birda ayamaġız, ne da bolsun, tañ atarġa ol jerge jeterge küreşigiz. Anı arı athandan sora, tamblaġa deri elge kirmegiz, adamġa körünmegiz. Elge kirgen zamanda, töben janından keligiz. Añıladıñmı? Hayda, turmaġız!

– Busaġat, sen aythan tolur, – dep, Mustafa, çaphanın buzmay, Salimge barıp: – Bar, atlanı men bılayġa keltirgenme, beri üyge juv̇uḳ tart, çe, terk bol! Men tor alaşaġa mineyim. Sen munu maña ber, – dep, Mustafa, ḳıstav̇ bolup, eşekni sırtına huppegi gıbıtnı athanlay, alaşanı sırtına kesini av̇ur sanların athan edi.

Aminat ḳıçırıḳ eterge ne bek küreşse da, ḳıçırırġa av̇uzunda jav̇luḳ ḳoymaġan edi. Irbınla-ırbınla bla ekisi da ḳısha zamannı içinde köz tutmazġa taşayġan edile. Aliymırza, kesin alaġa körgüztmegenley, alanı ızlarından ḳarap, Aminatnı uzun çaçı atnı ḳarın tübüne salınıp barġanın körüp: «Ey, beri ḳaytarıġız!» – derge ḳolların üç kere örge, üç enişge etgen edi. Bolsada ol ḳıçırġınçıñña, ala Aliymırzanı közüne körünñenden oḳ kibik dump bolup ketgen edile.

IV

Hajimırza, Aliymırzadan ayırılġandan sora, ekisi birge tübegen jerde tört büklenip, ḳolun jıya ḳıñır etip, süyek saḳalına salıp, köp saġış etgendi: «Meni ḳızım ol işleni eterikdi dep kimni esinde bar edi?» – dep, jerge köp ḳarap turdu. Aliymırza ketgen jolġa bir-birde başın kötürüp, eki ḳaşın birge ḳatı tüyüp da bir ḳaray edi. Daġıda har çarhın biyaġı formaġa keltire edi. Ol kün Hajimırzanı arıḳ etinden bitev̇ jolnu jürügeninde ḳoraġandan ese, köp ḳoraġan bolur edi.

Keñirekden ḳaraġan adamġa Hajimırzanı körümdüsü boḳur, ḳıñır bitgen emen terekni buz tüygen butaḳlarına alışınmay uşay edi. Ol kün kesin adamġa uşaġan kesi da suna bolmaz edi.

Alay, injilip, kesi kesi bla küreşip bezigenden sora, Hajimırza, sekirip örge ḳobup: «Da meni ḳızım allay işleni etgen ese, Aliymırza bla men tüz onov̇ etgenbiz, anı itni öltürgença öltürüp ḳoyarġa kerekdi... alay... a-alay, ol, ol zatnı etmegenley, Aliymırzadan bir fitnalıḳ bolup bilgenimden sora, janın duniyada ḳoymazıma, barıp ḳaytıp kelgen jerim bla iynandırama!..»

Süyegi bla ḳan tamırlarından sora juḳ körünmegen gırhı bilegini jumduruġun Aliymırzanı ızından burup: «Kerti bolsa, nasıbıñ, ötürük bolsa v̇a, janıñı ne ḳatı saḳlasañ da, ajalıñ meni ḳolumdan bolluġuna tolu iynanıp bol... Ötürük bolsa v̇a... körürme!» – Hajimırza bu sözleni aythandan sora, aḳırın, hurjunundan çıġarġan melte betli ḳol jav̇luġu bla betin sürtüp, Aliymırza bla onov̇ etgen eline barıp, allına kellik adamnı saḳlarġa ketgen edi.

Aminat ḳart börünü eki balasını ḳollarına tiygenden sora, ne bolġan ese da, dump bolġan edi.

Kim bilsin, öltürüp, jergemi kömdüle, eltip, suv̇ġamı atdıla, ḳolun-ayaġın baylap, teren teñiz aġaçnı içinde ḳoyupmu ketdile... Oḳuv̇çu teñlerim, maña alıḳın jalanda ol Aminatnı alıp ketgen eki adamnı, ol da aytmay, üç künden ızlarına ḳaythanları belgilidi.

Künle keçele, keçele da künle köp bolup-bolup ozdula. Aminat künde üç kere suv̇ alırġa ullu gögenni da sırtına ḳısıp barıv̇çu suv̇ jaġasında köp suv̇la sarḳdıla.

Ozdula künle, ozdula keçele, zaman köp ozġandan sora, Hajimırzanı üyüne bir zamansız ḳonaḳ kelgen edi.

– Ey, üyde kim bardı, ḳonaḳ alamısız? – dep, eşikden bir adam söleşgenden sora, kesi kesine: «Nedi bu, kim ese da ne zamansız jürügen adamdı ?» – dey, çartlap eşikge çıḳġan edi.

– Kel, kim eseñ da, juv̇uḳ bol, ne keçgi ḳonaḳsa? Allah-Allah, bu aḳ atnı bılay tuman nek etgense? – dedi.

– Atam, bu aḳ at tüyüldü, ḳara atdı, üsün terlegen kömük japhandan, aḳ körünedi, ol da jürügen işime köre terlegendi. – Ḳonaḳ, muştuhul jürüyme dep, Hajimırzaġa bildirgen edi.

«Allah munu igige joralamasın, ese da, toba-toba, joralasın ansı, bir palahlı adam bolup, biyaġı jarlı üyüme bir palah kelir da...» – degen saġışla Hajimırzanı, başında jelli kökde ḳara bulutla jüzgença jüze edile.

– Kel üyge, juv̇uḳ bol, atıñ da biraz solusun da, bav̇ġa jıyarbız, – dey, Hajimırza, ḳonaḳnı ḳatında teñ tohtap, üyünü eşigine aylanıp tebiregen edi.

Anda, beri Hajimırzaġa aylanaraḳ bolup:

– Hajimırza, üyüñü bek köp izlep, küçden tapdım, bılayda bir kişi bolmasa edi v̇a, bir da tüzelip kelallıḳ tüyül edim. Sav̇ ḳallıḳ, ol igi boluşdu, – degeninde, Hajimırza kesi kesine: «Endi v̇a ne hadaġa eteyim, bu, kim ese da, meni alay boş izlep kelmeydi, başha adamda ḳalayım dese edi, ol beri aşırġan adamnı üyünde da ḳalır edi. Bu meni atımı da ḳaydan biledi? Ne da bolsun, maña entta da bir ullu palah tuv̇ġandı », – dey, Hajimırza, ḳonaḳnı üyüne eltip, ot jaġada alaşa şintikge olturtup, ne janı bla da nek kelgenin bir terkirek aytdırayım dep, andan-mından çuçhup, ḳan dıgalasha ḳalıp küreşe edi.

Hajimırza, ḳonaḳ bla ḳalay söleşip hapar sorurġa bilmey, janşaġanına köp ḳarap, dıgalas etgen edi. Bolsada, jıyġıç tübünde üçayaḳ şintikçikni da alıp, ḳonaḳnı oñ janına salıp çökgen edi. Hajimırza ot jaġada ḳıshaçnı alıp, otnu ışırġan kibik ete, ḳonaḳ da anı ḳıshaçını burunu ḳaysı mıdıhha jetse da, eki çolpanın arı jandıra, az olturġandan sora:

– Ḳonaḳ ḳoydan juv̇aş deydi, hapar aytsañ a, sorġannı ayıbı joḳdu, ḳaydan ahşı joldansa? Ne iş bla jürüyse? Sen meni atımı da bilese, men seni tanımayma, – dep, Hajimırza sözün boşaġandan sora, kelgen, allına iyilip, jerde çöpçüknü ḳoluna alıp, tögeregine ḳaray juv̇ap etgen edi.

– Da ne hapar aytayım saña? Sen eşitmegen zat bolup, men kesim ullu eldenme, meni atım Hamitdi. Seni bla jumuşum bolup, seni izley, elimden çıġıp kelgenme, bügün üçünçü künüm boladı. – Hamitni av̇uzundan ol sözle çıḳġandan sora, Hajimırza köp türlü saġışla esine keltirgen edi.

Alġın jalçıda aylanñan zamanından başlap, kim de jalçıda turġanın, ḳalay işlegenin, barın da esine tüşürürge küreşgen edi.

Bolsada Hajimırza jalçıda turġan adamla Hajimırzanı arḳasında tügünden köp esele da alay edi. Ol alanı endi kesi ömürüne deri sanap küreşse da, ḳaldırmay esine tüşürürge ḳıyın edi. Hamit da Hajimırzaġa tıñılap, Hajimırza da Hamitge tıñılap, biyaġı çögüv̇nü etip tohtaġan keziv̇lerinde, üynü içinde çibin uçsa da eşitir ediñ, allay bir dav̇ursuz edi. Hajimırza, Hamitni közüne ḳarap:

– Aşatmay, içirmey sorama, jumuşuñu ayt, meni bla seni allay bir ullu jumuşuñ ne bolluḳdu, meni atlı başha adam bla jumuşuñ bolup, jañılıp maña kelgen bolursa? Saġış eteme da, bu zat bla sen maña kellikse dep bilmeyme...

– Uġay, men saña kelgenme. Men seni bügüññe deri körmegen esem da, seni atıñı bilgenli, üç jıl boladı. Men saña bir buşuv̇luḳ iş bla baylanñanma. – Hamit bılayġa jetgen zamanda köp kere küçsünñen edi.

– Men gitçe zamanımdan beriçi uv̇ġa aylanırġa üyrenñen adam bolup ösgenme. Üç jıl mından alġa men uv̇ġa aylanıv̇çu teñim bla birge uv̇ġa ullu ḳara aġaçha barġan edim. Tañnı burunu bla ol ullu ḳara aġaçnı ḳıyırına kirgen edik. Aġaçnı ḳıyırına kirgenley oḳuna, eki uv̇çu egerim da, bir ıznı ızlap, ulup, çabıp tebiregen edile. Nögerim da, men da egerleni ızlarından ḳıstav̇ tögerekge ḳarap barġan edik. Bolsada egerle bizden uzaḳ ayırılġan edile. Egerleni tapmay, igi kesek aylanñandan sora, egerleni ürgenlerin eşitip barġanıbızda, ullu terekni tübünden örge ḳarap, ḳıstav̇ üre tura edile. Barıp, terekni tübünden örge ḳaraġanıbızda, bir tişirıv̇nu körgen edik. Biz bilgen amal bla küreşgen edik, bolsada jerinden ḳımıldarġa unamaġan edi. Nögerim terekni tübünde ḳalıp, men a başına örlegen edim. Köp küreşip, terekden jerge tüşürgenden sora, anı «şaytanlı» bolup turġanın bilip, üyge eltgen edik. Men anı eltmegen usta ḳalmay, baḳdırıp, sav̇ etgenden sora, ol seni ḳızıñ bolġanın bilgen edim. Ol künden başlap, anı bla üydegili-üyürlü bolup, endige deri jaşaġanma.

Hamit haparnı alayına jetgende, Hajimırzanı közünden jilyamuḳla, börküp-börküp, töñerep bara edile. Asırı ne eterin bilmegenden, Hajimırzanı tili tutulup ḳalġan edi. Hamit haparnı artına jete barġanı bla terleyden-terley bara edi.

Hurjunundan çıġarıp, tögeregi ḳızıl-ala bolġan jav̇luḳ bla betin sürte, haparın tohtaġan jerinden arı başlaġan edi.

– Ol formada üç jıl jaşaġandan sora: «Barıp, ahlularımı bir körmesem, meni duniyam duniya tüyüldü», – degen edi da, «Bar da, ḳart atañı da kör, erikgeniñ da keter,

jürek av̇ruv̇uñu da atañа da ayt, añılat», – dep, emçek atamı da nöger etip jibergen edim. Ala, kele kelip, keç bolup, ullu suv̇nu boyununda tohtaġan edile. Ol keçe alaydan eki sabiyi bla ḳızıñ tas bolup ketgendi. Köp surap, izlegen da etgenme, bir da körgen adam çıḳmaġandı. Seni ḳızıñ ol künlege nek jetgenin men köp bolmay bilgenme. Ol adamla saña aythançа işle bla seni ḳızıñ jürümegenine men Ḳuran bla ant eterikme. Seni ḳızıñ maña aythanña köre, Aliymırza degen efendi, sen ketgenden sora, ḳızġa meni bla tur dep ḳıshandı, ol anı unamaġandan sora, ḳızıñ bla seni ortañda bıllay bolmaġan zatlanı çıġarġandı. Men anı ölgenin ne sav̇un tapmay ḳoyarıḳ tüyülme, – dep, Hamit kelgen jumuşunu üsünden sözün boşaġan edi.

– A-a! Meni başıma at urġan köreme da, halal balamı haram etdirgen itlege ışanıp, başımı halḳġa külküge ḳoyġanma da! Ne ölürme, neda anı men onlap ḳaytarırma... Bir kün tuv̇ġanma, bir kün öllükme, busaġat barıp, itden tuv̇ġan ḳart ḳabannı ḳarın jav̇un tışına tögüp kelirme, – dep, Hajimırza jaratılġanlı ḳızmaġançа ḳızıp, sekirip örge ḳobup, üyünü arasında Hajimırzanı ḳart atasından beri ḳalġan, çıpıñña taġılıp turġan ḳara ḳamanı sermep alıp, kesin eşikge ḳızıv̇ urġan edi.

Hamit çabıp, eki art etegiнden tutup:

– Hajimırza, sabır bol, alıḳına aşıḳġan etese! Anı saña etgenin jetdirirge kerekdi. Alay anı tap tüşürürge kerekdi. Aliymırza saña başha, maña başha tüyüldü, saña etgen zulmuluġun endi men kesim köreme. Aña anı biz jetdirirbiz. Busaġatda tas bolup turġanlanı izlerge kerekdi. Sav̇larından, şav̇larından birin tabarġa kerekdi. Aña anı jetdirgen alay ḳıyın tüyüldü. Meni endi atım da soluġan bolur, emçek atam bılayda elden çıḳġan jerge kelip, meni saḳlap turluḳdu, men atlanayım. Sen a bılay tur, men, bir amal bolsa, alanı tabarma. Andan ḳalġan zatlanı v̇a sora tınç eterbiz. Arı deri sen, ḳayġı etmey, tınç tur, – degendi.

Hajimırza:

– Uġay, men bılayda olturup, başıma mından köp hata da, ayıp da almam. Men da sizni bla barmay amalım joḳdu. Men bügüññe deri etgen kir işim bolluḳdu, – dep, erlay eki çarıġın teşip, jañıdan kiyip başlaġan edi.

– Sen ḳartlıġıñda ḳıynalırsa, – dep, Hamit ne köp küreşse da, başında ḳara ḳazan ḳaynaġan Hajimırza ḳalırġa unamadı.

Anı ḳalmazlıġın bilgende, Hamit, aña aylanıp:

– Da, hayda, turmayıķ, tañ atarġa elden tışına çıġayıķ, – dep, ekisi da, üynü ķatı begite, eşikge çıķġan edile.

Hamit erlay oķuna ķara alaşanı, keregin jaraşdırıp, ayılların ķatı tartıp, Hajimırzanı allına tartıp:

– Hayda, min, – dep, Hajimırzanı iyerge olturtup, kesi v̇a artına minip, urup elden çıķġan edile.

Ala da elden çıġıp biraz barġandan sora, tañ da tübünden belgi bergen edi. Belgi etgen jerlerinde Hamit ķayın atası bla birge emçek atası Ķasbotha tübegen edi. Alayda salam kelam bolġandan sora, ķıstav̇ surap, talay zamannı aylanñan edile.

Az da, köp da Ķasbot izlerge ırazı tüyül edi. Har atlaġandan, Ķasbot:

– Bu iş bolmazlıķ işdi. Endige deri sav̇lay tura bolurmu deysiz? – dep, kesin otha ata edi.

Bolsada Hamit anı aythanına artallıda ķaramay, kesi murat etgen jerlege alların alıp, elte edi. Alay aylana, suray, köp jerlege aylanñan edile.

Bir keçe, keç bolup, ķonaķda ķalırġa bir ķoşha barġan edile. Ķoşnu allına barıp:

– Ey, kim bardı? Ķonaķ alamısız? – degenlerinde:

– Ayhay, alabız, keligiz, juv̇uķ boluġuz! Tüşügüz atdan, jamıçı, ķamiçi ķoyuġuz! Oho, siz ķoşha kirigiz, atlaġa biz ķararbız, – dep, eki jaş adam çıġıp, bek jarıķ bolġan edile.

Ķonaķla ķoşdaġıla bla salamlaşıp, muljarnı oġarı ķıyırına ötüp olturġan edile.

Ķoş tamata Murat, jaşlaġa aylanıp:

– Nek olturup turasız, bıllay ķonaķlaġa soyum etmey jaramaz. Turuġuz da, bir majal mal tutuġuz, – dep onov̇ etgen edi. Kökbaş irikni başı, üyütülüp, ķazañña kirgenden sora, ķonaķla, malçıla da haparġa bolġan edile.

V

Orazbatır eski haparladan bir talayın bişgen almala kibik ķızıl uv̇urtları bla çaynaġan edi. Orazbatırnı ızından Orazay, uzun tartıp, Tatarķannı jırın bardırġan edi. Ķonaķla malçı jaşlanı jırlaġanlarına, tansıķlap, tatıv̇lu tıñılay edile. Hamit Tatarķannı jırını bir jerin Orazayġa eki-üç kere da jırlathan edi.

Malçıla bilgen jırları bla ḳonaḳlanı şaġırey etgenden sora, ḳoş tamata - Orazbatır, ḳonaḳlaġa aylanıp:

– A, janım, ḳonaḳlarıbız, keziv̇ endi siznidi. Mal ḳatından ayırılmay turġan jaşla bilgenlerin sizge aythandıla. Siz, aylanñan, jürügen adamla, bir jañı hapar aytıġız. Biz, malçıla, jañı haparġa tıñılarġa bek süyebiz, – dep, ḳonaḳlanı ḳıshanda, ḳonaḳla keziv̇-keziv̇ bilgenlerin haparlaġan edile.

Malçıla, keziv̇-keziv̇ eşikge çıġıp, mallanı tögereklerine aylanıp, ne bar, ne joḳ dep, joḳlap, hahay etip, ḳoşha kire edile.

Ḳonaḳla, malçıla da bilgen tav̇ruhların boşaġandan sora, tüz eşikden kirgen jerde olturup, bılay ḳarasañ da, onbeş jıldan köp bolġandı demezça, malçıladan bir jaş ne haparġa, ne jırġa ḳoşulmaġan edi. Hajimırzanı eki közü seyir, ḳaġılmay ḳaray edile.

– Biz, senden abadan bolup, küldük, sen bılay mudah nekse? Ne ışarmaysa, ne külmeyse. Ay, homuh, ḳanıñı ḳıstav̇, ulaḳ kibik, zamanıdı, – degendi.

– Ol har zamanda da alaydı, – degen edi Orazbatır.

– Har zamanda da alay ese da, bizni hateribizni etip, bir hapar neda jır aytmasa, ırazı bolluḳ tüyülme, – degen edi.

Ḳoşdaġıla barı da bir av̇uzdan, barıbız da birge tileybiz, süyseñ - jır jırla, süyseñ - hapar ayt dep, ḳısıp tohtaġanda, mudah jaş alanı tileklerin tolturкурġa söz bergen edi.

– Men jır jırlay bilmeyme, alay hapar aytırġa bolluḳma. Haparımı başlardan alġa, sizden bir tilerigim bardı. Siz anı etsegiz, tilerikme, – degen edi.

– Ayt, ayt, ne zat ese da, ḳoldan kellik zat ese, eterbiz, – dep, barı da tamaşa bolġan edile.

– Tilerigim da oldu, men haparımı başlaġandan boşaġınçıñña deri, ḳoşdan tışına adam iymegiz, tışından içine da kişini ḳoymaġız, ma meni tilerigim oldu, – degen edi.

Orazbatır, Orazayġa aylanıp:

– Turçu, tüz eşikni üsünde tohta, ma bu meni ḳamamı da ḳoluña al da.

Bir adamnı ne tışına, ne içine iyme degeninde, ḳonaḳla keslerine ḳorḳġan oḳuna etgen edile. Bolsada Hamit ḳoşdaġılanı durus tanıy edi. Ala aña hata etmezliklerin da bile

edi. Hamit kesini nögerlerine da anı alaġa ḳorḳuv̇lu bolmaġanın bildirgenden sora, barı da, köz çıraḳların mudah jaşnı üsüne burup, ullu tamaşalıḳ haparnı saḳlay edile.

Mudah jaş, bir ḳızarıp, bir sarġalıp, haparın başladı:

– Ertte-ertte bir ḳart kişi jaşaġandı. Anı bir ḳızı bolġandı. Ol ḳart kişini ḳızı bek ariv̇ ḳız edi. Ḳıznı ızından bek köple jalınıp aylanñandıla, bolsada, ḳız bir adamġa da söz bermegendi. Ol zamanda hajige barġan töre edi. Ol ḳıznı atası haji ḳılırġa barırġa ḳuralıp bolġandı. Ol zamanda, kesini jamav̇atını allında kesini öksüz ḳızın ḳonşusu efendige amanat etip, joluna alay ketgendi. Ol da ketip bir kesek bolġandan sora, efendi, ḳızġa jürüp, sen meni bla turmay amalıñ joḳdu dep, başın suv̇ġa atarıḳ etip, köp künnü küreşgendi. Bolsada ol jarlı ḳart kişini ḳızı ol işni eterge unamaġandı. Efendi bilgen amalın ayamay küreşgen ese da, muratına jetip bolmaġandı. Alay bla, bir talay zaman ketgenden sora, ol ariv̇ ḳıznı ḳart atası hajiden ḳaytıp keledi dep, hapar bolġandı.

Efendi, olsaġatdan oḳuna anı allına barıp:

– Sen ketgenli, seni ḳızıñ sayaḳ jürügendi, seni bla meni betibizni eşikge çıḳmazlıḳ etgendi. Sen, Allahnı sıylı üyün körüp kelgen adam, barıp, ol bolġan jerni körseñ, seni barı ḳıynalġanıñdan da ḳallıġı joḳdu. Men aythannı eterik eseñ, anı, sen barġınçı, seni közüñ körmezge keterirça etip, alay bar, – dep, diññe iynanñan adamnı tolu iynandırġandı.

Mudah jaş haparını alayına jetgen zamanda, ḳonaḳla üçüsü da, sın taşla kibik, anı av̇uzuna ḳarap ḳalġan edile. Ol haparnı andan arı aytıp barġanı sayın, Hamitni emçek atasını çaç tükleri ullu çırpa börkün örge kötüre bara edi. Bu hapar a kimni haparı bolġanın ala üçüsü da bilgen edile, bolsada, tıñılav̇nu etip, bir birge ḳarap, haparġa arıdan-arı tıñılay edile.

– Ol diññe iynanñan adam, efendige tolu iynanıp: «Menden sen aḳıllısa, sen süygenley bolsun, meni başımı ol bedişlikden ḳaldır, aman janım altın etegiñe ḳurmandı», – dep, efendini allına jıġılıp tilegendi. Olsaġat efendi, artına-allına da ḳaramay, urup elge kelip, eki jaşnı ḳurap, keçe ol jarlı kişini ḳızın, juḳlap turġanlay, jerinden, ḳolun ayaġın baylap, elte-elte ketip, bir teren aġaçnı içinde atıp ketgendile.

Mudah jaş haparını bılayına jetgeninde, ḳart Hajimırzanı közlerinden jilyamuḳla şoş, çörgemleça, töñerep-töñerep bara edile.

– Ol ḳız ḳarañı aġaçnı içinde, kesin arı bara da, terekge ura, beri kele da, terekge ura, tañña deri kesini ḳayda bolġanın bilmey, tüşünde körgença bolup, alay çıḳġan edi. Ol

ullu ḳara aġaçnı içinde taralıp sarnaġanın eşitgen jerde taşla, kırdıkla da aña ḳoşulup jilyaydıla derça edi. Ol aġaçnı içinde anı közüne urunñan zatla ḳalmay, av̇uzların açıp, aña ḳaraġança bolup, közü başı teli aylanıp, juḳ körmey, jıġılıp köp turġan edi. Daġıda tirilip, aġaçnı içinde ḳıçırıḳ etip, jan-janın sermep aylana, açdan oñsuz bolup, taza ölürge jetgen edi. «Endi öleme, andan ese, ölügümü aġaç janıv̇arla aşamazça etip öleyim», – dep, bir terekni başına örlep, kesin alayda begitgen edi.

Ol alayda, tili da tutulup, busaġat öleme öleme dey turġanlay, ḳarañı aġaçnı anda, oġarı janından, itle ürgen, adamla ḳıçırġan tav̇uşla ol ḳıznı juḳu arasındaça az kirgen edile, bolsada, ol ḳıznı sanları anı onov̇undan çıḳġan edile. Ol turġan jerinden ḳımıldayalmay edi. İgi kesek zaman ketgenden sora, ol ḳız közlerin açıp ḳaraġan edi. Közlerin açıp ḳaraġanda, kesin bir üynü içinde, adamla da tögeregine basınıp turġanların körgende, közleri ekili körgen sunñan edi. Bolsada bir aradan sora, igi es jıyġan edi. Es jıyġandan sora, anı arı uv̇çula keltirgenlerin bilgen edi. Ol ḳız alay bla ol üyde, ol üynü boluşluġu bla baḳdırıp sav̇ bolġandı, ol anı aġaçda tabıp keltirgen jaşha kesi da erge barġandı.

Ala alay bla bir talay zamannı jaşaġandan sora, ḳız erine:

– Endi men bu hal bla ḳart atamı körmey turallıḳ tüyülme. Barıp, atama tersligim bolmaġanın da aytıp, bir tansıġımı da alayım deyme, – dep, erine bildirgende, eri:

– Bar, kerti aytasa, ol ḳart atañı janı sav̇lay barıp, körgen da et, kesiñi da erikgeniñi da keter, – dep, arba ḳurap, emçek atasın da ḳatını bla birge jibergen edi.

Ala kele-kele kelip, keç bolup, ullu ḳara suv̇nu boyununda tohtaġandıla. Arbaçı atların küterge ketgendi, ol ḳatın erini emçek atası bla birge alay arbanı ḳatında eki sabiyçigi bla birgeley ḳalġandıla.

Sabiyçikle juḳlaġandan sora, ḳatınnı erini emçek atası:

– Ḳatın, bügeçe sen... – dep, mudah jaşnı av̇uzundan alay çıḳġanlay, ḳonaḳla ḳozġalġan edile.

– Sen meni bla turmay amalıñ joḳdu, – dep ḳıshandı.

Ol zamanda ḳatın, anı betine ḳarap:

– Men seni allay adamsa dep turmay edim. Men, sen aythança, jetgen bla töñerey aylansam edi, başım bu künlege ḳalmaz edi. Sen anı maña aytdıñ ese da, anı kişi eşitmesin, andan sora sen adamġa sanalmazsa, – dep açıv̇lanñandı.

Anı açıv̇lanñanına erini emçek atası:

– Etseñ da eterse, etmeseñ da, seni men balalarıñdan ayırırma, – degendi.

Ne bek ḳorḳutup küreşgen ese da, ol tilegenni eterge unamaġandı.

Ol zamanda ol kişi anı sabiylerin, juḳlap turġanlay, jerlerinden alıp, ekisin da eltip suv̇ġa athandı ... – degen jerlege jetgende, mudah jaş kesini da eki közünden jilyamuḳnu ırhı kibik bardıra edi. – Tutup, taza zorluḳ eterge tebiregende, ḳatın: «Sen aythannı eterme, eşikge – kesi keregime bir çıġıp keleyim da», – dep, çıġıp kesin suv̇ġa athandı.

Suv̇ anı eltip, bir ayrıkamġa çıġarġandı. Ol alaydan çıġıp, sabiylerin, suv̇nu boyunu bla örge-enişge barıp, sınsıp, ulup izlegendi, bolsada, juḳ tapmay, taññа çıḳġandı. Tañ athandan sora da, suv̇ boyunlarında taş tüpleni ḳarmay, jilyay da çaba, suv̇nu boyunu bla köp bara ketgenden sora, bir ḳoyçuġa joluḳġandı.

Ol, ḳoyçunu eki ayaġına jıġılıp:

– Tuv̇ġan egeçiñden başha körmeziñi tileyme, men da tuv̇ġan ḳarındaşımdan başha körmem, – dep tilegendi.

Ḳoyçu da söz bergendi.

Ol, başlap, haparnı ḳoyçuġa aythandı. Ḳoyçu da, ol da onov̇ etgendile, ḳatıñña kişi bıstırla kiydirip, bir amalġa deri mında keçinirge, surap, bir hapar bildirgenden sora, ḳatın da üyüne alay keterge degendile. Aythanlarıça etgendile. Ol ḳatın ol ḳoyçu bolġan adamġa jalçı bolġandı. Jalçı bolġan zamanda, ḳatın bılay tav̇usum etgendi:

– Tartıp, malnı boyunun kesmem, andan sora adam etgen işni eterme, – degendi.

Jalçılanı iyeleri anı tişiriv̇ bolġanın bilmegendile.

Ma bügün da bilmeydile!

– Ma bu - meni atam! Ma bu - meni erim! Ma bu v̇a - meni em artda bu küññe jetdirgen erimi emçek atası! Ma bu haparda aytılġan ḳız a menme! – dep, sekirip örge ḳobup, başında börkün sermep alıp, altın betli uzun çaçın enişge boşlap, av̇up ketdi.

Mudah jaş haparın alay boşaġanlay, Hamit emçek atasını jürek av̇uzuna ḳorġaşin sav̇ġanı berdi.

Hajimırza ḳart edi, bolsada bügün taza sabiy ḳıçırıḳ etip jilyap, ḳızın ḳoyununa ḳatı ḳısıp, köp zamannı turġan edi. Ḳoşdaġıla da, esde bolmay turġanlay, bolup ḳalġan işden

junçup, ne eterlerin da bilmey, armav̇da edile. Hamit, ḳıstav̇, ḳoşnu tübünde arı-beri bara ketip, tişlerin da ḳısa, sora Hajimırzaġa ḳarap:

– Turma, keteyik, barıp, ol anda ḳart ḳabañña da ḳorġaşin ülüşün bereyik! – Izı bla ḳoşnu tamatasına aylanıp:

– Siz bu mıllıknı itlerigizge berigiz! Sen, jaş bolsañ da, Orazay, jaş etmezni etgense, men, ölüp, ḳabırıma kirginçiññe deri, saña bu igilikni unutmam. Ullu sav̇ġadı dep da tüyüldü, mından arı körürse ḳoldan kelgeññe köre igilikni, bu jol kök atnı iyeri, jügeni bla al. Ḳoş tamata, sen a jarıḳ bolup, ḳonaḳġa alġanıña bek ıspas eteme. Ḳuruda oġurlu ḳonaḳ keliv̇çü boluġuz. Hayda, turmaġız, kete barayıḳ, – dep, salamlaşıp, ḳarañı keçe bulutla tübüne taşayıp ketdile.

Ma «Mudah jaş» degen haparım sizge bu edi.

Bir bölekden sora Aliymırza da Hamitni ḳorġaşininden ülüşün alġandı dep, hapar kerti bolup jayılġan edi.

2. 1. 3. Jañnan Otnu İçinde

Dañıl tüznü iyesi, öre töbeçikni üsünde eki ḳaraköken terekçik ösedile. Ekisi da eki tuv̇ġan ḳarındaşça ösgendile. Biri birinden alaşaraḳ, ḳalın kökenlirek körünedi.

Töbeçikni üsüne örlep, ḳarındaş ḳaraköken terekçikleni tüz da allarına kirip, eki ḳolumu ekisini da şinjili butaḳlarına salıp, ḳıyırı körünmegen özeññe, tögeregime ḳarayma... Meni közüm jetgen jerde bıladan başha çırpı da körünmeydi. Ḳaray ketip, közüm az-maz ilinñen ḳaya juhdan bir ḳareldi kötürülüp, meni taba enip kele körünedi. Tüz da meni başıma kelgeninde, eki ḳanatın da keñ jayıp, sanlap birde ḳanat ḳıyırların hav̇aġa bulġay kelgen «tay ḳuşnu» tanıġan edim. Eştada, bu dañıl özenni üsü bla arı beri ol köp kere ötgen bolur... Bu jerle aña şaġırey jerle bolurla.

Ol, kele kelip, meni eki ḳaraköken terekni arasında körgeninde: «Bıla ekev̇len boluv̇çu edile da, üçünçü v̇a bılaġa ḳaydan çıḳġan bolur?» – dep seyirsinñença, uzun aḳ boyunun enişge sozup, maña jütü ḳaray edi. Hav̇anı sabır şorhalarında sabır ḳalḳa kelip, körük kibik, eki ḳanatın hını ḳaḳġan zamanda, ḳaraköken terekçikleni ḳaltırathan edi. Daġıda artha aylanıp, enişgerek da enip, hav̇anı mazallı ḳanatları bla ḳoyununa jıyıp başlaġanında, terekleni uġay, meni oḳuna börkümü tüşürgen edi. «Ketemise, ketmeymise bılaydan?» – dep, meni ḳorḳuturġa küreşgença, üç kere ḳatlap-ḳatlap, ḳanatların da jumup,

kesin maña-maña urup, terekni titiretip ketgen edi. Köknü uzaḳ terenine ketgenden sora da, uzun boyunun enişge salındırıp, artına ḳaray barġança körüne edi.

Dañıl tüznü ara töbesinde subay ösgen eki ḳaraköken terekçikden ḳarap közüm toymay edi. Kendiraşlaça, subay ösgen ḳara aġaçnı içinde ḳaraköken terekge kim ḳaraydı? «İt bolmaġan jerde tülḳü ürür», – degença, ḳaraton, keñ özende köken terekçikleden közle toymaydıla.

Dañıl tüzde erke ösgen öksüz «ḳarındaşlaġa»: «Aç açıv̇u burununa çaphan otunçunu jütü baltasından saḳlanıġız. Çırpı küsegen eçki sürüv̇ da sizden keri bolsun, siz ösügüz, çapırılıġız!» – dey, joluma keterge tebiregen edim. Men da töbeni tögeregine ḳaray, tigeley, kete bara turġanımlay, köknü töben janın ḳaraltıp, ḳanatların birden urup, ḳuş sürüv̇ kele körgen edim.

Ala kelip, başımda tohtap, ḳuturġan suv̇nu şorhalarında kömükça, tögerek aylana edile. Alanı ḳara gılja tırnaḳların maña aylanıp körgenimde, «Siz izlegen a başha köreme da», – dep, boyunumda ḳav̇alımı alıp, bir biri ızından eki athan edim.

Maña keslerin athan ḳuşla, ḳav̇alnı tögerek çeçmeleri üslerine ḳurmaç çartlaġança çartlaġanlarında, örge, köknü terenine, terk ketalmay, hav̇ada tırnaḳlap küreşe edile. Alay aladan birleri v̇a, örge çıġa ketip, açı tav̇uş etip, köm-kök gelev̇ge barıp, bav̇urundan tiygen edi. Jaşav̇nu ilişanlarından anı üsünde zat körünmey edi.

Men ḳatına jetgen saġatda, ḳan juġulu dördenin jerden örge ayırıp, hıbıllañan ḳanatların kötürürge küreşe edi.

Uv̇alġan ḳanatla, anı aythanın etmey, jerge sürkele edile. Meni ḳatına jetip barġanımı körgeninde, çırtda kötürülmegen ḳanatın, gılja burunu bla urup, üzerge küreşe edi. Anı duşmañña kesin berirge unamay, zarlanıp küreşgenine seyir bolup, tuv̇rasından ḳaray edim. İgi kesek küreşgenden sora, uzun burunu kök kırdıkga kömülgen edi.

«Bitdi!» – dep, ḳatına juv̇uḳ barıp, ḳav̇alımı burunu bla, baguşda jibigen eski bıstırça, hıbıl ḳanatlarından birin kötürüp ḳaraġan edim. Ḳav̇alnı hını çeçmeleri zıkkıllaġan ḳabırġasından ḳan gılgıtla içinde, tav̇uḳ jumurthaladan az gitçerek jürekçigi solurġa küreşe edi.

Hav̇anı öhtem ḳuçaḳlap aylanñan körük ḳanatla boyun salġandıla. Tögerek çeçmele dördenin çaçhandıla. Ḳabırġaların zıkkıllaġandıla. Bu ullu tay ḳuşnu ḳarıv̇lu sanları keslerin bergendile. Bu nazik jürekçigi v̇a, entta da, körese, ḳalay öhtem soluydu. Jaşav̇nu

tınç ḳoyarġa süymegen jürekni tözüm ḳarıv̇una tamaşa bolup ḳaray edim. «Kiyigimi» eki terekçige soyumġa ḳoyup ketgen edim.

***

Bir bölek jıldan sora, ol körgenimi bir elde, bir ḳav̇um adamnı arasında aythan edim. Kimle kerti bolurġa da bolur dedile, birle v̇a ötürükge uşathan edile. Bolsada iş anda tüyüldü. Ol nıġışda olturġanladan birev̇len, ol men körgen dañıl özenni men ne körmegen, ne eşitmegen haparın aytdı.

Hapar da bu edi.

«Közüm bla körüp, ḳolum bla ḳatışhan haparnı aytırdan alġa, ol özenni ḳulaġım bla eşitgen haparın aytayım, – dep, az aḳ urġan, orta ösümlü Orazay kün tuv̇uşda haparın başladı. – Ol sen körgen eki ḳaraköken terekçikni haparı bılaydı:

Burun zamanda, ol jerde ol ekisi dep halḳnı av̇uzunda jürügen eki jigit bolġandıla. Ala bir birge ḳarındaşla bolmaġandıla, ala antlı teñle bolġandıla. Ala ekisi da, tav̇uḳ jumurthanı bişirip, eki teñ etip, ekisi eki kesegin ḳollarına alıp, ant etgendile. «Jumurthanı ekiden biri ketse, ol duniyada jaşav̇ etmez, bizni da biribiz ketse, ḳalġanıbız da anı bla keterge kerekdi, biribiz ölgen jerde biribiz da ölürge», – dep ant etip bolġandıla. Ol sen körgen dañıl tüzde alanı belgileri bolġandı. Jortuv̇ulġa çıġardan alġa, ala bılayġa kelip, ol töbeni üsünden ekisi eki janına: biri künbathañña, biri v̇a künçıḳġañña kete bolġandıla. Taphan haznaların ol töbeni üsünde üleşe bolġandıla. Alay bla, ala ekisi da talay jıllanı jaşaġandıla.

Ala, jortuv̇ulda aylana, bir uzaḳ jerde bir bay hannı ḳolunda, ḳaraġan köznü ariv̇luġu bla ḳamathan bir ḳıznı haparın eşitgendile. «Bizni allıbızdan kişi ıçhınmaġandı, ol da bizden ḳayrı keter», – dep onov̇laşhandıla. Duniyaġa atı aytılġan ḳıznı ızından bolġandıla. Ol işge deri, ala ekisi da, teñsinip, bir işge barmaġandıla. Ol jol a ekisi da, barıp, ḳıznı töbelerine keltirgendile.

Har biri ḳıznı kesine umut ete bolġandı. Bir bölek zamandan sora, söz açıḳġa ketgendi. Bolsada, antlı teñleni antların süymeklik horlaġandı. Antlı teñle ḳıznı eki teñ eterge onov̇laşhandıla. Ḳız, alanı ol onov̇ların bilip, ala keçe juḳlap turġanlay, ekisin da öltürüp çıḳġandı. Erttenlikde, alanı süygen töbelerini üsünde ḳabır ḳazıp, ekisin da birge basdırġandı. Ḳız kesi da dump bolġandı.

Andan sora alanı ḳabırlarını üslerine ol sen körgen eki ḳaraköken terekçik çıḳġandı. Men eşitgen aytıv̇ alaydı. Ötürügü bar ese da, bilmeyme, meni eşitgenim alaydı», – dep, Orazay ḳulaġı bla eşitgen haparından başlap, haparlı özenni köz körgen haparına kirgen edi.

– Bizde tav̇lula: «Bir kün tuv̇ġanbız, bir kün öllükbüz», – dep boş aytadıla. Biz, urunñanla, eki kere tuv̇ġanbız. Bir kere tuv̇ġanıbızda, zulmu duniyanı açıv̇ların anabızdan emgen süt bla emgenbiz. Ekinçi kere v̇a, tot buġov̇la ırmah etgen sanlarıbız erkinlikge ḳutulup, Oktyabrni unutulmaz künlerinde tuv̇ġanbız. Ma bu sen körgen elni içinde miñden atlap üy bardı. Aladan Oktyabrge deri, ḳalġan malnı ḳoy, tav̇uḳla jayılırġa jeri bolġan köp üy bolmaġandı.

Bir bölek jıl alda, sen körgen eki ḳaraköken terekni tübünde, at tuyaḳladan, uşkok tav̇uşladan ḳutulup, juḳlap turġan jañı özen biyleden birini ḳolunda edi. Ortaḳ alıp, ol jerde işlerge küreşgen adamla da boluv̇çu edile. Alay bir jıl işlegen adam ekinçi jıl anı tiyresine ayaġın basmav̇çu edi. Ol jer iyeni aman sözleri jüregin üşütgen adamnı, anı jeri taba kel deseñ, otdan ḳorḳġan kiştik kibik, sanları titirey edile. Jarlılanı aç malları ol jerni ḳatına janlasala, üylerine ne ḳuyruḳların ḳoyup kelir edile, neda artallıda kelmegenley ḳalır edile.

Jilyaġan sabiylege sütün urtlatırġa dep bir iynek ḳurasañ, aña biçen, ḳaya ıranlaġa jiple bla salınıp tüşüp, ḳolubuz bla gelev̇ töbeleni jırta, alıv̇çu edik. Biçenlik ḳoy, ölgen adamnı basdırırġa jer tabılmaġanı ölgenni açıv̇un unutduruv̇çu edi. Jer iyeleri keslerini artıḳ jerlerin, çalmay ḳoyup, örten salıp jandırıv̇çu edile. Ol zatla barı da jürek buza edile. Ol zulmuġa ḳan ḳaynay edi.

Ol keziv̇lede elni içinde ḳulaḳġa şıbırdav̇ köp boladı. Ḳulaḳ şıbırdav̇la köp türlü zatladan hapar beredile. Ol haparladan biz jarathan biri boladı: «Rosseyde Lenin dep bir aḳıllı adam çıḳġandı. Ol jerni, suv̇nu da teñ eterge dep söz salıp, jer iyeleri bla ḳajav̇ küreşedi. vlast urunñanlanı ḳollarına kelirge kerekdi. Ellede vlast jarlı halḳnı içinden ayırılġan adamladan ḳuralġan Sovyetni ḳolunda bolurġa kerekdi dep küreşedi. Ḳalmay, Rosseyni urunñan halḳları anı ızından baradıla, anı janlarıça köredile.

Ol milletle arasında ḳajav̇luḳnu neden jaratılġanın açıḳ aytadı. Milletle bir birlerine tuv̇ġan ḳarındaşlaça bolurġa kerekdile, har milletni duşmanı jarlılanı haḳların aşaġan bayla em biyledile. Alanı uv̇atır üçün a, ḳalmay kesi ḳıyını bla jaşaġan halḳla, birleşip,

duşmaññа birden çabarġa kerekdile, – dep aytadı, ol jarlılaġa kün orununa çıḳġandı», – dep hapar jayılġan edi.

Ol hapar bizge jan saladı. Zulmu suv̇uğu tüşgen ḳanıbız sanlarıbıznı jılıta tebireydi. Biz, ḳalmay jarlı halḳ, anı ızından otha oḳuna sekirirge hazırbız. «Jol körgüztgen adam bolsa edi, anı ḳatına jaññan otnu jırıp barır edik», – dep termilebiz. Nıġışha çıḳsañ da, çepken soḳġan ḳatınlanı ḳatlarına barsañ da, eki ayaġın ḳatı huyun küydürgen sürüv̇çünü ḳatına barsañ da, – av̇uzda jürügen ol hapardı. Bir jıl, biçeññe çıġar zamanda, elni içinde jer iyelege bir dıgalas jortdurġan av̇ruv̇ tiygen edi. Kün tüşge deri bir da kişi juḳ añılamay edi. Alay arı deri av̇uzlarından çıḳġan tılpıv̇ları uv̇ bolġan baylanı, biyleni tilleri balça tatlı bolġandı. Ol zat biraz işekli etgendi. «Bılanı bizge bir jalındırġan zat bardı», – deybiz.

Tamamda tüş keziv̇de, elni töben janına ullu asker kelip turadı dep, halḳ oramlanı tolturup baradı. Men da ölü gebenegimi arı atdım. Biz da elden çıġıp ḳaraġanıbızda, elni töben janı özen askerden ḳaralıp tura edi.

Aladan bizni taba üç atlı jortup kele kördük. Ala, kele kelip, bir on atlam keñde atladan tüşüp, atlanı da bir birge ḳantarıp, bizge keldile. Birlerini sol bileginde ḳızıl bıstır aḳ çepkenni tışından ḳısılıp edi. Birsi ekisini v̇a, ḳara börklerine salınñan ḳızıl bıstırları, kün tayaḳlarıça, jıltıray edile.

Aladan ol bileginde ḳızıl bıstırı bolġan:

– Bizni sizge keleçige bizni komandiribiz jibergendi. «Keleçige ölüm joḳ», – deydile. Biz duniyaġa teñlik izlegen Bolşevik askerbiz. Erkin etsegiz, eligizge kirip, bizni ne borçubuz bolġanın, nek aylanñanıbıznı sizge - jarlı halḳġa - aytıp añılatırıḳbız, – dep söleşdi.

Bizden da esli adamla, çıġıp:

– Biz ḳonaḳdan ḳaçmaybız. Keligiz, aytıġız, biz izlegen adamla, eştada, siz bolursuz, – dep, barıp, üçüsünü da ḳolların tutdula. Ala da enişge, askerge, elni sözün jetişdirirge ketdile. Bizden da, adamla onov̇ etip, hant ḳañaġa bir gırjın bla hant tuz salıp, üç ḳartnı ḳollarına berip, jıyılġan halḳdan alġa jolġa çıġardıḳ. Asker bizni ḳatıbızġa jetgen zamanda, alanı komandirleri, biyik ösümlü, ḳara şinli adam, sekirip, atdan tüşüp, kelip, ḳaña üsünde nartüh gırjından sındırıp, tuzġa basıp ḳapdı. Izı bla üç ḳartnı da ḳolların tutdu.

Asker süñüleri çöp başlaça körünedile. Allarında kelgen üçev̇lenden ortadaġı ḳızıl ḳatapa, oḳa naltehli bayraḳnı tutadı.

Bayraḳlarında altın jazıv̇la: «Biz izlegen erkinlikdi, teñlikdi», – dep jazılıp edi. Askerni alġa alıp, ol jıyılıv̇çu jerge bardıḳ. Elni içinde ayaġı bla jürügen adam ḳalmay, alayġa jıyılġandıla. Jıyılġan halḳ, güren tohtap, askerni komandirine söz berdile.

– Tav̇da ösgen tav̇ kiyikle, ḳayalada ösgen tav̇ ḳuşla! – dep başladı ol. – Sizni ayaḳlarıġız, ḳanatlarıġız jerde jürügen, hav̇ada uçarġa erkin bolurġa kerekdile. Çıçhan av̇da ḳarıv̇suz çibinleni tutup aşaġan gubulay, bayla, biyle jarlı halḳnı etin aşap, ḳanın emip kelgendile, entta da eme turadıla. Jer da, suv̇ da ḳalmay birev̇ge bolup, ḳalġan halḳ a aladan ülüşsüz ḳalıp turmaḳlıḳ keterge kerekdi. Kök, jer, suv̇ em taş da jarlı halḳnı ḳoluna kelirge kerekdile. Endige deri bayla em alanı saḳlaġan patçahlıḳ, jarlı halḳnı körgen közlerin soḳur etip, eşitgen ḳulaḳların sañırav̇ etip kelgendile. Baylada, biylede jerle, mülkle ḳalmayın jarlı halḳnı ḳoluna kelirge kerekdile. Biz izlegen teñlikdi! Alay biyle, bayla da sizge boşunlay boyun salıp ḳoymazla. vlastnı bizge ma dep kesleri berip ḳoymazla. Aladan anı zor bla sıyırıp alırġa kerekdi. Anı üçün a ne kerekdi? Erikmey, talmay küreşirge, küreşirge kerekdi. Jarlılaġa künnü orununda bolġan bizni Lenin ma alay üyretedi!

Ezilgen halḳlanı azat etip, vlastnı alanı ḳollarına berir üçün, janın-ḳanın ayamay küreşgen Lenin bizge jol körgüztedi, biz a ol jol bla tav̇kel barırġa kerekbiz. Zulmu duniyaġa sav̇ut kötürürge kerekbiz. Men sözümü tav̇usama...

– Jaşasın bitev̇ duniyanı başında da erkinlik! – dep, komandir sözün boşaġanda, asırı ḳuv̇anñandan, jilyaġanla oḳuna boldula.

Ḳalmay jıyılġan halḳ bir av̇uzdan:

– Zalimle duniyasın jerni başından joḳ eter üçün, jan berirge hazırbız! Er kişileni ḳoy, tap, tişirıv̇la oḳuna sen aythan jerge, öñe tapmasaḳ da, birer ḳazıḳ alıp barırbız, – dep ḳıçırdıla.

– Bizge artıḳlıḳ bolġanın barıbız da tolu bilebiz. Ḳan emgen gubulaġa em alanı patçahlarına biz izlegen da ölümdü!– dep ḳıçıradı halḳ.

Komandir, kesi ḳarap, jararıḳ adamladan askerine talay adam ḳoşdu. Ḳalġanlarıbız da kesibiz ḳuralıp, jıyın bolup, jer iyeleni jerlerin sıyırıp, jarlılaġa üleşip başladıḳ. Alay ete, ullu asker bolduḳ. Duşmannı elden-elge ḳuv̇a, uzaḳ frontlaġa ketdik. Elde v̇a ḳart-

ḳarıv̇suzla ḳalġan edile. Tögerekden alıp, aḳ askerni tınçaytmay, ḳuv̇up aylanabız. Jetgen jeribizde tonluḳ tüşürmey, bir da ḳoymaybız. Art künlerinde aḳ askerçile, ḳışnı suv̇uğu ḳorḳuthan ḳarıv̇suz, kirli ḳara çibinleça, açı ḳabarġa küreşedile. Bolsada, aman ḳara çibin ne bek ḳapsa da, kimge ne eterikdi? Suv̇uḳ jelçik jetgen bla ḳonup turġan jerinde buzlap ḳalġan çibinden başha aḳlada küç ḳalmaġandı. Alada sav̇ut-saba erkin bolsa da, bizni tot ḳamala erkin oynaydıla.

Aḳla, amalsız künlerine jetip, ellede ḳalġan ḳarıv̇suzladan, tişirıv̇ladan, sabiyleden ḳanların alırġa küreşedile. Elleni içinde üy ḳoymay, ot salıp jandıradıla. Oramda tübegen adamların urup öltüredile. Tişirıv̇laġa artıḳlıḳ etedile. Av̇ruġanlanı jañnan otnu içinde jandıradıla. Elleni içinde mal ḳoymay, ḳırıp boşaġandıla. Eki-üç künden ḳozlarġa jetdirip turġan iynekleni uşkokla bla urup öltüredile.

Malnı ḳoy, elni içinde, aşamay, tav̇uḳ bala da ḳoymaġandıla. Ellege aç kiyirgendile. Elleni içlerinde ölüm köp bolġandı. Ölgen ölükleni kebinlerin üslerinden sıdırıp, keslerin a oramlada atıp ḳoyadıla. Ala aythannı eterge unamaġan tişirıv̇ sabiyçikleni kerohla bla urup-urup öltüredile.

Bu Bolşevik bolur degenlerin a, ḳolların, ayaḳların da baylap, közüne, burununa iyneleni çança, termiltip öltüredile. Meni Mashut dep ḳonşum boluv̇çu edi. Kesi da, teli av̇ruv̇dan av̇rup, elde ḳalġan edi. Ol av̇ruv̇dan oñsuz bolup turġanlay, anı üyüne ot salġandıla. Ḳatında aña janı av̇rur adam bolmaġandı. Ol salam başlı üy köpmü mıçırıḳ edi? Terk oḳuna jañnan ot ḳuçaḳlaġandı. Jañnan otnu tütünü üynü içine barıp, tunçuḳdurup tebiregende, av̇ruv̇ sanların ırhım etgen Mashut, bav̇uru bla sürkelip, eşik bosaġanı üsüne deri kelgendi. Andan arı ḳolundan kelmey:

– Janama! Janama! Bir boluşluḳ eter adam joḳmudu? – dep ḳıçıra bolġandı.

Aḳ askerçile v̇a, anı arbazında jıyılıp, semiz etden aşap, araḳıdan tarta bolġandıla. Mashutnu ḳıçırıġın eşitgende:

– Barçı, ol ḳızıl kiyik çıġıp keter, bar da, eşikni allından ḳadav̇un sal, – dep, birev̇lenlerin jibergendile.

Ol a, barıp, jigit Mashutnu jañnan otnu içine ayağı bla türtüp, eşikni ḳılıçın salıp ḳoyġandı.

Av̇ruv̇ bir janından, zulmu ekinçi janından esirtgen Mashut, bar küçün da jıyıp, jana turġan üynü içinde öre süyelip, jañnan otnu ḳızıl çapıraḳları jabıp turġan terezege kelip, başın jañnan otdan beri ḳaratıp, ḳolun jumduruḳ etip:

– Ḳuturġan it suv̇ boyununa baradı! Sizni da ölüm künügüznü jetip keliv̇ü esirtgendi! Siz ḳarıv̇suzla saḳlap turġan ḳarıv̇suz üylege çabasız! Jarlılanı salam başlı, çirip, içine tüşe turġan üylerine ot salasız. Ma, köremisiz! Sizni otuġuz, kesigiz kibik ḳarıv̇suzdu, ol meni oḳuna küydüralmaydı! Siz bitev̇ jarlı halḳnı otda ḳalay jandırırsız! Bolşevik jürek otda küymeydi! Siz anı unuthan etesiz! Meni eki aynı oġursuz av̇ruv̇ çaynap, sılıt etgen Bolşevik etim oḳuna sizni jañnan otuġuzda küymegenin köremisiz?! – dep, Mashut jañnan otnu içinde av̇anaça körüne edi, kesini tav̇kel sözleri bla aḳlanı tars dep eki ete edi.

Anı ol sözleri jüregin jarġan aḳ komandir, eki ḳara mıyıġın teñ bura:

– Uşkoklanı! – dep ḳıçıradı. Aḳla uşkoklanı ḳolġa aldıla.

– Jañnan otda körünñen av̇anaġa birden buruġuz! – dep buyruḳ etdi. Uşkokların jerlep, birden Mashutha burdula.

Komandirleri:

– Birça, ol av̇anaça körünñenni marap atıġız! – dep ḳıçırġanda, uşkokladan oḳla jañnan otnu içine sekirdile.

Ma ol keziv̇de, eki közümü da ḳısıp, ol zulmuġa arḳamı burġan edim. Endi ne bolġan ese da bolġan bolur dep ḳaraġanımda, zav̇allı Mashutnu tört sanı kesev̇ başlanı içinde, ḳara kömürle bolup tura edile. Ol aḳlaġa kötürülgen ḳolu, küyüp, kül bolsa da, jumduruḳ bolup, kötürülgenley ḳalġan edi.

Tav̇kel Mashutnu aḳlaġa kötürülgen ḳolunu jumduruġun jañnan ot da teşalmaġandı. Mashut, janıp, urhoduk bolġan ese da, ol kötürülgen ḳolnu tamırları – duşmañña ḳajav̇ ḳayırılıp janıġan tırmıları urhodukda ızlanıp ketgendile, – dep, haparın bizge körgen adam aythan edi.

Aḳlanı komandiri orta ösümlü, bazıḳ, tolu betli, eki ḳara mıyıġı artına burulup, uzun çırpa börkü bla, közüñe ḳarasa da, betinden uv̇u çaçılġan allay bir adam edi. Arbaznı ortasında ullu ot etip, sıra ḳazanlanı içine sarı jav̇nu salıp, jarlı üyleni av̇uz ḳabınların

ḳapdırıp, ösdürgen tav̇uḳçuḳların ḳırıp, ol ḳazanlada, suv̇ orununa jav̇ içinde ḳaynatıp bişire edile.

Otun kerek bolsa, barıp, eşikleni, terezeleni sındırıp, keltirip otha saladıla. Aḳlanı sabanlarına ḳonñan ḳara ḳarġala v̇a, aḳlaġa ḳıstav̇ samogonla etip, çetvertle bla keltirip, komandirge baş urup beredile. Samogondan tartıp, tav̇uḳ etleden aşap toyġan bıdırla, otda janñan adamġa ḳarap, erikgenlerin keteredile. Kündüz aşap-içip, esirip, keçe v̇a üylege aylanadıla. Közlerine av̇ana körünse da, Bolşevik körünñen sunup, birden uşkokların aylandırıp atadıla. Adamlanı ḳoy, boş ḳareldini ḳoy, mallanı oḳuna, ḳızıl mallanı körsele: «Bolşevikdi, ur da ḳoy!» – dep, urup öltüredile.

Bir kün erttenlikde, aḳla turġan arbazġa kelip, bir aḳ horaz bla ḳızıl horaz tüyüşgen edile. Jarlılanı ḳanlarından esirgen aḳla, ullubıdır komandirleri bla, eki horaznı tögereginden alıp: «Aḳ horlamay amalı joḳdu», – dep, harh etip küledile. Eki horaz da senmi, menmi degença, ḳaşların-başların tüyüp, ḳanat tav̇uş etip küreşedile. Aḳ horaz başha çıḳsa, ḳars uradıla. Ḳızıl başına çıḳsa v̇a, tişlerin ḳısıp, uşkok ḳalağı bla türtüp, tüpge salırġa küreşedile.

Alay ete, küreşe keldile da, ḳızıl horaz aḳnı, mıçıtmay, türsünün kesine uşaş etdi. Aḳnı aḳ ḳanatları ḳızıl ḳanına boyalıp, uv̇aḳ ḳımıldav̇ġa kirdi. Em ahırında v̇a, aḳ, başın alıp ḳaçarġa küreşgen bolmasa, birda ḳayırılırġa ḳolundan kelmedi. Anı körgen aḳla, ḳozup: «Tut anı, ur da, başın keter», – dep, horaznı ḳuv̇adıla. Biz tanıġan komandirleni biri, ullu biçağın da ḳınından çıġarıp, barından da ullu ḳıçırıp ḳuv̇adı. Ḳızıl horaz da, alanı sözlerin eriklegença, arı-beri aylanıp ḳaçadı. Alay ete kelip, horaz terek bahçaġa sekirip taşaydı. Aḳladan bir talayı anı ızından taşaydıla. Hansla içinde tabıp, ḳuv̇a ketip, horaznı terekge sekirtdile. Aḳlanı v̇a birleri, çabıp, terekni tübünden örge ḳarayma dep, közün terekni ḳuruġan butağına urup çıġardı. Ḳalġanla da, çıḳġan közge ḳararġa bolup, horaznı unutdula.

Ala alay ete turġunçu, biz da, uzaḳ frontladan boşap, ḳıyırda-buhçaḳda ḳalġan aḳ maskeleni çöplev̇ge kirdik.

Bizge elleden kelgen haparlaġa köre, aḳlanı uyaları ne jerde bolġanın biz bile edik. Ala ol sen körgen özeññe ḳara çav̇ḳalay basınıp edile. Bizde komandirle oḳuv̇suz bolsala da, plan ete bilmey edile dep, duşmanlarıbız oḳuna aytalmaġandıla. Ol kün biz alaġa bir çola tüşgen edik da, entta da alay çola halḳ duşmanlarına tüşge edik. Kişi ḳıyınından esirgenle, biz, kelip, tögerekni alıp ḳoyġunçu, bilmey turġan edile.

Kelip, tögereklerin alıp:

– Kesigizni berigiz, sav̇ut-saba ḳoyuġuz! - degenibizde, bizni hılikkya etip ḳoyġan edile.

Kertisin aytsaḳ, biz alanı ondan biri çaḳlı da bolmay edik. Söznü biz batır salsaḳ da, ala bizden köp oñlu edile. Ne ḳarıv̇lu bolsala da, alanı alaydan köbüsü ḳutulmadı. Tört kün bla tört keçeni tohtamay uruş etdik. Duşmannı, oḳla çetenine jıyıp, sanların ḳıl elekley teşdik. Biz Bolşevikleni «Duşman boyun salmasa, anı dump etedile» degen sözlerin kerti jaşav̇da bardırırġa küreşe edik. Ol künleden sora, keçeni ḳoy, kündüz oḳuna aḳsıl börüle, mıllıkladan toyup, köndelen tüşüp, kün tuv̇uşlada jata edile. Bir-birde v̇a, jıyın bolup, uzun tartıp uluy edile. Bir bölek jılla ketgenden sora da, ol sen körgen özende sürüv̇çü jaşla, uv̇alġan at iyer ḳaşladan ot etip, jañı ḳırav̇ ḳaḳġan ḳozu etin şişlep da köp aşaġandıla.

Ol özende v̇a tonluḳ tüşürgen edik... Sen meni, bılay körgenlikge, ḳart bolġan sunma. Meni eki ḳolum alıḳına maña kertiçidile. Ala duşmaññа duşmanlıḳ eterlerine sen iynan! Duşman ol özende körgenin unuthan ese, esine salırbız! Ol özeññe sen endi barıp bir ḳara. Anda kolhoznu terek bahçası ḳalay ḳalın bitedi, – dep, ḳart haparçı, közü-ḳaşı ışarıp, haparın boşaġanın: Juv̇uḳ bolsañ, ḳonaḳbayma, – degen sözle bla bildirdi.

Men da, anı maña aythan haparı üçün bek ırazı bolġanımı da aytıp, kolhoznu ol aythan terek bahçasına ketdim.

Ma ol men ḳuşla bla sermeşgen töbe. Ma, eki ḳaraköken terekçik da.

Bolsada, ala endi bügün alay ariv̇ körünmeydile. Meni eki közüm men aythannı etmeydile. Men köken tereklege ḳararġa küreşsem da, eki közüm a ḳızıl almaları butaḳların jerge tirep turġan alma tereklege ḳaraydıla. Barıp, köken terekni kökenin alıp, ullu çapıraḳlı ḳızıl almalı terekge kelip, tübüne tüşüp turġan ḳızıl almalanı da bir ḳoluma alıp, ḳaraköken bla teñleşdirip ḳarayma. Ol alġın men körgen özenni başhalıġı kökenni bla almanı başhalıġından ullu tüyül ese, gitçe tüyüldü. Alma terekni kök ḳırtışlı salḳınında olturup, meni haparçımı har aythan sözün ençi-ençi alıp ḳaray edim. Anı sözleri - ol kesini Ata jurtu üçün janın ayamazlıġına tolu şaġatlıḳ ete edile. Allay halḳı bolġan bizden sora kim bolur dep, Ata jurtuma ḳuv̇ana, joluma ketdim.

Ḳart Orazaynı: «Ol özende körgenlerin unuthan esele, eslerine salırbız!» – degen sözlerin bügün da esimden ketermeyme.

2. 1. 4. Bu Eki Ḳabır Kimnidile?

Zulmu duniyanı aç börüleri jarlı halḳġa jut çaphan künlede: «Erkinlik!» – dep, tav̇kel ḳıçıra, jan bergen jigitlege joralayma.

Künnü közü erkin jetgen künlüm jerlede janḳozçuḳla, kündüz körünüp, ḳışnı açı suv̇uğu küydürgen ḳanatlılanı keslerine suḳlandırıp, keçe v̇a jer tübüne buġadıla. Suv̇ boyununda alaşa tal terekçikle da aḳ çeçek etgendile.

Kün ortaġa jerni başın tılpıv̇ aladı. Jer, ḳışnı suv̇uğun üsünden atarġa küreşip, terlep, tütün etedi. Jer, sanların birge gıppa ḳuv̇urup, gıjı etgen ḳışnı üsünden keterip, sanların erkin kerirge küreşedi. Bolsada iñirlik suv̇uḳ ayazı bla jetse, jer da kesini sanların jıyıradı.

Bir jol da, jılnı tamam bu keziv̇ünde, tav̇ elleni birine barırġa atlanñan edim. Şahardan talay ḳıçırım barġandan sora, meni nögerim, beri, maña da ḳarap:

– Tüp jolnumu oġese oġarı jolnumu barayıḳ? – dep sorġan edi.

Meni v̇a ol jolladan, jerleden haparım joḳ edi.

– Sen jarathan jolnu barayıḳ, – degen edim.

– Baş jolnu barsaḳ, ariv̇ jerle, tav̇la körürge bolluḳbuz, tüp jolnu barsaḳ, jolu tınç bolsa da, ḳılanç aylanırġa tüşerikdi. Alay barsaḳ, jol uzaḳdı. Keçge ḳalırbız... – dep, açıḳ aytmasa da, baş jolnu barırġa ırazılığın sezdirgen edi.

– Tabı ḳalay ese da, alay et, – degenimden sora, arba atlaġa hını ḳatılıp, bir tav̇ suv̇ av̇uznu örge terk aylanñan edik.

Talay ömürleni ḳalav̇-ḳalav̇ jathan çıranladan sarḳġan çıran suv̇, taşdan çartlap, taşha tiyse, tütün etip, örge-örge sekiredi.

Biz ḳayanı tüz da ortası bla barġan tar jolnu köndelen aylanñan edik. Alaydan suv̇ sarḳġan jerge ḳarasañ, közüñ ḳarañı etedi.

– Bu tar jollanı jürürge da ḳorḳuv̇ludu, – degenimde, nögerim, maña ḳarap, ışarıp:

– Tar jollanı v̇a sen körmegense. Endi bu jollada eki arba biri arı, biri beri bek tınç ötedile. Maşinala çaphanlay jürüydüle. Bilemise sen, burun zamanda biz ma ol sen körgen suv̇nu içi bla örge, alay barıv̇çu edik. Suv̇nu içinden çıġarġa tüşgen jerlede v̇a ıranla bla barıv̇çu edik. Ma ḳaraçı, ol eki ayırı başlı taşnı başında jol ız kibik körünñenni köremise?

Alaynı biz ulov̇la bla jürüp turġanbız. Bu janından neda ol janından ol jolġa kim kirip tebirese da, ol aña kirirden alġa, uşkok atıp, kesini ol jolġa kirgenin bildirip turġandı.

Ol jol keñ jolmu edi dep, men jolların sökgen sunup, nögerim maña juv̇ap etgen edi.

Barġandan bara barġanıbız sayın, ḳayanı biyikden-biyigine kire bara edik. Ḳısır ḳayadan artişle, salmalaça salınıp, av̇anaları jıltıraġan suv̇nu içinde körüne edile.

Tar suv̇ av̇uzda jel oynaġan zamanda terekleni çırpılı butaḳları, arı bla beri av̇a, kümüş suv̇da keslerini suratların jazadıla... Artişli ḳayanı başında künlümde ḳoy sürüv̇, ḳara çav̇kaça, kiriş tartıp otlay edi. Alanı allarında ḳara jamıçını tübünde sürüv̇çüleri, şoş-şoş atlay, bodurḳuça körünedi.

Men da sorġunçu, nögerim:

– Keç boladı, kel, keteyik! – dep ḳıçırdı.

Biyaġı jolnu tebiredik. Nögerime:

– Aliy, sen ol eki taşnı haparın bilmeymise? – dep sorġanımda:

– Bügün seni körgenimça bileme, – dep juv̇ap etgen edi.

– Aytsañ a, bile eseñ? – dep tilegenimde:

– Endi elge jetebiz, üyde tınç olturup aytırma, ol bek uzaḳ hapardı, – degen edi.

– Ḳayda aytsañ da, tolusunlay aytırıñı tileyme, – dep, ḳatlap tiledim.

Ma keldik. Aliyni jer başlı üyünü allında arbadan tüşdük. Erkin arbaz, arbaznı bir janında - alaşa jer başlı üy, ḳara ḳurumdan ḳaralıp, birsi janında v̇a - törtgül işlenñen biyik ḳoşunbaş üy, terezesi, eşigi, tübü em başı boyalıp körünedi. Bılay ḳaramdan, ekisi eki adamnı üyleri bolurla derçadıla. Ol eki jurtdan biri - çirik jarnı erininde, jel ḳaḳġanlay, ḳarap köz körmegen tereñne töñererge hazır bolup turġan boḳur pura tükgüçge uşaydı. Birsi v̇a, temir ḳayaġa ḳurç tırnaḳların teren beklep turġan ḳuşça, omaḳ çögüp turadı. Jer başlı üyden kişi çıḳmaġan edi. Ḳoşun başlı üyden bizni allıbızġa talay adam çıḳġan edile. Bılada meni şaġıreyim joḳdu. Aliy meni barı bla da şaġırey etdi. Salamlaşhandan sora: «Kel, kel üyge», – dep, meni üyge çaḳırdıla.

Üyge kirdik. Ma üyünü körümü: eşikden kirip, sol janına burulup, bıstır taġıv̇çu şkaf, eşikden kirgenley - bet juv̇uv̇çu em ḳol-bet sürtgen jav̇luḳ, ḳabırġada - ḳalın, sav̇lay

turuşuñu körgüztgen küzgü. Küzgünü ḳatında - tögerek stol. Stolnu üsünde - kök juġur grafin suv̇u bla, jumuşaḳ tapçan, üsünde da aḳ jabıv̇ jayılıp, üynü tübünde, küzgüdeça, bet suratıñ körünedi.

Ol otov̇dan ekinçi otov̇ġa kirgenibizde: tüz da ortasında tögerek stol, üsüne da çapıraḳla suratlanñan aḳ jabıv̇ jayılıp, ortasında limon terek sıydam çapıraḳların jıltırata ösedi. Stolnu oñ janında ḳabırġaġa janlap, ekev̇ jathan jıyalı unduruḳnu artında ḳatapa küyüz, arasında bitev̇ jer başnı aḳıllı vladimir İliç Leninni suratı türlü-türlü boyav̇la bla suratlanıp, ma busaġatda ışara turġança, süydümlü ḳaraydı.

Stoldan sol janına aylansañ, oñ janında körünñença, unduruḳ körünedi. Stolnu üsü bla ḳarap, eki ullu tereze köget bahçaġa açıladıla.

Nögerim Aliy, maña jarıḳ ḳarap:

– Süyseñ, bılay oltur, süyseñ a, ma bılayġa oltur, – dep, jumuşaḳ şintikleni körgüztedi.

Buḳdurmay aytayım, jılnı bu keziv̇ünde tereze allına olturup, jer başında bitgen em jaşaġan zatla jaşav̇ġa ḳutulur üçün küreşgenlerine ḳararġa bek süyeme. Nögerim maña alay jarıḳ bolup, üyüne juv̇uḳ etgenine jürek ırazılıġımı bildire:

– Men tereze ḳatına oltururġa ırazıma da, bılayġa çögeyim, – dep, terezeni ḳatına olturġan edim. Jañı ḳonaḳbayımı terezesinden anı terek bahçasına ḳarayma. Alma, kertme, balli, ḳara em sarı erik, duġumġa deri da bu bahçanı içinde körünmegen terek joḳdu.

Alanı satır-satır bolup turġanların körgenimde: «Bıla çaġıp, bitip, kögetlerin iyelerine bergen zamanda, bılaydan ḳaraġan ḳalay ariv̇du», – dep suḳlanñan edim. Aliy, meni suḳlanñanımı bilgença, oho, allay zamanlada ol sen olturġan jerge olturup men ḳarav̇çuma degença, ışarıp:

– Sen ayıp etme, men bılay bir çıġıp keleyim, – dedi.

– Uġay, anı ayıplıġı joḳdu, bar, jumuşuñu et, – dedim.

Aliy çıḳġandan sora, stol üsünde grafinde suv̇dan içerge dep stolġa barġan edim. Stol üsünde eki gitçe kitapçıḳ körgen edim da, ḳoluma alıp ḳaraġan edim. Bir kitapçıḳda «kolhozçu Azretlanı Aliy» dep jazıla edi, birsi kitapçıḳ da v̇a «Azretlanı Julduz» dep edi.

Eki kitapnı da çapıraḳların av̇durup ḳaraġanımda, birinde 600 kün, birinde 550 kün dep ozġan jılġa jazıla edi. Kolhozçulanı kitapları bolġanların bildim. Julduz da, Aliy da,

kelip, meni aş aşav̇çu üyge çaḳırdıla. Oḳuv̇çu teñim, seni suḳlandırmaz üçün, aşlanı atların buḳdurama. Stolnu üsünde bolġan zatlanı birer ḳabıp barsañ da, toyar ediñ.

Künnü közü iñirlikde buġuv̇çu jerine köp ḳalmay janlaġandı. Aliy: «Meni allın turġan jerimi sen bir kör», – dep, ol siz bilgen jerbaş üyge eltdi. Çıraḳ naratnı ḳañalarından işlenñen, kirden, jerge uşaġan ḳara eşik eski jomaḳlada aytılġan emegenleni eşigine uşaydı. Eşikni Aliy beri açhan zamanda, üynü içinden çirigen, mılı iyis urdu. Tüz eşikden kirgen jerde, şimiri da entta üsünden ketmey, kesine da gırmık çörgelip, tar öre çıkkır turadı. Aliy, muzeydeça, haparın çıkkırdan başladı.

– Ma bu çıkkırda ḳayda ayran, ḳayda v̇a suv̇ tutuv̇çu edim. Gırmıklanı nege çörgegense deseñ, ḳış içindegi buzlamaz üçün çörgegenme. Biz alġın zamanda peç degen ne zat bolġanın bilmegenbiz. Ma bıla v̇a jıyġıçla, bu çirgileni köremise? – dep zıkkıllanñan töşekleni körgüztedi.

– Ma bu v̇a meni unduruġum boluv̇çu edi, – dep, üyünü bitev̇ley bir janın alıp, ayıv̇ unduruġuça, bir aġaç unduruḳnu körgüztdü.

– Ma bu v̇a ot jaġam, ma bu tıpır taş köp künleni bizni uşhuv̇ursuz ḳoyġandı . Ma bu şınjırım, bu şintigim bolġandı, – dep, bir tomurov̇ tükgüçnü körgüztdü. – Ötürüksüz aytsam, eştada, meni başha, jañız ol taş ḳumġan bla ol tüpsüz ḳazandan sora, zatım bolmaz edi, – dep, alġınñı baylıġın maña körgüztdü.

Aliy ol haparın boşaġandan sora, men da Aliyni «muzeyine» tögerek aylanıp ḳaradım. Ol üynü zıbır ḳalanñan hunasına ḳarasañ edi, munu içinde janı bolġan adam ḳalay jaşaġan bolur demezlik adam bolmaz edi. Anı çirigen, mılı hav̇ası buv̇up ḳoyadı.

– Kel, Aliy, kel, keteyik, men seni «muzeyiñi» kördüm , – dep, kesimi eşikge athan edim.

– Keteyik, keteyik! – dep, ol da, meni ızımdan ḳıstav̇ atlam alıp çıḳdı. Aliyni «muzeyinde» andan başha zat körgen esem da, ol üynü iyisi nemi da unutdurġan edi. İñir azıḳdan sora, Aliy maña, tınç, tohtap, aytırġa aythan haparın başlaġan edi.

Ma tıñıla:

«Burun zamanda, ḳalġan tav̇lu elle kibik, bizni elibizge da iye bayla-biyle boluv̇çu edile. Bizni elibiz suv̇nu eki janı bla ornalıpdı. Bılaydan arlaḳ barġanlay, orta köpür bardı. Suv̇ ḳuturup kelgende, bir ullu taşnı töñeretip ketgen edi. Ḳasbot dep bir jer iyesi boluv̇çu

edi da, anı jer çeginde ḳoyġandı. Ḳuturġan suv̇ ol taşnı bir-eki tõñeretse, taş jarlı Soltanbekni jerine öterik edi. Ol taş köpür ḳulaḳġa adam izlep tapmazça tap edi. El anı üsü bla köpür salırġa onov̇laşhandı. Eki bilegin da örge etip, ne keledi da meni allıma, ne jutama dep, jut ḳarap turuv̇çu Ḳasbot, elni onov̇un eşitip:

– Meni ḳara taşımı üsü bla jürürge kimni ayaḳları kiçiy ese da, körsün küçün, – dep, ḳıçıra kelip, ol ullu taşnı üsüne minip: – Kimdi meni taşımı üsü bla öterik? – dep, şıtıların köpür işlerge kelgen adamlanı üslerine çaçadı.

– Ḳasbot, sen anı neçik aytasa? Taşnı suv̇ keltirgendi. Köpürnü üsü bla saña da öterge tüşerik bolur. Bitev̇ halḳġa işlenedi, – dep söleşgenle da boldula.

– Suv̇ a, keltirip, seni arbazıña atsa edi v̇a! Maña Allah andan sora az ahşılıḳla bermegendi, sizge da aladan berse v̇a?! – dep ḳoyġan bolmasa, birda söz eşitirge unamaydı. Bitev̇ el ol işni şeriat südge bergen edi.

Ḳalmay efendile, ḳarap: «Taş kerti da Ḳasbotnu taşıdı, anı mülküdü. Elge kerekli bolġanı üçün, el haḳın berip alama dese, Ḳasbot da ırazı bolup bereme dep berse, ol taşnı hayırlanırġa bolluḳdu dep ḳaraybız», – dep, onov̇ etgen edile.

Ne eterik ediñ, elde efendiden, baydan başha kimge barlıḳ ediñ? Jarlılanı aḳıllıları ḳalmay, jıyılıp, har jıldan segiz ḳoçhar berirge onov̇ etgen edile. Küreşe ketip, alayġa jaraşhan edik da, köpürnü alay işlegen edik. Ma, ol Ḳasbotda beş jıllıḳ jalçıda Safar dep öksüz jaş turuv̇çu edi...

Ḳasbot bla çek jaşaġan Soltanbekni da Zaynaf dep ḳızı bolġandı. Safar, Soltanbekni üyünü ḳatında Ḳasbotha biçen çala, arıp, suv̇sap bolsa, ḳuru da, barıp, Soltanbekni üyünden suv̇ tilep içiv̇çü edi.

Alay bara, Safar ḳaraköz Zaynaf bla şaġırey bolġandı. Alanı ekisin da birge juv̇uḳ etgen zulmuġa sarıv̇larını ḳaynaġanı bolġan edi. Em art keziv̇de v̇a ekisi da bir birge alırġa em barırġa söz bergendile.

Zaynaf jarlı kişini ḳızı bolsa da, ariv̇luġu bla tav̇ ellede atı çıḳġan ḳızdı. Çalbaş Ḳasbotnu eki közünü jav̇u Zaynafha ḳaray tav̇usulġan edi. Zaynafnı kesine ḳalay bla da alırġa küreşedi. Art keziv̇de Soltanbekni üyüne çaḳırıp, ne ariv̇ aşın da aña aşatıp, ariv̇ sözün aña ayta, keçesin da, künün da alay aşırıv̇çu edi.

– Soltanbek, sabiylege aşarġa un, et, jav̇ kerekli bolsa da, uyalmay, aytıp elte tur. Mende bolġan zat senden ençi tüyüldü, – dep, hıyla joyḳullanıv̇çu edi. Alay ete, eski bıstırların bergen kibik, başha zatlanı hav̇h bergen kibik ete, Soltanbekni Ḳasbot kesini ḳoluna jıyġan edi. Bir bölek zamandan sora, Ḳasbot Soltanbekge kesini juv̇uḳ bolurġa süygenin bildirgen edi.

Soltanbek da Ḳasbotnu aythanına uġay demedi. Ḳasbotnu ḳarsına tepsegenle elni içinde: «Ḳasbot Zaynafnı alġandı», – dep hapar jayġandıla. Adamla kelip, kimi - alġış, kimi v̇a: «Ol ḳartha v̇a ne aytıp bergensiz?» – dey edile. Zaynafnı köz jilyamuḳları uzun ḳara kirpiklerin juv̇a:

– Ol ötürük hapardı. Ol zat ömürde da bolluḳ tüyüldü. Men aña barġandan ese, ma ol künde av̇naġan kökbaş eşekge barırma, – dep, Zaynaf üy allarında külge av̇naġan kökbaş eşekni körgüzte edi.

Ḳasbotnu maskeleri Zaynafnı ol sözlerin Ḳasbotha jetdiredile. Ḳasbot, Zaynafnı ol sözlerin eşitgenden sora, guzabaġa kiredi. Ne işni da ḳoyup, Zaynafnı işin ḳoluna alġan edi. Elni içinde haparlanı türlü-türlüsü çıġa edi.

Kimle: «Ol aña barmaz, ol Safarnı ḳoyup kişige barlıḳ tüyüldü», – deydile. Başhala v̇a: «Soltanbek ḳızını baġasın Ḳasbotdan alıp ḳaphandı», – dey edile.

«Zaynaf Ḳasbotha barmasa, Ḳasbot Soltanbekni tıpırın ḳurutur, andan ese, ḳıznı berirge kerekdi», – degenle da boldula.

«Ögüz terini nıġışha çıġarsañ, çabır çıḳmaz» degençа, har kim ol işge kesini kölegin kiydire edi. Tap, bir-birde v̇a, anı üsünden dav̇laşa ketip, ahşıġa, amaññа da jetedile. Arı deriçi jan jürümev̇çü arbazında Soltanbekni ekev̇ keñeş bolmaġan jeri joḳdu. Adamla arı bla beri, çepken soḳġan çollaḳça, jürüydüle. Terekleni sarġalġan çapıraḳları, suv̇uḳsuraġan jelçikde tögerek aylana kelip, jerge şoş tüşedile, bir biri üsüne tüşe, ḳalav̇ boladıla. Töbentin aşıḳġan jelçik üfgürse, sarı çapıraḳla, taplanñan jol ızçıḳlanı töñerep, uzaḳġa ketedile.

Jılnı bu keziv̇ünde Ḳasbotha Zaynafnı nekah etedile. Nekah etilgen künnü ekinçi kününde, Ḳasbotnu arbazında adamla, jaylıḳda ḳozulu ḳoyla maḳırġança, lahor etedile. Ögüz sav̇lay sıyınñan ekiḳulaḳ ḳazanladan beşi ḳaynaydı. Şapalanı kimi arı, kimi beri, közge jetmey ötedile. Bir ḳıçırım jerde biçen jayılġan edi.

Ḳartla al tizginde, saḳalların da jel taray, olturdula. Jaş-ḳuş da har kim kesini «sıyına» köre çögedi. Şapalanı tamataları Azif etni sıylı jerlerin tiyişli jerine joluḳdura üleşe edi.

Ḳasbot ortalıḳda, bir tört nögeri bla birge, ḳolan kiyizni üsünde oltura edi. Har kimni da allına aş kelgenden sora, Ḳasbotnu janında olturġan aḳ sarıhı bla Mustafa efendi, örge ḳobup, ḳara goppap bla bal sıranı Orazbatırġa tutdurup, jañı ḳatınlı «jaşnı» alġışlaġan edi.

Örge ḳobup, Ḳasbotha sıra ayaḳnı başından içirgen edile. Ḳartı, jaşı da Ḳasbotnu sav̇luġun tarta edile. Ḳurmanlıḳnı artı ullu toyġa aylanñan edi. Toyġa güren, har kim kesini tuḳumuna köre, tohtaşhan edile. Toy bek ulluġa ketgen edi.

Zaynaf a, alaşa jerbaş üyçüknü içinde, aġaç kötürtmege olturup, köz jaşların içine juta, janñan jüregini mıdıhın anı bla öçültürge küreşe edi. Safardan tashaçıla terk-terk kelip kete edile.

Zaynaf Safardan kelgen tashaçıladan Safarġa:

– Ol ḳorḳmasın, men andan başha adamġa janım içimde bolup barmam. Men Ḳasbotnu kökbaş eşekden başha körmeyme. Uġay, men aña barmam, – dep aytdıra edi.

Safar da, kesine jıyın ḳurap, kesin jaraşdıra edi. Safarnı jıyını söz ḳozġarġa süyüp, toyġa barġan edile. Ala toyġa kelgen zamanda, Ḳasbotnu süygen tepsev̇ün, satır turup, «ḳısırlanı» tepsey tura edile. Safar, barıp, Ḳasbotnu tuḳumundan bir jaşnı ḳızın sıyırġan edi.

– Men ḳızımı seni kibik ḳulġa ḳalay ḳoyarma? – dep, bermez umut etgen edi. Anı üsünden ḳayġı çıḳġan edi. Ḳars tav̇uşla ḳazıḳ oynav̇ġa köçgen edile. Ḳasbotnu başına çomart ḳazıḳ jetgen bolur edi ansı, andan sora sav̇ ıyıḳnı eşikge çıḳmaġan edi.

Zaynaf a aḳ çaḳġan balli terekni ḳuruġan butaġınlay ḳuruy edi. İçine aş ketmey edi. Keçe közüne juḳu kirmey edi. Asırı injilgenden, iyneni tübünden öter der ediñ. Kündüz - adamlanı sözleri, keçe v̇a - Ḳasbotnu bet sıfatı közüne körüne, jaşav̇suz etgen edile.

Ḳatında turġanla:

– Keçe juḳlap turġanlay, Zaynaf, terlep, suv̇-salam bolup, elgenip örge ḳobadı , – dey edile.

– Zaynaf, sen bılay nek elgenese? Bılay nek terleyse? – dep sorsala, ol jüreksinip:

– Kökbaş eşek juḳlarġa ḳoymaydı! Közüme türlü-türlü bolup körünedi. Ma busaġatda saḳalında nençа tügü bar ese, har biri ança talġır jilyanla bolup, boyunuma çörgeledile. Em ahırında v̇a, bılay men tanımaġan bir janıv̇ar boldu da, ḳañña boyalıp, jubu tüklü, almostuça, uzun ḳıñır tırnaḳların etime çançıp, av̇uzunda eki getmeni bla v̇a boġurdaġımdan ḳısdı ... Ma ol keziv̇de elgenip uyanıp ḳaldım, – dep tarıġa edi.

Elni içinde bir ḳav̇umla: «Zaynafha iç av̇ruv̇ tiygendi», – dey edile. Kimle v̇a: «Ḳasbot kesin süydüreme dep, aman zatla aşatıp etgendi», – dey edile. Daġıda ḳalġanla v̇a: «Uġay, Zaynaf başha jaşnı süyedi, ol aña termilip, süymeklikden bolġandı», – dey edile.

Aliy haparnı bu jerine jetgeninde, jüregi örge kötürülüp ayta edi. Bir-bir sözleni, ol meni aḳılımı tolu añılay bolmazmı degença, artıḳ ayırıp ayta edi. Aliyni aythan haparlarından Zaynafnı körümü az eslenñeni üçün, men Aliyge aylanıp:

– Zaynafnı bet suratın maña suratlayalmazmısa? – degenimde:

– Da, kim bilsin, bir köreyim , – degen edi. Jerge ḳarap, igi kesek turup, sora başın kötürüp: – Zaynafnı suratın suratlaġan, meni kibik oḳuv̇u da az adamġa bek ḳıyındı, bolsada, meni kesimi zıbır sözlerim bla anı suratlayala esem, sen bir tıñıla, – dep başladı.

– Ösümü bek biyikden az alaşa bolur edi. Betine ḳarasañ, biyik alma terekni tüz töppesinde, bir-birde ençi bitgen ḳızıl boyav̇nu üsü bla az aḳ tırmıçıḳla barġança körüne bir almala boluv̇çudula, alaġa da uşay edi. Ḳannı bla sütnü birge ḳoşhança da körüne edi. Alay aġından ḳızılımı horlaydı der kibik edi. Eki ḳaşı, tav̇lula aytıv̇çuça, tamam aḳ ḳaġıtha ḳalam tarthança edile. Kirpikleri ḳarılġaçnı ḳanatın esiñe tüşüre edile. Eki közü v̇a - jetgen duġum. Burunçuġu tüz edi, alay ḳıyırçıġı az jütürekmi bolur edi ansı. Anı eki erini, ḳuruda külürge hazırlay turġança, adamġa süydümlü ḳaray edile. Men anı tanıġandan, ol duniyadan ketginçiññe, sarı buhar jav̇luġun başından hazna teşmegenley ketgendi. Toyġa çaḳırsala, anasını kümüş tüymesin bla ḳamarın salıv̇çu edi. Andan başha omaḳlıḳ bla küreşmev̇çü ḳız bolġandı.

Küz artında ḳoy ḳırḳıp boşaġandan sora, Ḳasbot Zaynafnı eltirge har zatın ḳuraġan edi. Safar da kesin ḳuraġan edi. Küz artı keçeleni birinde elni için ḳobuz uluġan tav̇uş alġan edi. Ḳars tav̇uşla elni ḳoy, elni allında ullu sarı ḳayalanı titiretip zıñırdata edile. Anda-mında ullu sarı ḳayalada tav̇lu ḳav̇alla tar-r-h dep atıla edile. Jañızda Safar bla anı jıyınından sora, alayġa barmaġan ḳalmaġan edi.

Ḳasbotnu keñ arbazında adamla jamerkaġa jıyılġan halḳġa uşay edile. Arbaznı ortasında toyda sen usta, men usta dep, jaşla, ḳızla uça edile. Toy tamata Omar, «tüz tepsev̇nü» soḳ dese, «tüz tepsev̇nü» soġa edile, «abezehni» ne «Aslanbiyni» tart dese da, alanı tarta edile. Toy tamatanı boluşluḳçusu, çertlev̇ük ḳazıḳnı alıp:

– İy, artha turuġuz, ḳolum meni uzun boluv̇çudu, jetse, ayıp etmegiz, – dep, toyġa basınñan sibirtgiv̇uat jaşlanı güren tartdıra edi. Mussa v̇a, ḳol jav̇luḳnu ḳıyırın tüyümçek etip, ol bolġan ḳolun örge kötürüp, «abezehhe» barġanlanı allarına barıp:

– Oy, Seyit miñ som berdi! – dep ḳıçıra edi. Dağıda, tepsep, tögerek aylanıp, başhasına barıp: – Oy, Hamit beş miñ som berdi! – dey aylana edi.

Uzun dariy jıyrıḳlı ḳıznı eteklerin jel etdirip kelgen jaşnı allına barıp, Seyit çorbat başına aylanıp, andan adamla içinden ḳarap turġan Osmañña:

– Ey, Osman, tutmaġıñ bardı! – dep ḳıçırdı.

Ol zamanda Osman da, adamladan alġa ayırılıp, Seyitge:

– Börküñü tut! – dep, başından üç bağır şaynı atadı.

Seyit da, biyağı jav̇luġun bulġay:

– Oy, Osman üç miñ som berdi! – dep ḳıçırıp, ḳobuzçuġa ahça jıya edi.

Keñ arbaznı ḳıyırı tav̇usulġan, sarġalġan ḳırtışda v̇a bir jıyın, jıyılıp, ḳıstav̇ tutuşuv̇nu bardıra edile.

Aladan da arlaḳġa atlap, bahça içinde ullu, uzun ḳuruḳnu başına tağılġan ḳozbörkge örlep, alırġa da bir ḳav̇um kamsık jaşla keziv̇-keziv̇ küreşe edile.

Uzeyir üç tutmaġa deri örley edi, alay andan arı ḳolundan kelmey, enişge ızına ḳaytadı. Arbaznı bir janını uzununa deri çapıraḳ-çapıraḳ jañnan otlada ḳara ḳazanla borḳuldap ḳaynaydıla. Şapa Aliy da, aġaçdan ḳıshıç işlep, ḳazanda, ḳaynap, başına kelgen etleni şorpaġa batdıradı. Ḳasbotnu üç üyün da tolturup, har adam, kesine köre, jerine olturup, ḳara goppanlanı tögerek aylandırıp, keziv̇-keziv̇ tarta edile. Törtünçü otov̇da Ḳasbot bla anı işin ḳuraġan bir ḳav̇umla kesleri ençi oltura edile. Ala ḳolan küyüznü üsünde ḳuv̇ jastıḳlaġa teren batıp oltura edile.

Ḳasbot, ortada olturup: «Barıġıznı da, bılayġa, meni ḳuv̇ançıma kelgenleni, sav̇luḳların tartama», – dep, bal ḳoşulġan ḳoñur sıradan tarta, erttegili tav̇lu jigitleni jırlarına tıñılay, ol jırla kesine etilgen sunñança, başın öhtem tuta edi.

Bişgen etleden ençi olturġanlaġa hant ḳañala bla etni sıylı jerleri kele edile. Ḳasbotnu oñ janında olturġan efendi erlay jav̇urunnu, etin üsünden sıdırıp, eki közün jandırıp, tögerek aylandırıp ḳaraydı.

– Efendi, jav̇urunda ne körese, ne aytadı? – dep sorġanda, efendi joyḳullanıp, Ḳasbotha ḳarap:

– Bu aythan kerti ese v̇a, bek ahşı belgile körgüztedi. Ḳasbotnu jaşav̇u, ḳurmaşça, aḳ çaḳġan terek kibik çaġa baradı deydi. Köremise bu tırmını? Ol malnı iyesini mülkün körgüztedi. Men jav̇uruñña köp ḳaraġanma, alay mından ariv̇ jav̇uruñña alıḳına köz açmaġanma, – dep, efendi Ḳasbotnu mahtay edi.

Ḳara, uzun saḳalın sılay:

– Efendi, ḳurmaşça, aḳ çaḳġan terekley çaġamamı deyse? Alan, ḳalay ariv̇ suratladıñ sen meni jaşav̇umu! – dep, Ḳasbot efendige jürek ırazılıġın bildire edi.

«Ḳalġanla da kelin ölmesin dey edile, kesi da men ölmeyim dey edi».

Ḳasbotlanı üyden başlap, toġuzunçu üyde başha jıyılıv̇ bar edi. Törtev̇len tar ot jaġanı tıpır taşlarına ḳaraşıp, teren saġışha ketgen edile. Bir birlerine ḳarap, daġıda biyaġı tıpır taşlaġa ḳaray edile. Ol formada köp saġış etgenden sora, onov̇laşhan edile. «Aman işni boljaldan alma, igi işni boljalġa salma», – dep burunñululadan ḳalıp söz bardı.

– Artha ḳoymay, busaġatdan alanı alların saḳlap, ala da alıp oramġa çıḳġanlay, çabıp, ḳıznı at boyununa alıp, ḳaçarġa kerekdi, – dep, bir birine tav̇kel etdire edile.

– Da, alay çapsaḳ, tüyeme dep kesin tüydürgenley bolup ḳalırbızmı? Andan ese, başha madar eterge kerekdi, – dep, birleri eslerin başha türlü eterge bura edi.

– Men bılay tap bolur dep umut eteme: kelinni üyden çıġarġan keziv̇de, men, atha minip, alanı atçıları sundurup kesimi, alayġa barsam, at boyunuma bermezlemi? Bermesele da, anı üçün bizge kişi işekli bolluḳ tüyüldü. At boyununa bermesele, arba başçıları Üsuf bolluḳdu, ol bizni aythanıbıznı eterikdi. Aña bir köz jetdirirge kerekdi. Biz çaphanlay, arbadan jıġılġan kibik etsin da ḳoysun. Ol zamanda atlanı jügenleri ḳolubuzġa bir jetse, alanı bizge etgenleri keslerini bolsun. Arba bla alıp ḳutulsaḳ, oġarı jol tüşgeñña deri arba

bla barırbız, andan arı v̇a atla bla keterbiz, – dep, törtev̇len da onov̇laşhan edile. Keslerini ol onov̇ların Zaynafha eşitdirgen edile.

Soltanbekni alaşa jerbaş üyünü içinde adamdan barmaḳ basar jeri joḳ edi. Zaynafha Ḳasbot alġan kiyimlerin kiyindire edile. Ḳatınla, bir birlerine ışanmay, tögeregine aylanıp, ginjiça kiyindirgen edile. Bolsada köz jilyamuḳları ullu aḳ dariyni oḳuna av̇ana etdi. Zaynafnı oḳa bla, dariy bla çörgesele da, anı jilyamuḳları ḳara av̇ bolup, alanı barını da üslerin jaba edi. Zaynafnı jüregi ḳara tüyümçek tüyülgendi. Ol tüyümçekni teşerik açhıç jalanda Safardı.

Ḳasbot alġan bıstırlanı Zaynafha kiydirgenden sora, ol ḳara kesev̇ley ḳaralġan edi. Anı kiyindirip boşarġa, Ḳasbotnu kiyev̇ nögerleri, orayda ayta, tapança ata, Soltanbekni tar arbazına jıyılġan edile. Tiyrede kamsık jaşla da, jolnu begitip, namıs dep, nögerge kelgen atlılanı tıyıp küreşe edile. Bolsada kiyev̇ nögerle, at oyun etdirip, arbazġa ıçhınıp, «oraydanı» ḳıstav̇ ayta edile. Birleri v̇a, ḳara, aḳtuyaḳ atnı eki janından da ḳamiçi bla tartıp, çıraḳġa urġan gebenekça, alaşa jerbaş üynü tar eşigine kesin ura edi.

– Oy, ḳonaḳ, sabır bol, bılay hını nek bolasa? – dep, adam allına tursa da: – Ket, bir janına tur! Atım suv̇sap bolġandı, – dey edi.

– Atıña da suv̇ kelir, kesiñe da ayaḳ çıġar, – dep, küçden-butdan tıyġan edile. Hant ḳañaġa tuz bla gırjın salıp, örebaş ḳoşunçuḳ bla, ḳaynap, örge sekire turġan bozanı çıġarġan edile.

Kiyev̇ nögerle, güren tohtap, kömügün da üfgüre, bozadan tarta edile.

Elni başı sırtdan ay da buġup ḳaraġan adamça ḳaray edi. Ne bolluḳ bolur degença, bar jarıġın da Soltanbekni arbazına çomart berip ḳaray edi. Tolġan aynı kümüş jarıġı julduzlanı da muthuz körgüzte edi. Safar da jıyını bla ayça marlap ḳaray edi. Zaynafnı üyden çıġarıp, arbaġa mindirir zamaññа, Safarnı jıyınından ekev̇len arbaçı Üsufha janlap körüne edile. Altın oḳa çaçaḳlı aḳ küpesni tübünde Zaynafnı, eki janından ekev̇len tutup, çıġarıp, arbaġa mindirgen edile. Kiyev̇ nögerle ol zamanda asırı ḳıçırġandan, juḳ eşitdirmey edile. Kiyev̇ nögerleni içinde, sürüşmey, ayaġını üsünde ḳatı turġan körünmey edi. Aslamısı biri birin ḳuçaḳlap, kişige tıñılamay, biri başından, biri ortasından oraydanı ayta edile.

Artıḳ ḳav̇ġa üçev̇len ete edile. Üçev̇lenden ortadaġını aḳ körpe tonuna kim ese da eslemey ḳushan edi da, endi arbazda jañı ḳav̇ġa çıḳġan edi. Ḳav̇ġaçı üçüsü da, sen

ḳushansa dep, birev̇leññe tartdıra edile. Kim andan söz ḳoşa, kim mından söz ḳoşa, ḳazıḳ, ḳama oynaġan tüyüş çıḳġan edi.

– Ur! Anaña er tuv̇ġan eseñ, urursa!..

– Jiberçi meni, men anı bir köreyim!..

– Olloh, ḳulaḳ janım!

– Ey-ey! Ḳamanı ḳoy!

– Tut, ḳarap turma da!

Bu tav̇uşla oraydanı orunun alġan edile.

– «Bizge bişgen aş», - dep, Safarnı jıyını, ḳıznı hazır arba bla alıp, köz körmegen ḳarañı özeññe dump bolġan edile. Atlı kiyev̇ nöger tar arbazda tögerek aylana edi.

– Alan, «ne barama, ne barama da, balta uzunluġu baralmayma», degenley, biz bılaydan nek çıḳmaybız? – dep ḳaraġanlarında, kelin da, arba da joḳ.

Hahay-tuhay boldula, alay ala taphan bolmadı.

Ḳısha, ḳuv̇ġun jetip, Ḳasbotha:

– Kelin da, arba da tas bolġandıla, – dep bildirgen edi.

Bal sıra başın urçuḳ başça aylandıra turġan Ḳasbot, anı eşitgende, kiyik sav̇ bolup:

– Ol degen nedi? Ol ḳallay sözdü?! Ḳısha, ḳıznı atasın, başına da nohta salıp, alıp keligiz! Ḳısha, tögerekge jayılıp, izlerge, at, adam ayamaġız! – dep, Ḳasbot jan-janın aşay edi.

Jarlı Soltanbekni, soyum malnı keltirgenley, keltirip, ḳarañı üyge athan edile, elni içinde tashaçıla jayılġan edile.

Taşha usta ḳart ḳatınla üçayaḳ hant ḳañalanı ortaġa salıp, tögerek güren tartıp, olturup, ḳıstav̇ taş sala edile. Kimi - nartüh bürtükle bla, kimi v̇a - aḳ tögerek taşçıḳla bla sala edile. Taşha ol usta, bu usta dep, ḳatınlanı çaḳırıp küreşe edile. Har biri kesine köre ayta edi. Bir ḳav̇umu: «Ma busaġat ḳolġa tüşedi. Ne ese da bir haparçı keledi. – E ḳız, köremise bu ḳuv̇ġun taşnı? Taşlanı üçev̇-törtev̇ ete kelip, bir jañız taş kesi ḳalsa, ma hapar keledi...» – dep, bir biri taşlarına ḳaray edile. Birsi ḳav̇umları v̇a:

– Taş aythan kerti ese, anı birgesine bu elden dağıda adamla bardıla. Kesleri da uzaķ jolovçu bolġandıla. Alay bir hapar eşitiledi. Hapar eki adamnı üsü bla beri alay jeterikdi, – dey edile.

Üçünçü ķavum a:

– Taş aythan kerti ese, birda ala bu tiyrege aylanmaydıla. Alanı jolları arı, ters janına aylanıpdı, – dey edile.

Ķasbot eki ķolun da sırtına jüklep, üyünü tübünde, eki erinin ķıstav ķımıldatıp, arı bla beri bara edi. Efendi da anı ızından ne eterge da bilmey aylana edi. Efendi ne ese da bir zat aytırġa tüp erinin ķımıldathanlay, Ķasbot, ķızıp, közüne-başına tebinñença:

– Men, ķurmaşça, aķ çaķġan terekley çaķmayma, sen ötürük aytasa ansı, men çirigen, pura tükgüçley, balçıķġa ava barama. Sen maña ķuruġan terekni çirigen çapıraķlarıça, ölüm balçığına bata barasa derge kerek ediñ! – dep, efendini avuzuna jutup ķoya edi. Eşikden adam kirse: «Ne hapar, ne eşitiledi? – dep, allına çaba edi. – Terk maña bir hapar bildirigiz. Meni içim ķara javlay janadı!» – dep, açıvlanıp, barmağın ķaba edi.

Keçeni bir zamanında kerti hapar kelgen edi. Ķız Safar bla ketgendi dey edile. Ķasbot, savlay tiyreni jıyıp: «Alanı maña taphañña müll bereme», – dep bildirgen edi. Efendi da: «Din tuthan insan alanı izlerge boluşur, ala dinden çıķġandıla, dinsizlege atalarıbız-analarıbız «La-ilaha-illal-lah» dep jürügen jerleribizni alanı ayaķ tüplerinde maltathandan ese, barıbız da bılayda ķırılıp ķalsaķ igidi!» – dep, uvaz bere edi.

Alay bla, ullu jıyın ķurap, Safarnı bla Zaynafnı izlevge kirgen edile.

Safar bla jıyını arba barġan jerge deri arba bla barġan edile. Andan arı va atla bla ullu, ķarañı ağaçnı içinde ķara dorbuñña kirip jaşay edile.

Bölek kün bla keçe izlep, alanı dorbunda tabıp, elge alıp kelgen edile.

Bitev elni jıyıp, Zaynafnı eşekge mindirip, Safarġa eşekni başından tutdurup, elni içinde aylandırırġa, elni başından ayağına deri aylandırġandan sora, elden ķıstarġa dep onov etgen edile. Olsağatdan, başına da jantav salıp, ullu ķara eşekni alayġa tartdıla. Ķaķġın-soķġun etip, Zaynafnı eşekni üsüne atdıla. Safarġa va:

– Sen eşekge jolnu körgüzt, – dep, eşekni başından tutdurdula.

Murat efendi, ullu tamağın keñña kerip:

– Kim eşekge minedi, kim a atha minedi! – dep ḳıçıra edi.

Jıyılıv̇ dep atasala da, jıyılġan a Ḳasbotnu ḳarsına ayaḳ bükgenle edile.

Oramnı arı-beri ötgenle v̇a, kimi başın bulġay, kimle v̇a tersine ḳarap oza edile.

Müyüşleden ḳaraġanlanı aslamısı v̇a: «Eh, zulmu!..» – dep, jumduruḳların kötürüp janıy edile.

Ol künden sora Zaynaf tas bolġan edi. Otuñña barġan jaşla keçiv̇de ölü bardı dep, elge hapar bergen edile. Zaynaf, açıv̇ başın esirtip, kesin, taşların bir birge ura, ḳara tolḳunları adamnı elgendirgen ullu suv̇ġa athan edi. Halḳġa ḳıçırıp aytmaġan ese da, Zaynaf kesini içinden: «Zulmu duniyaġa külkü bolġandan ese, janım-sanım da birgeley seni bolsun, ḳuturġan suv̇! Zulmu küydürgen sanlarım sende erkin solusunla. Ḳasbotdan ese, kesimi seni oġursuz taşlarıña bereme. Ma, men senime. Ne süyseñ da et, ḳoyunuña sekirgenme!» – dep, suv̇ jaġada biyik taşdan öhtem sekirip, kömüklü tolḳuñña taşayġan edi...

Zaynafnı ölügün ḳabırlaġa salırġa efendi ḳabıl körmegen edi.

Anı juv̇uḳları, eltip, ol sen körgen ḳaraköken çırpını içinde jerge salġan edile.

Safar da, Zaynaf tas bolġan keçe, tutulup turġan jerinden ḳaçıp, tas bolup ketgen edi.

Ḳasbot: «Kölümü keñdirdim», – dep ḳuv̇ana edi. Alay Safarnı ḳaçıp ḳutulġanı esine tüşse v̇a, bek mudah bola edi. Kesi kesine: «Oho, ol da kesin öltürgen bolur», – dep köl etdire edi. Soltanbekni v̇a kesine, ölgünçüñne deri, boljal bla ḳulġa alġan edi. Alay bla, talay künle ozġan edile.

Bir ḳarañı keçe Ḳasbotnu haljarına bir jalan adamnı ḳareldisi taşayġan edi. Ol keçeni erttenliginde v̇a elge: «Ḳasbotnu bla efendini bügeçe kim ese da ḳama bla öltürüp ketgendi», – dep hapar jayılġan edi.

Kim ol öltürgendi, kim a bu öltürgendi dey edile. Em ahırında v̇a ol iñirde Safarnı elden uzaḳ bolmaġanlay körgen adamla hapar aythan edile. Barı da ol Safarnı ḳoludu dep tohtaşdırġan edile.

Elni içinde adam ḳalmaġança etip, Ḳasbotnu jıyını Safarnı izlev̇ge kirgen edile. Talay künleni izlegenden sora, bir uzaḳ elni bayları anı, tutup, Ḳasbotnu jıyınına bergen edile.

Jüz ḳıçırımnı, eki ḳolun artına baylap, ḳara jayav̇ etip kelgen edile. Ḳasbotnu jıyını jıyılıp, efendi da kitabına ḳarap, Safarnı ullu suv̇nu boyununda taşla bla tüyüp öltürürge onov̇ etgen edile.

Andan beri köp jılla ketgendile, alay, ol kün esime tüşse, ḳan emgen itleni ayaḳları jetgen jerni da janñan otda küydüreyim dep, ḳanım ḳaynap, orununda tohtamaydı. Talay künleni artına baylanıp turġan ḳolla, köbüp, tuluḳla bolġan edile.

Safar taşlı suv̇ boyununda aslançа süyele edi.

Anı betine ḳarasañ, çabıp, ḳuçaḳlap, anı orununa zulmuçunu kir ḳoluna kesimi bereyim deriñ kele edi. Ullubıdır maḳala, Safarnı araġa alıp, şeriat südnü tolturурġa, ḳollarına tögerek taşlanı alıp, güren tohtaġan edile. Jan-janından tögerek taşla Safarġa jav̇un jav̇ġança jav̇ġanlarında, sabiyle oḳuna, ḳıçırıḳ etip, artha ḳaçhan edile. Köznü ḳaġıp ḳaraġınçıñña, taşlanı içinde körünmey başlaġan edi. Bolsada Safarda junçuv̇ joḳ edi.

– Menden tögülgen ḳannı har tamıçısı sayın bir çelek ḳan alınır. Zulmu duniyanı tübünden çirigen çıpınları, ḳanbıdır itleri, maña kölügüznü keñdirire küreşgenlikge, aldanñan etesiz. Halḳ bla oynamaġız, ḳan bıdırlarıġıznı buzarla! – dep, öhtem ḳıçıra edi. Safarnı art sözü bu edi:

– Zulmu tayaḳlanı tübünde buyuġup ösgen jarlı halḳ, ḳan emgen jut gubuladan biz köpbüz, alanı birden alıp, urup, jerni başından urhodukların ḳoymay ḳurutayıḳ!

– Jaşasın erkinlik! Meni ölügümü Zaynafnı ḳatında salıġız, meni süygenle, sizden tilegenim oldu, – dep ḳıçırıp, jan alġan edi.

Safarnı üsüne adamnı biyikligi çaḳlı bir taş ḳalanñan edi. Andan beri ol suv̇nu boyununa ḳarasam, ketgen duniyaġa em anı iyelerine jüregim ḳaynaġandan-ḳaynay baradı. Zaynafnı ḳatında Safarnı da basdırġan edik. Ma ol sen körgen eki ḳabır Zaynaf bla Safarnı ḳabırlarıdıla.

Oktyabr Revolütsiya, çirigen duniya bla birge anı çirik tükgüçlerin, ömürde ḳaytmazça, biyik jardan ḳuyġandan sora, eki jigitge da ol sen körgen eki sın taşnı salġanbız».

2. 1. 5. Ozdula Zamanla

I

İñirlikde, örten tüşgença, köknü oġarı janı jañnan otha uşay edi. Keçesinde bulutla biraz tıñısız körüne edile. Ḳoy Jolla da künnü közü tüş zamañña kelip ḳarav̇çu janına aylanıp edile. Kün çıḳġan janından julduzçuḳnu, uzun ḳuyruġun süyrep, kün bathan janına muştuhul bolup taşayġanın körgenimde, «Uçhan julduzlaġa ḳaraġannı jaşav̇u ḳısha boladı», – dep, ḳart ınnanı ḳuruda ḳatlap aytıv̇çu sözleri esime tüşgen edile.

Kirden ḳara meltege uşaġan uzun ḳaptalını etekleri jerge sürkele, ḳap-ḳara ḳoynu jününden etilgen jav̇luġun beline çörgep, ḳara gülmendini çoh etip, anasını zamanından eki ḳulaḳlı ḳara kübürde saḳlanñan botanı başına ḳısıp, allına da ḳıñırıraḳ turup aylanıv̇çu, bizni ḳart ınnanı betine ḳarasam, eski duniyanı açıv̇ tayaḳları keslerini muhurların tırmı basıp ḳoyġanları körünedi.

Anı beti ne suv̇u, neda topuraġı bolmaġan, ḳuruġan zıġırda ösgen, anasından soḳur tuv̇ġan ḳayın terekni, ḳaynap, beri çıḳġan boḳuruna uşay edi. Anı eki ḳoluna ḳarasañ, süyseñ-süymeseñ da, esiñe sanḳılçaḳnı çüyre aylandırıp ḳarasañ körünñen tırmılaġa uşay edile.

Innanı üy allında tırhıkga olturġanında körseñ, zulmu duniyanı uv̇ları ḳuv̇urġan sanları-aġaç talalanı talap kelgen suv̇, keltire kelip, erikgenden sora, çıġarıp, bir janına athan kıldını, ḳuturġan suv̇nu oġursuz taşları tüyüp, ırmah etgen sanlarına uşay edi. Ala barı da ne suv̇ tamıçı, neda kün közü, neda topuraḳnı emda künnü kesine alırġa küreşe ösgen, gıppa ḳuv̇urulġan faḳır terekge, ınnanı alışınmay uşaġanına şaġatlıḳ ete edile.

Har zamanda da ınnaġa ḳarasam, anı ömürü mañılayına jazılġança körüne edi. Ulanlarından tuv̇ġan sabiyleni tögeregine jıyıp, har iñir sayın, üy allında tırhıkga olturup, hapar aytıv̇çu edi. Jaşından tuv̇ġan Mammaçıḳ, ḳara közçüklerin uzun ḳara kirpiklerini tübünden ınnaġa jandırıp, kindik başından enişge ötmegen ḳolan basma kölekçigi bla, burunçuġun, terk-terk tarta, jeñ allına sürte, alışınmay sıgıñña uşaġan arpa gırjınçıḳnı ḳıyırından süt tişleri bla kemire, ḳart ınnakanı haparlarına tıñılap turuv̇çu edi. Ḳart ınnanı haparları köp em türlü boluv̇çu edile.

Ma ınnanı Mammaçıḳ: «Innaka, aytçı», – dep tilev̇çü haparı.

«Jaşım, seni atañ Loḳmannı beşikde zamanı edi. Ol zamanda el biyibizge sav̇ el oraḳ oruv̇çu edik. Uv̇aḳ sabiyli tişirıv̇la, kimin ḳoyunlarına, kimin da beşik bla arḳalarına kötürüp, eki-üç ḳıçırımġa barıv̇çu edik. İşni kezv̇ünde jilyaġan sabiylege jukka salırġa

birda erkin etmev̇çü edi. Men da har zamanda Loḳmannı, arḳama kötürüp, arı da, beri da eltiv̇çü edim.

Bir ḳızıv̇ kün, jerde çöp başı ḳımıldamay edi, suv̇ boyununda ḳıstav̇ barġan suv̇lanı ḳaynatıp ḳoyadı der ediñ. Ḳaymaġı, sarġalıp, başına kelip turuv̇çu tögerek kölnü içinden, baş toḳmaḳların ḳaratıp, tohtamay zikirni basıp turuv̇çu talġır-ḳolan maḳala da tılpıv̇suz bolġan edile. Jayabut señirçkele, ḳıñır butların süyrey, bir çöpden birine sekire, ḳıstav̇ jırlay edile. Aladan başha jerni üsünde jan jürümegen sunar ediñ. Alay sanlap birden baġırbaş urġuy, zız-zız-z dep, ḳabama hazır bol degençа, zuv̇uldap, ḳulaḳ janıñ bla ötüp kete edi.

Loḳmannı beşigini ḳatında ülöḳu terekge ḳonup, maña jarsıġança ḳarap turġan ḳara dorbunḳulnu körgenimde: «İgisaġan, kesi başına anıça erkin bolur edi!» – dey edim. Çırt madarıbız tav̇usulup, ne bolsa da bolsun, sabiyle ḳırılıp ḳaladıla, alaġa bir madar eteyik dep, gıstıladan künnü közü jetmezça av̇mala eterge küreşe turġanıbızlay: «Keledile! Keledile! Çaçılıġız!» – dep, ḳorḳunç tav̇uşla çıḳġan edile. Meni esimde jalanda Loḳman edi. Birsi nögerlerim tohtaġanda da, men, tohtamay, gıstılanı beşikni tögeregine taşıy edim.

– Nek işlemey turasız? – dep ḳıçırıḳnı eşitgenimde, başımı örge kötürüp, men da arı ḳaraġanım - ḳara buhar börkü, aḳ çepkeni, kümüş hazırları, altın suv̇ içirilgen ḳaması, bel bav̇u, ḳara ḳav̇raḳdan ḳaptalı, ḳara ḳaşha aḳtuyaḳ atda, altın at kerekni üsünde, jipi içinde çirigen badırġa uşaġan bir ullubıdır, bet suratına ḳarasañ a, ḳara mıyıḳları örge-örge aylanıp, eki közü ḳuturġan itni közleriça ḳızarıp, beri çıġıp, maña ḳaraġanı bolġan edi.

– Ey, ḳatın, saña başha, kesiñe ençi söleşirgemi kerekdi? Öteneni saḳlaġan maskeça, beşikni saḳlarġamı kelgense, oġese işlergemi kelgense? – dep, ḳuturġan közlerin maña jandırġan edi.

Alay-alay köp kere da ḳatlap-ḳatlap aythan edi. Bir da tözalmay:

– Seni adam ḳanından toymaġan jüregiñi, arbadan ketgen harbızça, eki jarırġa kelgenme. Ne eterik eseñ da, et, atañ murdar Ḳasbotnu aman közüne joluġayım, – degen edim.

– Aha! Eşitdigizmi, anı maña aythan sözlerin? Ol kimni ḳatınıdı? Terk aytıġız, men tözalmayma, – dep, tişirıv̇lanı ḳamiçi bla közlerine-başlarına tebine edi.

– Ol a duppurda Ḳaysınnı ḳatınıdı, – dep bir av̇az ḳıçırġan edi.

– A-a-a. Da ol a kişisini ülgüsün ete köreme da, anı kişisi bügün kişile işlegen jerde bizge, biylege, ḳajav̇ bunt çıġarġandı. Bizni, biyleni, sizge, sizni kesigiz üçün dep Allah jarathandı. Sizni v̇a toyġanlarıġız anı bilmey, Ḳaysın kibik itle ne umut etedile? Men alaġa eterimi körürsüz. Siz bılayda bunt ete uşaysız? Sizni ḳanbıdır küçüklerigizden ese, meni bir gıstım igi bolġanın bilmeymisiz? Nek çaçasız meni mülkümü? – dep, atın ḳamiçi bla tartıp, üsübüzge urup, at ayaḳ tübünde maltap, ḳamiçi bla tüygen edi.

Bizni ḳoy, beşikde sabiyleni üsü bla atın arı bla beri sekirte edi. Hamidlanı Azretni ḳaşında bla köz janında tamġala ol kün tüşgendile. Ol kün ol, gitçe jaşçıḳ bolup, beşikde edi.

Mammaçıḳ, eki közçügün jandırıp:

– Inna, bizni ataka v̇a ol kün sav̇ ḳalay ḳalġandı? – dep sorġan edi.

– Ol atın bizge burġanlay oḳuna, men, çabıp, beşikge bav̇urlanñan edim da, kesimi tüygen bolmasa, beşikge juġu da jetmey edi. Jaşım, seni atañ üçün maña köp tayaḳla tiygendile. Ol kün keçe ortaġa deri tohtamay işletgen edile.

Ekinçi kün er kişi, tişirıv̇, ullu em gitçe bolup, elni içinde jan ḳoymay, orta mejgitge jıyġan edile. Alayġa jıyılġan halḳġa ḳarasañ, ḳara çav̇ka olturġança, jerni başın ḳaraltıp edile.

Alanı içinde sanlap birden sora, ḳaşı-başı ışarġan adam körünmeydi. Barını da betlerine buşuv̇ av̇u jabılġança körüne edile.

Bir zamanda halḳ gur dep örge ḳophan edi. Mejgitden bizni at ayaḳları bla maltaġan murdar biy bla efendi çıḳġan edile. Alanı körgen bla jıyılġanlanı içinde közleri-ḳaşları ışarġanla alaġa juv̇uḳ janlaġan edile. Alanı eki ḳav̇umunu da bir birleri bla salamlaşhanların körgeñﬁe, alanı bir birden uzaḳ bolmaġanların bilirge ḳıyın tüyül edi. Söznü efendi kesine alġan edi.

– Bılayġa jıyılġan din ahluları, bizni sıylı dinibizni bizni boyunubuzġa borç etgenine köre, men diññe buzuḳ etgen adamlanı şeriatda bolġança juv̇apha tartdırtırġa borçluma. Sizni barıġızġa da belgilidi: ḳulnu, biyni da ullu Allah kesi jarathandı. Alay ala biri biri üçün jaratılġandıla. Ḳulla keslerini biylerine tüz ḳulluḳ eterge kerekdile, biyle da keslerini ḳulların süygenleriça jürütürge erkindile. Ḳuranda jazılġanı da alaydı. Aña boyun salmaġan Allahha boyun salmaydı. Men anı aythanım anı üçündü. Tünene bir ḳav̇um adam bizni süygen biyibizge çaphandıla, ala aña çapmaġandıla, bizni dinibizge çaphandıla.

Men bılaydan ḳarap köreme, siz alanı kimle bolġanların bilirge aşıġasız, men bileme, allay aman adamlaġa jüregim meni oḳuna ḳızadı, – dep, Mırtaz efendi, bir közün ḳısa, birin a açа, mor halatı, ḳızıl persi bla, uzun ḳara saḳalın eki ḳolu bla teñ sılay, bir arada v̇a, allında Ḳurannı ḳaġıtların arı-beri av̇dura, ḳatında ullubıdırlaġa ḳarap, ma, köremisiz siz, men kimleni sabanların tav̇uḳladan saḳlayma degença, joyḳullanıp söleşe edi. – Biz, şeriat südüsü, ḳarap, işni süzüp, diññe ḳajav̇ barġanları üçün, Atkeslanı Ḳaysınnı em anı ḳatını Zulihatnı arada nıġışda ḳara taşha teşik etip taġarġa, bitev̇ el bılaydan barıp, alaġa üslerine tükürmeklik bla nalat berirge dep, onov̇ etgenbiz, – degeni efendini ḳulaġıma jetgen zamanda, nemi da bilmey ḳalġan edim. Bitev̇ jıyılġan halḳ bizni diññe ullu hata etgen sunñan edile. Alayda jıyılġan halḳnı ḳoy, biz kesibiz oḳuna ne eterge bilmey ḳalġan edik.

Ḳart ınna haparını bılayına jetgende, jilyamuḳları, jav̇un tamıçılarıça, töñerep-töñerep bara edile.

– Alaydan bizni eltip, ḳara taşnı eki janına ekibizni taḳġan edile. Halḳnı allında efendi ḳan emgen gubu bla murdar biy, kelip, bizge nalat bere edile. Halḳ bizge ḳarasa, biz, hatabız da bolmay, uyalıp, jerge ḳaray edik. Üç kün bla üç keçeni boşlamay turġan edile. Eştada, ol künlede biz ekibiz da jartı küygen kesev̇ başlaġa uşay bolur edik.

Ma, jaşım, biz alay jaşap kelgenbiz. Biz duniyaġa alay tuv̇ġanbız, alay jaşaġanbız, duniyadan da alay ketgenbiz», – dey, zulmuluḳ duniyaġa ahır salġan duniya çıġarmı dep, ḳuruda ḳurç buġov̇lanı, uv̇atıp, jerge atıp, erkin bolup, buġov̇ üyütgen ḳart ḳanatların hav̇ada keñ kerip, toyġunçuñña deri hav̇adan urtlarġa termilgenin bildire, haparın boşav̇çu edi.

II

Ozdula künle, ozdula keçele, ozdula jılla, ozdula zamanla, sarḳdıla suv̇la, köp kere ḳışla kelip, suv̇uḳları bla küydürüp ketdile.

Meni ḳart ınnam jaşav̇çu alaşa salambaş üyçük da, tozurap, bir janına ḳıñır boldu. Em ahırında v̇a ḳart ınnanı alaşa salambaş üyçügün ḳuturup kelgen ırhı murdoru bla alıp ketgen edi.

Bügeçe kökde julduzçuḳla da biri andan, biri mından ḳaray edile. Senden ese, men ariv̇ jıltırayma, meni jarıġım uzaḳġa baradı dep dav̇laşhança, bügün artıḳ bek jıltıray edile. Alanı alay ḳuv̇ançlı körgenimde, ḳart ınnamı başha sözleri da esime tüşedile.

«Kökde har adamnı bir julduzu boladı», – dev̇çüsü esime tüşüp, ışara: «Meni julduzum ḳayda bolur?» – dep, ḳaray edim.

Innanı jaşından tuv̇ġan Mammaçıḳ:

– Inna, gitçe sabiyleni v̇a julduzları barmıdı? – dep sorsa:

– Har adamnı julduzu kesi bla birge jaratıladı. Ma, köremise, jaşım, ol ullu ḳızıl julduz seni julduzuñdu, – dey, zıbır ḳolları bla başçığın sılay, uppa eter edi.

– Inna, kökde ne zatla jaşaydıla? – dep Mammaçıḳ sorsa, ḳart ınna, kökge ḳaray:

– Jaşım, kökde ḳanatlıla uçadıla, jerde v̇a adamla jürüydüle, – der edi.

Innanı bu sözleni aythan zamanda eki erinine ḳarasañ, ol kökde uçhan ḳanatlılaça, hav̇ada erkin uçhandan nasıplı duniya başında kim bolur dep suḳlanñança, termilip aythanı bilinedi. Çuv̇aḳ keçelede eşikge çığıp, kökge ḳarasam, ḳuruda ınna közüme körüne turadı, anı bla birça burun çirik duniya da közüme av̇anaça körünedi.

Tünene iñirlikde keçe erttenlikge igi küññe ḳaratırġa umut etdirmey edi. Erttenligi muthuz bolsa da, kün tüşge kökde bulut körünmey, künnü közü kesi kökde erkin ḳalıp ḳaray edi. Bıllay künlede bizni omaḳ terek bahçala kimni da keslerine çaḳıradıla.

Men da bügün, soluġan künümde, erkin, salḳın, kök ḳatapa tübünde jayılġan jerge solurġa tansıḳlap barġan edim.

Terek bahçanı töben janından, türlü-türlü terekle bla jasalġan, tüz jolçuḳnu örge, jel urġan janına aylanñan edim. Radio da: «Tıñılaġız! Tıñılaġız! Söleşedi Nalçik!» – dep, önü da ḳarılıp, ḳıçıra edi. Allımda men barġan jolnu, bir hansdan birine ḳona aylanñan ḳolan gebenekleni tutarġa küreşe, eki jaşçıḳ bara edi. Jaşçıḳlanı uzunluḳların birge teñleşdirseñ, biri birinden az eslirek edi. Abadanıraḳnı maşina ḳıptı bla ḳırḳılġan çaçına künnü ḳızıl tayaḳları tiygende, altın betli jıltıray edi. Közlerin ḳaḳsa, uzun ḳara kirpikleri közçüklerin bitev̇ jabıp ḳoya edi. Jaşçıḳġa ḳara şinlidi, aḳ şinlidi derge da bilmeyme, eştada, ortalıḳ bolur edi.

Abadanıraḳnı aḳ kölekçigi, kök könçegi üsünde, könçekçigini bav̇çuḳları eki inbaşı bla av̇up, allında, könçekge tüyrele edile. Boyununda ḳızıl boyunçaḳ ḳızara edi. Bet ḳanına ḳarasañ da, ağın ḳızıldımı horlay bolur derça edi. Gitçerekçigi v̇a tolu betli, toḳ em dum ḳara közlü, eki ḳaşçığı-türlenmey, ḳarılġaçnı ḳanatı, terk sözlüçük edi. Kesi da, har atlaġanı sayın, boyununda kün tayaḳlay jıltıraġan ḳızıl galstukga ḳaray edi. Bizni gitçe

jigitçik Lenin atlı otryadda ülgülü bolġanı üçün, anı otryadnı biteẇ jıyılıẇunda ķıp-ķızıl ķızıl galstuk bla saẇġalaġan edile da, ol aña terk-terk andan ķaray edi.

Zaẇuķ zamannı zaẇuķlu balaları etgen uşaķġa tıñılay, ala artha, maña ķarasala, kesimi juķ eşitmegença sundura, men da alanı ızlarından şoş-şoş atlay barġan edim.

Kökde samolötla duẇuldaġanda, eşitilmey, ıçhınñan söz ķalġan ese da, kim bilsin, alay ķalġanı bar ese, oķusala, ma bu söz ıçhınñandı desinle da, kesleri jazsınla. Men eşitgen sözle ẇa - ma, sen da oķu:

– Ala, sen körgenmise jöge terekleni çaķġanların, alanı jassı çapıraķların, jelde tögerek aylana, tüplerine aķġanların?

– Körgenme. Ķalay ariẇdu anı iyisi! Bolsada, sen anı nesin aytasa, men bileme başha jomaķlıķnı. Bılaġa jetgen joķdu zat, bilirge süyseñ, SSSR–ni ķuşları dep atalġandı alaġa at. Bizni ķuşlanı ķanat taẇuşları duşmannı tartıp aladı janın, başından enişge iyse jelin, buzlatıp ķoyadı ķanlını sanın.

– Men saña başha sorayım: sen ķırtçıġanı çıpçıķnı ızından ķuẇġanın, ķuẇup jetip, ırbıñña tıyıp, ķanatların kere, anı boyunun buẇġanın körgenmise?

– Bizni ķuşla kökde, jerde da ķırtçıġaça oynaydıla. Ala ullu közlerin jandırsala, duşman, tap, körde bolsa da, tabılır. Duşman bizni çekge kirse, ķuşlarıbız, tartıp, janın alırla, duşman boyun salmay, ķımıldayma dese, ala sanına ömürde ketmez jara salırla. Ķurç ķuşla haẇada ķalķıp jüzerle, ala ķanatların kerip ursala, ķanlını tamırın jigi bla üzerle. Bizni ķuşla öşün bursala, - ķanlı ölüp ķaladı. Duniyada bizni ķuşlarıbıznı küçü jetmez jer joķdu. Alaġa öşün burluķ kelsin, kim ese da, tuẇġan ese anasına er! – dep, maķamın örge kötürüp, abadan jigit jigitli sözlerin boşaġan edi.

Gitçe jigitçik, nögerini alay usta hapar ayta bilgenine suķlanıp, ne aytayım aña juẇapha dep, sözle izlegença, tögeregine ķaray başlaġan edi.

– Bizni ķurç üyleni kim da körgendi. Sen da, men da tanıybız. Ma köremise ol barġanlanı? Sanların alay ariẇ kerip jürügenleni? Tanklarıbız, buzlu taẇlanı tüplerinde, talġır jumaruķlay ķanķılday, ne küçlünü da mıçıtmay üzedile. Jerde uġay, tap, suẇda da suẇ çabaķlay jüzedile. Ala mamırlıķ özenleni ķatı saķlaydıla, ışanmay. Duşman tişlerin ķısadı, barmaġın ķabadı, janı ķurup, es alalmay, andan arı küçü ķarımay. Tank kesinden küçlünü tanımaġan allay maşinadı. Anasından tuẇġan kününden beri ol, boluş maña dep, kişige jalınmaġandı.

Abadanıraḳ, gitçerekni av̇uzuna çabıp:

– Joḳdu bu eki küçden ḳarıv̇lu, ḳaraçı, biyaġı uçup baradı, bulutlaġa kömüle, dav̇urlu! Köremise anı barıv̇un, sekire, ḳoylanı da ürkütmegen, ayırıḳuyruḳ, tohtamay gaz kekire, – dep, kökge ḳarap, aeroplanlanı satır bolup barġanlarına suḳlanıp ḳaray edi.

Gitçerekçik, abadanıraḳnı ḳayrı ḳaraġanın bilmegença etip:

– Ala, sen ḳayrı ḳarap turasa?

– Tohta-tohta, ḳarama ḳoyçu.

– Ḳara, alanı seyirlik sunasa sen.

– Köremise terekleni çalıp kelgenni, ma, endi suv̇ġa taşayıp baradı. Ḳara! Köremise suv̇nu eki bölgenni? Ma endi suv̇dan çıġıp baradı! Kesini v̇a ḳuruda jerge bav̇urlanıpdı jürüv̇ü, allına tüşgen uv̇alıp ḳaladı. Anı tobuḳ tübünden kişi sav̇lay ıçhınmaġandı.

Hasan kölnü üsünden küreşiv̇de bir tanknı haparın ayta edile. Sermeşiv̇de duşmanlanı maltav̇un seyirlik ayta edile.

Meni eki nögerim, terek bahçanı oġarı janına çıġıp, kök ḳatapadan jasalġan töbede, tulparlaça süyelip, ekisi da ḳolların künnü ḳızıv̇ tiygen tayaḳlarından közlerin ḳoruv̇larça tutup, bir janına ḳaray edile.

Anda, ala ḳaraġan uzaḳ özende, tanklaġa üyreññen ulanlanı tüplerinde ḳurç atlarını «kişnegenlerine» tıñılay, biri birin osal körgen sunup: «Körmeyse alanı!» – dep, ekisi da bir birge tiyip, körgüztürge küreşe edile.

Ol keziv̇ge tankla, özenni buḳuġa aldırıp, ḳayda gumhotları körüne, ḳayda v̇a art janları körüne, köz jeterden taşayġan edile.

2. 1. 6. Eki Ḳareldi

Üşügen jilyannı ḳoyunuña salıp jılıtsañ - ḳaphan eter.

Halḳ sözü

1919 jılnı küz artı kününü iñirliginde, ḳara bulutla juḳlarġa biyik tav̇laġa ketgen keziv̇de, sol janında, sabır suv̇çuḳ sarḳġan ḳaphaḳçıḳnı tübünde, iniçke jol ıznı eki ḳareldi – biri alġaraḳ, birsi da artharaḳ keledile.

Artda kelgen alda kelgeññe:

– Jırla, jırla! Sen jırlamasañ, kim jırlar!..

Aldaġı, artına da ḳaramay:

– Kerti aytasa, men jırlamasam, kim jırlar!..

Artdaġı:

– Da ölür künü közüne körünñen jırlaġanmı etiv̇çüdü?..

Aldaġı:

– Ölüm köp türlü boladı, meniki kibik ölüm kelgende v̇a, sen da jırlar ediñ...

Artdaġı:

– Sora saña birsileden başha ölümmü kelgendi? Men, çuburnu jelkeñden tirep, bir söleşdireyim da, jırıñı bölmeseñ, köreyim... Sen maña açıv̇ eteme dep jırlay bolursa. «Açıv̇lu – janşar, aç a aşar», – dep söz bardı. Hayda mur-murnu ḳoy da, terk atla alġa!

Aldaġı:

– Meni ḳolumdan nença adam ölgendi, sen alanı sanın bilmeyse!.. Meni ḳara ḳamam nença sabiyni öksüz ḳoyġanın sen bilemise? Meni ḳara ḳamam, jaşav̇ izlep, hav̇aġa uçhan nença jaş ḳanatnı ḳırḳġanın sen bilmeyse. Sen bügün meni öltürese da, alanı, meni da günahıbıznı sen kesiñe alasa, ma men a anı üçün jırlayma.

Artdaġı:

– Seni murdar ḳanıña boyalġandan ese, ne kirli zatha boyalġan da igidi... Men uşkok athan kibik eterme, sen a, jıġıl da, men ketgenden sora, közleriñ ḳayrı ḳarasala, arı ket, aman jolġa bar...

Ol ekev̇len, uşaḳlarını ol jerine jeterge, sarı jarçıḳnı tübüne keldile. Uşkok atıldı. Aldaġı av̇du. «Ket, aman saġatlı bol!» – dep, ḳalġan ızına ketdi. Bir kesek zaman ozġandan sora, jıġılġan başın kötürdü, saḳ ḳaradı da, tört ḳıñır bolup, suv̇ ızġa taşaydı. Çaba da tohtay, tögeregine ḳaray, av̇anaça körüne, taşaydı da ketdi.

Men jerde jaşaġanlı, bılaynı busaġatdan tav̇uşsuz körmegenme, töp-tögerekde, özgeni ḳoy, çöp baş da ḳımılday bolmaz! Allay tav̇uşsuz keçeni jalanda keçe uçhan ḳara ḳuzġunnu kün bathan janında sanlap bir arada bir ḳıçırġanı bla meni ayaḳ tav̇uşumdan sora juḳ buzmaydı. Ḳışnı suv̇uġu ketginçi, bir juḳlap ḳalayıḳ degença, narat, nazı terekle da baş

enişge aylanıp, teke ķalķıv̇ etedile. Kökde anda-mında julduzlanı ortalarında bulutla tırmı süzülgenleri sebepli, kök, bir da alışınmay, jıltırav̇uķ mermer taşha uşaydı.

Kökde ay körünmeydi, julduzla kesleri andamında jıltıraydıla. Körgenime seyirsine, enişge ķaytıp keleme, menden arlaķda ekev̇len baradıla.

– Anı ol tıñılı etdi. Endi ol sabiyleni öksüz etmez.

– Ölgenni tatıv̇un ol da bir körsün. Suv̇ orununa ķan emgen jilyan kereklisin aldı, – dep, baradıla.

Alanı sözlerine köre, ala da ol ekev̇lenni marlap kelgendile. Uşkok atılıp, aldağı av̇ġandan sora, buyruķ «toldu» dep iynanıp ketgeññe uşaşlı baradıla.

Endi töbentin muştuhul ķaķġan saķ jelçik tınçlıķnı buzadı. İñirlik jelçik açı suv̇uķçuğu bla ķaķġanı sayın, tereklede artha ķalġan sarı çapıraķla, tuv̇ġan butaķlarından üzülüp, hav̇ada tögerek aylana, jerge tüşedile, sora, töñerey-töñerey, bir birni ķuv̇a, jelden ķaçadıla. «Şaytan jelçik» urġan jerge jetgen çapıraķla v̇a, urçuķça burulup, örge, kökge ketip, ızlarına da ol formada ķaytadıla.

Şaharnı içinde tınçayġan adam hazna körünmeydi. Erttenden iñirge, iñirden ertteññe deriçi da, şaharnı oramlarında at ayaķ tav̇uşla bir da tohtamaydıla. Asker başçını atı oramda, uçhan çıpçıķdan ürküp, bir janına sekirse, anı ķurç nalları, taşha tiyip, ot çağadıla. At ayaķ tav̇uşla, bazıķ maķamlı askerçileni jırları birge ķoşulup, hav̇ağa çaçılsala, adamnı erikdirmey, kesine suķlanç tıñılatadıla. Bu askerçile, tış körümdüleri junçuġañña uşasala da, jırları v̇a bılada küçnü mardadan tışında ullu bolġanın körgüztedile. Şahardan jüz ķıçırımda v̇a tohtamaġan uruş baradı. Ol atlı askerle arı baradıla. Şahardan aķlanı ķıstaġanlı, bügün tamam tört kün boladı. Aķla, ķuşdan ķaçhan tav̇uķlaça, artlarına ķaramay ķaçadıla.

Ķızıl partizan otryadla da ķaçhan duşmannı, tohtav̇suz, ızından süredile. Mıllıkga jıyılġan ķarġala kibik, aķla bir özeññe ķalın oltura baradıla. Ala bar küçlerin da bılayġa jıyıp, artha aylanıp süyelirge küreşedile.

Aķla kesleri tohtaġan jerlede ķollarına tüşgen partizannı asmaķġa asadıla. Ol keslerini ķalın olturġan jerlerinde v̇a asmaķçıları keçe-kün da tohtamay «işleydile». Asmaķçılanı tamatası, malla içinde soyum izlegença, jarlı ellileni içinde asmaķ eterik adamların izleydi.

Halḳ bir-birde alay ayta edi:

– Hajibekir közüñe ḳarasa, ne bek ullu ultha ber, neda janıñ duniyadan ketdi. Südü da ol, asmaḳçı da ol kesidi.

Erttenlikde özenleni tumanla ḳatı basıpdıla. Köznü közge ursañ da körmezse. Jañı tüşgen ḳarnı üsünde birda ḳara tamġa körünmeydi. Alay arbala jürügen iniçke jolnu üsünde, ḳarla erip çıḳġan tılpıv̇la ḳarañı tumañña ḳoşuladıla. Ḳışnı suv̇uġunu ketgenine şurgulanñan çıpçıḳla da jolnu üsüne gumuljuklaça basınıpdıla. Arbaçıḳnı maşogundan aḳġan mirzev̇ bürtüknü aladan biri tapsa, erlay ḳabıp uçadı, anı körsele v̇a, barı da anı ızından ḳuv̇adıla. Bu özende aladan sora kişi körünmeydi....

Bir da esde bolmay turġanlay, ḳaydan ese da bir tav̇uşla çıḳdıla. İgi ḳulaġımı salıp tıñılayma. At ayaḳ tav̇uşla jolnu eki janında eşitiledile.

Ullu özenni tolturup, atlı asker alġa ayırılıp barġan ḳav̇um atlını ızından saḳ baradı. Ḳar üsün japhan taşha ayaġı tiyip, at abınsa da, üsündegi jügeninden hını tartıp çamlanadı. Barı da tav̇uşnu az eterge küreşedile. Alġa ayırılġanla, atların da ḳoyup, endi jayav̇lay baradıla. Ala bir biri ızlarından tizilgendile. Alda barġan körgenin ızından kelgeñe şıbırdaydı, ol da birine, alay bla, alda ne körünñeni komandirine jetişedi. Asker a komandirni ḳolu ḳalay belgi berse, ala da alay baradıla. Arıdan-arı barġanları sayın, atlav̇ aḳırın bola baradı.

Aldan hapar: «...Allıbızda, ḳaphaḳnı tübünde, adam dav̇urla köpdüle. Tuman juḳ körgüztmeydi!» Komandir, ḳolun kötürüp, askerni tıyadı. Sora: «Alġa birev̇len saḳ barıp, kim bolġanın bilirge, terk hapar berirge!» – dep buyruḳ beredi.

Komandirni buyruġu jetgenley, aldaġılanı biri, üsüne da ḳar sebip, bav̇uru bla sürkelip barıp, sora artha terk ḳaytadı.

– Allıbızda duşman, orun alıp, tınç tohtap turadı. Ol busaġatda bir da kişini saḳlamaydı, – dep, komandirge hapar beriledi. Alġa komandirle bla söleşedi, sora, az tav̇uş bla askerçilege duşmannı bılayda bolġanın bildiredi. «İşçi klassha em urunñan ellilege kertiçi bolġanıbıznı bügün körgüztürge kerekbiz. Duşman ḳolubuzġa biz süygença tüşgendi», – dep, komandir sözün terk boşaydı.

Har otryadnı komandiri ençi-ençi buyruḳla alġandıla. Ala, ḳav̇um-ḳav̇um bolup, jan-janına çaçıladıla. Bir-eki saġatnı içine barı da tamam boldu.

Ḳızıl partizanlanı üzülmez sınjırlarını içinde, aḳla, ḳolların örge kötürüp, keslerin beredile. Aḳ askerni sav̇utun-sabasın sıyırġandan sora, ḳalġan zatların da tintedile. Har birin ençi-ençi tintedile. Kimni artmağından çepkenle, jastıḳ, töşek tışla, jav̇luḳla çıġadıla. Kimni v̇a kümüş ḳaşıḳ, bel bav̇, ḳumaçla çıġadı. Hajibekirni v̇a ekev̇len eki janından tohtap ḳarmaydıla. Bir biri üsüne ḳat-ḳat kiyilgen bıstırlanı teşerge ol tolu sağat küreşgen bolur. Teşe barsa, çığa baradı. Askerçile tabılġannı birge töbe etgenden sora, komandir, aḳlaġa aylanıp:

– Bu hapçuklanı ḳaydan jıyġansız? – dep sorġanda, aḳla barı, jerge ḳarap, ḳızıl partizanlanı komandirlerini soruv̇una juv̇apnı jerde izleydile.

Töbentin ḳaḳġan saḳ jelçik tumannı jerden igi kesekge ayırġandı. Endi tögeregiñe ḳarasañ, bir ḳıçırımġa deri körese. Tuman kötürülgenden sora, alaydan uzaḳ bolmaġan bir el köründü.

Komandir, askerçileden birin çaḳırıp:

– Busaġatdan bar da, bizni bılayda bolġanıbıznı bildir. Kelsinle da, har kim tanıġan hareketin alsın, – dep buyruḳ berdi.

Askerçi: «Busaġatdan tolturayım!» – dep, tor alaşaġa ḳonup taşaydı.

Komandir, askerçilerine aylanıp, horlamları bla alġış etdi. Elge ketgen askerçi, artına terk ḳaytıp, komandirge juv̇uḳ kelip:

– Tovarişç komandir, elni içinde janı bolup jan joḳdu. Oram janlarında ölgenle bek köpdüle. Küymegen köp üy joḳdu, – dep bildirdi.

Ol keziv̇de komandir, jerge ḳarap köp turup, sora aḳlaġa aylanıp, terk-terk atlap, ḳatlarına juv̇uḳ barıp:

– Bu elni adamı ḳaydadı? – dep oġursuz sordu.

Jerge ḳaraġan bolmasa, kişi juv̇ap etmeydi. Komandir, alanı alay tıñılaġanlarına bir da tözalmay, eki inbaşında pogonları bla süyelgen bir bazıḳnı jaġasından tutup:

– Men saña sorama, ḳaydadı bu elni halḳı? Aytamısa, aytmaymısa? – dep ḳatı sorup tohtaġanında, bazıḳ kesini burun tübüne bir zatla muruldadı. Ol ḳaltıraġandan ne aythanın da añılatalmaydı. Bolsada, ḳaçıp, anda-mında kav̇-kuv̇ bolup aylanñanların bildirdi.

Komandir askerçilerini bir talayına:

– Ḳısha, töp-tögerekge hapar berirge, halḳnı artha ḳaytarırġa, halḳġa boluşup, ölgenleni da asırarġa! – dep, ḳatı buyruḳ berdi. Izı bla v̇a pleññe tüşgen aḳlanı barın da şaharġa, revtribunalġa tapdırırġa onov̇ etdi.

Ḳarap-ḳaraġınçı, halḳ andan-mından jıyılıp başladı. Kelgen kelgeni komandirni ḳolun tuta, ḳuçaḳlay, közleri bla bir adamnı izlep, aḳlanı içinde anı komandirge körgüztdüle. Uv̇aḳ sabiyle da, aḳlanı tögereklerinden alıp:

– Ma ol asmaḳçı, – dep, birev̇lenni körgüztedile. Ḳatınla v̇a, ḳıptıların ḳollarına alıp, keslerin aḳlaġa atadıla. Har kelgen, artıḳ ençi ayırıp, kesini tişin Hajibekirge bileydi.

«Ay murdar, endi ol ullu közleriñ jerge nek ḳaraydıla? Elgen tatlı ese, sen da bir kör!» demegen adam joḳdu. Har kim kesini tanıġan hareketin aladı. Partizanlanı komandiri Musosnu köküreklerine ḳatı ḳısıp ḳuçaḳlaydıla. Sora, Bolşeviklege alġış ete, üylerine ketedile. Aḳlanı ḳaldırmay, at arbalaġa jüklep, şaharġa jiberedile. Ala barı da revolütsionnıy tribunalnı allında süyeledile.

Revtribunalnı predsedateli, duşmanlanı ḳav̇um-ḳav̇um işlerine ḳarap, har kimni işine köre, juv̇apha tarta kelip, bir ḳav̇umunu içinde, bir adamġa közü ilindi. Arsar bolup, biraz turdu. Sora, ḳaġıtçısına aylanıp: «Mınçançı işni beri keltirçi», – dep, bir işni nomerin aytıp buyurdu. Ḳaġıtçı: «Busaġat», – dep, barıp, bir sarı papkanı alıp keldi. Predsedatel, papkanı için açıp, aña da, ol adamġa da ḳaray köp turdu.

Sora, ol işekli bolġanına aylanıp:

– Seni tuḳumuñ, atıñ nedi? – dep sordu.

– Ḳasımov Hajibekirme, – dedi.

– Ol ötürük atıñ, kerti atıñ a ḳalaydı? Kerti ayt, – dep, predsedatel daġıda ḳatladı.

– Kerti da alaydı, – degen bolmasa, birda başha juv̇ap etmedi.

Anı aytmazın bilip, predsedatel başhalanı soruv̇ġa kirdi.

Aḳladan biri, predsedatelni soruv̇larına juv̇ap ete kelip:

– Bu meni allımda saña juv̇ap etgen, saña tüz aytmaġandı. Anı tuḳumu Ḳasımov tüyüldü, Majirovdu. Men, janım, predsedatel, kesim bir jarlı adam bolup, bıla bla terilgenme, bir adamnı bir zatına da tiymegenme. Tileyme meni janımı sav̇lay ḳoyarıñı,

sizde janım-ḳanım bla ḳulluḳ eterme. Bıladan bilgenimi v̇a barın da ḳaldırmay aytırma, – dep tiledi.

Predsedatel:

– Men da ol sen aythan Hajibekir bolur dep turama, alay biz anı köp bolmay öltürgenbiz, ol sav̇ ḳaydan bolġandı?

– Predsedatel, sen maña söz berseñ, anı ḳalay sav̇ bolġanın men saña aytırma, – dep, biyağı aḳ askerçi tiledi.

Aḳ askerçi, Hajibekirni közüne da ḳarap:

– Ma bu Hajibekirni av̇uzundan bılay eşitgenme. Şaharda polevoy südde adam öltürüv̇çü bolup turuv̇çu edim da, alaylay Bolşevikleni ḳollarına tüşgen edim da, ala meni öltürürge meni kesim kibik bir içgiçige öltür dep bergenley, anı aldap ḳutulġanma, – degendi. Entta da aña da uğay dey ese, andan ḳalġan zatların da aytırma.

Predsedatel, Hajibekirge aylanıp:

– Sen munu aythanlarına ne aytasa? – dep soradı.

– Barın da ötürük aytadı, – dep, Hajibekir bir da söz bermedi.

Predsedatel söznü biyağı bir aḳ askerçige berdi.

– Nek, Hajibekir, ol kesigiz elli jaşnı ḳalay öltürgeniñi iş da maña sen aytmaġanmısa? – dep, aḳ askerçi Hajibekirge sorġanında, ol: «Sen tüş köre bolursa, men saña allay zat aytmaġanma», – deydi.

Aḳ askerçi haparın andan arı da aytadı.

– Ma sen, Hajibekir, maña: «Kesibiz elden Mahamet dep bir jaşnı öltürürge bergen edile da, men a, eki ḳolu da artına baylanñanlay, sürüp barıp, ḳara ḳamanı allından ḳarınına urup, barıp, artına çıḳdımı dep ḳaraġanımda, ol, jıġılmay, ayaḳları üsünde tura edi. Sora, dağıda ḳaytıp, allına kelip: «Mahamet, ḳolum alay açı bolmav̇çu edi da, açıthanmı etdim? Betiñ ne aman sarġalġandı», – dep, eki mıyığımı örge bura, közüne ḳaraġanımda, dağıda, jıġılmay, meni betime tükürgen edi», – degen sen tüyülmüse? Kertisin nek aytmaysa? – dep ḳısıp tohtaġanda da, Hajibekir barı da ötürükdü degen bolmasa, birda jeñdirmedi. Predsedatel: «Bir sağatha deri südnü bölebiz», – dep bildirdi.

Bir kesekden süd başlanadı. Südnü allında süyelgenlege entta da bir adam ḳoşulġandı. Ol, hunaġa jañıdan salınñan taşça, südnü allında baş töben ḳaraġan aḳlaġa janlap turadı. Ḳara çırpa börk közlerin japhandı. Anı eki közü, börünü tübünden ölgen ḳoy közleri kibik, mudah ḳaraydıla. Eki erini şimiri üsüne ḳathan gaduranı esiñe tüşüredile. Jıyırılġan betinde burun, ḳaş bir birden az ençilenedile. Burun suv̇u enişge salına keledi, endi tüşedi degenley, ullu burunun örge jıyıp tartsa, atça pırhıldaydı. Südnü predsedateli, aña aylanıp:

– Tuḳumuñ, atıñ, atañı atı? Ne jerde, ḳaçan tuv̇ġansa? Barın da kerti ayt, – dedi.

Ol, eki ayaġına keziv̇ tayana, sözlerin av̇ur çıġara:

– Men Malḳarda tuv̇ġanma. Atım Haji, tuḳumum Maştayev, atamı atı v̇a Örüzmekdi. Tuv̇ġan jılımı bilmeyme, bayam, otuz jıl bolġan bolur.

Predsedatel:

– Alġın mülküñ ḳalay bolup kelgense, endige deri ne işlep jaşaġansa? Barısın da bir biri ızından ayt.

Haji predsedatelni soruv̇larına juv̇abın burunun tarta başladı:

– Alġın, men jetgen zamanda, atamı üç ḳoşu bar edi. Biri tuv̇arla, biri - ḳoyla, biri v̇a - jılḳı turġan ḳoşla edile.

Predsedatel:

– Atañı jalçısı köp boluv̇çumu edi? – dep sordu.

– Atamı, men jetgen zamanda, on-onbeş adam jalçısı boluv̇çu edi. Atam, haler kirgende, av̇rup ölgendi. Atamdan sora mülkge iye men bolup, beri Bolşeviklege ḳoşulġunçunña deri turġanma.

Predsedatel:

– Sen sora Bolşeviklege nek ḳoşulġan ediñ? Malıñ - köp, kesiñ - ullu mülknü iyesi?

Haji:

– Meni endi malım ḳalmaġandı.

Predsedatel:

– Ḳaydalla seni mallarıñ?

Haji:

– Barın da ķaphanma.

– Nege ķaphansa?

– Da men içgini biraz içerge süyeme. Atam harip ölgenden sora, buzuķ bolġanma.

Predsedatel:

– Sora sen Bolşeviklege ne murat etip kelgeneñ?

– Men igi jaşarma dep kelgenem.

– Ķalay bla igi jaşarıķ ediñ? Seni muratıñ ķalay edi?

– Bir jolda ullu meṽlüt bar edi da, men da arı barıp, eşik artından ķarap turġanımlay, efendi meṽlütnü artında: «Bolşevikle halķnı tonap, taphanların araķıġa içip aylanadıla. Alanı andan başha işleri joķdu» degen edi. Andan sora men a: «Men izlegen da oldu», – dep, kelip, kesim jarlı adamnı jaşıma, men sizde ķulluķ eterge süyeme degenimde, meni askerge alġan edile. Ma men Bolşeviklege anı üçün kelgen edim.

Predsedatel, haparın boşaġan Hajige ķarap:

– Da ķalaydıla da... Bolşevikle bek içemidile? – dep soradı.

Haji, tögeregine da ķaray:

– Men beri kelgenli, kesim içgenni ķoy, adam içgendi dep eşitmegenme.

– Tonaġan köp etgenmise?

– Bir zat da urlamaġanma. Bir jolda bir elni alıp, keçe anda ķalġanıbızda, bireṽlenni aķsıl başlıġın alġan edim da, anı üçün jıyırma kün olturġanma. Ol başlıķnı da komandiribiz, menden sıyırıp, iyesin çaķırıp, kesine bergen edi.

– Ahşı, ol alay bolsun. Endi ol adamnı ķalay erkin etgeniñi ayt. Ol sen erkin etgen bu adamlada bolurmu? Bir ķaraçı? – dep sordu.

Ol, ķaray ketip:

– Ma budu, – dep, Hajibekirni körgüztdü.

– Hajibekir, eşitemise? – dep, predsedatel daġıda sordu. Ol zamanda Hajibekir:

– Menme, tersme, ne süysegiz da etigiz, – dep jilyadı.

Predsedatel, Hajige aylanıp:

– Sen anı ķalay bla erkin etgeniñi başından başlap ayt, – dedi.

Ol zamanda Hajini sözleri tamaġından bölünüp-bölünüp çıġa, közleri tereññe ketip, biz bu haparnı al janında oķuġan uşaķdan başlap: «Men uşkoknu atarma, sen a közüñ ķaraġan jerge ket, aman saġatlı bol» – degen jerine deri aytdı.

– Hajibekir, bu kertimi aytadı? – Predsedatelni soruv̇una kerti aytadı dep juv̇ap etdi.

Hajibekirge da, ol anı erkin etgeñño da teñ ķarap, predsedatel:

– Biz endi sizni ekigizni da, sizni bla birge ķalġan nögerlerigizni «günahlarından da» ķorķmay, süd eteyik. Seni tışıñ - ķoy teri, içiñ a börü bolup, aķ palaçlanı «günahlarından» ķorķup, erkin etgeniñ üçün, saña v̇a, Haji, keçginlik joķdu, – dep, süd keñeşirge ketdi.

Hajibekirge da Haji ķoşulup, Hajibekirge alġın etilgen prigovor, «günahına» neda «suv̇abına» da , tolġanın ekinçi kün halķġa bildirdile.

2. 1. 7. Çıpçıķ

Jel üfgürgeni sayın, aġaç durķunu köndelen ötgen jolçuķnu başında jargelden ķar, üzmezça, sebelep aġar...

Zıgıt aġaçnı talasında ķara-ķolan çıpçıķçıķ terekden terekge ķonñanı sayın, ķanat jelçikleri bla terekleni üslerinde aķ ķırpaķlanı tütün etdirip aġızır...

Terk ķorarıķçıķ, biyik terekçikni töppesine ķonsa v̇a, urçuķ başça, tögerek aylanıp, guzaba etip, kesi kesine mahtana jırlar...

Kesinden töbentin uçhan ķanatlıçıķnı körse v̇a, meni teñime da çıġalmay, köremise ol jiyirgençlini! Ol da kesin uçhan suna bolur degença, doppan başçıġın eki janına keziv̇ av̇dura, enişge öhtem ķarar... Anı taba, ķaya juhdan, eki ķanatın jumup, oķça kelgen ilyaçinni eslese v̇a, mahtançaķçıķ ķaltırar, titirer, mıkkıllanır, ķabışır, sın ķatar da ķalır... Közüne terekni çırpıları barı da ilyaçinle bolurla. Sirnek başça gitçe tögerek közlerin ķara kirpikleri terk-terk jabarla.

Kölü aman eter, keçikgen küz artı çapıraḳ kibik, töñerep, buzlaġan jerge barıp burunundan tiyer... Esi başına kelip ḳarasa v̇a, ḳar tübünden mudah ḳaraġan nazı terekni tübünde jañız kesinley... Ḳatında kişi da joḳ.

Sora tögeregine ḳarar. Ḳısır buz ḳuçaḳlap turġan çöpleni jel bir birge jetdirip, şıhırdatsa da: «A! Jetdile!»

Tav̇ kesine av̇ġança bolur. Muguraya ketip, tögeregine saḳ ḳaray, uçar.

Terekni başından ḳarap: ḳara gılıv̇nu uyasından başçığın tışına ḳaratıp, uzun mıyıḳları bla tögerekni jıyılġanın körse da: « Bileme, bileme. Sen da meni aldarġa küreşese. Boş joyḳullanasa ansı, menden sen biyikge uçarıksa», – der da, biyağı sav̇dan ölür da ḳalır.

2. 1. 8. Kapitan Gastello

Künnü al tayaḳları tav̇lanı başların ḳızarthandıla. Oramlaġa adamla erkin jayılġandıla. Şaharnı terek bahçalarından birinde köp adam töbe bolup turadıla. Ala ne ese da bir zatnı aşıġıp saḳlaydıla.

Şaharçıla bılayġa radioġa tıñılarġa jıyılġandıla. Radio söleşip başlardan alġa, ala, bir birge jiñirikleri bla tiyip, dav̇urnu tıyadıla.

Bir bölek minutdan radio, ḳatıñda söleşgença, açıḳ söleşip başladı. Söleşgen Moskvadan etedile. Ḳuturġan faşistlege ḳajav̇ uruşnu üsünden ahır bildiriv̇leni beredile.

Adamla keslerini açıḳ eşitgenlerine da ḳaramay, arlaḳ barsala, igi eşitilirik kibik, radio reproduktor taba tepçiy-tepçiy baradıla. Bolsada tav̇uş joḳdu. Har kim eslep atlaydı.

Kesini erkinligi, jaşav̇u, Ata jurtu üçün kötürülgen sovyet halḳnı askerleri duşmannı temir çeteññe jıyadı, ḳatı uv̇atadı, bu jerde mınça diviziya, bu jerde mınça polk duşmandan uv̇atılġandı dep, radio svodka bere kelip, ençi jigitleni üsünden aytadı.

Em alġa Ata jurtnu, sıylı uruşnu jigitlerini içinde kapitan N. F. Gastellonu atı aytıladı.

Üçünçü iyulda kapitan Gastello, kesini eskadrilini allında barıp, bulutla ḳatış, hav̇ada faşistle bla sermeşedi. Adam etinden toymaġan faşistle bla Gastellodan töben, jerde da batır ḳızıl askerçile ḳan ḳazav̇at etedile. Duşmannı motorlu askerleri sovyet jerge ilinñen edile. Bizni askerçileribizni topları, samolötları duşmannı alġa kelgenin tıya edile. Gastello kesi hav̇ada ḳızıv̇ uruş bardırsa da, jerde barġan uruşnu da köz tuv̇rasından

ketermey edi. Kapitan Gastello, stalinçi ömürnü ḳurç ilyaçinlerine başçılıḳ etip, tav̇kel uruş ete edi. Ol ölümnü esine keltirmey edi. Anı sav̇lay esi duşmannı oñun alırġa burulup edi. Duşman benzin turġan korobkasına tiydi. Samolötnu gürüldep jannan ot ḳuçaġına ḳuçaḳladı. Eter amal ḳalmadı.

Ḳalay bolsun, ḳalay bla kesini bombalı işin ḳoysun? Ot mından bek biyleginçi, paraşüt bla sekirip, duşmannı ḳoluna tüşergemi? Bedişlik pleñne tüşergemi? Uġay, ol ḳutuluv̇ tüyüldü. Ol bedişlikdi.

Kapitan Gastello ol zatnı esinden keterdi. Ol bedişlik jan ḳutharıv̇ġa barmaz! Ol jana turġan maşinasın ḳoymaz!

Duşmannı otluḳ tsisternaları bir jokku bolġan jerlerine, enişge - jerge barırġa! Jana turġan maşinanı duşmannı benzini saḳlannan jerge endirirge, küye turġan sovyet samolötnu jiltinlerin zırafına iymezge! Duşmannı tsisternaların jandırırġa! Ma, kapitan Gastellonu ahır tav̇kel etgeni!

Ot ḳuçaġına kömüle barġan samolöt, jigitleni da jigiti Gastellonu ḳolunda, enişge - jerge tebiredi.

Ot lötçikge juv̇uḳ jetgendi. Bolsada endi jer da uzaḳ tüyüldü. Gastellonu ot oñların alıp barġan keziv̇lerin alıḳına köredile, ot küydürgen ḳolları keslerini ḳulluḳların tolturadıla. Öle turġan samolöt öle turġan lötçikge alıḳına boyun saladı. Üyrenñen ḳollada maşina kesini barlıḳ jerine şaşmay baradı.

Gastellonu jaşav̇u ma ḳalay boşaladı! Anı jannan ot bolġan samolötu, tüzünley barıp, duşmannı otluḳlarını, maşinalarını içine tüşedi. Jigitni samolötunu otundan janıp atılġan tsisternala jerni titiretedile. Duşmannı maşinalarını tütünleri kökge barıp janadıla.

Kesini Ata jurtuna janın-ḳanın bergen jigit kapitan kesini jaşav̇un ma alay jigit berdi. Allay jigitlege ölüm joḳdu! Alay ölgen ölgen tüyüldü - halḳnı allında kerti da jigitlikdi!

2. 1. 9. Jigitle

Germaniyanı sav̇ polku bla uruş etip, kesini jerinden artha taymay turġan Ḳızıl Askerden bir kesekçigi artharaḳ keterge dep buyruḳ aldı. Ḳızıl askerçile artha keterge süymey edile. Alay buyruḳnu tolturmay, amal joḳ edi. Komandirni buyruġun tolturırġa borçdu.

Artha keter jer duşmannı köz tuv̇rasındadı, kesi da jalan, ḳımıja jerdi. Duşmannı topları, pulemötları birda tohtamay, ot ḳusadıla. Ala ḳızıl askerçi kesek bla küreşgenlerin bilmey esele da, keslerini oñlu bolluḳlarına iynanñança, ḳatı küreşedile. Ol sebepli, duşmannı pulemötlarını tamaḳlarına buştuḳ etmey, keter jer joḳdu.

Ḳızıl askerçileni komandirleri Maslov eki ḳızıl askerçini kesi turġan koturnu artına çaḳırdı. Ala ekisi da, bav̇urlarından sürkelip, komandirge keldile.

Komandir, eki közün da duşman taba janından almay, buyruḳ berdi: «Duşmannı pulemötların joḳ eterge, anı bla bılaydan jañı pozitsiyaġa keterge oñ tabarġa. Añıladıġızmı?»

Ḳızıl askerçile, keslerini añılaġanların aytıp, buyruḳnu tolturурġa ketdile. Keslerini ekev̇lenlerin körgüztmez üçün, ala duşmannı ḳıstav̇ atıp tebiredile. Duşman da kesini atıv̇un köplendirdi. Alay eki jigit, oḳlanı zuv̇uldaġanlarına da ḳaramay, keslerini jurtlarına kerekli zatnı eter üçün, tav̇kel alġa bara edile. Usta barġan ḳızıl askerçileni duşman eslemedi.

Ḳızıl askerçileni komandiri jigitleni işine barġan ekisini ızından saḳ ḳaraydı. Ala, sürkele ketip, jerni ḳımıja jerine jetsele, ay, endi alaydan bir ḳutulsala edi dep, adırgı ete edi.

Ekev̇len, artallıda eslenmey, duşmañña juv̇uḳ bardıla. Birda mıçımay, jer titiredi, duşmannı pulemötları, adamları bla birge, kökge çıġıp, jerge tiydile. Ol zamanda komandir:

– Atıv̇nu tohtatmay, artha, jañı pozitsiyaġa keterge, eki jigitni duşmannı oġundan ḳoruv̇larġa! – dep buyruḳ berdi.

Ḳızıl askerçi bölek terk oḳuna komandirlerini buyruġun tolturup tebiredi.

Duşman kesini pulemötların tas etdirse da, atıv̇un tohtatmadı.

Ḳızıl askerçile keslerini barlıḳ jerlerine jetgen jerde, artalda esde bolmaġan janından duşmannı köp tankı çıġıp çapdı. Alanı körgen komandir:

– Artha keterge, kete barġan jerlede laġımla ḳoya keterge, – dep buyruḳ etdi.

Komandirni buyruġu tüz tola edi. Ḳızıl askerçile keslerini artlarında ḳalġan jerni üsün laġımdan tolturup tura edile.

On minut çaḳlı birni ol halda bardıla. Sora duşmannı tankları, Ḳızıl Askerni bılayda az küçü bolġanın sezip, mahtanıp, jortup tebiredile. Duşmannı tankları, tizgin tohtap, kele kelip, bir zat da eslemey, lağım salınñan jerge kirdile. Tanklanı haznası ḳalmay, ot kölek kiydile. Ḳalġan ḳav̇umu da terk artha burulurġa küreşdile. Alay artha ḳayta kelip, biyağı lağımlağa kirdile, tolḳun bolup, örge kötürülgen zıldıla bla birge duşmannı tanklarını sınıḳları da kötürüldüle. Alay bla, bölek ḳızıl askerçi sav̇ tank sürüv̇nü horladıla, keslerini barlıḳ jerlerine ketdile.

Ol ullu jetişimge da ḳaramay, ḳızıl askerçile ne ese da bir zatha tıñısız edile. Ala, birda tohtamay, kesleri ḳoyup ketgen jer taba ḳaray edile.

Komandir kesini adamların joḳladı. Ol betjaññа bav̇urlanıp – İvanov, Petrov... dep joḳlay edi. Barı da «men» dep juv̇ap ete edile. Alay üçev̇len juv̇ap etmeydile. Aladan ekisi duşmannı pulemötların çaçhan jigitle edile, üçünçüsü v̇a medsestra Lüba edi.

Alanı ne bolup ḳalġanların kişi bilmedi. Alay ḳızıl askerçileden birleri:

– Biz tanklağa jannan şeşalanı jibergen keziv̇de, Lüba, adam jaralı bolup iş ḳalır dep, kesin artha saḳlamay kele edi, – dedi.

Ata jurtlarını allında, adam ulunu fahmulu vojdu j. Stalinni allında, keslerini borçların tav̇kel, jiger tolturġan bölek ḳızıl askerçile, keslerinden ayırılıp, belgisiz ḳalġan teñlerine jarsıdıla.

«Jıġılġannı sırtı jerden toymaz», – deydile. German faşistle Ḳızıl Asker bölekge entta çapdıla. Endi v̇a duşmannı küçü eki kere köp bolġandı. Tankladan, jayav̇ askerden sora da, duşmannı köp samolötu uçadıla. Ol küçnü körgen ḳızıl askerçile junçudula. Duşmannı küçün körgüztüp, ştabha bildiriv̇ bergenden sora, komandir:

– Bizge boluşluḳ kelginçi, bılaydan artha atlarġa jaramaz. Törtev̇len artha barıp, tanklanı jandırırġa kerekdi. Kim barırġa süyedi? – dep sordu. «Men, men, men, men...» degen tav̇uşla kelgende, törtev̇lenni çaḳırıp, alġa jiberdi.

– Marav̇çula, pulemötçula, kökde kelgen duşman samolötlanı atıġız. Duşmañña tiymey, bir oḳ çartlasa, jaramaz. Aşıḳmay, eslep, marap atarġa! – dep, komandir kesi da alaşanı kelgen samolötlanı atıp tebiredi.

...Eki ḳızıl askerçi bla medsestra ne bolup ḳaldıla?

...Eki ḳızıl askerçi berilgen buyruḳnu tolturup kele turġanlay, jaralı bolġandıla. Jaralı bolġandan sora da, tohtamay, ala keslerin alġa athandıla. Kesleri alġın kelgen jerlerine jetgende, alanı Lüba körgendi. Jaralı bolup, kelgenlerin körüp, alaġa boluşluḳġa çaphandı. Ol da alanı ḳanların tıyarġa baylav̇ ete turġanlay, duşman alanı tögerekden alıp tuthandı. Üçüsün da, süyrep, ştabha eltgendile. Alanı keltirgenley, faşist ofitser, barıp, gestaponu agentine bildiredi. Andan buyruḳ alıp, alanı baylap, jerde ḳazılġan urulaġa suḳdula.

Pleññe tüşgenleni haparın alġan agentni tütünü tav̇usulup turup, tütün taphan tütünçüça, közleri-ḳaşları jarıdıla. Olturġanın ḳoyup, üynü tübünde arı-beri barıp başladı.

Tüzünley eşikge bardı, eşikni açıp, nemets tilde ḳıçırdı. Ol ḳıçırġanlay, alaşa tögerek soldat eşikden terk kirip:

– Men saña tıñılayma, – dedi.

– Ol ḳızıllanı ne etdigiz?

– Sen aythança etgenbiz!

– Alaymıdı? Ahşı, alay bolsa... Sen maña ol ḳızıl joru bolġan tav̇uḳnu beri bir keltirçi. Anı 3–çü imperiyanı ḳırtçıġası bir julḳsun...

– Busaġat alıp keleyim, – dep, soldat, barıp, Lübanı alıp keldi.

Agent anı körgenley, kesin namıs etgença sundururġa küreşe, örge ḳobup, Lüba taba keldi:

– Kel, juv̇uḳ bol! Oltur bılay! Aşathanmısız? – dep, soldatha ḳaradı.

Soldat juv̇ap etginçi, daġıda kesi söleşip başladı:

– Sen kimni ḳızısa?

– Men kolhozçunu ḳızıma!

– Kimni, kimni dediñ? Kolhozçunu ḳızı uruşha ḳalay kelir?

– Da kelmegen esem, körese...

– Sen kesiñi kimni ḳızı bolġanıñı nek buḳdurasa? Biz adam aşamaybız da? Sen ḳaysı narkomnu ḳızısa?

– Men saña kimni ḳızı bolġanımı aythanma. Men Stalin atlı kolhoznu kolhozçusunu ḳızıma.

– Sen kimni aldarġa küreşese? Tüzün ayt deyme da, aman mıjıḳlı! Seni bla 3-çü imperiyanı razvedkasını agenti söleşgenin bilmeymise? – dep, agent Lübanı ḳatına juv̇uḳ keldi.

– Meni üçün kimni da bol! Men saña tüzün aytama.

– A-a, alaymı deyse? Olturup ḳal busaġat, – dep, agent Lübanı köküregine urdu. Lübanı kölü aman eterge azdan ḳaldı, sürüşdü. Ol zamanda agent soldatın tışına ḳıstadı, kesinley ḳalıp, Lübanı boyunundan tutdu: – Men sorġan soruv̇laġa tüz juv̇ap etermise? A? – dep ḳıçırdı.

Lüba, tüşünde körgençа, agentni közüne ḳarap:

– Hav̇, eterme, – dedi.

Agent ḳuv̇andı, ḳolların boşladı da, Lübanı ḳatına olturdu, sora, ḳobup, stoluna janladı, stol üsünde grafinden stakañña suv̇ ḳuyup başladı. Ol keziv̇de Lüba, erlença, sekirip ḳobup, agentni artından barıp, şintik bla başına urdu. Agent sürüşdü da, jerge töñeredi. Lüba, terk oḳuna anı janından kerohun alıp, eşikge çıġıp ketdi.

Agent bir zamanda uyandı. Juḳlap uyanñança, közlerin uv̇a, tögerekge ḳaradı. Sora, örge ḳobup, üsün ḳaḳdı. Bolunñan zatnı başına jıyarġa küreşgença, başından eki ḳolu bla tuthanlay, şintikge olturup, saġış etdi.

Eşik ḳaġıldı. Agent, eşik taba ḳarap:

– Kel, kim eseñ da, – dedi.

Eşikden başın alġa ḳarathanlay oḳuna ışara kelgen soldat kirdi. Tüz kele kelgenley, hurjunlarından saġatla, jüzükle, buv̇unluḳla, ḳaşıḳla, biçaḳla çıġarıp, agentni stolunu üsüne saldı. Endi v̇a ne aytırsa degença, agentge ışarıp ḳaradı.

Agent aña ḳaşların tüyüp ḳaradı:

– Kesiñe nellay birin ḳoyġansa? – dep sordu.

– Kesime men entta da tabarma, – dep, soldat ışardı.

– Sen andan beri ḳayda aylanasa? – dep, agent soldatha ḳaradı.

– Seni buyruġuñu tolturup keldim. Men bılanı saña dep sıyırıp keleme, – dep, haznalarına ḳaradı.

– Sen söleşe bilmeyse! Sen imperiyanı askerlerinde aylanñanlı, ne ḳadar zaman boladı! Entta da sen imperiyanı tili bla söleşe bilmeyse! – dep, agent soldatha uruşdu.

– Men saña nemets til bla söleşdim da, andan sora men til bilmeyme, – dep, soldat jalınñan av̇azda juv̇ap etdi.

– Sen nemets tilde söleşgenlikge, Gitlerni tilinde söleşmeyse. Sıyırıp keleme demey, saña bu jerni adamları bergen sav̇ġalanı alıp keleme deseñ a! Ummo! Biz kişini juġun sıyırmaybız, alıp ketebiz, sen anı bilmeymise? – dep ḳuturdu.

– Endi añıladım. Sıyırıp alsam da, kesi bergendi derge kerekme, – dep, soldat sın ḳatdı.

– Añıladıñ eseñ, bar da, maña ol jüz bla toḳsan tutulup turġan ḳızıl askerçileden birin keltirsinle.

– Busaġat, – dep, soldat ketdi. Terk oḳuna ḳızıl askerçi Azilyarovnu alıp keldile.

– Bu kimdi? – dep, agent bilmegen kibik etip sordu.

Ḳızıl askerçini alıp kelgenleden biri:

–Munu v̇a bir da surama. Ol bizni tanklanı otluḳ şeşala bla küydürgen budu, – dedi.

– Sen ḳaysı çastdansa? – dep, agent ḳızıl askerçige sordu.

– Men İşçi–Elli Ḳızıl Askerni askerçisime, – dep, ḳızıl askerçi sansız juv̇ap etdi.

– Sizni askerigiz uzaḳdamıdı? Köp adam bolamısız? Sizni komandirigiz kimdi? – dedi.

– Men saña ḳızıl askerçime degenme. Andan sora, men bir zat da bilgenim joḳdu, – dep, ḳızıl askerçi ters janına ḳaradı.

– Sen tersine nek ḳaraysa? Beri meni közüme ḳara deyme da! Men sorġan zatlaġa tolu juv̇ap etmeseñ, men saña ne eterigimi bilemise?

Andan arı soruv̇laġa ḳızıl askerçi, tıñılaġan bolmasa, juv̇ap etmedi.

– Mında partizan otryadla ḳayda jürüydüle? Nek tıñılaysa? Men seni söleşdirirme! Tut munu, tapçañña bayla! – dep, agent soldatha ḳıçırdı. Agent da boluşup, jaralı ḳızıl askerçini tapçañña bayladıla.

Agent, kesini bohçasından jütü bizni çıġarıp, ḳızıl askerçini imbaşına suḳdu.

– Sen a ḳaydan söleşese! Açıdımı? Betiñ nek türlendi? Sen jigit eseñ, beri meni közüme ḳaraçı! Başıñı örge tut! Tut başından, başın örge kötür, – dep soldatha buyurdu.

Soldat ḳızıl askerçini eki ḳulağından kötürdü. Agent ol keziv̇de ḳolundağı bizni ḳızıl askerçini közüne suḳdu.

– Sol közüñü nek ḳısdıñ? Kir işmi tüşgendi? Kir tüşgen ese, juv̇arġa kerekdi. Barçı, Şeyin, maña çay alıp kel, sen orus çaynı töppeñ bla içe bilese! Keltirdiñmi? Töppesinden enişge ḳuyçu, – dep, agent ḳızıl askerçini başından enişge ḳaynar suv̇nu ḳuydurdu.

– Teli orus, suv̇uḳ eseñ, jılı suv̇ ḳoşarbız, – dep, agent biyağı bizni jer-jerine çançdı.

– Şeyin, barçı, meni süñümü beri alıp kel, anı maña partizanla jibergendile, – dep, Şeyiñña ḳarap, agent köz ḳısdı.

Şeyin terk oḳuna ḳıp-ḳızıl jink bolġan süñünü alıp keldi. Anı körgende, ḳızıl askerçi teren küçsündü.

Agent, süñünü ḳoluna alıp:

– Endi söleşmeseñ, bir köreyim, – dep, süñünü ḳızıl askerçini köküregine çançdı.

Ol keziv̇de eşikden çabıp faşist soldat kirdi:

– Partizanla jetip keledile. Ḳaçar jer ḳalmay alınñandı! – dedi.

– Sen ne santla etese? – dep, agent süñünü ḳoyup, eşikden kirgen soldatha juv̇uḳ boldu. Çabıp, eşikden faşist ofitserle dağıda kirdile:

– Tögerek alınñandı! Ne eteyik?! Ḳalay keteyik?! – dep, agentni ortaġa aldıla.

– Da bizni imperiyanı askeri alanı körmeymi turadı? Barçı, Şeyin, terk hapar ber, – dep, agent buyruḳ berdi.

Eşikden kelgenle, bir biri av̇uzlarına çabıp:

– Bizni askerle alanı körüp ḳaçhandıla. Partizanla jollanı, köpürleni buzġandıla. Bizni askerni sav̇lay haznası ḳutulmaġandı, – deydile.

– Meni dev̇ imperiyamı flotu ḳayda ḳalġandı?! Flotha hapar berirge! – dep, agent tamaġın açalġanı ḳadar açıp ḳıçırdı.

– Bizni samolötla jerni üsünde jana turadıla. Turmayıḳ, gospodin agent, buyruḳ ber, ḳayrı kete esek da – keteyik! – dep, ofitserle agentni jan-janından basındıla.

– Siz orus agentlesiz, men sizni ḳırıp ḳoyarma da! – dep, agent kerohuna uzaldı, hompurada kerohun tapmadı.

– Siz imperiyanı sathansız! Şeyin, meni kerohum ḳaydadı? – dep, agent Şeyinni jalḳasından tutup silkindirdi.

Ol koziv̇de, eşikni hını açıp, partizanla üyge kirdile. Partizanla bla birge Lüba da kirdi. Agentni eki közü Lübanı ḳolunda kerohha ilindi. Kesini kerohunu ne bolġanın jalanda ol zamanda bildi.

– Ma, partizanlanı alıp keldim. Gestaponu agenti, izlegen adamlarıñ allıña keldile! – dep, Lüba, ölüp, baylanñan jerinde turġan ḳızıl askerçi teñine juv̇uḳ barıp ḳaradı.

Faşistleni da birgelerine sürüp, partizanla ketdile. Ol künnü ekinçi kününde Lübanı teñleri bölek ḳızıl sav̇ polk bolup jetdile.

Keslerini jigitlik bla ölgen teñlerine barı da birden, börk alıp, namıs etdile. Alanı ḳabırlarına güren tohtap, «İnternatsionalnı» jırladıla. Partizanla Ḳızıl Askerge ḳoşuldula, duşmannı ızından sürüp, dump bolup ketdile.

Ol sermeşiv̇le bolġan jerlede duşmannı tanklarından, samolötlarından ḳalav̇-ḳalav̇ ḳabırla ösgendile. Jerni üsün faşist ölükle japhandıla.

Köp bolmay gestaponu agenti kesin nege sanap turġan jerde Ata jurtnu jigitini ḳabırın omaḳ hansla jasaydıla. Ullu ḳızıl ḳumaçda: «Sovyet Soyuznu Jigiti joldaş Petrenko» – dep jazıladı.

Salḳın jelçik ursa, bılayda ösgen ḳayın terekni çapıraḳları keslerini av̇analarin ḳabırnı üsüne tüşüredile.

Ḳıralıbıznı allay jaşlarına mahtav̇! Halḳıbız alanı atların bir zamanda da unutmaz!

2. 1. 10 Tashaçıla

Kökde julduzla erkin bolsala da, keçe ḳarañı edi. Bir jerde bir şıhırt eşitilmey edi. Alay ḳızıl askerçile töp-tögerekge bek saḳ edile. Ala körmegenley, ala eşitmegenley, çibin da ḳımılday bolmaz edi.

Ol keçe komandir leytenantnı çaḳırdı:

– Seni vzvoduñ bügeçe tashaçıġa barıp, duşmannı ḳarıv̇un bilirge kerekdi, – dep, ḳısha buyruḳ berdi.

Orta ösümlü, küññe küygen beti bla, leytenant, berilgen buyruḳnu añılaġanın bildirir üçün, ḳatlap, terk atlap ketdi.

Ḳarañı keçe jaş leytenantnı vzvodu okopadan çıġıp, tashaçıġa aşıḳdıla. Bir türlü bir essizlik bolunsa, barına da ölüm berillikdi. Ol sebepli ala saḳ baradıla. Keslerini işlerine tolu iynanıp, tav̇kel barġanları bla birça har ne zatha da es buradıla.

Duşman aman aḳıllıdı, ol taş, terek, badır tübünde da buġup marlarġa bolur anı jer-jer de taba bilirge kerekdi. Ol zatnı leytenantnı vzvodu ahşı biledi.

Bir talay ḳıçırım barġandan sora, vzvod taplanñan jolġa çıḳdı. Tashaçılanı allarında barġan ḳızıl askerçi Aliy bir çarhla kelgen tav̇uşnu eşitdi, olsaġatdan oḳuna leytenantha bildirdi.

Komandir ekev̇leññe, sürkelip, jolnu janı bla barırġa dep buyruḳ berdi. Ala buyruḳnu, jerge salmay, tolturup, jolnu janı bla bav̇urlarından sürkelip ketdile. Köp mıçımay, duşmannı maşinasın kördüle. Keçeni ḳarañılıġından sora da, artallıda ayaz ḳımıldamay edi, adamnı hav̇ası tıyıla edi. Anı üçün bolur edi, faşist soldatla maşinadan tüşüp, ḳollarına da granatla alıp, maşinanı eki janında kele edile.

Eki ḳızıl askerçi endi, alġa barmay, alanı juv̇uḳ kelirlerin saḳlap, marlay edile. Faşistle juv̇uḳ ḳısılġandan sora, eki ḳızıl askerçi aladan ese, köp kere köp bolġan faşistleni üslerine çapdıla. Eslerinde bolmay turġanlay bolunñan işge faşistle junçudula. Ata jurtlarını buyruġun tav̇kel tolturġan eki ḳızıl askerçi süñüle bla faşistleni ḳıl elek etdile. Maşinanı ḳoyup ḳaçarġa tebiregen faşist şoförnu sav̇lay tutdula, ḳalġanlanı v̇a dırın etdile.

Leytenant faşist «tilni» ştabha jiberdi, vzvodnu ḳalġan ḳav̇umu v̇a andan arı, duşmannı jerine, terenine siñdile.

Bir talay zamandan, gurt tav̇uḳ kibik, dırḳıçıḳda çögüp turġan elçikge jetdile.

Leytenant tashaçılıķġa usta bara bilgeni sebepli, kesini vzvodun elçikge juv̇uķ eltdi. İgi eslep ķaraġanlarında, küygen üylerini janlarında buġup turġan duşman tanklanı kördüle. Duşman mamır elni soyġandı, talaġandı. Sürüv̇den urlap aşaġan ķoynu etinden toyup, süyeklerini ķatında jathan börüça, faşist tankla entta da neni ese da marlap turadıla.

Leytenant ol zatnı terk oķuna ştabha eşitdirdi. Tañ atarġa faşist tankla, otda janıp, kesleri küydürgen mamır elni kesev̇ başlarına ķoşuldula.

Leytenant kesine berilgen buyruķnu kereklisiça tolturdu.

2. 2. TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARMA

Metin, orijinaline sadık kalmaya çalışılarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Transkripsiyonun satır numaraları, aktarmada denk geldiği yere parantez içinde yazılarak verilmiştir.

2. 2. 1. Safar ve İhtilâl

Safar küçük yaştayken ana babasını kaybedip on iki yaşına kadar köyde bir gece bir evde, bir gece başka bir evde kalarak bazı kişiler onu evlerine almadığında tabanları yağlayıp hızlıca kaçıp bazen hasta olsa bile bir parça ekmeği dışarıda yanan bir ateşe kaptırarak büyüyen (5) öksüz bir çocuktu.

Safar, gündüz gezip gece kalmak için ev bulamadığında çoğu kez kış mevsiminin sert soğuklarında ahırlardaki saman diplerinde sabahlamış. Safar, karanlık ve soğuk gecelerde yuvasını kaybetmiş serçe yavrusu gibi nereye gideceğini bilmeyerek zemheri soğuklarında, çoğu defa duvar kenarlarında titreyerek, korkarak sabahlamıştı.

(10) Safar'ın üzerine giydiği, zavallı anasından kalan kürkünün parçalanarak yırtık pırtık olduğunu gören zengin çocukları onun etrafını sarıp: "Yırtık kürklü Safar" diye alay ederek çoğu zaman öksüz Safar'ın kalbini kırıp dururlardı. Bir keresinde Safar, keskin soğuktan ne yapacağını bilmeyerek gariban bir kişinin evine girip: "Bana, ısınabileceğim, ateşe yakın bir yer gösteriniz" diye rica etti. Gariban, zenginlerin kendisine yaptığı kötülükleri aniden hatırlayıp ağzındaki lokmasını (15) yutamadan uzun bir süre ayakta durdu. Bir müddet sonra: "Ah, zalimlik kamçısını elinde tutan zaman, çaresizlik günlerinde hapishane gibi olan dünyadan kurtulmak nasıl mümkündür? Otur yavrum, otur da ısın." deyip Safar'ı ateş yakmak için oturttu.

O gariban, Salim, Safar'a birkaç hikâye anlattı. O vakit Safar on iki yaşındaydı. Orada, ateşin yanında, Salim'in hikâyesine kulak veren Safar uyuyunca Salim de kapıya doğru (20) çıkıverdi. İşte o gün orada öksüz Safar'in anasından kalan tek yadigâr eski püskü kürkün bir kısmı yanıvermiş. "Anamdan kalan tek şey buydu, şimdi bundan da oldum" diyen Safar, sokağa çıkınca önceleri Safar'ın babasını işçi olarak çalıştıran Hasan, Safar'ı görüp: "Ey! Yanık, yırtık kürklü Safar! Buraya gel!" der.

"Acaba, benim kürkümün yırtıldığını görüp bir şey vermek için mi çağırıyor?" diyen Safar, koşarak Kulak[7] Hasan'ın önüne gidip başını aşağı eğerek bekledi.

– Yanık kürklü Safar, eskiden baban da benim ekmeğim ile büyümüştü, sanırım sen de baban gibi işe yaramazın teki olacaksın. Her neyse, bizim çiftliğe git, her bir ihtiyacını bulursun. Haydi, kımılda! Yedirsem, içirsem, buzağılara baktığın için karnın doyacak ya! diye Safar'ı hayrete düşürüp kendi çiftliğine gönderdi. O günden başlayarak Safar, ırgatlığın acılarını tatmaya başladı.

Safar, sevinç içinde Hasan'ın çiftliğine gitti. On iki yıldır öksüz olan Safar'ın boynuna zalimlik yularını bağlayan Hasan'ın zulme başladığı ilk günden itibaren yaptığı bütün zalimlikler, Safar'ın hafızasına kazınmış.

Safar, kış boyunca sabah tan karanlığından başlayıp akşam karanlığına kadar, çer çöp arasında kaldı. Safar gündüzleri öyle geçirip akşamları çiftliğe geldiğinde çiftlik kapısından dışarı çıkma özgürlüğü olmadan ateşe odun atarak, su taşıyarak, ateşi harlayarak, çarıkları temizleyerek ve tozluk dikerek vakit geçirirmiş.

Hasan: "Senin bakacağın hayvan çok, git ve orada danalarla yat" deyip Safar'ın çiftlikte yatmasına izin vermemişti. Çiftlikteki herkes yattıktan sonra Safar, uyuz danalar ile birlikte bir yere girip yırtık kürkünü de üstüne örttüğünde başını örtse ayakları açılır, farkında olmadan uyuz danaların sıcaklığına sığınıp sabahı zor ederdi. Safar, Hasan'ın çiftliğinde bu koşullarda üç yılını, köy denen yeri görmeden geçirdi.

Baharın başlarında bir gün Safar, kuzulayan koyunları sarp bir kayanın yakınlarında bırakıp, gömleğini çıkararak, koyunların yanında oturmuş, onlara göz kulak olup duruyordu.

O kuzulayan koyunları güttüğü yere de yüksek şelaleden akan su nasıl ses çıkarıyor ise bir beyin arazisine ait ağaçların yapraklarının hışırdama sesleri de öyle geliyordu. Bir müddet sonra, o güzel yapraklı kızılağaç ve söğüt ağacı ormanının içi balta ve insan sesiyle doluverdi. Az öteden biri: "Baltayı vur, ağacı kes! Evin önündekileri de kesmek gerek. O bizim kanımızı az mı içti? Burayı geçtiğimizde köpeklerini üzerimize salıp az kişiyi yaralamadı. Hey, Omar, benim devirdiklerimi sen arabaya yükle!" dedi.

[7] 1917'den önce "kulak" kelimesi, faiz ile geçimlerini sağlayan nispeten az sayıdaki pinti ve düzenbaz yerel tacirler anlamına geliyordu. 1917'den sonra ise bu kelime, her türden çalışan işçiler için kullanıldı (Wydra, 2017: 82).

– Botday, koş! O itin avlusundaki ağaçları da devir, çatır çutur yıkılsınlar, diye başlarındaki Harun bağırdı.

– Hay Allah! Beyin çocukları o ağaçların üstüne çıkıp duruyorlar, ben gidip kessem üzülmezler mi? deyip Botday, gitmek ile gitmemek arasında tereddüt etti.

Harun'un Botday'a söylediği: "Onların bize yaptığı kötülükleri hatırlar mısın, itlerini senin oğluna sataştırıp bacağını kırdıklarını? Git ve tereddüt etmeden kesiver, bir şey diyen olursa ense köküne baltayla vur!" şeklindeki cesaret verici sözlerini Safar, az çok duyuyordu.

Safar, ne olduğunu tam anlamadan hayretler içinde kalmıştı.

Biraz zaman geçtikten sonra pırh pırh diye bir ses geldi. Safar korkup baktı, sağ tarafındaki eşeğinin yükünü indiren, Safar'a benzeyen bir erkek çocuğu göründü.

Safar onu görünce, çekine çekine adım atıp ona doğru ilerledi:

– İyi yolculuklar, ey delikanlı!

– Sağ ol, neden geziyorsun burada?

– Hiç, kuzulayan koyunların yanında duruyorum, fakat sana bir şey sormak istiyorum. Bu beyin ağaçlarını neden kesiyorlar? Ev mi yapacaklar?

– Pekâlâ, eğer ona sorsalar hiç kestirmezdi. "Şimdi her şey de eşit olacak, topraklar, ırmaklar, ağaçlar bile herkes için eşit olacak." diye dün askerleriyle gelen birisi öyle söylemişti de bugün ise herkes ağaçlardan payını alıyor.

– Öyleyse, her şeyde eşitlik olacaksa, ben Kulak Hasan için çalışmamakta özgür müyüm?

– Elbette özgürsün!

– Öyleyse ben gidip o zalim beyin ağaçlarından intikamımı alayım, koyunları da kim isterse o gütsün.

– Taşımak için öküzün, araban var mıdır?

– Hayır, üzerimde, ölen anamdan kalan bir yırtık kürkümden başka, kışt demeye tavuğum bile yoktur.

– Peki, sen ağaçları kestikten sonra ne yapacaksın?

– Ben de az önceki gariplerin taşıdığı gibi taşırım. Öteye beriye dolanıp sonra kırıp o itin ağaçlarından intikamımı alsam iyi olur. Kestiğim ağaçları, ihtiyaç sahibi olanlara veririm. Hasan'ın koyunlarını (80) güdüp sırtımı bitlere yem edeceğime, bir garibana yardımcı olsam daha iyidir, diyerek Safar, koyunları bırakıp boydan boya yeşil sarmaşıklı duvarı atlayıp gözden kaybolur.

Safar ağacın kenarına vardığında Botday, beyin evinin önündeki ağaçlara dokunmadan baltası koltukaltında duruyordu.

– Botday, bu ağaçlığı rahat rahat kesip mahvetmeden niçin keyifsiz duruyorsun?

(85) – Harun: "Git de beyin evinin önündeki ağaçları kes" deyip gönderdi, şimdi gitmeye çekinip bekliyorum. Benim geldiğimi gören beyin çocukları, ağaçların üzerine çıktılar. Ne yapacağımı bilmeden duruyorum.

– Baltanı bana ver, ben onları, o ısırgan otunu keser gibi devireyim, diyen Safar, Botday'ın elinden baltayı almak için elini uzattı. Botday, tereddütle baltayı verdi. Safar, (90) doğrudan gidip ağaçları kesmeye başladı.

– Ey, itin çocukları! Siz ağaçların üzerine çıktınız diye ben ağaçları kesmeden ne diye bırakayım?! Ben yufka yürekli Botday değilim, deyip Safar, beyin evinin önündeki ağaçları, üzerindeki çocuklar ile beraber devirdi. Çocuklar ağaçlar ile birlikte yuvarlanıp, yere düşüp, ağlanıp sızlanarak kaçıştılar.

(95) Hava kararmaya başladığında kargalar vadiye inmişçesine o ağaçlı vadi araba ve insanlardan dolayı kapkara bir hâle gelmişti. Balta sesine kulak verseniz binlerce değirmen taşının çıkardığı ses zannederdiniz.

Safar 1918-1919 yıllarında, tamamen baharın ilk günlerinden birine benziyordu. İlkbaharda bir güneş açıyormuşçasına, bir karla karışık yağmur yağıyormuş gibi türlü türlü (100) oluyordu. Bir seviniyor, bir üzülüyordu.

Safar Kızıllar gelince seviniyor, Beyazlar gelince ise üzülüyordu. Bahar başında dayanıklılığı tükenip çelimsizleşen toklu, güneş açtığında başını yukarıya kaldırıp yağmur yağdığında da kulaklarını sarkıtıp yüzünü yere nasıl yapıştırıyorsa, Kulak Hasan'ın zulmettiği iliği kemiği kuruyan Safar da güneşin kırmızı ışıklarının kendi üzerine ulaşmasını isteyerek gözünü kırpmadan (105) gökyüzüne bakıp duruyordu.

Fazla sıkılıp bunaldığı zaman Safar, büyük yamacın tepesine çıkıp etrafına bakınırdı.

Bir gün Safar yamacın tepesine çıkıp etrafına baktığında aşağıda, uzaktaki vadiden bir grup adamın kaçtığını ve peşlerinden silahlarının ucu görünen bir bölük (110) askerin onları kovalayıp gelmekte olduklarını gördü. Onları gören Safar, merakını yenemeyip koşarak köye gitti.

– Hey, şu aşağıda bir sürü asker bir grup adamı kovalıyor, onlar da kaçıp geliyor, diyen Safar, bir köşede oturan adamlara haber verir vermez o sokağın bir kenarından, burun deliklerinden duman çıkan siyah atıyla, sabun köpüğü renginde eğri peleriniyle, (115) uzun kulaklı bir atlı yel gibi yetişti.

– Atı olan ata binip atı olmayan yaya olarak silahı olan da olmayan da, bahane üretmeden hepiniz köyün aşağı tarafına gidiniz, kazaklar Kızıl Partizanları kovalayarak geliyor!

Tehlike haberini veren atlı bunu söylediği zaman Safar, dişlerini sertçe sıkıp etrafında dönerek: "Haydi çabuk olalım, atı (120) olmayanlar, kulakların atlarını alıp bininiz! Onun atı, benim atım diye bakmayınız, kan içen itlerden bugün hakkımızı alalım! Ölen ölür, kalan da ölene kadar üzerine düşen vazifeyi, kendisine verilen yeri sıkıca korur!" deyip genç olmasına rağmen liderlerden birinin yerini alıyordu.

– Haydi, benim peşimden ikişer ikişer geliniz! Ya can almak ya da can vermek, ikisinden (125) birinin olmamasının imkânı yoktur! Şimdi, önceki gibi kulaklara, beylere itaat edenlerden hayır gelmez. Kan emici zalimlere, hayatları boyunca unutamayacakları şekilde yaralar açmak gerekir!

Köyün içinde bu şekilde kin güden ve yiğit olup da eşitlik mücadelesini kabul eden herkes köyün aşağı tarafına çıkıp siper kazarak kendilerini güçlendirip yerleştiler.

Beyazlar, onları görünce top ve mermilerini onların üzerine çevirip gökten yağan dolular gibi (130) yağdırdılar. Fakat eşit bir dünya için canını kanını vermeye yemin etmiş yiğitler gereken kuvvetle karşılık verdi. O şekilde geceye kadar durmadan savaştılar.

Beyazlar, şiddetli mücadeleden dolayı susamış, yorulmuş, liderleri kuvvetten düşmüş ve çok zayıflamıştı.

Çoğu kez silahlarının üstlerine kalpaklarını koyup onları insan şekline büründürerek Kazakların liderlerini bozguna uğratmışlardı, fakat güçlerini toplayıp gelen, insanların kanını emen itler kuvvetlenip Safar'ın grubunu, Kızıl Partizanları geri püskürtmüşlerdi.

O gece köyün içinde feryat figan eşliğinde yanan ateşi görseydiniz, koyunlarla kuzuları birbirlerine katmışlar sanırdınız. Kimilerinin döşekte ölümü bekleyen hastalarını, kimilerinin de çocuklarını sırtına alarak etrafa dağılıp başlarını sokacak yer arayarak çil yavrusu gibi dağıldıklarını gören insan, gözyaşlarına hâkim olamazdı.

Safar, kaçmak için mücadele eden güçsüzlere yardım ede ede o gece büyük yamacın zirvesindeki düzlüğe çıkıp köye karşıdan bakıp uzun zaman durdu.

Safar, evlerinin yandığını görüp saçını başını yolan kadınlara cesaret verip vaziyetin son bulacağını kendisi anlamış gibi ifade etmeye çalışıyordu.

– Bugün onlar kazanmış olsalar da yarın biz kazanacağız! Onların galibiyetleri uzun süreli değildir. Onların bir kişisine karşılık bizde yirmi kişi var. Bize yalnızca birlik olmak gerekir, başladığımız işi sonuna kadar götürmeliyiz. Gözyaşları bize yardımcı değildir. Bize gerekli olan şey durmadan, usanmadan, yorulmadan, yenildik diye vazgeçip umudu kesmeden mücadele etmektir.

İnsanlar Safar'ın etrafına toplanıp Safar da onlara kendisinin cesur fikrini anlatırken sabaha çıktılar.

Şafak sökünceye kadar köyün içinde hiçbir şey bırakmadan toplayan açgözlü Beyazlar köyün dışına yöneldi. Kaçanlar da köye oradan buradan birer ikişer toplandılar.

Sokakta çalı çırpı olsun, duvar olsun hiçbir şey kalmadan ufalanarak yanıp tuzla buz olmuş, evlere baksanız ateşte yanan öküz başları gibi birer tarafları yanmış, kendi eşyası yanmasa bile komşusununki yanmış, kimileri duvar diplerinde ölmüş, kimileri de ölmekten beter olup yere devrilmiş, en büyük zulme ise kadınlar uğramıştı.

Köye varır varmaz Safar, başını iki elinin üzerine koyup düşünerek oturdu. "Köye gitsem, karga mı kuzgun mu konuşacak? Kim bilir, o itlerin olduğu vadiye gitsem kesiverirler, öyle yapmaktansa bir süre koyu bir ağaçlıkta oyalansam iyi olur. Musosların ormanda olduğu haberi vardı, onları arayıp bulayım".

Safar, aklındaki o fikirle ata binerek göz gözü görmeyen koyu ormanın yolunu tuttu. Giderken geç olunca büyük ormanın kenarında durup: "Şimdi, bu gece burada kalsam nasıl olacak? Yiyecek lokmam yok. Yağmur da yavaş yavaş geliyor. (165) Sabahladığımda yağmur da ırmakları yükseltirse o sudan nasıl geçerim? Öyle olacağına, sığınmak için bu büyük ormanın derinliklerine girsem taş, ağaç dibi olsa da bir yer bulurum." deyip Safar, büyük ormanın kenarından girdi. İşte onun ağaca girmesiyle:

– Ey, kimsin, ne dolaşıyorsun? Ellerini yukarı kaldır! Şimdi silahla vururum! diye setçe konuşan birinin sesi çıktı.

(170) – Ben kötü biri değilim. Sadece çobanım, çiftliğe gidiyorum!

– Kimin çiftliğine gidiyorsun? Çiftlikte babanın kurbanlık payı mı kaldı? Haydi, kımılda! Senin çiftliğini miftliğini görürüm!

– Nereye götürüyorsun beni?

– Karargâha götürüyorum… Nereye götürsem de çok gürültü etmeden yürü!

(175) Safar: "Peki şimdi ne oluyor, bu adam kimdir, kimin nöbetçisidir?" deyip çok da tartışmadan onun söylediği yere hareket etti. Biraz gittikten sonra kuytu bir ormanın düzlüğünde ateşin parıltısını görüp hareketlendi. Ateşin yaydığı ışığa ulaşmaya az bir mesafe kala:

– Ey, o gelenler kimdir?! diye, birisi silahını eline alıp konuştu.

Safar'ı getiren:

(180) – Benim, ben!

– Sen kimsin? Benim ben, diyenler az değil.

– Sizdenim.

– Parolan nedir?

– "Tetik".

(185) – Götürdüğün kim?

– Onlardan bir kurbanlık götürüyorum.

Ateşin kenarına ulaştığında bir sürü insan ateşin etrafına oturmuş, kimisi türkü söylüyor, kimisi de silahı ile ilgileneduruyordu.

Safar, “Onlardan kurbanlık götürüyorum.” lafını duyduktan sonra, kendisini getiren adamın, “onlar” diye kimleri ima ettiğini düşünüp durdu. Oraya ulaştıklarında Safar’ın kederli gözleri birilerine takıldı.

“Acaba çift mi görüyorum?” diye bakınca ateşin kenarındakilerin tam ortasında Safar’ın pür dikkat izlediği Musos oturuyordu.

– Aa, Musos! Ne yapıyorsun?

– Ooo! Safar, nerden çıktın?

– Nerden çıktığımı ben de bilmiyorum.

Safar’ı getiren hayret edip:

– Alan[8], vallahi ben kurbanlık kovalıyorum diye kendi adamımızı kovalamışım sanırım.

– Pekâlâ, Tavşangöz, bundan hâlâ şüphen mi var? Beyazlardan kurbanlık kovalıyorum diye Kızıl Partizan Safar’ı getirmişsin, deyip Musos, kendi dostlarına Safar’ın bütün hikâyesini anlattı.

Safar da Kazaklar ile nasıl mücadele ettiklerini, köye nasıl büyük bir felaketin uğradığını başından sonuna kadar anlattı.

İki tepenin tam ortasında, gümüş yılan gibi kıvrılan güzel ırmağın kenarında, yemyeşil yeşermiş ovanın koynuna yerleşen Safar’ın köyü, büyük bir bela içinde, sanki gökyüzü kararmış, karla karışık yağmur yağıyor gibi olup duruyordu.

Köpeğin yemek bulduğu yere sürekli gelmesi gibi leş yiyici kuşlar da kumaş dokurcasına, biri gelip biri giderek durmadan dolaşıyorlardı. Her gelen, köylüyü toplayıp kendi halinde yaşayanların üzerine zalimlik kamçısını sallayarak vuruyordu.

“Kendi aranızdan kaçan yiyici itleri buldunuz buldunuz, bulamazsanız onların yerine sizi sürüp yaşlı tekeleri keser gibi keseriz. Çocuklarınızı kuyuya atıp ateşe vererek yakarız. Size yalnızca iki gün veriyoruz. Onların olduğu yerleri biliyorsunuz, siz onları bulup gelinceye kadar köyünüzden gitmeyeceğiz.” diyerek zavallı köylüleri baş aşağı asıvermişlerdi.

[8] Arkadaş, dost, soydaş anlamında Karaçay-Malkarlıların birbirlerine hitap şekli (Tavkul, 2000: 77).

Orada olan her şeyin haberi, ormanlıkta yaşayan Kızıl Partizanlara çabucak ulaşırdı. Köylüler, korkudan ne yaptıklarını bilmeden aramaya çıkmış gibi yapıp “Bulamıyoruz.” diyerek çoğu kez geri dönerlerdi.

Bir defasında yaşlılar, gençlere bile sormadan kendi aralarından birkaç güvenilir ihtiyarı (220) seçerek Kızıl Partizanlara gönderiverdiler.

– Gidin de: “Gelin, teslim olun, artık kanımızı daha fazla döktürmeyin.” diye söylememiz için köylüler gönderdi deyin. – Gelsinler, esir ettirmeyiz. Kefil oluruz, sözünü söylemek için ihtiyarlar çıkıp partizanların olduğu ormanlık alana doğru yol aldılar.

– Bizi size köy halkı gönderdi. Siz kendi gariban köyünüzün hatırı için gelip Beyaz Askerlere (225) teslim olun. Halk bizi, bunu sizin yapacağınıza inanarak gönderdi, deyip ihtiyarlar, neden gelmiş olduklarını Kızıl Partizanlara anlattı.

Partizanlar o sözleri işittikten sonra, bir kenara çekilerek istişare edip ihtiyarlara şöyle söz verdiler:

– Zorluk içinde yaşayan insanların söylediği şeyi, canımızdan olsak dahi yabana (230) atmayız. Fakat onlar bugün bizi öldürseler yarın siz bu sayede rahat yaşayacak değilsiniz. Bizi yakalayıp teslim ederseniz rahat içinde yaşayacağınızı söylerler, onların sözlerine inanmayın. Fakat sizin dileğinizi gerçekleştirmekten başka arzumuz yoktur. Gelin! Biz köye ulaşınca hemen silahlarımızı vermeyiz. Orada her şey, gidişata göre olur, deyip harekete geçtiler.

İhtiyarların bir kısmının partizanların önünde, bir kısmının arkalarında, kalanlarının (235) ise yanlarında gelişlerine bakınca manzara, hergelecilerin kısrak sürüsünü kement ile sürmesine benziyordu. Her birinin yüzüne baksanız büyük bir azaba uğrayıp sıkıntıya düşmüş insanlara benziyorlardı. İhtiyarlar teke gibi olan sakallarını okşayarak başları önde, arada sırada birbirlerinin kulaklarına fısıldayarak geliyorlardı.

İhtiyar tekelerin aralarında gelen Kızıl Partizanlar, önlerindeki görkemli liderler gibi olan Musos ile başları yukarıda, hiçbir şeyden korkmadan cesur cesur yürüyerek kararlı bir ruhla (240) birbirlerine bakıp gülümseyerek geliyorlardı. Büyük yamaçtan süzülerek uca gelip yerleşen yaşlı koyun gövdesi gibi, kazaklar yamacın üst tarafındaki boş arazide inşa edilmiş yönetim binasının önünde, bütün köyü toplayarak bir yere istifleyip zincir şeklinde onların etrafında duruyorlardı.

Halkın toplandığı yerde insanın eğilmeden geçemeyeceği kadar darlıkta, birbirine sıkı aralıkla bitişen iki direğin üzerine tahta parçası koyulmuş, tahta parçasının üzerine de Kuran koyulmuş, imam da orada, başında sarığı, üzerinde (245) cübbesi ile görünüyordu. Kazakların, halkın kanını emmesine müsaade eden başçavuş, bıyığının iki kenarını yukarı yukarı burup:

– Toplantıyı açıyorum, sözü Bay Odintsov'a veriyorum, dedi.

– Bugün buraya toplananların içlerinde köleler de hür insanlar da var. Ben Serebryakov'un emriyle geldim. Size çok hürmet ettik, artık bundan sonra (250) sizin hürmet görmek yahut bizim tarafımızdan affedilme imkânınız yoktur. Bolşevikleri aranızda saklıyorsunuz, bir yandan da onlara yardım ediyorsunuz. Siz o kafasızlara takılarak neden ziyan oluyorsunuz? Bolşevikler tamamen alt tabakadan ve yiyicilerden oluşmuş pislik bir şeydir, siz onların tarafında yer alırsanız çok yanılmış olursunuz. Onlara uymazsanız bir şey yapmayız, aksi takdirde mahvederiz! Deyip kızgınlıkla sıçrayarak: – Siz benim kim olduğumu sanıyorsunuz? Ben size neden geldim zannediyorsunuz? İtleri (255) keser gibi kesiveririm! Eşekler ile aynı yere koyup keserim ben sizi! Artık köleler kendilerini kim sanıyorlar? Köle de köpek de aynıdır! İkisi arasında fark yoktur. İşte bu bıçak ile sizin hepinizin boynunu keserim!

Yırtıcı kuşları görünce otların dibine saklanan tavuklar gibi olan halkın hepsi birlikte bir yere toplanıp başları öne eğik duruyorlardı.

(260) Belinde gümüş ile kaplanmış bıçağını, yarısına kadar çıkararak:

– Anlıyor musunuz? Kesiveririm! deyip halkın üzerine iğrenç tükürüklerini saçarak dişlerini sert sert sıkıp bağırıyordu.

İmam, Kuran'ı eline alıp onun yanına yaklaşarak halka doğru dönüp:

– Ey, Ümmet-i Muhammet! İşte bu Kuran, yüce Allah'a saygı gösteren (265) Müslümanların hepsine Bolşeviklerden üçünü öldürmeyi görev kılıyor. Zengini, soyluyu, köleyi, fakiri yüce Allah kendisi yarattı. Yüce olan Allah, yarattığı şerefli soylulara zenginliği de kendisi vermiştir, onların kısmetlerine ulaşılabilecek bir yol yoktur ve onların söylediği şeyi yapmamak için uğraşan kim varsa Müslümanların onlarla mücadele etmesi lazımdır. Onlar ile kim sıkı bir şekilde mücadele etse o kişiler sorgusuzca (270) cennete girmeye layık görülmüştür. Rus Çarı'nın olmadığı dünya, dünya değildir. O başımızda olmadığında bize hayat yoktur.

Bolşevikler bugün topraklarınıza ortak olsalar yarın eşlerinize ortak olurlar. Onların yanında yalnızca köleler duruyor, içlerinde bir soylusu bile olmayan halkın fikri ne olsun? Köle, beye kölelik yapması için yaratılan bir insandır. Onu bilmek gerekir. Rus Çarı'nın yolundan gitmek için Kuran'ın (275) altında dizilip söz vermeliyiz.

Gökten inen kutsal Kuran'ın altından geçip yemin ettikten sonra, yemininden dönen kim olursa olsun, o kişi ahirette cehennem ateşinde yanacaktır, diyen İmam Musa, zalimlerin yaptığı kötülüklere tamamen şahitlik ederek, Beyaz cellâdın acı sözleri karşısında hayrete düşen gariban halkın kanlarının (280) yılan gibi emilmesine izin verenin Kuran olduğunu, hile yaparak söyleyip koyunlar ve kuzuları birbirinde ayıran yeri dar kapı ile hazırlarmışçasına, toplanmış halka eziyet edercesine her birini Kuran'ın altında dizip onlara yemin ettiriyordu.

O sırada güneş tam tepemize gelip yerleşmişti. Toplananların hepsi yukarı doğru baktılar. Baktıklarında ihtiyarların cellâda kurban getirdiklerini görüp (285) hepsi bin pişman oldu.

Onların geledurduklarını gören cellât Odintsov ve onun yanındakiler kaçıp yönetim binasının içine girdiler.

Partizanlar gelince toplanan halkın tam ortasında durup selamlaştılar.

İhtiyarlardan iki kişi gidip yönetim binasında korkudan ne yaptıklarını bilmez bir halde bekleyen (290) Odintsov ile diğerlerini çağırdılar.

– Size dokunmalarını müsaade etmeyiz! Çıkın, onlara söyleyeceklerinizi söyleyin, diyen ihtiyarlar, onları alıp çıktılar.

Konuşan yoktu, fakat birbirlerine baktıklarını görseniz: "Öne sen çık! Hayır, sen çık!" dedikleri mimiklerinden anlaşılıyordu. "Biz onları bulursak öyle böyle (295) yapacağız." diyen ensesi kalınlar, sudan çıkmış balığa dönmüşlerdi.

– Bunların bize söyleyecekleri şey nedir, niçin susuyorlar? diye gülümseyerek birbirine bakan Kızıl Partizanlar uzun süre dikilip durdular. Fakat Kızıl Partizanlar, işkenceyle can almaya gelen koca göbeklilerin korkudan bir şey söyleyemeden titreyip durduklarını anlayınca önce kendileri konuşmaya başladılar.

(300) Partizanların lideri Musos: "Ben söz istiyorum." dedi.

– Bu zavallı halka nasıl böyle eziyet çektirirsiniz? Bizi arıyorsanız işte, ayağınıza geldik! Biri kimsenin “Ayının kendisini görmesine rağmen yine de izini takip ediyordu.” sözündeki gibi karşınıza çıkmamıza rağmen zavallı halkı niçin işsiz ve aşsız bırakıyorsunuz? Biz size öylece silah teslim etmeye de gelmedik, bu zavallı halkı artık sömürmeyin diye size iyice anlatmaya geldik! Şimdiye kadar bulamıyoruz diye bahane uydursanız da şimdi tam karşınıza geldik. Biz köye boyun eğmediğimiz için ormanlarda dolaşmıyoruz. Başladığımız işi bitirmek için döndük. İnsanların emeğini sömürenler ile bizim aramız et ve bıçak gibidir. Bunu bilmelisiniz. Çoktur, çoktur yaptığınız kötülükler... Bu yüzden çok geçmeden dursanız iyi olur!

Haydi! Bizden ne istediğinizi söyleyin. Uzun yola gideceğiz, bizi geciktirmeyin. Uzatmadan gönlünüzden geçen şeyi söyleyin! Biz ölünceye değin özgürlük mücadelesinin kahramanları olarak kalacağımıza dair yemin ettik. Ölmeden size boyun eğmek yoktur, deyip Musos, sözünü bitirdi.

Odintsov, çıkıp korkudan alt dudağını kımıldatarak konuştu:

– Biz sizle mücadele etmeye ya da sizi esir almaya gelmedik. Ormanın derinliklerinde gezinip kendinize eziyet etmeyin, evinize dönün diye rica etmeye geldik. Boşuna hata ediyorsunuz, sizin yaptığınız şey, başarma imkânı olan bir şey değildir. Bırakın silahlarınızı, onlar size lazım değil!

– Sen bize masal anlatma da, bizden ne istediğini söyle! Senin gibi düzenbazlar bizim aramızda bulunmaz! Bundan başka söyleyecek sözün yoksa seninle pek işimiz kalmadı. Haydi! Cemaat, hoşça kalın! – deyip Musos, dostlarını da yanına alıp gitmek için yola koyuldu. Kızıl Partizanlara yolda katılmışçasına boş boş dolaşan Karabaş:

– Ben boyun da eğerim, silah da veririm, deyip silahlarını başçavuşun eline verdi.

– Kimin buğdayı iyi olursa onun serçesisin, nereye istersen oraya git. Biz başladığımız işi bitirmek için yemin ettik, yolumuza gidiyoruz. Sen ise yolda boş dolaşan itsin, git, bir şeyler kaparsın! diye söyleyip Musos kızarak silahını boynundan çekip, eline alıp doğruca gitmeye başladı.

Onlar gitmek için harekete geçince Kızıl Partizanların yakınları koşup eteklerine sarılmayı umut etmişlerdi, fakat onlar kılıçlarını çekip savurarak en yakın akrabalarını bile yanlarına almadan çıkıp gittiler.

Odintsov ise burnunu çekip duruyordu.

Zirvelerindeki kar yaratıldığından beri erimemiş, bulutların eteklerini kapladığı yağmurlu Kafkas'ın gösterişli, bal peteği dağlarının eteğinde yaşayan halkların da (335) diğer milletler gibi çok toplulukları ve ona göre de güçleri vardır.

Sırtı ve göğsü ağarıp kanatları kararan Kafkas dağlarına baksanız siyah kanatlı doğana benzer!

Siyah kanatlı doğanın kanatlarının her zaman kara olmaması gibi Kafkas'ın gösterişli, bal peteği gibi görünen dağlarının kanatları da bazen yeşerirdi.

(340) Kafkas dağlarının mükemmellikleri yalnızca bunlar değildir. Kayaları parçalayıp taşları birbirine vurdurup ateş çıkartıp akan, çok hiddetlendiğinde ise kendi parçası olan taşların bir kısmını fırlatıp, dışarı atıp çok gürültülü bir şekilde akan görülmeye değer ırmaklarıdır, ırmakları, kanatlarının altında mırıldanan keklikleri ve turnaları...

Onların hepsinden en hayranlık uyandıran ve görkemli olan şey ise ıssız ve kara ormanın derinliklerinde yaşayan (345) gözü pek, özgürlük mücadelesine cesurca giden olağanüstü ve muhteşem Kızıl Partizanlardır!

İşte onları yazmalı!

Dağlar ile kızıl bayrağı ellerinde tutan, zalimleri bozguna uğratan kahramanları kıyasla!

Irmağın coşarak aktığında dayanıksız taşları fırlatıp dışarı atması gibi Kızıl (350) Partizanlar da kendilerine seyahat niyeti ile katılan, kimin tarlası iyi mahsul verirse onun serçesi olan "yoldaşlarını" çıkarıp dışlarlardı.

Betimleyerek anlatmak gerekirse doğaya ait olan özellikler insanlarda da vardır.

Safar artık her şeyden önce sıkı sıkıya Bolşevik yürekli oldu. Önceleri Hasan'ın çiftliğinde kalan Safar, bugün akıllı partizanlar ile ormanlarda, vadilerde, dağlarda, kayalıklarda, (355) mağaralarda dolaşıyor.

Kızıl Partizanların önderi, Safar'ı sağ kolu yapıp zor işlerde Safar'ı oraya gönderiyordu.

Bazen Safar, köyde olanları öğrenebilmek için ayrancı delikanlı kılığına girip köye giderdi.

Safar bir keresinde, iki tüylü çarığını ayaklarına geçirip büyük yünlü deriden yapılmış (360) kalpağını da başına takıp yiyecek taşıyıp duran eşeklerinin sırtına iki kırmızı teke tulumunu sıkıştırarak:

“Bolşevikler geldiler, aşağıdan yukarıya zincir olup

Biz kazakları yeneriz,

Onlardan daha çok olup…” sözlü türküyü söyleyerek geliyordu.

Safar’ın geldiği yerin görüntüsüne baksanız iki dar sandıktan çıkmış su yanındaki, (365) iki tarafı da kayalık ova olan ırmağın kenarındaki vadi gibiydi.

Hiç bilmeden geldiği bu yerde, kayalar boğalar gibi böğürünce bunun ne sesi olduğunu kimse anlamazdı. İki kaya birbiri üzerine mi devrildi yoksa yerin üstüyle altı yer mi değiştirdi sözünden başka açıklamanın olmamasına rağmen haddinden fazla gürültü çıkaran silah sesleri duyuldu.

(370) Safar ne yapacağını bilmeden kaçacak yer arayıp çevresine bakmıştı, fakat kayalar gümbürdediği için silahın ne taraftan atıldığını anlayamadan tam da ulaşıverdiği yerde beklemişti. Sol tarafına baktığı zaman, adına araba yolu deseler de yalnızca eşek ile çıkılabilecek dar bir yolun üzerinde pelerini, boynunda başlığı, elinde kısa silahı ile atını kafasından tutup başı önünde gezen birisi durmuş, arkasına bakıyor, bazen silah atıyor ve (375) bazen de atmadan geliyordu.

O, dik ve taşlı yolu yarıladığında, yukarıdan aşağı dört beş kişi bakıp kızgın mermileri o adamın üzerine çevirip durmadan atmaya başladılar.

Safar, olanları gördükten sonra yolunu değiştirip kara eşeğinin sırtına binip kendini hiçbir şey bilmeyen çocukcağız gibi gitmeye başladı.

(380) Vadiye doğru kaçarak gelen, atına binip büyük ovanın yukarı kısmına yönelirken pelerininin kanatlarından rüzgâr sesleri çıkartıp atını kırbaçlayınca, atın acı acı çıkarttığı sesler Safar’a yaklaşmaya başladı.

Yanına geldiğinde Safar, bu kişinin Kızıl Partizanların lideri Musos olduğunu açıkça anladı.

(385) – Beni sorarlarsa görmedim, kim olduğunu da bilmiyorum de ve bırak, eğer seni tanırsa çok dikkatli ol! diyerek Musos, Safar’ı tembihleyip gitti. (Musos gidip tepelerden etrafı gözleyen biriydi.)

Musos uzaklaştıktan beş dakika sonra, kazaklar Safar'ın etrafını çevirdi.

– O gelen kimdi, sana neler söyledi? Söyle, itin oğlu! deyip kamçı ile (390) Safar'ın yüzüne gözüne vurdular.

Kazaklar, Safar'ın yanından ayrılıp eşeğin sırtındaki kırmızı tulumları devirmişlerdi. Safar, akıllarından uçup gitmişti.

Kılıçlarını çıkarıp tulumu, tulumun kenarlarını bağlayan ipleri çözmeden keserek ağızlarına dikmişlerdi. O köpürüveren ayrandan bir kere içmek için canlarını verenler, (395) tulumdan ayran yerine soğuk su çıktığı zaman neler olmuştur diye düşünüyorsunuz?

– Aaa! İşte Bolşeviklerin haber toplamak için kullandığı tulumlarmış! İtin oğlunu öldürmek lazım! diyerek Safar'ın yanına gittiler, fakat ölmek üzere, bırak kalsın, kimin iti leşini yerse yesin deyip kaçan kişiyi kovaladılar.

(400) Onlar gider gitmez, Safar hemen sıçrayıp ayağa kalkarak tulumları da eşeği de bırakıp partizanların olduğu ormana gitti.

Kazak askerler Musos'u takip edince Musos kaçarak gidiverip atlı birinin kolay kolay giremeyeceği bir vadiye girer girmez yoruluveren atının ayağını ağacın altından toprağın üzerine çıkmış olan köke bağlamak için bir müddet uğraştı. O sırada kazak askerler oldukça yaklaşmıştı. Musos ise atını (405) bırakıp kendisi ağaca sıçrayıp kurtulmuştu.

Musos çiftlikte kalan dostlarına hikâyesinin tamamını anlatıp: "Benim geldiğimi gördüler, buradan başka bir yere gitmek gerekiyor. Sanırım Safar'ı da öldürdüler. Haydi, durmayın, kımıldayın." deyip oradan uzaklaşmışlardı.

Safar çıkıp doğruca eski yere ulaşmıştı, fakat orası herhangi (410) birinin yaşadığı bir yere de benzemiyordu.

Safar dostlarını uzun bir süre aramıştı. Ne kadar aramış olsa da kimseyi bulamamış, yanlış yolları dolaşarak akşam karanlığında köye girmişti.

Ne zaman köye gelse Safar'ın gidebileceği yalnızca bir yer vardı. Doğruca çıkıp oraya gitti. O evdeki ihtiyar kişi, köyün içinin kazaklarla dolu olduğunu Safar'a anlattı. Safar'ın o gideceği eve (415) komşu olan evde Bolşevik taraftarları yaşardı.

Safar, o gece köyün içinde olan hiçbir şeyi duymamıştı. Dayak yiyip her yeri yaralanan, şimdi de yorulup güçsüz düşen Safar, pek tatlı uyumuştu.

Safar, sabah tan karanlığında ihtiyacını gidermek için kapıya çıkmıştı.

Kapıdan çıkar çıkmaz Bolşeviklerin bulunduğu evin avlusu olsun, etrafı olsun, kazak (420) askerlerle dolup taştığını gördü. Safar bunu gördüğü zaman, dün Safar'ı kamçı ile öldürmeyen ama döven kişi de Safar'ın köye gelmiş olduğunu fark etti.

Adamın, kendisini gördüğünü anlamayan Safar, evin önünde dikilip dururken silahların namluları etrafına konuşlandı.

Safar'ı alıp Bolşeviklerin bulunduğu evinin avlusuna götürdüler, avluya girdiği zaman (425) kazak askerlerle dolu avlu, ağzından yediği kurşunla yere devrilmiş olan Kızıl Partizan Kubadiy ve elleri bağlanmış diğer kardeşleri görünüyordu.

İşte o günden itibaren Safar, esaret zulmüne uğradı.

Gece hapishanede uykudayken koyu ormanın içindeymiş gibi hissedip korkuyla uyanınca karanlık derin toprak evde, elinin ayağının bağlanıverdiğini anlayıp (430) "Of, of, of!" diyerek başını aşağı doğru eğip uzun süre durdu.

Zamanın şarkısını söyleyip büyük çalılıklı ormanın içinde bir ağaçtan diğer ağaca konarak dolanan, kanadını yeterince çırpamayan kuş, demir parmaklıklardan, kanat kenarlarını dışarı, özgürlüğe erişmek için uzatmaya çalışıyordu.

Fakat onun gibi çok faydalı insanları esir eden devrin zalimlerinin (435) yaptığı demir parmaklıklar, onun özgür kalmasını engelliyordu.

Öksüz kalınca ırgatlık için gidip

Zalimlik dünyasında büyümüştüm

Taşımaya gücüm kalmadan

Özgürlük mücadelesine geçmiştim…

(440) Gezindim yamaçta, dolaştım vadide,

Yuvası olmayan, atılan kırlangıç gibi.

Anam babam olmadan

Kalmıştım gaddarlık altında yoksul.

Yastığım taştan, yorganım kardan olmuş,

(445) Zora düşmüştüm, her yeri defalarca dolaşıp

İşte bugünkü karanlık, derin toprak evde

Elim ayağım sıkıca bağlanmış yatıyorum.

Bu şarkıyı söyleyip duran Safar sinirlenerek demir parmaklıkları dişleri ile sıkıştırıp: “Bugün hapishanede yatsam bile yarın zalim dünyadan intikamımı alırım, ben burada ölüp kalsam (450) bile özgürlük mücadelesinin kahramanları çalı çırpıdan çoktur, benim öcümü alırlar.” diye kendi kendine umutlanırdı. Safar hapishanede öylece aşsız susuz dokuz ay kalmıştı.

Kışın ilkbahara döndüğü zamanlarda bir sabah, Kızıl Partizanların hepsi bir evde demir parmaklıklardan bakıp dururken kapıyı koruyan nöbetçilerden biri: “Azamatların Safar burada mıdır?” diye bağırdığı zaman, Safar’ın tüyleri (455) diken diken oldu.

– Buradayım! Azamatların Safar benim, diyerek Safar, diğerlerinden daha öne çıkıp askerin yanına gitti.

– Al, sana birisi ekmek getirmiş, diyen asker, Safar’a bir bütün Rus ekmeği verdi.

(460) Uzun zamandır aç kalan Kızıl Partizanlar ekmeği ortaya koyarak kesip yerken, ekmeğin içinde dışına kirli zamk sürülmüş bir kâğıt buldular.

Onların içlerinde bir kişiden başka okuma bilen yoktu, o, kâğıdı eline aldı, diğerleri de ağızlarındaki lokmayı yutmadan merak içinde dinliyorlardı. Kâğıtta: “Dün gece saat onda aşağıda adları yazılı Kızıl Partizanları öldürmek için mahkeme olmuş. Bir imkân bulup (465) kaçmaktan başka çareniz kalmadı. Ne yaparsanız yapın, kaçmaya çalışın, elimizden gelen yardımı yaparız.

Kazak mahkemesinin öldürmeye karar verdiği adamlar:

1. Azamatların Safar Zavrbek’in oğlu
2. Alihanların Sultan Murat’ın oğlu
3. (470) Hamitlerin Harun Hamzat’ın oğlu
4. Omarların Ahmet Musos’un oğlu
5. Kerimlerin Musos Hasan’ın oğlu ve daha birçok adam var. Diğerlerinin isimlerini unuttuk. Bu isimlerini hatırladığımız beş adamı yarın gece saat dörtte öldürmeye gidecekler. Yine de kaçmak için mücadele etmeden durmazsınız diye ümit ediyoruz.

(475) Arkadaşlarınız (o ve ben)”.

Zalim dünyaya kin duyan Safar, kendi yaşamının saatler ile sayıldığını öğrendikten sonra, oturduğu yerde sabredemeyip odada bir ileri bir geri yürüyerek dolaşıyordu. İki kaşına, dövülünce kapkara olmuş yüzüne bakarsanız aklından türlü türlü planlar yapıyordu: "Bunların elinden ölmektense ne olursam iyidir. Onlardan birini ikisini öldürüp öyle ölmek gerekir. Bizden beş altı kişi ölse bile özgürlük için mücadele eden zavallı halkın tamamı ölmez. Fakat bizim de payımıza düşeni öldürmemiz gerekir. Bu gece hapishaneyi dağıtmamız gerek. Ölenler olsa bile kalanlar onların intikamını alır." diyen Safar, uzun süre düşündükten sonra, planını hayata geçirmesinin şart olduğunu anlayıp diğer arkadaşlarına da maksadını anlatmıştı.

Hapishanede kalan Kızıl Partizanların hepsi, o gece kaçmak için plan yaptılar. Kaçmak için nasıl hazırlanılması gerektiği konusunda çokça tartıştılar.

Ve sonunda Safar söz aldı.

– Benim fikrime göre, birimiz hastalanmış gibi yapsın ve durmadan kapıya gidip gelsin. Harun'un yüzü hastaymış gibi duruyor, beline benim başlığımı sıkıştırsın, karnım şişti diyerek kapıya doğru yürüyüp dışarıdakiler azaldığı sırada kaçmak için haber versin. Harun, dışarıdaki adamlar azaldı dediği zaman, sana kapıyı açar açmaz haydi dersin! İşte o zaman kaçabilen hiç sakınmadan kaçmaya çalışır!

Safar bitirdikten sonra Musos:

– Ben Safar'ın planını uygun görüyorum, bazen burada bizden olmayan adamlara belli ederek iş yapıyorsunuz. Dikkatli olun. Kapıdan çıktığınız zaman, yığılmadan birer birer kaçın. Dışarı çıktıktan sonra toplu olarak değil, dağılarak kaçın! diyerek Musos, kendi savaş görevinden bildiği taktikleri öğretti.

Harun, beline beyaz başlığı sıkıştırıp: "Karnım ağrıyor" deyip durmadan dışarı çıkıp içeri girdi.

– Herkes kendisini hazırlasın! İlk çıkanın doğrudan o avlu kapısının arkasında kıvrılıp duran taşı alıp kapıyı kırması lazım. Ne olursa olsun kendinizi bırakmanız faydalı olmaz! Benim düşünceme göre, yalnızca bizim çıkmamız iş değildir, diğer evdeki tutsakları da çıkarmak gerekir. Avlu kapısını Safar kırar, diğer evin kapısını da ben kırarım. Geri kalanlar da askerlerin silahlarını alsın! Birbirimize göz kulak olacağız derken hepimiz gidiveririz, dikkatli olun, herkes üzerine düşen görevi yerine getirdikten sonra kaçmaya çalışsın, diyerek Musos, partizanları hapishanenin bir köşesine

istifleyip kimsenin işitmeyeceği şekilde fısıldayarak hızlıca kaçmaya hazırlıyordu. Harun, içeri dışarı yürümekten yorulup kaçacakları zamanı kolluyordu. O şekilde güneş batıncaya kadar yürüdü.

Kış günlerinin akşam soğuğu sokakta dolaşan insanları evlerine kovalamıştı. Harun, dışarı çıkıp önceden sokaklarda dolaşan adamların azaldığını görünce ihtiyacını görmek için girdiği yerden çok geçmeden dönmüştü.

Asker, Harun'u evin içine göndermek için kapıyı açtığında Harun: "Haydi, durmayın!" diye bağırdı. Acımasız hapishaneden dışarı çıkmak için uzun zaman eziyet çeken kahramanlar, – Haydi! diyen sesi işitip pat diye kapıya üşüştüler.

– Hurraa!

– Silahını al!...

– Liderlerini de bırakma!

– Arkasından yetişip vuruyor!

– Kapının arkasına kaçanı gördün mü?!

– Unutmadan telefon kablolarını da kes!

– Koş, Safar taşı kaldıramıyor!

– Sanırım buz tutmuş.

– İkişer üçer kişi çekin!

– Ah! Asker yetişti! Kaçın!

– Musos, kazaklar yetişti!

– Hey, Musos! Arkandan yaklaşıyorlar, ateş ediyorlar!

– Bırak onları! Kaç!

O anki feryatları duysaydınız, büyük bir bela olduğunu anlardınız.

Acımasız hapishanenin bekçilerinden yerle bir olmayan yoktu.

– Geriye gidin ve kapıyı açmama izin verin!

– Koyunlar gibi doluşmayın da kapıyı açmam için müsaade edin!

– Korkmayın, hepiniz çıkacaksınız, deyip Musos, komşu tutsak evinin kapısı ile uğraşıyordu.

Musos kapıyı o tarafa itelese esirler ben çıkayım, ben çıkayım diye doluşarak kapıyı açmasına (535) engel olduklarından cesur Musos'u çok uğraştırdılar.

Kızıl Partizanların komşusu olan tutsak evinin kapısı içeri doğru açılıyordu.

Önceden kaçmak için hazırlıkları olmayan, rehberleri bile olmayan diğer evdeki tutsaklar, lidersiz koyun sürüsü gibi kapının arkasına yığıldıklarından Musos kapıyı açamamış, aynı zamanda onları da bırakıp gidemediği için gecikmişti.

Musos orada mücadeleye devam ededururken arkasından kazak askerleri yetişip Proleter Devrimi'nin (540) kıymetli kahramanı olan Musos'u, ensesine vurup devirdiler.

Hapishanedeki Kızıl Partizanların bir kısmı orman içinde üstlerindeki ölü toprağını atıp gözden kayboldular.

Musos bir daha görmemek üzere arkadaşlarından ayrılmıştı. Yırtıcı kuşların süngüleri devrim için doğan Musos'un ensesiyle buluştuğunda Musos, yıkılmadan dört bir (545) tarafına dönerek kan emicilerle yiğitçe mücadele etti.

– Hey itler! Hepiniz leşe üşüşen akbabalar gibi benim üzerime üşüşmeden teker teker gelip cesaretli olmanız mümkün mü? Canı için endişelenmeyen herhangi biriniz karşıma çıksın. Bana eziyet etseniz bile canım çıkmadan teslim olmam. Ben öldükten sonra da ne isterseniz yapın!

(550) Musos, Beyaz Askerler ile uzun zaman mücadele etti. Onlar Musos'un etrafını çevirmiş, Musos ise yanına gelen kişiyi etkisiz hale getirirken zorluk içinde yaşayan zavallı halkın etini kuzu ve koyun eti yer gibi yiyen Musakaların it Hacimırza yetişip gelir gelmez boynundaki silahını alarak doğruca kafasını hedef alıp ateşledi.

Musos: "Aaah!" deyip yığıldı.

(555) "Artık bu da öldü! Diğerlerinin peşinden acımasızca kovalamalıyız. Yakaladığınızı, yakaladığınız yerde vuruverin." diye kazakların cellâdı emir verdi.

Hapishaneden kaçamayan bir sürü Kızıl Partizan vardı. Kazaklar, hapishanenin önüne mitralyöz koyup hapishaneye doğrultarak merhametsizce ateşledi.

Kızıl Partizanlardan kaçamayıp kalanlar hapishanenin zemininde sürünerek ölüm (560) dakikalarını sayıyorlardı.

Mitralyözler aniden ateşlendiğinde hapishanenin içinde olsaydınız, gökyüzündeki yıldızların tamamının hapishanenin içine toplandığını zannederdiniz ya da dünyayı ateş sarıvermiş, başka bir şey olamaz, derdiniz.

Zalimlik ateşinden kendi güçleri ile özgürlük alan Kızıl Partizanlardan ölenler olsa bile (565) kalanları ıssız orman içine kaçıp kurtulmuşlardı. O akşam, onların peşlerinden saçılan mermiler, karanlık geceyi şimşek çakıyormuşçasına parlatıp parlatıp bırakıyordu.

Böylece partizanlar ormanın içinde bir kıra ulaştılar. Orada kim ölmüş kim kalmış diye yoklama yaptılar. Yoklamada zavallı halkı için canını esirgemeyen Musos'un olmadığını fark ettiler.

– Hay aksi, Musos neden yok?

(570) – O cesur adam, kaçmayıp mücadele eden kişi mi?

– Gelse buraya gelecekti, anlaştığımız yer sanki buraya benziyor.

– Gerçekten de, Musos neden gelmiyor? Sanmam ki onu bir belaya uğratmış olsunlar. Burada biraz bekleyelim, kim bilir, işini halledip gelsin de, diyen Safar, kendisinin lider devrimci arkadaşı Musos'un gelmemesine pek şaşırmıştı.

(575) Onlar orada onu bekleyip dururken, kazaklar pat diye üzerlerine geldi, kazakların gelmesinden önce onlar bunu fark edip yol kenarına kıvrılarak yere yatmışlardı. Kazaklar karanlık gecede, onları görmeden geçtiler.

Ne kadar bekleseler de Musos oraya gelmedi.

– Muhtelemen biz Musos'u kaybettik, yoksa gelirdi. Fakat (580) Musos ile birlikte gelmesi gereken çok fazla insan vardı. Onlar bir başka tarafa gitmiş olabilirler mi? diye Safar, inanamıyor, kendi kendine çokça düşünüyordu.

Bekleme, bekleme Safar! Musos başladı, sen sona erdir!

2. 2. 2. Kederli Çocuk

I

(585) Güneşin kızgın sıcaklığı hafiflemişti. Toprak da yemyeşil elbisesini üzerinden çıkarıp sarı ipeğe bürünmüş. Irmaklar şakır şakır akmayı bırakıp dingin bir tempoya

geçmiş. Çobanlar koyun kırpmak için ovalara iniyor. Ağaçların sarı yaprakları hızlıca düşüyor. Bacalardan ise siyah bulutlar burula burula çıkmaya başlamış. Çocuklar ile azı dişleri düşmüş ihtiyarlar tezek ateşinin etrafında halka hâlinde oturuyor.

(590) Gökteki bulutlar, göğün derin denizinde, kayıkların denizlerde yüzdüğü gibi yüzüyor.

Sonbahar günlerinin birinde bizim Hacimırza yola çıkmış. Hacimırza, iki ayağına baktığı zaman:

– Acele etmeyin, “kaşınmanız” gider. Mekke’nin coşkun kum vadileri sizi yumuşatır. Korkmayın, diye şaka yaparak kısa çarıklarını giyiyor.

(595) Dağ geçitlerinde dolu dolu kaynayan sisleri, o sisleri yaralara merhem eden sakallı yaşlı dağları kucaklayan köylerin birinde bizim Hacimırza yaşıyor.

Hacimırza’nın yüzü, onun ömrünün uzunluğunu doğduğu günden başlayıp açıkça gösteriyor. Hacimırza’nın yüzü yaşamına bürünüyor

Hacimırza’nın başında kıvırcık kalpağı, üzerinde siyah kirli kaptalı, hiçbir yerinden şekli (600) şemali görünmüyordu. Hacimırza’nın kaptalı kendisinden daha büyüktü. Hacimırza’yı diğer ihtiyarlardan ayıran bir özelliği vardı. O nedir diye sorarsanız: Kimin ağzından çıkan yel güçlü olursa o, onun baktığı yere kirpikleri ulaşmadan giderdi. Hacimırza’nın o özel huyunu kimseye belli etmeme imkânı yoktu.

İşte bizim Hacimırza, bugün can atarak yoluna çıkmıştı.

(605) Sabah, tan vaktinin evvelinde Hacimırza, iki alacalı küçük çuvalı omzuna atıp kapının önüne çıkmıştı. Hacimırza’nın komşuları onunla selamlaşmaya gelmişlerdi. O topluluğun arasına Aliymırza da gösterişli sarığını takıp gelmişti. Aminat ise iki gözünü elleri ile ovalayarak babasının peşinden çıkmıştı.

Aliymırza, yün kıyafeti üzerinde, beyaz sarığı başında, eğri başlı bastonu elinde, halk arasından (610) daha öne çıkıp:

– Hacimırza, hayırlı yola çıkmışsın, çıktığın yol kutsal yoldur, diyerek tilki gibi gülümsüyordu.

Toplanan halk:

– Hey! Hacimırza, güle güle, mutlulukla dön! deyip birbirlerinin sözünü keserek iyi dileklerde (615) bulunuyorlardı.

Hacimırza'nın yüz ifadesi değişmiş, toplanan halka dönüp mimikleriyle, kendisine edilen iyi dileklerin karşılığını vermişti. Peşinden Aliymırza'nın yanına giderek elini sıkıca sıkıp:

– Ben kutsal yoluma çıkmışım. Burada benden kalan bu çocuk sana emanet. Benim emanetimi kapı dışarı etmeyeceğine yürekten inanıyorum. Ben bugün, senin gibi iyi kişilerin (620) izlediği yola koyuluyorum, ölüp de kabrime girinceye kadar o yolda ilerlemeyi ümit ediyorum. Ben buradan gittiğim için sen kendi çocuğunu unutuvereceksin demiyorum, fakat kızım için, ben gelinceye kadar benim yerimi senin alacağını söylüyorum, dediği sözlerle Hacimırza, bu yol olmasa halk önünde konuşmadığı için zar zor yutkunup, yüzü kızarıp, bozarıp ve şekilden şekle girip burnu ve sırtından ter (625) akarak sözünü bitiriyor.

Hacimırza heyecanlanarak yaptığı konuşmasını bitirdikten sonra Aliymirza, sarığı, kıyafeti üzerinde, karnını içine çekerek halk arasından öne çıkıp:

– Ben bugüne kadar Aminat'ı kendi çocuklarımdan ayırt etmedim. Bugün de senin bana verdiğin emanetini gözbebeğimi (630) korurmuş gibi koruyacağıma tamamen inanacaksın, ben senin gibi din dostu olan insanları canımdan çok seviyorum.

Aliymırza'nın o güzel sözlerini işiten Hacimırza, içi rahatlayıp mutlu olunca vedalaşarak yoluna gitti.

Aminat, babası gittiği için çok üzülmüş, boynunu öne eğmiş, (635) babasının alçak toprak damlı evine girip dört tarafına bakarak ah vah etmiş, evde oraya buraya bir hayli yürüyüp karyolaya uzanmıştı. Yattığı yerde duramayarak tekrar kalkıp evde oraya buraya hızlıca yürüyerek kendi kendine:

– Artık eşim dostum yok, burada nasıl kalacağım? O Aliymırza'ya nedense içim pek ısınmıyor. Onun içi nasıl olursa olsun, bana duman gibi kapkara görünüyor. Benim zavallı (640) babam, o kadar yolu ne zaman gidip gelecek?! Bu hangi felakete çıkan bir iştir?!

Aminat bu sözleri söylediği tam o an ağlamaklı oldu.

Aminat o şekilde, o geceyi sabaha kadar hiç rahatlamadan geçirmişti. Sabah kalkıp evin her yerini süpürüp kalan alet edevatları toplayıp gün doğumunda kapının önüne çıkıp oturmuştu. Aminat oturup mendilini dikerken Aliymırza eğri başlı (645) bastonunu yere hızlı hızlı vuruyor, uzun sakalını okşuyor, bıyıklarını oraya buraya kımıldatıyor, yüzü gülerek geliyordu.

Aminat, Aliymırza'nın baston sesini işitince bakıp onun geldiğini gördüğünde yüzü renkten renge girmişti. Ne olursa olsun, Aminat'ın bir korkusu olduğu aşikârdı.

Aliymırza, Aminat'ın yanına her gidişinde güle güle gidiyordu. (650) Aliymırza yanına her gidişinde Aminat'ın yüzü şekilden şekle giriveriyordu.

Aliymırza, Aminat'ın yanına gittiği zaman sağ eli ile sakalını okşayarak:

– Kızım korkmadan, ümidini kesmeden, aç kalmadan duruyor musun? Dün akşam vakti gelirim dediğimde misafirler gelmişti, gelemedim. Babanı çok arıyor musun? Pekâlâ, siz kızlar, bizim neyimize yarıyorsunuz, biz, babalar, sizi büyütüyoruz, ama siz büyüdüğünüzde birer delikanlının (655) boynuna sarılıp gidiyorsunuz. Çok eski olan şarkı pek doğrudur:

Dağlarda yetişen çam ağaçları

Kuşlar çiğnerler sakızını …

– Haha! diyen Aliymırza, güle güle Aminat'ın yanındaki sandalyeye oturup gönül ferahlığıyla konuşmaya başlamıştı. Aminat'ın çözüldüğünde (660) topuğuna değen bal rengindeki uzun saçlarının sahibi nasıl bir adamdır diyen çoğu kişinin ağzının suyu akardı.

Aliymırza ağzının sularını akıtarak gezenlerin başında giderdi. Aminat utandığı zaman, iyi yetişmiş gürcü elmasına benziyordu.

İki yanağını görseniz, süt ve kan birbirine karışmış gibi duruyordu. Aminat'ın (665) yaşadığı köyde, analar kızlarını: "Siz de onun gibi iyi kız olsaydınız!" diyerek azarlarlardı.

Aliymırza etrafına bakarak uzun sakalını iki üç kez daha okşayıp Aminat ile konuşmaya başlamak için birkaç kez girişimde bulunmuş, yine de cesaret edemeyip dilsiz biri gibi kalakalmıştı.

Aminat onun halini görünce bir sıkıntısı olduğunu sezmişti. Aliymırza'nın en ufak lafına bile yüzüne vururmuş gibi cevap veriyordu.

(670) İhtiyar Aliymırza, kendi kendine çeşitli planlar hazırlıyordu. Aminat yetişkin bir kız olduğundan beri, Aliymırza'nın beynindeki her damar yalnızca Aminat'ı mağlup edip onu elde etme derdi ile nefes alıyordu. Şimdi de o kuruyan damlarların hepsi güçlü bir şekilde atılmaya ve koşmaya girişmişti.

Aliymırza kendi gövdesini bırak herkesin, (675) kör siyah sineklerin bile evden ayrılmayarak Aminat'ın peşinde dolaştığını zannediyordu.

Aliymırza Aminat'ın kirli bir şeyini görünce bile:

– Ah! Bunu bir kucaklasaydım! Ah bu ne güzel zenginliktir, peki o gün bana uzak mıdır? İhtiyarlığımda ben böyle büyük kısmetten uzak kalmayaydım, diye Aliymırza, ihtiyar beyniyle genç gibi düşünüp iki eteğini yukarı kaldırarak aklındaki sıkıntıyla dolaşan, çoktan (680) yaşlanmış ihtiyar bir kurttu. Artık bugün Aminat'ın sırrına eriştiğinden ceviz ambarına gömülen ayı gibi geriliyordu, gevşiyordu.

İlk oturduğu zaman, Aliymırza'nın sandalyesi Alimat'tan iyice uzaktaydı, fakat hemen öksürerek eğri bastonunu yere vurup sandalyesini hareket ettirip iyice uzak olan mesafeyi kısaltmıştı. Onun öyle yaptığını gören Aminat da kendi oturduğu sandalyeyi hareket ettirmeye başlamıştı.

(685) Aminat sandalyesini en arkaya hareket ettirince Aliymırza, kendisine doğru hareket ettirdiğini sanmıştı. Fakat Aminat ile arasının hiç yakınlaşmayarak iyice uzaklaştığını fark edince kızıp gaddarlaşmıştı. Yine de az evvelki gibi, sandalye ile durmadan hızlıca mücadele ediyordu. O şekilde uzunca uğraştıktan sonra Aliymırza, işin öyle olmayacağını anlayıp başka fikir yürütmüştü.

Aliymırza, canlı bir şekilde, önce sakalını okşayarak uzunca etrafına bakıp:

(690) – Aminat, içmek için temiz suyun var mı? diye sormuştu.

– Sudan ziyade ayran daha iyi değil midir? Ayranım da suyum da var, deyip acaba artık onu içtikten sonra gidecek mi fikriyle pek neşeli cevap vermişti.

Aminat'ın neşe ile cevap vermesini ise işte benim için ölüp dirildiğini görüyorum diye anlayan Aliymırza:

(695) – Elbette Aminat, genç kızın ihtiyar kadından iyi olduğu gibi ayran da sudan iyidir, haha! diyerek kur yapmıştı.

Aminat o vakit, sabretmeyi bırakıp hıçkırarak:

– Senin gibi yaşlı adamın böyle sözler söylemesi ayıp değil mi? Sen benim babam gibisin, bana öyle şeyler söylemeyi bırak, bu şekilde konuşan insanları benim yerime (700) senin azarlaman gerekirdi, deyip öfkelenerek içecek çıkartmak için eve girmişti.

Aliymırza o zaman sıçrayarak ayağa kalkıp sincap gibi ortadan kaybolmuştu.

Aliymırza tilki olsa Aminat da onun kuyruğu oluyordu. Aminat, Aliymırza'nın ayak sesini işittiği an hemen ayran tası ile kapı arkasına sıkışıp saklanmıştı.

Aliymırza artık Aminat raf dibinde testiden ayran alırken gidip arkasından (705) yakalayıp karyolaya koyayım diyerek telaşla canlanıp rafa doğru atılmıştı.

Aminat, sessizce önce kapı arkasına saklanıp sonra onun tarafına geçmeden dışarı çıkmıştı. Aliymırza, karanlık dağ evinin içinde, Aminat'ı çok fazla aramaktan kapı arkasından süpürgeye kadar elini ulaştırmadığı şey bırakmamıştı. Aliymırza'nın dört kat güçlenip karyola ve dolap diplerinde dolaşmasına baksanız, aynı derin çamura yüzünü sokup dolaşan kara (710) domuza benziyordu. O şekilde bir hayli zaman dolaşmıştı. Aliymırza, o körpeyi bulamayacağını tamamen anladıktan sonra hayal kırıklığı ile hava almak için kendini kapıya atmıştı.

Aliymırza kapıya çıktığında Aminat'ın az evvel oturduğunu yerde oturmakta olduğunu görüp kendi kendine kızarak sakince sandalyeye oturmuştu.

– Kızım sen neden itin mescitten iğrendiği gibi benden böyle kaçıyorsun? Benim gibi (715) cennet dostu ile yaşam sürmeyi kabul etsen bir daha başına ağırlık gelmez, deyip kısa kısa öksürerek eğri başlı bastonunu yere vurup ihtiyar tekenin sakalına benzeyen sakalını okşayarak gevezelik etmişti.

Onun söylediği sözlerin hiçbirinin Aminat'ın kulağına girmediği, Aminat söylemese de, yüz ifadesiyle açıkça belli ediyordu.

(720) – Ben sana kötü adam olduğunu hiç söylemedim. Ne kadar iyi bir adamsan bile benden ziyade kendin için iyisin. Ben dine düşkün biriyim diyorsun, peki siz din yürütenler, cahil insanlara "Onu yapmayın" deyip fakat kendiniz ise kötü şeyleri yapmak için neden çabalıyorsunuz? Babam beni sana, bana böyle davranman için emanet etmedi, ben çocuğum, yanımda büyük bir yakınım yoktu da babam beni, sana tüm kalbiyle inandığı için emanet etti. Sen ise emanete hıyanet ederek (725) ne elde etmek için mücadele edip dolanıyorsun? İhtiyat aklın ile böyle bir işin peşinden gitmek senin için çok ayıp. Ben ölsem de o ayıbı yaşamayacağım. Senin düşündüğün gibi öyle utanmaz biri

değilim. Bugünden sonra bir daha benim evime gelme, senin kötülüğün de iyiliğin de bana gerekli değildir. Benim senin eline bakacağımı sanma, elim ayağım tutuyor. Nasıl olursam olayım senin bugünden itibaren benimle işin olmaz, babam senin yüreğinin öyle kirli olduğunu bilseydi beni sana emanet etmezdi, diyen Aminat, sıçrayarak ayağa kalkıp telaşlı bir şekilde eve girip evin kapısını sertçe kapatmış, arkasından sürgüsünü takıp beklemişti.

Bütün ümidi boşa çıkmış “evlenecek delikanlı” olan ihtiyar Aliymırza, iç çekip bastonuna dayanarak ayağa kalkıp:

– Ben bunu sana ödetirim, bekle sen… diye bir şeyler homurdandıktan sonra, geldiği yoldan çömele çömele evine gitmişti.

İşte o günden itibaren Aminat ile Aliymırza’nın aralarındaki ilişki kesilmişti. Aliymırza o günden sonra dönüp de Aminat’a gelmedi, Aminat da Aliymırza’yı görmedi.

Uzun zaman o şekilde yaşadılar. Aminat babam ne zaman sağ salim döner diye kaygıyla yaşıyor. Aliymırza da Aminat ile arası açıldığı için kaygı içinde yaşıyordu…

Uzun zaman bu şekilde geçti, köprünün altından çok sular aktı. Aminat babasının sağ selamet dönüş yolunda olduğu haberini işitip büyük mutluluğa erişmişti.

Aliymırza da şimdi Hacimırza’yı ne metotlarla kandırayım kaygısında içi içini yiyordu. Çok şey görmüş ihtiyar kurt, atına binip Hacimırza’nın önüne gitmişti.

Doğaya baksanız, gözünüze çok çeşitli şeyler çarpıyor. Gözünüz onlara takıldıktan sonra bir hayli zaman gözünüzü ayırmadan baktığınız cilveli, gösterişli çayırlar ve onun gibi insanoğlunun da : “Ah olağanüstü, ah şahane!” diyerek arzu uyandıran şeyleri vardır.

Yemyeşil, masmavi, kıpkırmızı, sapsarı, bembeyaz çiçekçiklerin yanında, göğsünü gererek yatıp dinlenmekten başka insana ne iyi gelir?! Kim neyi tercih ederse etsin, bana, o doğaya olan özlemimi gidermek, açlıktan zayıf düştüğüm gün zemzem suyu ile susuzluğumu giderip soğuk yemeklerden yiyip aç karnımı doyurmaktan iyi geliyor. Doğrudur, parmaklar bile eşit değildir, herkesin doğadan kendine çıkardığı pay da bir değildir. Bana hayranlık verici gelen, benim yanımda olana boş şey olarak görünür. Ne şekilde olsa da gözleri rahatsız olan kişilerin bile gözüne çarpmama imkânı olmayan şeyler vardır. Şimdi bizim bu başta saydığımız doğadaki zenginliğin de içinde ön plana çıkan şeyler vardır.

Güzel çiçeklere baksanız onun yanında, onun güzelliğinin birazını hatta bazen de bütün güzelliğini kendi içine sığdırıveren, yaşamdan tamamen vazgeçip solan yetişkinleri de vardır.

(760) Herkesin özlemi de büyümesine göre oluyor. Kabarıklaşarak süslenip gelişen çiçekçiği götürüp de ömrünü çoktan tüketmiş mantar dikeni ağacına eklesen onun hayatı nasıl olur?!

Aliymırza ile Aminat'ın arasındaki ilişki doğa ile bağlantılıdır. Gözlerinden başka bir şeye ihtiyacı olmayan biri, güzel çiçekçiklerin içinde eski bir kurumuş bitki sapı olduğunu görse onu alıp dışarı (765) atar.

Aliymırza kendisinin, gelişen cilveli çiçeklerin içinde kurumuş bitki sapı olduğunu anlamadan mücadele ettiğini bilmiyor mudur?

II

Hacimırza uzun yolculuktan sıkılmış, kendini suya atacak gibi olarak dönüyordu. Fakat (770) yalnız kalan kızı aklına gelse yorulup sendeleyerek geldiği yerde koşası geliyordu. Aliymırza'yı kendi yerine bırakıp gittiği için oldukça seviniyordu. Aliymırza, Hacimırza'nın ona tamamen güvendiğini biliyordu. Bu yüzden onun yanına gitmişti.

Aliymırza, bir günlük yol giderek Hacimırza'nın yanına ulaşmıştı. Aliymırza, Hacimırza'yı uzaktan (775) görüp tanıyarak hemen iki kolunu genişçe açıp onu kucaklamak için koşmuştu.

Hacimırza da öyle "edepli" birinin kendisine o şekilde geldiğini görünce koşup sıkıca üç kere kucaklamıştı. Selamlaştıktan sonra orada yerleşp dinlenmek için yemyeşil çayıra alacalı keçelerini serip büyük haberlere girmişlerdi.

Bir hayli haber anlattıktan sonra Hacimırza, kendi kızı hakkında haber (780) istemişti.

– Aliymırza, ben gittiğimden beri halk rahat bir şekilde yaşıyor mu, hasta olan, ölen olmadan duruyor musunuz? Bizim kötüce olan kız ne yapıyor? Onun için yüreğim pek sıkılıp durmuştu, fakat sen aklıma gelince pekâlâ, Aliymırza benden de dikkatlidir deyip umutlanarak sabrettim, deyip kızını öylesine edepli insanın yanında sormaya utanıp Aliymırza'nın sorulara olan cevaplarını isteyerek (785) beklemişti.

Aliymırza, Hacimırza'nın sorularının kendi muradını gerçekleştirmede pek uygun olduğu için sakinleşmiş, eğri başlı bastonunun kenarıyla yeri karıştırarak sorulara cevap vermeye başlamıştı. Uzun sakalını iki eli ile peş peşe okşayıp:

– Allah'a şükür, sen gittiğinden beri köyde bir çocuk bile kaybolmadı ve hayır, (790) hastalanan biri de yok, sen pek kısmetli bir yola çıkmıştın… Fakat Hacimırza, bana kızın hakkında haber istemene nasıl cevap veririm bilmiyorum… Senin kızın, senin… dediğinde Aliymırza, hüzünlü bir sese bürünüp kem küm etmiş, sözünü tamamına erdirememişti.

Onun böyle yaptığını gören Hacimırza, bu işte bir bela olmasına yüreği (795) daralıp:

– Aliymırza, ne oldu? Gizlemeden açıkça söyle. Benim zavallı evimin başına bir felaket geldiyse sen onu benden saklama, diyerek ayağa kalkıp çaresizlik içinde ne yaptığını pek bilmeden yüzü sapsarı olmuş, Aliymırza'nın ağzına dikkatlice bakıp ne tarz acılı sözler çıkıyor diye çaresizce sızlanmıştı.

(800) – Pekalaa! deyip Aliymırza, başını öne eğerek iki gözünü bir yere dikip ayırmadan haberini anlatmaya başlamıştı: – Hacımırza, senin gibi sevdiğim birini bırak, babamı öldüren amansız düşmanıma bile kötü haber vermeyi istemem. Sen o haberi benden değil de başka birinin ağzından işitsen iyidir. Fakat senin acına ben de üzülürüm, senin mutluluğuna ben de mutlu olurum. Sen gittiğinden beri sana ne kusur olursa, senden önce (805) endişe ederim. Olmasa çok iyi olurdu, fakat olduktan sonra sen de ben de ne yapacağız? İkimizin de yapacağı tek şey, o kirli şey olmamış gibi davranmaktır.

Hacımırza ne olduğunu öğrenmek fazla telaş yaptığından: "Ne olduysa, bunu nasıl söyleyecek?" – deyip çaresizlik yaşıyordu.

– Hacımırza, canım, gözüm, sen benden hangi gün gitmişsen, o (810) günden itibaren senin bana emanet edip gittiğin kızın haddinden fazla çapkınlık yaptı. Benim almadığım tedbir kalmadı, ben onu o işten alıkoyamadım.

Senin de bildiğin gibi bizim köyümüz öyle küçük bir köy değildir. O köyde ayağına çarık bağı takmayı bilen delikanlı olur, onun yanında pek duran olmaz. "Kızım, neden böyle yapıyorsun, senin baban Allah'ın kutsal evine gitti, sen neden onun yüzünü kara (815) çıkartıyorsun? Neden başına bu ahlaksızca ayıbı alıyorsun?" – dediğimde, "O seni ilgilendirmez, ben kendi keyfimde özgürüm. Bu senin de babamın da işi değil!"

deyivermese de adam gibi cevap bile vermedi. İşte bu işe bütün cemaat pek üzüldü. Önceden analar kızlarına: "Keşke Aminat gibi bir kız olsan!" derlerdi, şimdi ise kızlarını azarladıklarında: "Kahpe Aminat!" diye azarlıyorlar. Sen gittiğinden beri ikimizin de başına gelen (820) bela budur. Hacimırza, canım, gözüm, senin yaşayacağın kederi ben yaşadım. Şimdi bu yüzden, yüreğine eziyet çektirmek faydalı değildir. Ne olduysa oldu. "Kötülüğü kötüyle kovma, kanı kanla yıkama." diye eski insanların bir sözü vardır. Sen şimdi onu sıkıntı edip geri dönmeyeceksin. Onun yerine, bundan başka ne yapman gerekiyorsa onu yapmalısın, dediği sözler ile pörsük kulaklarını sarkıtıp beklemişti.

(825) Hacimırza, ağzından nefes çıkaramadan iyice mahcup olmuştu. Hacimırza'nın iki kaşının ortası birbirine olabildiğinden bile fazla yakın duruyordu. Fakat o gün, o saatte ve orada kaşının ve gözünün olduğunu anlamak güçtü. Kimsenin bu üzüntü, bu kaygı nedendir, Hacimırza'yı inciten bu ömrün tasası nasıl bir eziyettir, ne zordur demekten başka çaresi yoktu.

(830) Fakat uzaktan bakan kişi için bu eziyetin kaynağını bilmek pek çetindi. Hacimırza'nın ömründe görüp durduğu zorluklar, onu bu mesele kadar yerin dibine sokmamıştı.

Hacimırza'nın karşılaştığı bu zorluk, ömründe yaşadıklarının hepsinden de büyüktü. Fakat hiçbir zorluk, bu kuzgunun ağzından duyduğu haber gibi onun sırtını bükmemişti. Hacimırza ne kadar çok eziyet çekse de, çoğu kez kem küm etse de, bütün gücünü (835) toplayarak bu hüznün arkasından çok az ses çıkartmış, yüreğine düşen sıkıntıyı kovacak bir çare aradıktan sonra konuşmaya başlamıştı.

– Aliymırza, senin bugün bana söylediğin şeylere senin verdiğin karardan başka kararım yoktur. Böyle olmasa daha iyiydi, olduktan sonra, senin söylediğin gibi üzülüp ne yapacaksın? İhtiyar aklım, altın eteğine emanettir, karar ver, of, of, of! diye iç geçirip (840) gözyaşları sel olmuş, kirpiklerini yıkayarak akıyordu. O sözlerini bitirdikten sonra ise mücadele etmeyi ne kadar istese de konuşmayı bırak, boş nefes bile çıkaramamıştı.

– Ah, korkak Hacimırza, ihtiyarlığında çocuk gibi davranıyorsun, çocuğunun iyiliğini ben biliyorum, fakat öyle çocuktan uzak durmak gerekir, öyle çocuklar analarının babalarının kafalarını kesiyorlar. Senin benim gibi din dostu olan kişilere öyle çocuğun kıymeti, çöpe atılan (845) kirli elbiseye erişmez. Benim söylediğimi yapacak olursan onu, evinden, ölüp gidinceye kadar gözüne görünmeyeceği bir yere göndermen gerekir. Sen namusunu korumayı istiyorsan o köyden gitmeden sen köye girme. Sen gidinceye kadar

onun köyden gitmesi gerekir. Öyle yaparsan kızı kötüyse bile kendisi de haysiyetli bir adam derler. Benim deli aklımla öyle yaparsan iyi olur sanırım, fakat sen istediğini yap, diyerek önceki ufak öksürüğünü yapıp beklemişti.

(850) Aliymırza'nın ağzından çıkan sözler, Hacimırza'nın başını değirmen taşına döndürmüştü. Ne söylerse Hacimırza'nın ona hayır deme ihtimali yoktu.

– Şimdiye kadar senin söylediğin sözden çıkmadım, köyümüzün kötüsünü de iyisini de sen ayıkladın, beni bugünkü gibi birçok zorluktan sen kurtardın, bugün de ne yap et, yüzümü kara çıkartma. Senin verdiğin karar çok doğrudur. Fakat (855) senin o söylediklerini kendi başıma yapamayacağım. Altın eteğine canım kurban, beni bu işten kurtar, diye Hacimırza, Aliymırza'nın ayaklarına kapanmıştı.

Meselenin hallolduğunu anlayan Aliymırza bıyık altından gülüp:

– Sen de ben de böyle kederlendiğimiz günlerde yardımlaşmazsak bize kim yardım edecek, sen artık o işi bana bırak, sen böyle komşu köylerden birinde oyalanadur, ben (860) onu bir halledeyim, sonra sana adam gönderirim, deyip selamlaşarak ayrıldılar.

O gün sabahtan berrak bir hava vardı, akşam ise gün, öyle saçları ağarmış dağlara hacı sarıklarını giydiren güne dönmüştü. Dumanlar gökyüzünde yükselerek akbaşlı kuşları kucaklayınca deniz dalgalanırcasına yüzüyordu.

Güneş ışıkları aydınlığını her azalttığında, aşağı doğru (865) sarkıveriyordu. Aminat, gündüzden evin damına çıkıp sürekli babasının yolunu gözlemekten gözyaşları tükenmeye başladığı için, akşam erkenden hemen kapıyı sonuna kadar itip uykuya yatmıştı.

O çok oyalanmadan uyuklamıştı. Fakat Aminat, dikenlerin üzerine yatmış gibi hiç rahat etmemişti. Hatta uyuklarken: "Kendimden başka kimse yok, ben kapıyı (870) açmayacağım… Kimsen evine git, benimle işin yok!" diyor gibi mırıldanıyordu.

Aliymırza, Hacimırza'dan ayrıldıktan sonra, kahverengi beyaz toynaklı atı gidebildiği kadar serbestçe gidiyordu. Hacimırza'yı kandırmasıyla yüreğine kötülük tesir eden Aliymırza, yoldaki at, sığır gübrelerini bile inip öpeyim diyecek sevinçteydi. Kahverengi atın ayaklarının altından (875) sıçrayan topraklar arılar gibi vızıldıyordu. Atı ne kadar hızlı gitse de ona yavaş gidiyor gibi geliyor, kendini hayli öne atmaktan Aliymırza'nın kalın boynu, atın kafasından bile bir karış yukarı çıkıyordu.

Aminat uyuklarken birileri onu boynundan boğuyormuş gibi hissedip korkarak uyanmıştı. Kendi kendine: “Bana bu gece ne oluyor? Yaşlı babamın başına bu fena karanlık gecede (880) bir bela gelmesin.” Tekrar önceki yere yatmıştı.

Aliymırza kurbağa gözlerini açıp kalın boynunu uzatarak geliyordu. Köye yaklaştığı her an telaşlanıyordu.

Aliymırza köye girdikten sonra sakinleşip ters sokaklardan girerek atın bağını ahıra takmış, evine girmeden Mustafaların evine doğru telaşla gözden kaybolmuştu. Evin (885) önüne gidip:

– Ey, evde kim var? demişti.

Mustafa yarı çıplak:

– Ben buradayım, kimdir o, kimi arıyorsun?

– Mustafa, böyle gel, seninle işim olduğu için geldim.

(890) – Kimdir o, Allah için, iyi göremiyorum, diyen Mustafa, yavaş yavaş Aliymırza’ya yaklaştıktan sonra tanıyıp:

– Aa, Aliymırza, görüyorum efendim, neden kapıda duruyorsun, eve gelsen ya, gel, buyur, diyen Mustafa, çok ısrarcı olmuştu.

– Hayır, sağ ol, eve girmek için vaktim yok, en güvendiğin iyi bir çevik (895) delikanlıyı da alıp kimseye haber vermeden bizim eve, ahıra gelin, ben sizi orada beklerim. Ne olursa olsun, çabuk olun, ertelenecek bir vazife değildir. Haydi, hızlı! Hızlı olun! Yolcu olacaksınız, pelerinlerinizi de alıp gelin!

III

Gözün gözü görmediği gecenin bir vaktinde artık hava biraz (900) aydınlanmıştı. Güneşin olduğu, aydınlık vakitte zengin kadının siyah elbisenin üzerindeki incilerin parladığı gibi yıldızlar da orada burada belli belirsiz parlıyordu, gökyüzündeki siyah kadife bulutlar da siyah denizlerin kenarlarında yüzen gemiler gibi süzülüyordu. Aliymırza, Mustafa’ya söyleyeceğini söyleyip bitirdikten sonra, uzun gür sakalını okşayarak eğri başlı bastonunu yere hızlı hızlı vurup kendi evine hızlıca yürümüştü.

(905) Doğruca evin önüne girdiğinde hemen at bakıcısını çağırıp kulağına fısıldayarak:

– Derhal sarı sakarlıyı ve kahverengi atı eyerle, anladın mı? Atın eğerlerini aldığını evdeki kimseye belli etme. Eyerlemeyi bitirdikten sonra buraya çık, ben burada olurum, diyerek avlu kapısının yanındaki silüetini göstermişti.

Mustafa, canı gibi sevdiği Salim'e gidip:

(910) – Bu gece ikimiz birlikte uzak bir yolculuğa çıkacağız, diyerek Aliymırza'nın çağırdığını haber vermişti.

Mustafa ile Salim böyle tenha gecelerde çok baskına çıkmışlar. Gündüz medresenin etrafında dolaşıp gece olunca büyük kulaklı din adamlarına çöküp "yağmacılık yapan" güvenilir arkadaşlardır. O baskınlarda ele geçirilen "yağma mallarını" Aliymırza (915) ile birlikte paylaşıp yurttaki çoğu garibana sadece göstermişler.

Aliymırza'nın nereye göndereceği konusunda, koyun keserken kullanılan enik gibi tereddüt etmeden telaşlanıp, hemencecik hazırlanıp Aliymırza'ya gitmişlerdi. Onların geldiğini gören Aliymırza, kapının önüne çıkıp:

– Bu tarafa gelin, deyip eli ile ahırı gösterip önlerinde ıssız ahıra doğru gözden (920) kaybolmuştu. İhtiyar kurt ve çocuklarının başlarını birbirlerine sıkıca yaklaşmalarını öğrendiği gibi, ahırın bir köşesine tüneyerek fısıldaşmışlardı. Onların ne konuda konuştuklarını anlamak kolay değildi. Bazen biri söyleneni işitmiyor, dönüp yeniden dinliyordu.

Aliymırza'nın at bakıcısı Aliy, söylenenleri, dışarıdan az az işitiyordu. Aliymırza iki elini ikisinin omuzlarına koyup:

(925) – Siz bu gece bu görevi yerine getirseniz o dünyada nur yüzlü olacaksınız. O kız bütün köye leke sürdü… Onun babası gariban olsa da dinen kötü biri değildir. Ben bu kirli işe karışmazdım, fakat ihtiyar, ağlayarak gelip yalvardıktan sonra, ben, din sahibi olan adam, dinine düşkün birine yüz çevirecek değilim. O kız gibi kanı bozuklar dini bozdu. Benim sorumluluğum ise, sizin, din dostu olanların yardımlarıyla, öyle kişileri aramızdan yok etmektir. (930) Onu, benim söylediğim yere götürmeniz gerek. Siz nereye götüreceğinizi biliyorsunuz. Nerede olduğunu kimseye söylemeyin, bağırtısını kimseye işittirmeyin. Dikkatli olun. Hakkından gelip ele geçirdikten sonra, kıza: "Aliymırza'nın dediklerini yaparsan bırakırız, eğer öyle olmazsa seni dünyadan sileriz!" diyin ve yaparım derse biriniz onun yanında kalsın, biriniz de buraya, benim yanıma gelsin. Ben ona bir şey söyledim, o, onu yapmaya razı gelirse Allah'tan bela bulduysa bile (935) bağışlayacaktı.

Öyle olmaz ise Kuran kabul etmez… Haydi, hızlı olun, pekâlâ nerede kaygı ediyorsunuz, diyerek iyice anlatıp uğurlamış, kendi ise önceki karanlık gölgede telaş ederek saklanıyordu.

Aliymırza'dan yapacakları görev için talimatların tamamını aldıktan sonra Mustafa ve Salim, eteklerinin ikisini de kısa bir şekilde bağlayıp, Aminat'ın evinin olduğu yere doğru sokak köşelerini telaşla tıpış tıpış yürümüşlerdi.

(940) Aminat, bu gece kirpiklerini birbirine sıkıştırmadan, kirmen gibi dört bir tarafına dönüyordu.

İkisi de, iki evin ortasından geçen sakin, dar patikadan çevrelerine dikkatlice bakarak Aminatlar'ın avlusuna çıktılar. Sonra Mustafa, parmak uçlarında gidip kalın tahta kapıya kulağını dayayıp dinledi. Daha sonra ise o şekilde en arkaya gelip Salim'e:

(945) – Evinin damına çıkmak gerek. O kütüğü buraya getir de onunla tırmanalım, dedi.

Kütüğü evin duvarına dayayıp ikisi de evin tepesine çıktılar.

Sonra kurumun kararttığı bacanın tepesinden aşağı baktılar. Mustafa Salim'e:

– Sen ipi iyi tut, ben onun bir kenarını belime sarıp bacadan aşağı ineyim.

Sarı alacalı ipin bir ucunu Mustafa'nın beline sıkıştırıp diğer ucundan da Salim'in tutmasıyla, (950) Mustafa tedbirlice salınarak eve girdi. Mustafa ocağın oyuğa sığınıp biraz orada durduktan sonra ayak parmaklarının ucu ile sessizce gidip kapının sürgüsünü açarak Salim'i eve almıştı. Salim eve girdikten hemen sonra pantolonunun sağ tarafındaki cebinden mendili çekip çıkarıp başını sallayarak Mustafa'ya: "Haydi, durmayalım, demişti. İkisi birden kepeneklerini atıp, Aminat'ı etkisiz hale getirmişlerdi. Salim hemen mendili buruşturup Aminat'ın (955) ağzına sokmuştu. Mendili ağzına sokmasalar bile Aminat, muhtemelen feryat etmeyecekti. Göz açıp kapayıncaya kadar, Aminat'ın elini ayağını bağlayıp hazırladılar. O vakit Aliymırza'nın emaneti, birden bire Mustafa'nın aklına gelmişti.

– Aliymırza'nın söylediğini yapacaksan serbest bırakırız, ama yapmayacaksan da bu gece dünyadan siliniyorsun, demişti. Fakat Aminat ne yaptığını, kimin konuştuğunu, hangi konu üzerinden (960) konuştuğunu bilmeyi bırak, nerede olduğunu bile bilmiyordu. Mustafa bunu anlayarak tekrar edip:

– Aliymırza’nın sana söylediği şeyi yapacağını söylersen serbest bırakacağız, eğer öyle değilse bu gece dünyadan siliniyorsun, demişti.

O sırada Salim, Aminat’ın ağzından mendili almıştı. Mustafa’nın söylediği sözlerden ne anlam çıktığını Mustafa anlamasa bile, Aminat hepsini anlamıştı.

(965) – Ateşe atıp kavursanız bile ihtiyar domuz Aliymırza için yapacağım bir şey yoktur. Onun yerine ölmek benim için iyidir, ben ölmek istiyorum, ben… deyip sözlerinin sonunu getiremedi, gözyaşlarını döküp başını öne eğivermişti.

Aminat’ın o cevabını duyduktan sonra Mustafa, kendini Aliymırza’ya atmıştı. Hızlıca gidiverip: “Senin söylediğin şeyi ben ölsem de yapmayacağım deyip durdu, şimdi ne (970) yapıyoruz, şafağın sökmesine de çok kalmadı.” diyen Mustafa, Aliymırza’nın bundan sonraki emrini sopa gibi dimdik durarak beklemişti.

Aliymırza, Mustafa’nın ağzından o sözleri işittikten sonra hiddetlenip:

– Şimdi git, onu söylediğim yere götürün, bırakıp dönün, iyice ıssız bir yere atın. Elini ayağını bile çözmeden öylece atın. Bu işi siz ikiniz ve benden sonra başka bir (975) kişinin bilmesi faydalı olmaz, anladın mı? Dikkatli olun, atları hiç sakınmayın, ne olursa olsun tan atıncaya kadar oraya ulaşmaya çalışın. Onu o tarafa attıktan sonra yarına kadar köye gelmeyin, kimseye görünmeyin. (960) Köye girdiğiniz zaman aşağı taraftan gelin. Anladın mı? Haydi, durmayın!

– Derhal, emredersin, diyen Mustafa, durmadan koşarak Salim’e ulaşıp: (980) – Ben atları buraya getirdim, git, evin arkasının yakınına çek, haydi, çabuk ol! Ben doru ata bineyim. Sen bunu bana ver, diyen Mustafa, hızlıca eşeğin sırtına peynir suyu tulumunu atar atmaz, atın sırtına da kendi ağır vücudunu atmıştı.

Aminat her ne kadar bağırmaya çalışsa da, ağzındaki mendil, bağırmasına izin vermiyordu. İkisi de kısa zaman içinde köşe bucak giderek gözden kaybolmuşlardı. Aliymırza, (985) kendini onlara göstermeden peşlerinden bakıp Aminat’un uzun saçının atın karnının altına salındığını görünce: “Ey, geri dönün!” dercesine ellerini üç kere yukarı üç kere aşağı hareket ettirmişti. Fakat o bağırana kadar onlar Aliymırza’nın gözünün önünden kurşun gibi kaybolup gitmişlerdi.

IV

(990) Hacimırza Aliymırza'dan ayrıldıktan sonra, ikisinin birbirine kavuştuğu yerde dörde katlanıp elini bükerek uzun sakalına götürüp uzun süre düşündü: "Benim kızımın o işleri yapacağı kimin aklına gelirdi?" deyip uzun süre yere bakıp durdu. Bazen başını kaldırıp Aliymırza'nın gittiği yola iki kaşını çatarak bakıyordu. Tekrar her uzvunu eski haline getiriyordu. O gün Hacimırza, zayıf etiyle bütün yolu yürüdüğünde mahvolduğundan (995) çok mahvolmuştu.

İyice uzaktan bakan insana Hacimırza'nın görünüşü birebir, mantara, eğik büyüyen meşe ağacının buz tutmuş dallarına benziyordu. O gün kendisi de insana benzediğini zannetmiyordu.

Hacimırza, öyle eziyet çekerek kendi kendine mücadele vermekten bezdikten sonra sıçrayarak ayağa kalkıp: (1000) "Pekâlâ, benim kızım öyle bir şey yaptıysa ben ve Aliymırza doğru karar vermişizdir, onu iti öldürürcesine öldürüvermek gerekir… fakat… fakat o, o işi yapmamışsa ve Aliymırza'dan kaynaklanan bir entrika olduğunu anlarsam canını dünyada bırakmam, dinime yemin olsun!"

Kemiği ve damarlarından başka bir şeyin görünmediği pütür pütür bileğinin yumruğunu (1005) Aliymırza'nın peşinden büküp: "Doğruysa, şanslı olsan da olmasan da, canını ne kadar iyi korursan koru, ecelinin benim elimden olacağına tamamen inan… Eğer alansa… Görürüm!" diyen Hacimırza bu sözleri söyledikten sonra, yavaşça cebinden çıkarttığı kirli çehreli mendili ile yüzünü silip Aliymırza ile karar verdiği gibi yanına gelecek adamı beklemek için köyüne gitmişti.

(1010) Aminat, yaşlı kurdun iki çocuğunun eline geçtikten sonra ne olduysa kaybolmuştu.

Kim bilir, öldürüp toprağa mı gömdüler, götürüp ırmağa mı attılar, elini ayağını bağlayıp derin denizlere ya da ormanlara mı bırakıp gittiler… Okuyucu arkadaşlarım, henüz Aminat'ı kaçıran iki adamın üç gündür geri dönmediği aşikârdı.

(1015) Günler geceleri, geceler de günleri takip ederek çokça zaman geçti. Aminat'ın günde üç kere su almak için büyük güğümü sırtına yükleyip gittiği ırmaktan çok sular aktı.

Günler geçti, geceler geçti, uzun zaman geçtikten sonra Hacimırza'nın evine vakitsiz bir misafir gelmişti.

– Ey, evde kim var? Misafir kabul ediyor musunuz? diyen bir adam kapıdan konuştuktan sonra, Hacimırza kendi kendine: “Nedir bu, her kimse nasıl da vakitsizce yürüyen biridir?” diyerek fırlayıp kapıya çıkmıştı.

– Kimsen gel, içeri gir, neden geç vakitte misafirsin? Allah Allah, bu beyaz atı neden böyle grileştirdin? dedi.

– Babam, bu at beyaz değil, siyahtır, üzerini buharlaşan köpük kapladıktan sonra beyaz göründü, o da beni taşırken terlemiş. – Konuk, Hacimırza’ya, telaşla yürüdüğünü söylemişti.

“Allah bunu hayra çıkarmasın, tövbe tövbe, hayra çıkarsın, aksi takdirde yaman biri olur da eski fakir evime bir bela gelir…” diye düşünceler Hacimırza’nın aklında kara bulutların rüzgârlı havada yüzdüğü gibi yüzüyordu.

– Eve gel, buyur, atın da biraz dinlensin, bağlarız, diyen Hacimırza, misafirin tam yanında durup evin kapısına dönerek hareket etmişti.

Oradan Hacimırza’ya doğru dönüp:

– Hacimırza, evini çok fazla aradım, zor buldum, eğer burada kimse olmasaydı hiç ısrarla gelecek değildim. Sağlıklı yaşa, iyi oldu, dediğinde Hacimırza kendi kendine: “Peki şimdi nasıl feryat edeyim, bu kişi kimse, beni öyle boşuna arayarak gelmemiş, başka birinde kalayım deseydi, onu buraya gönderen kişinin evinde kalırdı. Bu benim adımı da nereden biliyor? Ne de olsa daha sabah benim içime bir dert doğmuş.” diyen Hacimırza, misafiri eve alıp ateş kenarında alçak sandalyeye oturarak nereden ve neden geldiğini hızlıca anlattırayım diye oradan buradan karıştırıp bütün gayretini sarf ederek mücadele ediyordu.

Hacimırza, misafir ile nasıl konuşacağını bilmeyerek uzunca boş boş konuşup haber sormaya gayret etmişti. Raf dibindeki üç ayaklı tabureyi alarak misafirin sağ tarafına koyup oturmuştu. Hacimırza ateş kenarından maşasını alıp ateşi kuvvetlendiriyor gibi yapıyor, misafir de onun maşasının ucu hangi köze ulaşsa, parıldayan iki gözü o tarafa bakıyor, biraz oturduktan sonra:

– Misafir koyundan sakin diyor, haber anlatsan ya, sormanın ayıbı yoktur, nereden geliyorsun? Ne göreviyle yürüyorsun? Sen benim adımı bile biliyorsun, ben seni tanımıyorum, diyen Hacimırza, sözünü bitirdikten sonra gelip önüne eğilerek yerdeki küçük saman parçacığını eline alınca etrafına bakarak cevap vermişti.

– Sana ne haberi anlatayım? Senin bilmediğin şey, ben büyük köydenim, adım Hamit. Seninle işim var, seni arayarak köyümden çıkıp geldim, bugün (1050) üçüncü günüm oluyor. – Hamit'in ağzından o sözler çıktıktan sonra, Hacimırza çeşitli düşünceleri aklına getirmişti.

Önceden ırgat olarak gezdiği zamandan itibaren kimlerin ırgat olduğunu, nerede çalıştığını, hepsini aklına getirmek için uğraşmıştı.

Fakat Hacimırza'nın çalıştığı kişiler, Hacimırza'nın sırtındaki kıldan (1055) çoktu. Şimdi o, onları şu anki hayatına kadar saymaya çalışsa da hepsini aklına getirmesi zordu. Hamit, Hacimırza'yı dinlemiş, Hacimırza da Hamit'i dinlemiş, önceki oturmasını yapıp beklediği sıralarda, evin içinde sinek uçsa duyardınız, öyle bir sessizlik vardı. Hacimırza Hamit'in gözüne bakıp:

– Yedirmeden içirmeden soruyorum, işini söyle, senin benimle öyle ne büyük bir işin (1060) olacak, benim adımda başka biriyle işin olup da yanılarak bana gelmiş olabilir misin? Sen bana ne mazeretle geleceksin diye düşünüyorum, ama bilmiyorum…

– Hayır, ben sana geldim. Seni bugüne kadar görmemişsem bile adını bileli üç yıl oluyor. Ben sana kederli bir görevle bağlandım. – Hamit buraya geldiği zaman çok kez iç çekmişti.

(1065) – Küçüklüğümden beri av için dolaşmaya alışan biri olarak büyüdüm. Bundan üç yıl önce ben avcı arkadaşım ile birlikte avlanmak için büyük kara ormana gitmiştim. Tan vakti öncesi o büyük kara ormanın kenarından girmiştik. Ormanın kenarından girdikten hemen sonra, iki avcı köpeğim uluyarak bir izi takip edip koşmaya başlamışlardı. Arkadaşım da, ben de köpeklerin peşlerinden hızlıca etrafa bakarak gitmiştik. Fakat köpekler bizden uzaklaşmışlardı. (1070) Köpekleri bulamadan biraz dolaştıktan sonra, köpeklerin havlamalarını duyup gittiğimizde büyük ağacın altında yukarıya bakarak hızlı hızlı havlayıp duruyorlardı. Gidip ağacın altından yukarı doğru baktığımızda bir kadın görmüştük. Bildiğimiz yollarla çabalıyorduk, fakat yerinden kıpırdamayı kabul etmiyordu. Arkadaşım ağacın altında kalmış, ben de başına tırmanmıştım. Çokça mücadele edip ağaçtan aşağı indirdikten sonra, onun öfkeleniverdiğini anlayıp (1075) eve götürmüştük. Onu götürmediğim usta kalmadı, baktırıp sağlığına kavuşturduktan sonra, onun senin kızın olduğunu öğrendim. Onunla evlenip o günden itibaren şimdiye kadar yaşadım.

Hamit hikâyenin orasına geldiğinde, Hacimırza'nın gözünden yaşlar çağıldaya çağıldaya akmaya başlıyordu. Ne yapacağını bilmediğinden Hacimırza'nın dili tutulup (1080) kalmıştı. Hamit hikâyenin sonuna geldiğinde kan ter içinde kalmıştı.

Cebinden çıkardığı etrafı kızıl ve ala olan mendil ile yüzünü silerek hikâyesine kaldığı yerden devam etmişti.

– O şekilde üç yıl yaşadıktan sonra: "Gidip eşimi dostumu görmezsem benim dünyam dünya olmaz!" demişti de, "Git, yaşlı babanı da gör, bezginliğin gider, (1085) yüreğinin ağrısını da babana söyle, anlat." deyip manevi babamı da yoldaş olarak göndermiştim. Onlar yolda geç olunca büyük ırmağın kenarında beklemişlerdi. O gece kızın oradan iki çocuğu ile kaybolup gitmişti. Çok sordum, çok aradım ama gören bir kişi bile çıkmadı. Kızının o günlere nasıl geldiğini çok olmasa da biliyorum. Kızının, o adamların sana söylediği gibi işler yapmadığına Kuran ile yemin edeceğim. Kızının bana (1090) söylediğine göre, Aliymırza denen efendi, sen gittikten sonra, kızı, benimle kal diyerek sıkıştırmış, o da onu kabul etmedikten sonra, kızınla senin aranda aslı olmayan şeyler çıkarmış. Ben onu ne ölüsünü ne de dirisini bulmadan bırakmam, diyen Hamit, ne vazifeyle geldiğini anlatmayı bitirmişti.

– Aa! Görüyorum da yanılmışım, temiz kalpli çocuğumu reddettiren itlere güvenip (1095) kendimi gülünç duruma düşürmüşüm! Ya ölürüm ya da o işi ona ödetirim... Bir gün doğdum, bir gün öleceğim, şimdi gidip itten doğan ihtiyar domuzun işkembesini söküveririm, diyen Hacimırza daha önce hiç kızmadığı kadar kızıp sıçrayarak ayağa kalkmış, evinin ortasında Hacimırza'nın ihtiyar babasından kalan, kirişe asılı duran siyah hançeri çekip alarak kendini kapıya atmıştı.

(1100) Hamit koşup iki arka eteğinden tutarak:

– Hacimırza, sakinleş, henüz aceleci davranıyorsun! Onun sana yaptığını ödetmek gerekir. Fakat onu müsait bir zamanda bozguna uğratmak gerekir. Aliymırza sana başka bana başka değildir, sana ettiği kötülüğü şimdi ben görüyorum. Biz onu, ona ödetiriz. Şimdi kaybolanları aramak gerek. Ölülerinden dirilerinden birini bulmak gerek. Ona, onu (1105) ödetmek öyle zor değildir. Artık atım dinlenmiştir, manevi babam burada köyün çıkışına gelip beni bekleyecek, ben atıma bineyim. Sen de böyle dur, ben bir yolu olursa onları bulurum. Ondan sonraki şeyleri de kolaylıkla hallederiz. O zamana kadar sen kaygılanmadan sakince burada kal, demişti.

Hacimırza:

(1110) – Hayır, ben böyle oturup başıma bundan daha çok hata da ayıp da almam. Benim de sizinle gelmekten başka çarem yok. Bugüne kadar yaptığım pis işim olacak, deyip hemen iki çarığını çözüp yeniden giymeye başlamıştı.

– Sen ihtiyarlığında zahmet çekiyorsun, diyen Hamit, ne kadar uğraşsa da başında kara kazan kaynayan Hacimırza kalmaya razı olmadı.

(1115) Onun kalmayacağını anlayan Hamit, ona dönüp:

– Öyleyse haydi, durmayalım, tan atıncaya kadar köyden çıkalım, dedi, ikisi de evi sıkıca kapatıp kapıya çıkmışlardı.

Hamit hemencecik siyah atının ihtiyaçlarını hazırlayıp kayışlarını sıkıca çekerek atı da Hacimırza'nın önüne çekip:

(1120) – Haydi, bin, diyerek Hacimırza'yı eyere oturtturup kendi de arkasına binmiş, atı teperek köyden çıkmışlardı.

Onlar köyden çıkıp biraz gittikten sonra, güneş de ufkun altından işaret vermişti. Güneşin belirdiği yerde Hamit, kayınbabası ile birlikte manevi babası Kasbot'a kavuşmuştu. Orada hızlıca selam kelam ettikten sonra, bir hayli zaman dolaşmışlardı.

(1125) Kasbot, aramaya pek razı değildi. Her adımından sonra Kasbot:

– Bu iş, olmayacak iştir. Şimdiye kadar sağ kalmış mıdır diyorsunuz? – diye kötülük ediyordu.

Fakat Hamit onun söylediklerini hiç dinlemeden önlerine geçip kendi istediği yerlere götürüyordu. Öyle gezip sorarak birçok yer dolaşmışlardı.

(1130) Bir gece geç olunca misafir olarak kalmak için bir çiftliğe gitmişlerdi. Çiftliğin önüne gidip:

– Ey, kim var? Misafir kabul ediyor musunuz? dediklerinde:

– Elbette, kabul ediyoruz, gelin, içeri girin! Attan inin, yamçı ve kamçıları bırakın! Haydi, siz çiftliğe girin, atlara biz bakarız, diyen iki genç adam çıkmış, pek sevinmişlerdi

(1135) Misafirler çiftliktekilerle selamlaşarak sedirin üstüne geçip oturmuşlardı.

Çiftlik lideri Murat, delikanlılara dönüp:

– Neden oturup duruyorsunuz, böyle misafirlere hayvan kesmemek olmaz. Kalkın, güzel bir hayvan yakalayın, diye karar vermişti. Boz koçun başındaki tüyler tütsülenip kazana atıldıktan sonra, misafirler ve çobanlar hikâye anlatmaya başlamışlardı.

(1140) **V**

Orazbatır eski hikâyelerden birçoğunu pişen elmalar gibi kızıl yanakları ile anlatmıştı. Orazbatır'ın peşinden Orazay yüksek sesle Tatarkan'ın destanını devam ettirmişti. Misafirler çoban delikanlıların destanlarından memnun olup hoş bir şekilde dinliyorlardı. Hamit, Tatarkan destanının bir yerini Orazay'a iki üç kere daha söyletmişti.

(1145) Çobanlar bildikleri destanlar aracılığıyla misafirlerle samimiyet kurduktan sonra, çiftlik lideri olan Orazbatır, misafirlere dönüp:

– Peki, canım misafirler, şimdi sıra sizindir. Hayvan yanından ayrılmadan duran gençler bildiklerini size anlattılar. Siz, gezen, dolaşan kişiler, yeni bir hikâye anlatın. Biz çobanlar, yeni hikâye dinlemeyi pek severiz, deyip misafirleri sıkıştırınca misafirler de (1150) sırayla bildiklerini anlatmışlardı.

Çobanlar sıra sıra kapıya çıkarak hayvanların etrafında dolaşıp ne var ne yok diye bağırarak yoklayıp çiftliğe giriyorlardı.

Misafirler ve çobanlar bildikleri hikâyeleri bitirdikten sonra, tam kapı girişinde oturmuş, nereden baksan on beş yıldan fazla yaşamıştır denmeyecek çobanlardan bir delikanlı (1155) hikâyeye veya destana katılmamıştı. Hacimırza'nın iki közü hayret içinde, hareket etmeden ona bakıyordu.

– Biz, senden büyükler olarak güldük, sen neden böyle hüzünlüsün? Ne gülümsüyorsun ne de tebessüm ediyorsun. Ay, miskin, kanının oğlak gibi hızlı zamanıdır, dedi.

– O her zaman öyledir, demişti Orazbatır.

– Her zaman öyle olsa bile, bizim gönlümüzü yapmak için bir hikâye ya da destan söylemezse (1160) razı gelmeyeceğim, demişti.

Çiftliktekilerin hepsi bir ağızdan: "Hepimiz istiyoruz, istersen türkü söyle, istersen hikâye anlat." diye sıkıştırıp beklediklerinde hüzünlü çocuk onların isteklerini yerine getirmeye söz vermişti.

– Ben türkü söylemeyi bilmiyorum, fakat hikâye anlatacağım. Hikâyeme başlamadan önce sizden bir isteğim var. Siz onu yaparsanız, isteyeceğim, demişti.

(1165) – Söyle söyle, ne ise, elimizden gelecek şey ise yaparız, deyip hepsi hayret etmişti.

– İsteyeceğim şey şudur, hikâyemin başından sonuna kadar, çiftlikten dışarı kimseyi bırakmayın, dışarıdan da kimseyi içeri almayın, işte benim isteyeceğim şey budur, demişti.

Orazbatır, Orazay'a dönüp:

(1170) – Kalk, tam kapının orada bekle, işte benim hançerimi de eline al.

Hiç kimseyi ne dışarıya ne de içeriye göndermeyin dediğinde, misafirleri hemen korkutmuştu. Fakat Hamit, çiftliktekileri iyi tanıyordu. Onların, ona hata yapmayacaklarını da biliyordu. Hamit kendi arkadaşlarına, onların korkulacak kişiler olmadığını söyledikten sonra, hepsi, gözbebeklerini kederli çocuğun üzerine çevirip büyük heyecan uyandırıcı hikâyeyi bekliyorlardı.

(1175) Kederli çocuk bir kızarıp bir sararıp hikâyesine başladı.

– Çok eski zamanlarda bir ihtiyar kişi varmış. Onun bir kızı olmuş. O ihtiyar kişinin kızı pek güzel bir kızdı. Kızın peşinden çok kişi yalvarıp dolaşmış olsa da, kız hiç birine söz vermemiş. O zamanlar hacca gitmek kanundu. O kızın babası da hacı olmak için hazırlanmış. Giderken öksüz kızını, kendi cemaati önünde komşusuna (1180) emanet edip yoluna öyle gitmiş. Onun gitmesinden az bir zaman sonra, efendi, kıza gelip: "Senin benimle yaşamaktan başka çaren yoktur." demiş, "Seni ırmağa atarız." demiş, günlerce mücadele etmiş. Fakat o zavallı ihtiyar kişinin kızı o işi yapmaya razı gelmemiş. Efendi bildiği yöntemleri esirgemeden mücadele etse de muradına erişememiş. O şekilde bir hayli zaman geçtikten sonra, o güzel kızın ihtiyar babası hacıdan geri geliyor diye haber gelmiş.

(1185) Efendi, o zaman hemen onun yanına gidip:

– Sen gittiğinden beri kızın kötü yola sapmış, seninle benim yüzümüzü kapıya çıkamayacak hale getirmiş. Sen, Allah'ın kutsal evini görüp gelen adam, gidip onun olduğu yeri görürsen, senin bütün zahmetlerin boşa çıkacak. Benim söylediğimi yapacak olursan sen gidinceye kadar onu, gözünün görmeyeceği yere gönder, öyle git. – diyerek din ehli adamı tamamen inandırmıştı.

(1190) Kederli çocuk hikâyesinin o kısmına geldiği zaman, misafirlerin üçü de, onun ağzına bakıp mezar taşları gibi kalmışlardı. O hikâyeyi devam ettiriverdiği her an, Hamit'in manevi babasının saçları, büyük kıvırcık kalpağını yukarı kaldırıyordu. Üçü de bu hikâyenin kime ait olduğunu biliyor olsalar da, dinleyip birbirlerine bakıyor, hikâyeyi baştan sona dinliyorlardı.

(1195) – O dine inanan adam, efendiye tamamen inanıp: "Sen benden akıllısın, senin istediğin gibi olsun, benim başımı o rezillikten kurtar, gariban canım altın eteğine kurbandır." deyip efendinin ayaklarına kapanarak istekte bulunmuş. Efendi o zaman önüne arkasına bakmadan aniden köye gelip iki delikanlıyı ayarlamış, gece o zavallı kişinin kızı uyurken uyuduğu yerde elini ayağını bağlayıp götürerek ormanın derinliklerine atıp gitmişlerdi.

(1200) Kederli çocuk hikâyenin burasına geldiğinde, ihtiyar Hacımırza'nın gözlerinden yaşlar, sessiz yumaklar gibi hareket etmeye başlamışlardı.

O kız ıssız ormanın içinde kendisini bir o tarafa gidip ağaca çarparak bir bu tarafa gidip ağaca çarparak tan vaktine kadar nerede olduğunu bilmeden rüya görmüş gibi düşünüp öyle sabahlamıştı. O büyük ıssız kara ormanın içinde bunalıp feryat ettiğini işiten taşlar da otlar da ona katılıp (1205) ağlıyorlar gibiydi. O ormanın içinde gördüğü her şey ağzını açıp ona bakıyormuş gibi olmuş, başı dönüp gözü kararınca yığılmış bir halde uzun zaman kalmıştı. Yine kendine gelince ormanın içinde bağırıp etrafına vurarak gezmiş, açlıktan güçsüz düşüp tamamen ölmeye yaklaşmıştı. "Artık ölüyorum, öyle olacağına, orman hayvanların cesedimi yiyemeyeceği yerde öleyim!" deyip bir ağacın tepesine tırmanıp kendisini orada sağlamlaştırmıştı.

(1210) O orada dili tutulup: "Şimdi ölüyorum, ölüyorum." derken ıssız ormanın yukarı kenarından köpek havlaması ve bağıran adam sesleri kıza yarı uyku halindeyken az az gelmiş olsa bile kızın vücudu, onun hükmünden çıkmıştı. O, durduğu yerden kımıldayamıyordu. Biraz zaman geçtikten sonra o kız gözlerini açıp bakmıştı. Gözlerini açıp baktığında kendisini bir evin içinde, adamları da etrafında doluşmuş olarak görünce (1215) gözlerinin çift gördüğünü zannetmişti. Fakat biraz sonra, aklını iyice toplamıştı. Aklını topladıktan sonra, onu oraya avcıların getirdiğini öğrenmişti. O kız, böylece o evde, o evin yardımı ile iyileşmişti, o, onu ağaçta bulup getiren delikanlıyla evlenmişti.

Onlar o şekilde uzun süre yaşadıktan sonra, kız, eşine:

– Artık ben bu şekilde, ihtiyar babamı görmeden duramayacağım. Gidip, babama suçumun (1220) olmadığını söyleyip bu özlemimi gidereyim diyorum, diye eşine söyledikten sonra, eşi:

– Git, doğru söylüyorsun, o ihtiyar babanın canı sağ iken git ve gör, bıkkınlığını gider, deyip araba hazırlayıp manevi babasını da eşi ile birlikte göndermişti.

Onlar gide gide gidip geç olunca büyük kara ırmağın kenarında beklemişler. Arabacı atları gütmeye gitmiş, o kadın, eşinin manevi babası ve iki (1225) çocuğu ile beraber arabanın yanında kalmışlar.

Çocuklar uyuduktan sonra, kadının eşinin manevi babası:

– Kadın, bu gece sen… diye kederli çocuğun ağzından öyle sözler çıkar çıkmaz misafirler heyecanlanmıştı.

– Senin benimle olmaktan başka çaren yok, diye sıkıştırmış.

(1230) O zaman kadın, onun yüzüne bakıp:

– Ben senin yanında öyle bir adam olduğun için durmuyordum. Ben, senin söylediğin gibi yetişseydim ve hareket etseydim, bugünlere gelmezdim. Bunu bana söylemiş olsan bile kimse duymasın, ondan sonra sen adamdan sayılmazsın, diye öfkelendi.

Eşinin manevi babası, onun sinirlenmiş olmasına:

(1235) – Yaparsan yaparsın, yapmazsan seni çocuklarından ayırırım, demişti.

Ne kadar korkutmaya çalışsa da, amacına ulaşamamıştı.

O zaman o kişi, onun uyuklayan çocuklarını yerlerinden alıp ikisini de götürüp ırmağa atmış… dediği yere gelince kederli çocuğun iki gözünden gözyaşları sel gibi akıyordu. – Tutup yeniden kötülük etmek için döndüğünde kadın: “Senin söylediğini yaparım, (1240) ihtiyacım için kapıya çıkıp geleyim de.” diyerek çıkıp kendisini ırmağa atmış.

Su onu götürüp bir adaya çıkartmış. O oradan çıkıp çocuklarını ırmağın kenarından yukarı aşağı giderek feryat edip uluyarak aramış fakat onları bulamadan sabaha çıkmış. Şafak söktükten sonra ırmak kenarlarında gözyaşlarıyla koşmuş, taş diplerine bakarak ırmağın kenarından çokça gidedurduktan sonra bir çobana rastlamış.

(1245) O, çobanın iki ayağına kapanıp:

– Öz kız kardeşinden ayrı görmemeni istiyorum, ben de öz kardeşimden ayrı görmüyorum, diye dilemiş.

Çoban da söz vermiş.

O, hikâyesini çobana anlatmaya başlamış. Çoban da o da karar vermişler, kadına, erkek (1250) çamaşırları giydirip bir çare bulana kadar burada geçinecek, bir haber sorup bildirdikten sonra, kadın evine öyle gidecek demişler. Söyledikleri gibi yapmışlar. O kadın, o çoban olan adama ırgat olmuş. Irgat olduğu zaman, kadınlığı öyle nihayete ermiş.

– Çekip hayvanın boynunu kesmem, ondan başka adamın yaptığı işi yaparım, demiş.

Irgatların sahipleri onun kadın olduğunu bilmemişler.

(1255) İşte bugün de bilmiyorlar!

– İşte bu benim babam! İşte bu benim eşim! İşte bu da beni en sonunda bugüne ulaştıran eşimin manevi babası! İşte bu hikâyede anlatılan kız ise benim! deyip sıçrayarak ayağa kalkıp başındaki kalpağı çekip alarak altın renkli uzun saçını aşağı salıp devrilip gitti.

Kederli çocuk hikâyesini öyle bitirir bitirmez Hamit, manevi babasının kalbinin üzerine kurşun (1260) armağan etti.

Hacımırza ihtiyardı, fakat bugün körpe çocuk gibi feryat ederek ağlayıp kızını koynuna sıkıca bastırarak uzunca öyle durmuştu. Çiftliktekiler de bilinçsizce dururken olan biten işten mahcup olup ne yaptıklarını bilmeden tereddütte kaldılar. Hamit, çiftlikte dişlerini sıkarak hızlı hızlı oraya buraya gidedurup sonra Hacımırza'ya bakıp:

(1265) – Durma, gidiyoruz, gidip o ihtiyar domuza kurşun payını verelim! – Peşinden çiftliğin liderine dönüp:

– Siz bu leşi itlerinize verin! Orazay, sen genç olsan bile, gencin yapmayacağını yaptın, ben ölüp kabrime girinceye kadar senin bu iyiliğini unutmam. Büyük bir hediye de değil, ama bundan sonra elden gelen iyiliğe göre iyilik görürsün, bu kez boz atın eyeri ile dizginini (1270) al. Çiftliğin lideri, sen de güler yüzle misafirliğe kabul ettiğin için çok teşekkür ederim. Her zaman iyi misafirleriniz olsun. Haydi, durmayın, gidelim, diyerek selamlaşıp karanlık bulutların altında gözden kaybolup gittiler.

İşte size "Kederli çocuk" adlı hikâyem buydu.

Bir zaman sonra Aliymırza da Hamit'in kurşunundan payını almıştı diye, hikâye gerçek olarak yayılmıştı.

2. 2. 3. Yanan Ateşin İçinde

Geniş bir ovası olan yüksek tepeciğin üzerinde iki karaçalı ağacı büyüyor. İkisi de öz kardeş gibi yetişmiş. Biri birinden daha kısa, daha çok çalılıklı görünüyor.

Tepeciğin üzerinde yükselen kardeş karaçalı ağaçlarının tam önlerine gidip ellerimle ikisinin iğneli dallarına dokunarak sonu görünmeyen ovaya, etrafıma bakıyorum… Gözümün ulaştığı yerde bunlardan başka çalılık görünmüyor. Bakarken gözüme az buçuk ilişen sarp kayadan bir karaltının kalkıp inerek bana doğru geldiği görünüyor. Doğruca benim tepeme geldiğinde iki kanadını birden genişçe açıp zaman zaman kanatlarının uçlarını havada sallayarak gelen "tay kuşunu" tanımıştım. Muhtemelen, bu ovanın üzeri ile oradan buradan çoğu kez geçmiştir… Buralar onun bildiği yerlerdir.

O geliverip beni iki karaçalı ağacının arasında gördüğünde: "Bunlar iki kişiymişler, üçüncüleri de nereden çıktı?" diye hayret etmişçesine uzun beyaz boynunu aşağıya uzatıp bana keskince bakıyordu. Hafif yağmurlu havada, sakince havalanıverip iki kanadını körük gibi sertçe salladığı zaman karaçalı ağaçlarını titretmişti. Tekrar arkaya dönerek daha aşağıya inmiş, havayı dev kanatları ile kucaklamaya başladığında ağaçları bırak, kalpağımı bile düşürmüştü. "Buradan gidiyor musun, gitmiyor musun?" deyip beni korkutmaya çalışır gibi kanatlarını üç kere üst üste bana doğru çırparak ağacı titretip gitmişti. Gökyüzünün derinliklerine gittikten sonra, uzun boynunu aşağı sarkıtıp arkasına bakarak gidiyor gibi görünüyordu.

Geniş ovanın ortasındaki tepede gösterişli yetişen iki karaçalı ağacına baka baka gözüm doymuyordu. Kenevirler gibi gösterişli yetişen kara ormanın içinde karaçalı ağacına kim bakar? "Köpeğin olmadığı yerde tilki ulur." denildiği gibi, kısır geniş vadide gözler köken ağaçlarına doymuyorlar.

Geniş ovada nazlı yetişen öksüz "kardeşlere": "Açlığın hiddeti ile önüne saldıran oduncunun keskin baltasından korunun. Çalıya hasret kalan keçi sürüsü de sizden geri olsun, siz büyüyün, gürleşin!" – diyerek yola koyulmak için harekete geçmiştim.

Tepenin etrafına bakarak inip gidiverip dururken inerken gökyüzünün aşağı tarafını karartıp kanatlarını beraberce çırpan kuş sürüsünün geldiğini görmüştüm.

Onlar başımın üzerine gelip kuduran ırmağın dalgalarındaki köpük gibi dönüyorlardı. (1305) Onların siyah eğri tırnaklarının bana döndüğünü gördüğümde, "Sizin istediğiniz görüyorum ki başka" deyip boynumdan av tüfeğimi alıp birbiri peşinden iki kere ateşlemiştim.

Kendilerini bana atan kuşlar, av tüfeğinin etrafına saçtığı fişekler üstlerine, patlamış mısırın çatladığı gibi çatlayınca yukarı, gökyüzünün derinliklerinde gidemeden havayı pençelemeye çalışıyorlardı. Fakat onlardan birkaçı da yukarı çıkıverip acı ses çıkartarak yemyeşil otlara ulaşıp göğsünden çakılmıştı. (1310) Onların üzerinde yaşam işaretlerinden biri görünmüyordu.

Yanına gittiğim zaman, kan lekeli göğsünü yerden kaldırıp gevşekleşmiş kanatlarını kaldırmaya çalışıyordu.

Kırılan kanatlar, onun söylediğini yapmadan yerde sürükleniyordu. Benim yanına gidiverdiğimi gördüğünde hiç kalkmayan kanadına kanca burnuyla vurup koparmaya çalışıyordu. (1315) Onun, düşmana teslim olmayı kabul etmeyerek hasetlenip mücadele etmesine hayret edip karşısından izliyordum. Bir müddet çabaladıktan sonra uzun burnu yeşil çimenlere gömülmüştü.

"Bitti!" deyip yanına yaklaşıp av tüfeğimin ucu ile çöplükte ıslanmış eski bir çaput gibi olan çelimsiz kanatlarından birini kaldırıp bakmıştım. Av tüfeğinin sert kıvılcımlarının parçaladığı kaburgasında, tavuk yumurtalarından biraz daha küçük olan yüreciği kan pıhtıları içinde nefes almaya (1320) uğraşıyordu.

Havayı mağrurca kucaklayıp dolaşan körük kanatlar, boyun eğmiş. Yuvarlak kıvılcımlar göğüslerini dağıtmış. Kaburgalarını parçalamış. Bu büyük tay kuşunun güçlü vücudu kendini bırakmış. Görüyorsun ya, yine de bu zayıf yüreciği, gururluca nefes alıyor. Yaşamaktan kolayca vazgeçmeyi sevmeyen yüreğinin dayanıklılık gücüne hayranlıkla bakıyordum. "Geyiğimi" iki (1325) ağaççığa kurbanlık için bırakıp gitmiştim.

***

Birkaç yıl sonra, o gördüğümü bir köyde, bir grup kişinin arasında anlatmıştım. Bazıları gerçek olabilir dedi, bazıları da yalana benzetmişti. Fakat iş onda değildi. (1305) O

sohbet yerinde oturanlardan birisi, o benim gördüğüm geniş ovanın, görüp (1330) duymadığım bir hikâyesini anlattı.

Hikâye de buydu.

"Gözümle görüp karıştığım hikâyeyi anlatmadan önce, o vadinin, kulağımla işittiğim hikâyesini anlatayım." deyip, teni biraz beyaza çalan orta boylu Orazay, gün doğumunda hikâyesine başladı. – O senin gördüğün iki karaçalı ağacının hikâyesi böyledir:

(1335) Eski zamanlarda orada, o ikisi diye halkın ağzında dolaşan iki yiğit varmış. Onlar birbiriyle kardeş değillermiş, yeminli arkadaşlarmış. Onların ikisi tavuk yumurtasını pişirerek iki eşit parçaya bölüp iki parçasını da ellerine alarak yemin etmişler: "Yumurtanın ikisinden biri giderse o dünyada hayat sürmez, bizden de biri giderse kalanımızın da onunla gitmesi gerekir, birimizin öldüğü yerde, diğeri de ölmeli!" deyip yemin etmişler. Senin (1340) gördüğün o geniş ovada, onların izleri varmış. Baskına çıkmadan önce buraya gelip ikisi de o tepenin üzerinden iki yöne: biri batıya, diğeri ise doğuya gidiyorlarmış. Buldukları hazineleri, o tepenin üzerinde bölüşüyorlarmış. İkisi uzun yıllar o şekilde yaşamışlar.

Onlar baskına giderek uzak bir yerdeki zengin bir beyin vadisinde, görenlerin gözünü (1345) güzelliği ile kamaştıran bir kızın hikâyesini işitmişler. "Bizim elimizden kimse kurtulmadı, o da bizden kaçamaz!" deyip karar vermişler. Adı dünyaya duyurulan kızın izini sürmüşler. O göreve kadar, onların ikisi de anlaşıp aynı göreve gitmemişler. O yola ise ikisi birlikte gidip kızı tepelerine getirmişler.

İkisi de kızı kendine istiyormuş. Bir süreden sonra söz (1350) açılmış. Fakat aşk, yeminli arkadaşların yeminine galip gelmiş. Yeminli arkadaşlar, kızı eşit olarak paylaşmaya karar vermişler. Kız onların, o kararını anlayınca gece onlar uyuduğu zaman ikisini de öldürmüş. Sabahleyin onların sevdiği tepenin üzerinde mezar kazıp ikisini birlikte gömmüş. Kızın kendisi de kaybolmuş.

Ondan sonra onların kabirlerinin üzerlerinde senin gördüğün o iki karaçalı ağacı çıkmış. (1355) Benim işittiğim hikâye öyledir. Yalanı varsa da ben bilmiyorum, benim işittiğim öyledir." deyip Orazay, kulağı ile işittiği hikâyesinden başlamış, hikâyeli vadinin gözüyle gördüğü hikâyesine girmişti.

– Bizde dağlılar: "Bir gün doğmuşuz, bir gün öleceğiz." diye boş konuşuyorlar. Biz emekçiler, iki kere doğmuşuz. İlk doğduğumuzda zalim dünyanın acılarını, anamızdan

(1360) emdiğimiz süt ile emmişiz. İkinci kere de, paslı kelepçelerin yorduğu vücutlarımızın özürlüğe ulaştığı Ekim'in unutulmaz günlerinde doğmuşuz. İşte bu senin gördüğün köyün içinde binden fazla ev vardır. Ekim'e kadar onlardan kalan hayvanı bırak, tavukların serilmek için yerinin olduğu pek ev yoktu.

Birkaç yıl önce, senin gördüğün iki karaçalı ağacın dibinde, at tırnaklarından, silah (1365) seslerinden kurtularak uyuklayan taze vadi, beylerden birinin elindeydi. Ortak alıp orayı işlemeye çalışan kişiler de varmış. Fakat bir yıl işleyen kişi, ikinci yıl semtine ayak basmamıştı. O toprak sahibinin kötü sözleri ile yüreği soğuyan adama, onun toprağına doğru gel deyince ateşten korkan kedi gibi uzuvları titriyordu. Zavallıların aç hayvanları o toprağın yanından geçseler evlerine ya kuyruklarını bırakıp gelirlerdi ya da hiç gelmeden (1370) kalırlardı.

Ağlayan çocuklara sütlerini içirmek için bir inek ayarlasanız, o inek için otu, kayalıklara iple salınarak inip elimizle kopararak toplamıştık. Çayırı bırak, ölen insanı gömmek için yer bulunmaması, ölenin acısını unutturmuştu. Toprak sahipleri, fazla topraklarını biçmeden bırakıp ateşe verip yakmışlardı. O olanların hepsi can sıkıyordu. (1375) O zalimliğe karşı kan kızışıyordu.

O sıralarda köyün içinde kulaktan kulağa fısıldama çok oluyor. Fısıltılar çeşitli şeylerden haber veriyor. O haberler içinden bizim sevdiğimiz vardır: "Rusya'da Lenin denen akıllı bir adam çıkmış. O, toprağı da suyu da eşit şekilde paylaştırmaya söz verip toprak sahipleri ile zıtlaşıp mücadele ediyor: – Hâkimiyetin, emekçilerin ellerine geçmesi lazımdır. Köylerde iktidarın, zavallı halkın içinden (1380) seçilen insanlardan kurulan konseyin elinde olması gerekir. – diye mücadele ediyor. Rusya'nın emekçi haklarının hepsi onun peşinden gidiyor, onu canları gibi görüyorlar.

O milletler arasında neden muhalifliğin yaratıldığını açıkça anlatıyor: – Milletler birbirleriyle öz kardeşler gibi olmalıdırlar, her milletin düşmanı zavallıların haklarını yiyen zenginler ve beylerdir. Onları kırmak için ise bütün zorluk içinde yaşayan halkların birleşip (1385) düşmana beraberce saldırması gerekir. – diye anlatıyor, o, zavallılara gün yüzü gösterdi!" diye haber yayılmıştı.

O haber bize can veriyor. Zalimlik soğuğunu yiyen kanımız, vücutlarımızı ısıtmaya başlıyor. Biz, bütün zavallı halk, onun peşinden ateşe bile atlamaya hazırız. "Yol gösteren kişi olsaydı onun yanına yanan ateşi yararak giderdik!" diye kıvranıyoruz. (1390) Sohbet yerine de çıksan kumaş dokuyan kadınların yanına da gitsen çarıklarının tabanı erimiş

çobanların yanına da gitsen ağızlarda dolaşan o hikâyedir. Bir yıl, ot toplama zamanında, köyün içindeki toprak sahiplerini sıkıntıya sokan bir hastalık bulaşmıştı. Gün batana kadar kimse bir şey anlamıyordu. O zamana kadar ağızlarından çıkan nefes zehir olan zengin kesimin dilleri bal gibi tatlı olmuş. O şey, halkı biraz şüphelendirmiş. "Bunların bizden isteyeceği (1395) bir şey vardır." diyoruz.

Tam da öğle vaktinde büyük asker köyün aşağı tarafına gelip duruyor deyip halk, sokakları dolduruveriyor. Ben de ölü gebeneğimi o tarafa attım. Biz köyden çıkıp baktığımızda köyün aşağı vadi tarafı, askerlerden dolayı kararıveriyordu.

Onlardan üç atlının bizim tarafa doğru koşarak geldiğini gördük. Onlar gelince on adım uzakta (1400) atlarından inip atları birbirine bağlayarak bize geldiler. Birisinin sol kolundaki kırmızı kumaş, beyaz elbisesinin dışından büzülmüştü. Diğer ikisinin ise siyah kalpaklarına sarkan kırmızı bezler güneş ışıkları gibi parlıyordu.

Onlardan, o bileğinde kırmızı kumaş olan:

– Bizi, size elçi olarak komutanımız gönderdi. "Elçiye ölüm yok." (1405) diyorlar. Biz dünyada eşitlik isteyen Bolşevik askerleriyiz. İzin verirseniz köyünüze girip bizim görevimizin ne olduğunu, niçin dolaştığımızı size, zavallı halka, anlatacağız, diye konuştu.

Bizden de akıllı kişiler çıkıp:

– Biz misafirden kaçmıyoruz. Gelin söyleyin, bizi arayan kişiler muhtemelen (1410) sizsiniz, diye gidip üçünün de ellerini tuttu. Onlar da aşağıdaki askerlere köylünün sözünü ulaştırmaya gittiler. Bizden bazı kişiler ise karar verip yemek tepsisine bir ekmek ile yemeklik tuz koyarak üç ihtiyarın eline verip toplanan halktan önce yola çıkardık. Asker bizim yanımıza geldiği zaman, onların komutanları olan uzun boylu, esmer adam sıçrayarak atından inip tepsi üzerindeki mısır ekmeğinden kırıp, tuza banarak yedi. Peşinden üç ihtiyarın da elini tuttu. (1415) Asker süngüleri saman ucu gibi görünüyor. Önlerine gelen üç kişiden ortadaki, kırmızı kadife, sırma işlemeli bayrağı tutuyor.

Bayraklarındaki altın yazılarda: "Bizim istediğimiz özgürlüktür, eşitliktir." diye yazıyordu. Askeri öne alıp o toplanma yerine gittik. Köyün içinde eli ayağı tutan herkes oraya toplandı. Toplanan halk, yuvarlak şekilde durarak askerlerin komutanına söz verdiler.

(1420) – Dağda büyüyen dağ geyikleri, kayalarda yetişen dağ kuşları! diyerek başladı. – Ayaklarınız toprakta yürümek için, kanatlarınız da havada uçmak için özgür

olmalı. Ağdaki savunmasız sinekleri tutup yiyen örümcek ve fare gibi zenginler de fakir halkın etini yiyip kanını emerek yaşadılar hâlâ da buna devam ediyorlar. Toprağın da, suyun da eşit olup bütün halkın da onlardan payını alamamasının sonlanması gerekir. Gökyüzü, toprak, su ve hatta taşın bile zavallı halkın eline (1425) geçmesi gerekir. Şimdiye kadar zenginler ve onları koruyan çarlık, zavallı halkın gören gözlerini kör edip işiten kulaklarını sağırlaştırmıştır. Topraklar ve mülkler, zenginlerin elinde kalmayarak zavallı halkın eline geçmeli. Bizim istediğimiz eşitliktir! Fakat zenginler, durduk yerde boyun eğip toprakları size bırakmazlar. Egemenliği, bize "Al!" deyip kendiliğinden vermezler. Onu, onların elinden zorbalıkla almak gerekir. Onun için de ne gerekir? Usanmadan, (1430) yorulmadan mücadele etmek, çabalamak gerekir. Garibanlar için güneş gibi olan Lenin, bize işte öyle öğretti!

Ezilen halkları hür bırakıp egemenliği onların eline vermek için canını kanını esirgemeden mücadele eden Lenin bize yol gösterdi, bizim de o yoldan cesurca yürümemiz gerekir. Zalim dünyaya baş kaldırmalıyız. Ben sözümü sonlandırıyorum…

(1435) Komutan: "Yaşasın bütün dünya için özgürlük!" diyerek sözünü bitirdikten sonra, fazla mutluluktan ağlayanlar bile oldu.

Toplanan bütün halk bir ağızdan:

– Zalimler dünyasını toprağın üzerinden yok etmek için can vermeye hazırız! Erkekleri bırak kadınlar bile, başka bir şey bulmazsak birer sopa alıp söylediğin yere gideriz, diye (1440) bağırdılar.

Halk: "Bize kötülüğü olanı hepimiz iyice biliyoruz. Bizim arzumuz, kan emen kenelere ve onların çarlarına ölümdür!" diye bağırdı.

Komutan bakıp faydalı olacak adamlardan, askerine bir sürü adam ekledi. Geri kalanımız da kendimiz hazırlanıp toplanarak toprak sahiplerinin topraklarını ellerinden alıp garibanlara paylaştırmaya başladık. Öyle (1445) yaparak büyük asker olduk. Düşmanı köyden köye kovalayarak uzak cephelere gittik. Köyde de ihtiyarlar ve güçsüzler kalmıştı. Etraflarını çevirip Beyaz Asker'i dinlendirmeden kovalayarak dolaşıyoruz. Ulaştığımız toprakları, ganimet toplamadan terk etmiyoruz. Sonraki günlerde Beyaz Askerler, kışın soğuğunun korkuttuğu güçsüz, kirli karasinekler gibi, acı bir şekilde ısırmak için mücadele ediyorlar. Fakat çirkin karasinekler ne kadar ısırsalar da, kime ne yapacaklar? Soğuk rüzgârların ulaşmasıyla, oldukları yerde buz kesip (1450) kalan sinek gücünden başka,

Beyazlarda kuvvet kalmamış. Onlarda silah bol olsa da, bizim paslı hançerlerimiz serbestçe oynuyor.

Beyazlar, çaresiz günlerine ulaşıp köylerde kalan güçsüzlerden, kadınlardan, çocuklardan kanlarını almaya çalışıyorlar. Köylerin içinde ev bırakmadan ateş salıp yakıyorlar. Sokakta rastladıkları insanları vurup öldürüyorlar. Kadınlara kötülük yapıyorlar. Hastaları yanan ateşin içinde yakıyorlar. Köylerin içinde hayvan bırakmadan kesip tüketiyorlar. Doğurmasına iki üç gün kalan inekleri silahla vurup öldürüyorlar.

Kesimlik hayvanı bırak, köyün içinde yemedikleri tavuk yavrusu bile bırakmamışlar. Köylere kıtlık getirmişler. Köylerin içinde çok ölüm olmuş. Ölülerin üzerinden kefenlerini çekip bedenlerini de sokaklara atıp bırakıyorlar. Onların söylediğini yapmaya razı olmayan kadınların çocuklarını tabancayla vurup öldürüyorlar.

“Bu Bolşevik olabilir.” dediklerinin ise ellerini ayaklarını bağlayıp gözlerine ve burunlarına iğneler saplayarak ıstırap çektirip öldürüyorlar. Benim Mashut isimli bir komşum vardı. Kendisi tifo hastalığından muzdarip olduğu için köyde kalmıştı. O, hastalıktan zayıf düştüğünde evini ateşe vermişler. Yanında onunla ilgilenen biri de yokmuş. O saman çatılı ev çok oyalanacak mıydı? Hemencecik yanan ateşi kucaklamış. Yanan ateşin dumanı, evin içine girip boğmaya başladığında hastalıklı uzuvları yara bere içinde kalan Mashut, göğsünün üzerinde sürünüp kapı eşiğinin üzerine kadar gelmiş. Oradan sonra elinde olmayarak:

– Yanıyorum! Yanıyorum! Yardım eden kimse yok mu? diye bağırıyormuş.

Beyaz Askerler de onun avlusuna toplanıp yağlı etten yiyip votka içiyorlarmış. Mashut’un bağırmasını duyduklarında:

– Git, kızıl geyik çıkar gider, git de kapının önünden kilidini tak, deyip birisini göndermişler.

O ise gidip yanan ateşin içindeki yiğit Mashut’u ayağı ile dürtüp kapının sürgüsünü çekivermiş.

Ağrının bir yandan, zulmün diğer yandan sarhoş ettiği Mashut, var gücünü toplayıp yanan evin içinde ayağa kalkıp yanan ateşin kıvılcımlarının örtüverdiği pencereye gelip başını yanan ateşten diğer tarafa döndürüp elini yumruk yapıp:

– Kuduran it ırmak kenarına gidiyor! Sizi de ölüm gününüzün gelmesi sarhoş etmiş! Siz güçsüzler, bekleyip duran güçsüz evlere saldırıyorsunuz! Garibanların saman çatılı, (1480) çürüyüp çöken evlerini ateşe veriyorsunuz. İşte görüyor musunuz? Sizin ateşiniz de sizin gibi güçsüz, beni bile yakamıyor! Siz bütün zavallı halkı ateşte nasıl yakarsınız! Bolşevik yüreği ateşte yanmıyor! Siz onu unutmuşsunuz! İki ay boyunca merhametsiz hastalığın yediği, hırpalanan Bolşevik etimin bile sizin yanan ateşinizde yanmadığını görüyor musunuz?! diyen Mashut, yanan ateşin içinde gölge gibi görünüyordu, cesur sözleri ile Beyazları tırs (1485) diye ikiye katlıyordu.

Onun o sözlerine sinirlenen Beyaz Komutan, iki kara bıyığını eşit bükerek:

– Silahlar! diye bağırdı. Beyazlar silahları ellerine aldı.

– Yanan ateşte görünen gölgeyi hep birlikte vurun! diye emir verdi. Silahlarını doldurup hepsi birlikte Mashut'a çevirdiler.

(1490) Komutanları:

– Aynı o gölge gibi görünene nişan alıp atın! diye bağırdığında mermiler, silahlardan yanan ateşin içine sıçradı.

İşte o sırada gözlerimi yumup o zulme arkamı dönmüştüm. Şimdi ne olmuş diye baktığımda zavallı Mashut'un elleri ayakları köz haline gelmiş, (1495) kömür karası şeklinde duruyordu. O Beyazlara kaldırılan eli yanıp kül olsa da yumruk olarak kaldırıldığı gibi kalmıştı.

Gözü pek Mashut'un Beyazlara kaldırılan elinin yumruğunu yanan ateş bile çözememiş. Mashut yanıp kül olmuşsa bile bunu gören adam bize, o kaldırılan elin damarları, düşmana muhalif olup direnen, tehdit eden damarları külün peşinden gitmiş, diye (1500) anlatmıştı.

Beyazların komutanı orta boylu, semiz, toplu suratlı, birbirinin tersi yönde burulmuş iki kara bıyığı, uzun kıvırcık kalpağı ile gözünüze baksa yüzünden zehir saçılan bir adamdı. Avlunun ortasında büyük ateş yakıp bira kazanlarının içine tereyağı atıp yoksul ev halklarının kendi lokmalarını yedirerek büyüttükleri tavukçuklarını telef edip o kazanlarda su yerine yağ içinde kaynatıp (1505) pişiriyorlardı.

Odun lazım olsa gidip kapıları, pencereleri kırıp getirip ateşe atıyorlar. Beyazların tarlalarına konan siyah kargalar da, Beyazlara hızlıca kaçak içkiler yapıp çeyrek fıçılar ile

getirip kumandanın önünde eğilip veriyorlar. Kaçak içkiden içip tavuk etlerinden yiyip doyan karınlar, ateşte yanan adama bakıp sıkıntılarını gideriyorlar. Gündüz yiyip içip sarhoş olup gece ise evleri dolaşıyorlar. Gölge görseler Bolşevik göründü zannedip birden silahlarını döndürüp ateşliyorlar. İnsanları bırak, boş karaltıyı bırak, hayvanları dahi, Kızıllara ait hayvanları görseler: “Bolşevik, vuruver!” diye vurup öldürüyorlar.

Bir gün sabahleyin Beyazların durduğu avluya bir beyaz ve bir kırmızı horoz gelip dövüşmüşlerdi. Garibanları kanlarından sarhoş olan Beyazlar, büyük göbekli kumandanları ile iki horozun etrafını çevirip: “Beyazın yenmekten başka çaresi yok!” deyip kahkaha atarak gülüyorlar. İki horoz da sen mi ben mi der gibi, kafalarını gözlerini dövüp kanat sesi çıkarıp mücadele ediyorlar. Beyaz horoz üste çıkınca ise tempo tutuyorlar. Kırmızı horoz üste çıkınca ise dişlerini sıkıp dipçik ile dürtüp aşağı atmaya çalışıyorlar.

Öyle yaparak çabaladılar fakat kırmızı horoz oyalanmadan beyazı kendi rengine benzetti. Beyaz horozun beyaz kanatları, kırmızı kana bulanıp küçük küçük kımıldandı. En sonunda ise beyaz, başını alıp kaçmaya çalışmasa bile elinden direnmek de gelmedi. Onu gören Beyazlar sataşıp: “Tut onu, vur, kafasını kes!” deyip horozu kovaladılar. Bizim tanıdığımız komutanlardan biri, büyük bıçağını kınından çıkarıp hepsinden çok bağırıp kovalıyor. Kırmızı horoz da, onları sözlerinden bezdirircesine oraya buraya gidip kaçıyor. Öyle yapaduran horoz, ağaçlık bahçeye sıçrayıp gözden kayboluyor. Beyazlardan birçoğu onun peşinden kayboluyor. Otlar içinde horozu bulunca kovalayarak ağaca sıçrattılar. Beyazlardan biri de koşup ağacın dibinden yukarı bakayım diye közünü, ağacın kuruyan dalına vurup çıkardı. Diğerleri de çıkan göze bakıp horozu unuttular.

Onlar öyle yaparken, biz de uzak cepheleri bitirip kenarda köşede kalan Beyaz fino köpeklerini çöp etmeye giriştik.

Köylerden bize gelen haberlerle, Beyazların yuvalarının nerede olduğunu öğreniyorduk. Onlar, o senin gördüğün vadiye siyah kargalar gibi doluşmuşlardı. Bizde komutanlar tahsilsiz olsalar da, düşmanlarımız bile plan yapmayı bilmiyorlar diyemezdi. O gün biz onlara karşı ihmalkâr davrandık, yine de öyle ihmalkârlıkla halkın düşmanlarına gittik. İnsanların emeğini koruyan bizlerin, etraflarını sarıverdiğimizi bilmiyorlardı.

Gelip etraflarını sarıp:

– Teslim olun, silahlarınızı bırakın! dediğimizde bizle alay edivermişlerdi.

Doğrusunu söylersek, biz onların onda biri kadar bile değildik. Cesurca konuşsak da, (1540) onlar bizden çok güçlüydü. Ne kadar güçlü olsalar da onların çoğu oradan kurtulamadı. Dört gün dört gece durmadan savaştık. Düşmanı mermiyle örme çite toplayıp vücutlarını kıl eleği gibi deldik. Biz Bolşeviklerin: "Düşman boyun eğmezse, onu yok ediyorlar" dediği sözlerini gerçek hayata taşımak için çabalıyorduk. O günlerden sonra beyazımsı kurtlar geceyi bırak, gündüz bile leşlere doyunca gün doğumlarında yatıyorlardı. Bazen de toplaşıp (1545) yüksek sesle uluyorlardı. Birkaç yıl geçtikten sonra, o senin gördüğün vadide çoban delikanlılar, kırılan eyer kaşlarından ateş yakıp sabah soğuğunda taze kuzu etlerini çoğu kez şişleyip yemişler.

O vadide onları mahvetmiştik. Sen beni, böyle gördüğün için yaşlı zannetme. Ellerim hâlâ bana gerçeği söyler. Sen onların düşmana düşmanlık ettiklerine (1550) inan! Düşman o vadide gördüklerini unuttuysa hatırlatırız! Sen şimdi o vadiye gidip bir bak. Orada kolektif çiftliğin ağaç bahçesi nasıl gür yetişiyor, deyip ihtiyar hikâyeci yüzü gülerek hikâyenin sonunu: "Girsene, ev sahibiyim!" dediği sözlerle açıkladı.

Ben de, onun bana anlattığı hikâye için çok memnun olduğumu söyleyip kolektif çiftçinin o söylediği ağaç bahçesine gittim.

(1555) İşte benim o kuşla mücadele ettiğim tepe. İşte, iki karaçalı ağacı.

Fakat onlar şimdi öyle güzel görünmüyorlar. İki gözüm, söylediğimi yapmıyor. Çalı ağaçlarına bakmaya çalışsam bile iki gözüm de kızıl elmalı dalları yere deyip duran kırmızı elma ağaçlarına bakıyor. Gidip çalı ağacının çalısını alıp büyük yapraklı kırmızı elmalı ağaca gelip dibine düşen kırmızı elmaları da bir elime alarak (1560) karaçalı ile karşılaştırıp bakıyorum. O eskiden benim görmüş olduğum vadideki çalının başkalığı ile elmanın arasında pek de fark yok. Elma ağacının yeşil çimenli serinliğinde oturup hikâyecimin söylediği her sözü teker teker inceliyordum. Onun sözleri, tamamen vatanı için canını esirgememeye şahitlik ediyordu. Öyle halkı olan bizden başka kim vardır diye, vatanımla gurur duyarak yoluma sevinerek gittim.

(1565) İhtiyar Orazay'ın: "O vadide gördüklerini unutmuşlarsa, akıllarına getiririz!" dediği sözlerini bugün de aklımdan çıkartmıyorum.

2. 2. 4. Bu İki Mezar Kimlerindir?

Zalim dünyanın aç kurtlarının zavallı halka açgözlüce saldırdığı günlerde: "Özgürlük!" diye kahramanca bağırarak can veren yiğitleri hayal ediyorum.

Güneş ışıklarının bolca vurduğu dağ yamaçlarındaki kardelencikler, gündüz görünüp kışın acı soğuğunun yaktığı kuşları kendisine imrendirip gece ise toprak altında saklanıyor. Irmak kenarındaki kısa boylu söğüt ağaçları ise beyaz çiçek açmış.

Öğlen vakti toprağın üzerini buhar basıyor. Toprak, kışın soğuğunu üzerinden atmak için mücadele edip terleyip buhar çıkartıyor. Toprak, uzuvlarının hepsini sağlamca kavurup acı veren kışı üzerinden gönderip uzuvlarını özgür bırakmak için çabalıyor. Fakat akşam soğuk ayazı ile geldiğinde toprak, uzuvlarını buruşturuyor.

Bir vakit, yılın tam bu zamanında, dağ köylerinden birine gitmek için yola çıkmıştım. Şehirden bir hayli uzaklaştıktan sonra arkadaşım benden tarafa bakıp:

– Alt yoldan mı yoksa üst yoldan mı gidiyoruz? diye sormuştu.

Benim de o yollardan ve yerlerden haberim yoktu.

– Senin beğendiğin yoldan gidiyoruz, demiştim.

– Üst yoldan gidersek güzel yerleri, dağları göreceğiz, alt yoldan gidersek yol rahat olsa da viraj dönerek inilecek. Öyle gidersek yol uzak. Geç kalırız… deyip açıkça söylemese de üst yoldan gitmek istediğini sezdirmişti.

– Nasıl uygunsa öyle yap, dedikten sonra arabanın atlarına sertçe dokunup hızlıca bir nehir yatağının yukarısına yönelmiştik.

Ömürlerinin çoğunda yığılı halde yatan buzullardan akan su, taştan fırlayıp taşa deyse, duman çıkarıp yukarı doğru sıçrıyor.

Biz kayanın tam ortasından giden dar yolu yanlamasına geçmiştik. Oradan suyun aktığı yere baksanız, “Ne olursa olsun!” diyorsunuz

– Bu dar yolları yürümek de tehlikeli, dediğimde arkadaşım bana bakıp gülüp:

– Sen dar yolları bile görmedin. Artık bu yollarda iki arabadan biri o tarafa biri bu tarafa pek rahat geçiyor. Makineler koşar gibi yürüyor. Biliyor musun, biz eski zamanlarda senin o gördüğün nehrin içinden yukarı öyle çıkardık. Nehrin içinden çıkmamız gerektiği yerlerde ise düzlüklerden giderdik. İşte bak, o tepesi ikiye bölünmüş taşın üzerinde yol izi gibi görüneni görüyor musun? Biz oraları yük hayvanları ile yürürdük. Bu taraftan ya da o taraftan, o yola kim girmeye başlasa o, oraya girmeden önce, silahını ateşleyip o yola girdiğini bildirip beklerdi.

Arkadaşım, o yol geniş yol muydu derken yollara burun büktüğümü zannedince bana cevap vermişti.

(1600) Her bir adımımızda, bir yüksek kayadan diğerine giriyorduk. Sarp granit kayadaki çalılıklar eşek yükleri gibi sarkıp karanlıkları parlatan nehrin içinde görünüyorlardı.

Dar nehir yatağında rüzgâr estiği zaman ağaçların çalılı dalları, bir o tarafa bir bu tarafa devrilerek gümüş suya kendi görünümlerini çiziyorlar… Çalılıklı kayanın üzerinde güney taraftaki koyun sürüsü, karakarga gibi sağlamca çekerek otluyordu. Onların önlerindeki siyah pelerinli çoban (1605) sakin sakin yürüyor, korkuluk gibi görünüyor.

Ben sorunca, arkadaşım:

– Geç oluyor, gel, gidelim! diye bağırdı.

Önceki yola çıktık. Arkadaşıma:

– Aliy, sen o iki taşın hikâyesini bilmiyor musun? diye sorduğumda:

(1610) – Bugün seni gördüğüm gibi biliyorum, diye cevap vermişti.

– Biliyorsan anlatsan ya? diyerek istediğimde:

– Şimdi köye ulaşırız, evde rahatça oturup anlatırım, o pek uzun bir hikâyedir, demişti.

– Nerede anlatırsan, tamamını anlatmanı istiyorum, diye ekleyip istedim.

İşte geldik. Aliy'nin toprak çatılı evinin önünde arabadan indik. Ferah avlu, avlunun bir (1615) kenarındaki alçak ve toprak çatılı ev siyah kurumdan kararmış, diğer yanında da dört köşe işlenmiş yüksek kiremit çatılı ev, penceresi, kapısı, altı ve üstü boyanmış görünüyor. Görünüşe göre, ikisi iki kişinin evi gibiydiler. O iki evden biri çürük uçurumun kenarında, rüzgâr vurduğu zaman, gözün göremeyeceği derinliklere yuvarlanmaya hazır olan çürük mantar kütüğüne benziyor. Diğeri ise güçlü pençelerini demir kayaya derinden geçirip bekleyen kuş gibi, gösterişlice oturuyor. Toprak (1620) çatılı evden kimse çıkmamıştı. Kiremit çatılı evden bir sürü kişi bizim önümüze çıkmıştı. Onlar arasında benim dostum yoktur. Aliy, beni hepsiyle tanıştırdı. Selamlaştıktan sonra: "Gel, eve gir." deyip beni eve çağırdılar.

Eve girdik. İşte evin görünümü: Kapıdan girip sol tarafa dönünce elbiseleri asmak için dolap, kapıdan girince lavabo ve el yüz silmek için havlu, duvarda kalın, bütün (1625) duruşunu gösteren ayna. Aynanın yanında yuvarlak masa. Masanın üzerinde mavi benekli su sürahisi ile üzerine beyaz örtü serilmiş yumuşak koltuk, evde aynadaki gibi suratının rengi görünüyordu.

O odadan ikinci odaya girdiğimizde, odanın tam da ortasında yuvarlak masa, üzerine yaprakların tasvir edildiği beyaz örtü serilmiş, ortasındaki limon ağacı güzel yapraklarını parlatarak (1630) gelişiyor. Masanın sağ tarafında duvara çekilmiş, iki kişinin yattığı toplu karyolanın arkasında kadife halı, ortasındaki bütün yerin üzerinde akıllı Vladimir İlyiç Lenin'in resmi çeşitli boyalarla tasvir edilmiş, işte şimdi gülüyormuş gibi sevimli bakıyor.

Masadan sol tarafa dönseniz, sağ tarafta göründüğü gibi karyola görünüyor. Masanın üstünden bakan iki büyük pencere, meyve bahçesine açılıyor.

(1635) Arkadaşım Aliy, bana güler yüzle bakıp:

– İstersen bu tarafa otur, istersen de işte böyle otur, deyip yumuşak sandalyeleri gösteriyor.

Gizlemeden söyleyeyim, yılın bu zamanında pencere önüne oturup toprağın üzerinde yetişen ve yaşayan şeylerin yaşamak için, kurtulmak için mücadele etmesini izlemeyi pek severim. Arkadaşımın bana (1640) öyle güler yüzle bakıp beni evine davet etmesine olan sevincimi belli ederek:

– Ben pencere kenarına oturmaktan memnun olurum, böyle oturayım, deyip pencerenin yanına oturmuştum. Yeni ev sahibimin penceresinden onun ağaç bahçesine bakıyorum. Elma, armut, vişne, siyah ve sarıerik, frenk üzümüne kadar bu bahçenin içinde görünmeyen ağaç yoktur.

Onların sıra sıra olduklarını gördüğümde: "Bunların filizlenip yetişip meyvelerini (1645) sahiplerine verdiği zaman, buradan izlemek ne kadar güzeldir!" diye gıpta etmiştim. Aliy, benim gıpta ettiğimi anlayınca peki, öyle zamanlarda o senin oturduğun yere oturup ben izlerim dermişçesine gülüp:

– Sana ayıp olmazsa ben şöyle bir çıkıp geleyim, dedi.

– Hayır, onun ayıplığı yoktur, git, işini hallet, dedim.

(1650) Aliy çıktıktan sonra masanın üzerindeki sürahiden su içmek için masaya gitmiştim. Masanın üzerinde iki küçük kitapçık görmüştüm, elime alıp bakmıştım. Bir kitapçıkta "Çiftçi Azretlerin Aliy" yazıyordu, diğer kitapçıkta ise "Azretlerin Yıldız" yazıyordu.

İki kitabın da yapraklarını çevirip baktığımda birinde altı yüz gün, diğerinde beş yüz elli gün diye geçen yıla yazılmıştı. Kolektif çiftlikte çalışanların kitabı olduğunu anladım. Yıldız ve Aliy gelip (1655) beni yemekhaneye çağırdılar. Okuyucu arkadaşım, seni imrendirmemek için yemeklerin isimlerini saklıyorum. Masanın üzerinde olan şeylerden birer tane yeseniz de doyardınız.

Güneş ışıkları akşamları gizlendiği yere çok gecikmeden çekilmiş. Aliy: "Benim önceden kaldığım yeri sen bir gör!" deyip o sizin bildiğiniz toprak çatılı eve götürdü. Çam çırasının tahtalarından işlenmiş, kirden dolayı toprağa benzeyen siyah kapı, eski masallarda anlatılan devlerin (1660) kapısına benziyor. Aliy kapıyı bu tarafa doğru açtığı zaman, evin içinden çürük, rutubet kokusu vurdu. Tam kapıdan girilen yerde, küfü hâlâ üzerinden gitmeyen ip sarılı dar ve dik fıçı duruyor. Aliy, müzedeymişçesine hikâyesini anlatmaya başladı.

– İşte bu fıçıda bazen ayran, bazen de su tutmuştum. İpleri neden sardın dersen, kış soğuğu, içindekileri dondurmasın diye sardım. Biz eski zamanlarda fırın adında (1665) bir şey olduğunu bilmiyorduk. İşte bunlar da duvar rafları, bu çürükleri görüyor musun? deyip parçalanan döşekleri gösterdi.

– İşte bu da benim karyolamdı, diyerek evini tamamen bir tarafına alıp ayı karyolası gibi bir tahta karyolasını gösterdi.

– İşte bu da ocağım, işte bu ocak taşı çok günler bizi yemeksiz bıraktı. İşte (1670) bu lengerim, bu taburemdi, – deyip bir kütüğü gösterdi. Doğrusunu söylemek gerekirse sanırım o taş ibriğim ve o dipsiz kazanımdan başka bir şeyim yoktu, deyip bana önceki varlığını gösterdi.

Aliy o hikâyesini bitirdikten sonra, ben de Aliy'nin "müzesine" dönüp baktım. O evin sıvası dökülmüş duvarını görseydiniz, bunun içinde canlı olan biri (1675) nasıl yaşar demeyen kişi olmazdı. Onun çürüyen, rutubetli havası boğuveriyordu.

– Gel Aliy, gel, gidelim, ben senin "müzeni" gördüm, deyip kendimi kapıya atmıştım.

– Gidelim, gidelim! deyip o da benim peşimden hızlıca hareket edip çıktı. Aliy'nin "müzesinde" ondan başka şey gördüysem bile o evin kokusu ve rutubeti unutturmuştu. Akşam (1680) yemeğinden sonra Aliy bana, rahatladıktan sonra anlatacağını söylediği hikâyesine başlamıştı.

İşte dinle:

"Eski zamanlarda, diğer dağlı köyler gibi, bizim köyümüzde de toprak sahibi zengin beyler varmış. Bizim köy, ırmağın iki kenarında yer alırdı. Buradan diğer tarafa gidişte, ortada köprü vardı. Irmak coştuğu zaman, bir büyük taşı yuvarlamıştı. Kasbot diye bir toprak sahibi varmış, (1685) taşı onun toprağının sınırına bırakmış. Coşan ırmak o taşı bir iki kez döndürse o taş zavallı Soltanbek'in toprağına geçecekti. O taş, köprü korkuluğu için insanın arayıp da bulamadığı bir fırsattı. Köy, onun üzerine bir köprü koymaya karar vermiş. İki kolunu yukarı kaldırıp önüme gelen her şeyi yutarım diyen açgözlü Kasbot köyün kararını duyup:

– Benim siyah taşımın üzerinden yürümek için kimin ayakları kaşınıyorsa, kuvvetini görsün, (1690) diye bağıradurup o büyük taşın üzerine çıkıp: – Benim taşımın üzerinden geçecek olan kimdir? deyip tükürüklerini köprü yapmaya gelen adamların üzerlerine saçıyor.

– Kasbot, sen onu nasıl söylersin? Taşı ırmak getirmiş. Senin de köprünün üzerinden geçmen gerekebilir. Bütün halk için yapılıyor, diye konuşanlar da oldu.

– Ya ırmak getirip senin avluna atsaydı! Allah bana ondan sonra az iyilik (1695) vermedi, ya size de onlardan verseydi?! demek hariç hiç söz işitmeyi kabul etmiyor. Bütün köy o görevi şeriat mahkemesine vermişti.

Bütün imamlar bakıp: "Taş gerçekten de Kasbot'un taşıdır, onun mülküdür. Köye gerekli olduğu zaman, köy, hakkını verip alıyorum derse Kasbot da razı olup veriyorum deyip verirse, o taştan faydalanılacaktır diye düşünüyoruz." diye karar vermişlerdi.

(1700) Ne yapacaktın, köyde imamdan, zenginden başka kime gidecektin? Yoksulların bütün akıllıları toplanıp her yaştan sekiz koç vermeyi kararlaştırmışlardı. Çabalayıp orada anlaşmıştık ve köprüyü öyle inşa etmiştik. İşte, o Kabot'da Safar diye beş yaşındaki öksüz ırgat çocuk varmış…

Kasbot ile sınır sınıra yaşayan Soltanbek'in de Zaynaf diye kızı olmuş. Safar, (1705) Soltanbek'in evinin yanında Kasbot için ot biçerken yoruluyor ve susuyor olsa da yalnızca gidip Soltanbek'in evinden su isteyip içiyordu.

Safar öyle giderek kara gözlü Zaynaf ile arkadaş olmuş. Onları birbirine yakınlaştıran zulme ikisi de hiddetlenmişlerdi. En sonunda ise, birbirleriyle evleneceklerine söz vermişler.

(1710) Zaynaf, yoksul birinin kızı olsa bile güzelliği ile dağ köylerinde adı duyulan bir kızdı. Kır saçlı Kasbot'un iki gözünün yaşı Zaynaf'a bakarak tükenmişti. Zaynaf'ı kendisine ne ile almak için çabalıyor? Sonraki zamanlarda Soltanbek'i evine çağırıp ona güzel yemeklerinden yedirip güzel sözler söyleyerek gecesini ve gündüzünü öyle geçiriyormuş.

– Soltanbek, çocuklara yemek için un, et, yağ lazım olursa utanmadan söyleyip götürüver. (1715) Bende olan şey senden ayrı değildir, diyen kurnaz, pohpohluyordu. Kasbot o şekilde eski kıyafetlerini verdiği gibi başka şeyleri de ödünç verip Sultanbek'in eline yığmıştı. Biraz müddet sonra Kasbot, Soltanbek'e akraba olmak istediğini anlatmıştı.

Soltanbek de Kastbot'un söylediğine hayır demedi. Kasbot'un alkış sesinde dans edenler, köyün (1720) içinde: "Kasbot Zaynaf'ı almış." diye haber yaymış. İnsanlar gelip kimisi iyi dilekte bulunuyor, kimisi de: "O ihtiyara ne söyleyip verdiniz?" diyorlardı. Zaynaf'ın gözyaşları uzun siyah kirpiklerini ıslatarak:

– O yalan haberdir. O hayatta olacak şey değildir. Ben ona varacağıma, işte o gün devrilen boz eşeğe varırım, deyip Zaynaf, evlerin önlerinde küle devrilen (1725) boz eşeği gösteriyordu.

Kasbot'un fino köpekleri Zaynaf'ın o sözlerini Kasbot'a ulaştırıyorlar. Kasbot, Zaynaf'ın o sözlerini işittikten sonra telaşlanıyor. Bütün işini bırakıp Zaynaf meselesini ele almıştı. Köyün içinde hikâyenin türlü türlüsü çıkıyordu.

Kimileri: "O, ona varmaz, Safar'ı bırakıp da başkasına varacak değildir." diyor. Başkaları (1730) ise: "Soltanbek kızının ederini Kasbot'dan aldı." diyordu.

"Zaynaf Kasbot'a varmazsa Kasbot, Soltanbek'in ocağını kurutur, öyle olacağına kızını vermesi gerekir." diyenler de oldu.

"Öküz postunu meydana çıkarırsan çarık malzemesi bile çıkmaz" dendiği gibi, herkes o işe kendi gömleğini giydiriyordu. Hatta bazen de onun üzerinden tartışmaya girip iyiye kötüye bile ulaşıyorlar. Oraya kadar Soltanbek'in avlusunda iki kişinin yürüyeceği genişlikte yer yoktur. Adamlar oraya buraya kumaş dokuyan makara gibi yürüyor. Ağaçların sararan, rüzgârda üşüyen yaprakları dönedurup toprağa sakince düşüyor, birbiri üzerine düşüp yığıntı oluyorlar. Aceleci rüzgâr aşağıdan esince sarı yapraklar, buldukları yollardan yuvarlanarak uzaklara gidiyor.

Yılın bu zamanında Kasbot ve Zaynaf'ın nikâhını kıyıyorlar. Nikâh kıyıldıktan sonra ikinci gün, Kasbot'un avlusunda insanlar, yaylada kuzulayan koyunların melediği gibi sohbet ediyor. Öküzün tamamının sığdığı iki kulplu tencerelerden beşi kaynıyor. Aşçılarının bazısı oraya bazısı buraya göze görünmeden geçiyor. Çayır, bir kilometrelik yere yayılmıştı.

Sakallarını yelin taradığı ihtiyarlar ön saflara oturdu. Delikanlıların hepsi ise kendi itibarına göre bir yer bularak çömeliyor. Aşçıların şefi Azif, etin değerli yerlerini uygun yere yerleştirerek paylaştırıyordu.

Kasbot ortada dört arkadaşı ile birlikte alacalı keçenin üzerinde oturuyordu. Herkesin önüne yemek geldikten sonra Kasbot'un yanında beyaz sarığı ile oturan Mustafa imam, ayağa kalkıp siyah tas ile bal birasını Orazbatır'a tutturup yeni evli "delikanlıya" iyi dileklerde bulunmuştu.

Ayağa kalkıp Kasbot'a bira tasının tamamını içirmişlerdi. İhtiyarı da genci de Kasbot'un sağlığını ölçüyordu. Kurbanlığın arkası büyük şölene dönmüştü. Şölen çemberi, herkesin kendi ailesine göre düzenlenmişti. Şölen çok büyüktü.

Zaynaf ise alçak toprak çatılı evciğin içinde ahşap ranzaya oturup gözyaşlarını içine atarak yanan yüreğinin közünü onunla söndürmeye çalışıyordu. Safar'ın casusları hızlı hızlı gelip gidiyorlardı.

Zaynaf, Safar'dan gelen casuslarla Safar'a:

– O korkmasın, ben hayattayken ondan başka kimseyle olmam. Ben Kasbot'u boz eşekten farklı görmüyorum. Hayır, ben onunla olmam, diye söylüyordu.

Safar da kendisine grup kurup hazırlanıyordu. Safar'ın laf kapmak için düğüne gitmişti. Onlar düğüne geldiğinde, Kasbot'un sevdiği "kısırları" dansında dans ediyorlardı. Safar gidip Kasbot'un ailesinden bir delikanlının kızını zorla almıştı.

– Ben kızımı senin gibi insana nasıl bırakırım? deyip izin vermemeyi düşünmüştü. O konu (1765) üzerinden kargaşa çıkmıştı. Alkış sesleri dövüş oyununa dönmüştü. Kasbot'un başına cömertçe sopa vurmuşlardı, zaten ondan sonra bütün hafta kapıya çıkmamıştı.

Zaynaf ise beyaz tomurcuklanmış vişne ağacının kuruyan dalları gibi kuruyordu. Boğazından yemek geçmiyordu. Gece gözüne uyku girmiyordu. Çok eziyet çektiğinden dolayı iğnenin deliğinden geçer derdiniz. Gündüz insanların sözleri, gece de Kasbot'un yüzünün şekli gözünün önüne geliyor, canı çekiliyordu.

(1770) Yanında duranlar:

– Zaynaf gece uyurken terleyip zayıf düşerek korkup ayağa kalkıyor, diyorlardı.

– Zaynaf, sen niçin böyle korkuyorsun? Neden böyle terliyorsun? diye sorarlarsa, o hıçkırıp:

– Boz eşek bırakmıyor ki uyuyayım! Gözüme türlü şekillerde görünüyor. İşte (1775) şimdi sakalında ne kadar kılı varsa, her biri onun gibi boz yılan olup boynuma sarılıyor. En sonunda ise benim bilmediğim bir hayvan oldu, tüylü kıllı hortlak gibi kana bulanıp uzun eğri tırnaklarını etime batırıp ağzındaki iki dişiyle de boğazımdan sıkıştırdı… İşte o zaman korkup uyanıverdim, diye dert yanıyordu.

Köyün içinde bazıları: "Zaynaf'ın karnı ağrıyormuş." diyordu. Bazıları da: (1780) "Kasbot kendisini sevdirmek için fena şeyler yapıp yedirmiş", diyordu. Diğerleri de yine: "Hayır, Zaynaf başka delikanlıyı seviyor, o, onun ıstırabını çekip sevdadan hastalanmış." diyordu.

Aliy hikâyenin burasına geldiğinde yüreği hop ederek anlatıyordu. Bazı sözleri, o benim düşüncemi tamamen anlamıyor mu dercesine detaylandırıp anlatıyordu. Aliy'nin anlattığı hikâyelerde Zaynaf'ın görünümünün biraz anlaşılması için Aliy'e dönüp:

(1785) – Zaynaf'ın görünümünü bana tasvir edemez misin? dediğimde:

– Şimdi, kim bilir, bir bakayım, demişti. Yere bakarak biraz durup sonra başını kaldırıp: – Zaynaf'ın yüzünü tasvir etmek, benim gibi tahsili az olan birisi için pek zordur, fakat kusurlu sözlerim ile onu tasvir edebilirsem sen bir dinle, diye başladı.

– Orta boyluydu. Yüzüne baksan, yüksek elma ağacının tam (1790) tepesinde bazen nadir yetişen, kırmızı rengin üzerinde biraz beyaz damarcıklar varmış gibi görünen bazı

elmalar vardır, onlara benziyordu. Kanı ile sütü birbirine karışmış gibi görünüyordu. Fakat beyazdan ziyade kırmızı mı galip geliyor der gibiydi. Kaşları, dağlıların söylediği gibi tamamen beyaz bir kâğıda kalem çekiyor gibiydi. Kirpikleri, kırlangıcın kanadını aklına getiriyordu. Gözleri ise olgun frenk üzümü. Buruncuğu düzdü, yoksa öyle kenarcığı az daha keskin miydi? Onun iki dudağı, her zaman (1795) gülemeye hazır duruyormuş gibi insana sevimli bakıyordu. Onu tanıdığım üzere, dünyadan gidinceye kadar sarı astragan şalını başından pek fazla çıkarmadan yaşamıştı. Şölene davet etseler anasının gümüş düğmesi ile kemerini takardı. Ondan farklı olarak süslenme konusunda çabalamayan bir kızdı.

Sonbaharda koyun kırpmayı bitirdikten sonra, Kasbot Zaynaf'ı götürmek için her şeyi hazırlamıştı. (1800) Safar da kendisini hazırlamıştı. Sonbahar gecelerinin birinde köyün içini akordeonun uluyan sesi sarmıştı. Alkış sesleri köyü bırak, köyün girişindeki büyük sarı kayaları titreterek şıngırdatıyordu. Oradaki buradaki büyük sarı kayalarda dağlılar, tüfekleri tak diye atıyordu. Yalnız Safar ve onun topluluğundan başka oraya gitmeyen kalmamıştı.

Kasbot'un geniş avlusundaki insanlar yulaf toplamaya giden kalabalık halka benziyordu. Avlunun (1805) ortasındaki şölende sen ustasın, ben ustayım diyen delikanlılar ve kızlar dans ediyordu. Şölen başkanı Omar, Tüz Tepsev'in[9] çalınmasını isterse Tüz Tepsev'i çalıyorlar, Abezek'i[10] ya da Aslanbiy'i[11] isterse onları çalıyorlardı. Düğün liderinin yardımcısı[12], fındık sopasını alıp:

---

[9] Tüz Tepseu'leri Bazen düğünün kalabalık durumuna göre bu sayı iki, üç veya dört çiftle de olabilir. Ritm yapısı 2/4'lük ya da 8/8'lik olabilir. Dansa önce kızlar başlar. Erkekler onlara ayak uydururlar. Öne doğru 8 adım (16 ölçü), arkaya doğru 8 adım biçiminde, müziğin ölçü düzenine göre adımlar atılır. Kızlar öne ve geri yapılan bu adımlamaları üç ya da dört kez tekrarladıktan sonra öne doğru kısa adım alarak (4 adım), geriye doğru da 4 adım atarlar. Böylelikle erkeklerle ortada buluşmak üzer 4'er adımlık mesafelere geçerler. Bu kısa adımlar da üç ya da dörder kez yüz yüze tekrarlandıktan sonra kızlar son kez geriye geldiklerinde kendi etraflarında bir tur dönerek diğer tarafa doğru yönelirler ve dansa ters taraftan tekrar başlanır (Koçkar ve Koçkar, 2015: 414).

[10] Bu dans da Kafkasya'dan getirilmiş bir danstır. Ancak adım ve ezgi farklılıklarına rağmen Kabardeylere ait olan "Wuig" dansı ile karışmış, onların müziğiyle "Wuig" adıyla oynanmaktadır (Koçkar ve Koçkar, 2015: 422).

[11] Evlenme ve diğer düğünlerde yapılan danslardan biri. (Koçkar, 2009: 9)

[12]Dans sırasında dansçıları izleyenler arasında bulunan eli sopalı bir genç delikanlı meraklı kalabalığı dansçılardan bir sınır çizgisi çekerek uzaklaştırır, bazen dansa katılır ve dansçıları coştururdu. Bazen de birkaç adım atarak dansçıların önünü keser, dansçıları engellerdi. Dansçılarda bir miktar parayı kendisine vererek dansın devam etmesini sağlardı. Delikanlı da aldığı parayı övünerek çevredekilere gösterirdi. Bu sırada çevrede izleyenler delikanlının çektiği sınır çizgisini geçerlerse hemen onlara döner ve acımasızca ayaklarına vurarak onları uzaklaştırırdı. Çevredekilerin kimisinin kızgınlıkla, kimisinin şaka ile bağırış çağırışları işitilir ancak tüm bu gürültülerin arasında herkes bu delikanlının söylediklerine uyardı. Delikanlı, dansçıları da sık sık durdurur, para alır, parası olmayan da küçük hediyeler verirdi. Ancak yalnız bu

– Ey, arkada durun, benim kolum uzundur, yetişirse azarlamayın, deyip düğüne doluşan yaramaz delikanlılara yuvarlak oluşturtuyordu. Mussa ise mendilinin kenarını düğüm yapıp mendilinin olduğu elini yukarıya kaldırıp Abezek'e gidenlerin önlerine giderek:

– Ey, Seyit bin ruble verdi! diye bağırıyordu. Tekrar dönüp dans ederek başkasına gidip: – Hey, Hamit beş bin ruble verdi! diye geziyordu.

Uzun ipek elbiseli kızın eteklerini estirip duran delikanlının önüne giden Seyit, saçak başına dönüp oradaki kişiler arasından bakıp duran Osman'a:

– Ey, Osman, esirin geldi! deyip bağırdı.

O zaman Osman da insanlardan ön tarafa çıkıp Seyit'e:

– Kalpağını tut! deyip başından üç bin ruble veriyor.

Seyit ise az evvelki ipek şalını sallayarak:

– Hey, Osman üç bin ruble verdi! diyerek bağırıp akordeoncuya para topluyordu.

Geniş avlunun kenarındaki zayıflayıp sararan çimende de bir grup toplanıp hızlı güreşi devam ettiriyorlardı.

Onlardan öteye geçip bahçe içinde büyük uzun ipin başına çakılan koz börke tırmanıp almak için bir grup yaramaz çocuk sıra sıra mücadele ediyorlardı.

Uzeyir, üç esire kadar tırmanıyordu, fakat elinden ondan fazlası gelmediği için aşağı geri dönüyor. Avlunun bir kenarının uzunluğu kadar yaprak yaprak yanan alevlerde siyah kazanlar fokurdayarak kaynıyor. Aşçı Aliy de, tahtadan kerpeten yapıp başına geldiği kazanda kaynayan etleri çorbaya batırıyor. Kasbot'un üç evini de dolduran her insan, kendine göre bir yere oturup siyah kaselerin etrafını çevirip sıra sıra içiyorlardı. Dördüncü odada Kasbot ile onun işini hazırlayan bir grup kendi aralarında oturuyordu. Onlar alacalı halının üzerinde fitilli derin yastıklara gömülüp oturuyordu.

Kasbot ortada oturup: "Buraya, benim mutluluğum için gelen herkesin sağlığına içiyorum." deyip bal eklenen kahverengi biradan içerek eski dağlı yiğitlerin destanlarına kulak veriyor, o destanların kendisine yazıldığını düşünüyormuşçasına kibirlice başını tutuyordu.

---

hareketleri dansçılara değil çevredekilere de yapar, bazen bir gencin önünün keserek ondan da bir şeyler isterdi. Bu genç delikanlı düğünün yöneticisi konumundaydı. Adına da "Begeul" denirdi (Koçkar, 2009: 11).

Müstakil oturanlara, pişen etlerden, etin değerli kısımları yemek tepsileriyle geliyordu. (1835) Kasbot'un sağ yanında oturan imam hemen kürek kemiğinin etini üzerinden sıyırıp gözlerini parıldatarak etrafında gezdirip bakıyor.

– İmam, kürek kemiğinde ne görüyorsun, ne söylüyor? diye sorduğunda, imam nazlanarak Kasbot'a bakıp:

– Bu söylediği doğruysa da oldukça iyi işaretler gösteriyor. Kasbot'un hayatı, patlamış mısır gibi, (1840) beyaz tomurcuk veren ağaç gibi filizleniyor diyor. Bu çizgiyi görüyor musun? O, mal sahibinin mülkünü gösteriyor. Ben çok kürek kemiği gördüm, fakat bundan güzel kürek kemiğine henüz rastlamadım, deyip imam, Kasbot'u övüyordu.

Kara, uzun sakalını okşayarak:

– İmam, patlamış mısır gibi, beyaz tomurcuk veren ağaç gibi filizlendiğimi mi söylüyorsun? Alan, (1845) sen benim hayatımı nasıl güzel tasvir ettin! diyen Kasbot, memnuniyetini imama bildiriyordu.

"Başkaları gelin ölmesin diyordu, kendisi de ben ölmeyeyim diyordu".

Kasbotların evinden başlayıp dokuzuncu evde başka toplantı vardı. Dört kişi dar ocağın ocak taşlarına bakıp derin düşüncelere dalmışlardı. Birbirlerine bakıp tekrar az evvelki ocak taşlarına bakıyorlardı. O şekilde uzun süre düşündükten sonra karar vermişlerdi: "Kötü işi (1850) vadeyle alma, iyi işi vadeye bırakma." diye eski insanlardan kalan söz vardır.

– Ertelemeden, şimdiden önlerini bekleyip onlar kızı alıp sokağa çıktığında koşup kızı atın sırtına alıp kaçmak gerekir, diyerek birbirlerini cesaretlendiriyorlardı.

– Pekâlâ, öyle saldırsak, döveceğim diye biz dövülmez miyiz? Ondan ziyade başka çare bulmak gerekir, deyip bazıları başka açılardan düşünmeye başlıyordu.

(1855) – Ben böyle uygun olur diye ümit ediyorum: Gelini evden çıkardığı zaman, ben, ata binip kendimi onların at bakıcıları olarak düşündürerek oraya gitsem atı himayeme vermezler mi? Vermeseler bile, onun için bizden şüphelenecek değiller. At sorumluluğuna vermeseler bile şoförleri Üsuf olacak, o, bizim söylediğimizi yapacak. Ona bir göz atmak gerekir. Biz saldırdığımız zaman, arabadan devrilmiş gibi yapıp bıraksın. O zaman atların dizginleri elimize bir ulaşırsa, (1860) onların bize yaptıkları kendilerinin olsun. Arabayla

alıp kaçınca yukarıdaki yolu inene kadar araba ile gideriz, ondan sonrasını da at ile gideriz, deyip dört kişi karar vermişti. O kararlarını Zaynaf'a duyurmuşlardı.

Soltanbek'in alçak toprak çatılı evinin içinde insandan parmak basacak yer yoktu. Zaynaf'a Kasbot'un aldığı elbiseleri giydiriyorlardı. Kadınlar birbirlerine güvenmeyerek (1865) etrafında dönüp oyuncak bebek gibi giydirmişlerdi. Fakat gözyaşları büyük beyaz ipeği bile kararttı.. Zaynaf'ı sırma ve ipek ile sarmalasalar bile onun gözyaşları siyah ağ olup onların hepsinin üstünü kapatıyordu. Zaynaf'ın yüreği siyah düğüm gibi düğümlenmiş. O düğümü çözecek anahtar yalnızca Safar'dı.

Kastbot'un aldığı elbiseleri Zaynaf'a giydirdikten sonra o, kömür gibi kararmıştı. (1870) Onun giyinmesi bitirince Kasbot'un damat arkadaşları orayda[13] söyleyerek ve tabanca atarak Soltanbek'in dar avlusuna toplanmışlardı. Mahalledeki yaramaz çocuklar ise adet diye yolu kapatıp arkadaşına gelen atlıları engellemeye çalışıyorlardı. Fakat sağdıçlar, atları oynatarak avluya girip hızlıca oraydayı söylüyorlardı. Bazıları da siyah renkli, ak toynaklı atını iki yanından kamçı ile dürtüp lambaya vuran kelebek gibi kendisini alçak toprak başlı evin dar kapısına vuruyordu.

(1875) – Hey misafir, sabırlı ol, neden böyle kaba davranıyorsun? diyen adam önünde dursa da: – Git, bir kenarda dur! Atım susamış, diyordu.

– Atına su gelir, sana da kâse çıkar, deyip zar zor engellemişlerdi. Yemek tepsisine tuz ve ekmek koyup dik başlı testicikte kaynayıp taşan bozayı çıkarmışlardı.

(1880) Damat arkadaşlar, halka şeklinde durup köpüğünü üfleyerek bozadan içiyorlardı.

Ay, köyün başındaki zirveden saklanıp bakan biri gibi bakıyordu. Ne olacaktır dermişçesine bütün aydınlığını cömertçe Soltanbek'in avlusuna verip bakıyordu. Dolunayın gümüş ışığı yıldızları hüzünlü gösteriyordu. Safar da kendi grubu ile ayın yaptığı gibi gözetliyordu. Zaynaf'ı evden çıkarıp arabaya bindirecekleri zaman, Safar'ın grubundan iki kişi, şoför Üsuf'a, yanından geçerek (1885) görünüyordu. Zaynaf'ın altın sırma püsküllü beyaz başörtüsüyle Zaynaf'ı, iki yanından iki kişi tutarak çıkarıp arabaya bindirmişlerdi. Damat arkadaşlar o sırada fazla bağırdığından hiçbir şey işittirmiyorlardı. Damat arkadaşların içinde sendelemeden ayağının üzerinde sağlam duran kimse

[13] Düğünlerde, mutlu günlerde genç erkeklerin toplu halde tuttukları bir tempolu seslenişin içinde sık sık kullanılan sözcük (Nevruz, 1991: 477).

görünmüyordu. Çoğu birbirini kucaklayıp kimseyi dinlemeyerek biri başından biri ortasından oraydayı söylüyordu.

Şimdi üç kişi kavga ediyordu. Birisi, üç kişiden ortadakinin yeni beyaz kürküne fark etmeden kusmuştu ve şimdi avluda yeni kavga çıkmıştı. Kavgacıların üçü de sen kustun diyerek birbirlerini çekiştiriyordu. Kimi oradan söz ekleyerek kimi buradan söz ekleyerek sopa ve hançerli kavga çıkmıştı.

– Vur! Anandan erkek doğduysan vurursun!

– Bırak beni, ben onu bir göreyim!

– Allah, şakağım!

– Hey, hey! Hançeri bırak!

– Tut, bakıp durma!

Bu sesler oraydanın yerini almıştı.

– “Bize pişen yemek” diyen Safar’ın grubu, kızı hazır araba ile alarak gözden uzak ıssız vadiye kaybolmuşlardı. Atlı damat arkadaşlar dar avluda dönüp duruyordu.

– Alan, “Gidiyorum, gidiyorum, bir balta uzunluğu kadar yol alamıyorum!” der demez: “Biz buradan neden çıkmıyoruz?” deyip baktıklarında gelin de araba da yoktu.

Panik oldular, fakat onları bulan olmadı.

Haberci hemen gelip Kasbot’a:

– Gelin de araba da kaybolmuş, diye bildirmişti.

Bal birasını kirmen başı gibi döndürüp duran Kasbot, onu duyduğunda dehşete kapılıp:

– Sen ne diyorsun? O nasıl laf? Çabuk kızın babasının boynuna yular geçirerek alıp getirin! Hemen etrafa dağılıp aramak için at, adam esirgemeyin! diyen Kasbot, öfkelenmişti.

Zavallı Soltanbek’i kurbanlık hayvan getirir gibi getirip karanlık eve atmışlardı, köyün içinde casuslar yayılmıştı.

Fal ustası yaşlı kadınlar, üçayaklı yemek tepsilerini ortaya bırakıp yuvarlak oluşturarak hızlıca taş diziyorlardı. Kimisi mısır tanesi ile kimi ise beyaz yuvarlak taşçıklarla (1915) düzenliyordu. Falda o usta, bu usta deyip kadınları çağırmaya çalışıyorlardı. Her biri kendisine göre konuşuyordu. Bir kısmı: "İşte şimdi vadiye iniyor. Nedense bir haberci geliyor. Eee kız, haberci taşı görüyor musun? Taşları üçer dörder yapıverip yalnız tek bir taş kalsa, işte haber geliyor…" deyip birbirlerinin taşlarına bakıyorlardı. Diğer grup da:

– Taşın söylediği doğruysa onun beraberinde bu köyden adamlar da gittiler. Kendileri de (1920) uzun yolculuğa çıkmışlar. Öyle bir haber işitiliyor. Haber, iki kişinin üzerinden buraya ulaşacak, diyorlardı.

Üçüncü grup ise:

– Taşın söylediği doğruysa, onlar bu semte hiç dönmüyorlar. Onların yolu artık ters tarafa yönelmiş, diyorlardı.

(1925) Kasbot iki elini de arkasında bağlayıp evde iki dudağını hızlıca kımıldatıp oraya buraya gidiyordu. İmam da onun peşinde, ne yaptığını bilmeyerek geziniyordu. İmam bir şey söylemek için alt dudağını kımıldatır kımıldatmaz Kasbot kızıp gözüne başına vururcasına:

– Ben patlamış mısır gibi, beyaz tomurcuk veren ağaç gibi filizlenmiyorum, aksine sen yalan söylüyorsun, ben çürüyen, çürük kütük gibi çamura devriliveriyorum. Senin bana, kuruyan ağacın çürüyen (1930) yaprakları gibi ölüm çamuruna batıyorsun demen gerekirdi! deyip imamın sözünü kesiveriyordu. Kapıdan biri girse: "Ne haber, ne duyuluyor?" diye önüne koşuyordu. "Çabuk bana haber getirin. Benim içim siyah yağ gibi yanıyor!" diyerek öfkelenip üzülüyordu.

Gecenin bir vaktinde gerçek haber gelmişti. Kız Safar ile gitmiş diyorlardı. Kasbot, bütün semti toplayıp: "Bana onları bulana mülk veriyorum!" diye açıklama yapmıştı. (1935) İmam da, din sahibi olan insan, onları aramaya yardım eder, onlar dinden çıkmış, analarımız ve babalarımızın dinsizlere "La ilahe illallah" diyerek yürüdüğü topraklarımızı, onların ayaklarının altlarında çiğnetmektense hepimizin burada mahvolması iyidir!" deyip vaaz veriyordu.

O şekilde bir grup kurup Safar ve Zaynaf'ı aramaya girişmişlerdi.

Safar ve topluluğu arabanın gittiği yere kadar araba ile gitmişlerdi. Ondan sonra da atlarla (1940) büyük ıssız ormanın içindeki siyah mağaraya girip yerleşiyorlardı.

Birkaç gün ve gecenin peşinden, onları mağarada bulup alarak köye getirmişlerdi.

Bütün köyü toplayıp Zaynaf'ı eşeğe bindirip Safar'a eşeğin başını tutturarak köyün içinde gezdirip köyün başından sonuna kadar dolaştırdıktan sonra, onları köyden sürmeye karar vermişlerdi. O zaman boynuna kayış koyup büyük siyah eşeği oraya çektiler. (1945) Zaynaf'ı azarlayıp eşeğin üzerine attılar. Safar'a da:

– Sen eşeğe yol göster, deyip eşeğin başından tutturdular.

Murat imam büyük ağzını genişçe açıp:

– Kimi eşeğe biniyor, kimi de ata biniyor! deyip bağırıyordu.

Toplanma diye adlandırsalar bile toplanan insanlar da Kasbot'un alkış sesinde dans edenlerdi.

(1950) Sokakta oraya buraya geçenlerden ise kimisi başını sallayarak kimisi de ters tarafa bakıp geçiyorlardı.

Köşelerden bakanların çoğu ise: "Eh, zalim!..." diyerek yumruklarını kaldırıp bileniyorlardı.

Zaynaf, o günden sonra kaybolmuştu. Odun toplamaya giden delikanlılar ırmağın kenarında ceset vardı diye, köye haber vermişlerdi. Zaynaf, kederli başını sarhoş edip kendini taşlara vurarak siyah (1955) dalgalarının insanı korkuttuğu büyük ırmağa atmıştı. Halka bağırarak söylemediyse bile Zaynaf, kendi içinden: "Zalim dünyaya eğlence olmaktansa canımla birlikte vücudum da senin olsun coşkun ırmak! Zalimin yaktığı uzuvlarım sende rahat nefes alsın. Kendimi Kabot'dansa senin merhametsiz taşlarına veriyorum. İşte, ben seninim. Ne istersen onu yap, koynuna atladım!" deyip ırmağın kenarındaki yüksek taştan mağrur bir şekilde atlayıp köpüklü dalgaya (1960) gömülmüştü…

İmam, Zaynaf'ın cesedini mezarlığa koymayı uygun görmemişti.

Onun yakınları götürüp o senin gördüğün karaçalı çalılığının içindeki yere bırakmışlardı.

Safar da, Zaynaf'ın kaybolduğu gece, esir olarak tutulduğu yerden kaçarak kaybolup gitmişti.

(1965) Kasbot: "Gönlümü ferahlattım." diye seviniyordu. Safar'ın öyle kaçıp kurtulduğu aklına gelince ise pek kederleniyordu. Kendi kendine: "Ah, o da kendini öldürmüştür!" diye umutlanıyordu. Soltanbek'i de kendisine vade ile ölünceye kadar köle olarak almıştı. O şekilde bir hayli gün geçmişti.

Karanlık bir gecede Kasbot'un hayvan ağılına bir adamın karaltısı gizlenmişti. O (1970) gecenin sabahında da köye: "Bu gece birisi Kasbot'u ve imamı tepsi ile öldürüp gitmiş!" diye haber yayılmıştı.

Kimi o öldürmüş, kimi ise bu öldürmüş diyordu. En sonunda o akşam Safar'ı köyün yakınlarında gören kişiler haber vermişlerdi. Hepsi de o Safar'ın işidir diye uzlaşmışlardı.

(1975) Köyün içinde insan kalmamışçasına Kasbot'un grubu, Safar'ı aramaya girişmişti. Bir hayli gün geçtikten sonra, uzak bir köyün zenginleri onu yakalayıp Kasbot'un topluluğuna vermişti.

Yaklaşık yüz kilometreyi, iki elini arkaya bağlayıp bütün yolu yayan yürütmüşlerdi. Kasbot'un grubu toplanıp imamın kitabına bakarak Safar'ı büyük ırmağın kenarındaki taşlarla döverek (1980) öldürmeye karar vermişlerdi.

O zamanın üzerinden çok yıllar geçmiş, fakat o gün aklıma gelince sinirlenip kan emici itlerin ayaklarının ulaştığı toprağı bile ateşe vereyim diye kanım kaynıyordu. Uzun süre arkasında bağlanmış olarak duran elleri şişip tulum gibi olmuştu.

Safar, taşlı ırmak kenarında aslan gibi duruyordu.

(1985) Onun yüzüne baksanız, koşarak kucaklayıp zalimin kirli eline onun yerine kendimi vereyim diyesiniz geliyordu. Büyük göbekli cüceler, Safar'ı ortaya alıp şeriat mahkemesini yerine getirmek için ellerine yuvarlak taşları alıp halka oluşturmuşlardı. Etrafından yuvarlak taşlar, Safar'a, yağmur yağar gibi yağınca çocuklar bile bağırıp arkaya kaçmışlardı. Közünü açıp kapayıncaya kadar taşların arasında kaybolmaya başlamıştı. Safar'da yine de mahcubiyet yoktu.

(1900) – Benden dökülen kanın her damlasıyla bir kova kan alınır. Zalim dünyanın dibinden çürüyen direkleri olan karnı kan dolu itler, gönlünüzü benimle ferahlatmak için

uğraşırken yanılıyorsunuz. Halk ile oynamayın, kan dolu karınlarınızı patlatırlar! diyerek gururlu bir şekilde bağırıyordu. Safar'ın son sözü buydu:

– Zalim sopaların altında miskinleşerek büyüyen zavallı halk, biz, kan emen açgözlü kenelerden (1995) çoğuz, onları ansızın ele geçirip, vurup toprağın üzerinde küllerini bırakmadan kurutalım!

– Yaşasın özgürlük! Benim ölü bedenimi Zaynaf'ın yanına bırakın, beni sevenler, sizden dileğim odur, diye bağırıp can vermişti.

Safar'ın üzerine insan büyüklüğü kadar bir taş yığılmıştı. O zamandan beri, o ırmağın kenarına baktığımda giden dünyaya ve onun sahiplerine her zamankinden daha çok kin duyuveriyordum. (2000) Zaynaf'ın yanına Safar'ı da gömmüştük. İşte o senin gördüğün iki mezar, Zaynaf ve Safar'ın mezarlarıdır.

Ekim devrimi, çürüyen dünya ile birlikte onun çürüyen kütüklerini hayatta dönmeyecek kadar yüksek uçurumdan döktükten sonra iki yiğide de senin gördüğün o iki mezar taşını koyduk".

2. 2. 5. Geçti Zamanlar

I

Akşam, gökyüzünün yukarı tarafı yangın çıkmış gibi yanan ateşe benziyordu. Gecesinde bulutlar biraz huzursuz görünüyordu. Koyun Colla da güneş ışıkları vurduğu zaman gelip etrafına bakıp geziniyordu. Yıldızcığın uzun kuyruğunu sürükleyip doğudan batıya (2010) doğru telaşla kaybolduğunu gördüğümde: "Kayan yıldızlara bakanın ömrü kısa olur." diyen ihtiyar ninenin her zaman ekleyerek söylediği sözleri aklıma gelmişti.

Kirden siyah beze benzeyen uzun kaptalının eteklerini yere sürttürerek kapkara koyunun yününden yapılmış şalını beline sarıp siyah ipek şalını püskül yapıp anasının zamanından kalan iki kulaklı siyah sandıkta saklanan önlüğü takıp öne eğilerek gezen (2015) bizim yaşlı ninenin yüzüne baksam, eski dünyanın acı sopalarının, kendi mühürlerini izini bırakıverdiği görünüyor.

Onun yüzü ne suyu ne de toprağı olan, kurumuş kumda yetişen, anasından kör doğmuş kayın ağacının, kaynayarak ortaya çıkan mantarına benziyordu. Onun ellerine bakarsanız isteseniz de istemeseniz de aklınıza kırkbayırı ters çevirip baktığınızda görünen çizgileri (2020) getiriyordu.

Nineyi evinin önündeki sedire oturduğunda görseniz zalim dünyanın zehirlerinin kavurduğu uzuvları, ormanlardaki kırları parçalayan ırmağın, taşıyıp durmaktan usandıktan sonra, çıkarıp bir kenara attığı dalgasının, coşkun ırmağın sert taşlarını dövüp onları yormasına benziyordu. Onların her biri ninenin, su damlasını, güneş ışığını, toprağı ve güneşi kendine almak için mücadele ederek büyüyen, iyice kavrulan biçare ağaca birebir benzediğine şahitlik ediyordu.

Nineye ne zaman baksam onun ömrü alnına yazılmışçasına görünüyordu. Torunlarını etrafına toplayıp her akşam evin önündeki sedire oturup hikâye anlatıyordu. Oğlunun çocuğu olan Mammaçık, kara gözlerini, uzun kara kirpiklerinin altından nineye açıp göbeğinin üzerinden aşağıya geçmeyen alacalı basma gömleği ile burnunu hızlı hızlı çekerek gömleğinin kolunun ucuna silip aynı tezeğe benzeyen arpa ekmeğini kenarından süt dişleri ile kemirerek ihtiyar ninenin hikâyelerini dinleyip duruyordu. İhtiyar ninenin hikâyeleri çoktu ve çeşitliydi.

İşte Mammaçık nineye: “Nine, anlat!” deyip hikâye ister.

“Oğlum, senin baban Lokman’ın beşikte olduğu zamanlardı. O zaman köyümüzün beyine bütün köy orak biçerdik. Küçük çocuklu kadınların kimi çocuğunu koyunlarına, kimisi de beşikle arkalarına alarak iki üç kilometre uzağa giderdik. İş sırasında ağlayan çocuklara meme vermeye kimse izin vermezdi. Ben de her zaman Lokman’ı arkama alıp her yere götürürdüm.

Sıcak bir gün, yerde bir çöp bile kımıldamıyordu, ırmak kenarında hızlıca akan suları kaynatıveriyor derdin. Kaymağı sararıp üzerine çıkan yuvarlak gölün içinden tokmak başlarını gösterip durmadan bağıran boz alacalı kurbağalar bile nefessiz kalmıştı. Eğri bacaklı çekirgeler eğri bacaklarını sürükleyerek bir ottan birine sıçrıyor, canlı bir şekilde türkü söylüyorlardı. Toprağın üstünde onlardan başka yaşayan canlı yok zannederdiniz. Bazen aniden başı bakır renkli sivrisinek zız-zız-z diye, “Isırmama hazır ol.” diyor gibi vızıldayıp kulak kenarından geçip gidiyordu.

Lokman’ın beşiğinin yanındaki kuşburnu ağacına konup bana üzülüyormuş gibi bakıp duran siyah sığırcık kuşunu gördüğümde: “Keşke kendi başına onun gibi hür olsaydı!” diyordum. Bütün imkânımız tükenip çocuklar telef oluyorlar ne şekilde olursa olsun onlara bir çare bulalım diye destelerden güneş ışıklarının gelmeyeceği şekilde gölgeler yapmaya çalışırken: “Geliyorlar! Geliyorlar! Dağılın!” diye dehşetli sesler

çıkmıştı. Benim aklım yalnızca Lokman'daydı. Öbür arkadaşlarım durduğunda bile ben durmandan desteleri beşiğin etrafına taşıyordum.

– Neden çalışmadan duruyorsunuz? – diye bağırışı duyduğumda başımı yukarı kaldırıp ben de o tarafa baktım, alnı siyah serpmeli beyaz tırnaklı atın altın koşum takımının üzerinde siyah astragan kalpağı, beyaz cepkeni, gümüş fişeklikleri, altın kaplı hançeri, kemeri, siyah yünlü kumaştan kaptalıyla bataklık içinde (2055) çürüyen tümseğe benzeyen bir büyük göbekli, suratına baktığınızda ise siyah bıyıkları yukarı doğru kıvrılıp közleri kuduran köpeklerin gözleri gibi kızarıp öne çıkıp bana bakmıştı.

– Ey kadın, sana başka, özel konuşmak mı gerekiyor? Yavrusunu koruyan fino köpeği gibi beşiği korumaya mı geldin, yoksa çalışmaya mı geldin? deyip kuduran gözlerini bana açmıştı.

(2060) O şekilde çok söz ekleye ekleye söylemişti. Hiç dayanamayarak:

– Senin insanın kanına doymayan yüreğini, arabadan düşen karpuz gibi ikiye ayırmaya geldim. Ne yapacaksan yap, namussuz baban Kasbot ne yaparsa yapsın, demiştim.

– İşte! Bana söylediği sözleri duydunuz mu? O kimin eşi? Çabuk söyleyin, (2065) sabredemiyorum, deyip kırbacını kadınların yüzlerine gözlerine doğru vuruyordu.

– Ay, o tepedeki Kaysın'ın eşi, diye biri bağırmıştı.

– Aaa. Pekâlâ, eşinin de yapacağı hareketin örneğini görüyorum, onun eşi bugün insanların çalıştığı yerde bize, beylere karşı isyan çıkarmış. Allah bizi, beyleri, size, sizin için yaratmış. Sizin doymuşlarınız bile onu bilmiyor, Kaysın gibi köpekler ne ümit ediyor? Benim onlara (2070) yapacağımı görürsünüz. Siz burada isyan ediyor gibi duruyorsunuz. Sizin kan göbekli eniklerinizdense, benim bir destemin iyi olduğunu bilmiyor musunuz? Neden benim mülkümü dağıtıyorsunuz? deyip atını kırbaçla dürtüp üzerimize çevirip atın ayağının altında çiğneyip kırbaçla dövmüştü.

Bizi bırak, beşikteki çocukların üzerinden, atını bir o tarafa bir bu tarafa sıçratıyordu. Hamitlerin Azret'in kaşındaki ve gözünün yanındaki lekeler o gün oluştu. O gün o küçük bir çocuktu ve (2075) beşikteydi.

Mammaçık, iki gözünü açıp:

– Nine, peki bizim babamız o gün nasıl sağ kalmış? diye sormuştu.

– O, atını bize çevirdiği an ben hemen koşup beşiğe kapanmıştım, beni döven olmasa beşiğe hiçbir şey ulaşmazdı. Oğlum, baban için bana çok sopayla (2080) vurdular. O gün gece yarısına kadar durmadan dövmüşlerdi.

İkinci gün yiğit bir kadın, köyün içindeki büyük küçük herkesi ortadaki mescitte toplamıştı. Orada toplanan halka baksan siyah kargalar oturmuşçasına yerin üstünü karartmışlardı.

Onların arasında bazen bir kişiden başka yüzü gülen insan görünmüyordu. Hepsinin (2085) yüzüne keder şalı örtülmüş gibi görünüyordu.

Bir ara halk gur diye ayağa kalkmıştı. Mescitten bizi atın ayaklarıyla çiğneyen cani bey ve imam çıkmıştı. Toplanan halk içinde onları görenlerden yüzü gülenler, onlara yakın duranlardı. İki grubun birbirleriyle selamlaştıkları gören için onların birbirinden uzak olmadıkları anlamak zor değildi. (2090) İmam, sözü kendisine almıştı.

– Buraya toplanan din dostları, bizim kutsal dinimizin bizim üzerimize verdiği göreve göre, dine aykırı davranan kişileri şeriatta olduğu gibi sorguya çekmekte görevliyim. Herkes tarafından bilinir: Köleyi de beyi de büyük Allah'ın kendisi yaratmış. Onlar birbiri için yaratılmış. Kölelerin, beylerine düzgün kölelik etmeleri gerekir, beyler de (2095) kölelerini istedikleri gibi yaşatmakta özgürdür. Kuran'da yazılan da öyledir. Ona boyun eğmeyen, Allah'a boyun eğmez. Bunu söylemem onun içindir. Dün bir grup kişi, bizi seven beyimize saldırmış, onlar ona değil, dinimize saldırmışlardır.

Ben buradan bakıp görüyorum, siz onların kim olduklarını öğrenmek için can atıyorsunuz, ben biliyorum, benim yüreğim öyle kötü kişilere hemen hiddetleniyor, diyen Mırtaz imam, bir gözünü (2100) kısıp birini de açarak boz renkli kıyafeti, kırmızı fesi ile uzun siyah sakalını iki eliyle eşitçe okşuyor, bir yandan da önündeki Kuran'ın sayfalarını o tarafa bu tarafa çevirerek yanındaki büyük göbeklilere bakıp işte görüyor musunuz, ben kimlerin tarlalarını tavuklardan koruyorum dercesine cilve yaparak konuşuyordu. – Biz, şeriat mahkemesi, bakıp işi müzakere edip dine karşı oldukları için Atkeslerin Kaysın'ı ve onun eşi Zulihat'ı sohbet yerinde cezalandırmaya, bütün köyün (2105) buradan gidip onların üzerine tükürerek lanet etmesine karar verdik, dediğini işittiğim an ne yapacağımı bilmeden kalmıştım. Toplanan bütün halk, bizim, dine büyük hata ettiğimizi zannediyordu. Orada toplanan halkı bırak, biz bile ne yapacağımızı bilmeden kalmıştık.

İhtiyar nine hikâyesinin burasına geldiğinde gözyaşları, yağmur damlaları gibi yuvarlana (2110) yuvarlana akıyordu.

– Bizi oradan gönderip siyah taşın iki yanında asmışlardı. İmam ile kan emen cani kene bey gelip halkın önünde bize beddua ediyordu. Halk bize bakınca hatamız olmadığı hâlde utanıp yere bakıyorduk. Üç gün, üç gece serbest bırakmadan beklemişlerdi. Muhtemelen, o günlerde ikimiz de yarısı yanmış odunların üst kısımlarına benziyorduk.

(2115) İşte oğlum, biz öyle yaşayıp geldik. Bu dünyaya öyle doğduk, öyle yaşadık, dünyadan da öyle gittik!" deyip zalim dünyaya son veren bir düzen olur mu diyerek çelik kelepçeleri kırıp, yere atıp, özgürleşip, kelepçelerini yakan ihtiyar kanatlarını havada gerip, doyuncaya kadar hava solumayı arzu ettiğini anlatan hikâyesini bitirmişti.

(2120) **II**

Geçti günler, geçti geceler, geçti yıllar, geçti zamanlar, aktı ırmaklar, birçok kış gelip soğukları ile yakarak gitti.

İhtiyar ninemin yaşadığı alçak saman çatılı ev de harap olup bir tarafa eğrildi. En sonunda da kudurup gelen taşkın, ihtiyar ninemin alçak saman çatılı evini temelinden alıp (2125) gitmişti.

Bu gece gökyüzündeki yıldızcıklardan bir oradan bir buradan bakıyordu. Ben senden güzel ışıldıyorum, benim ışığım uzağa gidiyor diye münakaşa edermişçesine, bugün çok parlıyorlardı. Onları öyle mutlu gördüğümde ihtiyar ninemin diğer sözleri de aklıma geliyor.

"Gökyüzünde her insanın bir yıldızı vardır." demesi aklıma gelince gülerek: "Benim (2130) yıldızım nerededir?" diyerek bakıyordum.

Ninenin oğlundan olma Mammaçık:

– Nine, küçük çocukların da yıldızı var mıdır? diye sorunca:

– Herkesin yıldızı, kendisiyle birlikte yaratılıyor. İşte, görüyor musun oğlum? O büyük kırmızı yıldız senin yıldızındır, diyerek pürüzlü elleriyle başını okşuyor, öpüyordu.

(2135) – Nine, gökyüzünde neler yaşıyor? diye Mammaçık sorduğunda ihtiyar nine gökyüzüne bakarak:

– Oğlum, gökyüzünde kuşlar uçuyor, yerde ise insanlar yaşıyor, derdi.

Nine bu sözleri söylediği zaman iki dudağına baksanız, dünya üzerinde, gökyüzünde uçan o kuşlar gibi havada özgürce uçandan daha şanslı kim vardır diye imrenircesine hasret çekerek konuştuğu anlaşılıyor. Havanın berrak olduğu gecelerde kapıya çıkıp gökyüzüne bakınca gözüme her zaman nine görünüyordu, onunla (2140) aynı eski çürük dünya da közüme karanlık görünüyordu.

Dün gece, sabahın iyi bir gün getireceğini ümit ettirmiyordu. Sabahı mutsuz olsa da, güneşin batmasına yakın gökyüzünde bulut görünmüyor, güneş ışıkları gökte özgürce geziniyordu. Böyle günlerde gösterişli ağaç bahçelerinin bazıları bizi kendilerine çağırıyor.

Ben de bugün, dinlenme günümde, özgür, serin, kadife gökyüzünün altında yayılmış yere (2145) dinlenmek için mutlulukla gitmiştim.

Ağaç bahçesinin alt tarafından, çeşitli çeşitli ağaçlarla süslenmiş düz yolun yukarısına, rüzgârın vurduğu tarafa dönmüştüm. Radyo da: "Dinleyin! Dinleyin! Konuşuyor Nalçik!" deyip sesi kısılarak bağırıyordu. Önümde benim gittiğim yolu bir çayırdan birine konarak gezen alacalı kelebekleri tutmak için çabalayan iki çocuk vardı. Çocukları birbiriyle (2150) karşılaştırsan, biri diğerinden biraz daha akıllıydı. Daha iri olanın makine makası ile kesilen saçına güneşin kızıl ışıkları değdiğinde altın renkli parıldıyordu. Közlerini kırpsa uzun siyah kirpikleri gözlerini tamamen örtüp bırakıveriyordu. Çocuğa esmer tenlidir, beyaz tenlidir demeyi de bilmiyorum, muhtemelen ikisinin arasıydı.

Daha iri olanın beyaz gömleği ve mavi pantolonunun üzerindeki pantolonunun bağcıkları, iki omzunu (2155) aşıp önünde, pantolona ilikleniyordu. Boynundaki kırmızı kolye kızıllaşıyordu. Yüzüne bakınca beyazı kırmızıya galip geliyor der gibiydi. Daha küçüğün ise yüzü dolgun, iri yapılı ve simsiyah gözlü, iki kaşı değirmen, kırlangıç kanadı gibi hızlı konuşuyordu. Attığı her adımda boynunda güneş ışığı gibi parlayan kırmızı kravata bakıyordu. Bizim küçük yiğitçik, Lenin isimli ekipte örnek olduğu için, onun ekibinin tamamı toplandığında (2160) kıpkırmızı kravat ile ödüllendiriliyorlardı, o da ona o yüzden hızlı hızlı bakıyordu.

Mutluluk zamanlarında, neşeli çocukların gerçekleştirdiği sohbete kulak vererek onlar arkaya, bana baktıklarında kendimi hiçbir şey duymamış gibi göstererek onların peşlerinden sakin sakin yürüyüvermiştim.

Gökyüzünde uçaklar uğuldadığında, söylenip de işitilmeyen söz olduysa bile kim bilir, fakat işitilmeyen söz varsa ve okurlarsa işte bu söz söylenmişti diyerek kendileri yazsınlar. Benim (2165) işittiğim sözler ise, işte, sen de oku:

– Onlar, sen gördün mü yeşeren ıhlamur ağaçlarını, onların yassı yapraklarının rüzgârda dönüp dolaştığını, altlarına döküldüklerini?

– Gördüm. Nasıl güzeldi onun kokusu! Fakat sen onun neden söylüyorsun, ben başka bir masal konusu biliyorum. Bilmek istersen, bunlara erişen şey yoktur, onlara SSCB'nin kuşları diye (2170) isim verilmiş. Bizim kuşların kanat sesleri düşmanın canını çekip alıyor, rüzgârını başından aşağı gönderince düşmanın vücudunu donduruveriyor.

– Ben sana başka sorayım: Sen atmacanın serçeyi peşinden kovaladığını, kovalayarak yetişip köşeye sıkıştırıp kanatlarını gererek onu boynundan sıktığını gördün mü?

– Bizim kuşlar gökyüzünde de yerde de atmaca gibi oynuyor. Onlar büyük gözlerini açsalar (2175) düşmanı bulurlar, hatta kör olsalar bile bulunur. Düşman bizim sınırımıza girse kuşlarımız, canını çekip alır, düşman boyun eğmeden hareketlenmek isterse onların bedenine ömürlerinde silinmeyecek yara bırakırlar. Güçlü kuşlar havalanıp yüzerler, onlar kanatlarını gerip vursalar düşmanın damarlarını eklemiyle birlikte koparırlar. Bizim kuşlar göğüslerini çevirseler düşman ölüp kalıyor. Dünyada bizim kuşlarımızın gücünün yetmeyeceği yer yok. Onlara göğüs çevirecek biri gelsin, anasından erkek doğmuşsa! diye (2180) sesini yükseltip büyük yiğit, yiğitçe sözlerini bitirmişti.

Küçük yiğitçik, arkadaşının öyle ustaca hikâye anlatabilmesine gıpta edip ona cevap olarak ne söyleyeyim diye söz ararcasına etrafına bakarak başlamıştı.

– Bizim sağlam evleri herkes görmüş. Sen de ben de biliyoruz. İşte görüyor musun o gidenleri? Gövdelerini öyle güzel gererek yürümelerini? Tanklarımız karlı dağların altlarında, (2185) boz keklik gibi ötüşerek güçlüsünü bile oyalanmadan koparıyor. Toprağı bırak, hatta ırmakta bile balık gibi yüzüyorlar. Onlar huzurlu vadilerini kimseye güvenmeden iyice koruyorlar. Düşman dişlerini sıkıyor, çaresiz kalıyor, canı gidip aklı alamayarak ondan sonrasına gücü yetişmiyor. Tank, kendisinden güçlüsünü tanımayan bir makinedir. Anasından doğduğu günden beri o, bana yardım edin diye, kimseye yalvarmamış.

(2190) Daha iri olanı, daha küçük olanın sözünü kesip:

– Yoktur bu iki güçten kuvvetlisi, bak, az evvelki bulutlara gömülerek uçup gidiyor, gürültülü! Görüyor musun onun gidişini, sıçrayarak koyunları bile ürkütmeden, çift kuyruklu durmadan duman çıkarıyor, deyip gökyüzüne bakıp uçakların sıra hâlinde gitmelerine imrenerek bakıyordu.

Daha küçük olan, daha iri olanın nereye baktığını bilmiyormuş gibi yapıp:

– Sen öyle nereye bakıp duruyorsun?

– Bekle bekle, bakıyorum bırak.

– Bak, onları muhteşem zannediyorsun.

– Görüyor musun ağaçları biçip gelmesini, işte şimdi ırmağa doğru gözden kayboluyor. Bak! Görüyor musun ırmağı ikiye böldüğünü? İşte şimdi ırmaktan çıkıp geliyor! Yerde sürünmesiyle bile önüne düşen kırılıveriyor. Onun dizinin altından kimse sağ olarak kurtulmamış.

Hasan Gölü'nün üzerinde mücadele eden bir tankın hikâyesini anlatıyorlardı. Savaşta düşmanların yenilgisini ilgi çekici bir şekilde anlatıyorlardı.

Benim iki arkadaşım, ağaç bahçesinin yukarı tarafına çıkıp kadife gökyüzüyle süslenen tepede, kahramanlar gibi dikilip ikisi de ellerini, güneşin gözlerine ulaşan sıcak ışıklarından gözlerini korurcasına tutup bir tarafa bakıyorlardı.

Orada, onların baktığı uzak vadide, tanklara alışan çocuklar, altlarındaki güçlü atların kişnemelerine kulak veriyor, biri, diğerini işe yaramaz olarak görüp: "Görmüyorsun onları!" deyip ikisi de birbirine dokunarak birbirlerine göstermeye çalışıyorlardı.

O sırada tanklar, vadiyi toza bulayıp ne burunlarının nerede olduğu ne de arka kısımlarının nerede olduğu görünerek gözün en son görebildiği yerden kaybolmuşlardı.

2. 2. 6. İki Karaltı

Üşüyen yılanı koynuna koyup ısıtırsan, seni ısırır.

Halk sözü

1919 yılının sonbahar günlerinde bir akşam, kara bulutların uyuklamak için yüksek dağlara gittikleri sırada, sol tarafta, ırmağın sakince aktığı dağ yamacının altında, nahif yol izinde iki karaltı, biri daha önden, diğeri daha arkadan geliyordu.

Arkadan gelen, önden gelene:

– Söyle, söyle! Sen söylemezsen kim söyler!

Öndeki, arkasına bakmadan:

– Doğru söylüyorsun, ben söylemezsem kim söyler!

Arkadaki:

– Ölüm günün geldiğinden mi türkü söylüyorsun?

Öndeki:

– Ölüm çok çeşitli oluyor, eğer benimki gibi ölüm gelseydi sen de söylerdin…

Arkadaki:

– Peki, sana bundan başka türlü ölüm mü gelmiş? Kemeri ensene dayayıp bir konuşturayım da, türkünü bölmezsen göreyim… Sen bana, öfkeleneyim diye türkü söylüyorsun. “Öfkeli gevezelik eder, aç ise yemek yer.” diye bir söz var. Haydi, homurdanmayı bırak da hızlı yürü!

Öndeki:

– Benim elimden ne kadar kişi öldü, sen onların sayısını bilmiyorsun! Benim siyah hançerimin ne kadar çocuğu öksüz bıraktığını biliyor musun? Benim kara hançerimin, yaşam isteğiyle havada uçan kaç genç kuşun kanadını kestiğini bilmiyorsun. Sen bugün beni öldürüyorsun, onların da benim de günahlarımızı kendine alıyorsun, işte ben de onun için türkü söylüyorum.

Arkadaki:

– Senin alçak kanına bulaşmaktansa, başka kirli şeylere bulaşmak daha iyidir… Ben silah atmış gibi yapıyorum, sen de düş, ben gittikten sonra gözlerini ne tarafa çevirirlerse o tarafa git, dikkatli ol...

O ikisi, silah seslerini oraya ulaştırmak için sarı uçurumun altına geldiler. Silah atıldı. Öndeki devrildi. “Git, dikkatli ol!” diyerek kalan, geri döndü. Biraz zaman geçtikten sonra, yere yığılan başını kaldırdı, tedbirlice dört tarafına bakıp nehir kıyısına doğru gözden kayboldu. Bir koşup bir durarak, etrafına bakarak, silüet gibi görünerek gözden uzaklaşıp gitti.

Ben burada yaşadığımdan beri, burayı bundan daha sessiz görmedim, bütün çevrede, başkasını bırak ot bile kımıldamıyor! Öylesi sessiz geceyi yalnızca gece uçan siyah kuzgunun batı tarafında ara sıra bağırmasından ve benim ayak sesimden başka (2245) bir şey bozmuyor. Çamgillerden köknar ağaçları, kışın soğuğu geçinceye kadar biraz uyuklayalım demişçesine başlarını aşağı çevirip uyukluyor. Gökyüzünde oradaki buradaki yıldızların ortalarında bulutlar çizgi şeklinde hareket ettikleri için gökyüzü, tıpkı parlak mermer taşa benziyor.

Gökyüzünde ay görünmüyor, yıldızlar kendi endamlarıyla parlıyor. Gördüğüme hayran kalarak geri dönüyorum, benden daha uzakta iki kişi gidiyor.

(2250) – Onu itinalıca halletti. Artık o, çocukları öksüz bırakmaz.

– Ölümün tadına o da varsın. Kan emen yılan ırmak yatağında hak ettiğini aldı, deyip gidiyorlar.

Onların sözlerine göre, o ikisi gözetleyip gelmişler. Silah ateşlenip de öndeki düştükten sonra, emrin yerine getirildiğine inanıp gidiyormuş gibiydiler.

(2255) Şimdi aşağı taraftan telaşla vuran tedbirli yel, sükûneti bozuyor. Akşam yeli acı soğukluğuyla her vurduğunda, ağaçların arkasında kalan kardeş dallarından kopan sarı yapraklar, havada dönerek yere düşüyor, sonra yuvarlana yuvarlana birbirlerini kovalayarak rüzgârdan kaçıyorlar. “Şeytan rüzgârın” götürdüğü yere giden yapraklar da kirmen gibi bükülüp gökyüzüne doğru gidip tekrar o şekilde dönüyorlar.

(2260) Şehrin içinde dinlenen pek insan görünmüyor. Sabahtan akşama, akşamdan sabaha kadar şehrin sokaklarında atların ayak sesleri hiç durmuyor. Başkomutanın atı, sokakta uçan serçeden ürküp bir kenara sıçrayınca onun çelik nalları taşa değip ateş çıkartıyor. Atın ayak sesleri, kalın sesli askerlerin türkülerine eklenip havaya saçılınca insanı usandırmadan kendilerini çekici bir şekilde dinletiyorlar. Bu askerlerin dış görünüşleri (2265) sıkıntılıymış gibi dursa da türküleri bile bunlardaki gücün haddinden fazla olduğunu gösteriyor. Şehirden yaklaşık yüz kilometre uzakta, durmayan bir savaş devam ediyor. O atlı askerler, oraya gidiyor. Şehirden Beyazları kovalayalı, bugün tam dört gün oluyor. Beyazlar, kuştan kaçan tavuklar gibi arkalarına bakmadan kaçıyorlar.

Kızıl Partizan ekipleri de kaçan düşmanı durmadan peşlerinden takip ediyor. Beyazlar, leşe (2270) toplanan kargalar gibi kalabalık bir şekilde, bir vadiye kalabalıkça

yerleşiveriyorlar. Onlar var güçlerini buraya toplayıp geriye dönünce ayakta kalma isteğiyle çabalıyor.

Beyazlar kendi kaldıkları topraklarda, ellerine düşen partizanları darağacına asıyor. Kalabalık bir şekilde yerleştikleri topraklarda da cellâtlar, gece gündüz durmadan çalışıyorlar. Cellâtların lideri, hayvanlar içinde kurban arıyormuş gibi zavallı köylülerin içinde asacak (2275) insan arıyor.

Halk bazen şöyle söylüyordu:

– Hacibekir gözüne bakarsa ya epey fazla rüşvet ver ya da öl. Mahkemesi de cellâdı da kendisidir.

Sabahleyin yoğun duman, vadileri basıyor. Göz gözü görmüyor. Yeni (2280) yağan karın üzerinde hiç siyah leke görünmüyor. Fakat arabaların gittiği ince yol üzerindeki karlar erirken çıkan buharlar siyah sise ekleniyor. Kış soğuğunun gitmesinden endişe duyan serçeler, yolun üzerine karıncalar gibi toplanıyor. Arabanın çuvalından akan tahıl çekirdeğini onlardan biri bulunca hemen yiyip uçuyor, onu gördüklerinde ise hepsi, onu kovalıyor. Bu vadide onlardan başka şey görünmüyor…

(2085) Hiç akılda yokken nereden geldiyse sesler çıktı. İyice kulak verip dinliyorum. Atların ayak sesleri, yolun iki tarafından da işitiliyor.

Atlı asker, büyük vadiyi doldurup önden giden atlı grubun peşinden dikkatlice gidiyor. Karın üzerini örttüğü taşa ayağı değen at tökezlese de üzerindeki, dizgini sertçe çekip hiddetleniyor. Hepsi de sesi azaltmaya çalışıyor. Önden gidenler artık atlarını bırakıp yayan (2290) gidiyor. Birbiri peşine dizilmişler. Önde giden gördüğünü, peşinden gelene fısıldıyor, o da diğerine, o şekilde önde ne göründüğü komutana ulaşıyor. Askerler ise komutanın eli nasıl işaret ederse onlar da o şekilde gidiyor. Oradan oraya attıkları her adım yavaşlayıveriyor.

Önden haber: "…Önümüzdeki dağ yamacının altında insan sesleri fazla. Sisten hiçbir şey (2295) görünmüyor!" Komutan elini kaldırıp askeri durduruyor. Sonra: "Önce biri dikkatlice gidip kim olduğunu öğrenmek için hemen haber vermeli!" deyip emir veriyor.

Komutanın emri ulaşınca öndekilerden biri, üzerine kar serpip göğsünün üzerinde sürünerek gidip sonra hemen geri dönüyor.

– Düşman önümüzde konuşlanmış, rahatça bekleyip duruyor. Onlar şu anda hiç kimseyi beklemiyor, diye komutana haber veriliyor. Önce komutanlar ile konuşuyor, sonra kısık ses ile askerlere, düşmanın burada olduğunu açıklıyor. “Bugün, işçi sınıfına ve emekçi köylülere, gerçekçi olduğumuzu göstermemiz gerekir. İstediğimiz gibi, düşman avucumuza düşmüş!” deyip komutan, sözünü hemen bitiriyor.

Her ekibin komutanı özel özel emirler almış. Onlar gruplara ayrılıp çevreye dağılıyorlar. Bir iki saat içinde ise hepsi tamamlandı.

Kızıl Partizanların kopmaz zincirleri içinde Beyazlar, ellerini yukarıya kaldırıp teslim oluyor. Kızıllar, Beyaz Asker’in silahını elinden aldıktan sonra, diğer şeyleri de kontrol ediyor. Her birini özel bir şekilde inceliyorlar. Kiminin çuvalından elbiseler, yastık, döşek kılıfları, şallar çıkıyor. Kiminin ise gümüş kaşık, kemer, kumaşlar çıkıyor. İki kişi de Hacibekir’in iki tarafında durup üstünü arıyorlar. Birbirinin üzerine kat kat giyilen elbiseleri çıkarmak için uzun zaman mücadele etmiş olmalılar. Çıkarmaya devam ettikçe çıkıveriyor. Askerlerin bulduğu eşyaları bir yere yığdıktan sonra komutan, Beyaz Askerlere dönüp:

– Bu eşyaları nereden topladınız? diye sorduğunda Beyazların hepsi yere bakarak Kızıl Partizanların komutanlarının sorusunun cevabını yerde arıyorlar.

Aşağı taraftan vuran tedbirli rüzgâr, sisi yerden iki kısma ayırmış. Artık etrafınıza baksanız, yaklaşık bir kilometreye kadar görürsünüz. Sis dağıldıktan sonra, oradan uzak olmayan bir köy göründü.

Komutan, askerlerden birini çağırıp:

– Şimdi git, bizim burada olduğumuzu söyle. Gelsinler, herkes tanıdığı eşyasını alsın, diye emir verdi.

Asker: “Emredersiniz!” diyerek doru atına binip gözden kayboluyor.

Komutan, askerlerine dönüp galibiyetleri için tebrik etti. Köye giden asker, hızlıca geri dönüp komutanın yakınına gelerek:

– Tovarişç komutan, köyün içinde canlı olan bir varlık yok. Sokak kenarlarında çokça ölü var. Yanmayan çok ev yok, diye açıkladı.

O vakit komutan, uzunca yere baktıktan sonra Beyazlara dönüp hızlı hızlı yürüyerek yanlarına gidip:

– Bu köyün insanı nerede? diye merhametsiz bir şekilde sordu.

Yere bakmak dışında, kimse cevap vermiyor. Komutan, onların o şekilde dinlemelerine (2330) hiç sabredemeyerek iki omzunda apoletleri ile dikilen bir iri yapılıyı yakasından tutarak:

– Sana soruyorum, bu köyün halkı nerede? Söylüyor musun, söylemiyor musun? diye sertçe sorup beklediğinde iri yapılı adam, burnunun dibinde bir şeyler mırıldandı. Titremekten, ne söylediğini de anlatamıyor. Fakat kaçıp oraya buraya çil yavrusu gibi dağılıp gezenleri anlattı.

Komutan, askerlerinin birçoğuna:

(2335) – Çabuk, etrafa haber vermeli, halkı geri döndürmeli, halka yardım edip ölenleri de gömmeli! deyip sertçe emir verdi. Peşi sıra ise esir düşen Beyazların hepsini şehre, Devrim Mahkemesi'ne teslim etmeye karar verdi.

Halk, göz açıp kapayıncaya kadar oradan buradan toplanmaya başladı. Gelen, gelmesiyle komutanın elini tutarak kucaklayıp gözleriyle Beyazların arasından bir kişi arayıp onu komutana (2340) gösterdi. Minik çocuklar da Beyazların etrafını sarıp:

– İşte o cellât, diye birisini gösteriyor. Kadınlar ise makaslarını ellerine alıp kendilerini Beyazların üzerine atıyor. Her gelen, özellikle Hacibekir'e diş biliyor.

"Ey alçak, şimdi o büyük gözlerin neden yere bakıyor? Kork, tatlıysa sen de bir gör!" demeyen kişi yoktu. Herkes, tanıdığı eşyasını alıyor. Partizanların komutanı olan (2345) Musos'u göğüslerine sıkıca bastırıp kucaklıyorlar. Sonra Bolşeviklere dua ederek evlerine gidiyorlar. Beyazları bırakmadan at arabalarına yükleyip şehre gönderiyorlar. Onların hepsi Devrimci Mahkeme'nin önünde dikiliyorlar.

Devrim Mahkemesi'nin başkanı, düşmanları, herkesin yaptığı işe göre gruplayarak cevap için çağırırken bir grubun içindeki bir adama gözü çarptı. Tereddüt edip (2350) biraz durdu. Sonra kâtibine dönüp: "Şu kadarıncı işe kadar getir!" diyerek bir işin numarasını söyleyip emretti. Kâtip: "Derhal!" diyerek gidip sarı bir dosyayı alıp geldi. Başkan, dosyanın içini açıp bir ona bir adama uzun uzun baktı.

Sonra, o şüpheli olana dönüp:

– Senin soyadın, adın nedir? diye sordu.

(2355) – Ben Kasımov Hacibekir, dedi.

– O sahte adın, peki gerçek adın nedir? Doğru söyle, diye başkan tekrar etti.

– Doğrusu da öyledir, demekten başka bir cevap vermedi.

Başkan, onun söylemeyeceğini anlayıp başkalarına sormaya başladı.

Beyazlardan biri, başkanın sorularına cevap verip:

(2360) – Bu sana benden önce cevap veren doğruyu söylemedi. Onun soyadı Kasımov değildir, Macirov'dur. Canım başkan, ben zavallı bir adam olarak bunlara kanmışım, hiç kimsenin bir eşyasına bile dokunmadım. Dilerim ki benim canımı bağışlarsınız, size canla başla hizmet ederim. Bunlar hakkında bildiğim her şeyi de saklamadan söylerim, diye arzu etti.

(2365) Başkan:

– Ben de o senin söylediğin Hacibekir'dir diyorum, biz onu öldüreli çok olmuyor, o nasıl sağ kaldı?

– Başkan, sen bana söz verirsen onun nasıl sağ olduğunu sana söylerim, diyerek az önceki Beyaz Asker istekte bulundu.

(2370) Beyaz Asker, Hacibekir'in gözüne bakıp:

– İşte bu Hacibekir'in ağzından böyle işittim. "Şehirdeki Kır Mahkemesi'nde cellâttım, o şekilde Bolşeviklerin eline düştüm, onlar beni öldürmesi için, beni, benim gibi alkoliğe verdiler, onu kandırıp kurtuldum." dedi. Hâlâ buna hayır diyorsa, geri kalan şeyleri de söylerim.

(2375) Başkan, Hacibekir'e dönüp:

– Sen bunun söylediklerine ne diyorsun? diye sordu.

– Hepsini de yalan söyledi, diyen Hacibekir, başka söz söylemedi.

Başkan, sözü önceki bir Beyaz Asker'e verdi.

– Neden, Hacibekir, o köylü delikanlıyı nasıl öldürdüğünüzü bana sen (2380) söylemedin mi? diye Beyaz Asker, Hacibekir'e sorduğunda, o: "Sen rüya görmüş olabilirsin, ben sana öyle bir şey söylemedim!" diyordu.

Beyaz Asker hikâyenin ondan sonrasını da söylüyor.

– İşte sen Hacibekir, bana: “Bizim köyden Mahamet diye bir delikanlıyı öldürmek için vermişlerdi, ben de iki eli arkasına bağlandığında sürünerek gidip siyah hançeri ön taraftan karnına (2385) saplayınca arkasından çıktı mı diye baktığımda o, yıkılmayarak ayakta duruyordu. Sonra tekrar dönüp önüne gelip: ‘Mahamet, elim öyle acı vermezdi ama acıttım mı? Yüzün ne kötü sararmış.’ deyip bıyığımın iki kenarını yukarı bükerek gözüne baktığımda tekrar yıkılmadan benim yüzüme tükürdü.” diyen sen değil misin? Neden doğrusunu söylemiyorsun? diye sıkıştırıp beklediğinde Hacibekir, hepsi yalandır demese bile süngüsünü düşürmedi. (2390) Başkan: “Mahkemeye bir saat ara veriyoruz!” diye açıklama yaptı.

Bir süre sonra mahkeme başladı. Mahkemenin önünde ayakta duranlara yine bir kişi eklendi. O, taş duvara yeni yerleştirilen taş gibi mahkemenin önünde başları aşağı bakan Beyazların yanına yanaşıverdi. Siyah kıvırcık kalpağı gözlerini kapatıyor. Onun gözleri, kurdun altında ölen koyunun gözleri gibi korkuyla bakıyor. Dudakları, akla küfün üzerine yapışmış kepçeyi getiriyor. (2395) Buruşan yüzünde burnu ve kaşı eğreti duruyor. Burnu akıyor, şimdi düşüyor der demez büyük burnunu yukarı toplayıp çekince at gibi soluk veriyor. Mahkemenin başkanı ona dönüp:

– Soyun, adın, babanın adı? Nerede, ne zaman doğdun? Hepsinin doğrusunu söyle, dedi.

O, iki ayağına sıra sıra dayanıp, sözleri ağzından ağır bir şekilde çıkarak:

(2400) – Ben Balkar’da doğdum. Adım Haci, soyum Maştayev, babamın adı da Örüzmek’tir. Doğduğum yılı bilmiyorum, muhtemelen otuz yıl olmuştur.

Başkan:

– İlk önce mülkün ne olarak geldin, şimdiye kadar ne iş yaparak yaşadın? Hepsini birbiri peşinden söyle.

(2405) Haci, başkanın sorularına cevap vermeye burnunu çekerek başladı:

– İlk önce benim yetişkin zamanımda, babamın üç ağılı vardı. Biri sığırların, biri koyunların, diğeri de at sürüsünün durduğu ağıldı.

Başkan:

– Babanın çok işçisi var mıydı? diye sordu.

– Benim yetişkin zamanımda babamın on, on beş yardımcısı vardı. Babam hastalandıktan sonra öldü. Babamdan sonra mülk sahibi ben oldum, Bolşeviklere katılıncaya kadar mülk sahibi olarak kaldım.

Başkan:

– Sen neden sonra Bolşeviklere katıldın? Hayvanın çok, kendi mülkünün sahibisin.

Haci:

– Benim artık malım kalmadı.

Başkan:

– Senin malların nerede?

Haci:

– Hepsini harcadım.

– Niye harcadın?

– Alkol içmeyi seviyorum. Garip babam öldükten sonra kötüleştim.

Başkan:

– Peki, sen ne ümit ederek Bolşeviklere gelmiştin?

– İyi yaşarım diye geldim.

– Nasıl iyi yaşayacaktın? Senin ümidin neydi?

– Bir keresinde büyük mevlit vardı, ben de oraya gidip kapı arkasından izlerken imam, mevlidin sonunda: “Bolşevikler halkı yağmalayıp buldukları votkaları içip geziyorlar. Onların, ondan başka işleri yoktur.” demişti. Ondan sonra ben de: “Benim istediğim de odur!” diyerek gelip: “Zavallı bir adamın oğluyum, size hizmet etmeyi arzuluyorum.” dediğimde beni askere almışlardı. İşte ben Bolşeviklere onun için gelmiştim.

Başkan, hikâyesini bitiren Haci’ye bakıp:

– Şimdi Bolşevikler nasıl, çok içiyorlar mı? diye soruyor.

Haci, etrafına bakarak:

– Ben geldiğimden beri kendi içtiğimi bırak, kimsenin içtiğini duymadım.

– Çok yağma yaptın mı?

– Bir şey bile çalmadım. Bir keresinde bir köyü alıp gece orada kaldığımızda birilerinin beyazımsı başlığını almıştım, onun için yirmi gün oturdum. O başlığı da komutanımız benim elimden alıp sahibini çağırarak kendisine vermişti.

(2440) – İyi, öyle olsun. Şimdi o adamı nasıl özgür bıraktığını anlat. O senin özgür bıraktığın bu adamlardan biri mi? Bir bak, diye sordu.

O bakıp:

– İşte budur, deyip Hacibekir'i gösterdi.

– Hacibekir duyuyor musun? diyen başkan tekrar sordu. O zaman Hacibekir:

(2445) – Benim, hatalıyım, ne isterseniz yapın, diye ağladı.

Başkan, Haci'ye dönüp:

– Sen onu nasıl serbest bıraktığını baştan başlayarak anlat, dedi.

O zaman Haci'nin sözleri boğazından bölüne bölüne çıkarak gözleri derine dalıp bizim bu hikâyenin baş tarafında okunan sohbetten başlayıp: "Ben silahımı atıyorum, sen de (2450) istediğin yere git, zamanlamanı iyi ayarla!" denen yerine kadar söyledi.

– Hacibekir, bu doğru mu söylüyor? diyen başkanın sorusuna: – Doğru söylüyor! diye cevap verdi.

Hacibekir'e de, onu serbest bırakana da aynı anda bakan başkan:

– Biz şimdi sizin ikinizin de, sizin diğer arkadaşlarınızın da günahlarından (2455) korkmayarak mahkeme kuruyoruz. Senin dışın koyun postu, için ise kurt, Haci, Beyaz Cellâtları günahlarından korkup özgür bıraktığın için sana da af yoktur, – diyen mahkeme, karar vermek için gitti.

Haci de Hacibekir'e eklenmiş, Hacibekir için günahına ya da sevabına bakmadan önceden verilen kararı, karar verdikten iki gün sonra halka açıkladılar.

2. 2. 7. Serçe

Rüzgâr her estiğinde ağaçlıklı yamacın içinde enine geçen yolun başındaki basamaktan kar, kum gibi durmayacakmış gibi çiseleyip yağıyor…

Yeni yeşeren ormanın kırında siyah alacalı serçecik, ağaçtan ağaca her konduğunda kanadının rüzgârları ile ağaçların üzerindeki beyaz kar tanelerini duman haline getirip döker…

(2465) Hızlıca kaybolurcasına yüksek ağacın tepesine konsa da kirmen başı gibi dönüp durarak acele edip kendi kendine övünerek türkü söyler…

Kendisinden aşağıda uçan kuşları görse de benim olduğum yere çıkamıyor, görüyor musun o iğrenci! O da kendisinin uçtuğunu zannediyor dermişçesine tombul kafasını iki tarafına sırayla devirerek aşağıya gururlu bir şekilde bakar… Ona doğru, sarp kayadan iki kanadını yumup ok gibi gelen (2470) doğanı düşününce ise övünmeyi seven serçecik titrer, dehşete kapılır, cansızlaşır, somurtur, put kesilerek kalır… Ağacın çalılıklarının hepsi, gözünde doğan olur. Kara kirpikleri, kibrit başı gibi küçük yuvarlak gözlerini hızlı hızlı örter.

Gönlü fena olur, geciken sonbahar yaprağı gibi yuvarlanıp, toprağa ulaşıp burnunun üzerine çakılır. Aklı başına gelip baksa da karın altından korkuyla bakan köknar ağacının (2475) altında yalnız kendisi… Yanında kimse yok…

Sonra etrafına bakar. Yel, tüm buzu kucaklayan otları birbirine değdirip hışırdatınca: “Ay! Değdiler!”

Dağ kendisini aşıyormuş gibi olur. Mahzunlaşıverip etrafına dikkatlice bakarak uçar.

Ağacın tepesinden bakıp siyah sıpanın başını yuvasından dışarı uzatıp uzun (2480) bıyıklarıyla çevresini topladığını görse: “Biliyorum, biliyorum. Sen de beni kandırmaya çalışıyorsun. Boş yere nazlanıyorsun, oysaki sen benden yukarıya uçacaksın!” der ve biraz evvelki serçe, bitkin düşüverir.

2. 2. 8. Yüzbaşı Gastello

Güneşin kızıl ışıkları, dağların tepelerini kızartmış. İnsanlar sokaklara serbestçe (2485) yayılmış. Şehrin ağaç bahçelerinden birine birçok insan toplanmış bekliyor. Onlar acele ederek, nedense, bir şeyi bekliyorlar.

Şehirliler buraya, radyo dinlemek için toplanmış. Radyo çalmaya başlamadan önce onlar, birbirlerine dirsekleriyle değerek gürültüyü engelliyor.

Birkaç dakika sonra radyo, yanında konuşur gibi açılıp çalmaya başladı. Konuşanlar (2490) Moskova'dandı. Kudurmuş faşistlere muhalif savaş hakkında son açıklamaları yapıyorlar.

İnsanların kendilerini net duyduğuna bakmaksızın az öteye gitseler daha iyi işitileceklermiş gibi radyo hoparlörüne doğru tepine tepine gidiyorlar. Fakat ses gelmiyor, herkes farkına varıp hareketleniyor.

Kendi özgürlüğü, hayatı, vatanı için ayaklanan Sovyet halkının askerleri düşmanı demir çitine topluyor, sertçe kırıyor, bu yerde bu kadar tümen, bu yerde bu kadar alay (2495) düşman tarafından mahvedilmiş diye radyo rapor vermeye devam edip özel kahramanlar hakkında konuşuyor.

En önce vatanın, kutsal savaşın yiğitlerinin arasında Yüzbaşı N. F. Gastello'nun adı söyleniyor.

Yüzbaşı Gastello, Temmuz'un üçünde kendi filosunun önünde gidip, bulutlarla beraber, havadaki faşistlerle savaşıyor. İnsan etine doymayan faşistler ile Gastello'nun aşağısında, (2500) yerde de korkusuz Kızıl Asker büyük gayret gösteriyor. Düşmanın makineli askerleri Sovyet toprağına takılmıştı. Bizim askerlerimizin topları, uçakları düşmanın önden gelen kuvvetlerini engelliyordu. Gastello, havada kızgın bir savaş gerçekleştiriyor olsa da yerde devam eden savaşı karşısından gidermiyordu. Yüzbaşı Gastello, Stalin'e adadığı hayatında güçlü doğanlarına liderlik yapıp kahramanca savaşıyordu. O, ölümü aklına getirmiyordu. Bütün dikkatini düşmanı eritmeye vermişti. (2505) Düşman, benzin deposuna ulaştı. Uçağı gürüldeyip yanan ateşin ortasını kucaklıyor. Başka çare kalmadı.

Nasıl olsun, neden kendi bombalı görevini bıraksın? Ateş burayı zapt edince paraşütle atlayıp düşmanın eline düşmek için mi? Rezalet bir şekilde esir düşmek için mi? Hayır, o kurtuluş değildir. Rezilliktir.

(2510) Yüzbaşı Gastello, onu aklından uzaklaştırdı. O rezillik, can kurtarmayla sonuçlanmaz! O, yanan uçağını bırakmaz!

Düşmanın tank yakıtlarının bir arada olduğu tarafa, aşağıya, toprağa gitmek! Yanan uçağı, düşman yakıtının tutulduğu yere indirmek, yanan Sovyet uçağının kıvılcımlarını ziyan etmemek! Düşmanının tanklarını ateşe vermek! İşte, Yüzbaşı (2515) Gastello'nun son kahramanlığı!

Ateşin ortasına gömülüveren uçak, yiğitlerin yiğidi Gastello'nun elinde, aşağıya, toprağa doğru harekete geçiyor.

Ateş, pilota yaklaşmış. Öyle olmasa bile artık yer de uzak değildir. Ateşin, Gastello'nun gücünü henüz azaltmaya başladığı sıralarda, ateşin yaktığı eller vazifelerini (2520) yapıyorlar. Ölmekte olan uçak ve pilot henüz boyun eğiyor. Uçak, alışan ellerde, gideceği yere dosdoğru gidiyor.

Gastello'nun hayatı işte böyle bitiyor. Onun yanan uçağı doğruca gidip düşmanın yakıtlarının, makinelerinin içine düşüyor. Yiğidin uçağının ateşinden yanarak patlayan tanklar, toprağı titretiyor. Düşmanların makinelerinin dumanları gökyüzüne ulaşıp tütüyor.

(2525) Kendi vatanı için canını kanını veren yiğit yüzbaşı, kendi hayatını da işte öyle yiğitçe verdi. Öyle yiğitlere ölüm yoktur! Öyle ölen, ölmüş değildir, halkın gözünde gerçekten de yiğitliktir!

2. 2. 9. Yiğitler

Almanya'nın bütün alayı ile savaşıp kendi toprağından vazgeçmeyen Kızıl (2530) Asker'den bir kısmı daha arkaya gitmek için emir aldı. Kızıl Askerler geri gitmeyi sevmiyordu. Fakat emri yerine getirmekten başka çare yoktu. Komutanın emrini yerine getirmek görevdi.

Gidilecek arka taraftaki toprak, düşmanın karşısında olan çorak topraktı. Düşmanın topları ve mitralyözleri durmadan ateş fışkırtıyor. Onlar, Kızıl Askerlerin bir kısmı ile mücadele ettiklerini (2535) bilmeseler de kendilerinin güçlü olduklarına inanıyormuşçasına sertçe mücadele ediyorlar. Bundan dolayı, düşmanın mitralyözlerini boğazlarına tıkamadan bir yere gitmek yoktur.

Kızıl Askerlerin komutanları Maslov, iki Kızıl Asker'i kendi durduğu çalılığın arkasına çağırdı. Onların ikisi de yüzüstü sürünüp komutanın yanına geldi.

Komutan, gözlerini düşman tarafından ayırmayarak emir verdi: "Düşmanın (2540) mitralyözlerini yok etmek için, onu, buradan başka bir konuma göndermek için imkân bulmalı. Anladınız mı?"

Kızıl Askerler anladıklarını söyleyip emri yerine getirmeye gittiler. Kendilerini fark ettirmemek için düşmana hızlıca ateş etmeye başlıyorlar. Düşman da kendi ateşini hızlandırdı. Onlar iki yiğit, mermilerin vızıldamalarına aldırış etmeden (2545) vatanları

için gerekli şeyi yapmak adına kahramanca öne gidiyorlardı. Düşman, usta olan Kızıl Askerlerin farkına varmadı.

Kızıl Askerlerin komutanı, göreve giden iki yiğidin peşinden dikkatlice bakıyor. Onlar sürünerek gidip çorak toprağa ulaştıklarında artık oradan kurtulsalar diye heyecanlanıyordu.

(2550) İkisi de fark edilmeden düşmana iyice yaklaştı. Hiç gecikmeden toprak titredi, düşmanın mitralyözleri, adamlarıyla beraber gökyüzüne çıkıp yere saplandı. O zaman komutan:

– Atışı durdurmadan arkaya, yeni pozisyona geçmek için iki yiğidi düşmanın mermilerinden koruyun! diye emir verdi.

(2555) Kızıl Asker'in bir kısmı derhal komutanın emrini yerine getirmeye girişti.

Düşman kendi mitralyözlerini kaybetse de, ateş etmeyi bırakmadı.

Kızıl Askerler gidecekleri yere ulaştıklarında hiç akla gelmeyecek bir taraftan düşmanın bir sürü tankı çıkıp saldırdı. Onları gören komutan:

– Arkaya gitmek için gittiğiniz topraklara patlayıcı maddeler koyun, diye emir verdi.

(2560) Komutanın emri düzgünce yerine getirildi. Kızıl Askerlerin arkalarında kalan toprağın üzerini patlayıcı maddelerle doldurmaktaydılar.

On dakika kadar o şekilde gittiler. Sonra düşmanın tankları, Kızıl Asker'in oradaki gücünün az olduğunu anlayınca övünüp koşmaya başladılar. Düşmanın tankları sıra olarak geliverip hiçbir şey düşünmeden patlayıcı bırakılan yere girdiler. Tankların çoğu ateşten gömlek (2565) giydi. Kalan grup da hızlıca arkaya dönmeye çalıştı. Onlar arkaya dönüverip biraz önceki patlayıcı maddelerin olduğu yere girdiler, dalga dalga yukarı fırlayan cansız kişilerle birlikte düşmanın kırık tankları da fırlatıldı. Böylece bir kısım Kızıl Asker bütün tank sürüsüne galip geldiler, gidecekleri yere gittiler.

Kızıl Askerler, o büyük başarıya rağmen nedense bir şeyden dolayı huzursuzlardı. Onlar, (2570) hiç durmadan kendilerinin bırakıp gittikleri yere doğru bakıyorlardı.

Komutan, kendi adamlarını yokladı. O sipere sürünüp: "İvanov, Petrov…" deyip yokluyordu. Hepsi de "Ben!" diye cevap veriyordu. Ama üç kişi cevap vermiyor. Onlardan ikisi düşmanın mitralyözlerini dağıtan yiğitlerdi, üçüncüsü de Lüba hemşire idi.

Onların başına ne geldiğini kimse bilmiyor. Fakat Kızıl Askerlerden birileri:

(2575) – Biz tanklara yanan şişeleri gönderdiğimiz zaman, Lüba, yaralı biri var, vazifeyi ertelemek gerek deyip kendisini sakınmadan geliyordu, dedi.

Vatanlarının önünde, insanoğlunun yetenekli lideri J. Stalin'in önünde görevlerini korkusuzca, cesurca gerçekleştiren Kızıl Asker bölüğü, kendilerinden ayrılıp durumu belirsiz olan arkadaşlarına üzüldü.

(2580) "Devrilen kişinin sırtı toprağa doymaz." diyorlar. Alman faşistler Kızıl Asker grubuna yine saldırdılar. Şimdi ise düşmanın gücü iki kart artmış. Tanklardan, yaya askerden başka düşmanın bir sürü uçağı uçuyor. O gücü gören Kızıl Askerler sıkıntıya düştü. Düşmanın güç gösterisinden sonra karargâha açıklama yaptıktan sonra, komutan:

– Bize yardım gelinceye kadar, buradan arkaya hareket etmek faydalı olmaz. Dört kişinin arkaya gidip (2585) tankları yakması gerekir. Kim yapmak ister? diye sordu. "Ben, ben, ben, ben…" diye sesler geldiğinde dört kişiyi çağırıp öne gönderdi.

– Nişancılar, mitralyöz kullanıcıları, gökyüzünden gelen düşman uçaklarına ateş açın. Ateşlenen mermilerden bir tanesi bile düşmana ulaşmasa, fayda sağlamaz. Acele etmeden odaklanıp, nişan alıp, ateş edin! diyen komutan, kendi de alçaktan gelen uçaklara ateş açmaya başlıyor.

(2590) …İki Kızıl Asker ve hemşire nerede kaldı?

…İki Kızıl Asker, verilen emri yerine getirir getirmez yaralanmışlar. Yalandıktan sonra bile durmayarak kendilerini öne atmışlar. Kendilerini öne attıklarında Lüba, onları görmüş. Yaralı halde geldiklerini görüp onlara yardım etmek için koşmuş. O, onların kanlarını durdurmak için düğüm yaparken düşman onların etrafını (2595) sarmış. Üçünü birden sürükleyerek karargâha götürmüşler. Onları getirdiğinde faşist subay gidip, Gestapo casusuna haber veriyor. Ondan emir alarak onları bağlayıp yere kazılmış çukurlara soktular.

Esir düşenlerin haberini alan casusun tütünü bittikten sonra tütün bulan tütüncü gibi yüzü güldü. Oturmayı bırakıp evin önünde oraya buraya yürümeye başladı.

(2600) Doğruca kapıya gitti, kapıyı açıp Almanca bağırdı. O bağırdığı zaman, kısa boylu ve kilolu asker kapıdan hızlıca girip:

– Seni dinliyorum, dedi.

– O Kızılları ne yaptınız?

– Senin söylediğin gibi yaptık!

(2605) – Öyle mi? Öyleyse iyi… Sen bana o Kızılhaçlı olan tavuğu getir. Onu Üçüncü İmparatorluğun atmacası bir yolsun…

– Şimdi alıp geleyim, diyen asker gidip Lüba'yı alıp geldi.

Casus onu gördüğünde kendisine saygı gösteriyormuş gibi düşündürmek için çabalayarak ayağa kalkıp Lüba'ya doğru geldi:

(2610) – Gel, yaklaş! Böyle otur! İkramda bulundunuz mu? deyip askere baktı.

Asker cevap verince tekrar kendi konuşmaya başladı:

– Sen kimin kızısın?

– Kolektif çiftlik çalışanının kızıyım!

– Kimin, kimin dedin? Kolektif çiftlik çalışanının kızı nasıl savaşa gelir?

(2615) – Gelmediysem bile görüyorsun…

– Sen kimin kızı olduğunu neden gizliyorsun? Biz insan yemiyoruz. Sen hangi komiserin kızısın?

– Ben sana kimin kızı olduğumu söyledim. Ben Stalin isimli kolektif çiftlik çalışanının kızıyım.

(2620) – Sen kimi kandırmaya çalışıyorsun? Doğrusunu söyle diyorum, işe yaramaz! Seninle Üçüncü İmparatorluğun istihbarat casusunun konuştuğunu bilmiyor musun? diyen casus, Lüba'nın yanına yaklaştı.

– Benim için kim olursan ol! Sana doğrusunu söylüyorum.

– A-a, öyle mi diyorsun? Otur şimdi, diyen casus, Lüba'nın göğsüne vurdu. (2625) Lüba fenalaştı, sendeledi. O sırada casus, askeri dışarı kovup Lüba'yı boynundan tuttu: – Benim sorduğum sorulara düzgün cevap verir misin? Olur mu? diye bağırdı.

Lüba, rüyasında görmüş gibi casusun gözüne bakıp:

– Evet, veririm, dedi.

(2630) Casus sevindi, ellerini serbest bıraktı ve Lüba'nın yanına oturdu, sonra kalkıp masasının yanından geçti, masanın üzerindeki sürahiden bardağa su koymaya

başladı. O sırada Lüba, sincap gibi sıçrayarak casusun arkasına geçip sandalyeyle kafasına vurdu. Casus sendeleyerek yere devrildi. Lüba çabucak onun yanından tabancasını alıp kapıdan çıktı.

Casus bir vakit sonra uyandı. Uyuyup uyanınca gözlerini ovarak etrafına baktı. (2635) Sonra ayağa kalkıp üzerini silkeledi. Olanları aklına getirmeye çalışır gibi iki eliyle başını tutmuş bir hâlde tabureye oturup düşündü.

Kapı çalındı. Casus, kapıya doğru bakıp:

– Kimsen gel, dedi.

Kapıdan başını öne uzatmış bir halde gülümseyerek gelen asker hemen girdi. İçeri girer girmez (2640) ceplerinden saatler, yüzükler, bilezikler, kaşıklar, bıçaklar çıkarıp casusun masasının üzerine bıraktı. Peki, şimdi ne söylüyorsun dermişçesine, casusa gülerek baktı.

Casus ona kaşlarını çatıp baktı:

– Kendine hangi birini bıraktın? diye sordu.

– Kendime daha bulurum, diyen asker güldü.

(2645) – Sen o zamandan beri nerede dolanıyorsun? diyen casus, askere baktı.

– Senin emrini yerine getirip geldim. Ben bunları senin için topladım, deyip hazinelerine bakıyor.

– Sen konuşmayı bilmiyorsun! Sen İmparatorluk Askerleri ile gezeli ne kadar zaman geçti! Hala İmparatorluk diliyle konuşmayı bilmiyorsun! diyen casus, askeri azarladı.

(2650) – Ben seninle Almanca konuştum, ondan başka dil bilmiyorum, diyen asker yalvaran bir ses tonuyla cevap verdi.

– Almanca konuşmana rağmen Hitler'in dilinde konuşmuyorsun. Zorla alıp geliyorum demek yerine, bu toprağın insanlarının senin için verdiği hediyeleri alıp geliyorum desen ya! İnek! Biz kimsenin eşyasını zorla almayız, alıp gideriz sen bunu bilmiyor musun? diye sinirlendi.

(2655) – Artık anladım. Zorla almış olsam bile kendisi verdi demem gerekir, diyen asker donakaldı.

– Anladıysan git, bana o yakalanan yüz doksan Kızıl Asker'den birini getirsinler.

– Hemen, diyen asker gitti. Çabucak Kızıl Asker Azilyarov'u alıp geldiler.

(2660) – Bu kim? diyen casus, bilmiyormuş gibi yaparak sordu.

Kızıl Asker'i alıp gelenlerden biri:

– Bunu bir daha sorgulayayım. O bizim tankları yakıt şişeleriyle yakan budur, dedi.

– Sen hangi birliktensin? diye casus, Kızıl Asker'e sordu.

– Ben İşçi-Köylü Kızıl Asker'in askeriyim, diyen Kızıl Asker, alelade bir şekilde cevap verdi.

(2665) – Sizin askerleriniz uzakta mı? Çok adamınız var mı? Sizin komutanınız kim? dedi.

– Sana Kızıl Asker'im dedim. Ondan başka bir şey bildiğim yok, deyip Kızıl Asker diğer tarafına bakıyor.

– Sen neden diğer tarafa bakıyorsun? Bu tarafa, benim gözüme bak diyorum! Benim sorduğum sorulara (2670) düzgün cevap vermezsen sana ne yapacağımı biliyor musun?

Ondan sonra Kızıl Asker, soruları dinledi fakat cevap vermedi.

– Buradaki partizan ekipler nerede yürüyor? Neden dinliyorsun? Ben seni konuştururum! Tut bunu, divana bağla! diye casus, askere bağırdı. Casusun da yardımıyla yaralı Kızıl Asker'i divana bağladılar.

(2675) Casus, kendi bohçasından keskin iğneyi çıkarıp Kızıl Asker'in omzuna batırdı.

– Sen neden konuşmuyorsun? Acıdı mı? Yüzün neden değişti? Sen yiğitsen, bu tarafa, gözüme bak! Başını yukarıda tut! Tut başından, başını yukarı kaldır, diye askere emretti.

Asker, Kızıl Asker'in iki kulağından tutup başını kaldırdı. Casus o sırada elindeki iğneyi Kızıl Asker'in gözüne batırdı.

(2680) – Sol gözünü neden kıstın? Kirli bir şey mi düştü? Kirli bir şey düştüyse yıkamak gerekir. Şeyin, git bana çay alıp gel, sen Rus çayını başınla içebilirsin! Getirdin

mi? Başından aşağıya dök, diye casus, Kızıl Asker'in başından aşağıya kaynar suyu döktürdü.

– Deli Rus, soğuksa, sıcak su ekleriz, diyen casus, iğneyi az önceki yere sapladı.

(2685) – Şeyin, git benim süngümü alıp gel, onu bana partizanlar gönderdi, deyip Şeyin'e bakan casus gözlerini kıstı.

Şeyin çabucak kıpkızıl çinko olan süngüyü alıp geldi. Kızıl Asker onu gördüğünde derinden iç çekti.

Casus, süngüsünü eline alıp:

(2690) – Şimdi konuşma da göreyim, deyip süngüyü Kızıl Asker'in göğsüne sapladı.

O sırada faşist asker koşarak kapıdan girdi:

– Partizanlar geliyor. Kaçmak için olan her yer alındı! dedi.

– Sen neden koşuşturuyorsun? diyen casus, süngüsünü bırakıp kapıdan giren askere yaklaştı. Faşist subaylar koşarak kapıdan tekrar girdi.

(2695) – Etraf alındı! Ne yapacağız?! Nereye gideceğiz?! diyerek casusu ortaya aldılar.

– Bizim imparatorluğumuzun askeri onları gözlemeden mi duruyor? Şeyin git, hemen haber ver, diye casus emir verdi.

Kapıdan gelenler, birbirinin sözlerini kesip:

– Bizim askerler onları görüp kaçtı. Partizanlar yolları, köprüleri yıkmışlar. (2700) Bizim askerin birçoğu canlı olarak kurtulmadı, dediler.

– Benim dev imparatorluğumun filosu nerede kaldı? Filoya haber vermek gerek! deyip casus, sesini yükseltebildiği kadar yükseltip bağırdı.

– Bizim uçaklar toprağın üzerinde yanmakta. Durmayalım, Casus Gospodin, emir ver, nereye gideceksek gidelim! diyen subaylar, casusun yanında doluştular.

(2705) – Siz Rus casuslarısınız, ben sizi mahvederim! diye casus, tabancasına uzandı, tabancanın kılıfında silahını bulmadı.

– Siz imparatorluğu sattınız! Şeyin, benim silahım nerede? deyip casus, Şeyin'in yakasından tutup salladı.

O sırada partizanlar kapıyı sertçe açıp eve girdiler. Partizanlarla birlikte Lüba da (2710) girdi. Casusun iki gözü Lüba'nın elindeki silaha ilişti. Kendi silahına ne olduğunu işte o zaman anladı.

– İşte, partizanları alıp geldim. Gestapo Ajanı, adamlarının aradığı kişiler önüne geldi! deyip Lüba, bağlandığı yerde ölen Kızıl Asker arkadaşına yaklaşıp baktı.

Partizanlar, faşistleri de beraberlerinde sürükleyip gittiler. Ondan sonraki ikinci gün Lüba'nın (2715) arkadaşlarının grubu tamamen Kızıl Alay olarak gittiler.

Yiğitlik yaparak ölen arkadaşları için hepsi kalpaklarını çıkararak saygı gösterdiler. Onların kabirlerinde yuvarlak şeklinde durup "Enternasyonal"i söylediler. Partizanlar, Kızıl Askerlere eklendiler, düşmanı peşinden kovalayıp yok olup gittiler.

O muharebelerin olduğu yerlerde düşmanın tanklarından, uçaklarından yığın yığın (2720) mezarlar üredi. Toprağın üzerini faşist cesetler örttü.

Çok geçmeden Gestapo Ajanı'nın kendini bir şey zannettiği yerde vatanın yiğidinin kabrini gösterişli çayırlar süslüyor. Büyük kırmızı kumaşta: "Sovyet Birliği'nin Yiğidi Yoldaş Petrenko." diye yazıyor.

Serin rüzgâr vurunca burada yetişen kayın ağacının yapraklarının gölgeleri, (2725) mezarın üzerine düşüyor.

Halkımızın öyle gençlerine övgü! Halkımız onların isimlerini hiçbir zaman unutmaz!

2. 2. 10 Casuslar

Gökyüzünde yıldızlar bol olsa da gece karanlıktı. Hiçbir yerde çıtırtı işitilmiyordu. Fakat Kızıl Askerler etrafta pek tedbirliydiler. Onlar görmeden ve işitmeden sinek bile (2730) kımıldamıyordu.

O gece komutan, teğmeni çağırdı:

– Senin müfrezen bu gece casusa gidip düşmanın kuvvetini öğrenmeli, diyerek hemen emir verdi.

Orta boylu, güneşte yanmış yüzü ile teğmen, verilen emri anladığını (2735) bildirmek için dönüp hızlıca hareket edip gitti.

Karanlık gecede genç teğmenin müfrezesi hendekten çıkıp casusa doğru aceleyle gittiler. Bir çeşit dikkatsizlik olsa hepsi ölüme kurban gidecekti. Bu yüzden onların hepsi dikkatlice gidiyor. Kendilerini tamamen görevlerine inandırıp cesurca gittikleri gibi her şeyi akıllarından çıkarıyorlar…

Düşman kurnazdır, onun taş, ağaç, karınca yuvasında bile gözetlemek için gizlendiği yeri (2740) öğrenmek gerekir. Onu teğmenin müfrezesi iyi biliyor.

Bir hayli mesafe kat ettikten sonra müfreze, uygun görülen yola çıktı. Casusların önlerinde giden Kızıl Asker Aliy, tekerleklerden gelen bir sesi işitti, o sırada teğmene haber verdi.

Komutan iki kişiye doğru ilerleyerek yolun kenarından gitmeleri için emir verdi. Onlar (2745) emri gecikmeden yerine getirip yolun kenarından göğüsleri üzerinde sürünerek gitti. Çok gecikmeden düşmanın makinesini gördüler. Gecenin karanlığından sonra, hiç rüzgâr çıkmamıştı, insanın nefesi kesiliyordu. Bundan dolayı, faşist askerler makineden inip ellerinde narlarla makinenin iki kenarında geliyorlardı.

İki Kızıl Asker şimdi öne gitmeden onların yakına gelmelerini bekleyerek gözetliyorlardı. (2750) Faşistler yakınlaştıktan sonra, iki Kızıl Asker onlardan sayıca daha çok olan faşistlerin üzerine saldırdı. Faşistler, akıllarına bile gelmeyen olayın olmasıyla sıkıntıya düştüler. Vatanlarının emrini cesurca yerine getiren iki Kızıl Asker süngüyle faşistleri kıl eleğine çevirdiler. Makineyi bırakıp kaçmak için harekete geçen faşist şoförü canlı olarak yakaladılar, geri kalanları da öldürdüler.

Teğmen, faşist “diliyi” karargâha gönderdi, müfrezenin geri kalan kısmı da ondan sonra (2755) düşman topraklarının derinliklerine sızdılar.

Bir hayli zaman geçtikten sonra kuluçka tavuğu gibi Dırkıçık’ta konumlanan köye ulaştılar.

Teğmen, casuslukta usta olduğu için kendi müfrezesini köye yaklaştırabildi. Dikkatle baktıklarında yanan evlerinin kenarlarında saklanan düşman tanklarını gördüler. Düşman, huzurlu köyü yakıp yıkmış, harap etmiş. Sürüden çalıp yediği koyunun etine (2760) doyup kemiklerinin yanında yatan kurt gibi faşist tanklar da hala nedense gözetliyorlardı.

Teğmen bunu hemencecik karargâha duyurdu. Şafağın sökmesine yakın faşist tanklar ateşte yanarak kendi yaktıkları huzurlu köyün közlerine eklendi.

Teğmen, kendisine verilen emri, gerektiği gibi yerine getirdi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİZİN

Bu bölümde, ele alınan hikâyelerde geçen sözlerin dizini TürkSözDiz programı kullanılarak hazırlanmış, dizin bölümü oluşturulurken aşağıdaki kurallara uyulmuştur:

1. Sözlerin kök ve gövdeleri madde başı yapılmış ve koyu puntolarla yazılmıştır.
2. Alfabetik sıraya uyulmuştur.
3. Olumsuz gövdeler madde başı olarak gösterilmemiştir.
4. Sözler, metinlerdeki kullanılışlarına göre anlamlandırılmış ve birden fazla anlamı karşılayan sözler maddelenerek, o maddelerin altında satır numaraları verilmiştir.
5. Alıntı sözler madde başlarının yanına kökenlerinin kısaltma şeklinde verilmesiyle gösterilmiş ve Türkçe sözlerde köken gösterilmemiştir.
6. Madde başlarının altında girintili bir şekilde, sözün ilk harfi verilmiş ve devamında da sözlerin üzerine gelen çekim ekleri gösterilmiştir. Bu ekler alfabetik olarak sıralanmıştır. Çekimli kullanımlar, metinde geçtikleri yerlerin satır numarası verilerek gösterilmiştir. Bir söz aynı satırdan birden fazla kullanıldıysa bu tekrar belirtilmemiştir.
7. Sözlerin çekim ekli şekillerinde herhangi bir ses olayı meydana geldiyse bu ses olayları parantez içinde gösterilmiştir.
8. Birleşik ve özel yapılar, madde başlarının altında girintili olarak verilmiş ve anlamlandırılmıştır. Bu yapılar, esas anlamın kurulduğu sözün altına girintili olarak maddelenmiş ve anlamlandırılmış; tekrara düşmemek adına yardımcı unsurun altında belirtilmemiştir.
9. Sözlerin kullanım sıklığı, madde başlarının en altında köşeli parantez içinde verilmiştir.
10. Sözlüklerden tanıklanamayan sözcüklerin yanına (?) konulmuştur.

A a

a (1) : 1. İse, ya.

a. 325, 326, 344, 550, 654, 722, 724, 929, 935, 1257, 1347, 1384, 1461, 1473, 1754, 1767, 1922, 1972, 2055, 2228, 2291, 2455

2. De/da

a. 69, 164, 165, 797, 933, 949, 958, 1073, 1106, 1192, 1270, 1305, 1423, 1429, 1433, 1458, 1557, 1636, 1694, 1948, 1949, 2067, 2100, 2233, 2236, 2384, 2429, 2449

3. Peki.

a. 1147, 2356, 2676

4. Ya, dilek bildiren bir ek.

a. 1044, 1611, 2653

5. Olur mu?, Mümkün mü?

a. 547, 2626

6. Nida.

a. 2066, 2477

7. Bile.

a. 67

[61]

a (2): "o" zamirinin çekimlenmiş biçimi.

a.+ la 112, 145, 189, 268, 269, 329, 330, 340, 400, 550, 575, 576, 580, 987, 1086, 1122, 1172, 1193, 1218, 1304, 1336, 1340, 1342, 1344, 1347, 1351, 1399, 1410, 1459, 1529, 1532, 1540, 1549, 1556, 1761, 1829, 1851, 1904, 1923, 1935, 2023, 2093, 2097, 2161, 2166, 2174, 2176, 2177, 2186, 2195, 2206, 2253, 2270, 2290, 2292, 2304, 2346, 2372, 2485, 2487, 2534, 2538, 2543, 2547, 2592, 2729, 2737, 2744

a.+ lada 256, 462, 1450

a.+ ladan 186, 189, 363, 1309, 1362, 1399, 1403, 1424, 1429, 1695, 1822, 2043, 2283, 2284, 2572, 2750

a.+ lağa 150, 251, 291, 578, 907, 985, 1173, 1533, 1791, 2048, 2069, 2088, 2105, 2170, 2179, 2593

a.+ lanı 43, 55, 88, 110, 110, 129, 129, 145, 146, 161, 211, 213, 213, 230, 231, 242, 252, 272, 286, 294, 344, 346, 527, 538, 565, 576, 745, 917, 921, 985, 1055, 1107, 1162, 1305, 1340, 1351, 1352, 1354, 1384, 1413, 1425, 1432, 1441, 1523, 1539, 1540, 1604, 1644, 1707, 1807, 1851, 1856, 1860, 1867, 1923, 1934, 1935, 1936, 1941, 1995, 2084, 2087, 2088, 2089, 2098, 2128, 2162, 2166, 2197, 2207, 2230, 2232, 2253, 2329, 2429, 2558, 2574, 2593, 2594, 2595, 2596, 2696, 2699, 2716, 2726, 2749

a.+ ña 67, 98, 200, 335, 782, 851, 934, 1103, 1104, 1115, 1172, 1204, 1205, 1285, 1371, 1464, 1597, 1712, 1713, 1723, 1729, 1759, 1781, 1858, 2095, 2097, 2160, 2181, 2352, 2374, 2397, 2642

a.+ nça 1775

a.+ nda 38, 161, 233, 895, 901, 1032, 1210, 1265, 1328, 1551, 1802, 2206, 2246, 2248, 2333, 2437

a.+ ndan 153, 308, 320, 406, 465, 724, 773, 1039, 1107, 1191, 1233, 1253, 1354, 1467, 1679, 1694, 1758, 1766, 1797, 1814, 1824, 1861, 1892, 1939, 1981, 1998, 2126, 2160, 2187, 2338, 2374, 2382, 2429, 2596, 2645, 2650, 2667, 2671, 2754

a.+ nı 62, 119, 120, 167, 230, 263, 274, 286, 308, 319, 325, 350, 376, 420, 434, 482, 562, 572, 575, 597, 602, 606, 639, 647, 665, 668, 683, 692, 718, 722, 735, 747, 757, 761, 772, 794, 797, 811, 813, 814, 815, 816, 820, 822, 823, 831, 833, 845, 860, 926, 930, 933, 934, 945, 948, 960, 976, 1000, 1043, 1074, 1075, 1076, 1091, 1092, 1095, 1101, 1102, 1103, 1104, 1115, 1128, 1164, 1173, 1176, 1185, 1188, 1190, 1205, 1212, 1216, 1217, 1230, 1232, 1234, 1237, 1241, 1254, 1310, 1313, 1315, 1338, 1366, 1367, 1381, 1388, 1389, 1429, 1463, 1469, 1482, 1486, 1521, 1522, 1525, 1542, 1553, 1562, 1642, 1649, 1675, 1685, 1686, 1692, 1697, 1734, 1755, 1764, 1788, 1794, 1795, 1802, 1829, 1857, 1866, 1870, 1895, 1907, 1919, 1926, 1962, 1976, 1985, 1999, 2002, 2017, 2018, 2026, 2064, 2067, 2069, 2096, 2104, 2140, 2159, 2168, 2173, 2192, 2200, 2233, 2250, 2262, 2283, 2339, 2358, 2360, 2366, 2368, 2373, 2393, 2431, 2438, 2447, 2453, 2469, 2504, 2522, 2540, 2606, 2608, 2633, 2654, 2685, 2687, 2739, 2747

[452]

a-a : Şaşırma ünlemi, aa.

a. 892, 1094, 2624

[3]

a-a-a : bk. **a-a.**

a. 397, 2067

[2]

abadan: Büyük, iri, yaş ve boy itibariyle büyük.

a. 723, 1156, 2180

[3]

abadanıraķ: Daha büyük, daha iri.

a. 2190

a.+ nı 2150, 2154, 2194

[4]

abezeh: Kız ve erkeklerin kol kola girerek oynadıkları bir Karaçay-Balkar dansı.

a.+ he 1810

a.+ ni 1806

[2]

abın -: Tökezlemek.

a.- sa 2288

[1]

abızıra-: Ümidini kesmek.

a.- may 652

[1]

abızırat-: Hayrete düşürmek.

a.- ıp 29

aç -: 1. Açmak.

a.- a 2100

a.- ama 247

a.- arġa 530, 534

a.- arıķ 869

a.- han 1660

a.- hanlay 491, 512

a.- ıp 749, 951, 1205, 1213, 2352, 2600, 2709

a.- maġa 531

a.- maġanma 1842

2. Yükseltmek.

a.- ıp 2702

açal-: Yükseltebilmek.

a.- ġanı 2702

[20]

aç: Aç, açlık.

a. 751, 1299, 1368, 1457, 1568, 2228

a.+ dan 750, 1207

aç bol-: Acıkmak.

a.- may 652

a.- up 460

[10]

açdır-: Açtırmak.

a.- may 538

[1]

açhıç: Anahtar.

a. 1868

[1]

açı: Acı.

a. 6, 169, 261, 262, 279, 368, 381, 585, 1309, 1448, 1570, 2255, 2386

[16]

açı-: Acımak.

a.- dımı 2676

[1]

açıķ: 1. Çok.

a. 131

2. Apaçık, vazıh.

a. 383, 597, 719, 796, 1382, 1583, 2491

a.+ ġa 1349

3. Açık.

a. 2489,

[10]

açıl-: Açılmak.

a.- a 40

a.- adıla 1634

a.- ġan 536

[3]

açıt-: Acıtmak.

a.- hanmı etdim 2386

[1]

açıv̇: Acı, dert.

a. 1954, 2015

a.+ ların 1359

a.+ u 1299

a.+ un 1373

a.+ uña 803

açıv̇ et-: 1 Üzülmek.

a.- eme 803

2. Öfkelenmek.

a.- eme 2227

[8]

açıv̇lan-: Öfkelenmek, kızmak.

a.- ıp 341, 700, 1932

a.- ñandı 1233

a.- ñanına 1234

[5]

açıv̇lu: 1. Acılı

a. 798,

2. Öfkeli

a. 2228

[2]

adam: *Ar.* Adam, insan.

a. 47, 109, 134, 170, 175, 187, 243, 368, 402, 410, 422, 472, 480, 506, 570, 580, 727, 747, 764, 790, 848, 860, 926, 927, 975, 1019, 1027, 1060, 1065, 1087, 1133, 1168, 1187, 1195, 1253, 1366, 1378, 1389, 1413, 1418, 1443, 1464, 1468, 1500, 1620, 1674, 1675, 1686, 1827, 1875, 1909, 1931, 1975, 2061, 2084, 2096, 2230, 2260, 2294, 2344, 2361, 2391, 2410, 2435, 2485, 2499, 2575, 2577, 2616, 2665

a. bolur 660

a.+ ça 667, 1881

a.+ da 1036

a.+ dan 96, 1863

a.+ dı 1020

a. edi 1502

a. eseñ 720

a.+ ġa 489, 698, 817, 830, 895, 977, 996, 997, 1177, 1233, 1251, 1509, 1758, 1787, 1795, 2349, 2352

a.+ ı 2328

a.+ ıbıznı 198

a.+ ıma 801

a.+ la 150, 467, 491, 878, 1054, 1088, 1148, 1211, 1214, 1366, 1408, 1409, 1411, 1720, 1736, 1741, 1804, 1814, 1919, 1973, 2136, 2484, 2491

a.+ lada 2441

a.+ ladan 1380, 1443, 1816

a.+ laġa 113, 236, 494, 699, 722, 844, 2099

a.+ lanı 135, 490, 509, 510, 630, 929, 1511, 1691, 1769, 2092

a.+ ları 415, 2551, 2653

a.+ ların 1454, 2275, 2571

a.+ larıñ 2712

a.+ ma 721, 723

a.+ nı 112, 140, 169, 352, 377, 473, 754, 776, 784, 803, 1008, 1014, 1036, 1171, 1189, 1327, 1367, 1373, 1617, 1920, 1955, 1969, 1998, 2129, 2133, 2264, 2339, 2362, 2430, 2440, 2747

a.+ sa 720, 1231

adam öltürüv̇çü: Cellât.

a. 2372

[186]

adır: Alet-edevat.

a.+ lanı 643

[1]

adırgı

adırgı et-: 1. Çaresizlik içinde olmak

a.- e edi 808, 2548

a.- genden 797

2. Heyecanlanmak.

a.- e edi 2548

adırgıġa ḳal-: Şaşırmak.

a.- ġan edi 574

[5]

adırgıdan: Farkında olmadan.

a. 40

[1]

aeroplan: *R.* Uçak.

a.+ lanı 2193

[1]

aġaç: 1. Ağaç.

a. 79

a.+ dan 69

a.+ ha 405

a.+ ın 66

a.+ la 68

a.+ lanı 77

a.+ larından 73, 78

a.+ larını 45

a.+ nı 47, 82, 84

2. Ormanlık alan, ormanlık bölge.

a. 95, 223, 315, 541, 567, 1208, 2022, 2761,

a.+ da 161, 216, 1217

a+ha 167, 401, 1066

a.+ lada 306, 354

a.+nı 160, 162, 163, 166, 167, 176, 344, 428, 431, 565, 1013, 1067, 1199, 1202, 1204, 1205, 1207, 1210, 1296, 1940, 2463

3. Tahta, ahşap.

a. 1668, 1754,

a.+ dan 1826

[52]

aġar-: Ağarmak, beyazlaşmak.

a.- ıp 336

[1]

agent: *R.* Casus, ajan.

a. 2608, 2621, 2624, 2625, 2630, 2632, 2634, 2637, 2642, 2645, 2649, 2660, 2663, 2673, 2675, 2678, 2682, 2683, 2686, 2689, 2693, 2697, 2701, 2703, 2705, 2707

a.+ ge 2641

a.+ i 2621, 2712, 2721

a.+ ine 2596

a.+ lesiz 2705

a.+ ni 2598, 2628, 2632, 2640, 2695, 2704, 2710

[40]

aġız-: 1. Devirmek.

a.- ayım 88

2. Dökmek.

a.- ır 2464

[2]

aha: İşte.

a. 2064

[1]

ahça: Para.

a. 1819

[1]

ahır: *Ar.* 1. Son.

a. 2490, 2515

a.+ ına 147, 306, 582, 966

a.+ ında 487, 1520, 1776, 1972, 2124

2. Çok, pek.

ajir ülüş: At sürüsünde her aygırın idaresindeki 20-25 atlık kısrak sürüsü.

a.+ nü 235

[1]

aḳ: 1. Beyaz.

a. 208, 333, 498, 609, 862, 872, 1022, 1024, 1287, 1333, 1401, 1515, 1516, 1520, 1572, 1626, 1629, 1748, 1767, 1790, 1792, 1840, 1844, 1865, 1873, 1885, 1890, 1914, 1928, 2053, 2054, 2152, 2154, 2455, 2464

a.+ ın 2156

a.+ ından 1792

a+la 101, 129, 1452, 1487, 1513, 1514, 1521, 2267, 2270, 2272, 2306, 2313

a+nı 1519, 1520

2. Beyaz Ordu, Beyaz Ordu mensupları.

a. 152, 224 278, 550, 1446, 1447, 1469, 1486, 1513, 1529, 2307, 2369, 2370, 2378, 2380, 2382

a.+ lada 1450

a.+ ladan 200, 1525, 2359

a.+ laġa 1495, 1497, 1507, 2312, 2326, 2342, 2392

a.+ lanı 1484, 1501, 1506, 1526, 1531, 2267, 2336, 2339, 2340, 2346

[88]

aḳıl: *Ar.* 1. Akıl.

a.+ da 190, 692

a.+ ında 162

2. Düşünce, fikir.

a.+ ım 848

a.+ ıma 502

a.+ ımı 1783

aḳıl et-: Düşünmek.

a.- gen edi 688

a.- genden 488

[8]

aḳıllı: Akıllı.

a. 354, 1378, 1631

a. +dı 2739

a.+ ları 1700

a.+ sa 1195

[6]

aḳırın: Yavaş.

a. 875, 890, 1007

aḳırın bol-: Yavaşlamak.

a.-a baradı 2293

[5]

aḳsıl: Beyazımsı, beyaza çalan.

a. 1543, 2438

[2]

al-: 1. Almak.

a. 48, 516, 1170, 1270

a.- a 897

a.- a turġanlay 704

a.- adı 69, 2344

a.- dı 462, 2251, 2530

a.- dıla 1487

a.- ġan 36

a.- ġan edi 1967, 2090

a.- ġandan 937

a.- ġandı 1274

a.- ġandıla 2304

a.- ġanıñı 906

a.- ıp 178, 223, 263, 284, 292, 327, 501, 552, 757, 764, 1041, 1042, 1046, 1099, 1237, 1258, 1306, 1337, 1439, 1558, 1559, 1651, 1730, 1807, 1851, 1860, 1908, 1941, 1987, 2342, 2351, 2596, 2607, 2633, 2653, 2654, 2681, 2685, 2687, 2689, 2748

a.- ırġa 89, 298, 1016, 1823

a.- ırġa kerekdi 1429

a.- ırla 2176

a.- ma 1850

a.- may 2539

a.- sam 79, 2655

a.- sın 2320

2. Kabul etmek.

a.- abız 1132

a.- amısız 1019, 1131

a.- ġanıña 1270

3. Bürümek, sarmak, kaplamak.

a.- adı 1573

a.- ġan edi 1801

a.- ıp 679

a.- ıp barġan 2519

a.- ıp ḳalġandı 562

4. Gidermek, yok etmek.

a.- adı 2170

a.- ırġa 2504

a.- ıv̇ 124

5. Satın almak.

a.- ama 1698

a.- ġan 1864, 1869

6. Zararlı, tehlikeli bir şeye uğramak.

a.- asa 815

a.- mam 1110

7. Almak, üstlenmek.

a.- asa 2233

8. Yanına bırakmamak.

a.- ayıḳ 121

a.- ayım 73

a.- ır 482

a.- ırġa 1453

a.- ırla 450

a.- ırma 449

9. Kuşatmak, çevirmek.

a.- dı 388

a.- dıla 2695

a.- ıp 550, 1446, 1515, 1536, 2340, 2594

a.- ıp ķoyġunçu 1535

10. Sahip olmak, elde etmek.

a.- dı 487

a.- ġan 564, 2598

a.- ġan edim 2438

a.- ġandı 1720

a.- ırġa 2024

a.- ıv̇nu 672

11. Çıkarmak.

a.- ġan edi 963

a.- ıp 2716

12. Bir şey üzerinde çalışmaya başlamak.

a.- ġan edi 1727

13. Yer değiştirmek.

a.- ġan edile 1899

14. Göreve, işe başlatmak.

a.- ġan edile 2431

a.- ıp 1365

15. Yol gitmek.

a.- ıp 163, 1129

16. Birlikte götürmek.

a.- ıp 321, 1014, 1418, 1521, 1900

17. Getirmek.

a.- ıp 895, 1986, 2607, 2659, 2661, 2712

18. Göz önünde bulundurmak.

a.- ıp 1562

19. Koymak, yerleştirmek.

a.- ıp 1852

20. Sürükleyip götürmek.

a.- ıp: 2124

21. Ele geçirmek, fethetmek.

a.- ıp: 1995, 2437

22. Evlenmek.

a.- ırġa 1708, 1712, 2504

a.- lıķ 733

23. Yolmak, koparmak.

a.- ıv̇çu edik 1372

24. Yer değiştirmek.

a.- ıp 1667

[142]

al (1): Ön, ön taraf, ilk, önce.

a. 1744, 2449

a.+ da 1364, 2217, 2290, 2291

a. 4, 69, 304, 480, 481, 684, 688, 698, 723, 776, 790, 794, 805, 812, 833, 847, 848, 974, 1035, 1102, 1105, 1129, 1180, 1189, 1203, 1224, 1227, 1251, 1259, 1366, 1393, 1430, 1444, 1519, 1524, 1529, 1534, 1556, 1583, 1585, 1594, 1640, 1702, 1707, 1713, 1715, 1794, 1853, 1920, 2043, 2060, 2093, 2115, 2116, 2128, 2181, 2184, 2276, 2292, 2329, 2386, 2440, 2525, 2526, 2565, 2605

a.+ dı 1158, 1355, 2095, 2357

a. edi 1055

a.+ lay 2732

a.+ mı 2624

a.+ mıdı 2605

2. Fakat.

a. 65, 230, 293, 330, 622, 686, 782, 826, 843, 849, 854, 861, 927, 932, 958, 961, 999, 1001, 1163, 1308, 1427, 1791, 1824, 1841, 1904, 1965, 1981, 2164, 2280, 2366, 2531, 2544, 2572, 2574, 2729

3. Ayrıca.

a. 233

4. Bile.

a. 548

alay bılay: Şöyle böyle.

a. 294

alay bla: Böylece, o şekilde.

a. 41, 131, 451, 739, 1183, 1216, 1218, 1342, 1938, 1967, 2291, 2567

alay bolġanı üçün: Fakat.

a. 579

alay bolġanlıķġa: Fakat.

a. 409

alay ese: Öyleyse

a. 1159

alaylay: Öylece

a. 2333

[127]

alay (2): Ora.

a.+ da 19, 20, 404, 409, 539, 567, 575, 777, 1123, 1209, 1210, 2107

a.+ dan 408, 1086, 1241, 1540, 1589, 2111, 2316, 2548

a.+ ġa 1419, 1701, 1803, 1856, 1944, 2082

a.+ ına 1078, 1190

a.+ nı 1596

[29]

alaysız: Öyle olmadan.

a. 935

[1]

alburun: Hüzün (?)

a. 835

[1]

alda-: Kandırmak, aldatmak.

a.- ġanı 873

a.- p 2373

a.- rġa 2480, 2620

a.- yım 743

[5]

aldan-

aldanñan et-: Yanılmak.

a.- esiz 1992

[1]

aldaṿ: Hile.

a. 281

[1]

aldır-: Kaplamak.

a.- ıp 2209

[1]

alġın: Önceden, evvelâ.

a. 22, 26, 353, 510, 818, 1052, 1560, 1664, 2403, 2406, 2458, 2592

a.+ dan 353, 537

a.+ ñı 1672

[15]

alġış: İyi dilek, iyi temenni.

a. 1720

a.+ larına 617

alġış et-: Tebrik etmek, dua etmek.

a.- di 2322

a.- e 2345

[4]

alġışla-: İyi dilekte bulunmak, kutlamak.

a.- ġan edi 1749

a.- y edile 614

[2]

alıḳın: Henüz.

a. 1013

[1]

alıḳına: Henüz.

a. 1101, 1549, 1841, 2519, 2520

[5]

alın-: 1. Alınmak.

a.- ır 1990

2. Sarılmak.

a.- ñandı 2692, 2695

[3]

alışın-: Değişmek.

a.- may 709, 997, 2025, 2030, 2247

[5]

allah: *Ar.* Allah.

a. 266, 267, 1022, 1027, 1694, 2068, 2093

a.+ dan 934

a.+ ha 789, 2096

a.+ nı 264, 814, 1187

[15]

allahçü: Allah için.

a. 890

[1]

allay: Öyle.

a. 699, 722, 725, 727, 730, 772, 776, 784, 843, 844, 929, 1000, 1057, 1059, 1231, 1502, 1563, 1646, 2099, 2188, 2243, 2381, 2526, 2726

[26]

alma: Elma.

a. 1558, 1561, 1642, 1789

a.+ ġa 663

a.+ la 1141, 1791

a.+ lanı 1559

a.+ ları 1557

a.+ nı 1561

[10]

almalı: Elmalı.

a. 1559

[1]

almostu: Hortlak.

a.+ ça 1777

[1]

altı: Altı.

a. 480

[1]

altın: Altın.

a. 660, 839, 855, 1196, 1258, 1417, 1885, 2053, 2054, 2151

[10]

600: Altı yüz

6. 1653

[1]

amal: *Ar.* 1. İmkan.

a. 267, 464, 2531

a.+ ı 125, 250, 317, 603, 755, 829, 851

a.+ ı 1515

a.+ ım 965

2. Tedbir.

a. 811

3. Çare.

a. 835, 2506,

a.+ ġa 1250

a.+ ıbız 232

a.+ ım 1111

a.+ ıñ 1181, 1229

4. Metod.

a. 1072

a. 1106

a.+ ın 1183

a.+ ların 497

[24]

amalsız: Çaresiz.

a. 1452

[1]

aman: 1. Kötü.

a. 720, 722, 802, 810, 821, 879, 934, 1448, 1780, 1849, 2099, 2387, 2473, 2739

a. ese 847

a.+ ın 852

a.+ ña 1734

a.+ nı 821

2. Fena.

a. 782, 1367

a. eter 2473

3. İşe yaramaz, gariban.

a. 1196, 2620

4. Zararlı.

a. 926

5. Pek

a. 2239, 2450

aman et-: Fenalaşmak.

a.- erge 2625

aman jolġa bar: Dikkatli ol.

a. 2237

[28]

amanat: *Ar.* Emanet.

a.+ dı 618, 839

a.+ ha 724

a.+ ı 957

a.+ ımı 619

a.+ ıñı 629

amanat et-: Emanet etmek.

a.- gendi 724

a.- ip 810, 1180

a.- megendi 723

a.- mez edi 730

[11]

ana: Anne.

a.+ bızdan 1359

a.+ la 665, 818

a.+ lanı 843

a.+ larıbız 1936

a.+ m 442

a.+ mdan 21, 75

a.+ ña 1894

a.+ sına 2179

a.+ sından 2, 10, 20, 2017, 2188

a.+ sını 1797, 2013

[17]

andan ese: Öyle olacağına.

a. 160, 165, 823, 966, 1208, 1731, 1853

[7]

anıça: Onun gibi.

a. 2047

[1]

añıla-: Anlamak.

a.- dığızmı 2541

a.- dım 2655

a.- dıñ eseñ 2657

a.- dıñmı 906, 975, 977

a.- ġan 921

a.- ġan edi 964

a.- ġança 144

a.- ġanın 2734

a.- ġanların 2542

a.- may edi 1393

a.- y 299

a.- y bolmaz mı 1783

[14]

añılat-: Anlatmak.

a. 1085

a.- a 150

a.- ırġa 144

a.- ırıḳbız 1406

añılatal-: Anlatabilmek.

a.- may edi 793

a.- maydı 2333

[6]

ansı: Yoksa, aksi takdirde.

a. 253, 562, 579, 1027, 1766, 1794, 1928, 2481

[8]

ant: Yemin.

a.+ ına 276

a.+ ların 1350

ant et-: Yemin etmek.

a.- dire edi 282

a.- erikme 1089

a.- gen 130

a.- genbiz 312, 326

a.- genden 276

a.- gendile 1337

a.- ip bolġandıla 1339

[10]

antlı: Yeminli.

a. 914, 1336, 1350

[4]

ara: Ara, orta.

a. 1295

a.+ bızdan 929

a.+ da 2101, 2104, 2244

a.+ dan 1215

a.+ ġa 460, 1986

a.+ larında 273, 737

a.+ sına 814

a.+ sında 1098, 1286, 1327, 1382, 1631

a.+ sındaça 1211

[17]

arabiy: Acaba.

a. 24, 192, 691

[3]

araḳı: Votka.

a.+ dan 1469

a.+ ġa 2428

[2]

aralt-: Gözlerini dikmek.

a.- han 746

[1]

arba: Araba.

a. 372, 1222, 1585, 1592, 1857, 1860, 1900, 1903, 1906, 1939

a.+ dan 96, 1614, 1859, 2061

a.+ ġa 50, 1884, 1886

a.+ la 2280

a.+ laġa 2346

a.+ ñ 74

a.+ nı 1224

[23]

arbaçı: Araba sürücüsü.

a. 1223, 1884

[2]

arbaçıḳ: Arabacık.

a.+ nı 2282

[1]

arbaz: Avlu.

a. 424, 1614

a.+ da 1891, 1901

a.+ ġa 424, 943, 1513, 1872

a.+ ı 419

a.+ ına 424, 1871, 1882

a.+ ıña 1694

a.+ ında 51, 1469, 1735, 1741, 1804

a.+ nı 1502, 1614, 1804, 1820, 1825

[23]

arı-: Yorulmak.

a.- p 132, 417, 507, 770, 1705

a.- ıp kelgen 403

[6]

arı (1): Oraya, o tarafa.

a. 325, 413, 534, 706, 895, 976, 1043, 1107, 1202, 1216, 1393, 1397, 1592, 1735, 1742, 1923, 2037, 2052, 2236, 2266, 2292, 2427, 2754

a.+ dan 1193, 2292

arı-beri: Oraya buraya.

a. 78, 311, 635, 637, 645, 1263, 1284, 1524, 1950, 2101, 2599

arı bla beri: Oraya buraya.

a. 477, 1602, 1736, 1925, 2073

[41]

arı (2): Sonra.

a. 304, 727, 823, 970, 1082, 1191, 1193, 1269, 1467, 1824, 1861, 1939, 2187, 2382, 2671

a.+ sında 249, 729

[17]

arıḳ: Zayıf.

a. 994

[1]

ariv̇: Güzel.

a. 47, 205, 757, 764, 1177, 1184, 1556, 1582, 1712, 1841, 1844, 2127, 2184

a.+ du 1645, 2168

2. Temiz.

a. 690

[17]

ariv̇la -: Temizlemek.

a.- ġan 37

[1]

ariv̇luḳ: Güzellik.

a.+ u 1345, 1710

a.+ un 758

a.+ unu 757

[4]

arḳa: Sırt, arka, geri.

a.+ larına 138, 2035

a.+ ma 2037

a.+ mı 80, 1493

a.+ sında 1054

[6]

arḳan: İp, kement.

a. 235

a.+ dan 948

a.+ nı 949

[3]

arlaḳ: Öte taraf

a. 1683, 2491

a.+ da 2249

a.+ dan 48

a.+ ġa 1822

[5]

armaṿ: Tereddüt.

a.+ da edile 1263

[1]

arpa: Arpa.

a. 2030

[1]

arsar

arsar bol-: Tereddüt etmek, kararsız kalmak.

a.- asa 200

a.- du 54

a.- may 916

a.- up 89, 2349

[5]

arsarsız: Tereddütsüz.

a. 56

[1]

art: 1. Son.

a. 147, 1447, 1708, 1712, 1993, 2209

a.+ da 483, 1256

a.+ha 1851

a.+ ı 1752

a.+ ında 2428

2. Arka, arka taraf.

a. 540, 1100

a.+ da 2217

a.+ dağı 2221, 2225, 2234

a.+ ha 125, 136, 530, 1290, 1988, 2161, 2256, 2271, 2298, 2529, 2530, 2533, 2553, 2559, 2565, 2576, 2584

a.+ haraḳ 944, 2216, 2530

a.+ ına 374, 519, 703, 706, 1080, 1120, 1197, 1294, 1501, 1978, 1983, 2219, a.+ ında 708, 1630, 2428

2323, 2384, 2385, 2537

a.+ ından 35, 500, 538, 539, 705, 731, 866, 2427, 2632

a.+ ıñdan 518, 526

a.+ larına 2268

a.+ larında 234, 2560

3. Geri.

a.+ ha 822, 1808, 2335

artha sal-: Yabana atmak.

a.- mabız 230

[75]

artalda: bk. **artallıda.**

a. 2557

[1]

artallıda: Hiç.

a. 974, 1128, 1369, 2550, 2746

[5]

artıḳ: Fazla.

a. 1374, 1783, 1890, 2127, 2342

[5]

artıḳlıḳ: Kötülük.

a. 203, 1441

a.+ a 157

a.+ ına (artıḳlıġına) 278

a.+ ları 14, 55

a.+ larıġız 308

artıḳlıḳ et-: Kötülük yapmak.

a.- edile 1454

[8]

artiş: Çalılık.

a.+ le 1601

[1]

artişli: Çalılıklı.

a. 1603

[1]

artmaḳ: Çuval.

a.+ ından (artmaġından) 2308

a.+ nı 605

[2]

as-: Asmak.

a.- adıla 2272

a.- ıp turuv̇çu edile 215

[2]

asıra-: Gömmek.

a.- rġa 2336

[1]

asırı: Fazla, çok.

a. 12, 106, 289, 507, 707, 797, 807, 865, 873, 876, 1079, 1436, 1768, 1886

[14]

asker: *Ar.* Asker.

a. 110, 112, 117, 242, 245, 388, 402, 404, 524, 539, 557, 575, 1396, 1412, 1415, 1445, 2261, 2287, 2291, 2580

a.+ biz 1405

a.+ çi 2321, 2749

a.+ çile 550

a.+ den 414, 425, 1398, 2530, 2581

a.+ ge 224, 1410, 2431, 2717

a.+ i 68, 2696

a.+ igiz 2665

a.+ ine 1443

a.+ le 2266, 2699

a.+ ı 451

a.+ ım 164

a.+ ın 1712

a.+ ladan 751

a.+ lanı 1655

aş aşav̇çu üy: Yemekhane.

a.+ ge 1655

[9]

aşa-: Yemek.

a.- ġan 552, 828, 1383, 1422, 2759

a.- ġandıla 1547

a.- ġanlanı 307

a.- may 1457

a.- maybız 2616

a.- mazça etip 1208

a.- p 751, 1422, 1469, 1508, 1509

a.- r 399, 2228

a.- rġa 164, 1714

a.- y ketgen 460

[20]

aşat-: Yedirmek, ikramda bulunmak.

a.- han 28

a.- hanmısız 2610

a.- ıp 1712, 1780

a.- may 1059

[5]

aşıḳ-: 1. Acele etmek, telaş etmek.

a.- a (aşıġa) 882

a.- adan (aşıġadan) 882

a.- dıla 2736

a.- ġan 1738

a.- ġanından 807

a.- ıp (aşıġıp) 2486

a.- maġız 593

a.- may 2588

2. Can atmak.

a.- asız 2098

a.- ıp (aşıġıp) 106, 936, 2486

a.- ıp turġan (aşıġıp) 604

aşıkġan et-: Aceleci davranmak.

a.- ese 1101

[13]

aşır-: Göndermek, uğurlamak.

a.- ġan 1036

a.- ıp 936

a.- ıv̇çu edi 1713

aşsız: Yemeksiz.

a. 303

[1]

at-: 1. Atmak, fırlatmak.

a.- adı 765, 1817

a.- arıḳ bolup 769

a.- arıḳ etip 1181

a.- dıla 1012, 1945

a.- dım 1397

a.- han 1307, 2023

a.- handı 1238, 1240

a.- han edi 705, 1955

a.- hanlay 982

a.- ıġız 973, 974

a.- ıp 342, 542, 954, 965, 973, 1199, 1459, 2117

a.- sa edi 1694

2. Top, tüfek vb. silahları patlatmak.

a.- a 374, 1870

a.- adıla 1511, 2342

a.- arġa 2588

a.- arma 2449

a.- dı 553

a.- han 2236

a.- han edim 1306

a.- ıġız 1491, 2587

a.- ıp: 1597, 2543, 2589

a.- may 375

3. Üzerine atılmak, ileri atılmak.

a.- adıla 2342

a.- handan 876

a.- handıla 2592

a.- han edi 968

4. Koymak.

a.- han edi 982

a.- ıp 605

5. Götürmek.

a.- handan 976

a.- han edile 1911

6. Terk etmek, dışlamak, atmak.

a.- arġa 1573

a.- handıla 351

a.- han ese 349

a.- han edim 1676

a.- mazsa 619

[52]

at (1): At.

a. 402, 873, 906, 1024, 1364, 1546, 1852, 1856, 1857, 1872, 1909, 2072, 2086, 2170, 2261, 2263, 2286, 2288, 2346

a.+ ça 2396

a.+ da 2054

a.+ dan 1132, 1413

a.+ dı 1024

a. edi 114

a.+ ha 116, 1855, 1948

a.+ sı 634, 926, 1178, 1184

a.+ sın 22, 1908

a.+ sından 2, 1098

a.+ sını 608, 635, 742, 865

emçek ata: Manevi baba.

e.+m 1105

e +mı 1085

e.+ sı 1123, 1224, 1226, 1234, 1257

e.+ sın 1222

e.+ sını 1192, 1259

ḳayın ata: Kayın baba.

ḳ.+ sı 1123

[58]

ata-: Adlandırmak.

a.- sala 1949

[1]

ata jurt:Ana vatan, ana yurt.

a.+ larını 2577, 2751

a.+ nu 2496, 2721

a.+ u 1563, 2493

a.+ uma 1564

a.+ una 2525

[8]

ataka: Baba.

a. 2077

atal-: Adlandırılmak.

a.- ġandı 2169

[1]

atçı: At yetiştiren kimse, atçı.

a.+ ları 1856

a.+ sı 923

a.+ sın 905

[3

atıl-: 1. Atılmak, fırlatılmak.

a.- ġan 844

a.- ıp 441

2. Top, tüfek gibi silahların patlatılması.

a.- a edile 1802

a.- dı 2238

a.- ġan 2524

a.- ġanın 371

a.- ġanlarında 561

a.- ıp 441

[8]

atıv̇: Atış.

a.+ nu 2553

a.+ un 2544, 2556

[3]

atla-: Adım atmak, yürümek.

a. 174, 2228

a.- ġandan 1125

a.- ġanı 2158

a.- p 62, 239, 1362, 1822, 2326, 2735

a.- rġa 2584

a.- y 1605

a.-y barġan edim 2162

a.- ydı 2492

[14]

atlam: Adım.

a. 1399

atlam al-: Adım atmak.

a.- ıp 1678

[2]

atlan-: Yola çıkmak, harekete geçmek.

a.- ayım 1106

a.- dı 163

a.- ıp 744, 809

a.- ñan 611

a.- ñan edim 1577

a.- ñandı 591, 604

a.- ñanma 618

a.- ñansa 611

[10]

atlav̇: Adım.

a. 2292

[1]

atlı: Atlı, süvari.

a. 1399, 1901

a.+ lanı 1872

a.+ nı 2287

[4]

av̇-: 1. Devrilmek, yıkılmak.

a.- a 1602

a.- a barama 1929

a.- du 2239

a.- bolur 2478

a.- ġandan 2254

a.- up 1258, 2155

a.- upmu 367

2. Meyletmek

a.- sağız 253

[9]

av̇: 1. Ağ.

a. 1866

a.+ da 1422

2. Şal.

a.+ u 2085

[3]

av̇ana: Gölge, silüet, karanlık.

a. 1510

a.+ ça 1484, 1491, 2140, 2241

a.+ da 936

a.+ ġa 1488

a.+ ları 1601

a.+ ların 2724

a.+ nı 908

aṿana et-: Karartmak.

a.- di 1866

[11]

aṿaz: *Far.* Ses.

a. 2066

a.+ da 2651

a.+ ı 169

[3]

aṿdur-: Devirmek.

a. 51

a.- a 2101, 2469

a.- du 93

a.- ġanlanı 50

a.- up 1653

[6]

aṿlaḳ: Ova.

a.+ nı 206

[1]

aṿlaḳçıḳ: Küçük, boş arazicik.

a.+ da 241

[1]

aṿma

aṿma et- : Gölge etmek.

a.+la e.- erge 2049

[1]

aṿna-: Devrilmek.

a.- ġan 1724

[2]

aṿru-: Hastalanmak.

a.- ġan 488, 489, 781, 790

a.- ġanlanı 1454

a.- ġañña 4

a.- p 138, 1463, 2411

a.- ruḳdu 28

a.- ydu 498

[11]

aṿruṿ: Hastalık.

a. 674, 1392, 1466, 1475, 1482, 1779

a.+ dan 1463

a.+ nu 830

a.+ u 668

a.+ uñu 1085

teli aṿruṿ: Tifo hastalığı.

t.+ dan 1463

[11]

aṿur: 1. Ağırlık.

a. 715, 982,

2. Yavaş.

a. 2399

[3]

aṿuz: 1. Ağız.

a. 463, 660, 662, 1503

a.+ da 1391

a.+ dan 1161, 1437

a.+ ların 1205

a.+ larına 394, 614, 2698

a.+ larından 1393

a.+ u 718

a.+ una 798, 955, 1191, 2190

a.+ unda 14, 205, 983, 1335, 1777

a.+ undan 279, 425, 601, 803, 825, 833, 841, 850, 963, 972, 1050, 1227, 2371

2. Vadi.

a.+ da 1602

a.+ nu 1586

3. Kesici aletlerin keskin tarafı.

a.+ un 57

4. Merkez, orta.

a.+ una 1259

[40]

aṿuzuna jut-: Bozguna uğratmak.

a.+ larına j.- han 347

a.- up 1930

[2]

ay (1): Seslenme edatı.

a. 63, 64, 200, 562, 677, 842, 1157, 2343, 2548

[9]

ay (2): 1. Ay.

a. 1881, 2248

a.+ ça 1883

2. Yılın on ikide biri, ay.

a.+ nı 451, 1482

[5]

aya-: Esirgemek.

a.- maġan 568

a.- maġız 975, 1909

a.- may 492, 1183, 1432

a.- mazlıġına 1563

[7]

ayaḳ (1): Ayak.

a. 702, 874, 943, 951, 1041, 1913, 1936, 1949, 2072, 2244, 2261, 2263, 2286

a.+ ı (ayağı) 403, 429, 1418, 1473, 2288

a.+ ım (ayağım) 447

a.+ ın (ayağın) 956, 974, 1012, 1198, 1367, 1390

a.+ ına (ayaġına) 117, 359, 591, 812, 1245, 2399

a.+ ını (ayaġını) 1887

a.+ ları 40, 1689, 1981, 2086, 2385

a.+ larıġız 1421

a.+ ların 1461

a.+ larına 856

ayaķ bük-: Dans etmek.

b.- genle edile 1949

[40]

ayaķ (2): Kase, tas.

a. 703, 1877

a.+ nı 1751

[3]

ayaķ (3): Son, uç.

a.+ ġa 204

a.+ ı (ayaġı) 1473

a.+ ına (ayaġına) 1943

[3]

ayaķlan-: Güçlenmek.

a.- ıp 708

[1]

ayavsuz: Acımasız.

a. 555, 558

[2]

ayaz: Ayaz, soğuk.

a. 2746

a.+ ı 1575

[2]

ayhay: Tabii ki, elbette.

a. 71, 695, 1132

[3]

ayıl: Eğerin kolan kayışı.

a.+ ların 1118

[1]

ayıp: *Ar.* Ayıp.

a. 698, 1110

a.+ dı 726

a.+ ı (ayıbı) 1044

a.+ nı 726

ayıb et-: Ayıplamak, kınamak.

a.- me 1648

a.- megiz 1808

ayıb sal-: Leke sürmek.

a.- ġandı 926

[8]

ayıplıķ: Ayıplı olmak, kusur.

a.+ ı (ayıplıġı) 1649

[1]

ayır-: 1. Ayırmak.

a.- ġan 278

a.- ġandı 2315

a.- ıp 220, 1311, 1783, 2342

a.- ırma 1235

a.- may 800

2. Anlamak.

a.- ġan 827

[9]

ayırı: İkiye ayrılmış, ikiye bölünmüş, çatal.

a. 1595, 2192

[2]

ayırıl-: Ayrılmak.

a.- dıla 860

a.- ġan 1380

a.- ġan edi 737

a.- ġan edile 1069

a.- ġandan 872, 990

a.- ġandı 543

a.- ġanına 740

a.- ġanla 2289

a.- ıp 227, 391, 456, 610, 1816, 2287, 2578

a.- may 674, 746, 1147

[19]

ayırma: Seçkin.

a. 601

[1]

ayıv̇: Ayı.

a. 1668

a.+ ça 680

a.+ nu 302

[3]

aylan-: 1. Dolaşmak, gezmek.

a.- a 1344, 1129, 1207, 2257

a.- a edi 477

a.- a edi 1812

a.- abız 1446

a.- adıla 1510, 2429

a.- asa 64, 168, 725, 2645

a.- dım 440

a.- ıp 6, 78, 315, 412, 445, 913, 1031, 1524

a.- ırġa 1583

a.- maḳlıḳ 725

a.- maybız 306

a.- ñan 509, 674, 675, 679, 709, 1052, 1148, 1321, 2148

a.- ñan edi 710

a.- ñan edile 1124, 1129

a.- ñandan 1070

a.- ñandıla 1177

a.- ñanıbıznı 1406

a.- ñanın 11

a.- uv̇çu 2014

a.-ıv̇çu edi 387

a.- ñanlanı 662

a.- ñanların 2333

a.- ñanlı 2648

a.- sam edi 1232

2. Dönmek.

a.- a 2167

a.- abız 307

a.- adı 355

a.- araḳ 1032

a.- dı 367

a.- ıp 123, 263, 374, 378, 545, 616, 1115, 1136, 1146, 1151, 1169, 1206, 1266, 1290, 1305, 1784, 2056, 2246, 2271, 2312, 2322, 2326, 2350, 2353, 2375, 2397, 2446, 2465

a.- ıpdı 1924

a.- maydıla 1923

a.- ñan 432

a.- ñan edi 862, 899, 1752

a.- ñan edim 2147

a.- sañ 1633

3. Yürümek.

a.- a edi 1926

a.- ıp 380, 1814

a.- ırġa 1065

a.- ıp edile 2009

a.- ñan edik 1586, 2589

a.- ñanına 709

a.- ñanında 659

[97]

aylandır-: Çevirmek, döndürmek.

a.- a turġan 1907

a.- ġan edile 850

a.- ġandan 1943

a.- ıp 129, 377, 558, 1511, 2019

a.- ırġa 1943

[9]

aylanıv̇çu: Avcı.

a. 1066

[1]

ayran: Ayran.

a. 395, 691, 695, 703, 704, 1663

a.+ dan 394

a.+ ım 691

[8]

ayrançı: Ayrancı.

a. 358

[1]

ayrıkam: Ada.

a.+ ġa 1241

[1]

ayt-: 1. Söylemek.

a. 389, 1165, 2356

a.- a 1713, 1870, 2181

a.- a bolur 189

a.- a edi 389

a.- a edile 1873, 1889,

a.- adı 1385, 2451

a.- ama 622, 2623

a.- amısa 2331

a.- asa 1221, 1692, 1928, 2220, 2376

a.- dıñ ese 1232

a.- han 56, 176, 229, 268, 641, 718, 837, 930, 961, 963, 965, 969, 973, 979, 1439, 1554, 1562, 1680, 1783, 1839, 1939, 1923, 2064, 2137, 2366

a.- hança 855, 1089, 1231, 2604

a.- handan 852, 1007

a.- handı 69

a.- hanı 2138

a.- hanıbıznı 1858

a.- hanım 2096

a.- hanın 1313, 2332

a.- hanına 1128, 1719

a.- hanlarıça 1251

a.- hanlay 119, 838, 932

a.- hanma 934, 2618

a.- hannı 699, 845, 922, 958, 1188, 1239, 1459, 1556

a.- ığız 291, 310, 311, 2064

a.- ıp 902, 1220, 1406, 1553, 1714, 1721, 2351, 2542

a.- ıp barġanı 1191

a.- ır 113

a.- ırġa 698, 1927

a.- ırığıñ 320

a.- ırıḳları 296

a.- ırın 902

a.- ırsa 2641

a.- maġan ese 1955

a.- maġandı 2360

a.- maġanma 720

a.- masa 718, 1159, 1584

a.- may 1014

a.- maymısa 2331

a.- maysa 2388

a.- mazça 368

a.- mazı 113

a.- saḳ 1539

a.- sam 1671

a.- sañ 932, 961

2. Anlatmak.

[4]

aytıv̇: Hikaye.

a. 1355

[1]

aytıv̇çu: Anlatıcı.

a. 2011

a.+ ça 1792

[2]

ay üyüñe:Hay Allah!

a. 569

[1]

az: Az.

a. 58, 177, 181, 668, 718, 835, 899, 901, 923, 1043, 1125, 1211, 1319, 1333, 1694, 1784, 1787, 1789, 1790, 1794, 2150, 2300, 2395, 2563

a.+ dan 835, 2625

a.+ dıla 491

a.+ ıbıznımı 49

a.+ mı 49

az et-: Azaltmak.

a.- erge 2289

[32]

azaplıķ: Zorluk, sıkıntı.

a. 236

a.+ da 434

[2]

azatçı: Eski Karaçay-Balkar toplumsal yapısında hür bırakılan köle tabakası.

a. 450

azat et-: Hür bırakmak.

a.- erge 435

a.- ip 1432

[3]

azatlıķ: Özgürlük.

a. 312, 345, 439, 480

[4]

azıķ: Yiyecek.

a. 360

a.+ dan 1680

[2]

azıv̇: Azı diş.

a. 588

[1]

azlandır -: Azaltmak.

a.- a barġanı 864

[1]

az-maz: Az buçuk, azıcık.

a. 1282

[1]

B b

badır: Bataklık üzerindeki tümsekler, nemli yerlerde toprakta oluşan küçük tepecik.

b. 2739

b.+ ġa 2055

[2]

baġa: *Far.* 1. Kıymet.

b.+ sı 844

2. Fiyat.

b.+ sın 1730

[2]

baġır: Bakır.

b. 2044

baġır şay: Beş kopek değerinde Rus parası.

b. 1817

[2]

baguş: Çöp, çöplük.

b.+ da 1317

b.+ ha 844

b.+ lanı 874

[3]

bahça: *Far.* Bahçe.

b. 1822

b.+ ġa 1524, 1634

b.+ la 2143

b.+ larından 2485

b.+ nı 1643, 2146, 2203

b.+ sı 1551

b.+ sına 1554, 1642

[11]

baķdır-: Kontrol ettirmek.

b.- ıp 1075, 1217

[2]

bal: Bal.

b. 334, 339, 659, 875, 1749, 1832, 1907

b.+ ça 1394

[8]

bala: Evlat, çocuk.

b. 8, 1457

b.+ dan 843

b.+ la 843

b.+ ları 91, 921, 2161

b.+ larıñdan 1235

b.+ m 17

b.+ mı 1094

b.+ nı 842, 844

b.+ sını 1010

[13]

balçıķ: Çamur.

b.+ ġa 709, 1929

b.+ ına (balçığına) 1930

[3]

balli: Vişne.

b. 1643, 1767

[2]

balta: Balta.

b. 47, 48, 96, 1902

b.+ nı 56, 57, 89

b.+ ñı 88

b.+ sın 83

b.+ sından 1300

[11]

bar-: .1. Gitmek, belli bir yöne hareket etmek.

b. 27, 38, 56, 85, 293, 294, 325, 326, 973, 980, 1084, 1189, 1221, 1471, 1649, 2319, 2657

b.- a 163, 1202, 1707, 2757

b.- a edi 649, 873, 882, 877, 1926, 2149

b.- a barġanımız 1600

b.- a edik 1600

b.- a edile 2545

b.- a ketgenden 1244

b.- a ketip 402, 1264

b.- a tururġa 894

b.- abız 326

b.- adı 379, 1478, 2127, 2191, 2198, 2199, 2287, 2521

b.- adıla 1381, 2249, 2252, 2254, 2267, 2290, 2292, 2492, 2737

b.- ama 170, 1902

b.- asa 171

b.- ayıḳ 1579, 1581

b.- çı 1471, 2680, 2685, 2696

b.- dı 413, 2600

b.- dıḳ 1418

b.- dıla 223, 398, 2550, 2562

b.- ġan 190, 345, 364, 389, 1178, 1589, 1939, 1953, 2039, 2148, 2287, 2290, 2516, 2545, 2547, 2742

b.- ġan edi 31, 190, 409

b.- ġan edile 1130, 1761, 1939

b.- ġan edim 1066, 1650, 2145,

b.- ġan edik 1069

b.- ġança 876, 1294

b.- ġandan 176, 1122, 1578, 1600, 2741

b.- ġandı 457, 1217

b.- ġanıbızda 1070

b.- ġanımı 86

b.- ġanın 686

b.- ġanına 31

b.- ġanlanı 1810, 2184

b.- ġanları 2292, 2738

b.- ġanlarına 2193

b.- ġanlay 22, 403, 1683

b.- ġınçı 232, 847, 1188

b.- ıġız 221

b.- ıp 25, 53, 72, 90, 289, 436, 617, 636, 640, 704, 774, 885, 909, 943, 951, 979, 1002, 1008, 1071, 1083, 1096, 1130, 1185, 1187, 1219, 1221, 1242, 1265, 1309, 1317, 1348, 1410, 1465, 1473, 1506, 1550, 1558, 1705, 1762, 1810, 1812, 1813, 2105, 2295, 2298, 2327, 2351, 2384, 2385, 2427, 2473, 2498, 2523, 2524, 2584, 2595, 2599, 2607, 2632, 2713, 2732

b.- ır edik 1389

b.- ırbız 1439, 1861

b.- ırġa 8, 54, 82, 85, 158, 1178, 1577, 1584, 1709, 2512, 2585, 2744

b.- ırġa kerekbiz 1433

b.- ıv̇çu 413, 414, 1016

b.- ıv̇çu edi 358, 602

b.- ıv̇çu edik 1594, 1595, 2036

b.- ıv̇un 2192

b.- lıḳ 1729, 2521, 2557, 2568

b.- lıḳ ediñ 1700

b.- lıḳbız 310

b.- lıḳdıla 473

b.- maġan 1803

b.- maġandıla 1347

b.- may 1111, 2749

b.- mazġa 54, 158

b.- sa 875

b.- saḳ 1582, 1583

b.- sala 2491

b.- sam 159, 1856

b.- sañ 1390, 1391

2. Belli bir duruma veya düzeye gelmek.

b.- adı 16

b.- ġanına 857

b.- ġanları 2103

b.- maz 2510

3. Sürmek, devam etmek.

b.- adı 2266

b.- ġan 2502

b.- lıḳ 146

4. Gelmek.

b.- a edile 1079, 1201, 2110

b.- ġança 164

5. Evlenmek.

b.- ġandan 1723

b.- ırma 1724

b.- mam 1758, 1759

b.- masa 1731

b.- maz 1729

6. Ulaşmak.

b.- a turġan 371

7. Yarımcı eylem: “Tezlik”.

b.- a edi 650, 1192

b.- a turġanımlay 1302

b.- adı 1397, 1840, 1999, 2293, 2311

b.- adıla 2270

b.-ama 620, 1929

b.- asa 1930

b.- ayık 1271

b.- ġan 139, 2516, 2519, 2559

b.- ġan edim 2162

b.- ġanı 649, 650, 864, 1080, 1191

b.- ġanıbız 1600

b.- ġanımı 1314

b.- ġanın 986

b.- ıp 969

b.- sañ 1656

8. Yardımcı eylem: “Sürerlilik”.

b.- sa 2311

baral-: Gidebilmek.

b.- ġanı 872

b.- mayma 1902

[278]

bar(1): Var, mevcut.

b. 1151

b.+ dı 161, 335, 691, 822, 827, 886, 1019, 1131, 1164, 1362, 1395, 1683, 1815, 1850, 1953, 2228

b.+ dıla 747, 755, 756, 759, 1919

b. edi 413, 601, 992, 1847, 2406, 2427

b. ese 1355, 1775, 2164

b.+ ġança 1790

b.+ mıdı 74, 690, 2132

[35]

bar (2): Bütün.

b., 733, 834, 1475, 1882, 2270

b.+ ın 2420

[6]

bardır-: 1. Getirmek.

b.- a edi 1239

2. Sürdürmek, devam ettirmek.

b.- a edile 1821

b.- ġan edi 1142

b.- ırġa 326

b.- sa 2502

3. Gerçekleştirmek.

b.- ırġa 483, 1543

[7]

barı: Hepsi.

b. 32, 39, 216, 258, 453, 1161, 1165, 1173, 1187, 1374, 1621, 1973, 2024, 2283, 2289, 2305, 2313, 2346, 2389, 2471, 2572, 2716

b.+ bız 504, 1161, 1441, 1937

b.+ ġız 532, 546

b.+ ġızġa 2093

b.+ ġıznı 1831

b.+ n 281, 406, 1053, 2336, 2363, 2377, 2398

b.+ na 2737

b.+ ndan 156, 344, 832, 1523

b.+ nı 236, 1867, 2084

b.+ sı 485

b.+ sın 2403

[47]

barmaḳ: Parmak.

b. 1863

b.+ la 752

barmaġın ḳap-: 1. Üzülmek.

b.- a edi (barmaġın ḳaba edi) 1932

2. Çaresiz kalmak.

b.- adı 2187

[4]

bas-: 1. Ayakta durmak.

b.- ar 1863

b.- mavçu edi 1367

2. Ezmek, üstüne basmak.

b.- ıp 1414

b.- ıp turuvçu 2041

3. Bürümek, kaplamak.

b.- ıp ḳoyġanları 2016

b.- ıpdıla 2279

[6]

basdır-: Gömmek.

b.- ġan edik 2000

b.- ġandı 1353

b.- ırġa 1373

[3]

basın-: Yığılmak, doluşmak.

b.- dıla 2704

b.- ıp 534, 538

b.- ıp edile 1532

b.- ıp turġanların 1214

b.- ıpdıla 2282

b.- maġız 531

b.- may 495, 546

b.- ñan 546, 1809

[11]

basma: Kumaş cinsi.

b. 2029

[1]

baş (1): 1. Baş, kafa.

b. 208, 237, 2041, 2245, 2392

b.+ ı 1138, 1206, 2084

b.+ ım 839

b.+ ıma 726, 1110

b.+ ımı 1095, 1196, 2052

b.+ ın 102, 158, 390, 430, 679, 769, 800, 850, 953, 967, 993, 1181, 1477, 1520, 1522, 1786, 1833, 1907, 1950, 19542240, 2639, 2677

b.+ ına 40, 56, 360, 679, 1765, 1908, 1927, 1944, 2047, 2474, 2632, 2635

b.+ ında 244, 599, 609, 671, 1258

b.+ ından 374, 376, 876, 1796, 1187, 1942, 1946, 1995, 2029, 2170, 2635, 2677, 2682

b.+ ıñ 725

b.+ ıña 715, 815

b.+ ıñı 2677

b.+ la 155

b.+ larġa 2114

b.+ ları 139

b.+ ların 143, 239, 259, 843, 920

b.+ larına 2065

2. Bir şey ya da nesnenin en uç noktası.

b. 81, 141, 609, 644, 716, 787, 862, 903, 1878, 2044, 2243

b.+ ça 1907, 2465, 2471

b.+ ı 2039

b.+ ına 43, 91, 106, 108, 1073, 1209, 1822

b.+ ında 241, 1595, 1603

b.+ ından 947, 1751, 2479

b.+ laça 109, 1415

b.+ lı 1595

3. Başlangıç.

b. 374

b.+dan 203

b.+ ı 1881

b.+ ında 2461

b.+ ından 1888, 1943, 2447

4. İlk.

b. 1582, 1584

b.+ da 755

b.+ ına: 101

b.+ ında 43

5. Lider, liderlik.

b.+ da 270

b.+ ı 367

b.+ ın 562, 1573, 2082

b.+ ında 1435, 1638

b.+ ından 1438

6. Üst.

b.+ ha 1517

b.+ ıma 726, 1110, 1283

b.+ ımda 1304

b.+ ına 243, 1517, 2014, 2040

b.+ ların 2484

b.+ larına 2762

b.+ larına 53, 86,

b.+ ında 2138

7. Bir şeyin yakını veya çevresi.

b.+ ına 1814, 1826

8. Akıl.

b.+ ında, 478, 670, 1028, 1113

baş jartı: Misafir için kesilen kurbanın başının pişirildikten sonra ikiye bölünerek ikran edilen parçaları.

b. + sımı 171

baştöben: Baş aşağı.

b. 758

baş ur-: Yalvarıp yakarmak.

b.- ġandan 927

b.- up 1508

başına at ur-: Yanılmak.

b.- ġan (başıma) 1094

[157]

baş (2): Çatı.

b. 1658, 1754, 1863, 1874, 2123, 2124

b.+ ı 1616

b.+ ına 865, 945, 946

b.+ nı 1631

[6]

başçı: Lider.

b.+ ladan 123

b.+ ları 1857

b.+ nı 2261

[3]

başçıķ: Kafacık.

b.+ ġın (başçığın) 25, 2134, 2468, 2479

[4]

başçılıķ

başçılıķ et-: Liderlik yapmak.

b.- ip 2503

[1]

başha: 1. Başka.

b. 465, 563, 688, 803, 837, 1035, 1060, 1281, 1305, 1450, 1671, 1679, 1700, 1716, 1758, 1781, 1797, 1847, 1854, 2043, 2169, 2172, 2226, 2429

b.+ sına 1812

2. Farklı.

b. 580, 1102, 1246, 1759, 2057, 2357

3. Diğer.

b. 2128

b.+ la 1729

b.+ lanı 2358

başha et-: Ayırt etmek.

b.- ip 628

[38]

başhalıḳ: Farklılık.

b. 256

b.+ ı (başhalığı) 1560

b.+ ından (başhalığından) 1561

[3]

başla-: Başlamak.

b.- dı 30, 90, 1175, 1334, 1420, 1662, 1788, 2338, 2405, 2489, 2599, 2611, 2631

b.- dıḳ 1444

b.- dıla 299

b.- ġan 32, 147

b.- ġan edi 659, 787, 801, 836, 1082, 1112, 1680, 1989, 2182

b.- ġandan 1167

b.- ġandı 582

b.- ġandıla 588

b.- ġanında 1291

b.- p 29, 34, 427, 597, 671, 737, 810, 1052, 1076, 1249, 1356, 1847, 2447, 2449

b.- rdan 1163, 2487

b.- rġa 667

[47]

başlan-: Başlamak.

b.- adı 2391

[1]

başlat-: Başlatmak.

b.- han edi 684

[1]

başlı: Çatılı.

b. 1658, 1754, 1869, 1874, 2123, 2124

[6]

başlıḳ: Kafkaslara özgü uzun kolları ve kapüşonu olan kuzu yününden yapılmış başlık.

b.+ ı (başlığı) 373

b.+ ımı (başlığımı) 489

b.+ ın (başlığın) 2438

b.+ nı 498, 2438

[5]

başsız: Akılsız.

b.+ laġa 251

[1]

bat-: 1. Gömülmek.

b.- a barasa 1930

b.- han 680

b.- ıp 1830

2. Ufkun altına inmek.

b.- arġa 508

[4]

batdır-: Batırmak.

b.- adı 1827

[1]

batır: Korkusuz, cesur.

b. 239, 1539, 2500

[4]

baẇ (1): Bağ, kayış.

b. 117, 813

b.+ ġa 1030

b.+ u 2054

b.+ unda 883

[7]

baẇ (2): Kablo.

b.+ lanı 580

[1]

baẇçuḳ: Bağcık, ip.

b.+ ları 2154

[1]

baẇur: Göğüs, bağır.

b.+ larından 2538, 2745

b.+ u 1466, 2297

b.+ undan 1309

[5]

baẇurlan-: Sürünmek.

b.- ıp 559, 2571

b.- ıpdı 2199

b.- ñan edim 2078

[4]

bay: Zengin.

b. 900, 1344

b.+ dan 1700

b.+ la 1383, 1422, 1425, 1428, 1682

b.+ lada 1426

b.+ lanı 11, 14, 267, 1393

b.+ ları 1976

b.+ nı 266

[15]

bayam: Galiba.

b. 2401

[1]

bayla-: Bağlamak.

b. 2673

b.- dıla 2674

b.- p 956, 1012, 1199, 1461, 1978, 2596

[8]

baylan-: 1. Bağlanmak.

b.- ıp 426, 447, 1983

b.- ıp turġanın 429

b.- ñan 2713

b.- ñanların 393

b.- ñanlay 2384

2. İlişkili olmak.

b.- ıpdı 763

3. Bağlı olmak.

b.- ñanma 1063

[9]

baylaṿ

baylaṿ et-: Düğüm yapmak.

b.- e turġanlay 2594

[1]

baylıḳ: 1. Varlık.

b.+ ın (baylıġın) 1672

2. Zenginlik.

b.+ nı 267, 756

[3]

bayraḳ: Bayrak.

b.+ larında 1417

b.+ nı 347, 1416

[3]

baz

baz bol-: Cesaret etmek.

b.- urġa 547

[1]

bazıḳ: Kalın.

b. 295, 1501, 2263, 2332

b.+ nı 2330

[5]

bazın-: Cesaret etmek.

b.- may 667

b.- ñan 894

b.- saġız 547

[3]

bediş: Ayıp.

b.+ ni 815

[1]

bedişlik: Rezillik.

b. 2508, 2510

b.+ den 1196

b.+ di 2509

[4]

begit-: Sağlamlaştırmak.

b.- e 1117

b.- gen edi 1209

b.- ip 128, 1871

[4]

bek: Pek, çok.

b. 59, 132, 225, 253, 330, 341, 386, 404, 411, 417, 486, 574, 653, 655, 660, 692, 714, 726, 771, 782, 786, 790, 805, 817, 830, 838, 854, 893, 894, 983, 1033, 1133, 1149, 1176, 1177, 1236, 1270, 1449, 1553, 1592, 1612, 1639, 1753, 1787, 1789, 1839, 1966, 2127, 2277, 2325, 2433, 2507, 2729

[53]

bekle-: Sağlamlaştırmak**.**

b.- p 1619

[1]

bel: Bel.

b. 2053

b.+ ime 948

b.+ inde 260

b.+ ine 260, 489, 498, 949, 2013

bel bav̇: Kemer.

b. 2309

[9]

belgi: 1. İşaret.

b.+ biz 571

b.+ le 1839

b.+ leri 1340

2. Sembol.

b.+ ñ 183

belgi ber-: İşaret vermek.

b.- gen edi 1122

b.- se 2292

belgi et-: Belirmek.

b.- gen 1122

[7]

belgili: Aşikâr, belli.

b. 528, 901

b.+ di 1014, 2093

b. edi 648

belgili bol-: Aşikâr olmak.

b.- a edi 528

[5]

belgisiz: Belirsiz, müphem.

b. 2578

[1]

benzin: *Fr.* Benzin, yakıt.

b. 2505

b.+ i 2513

[2]

ber-: 1. Vermek.

b. 981, 2277, 2696

b.- çi 88

b.- di 89, 324, 459, 1260, 1811, 1812, 1819, 2526

b.- edile 1508

b.- eme 323, 1698, 1934

b.- eyik 1265

b.- gen 267, 1645, 2653

b.- gen edi 1696, 2439

b.- gendi 458, 2655

b.- igiz 1267

b.- ip 1412, 1428, 1698, 1882

b.- ir 1432

b.- irge 1701

b.- irgemi 24

b.- irme 79

b.- mebiz 233

b.- megendi 1695

b.- se 1695, 1698

b.- segiz 231

2. Düşünce veya bilgi anlatan şeyleri başkalarına iletmek, bildirmek.

b. 2704

b.- ebiz 213

b.- gendi 1248

b.- irge 2296

3. Sahip olmasını sağlamak.

b.- di 2378

b.- medi 2377

b.- mesele 1856

4. Teslim etmek.

b.- edile 2307

b.- eme 1958

b.- esiz 655

b.- eyim 1986

b.- gen 2525

b.- gen edile 1976, 2383

b.- genley 2373

b.- igiz 1537

b.- irge 130, 1315

5. Yaymak.

b.- gendile 1323

6. Kızı, kadını biriyle evlendirmek.

b.- gensiz 1721

b.- irge kerekdi 1732

7. İzin vermek.

b.- mez 1764

8. Yardımcı eylem.

b.- e edi 1937

b.-e edile 2112

b.- e kelip 2495

b.- di 556, 2320, 2336, 2539, 2554, 2697, 2733, 2744

b.- dile 228, 1419

b.- edi 2296

b.- edile 1377, 2490

b.- gen 1569, 1716

b.- gen edi 692, 1122, 1162

b.- gen edile 1954

b.- genden 2583

b.- gendile 1709

b.- genle 394

b.- ip turdula 131

b.-irge 1438, 2105, 2335, 2701

b.-irge kerekbiz 275

b.- iv̇ 124

b.- megendi 817, 1178

b.- mesele 1857

b.- mezlemi 1856

b.- se 2292

b.-señ 2368

[99]

beril-: 1. Verilmek.

b.- likdi 2737

2. Düşünce veya bilgi anlatan şeyleri başkalarına iletmek, bildirmek.

b.- edi 2300

b.- gen 2591, 2734, 2763

3. Sahip olmasını sağlamak.

b.- edi 247

[6]

beri: Buraya, bu taraf.

b. 263, 627, 919, 933, 945, 980, 986, 1032, 1036, 1098, 1202, 1477, 1578, 1592, 1660, 1742, 1920, 1981, 1998, 2018, 2037, 2056, 2188, 2350, 2411, 2435, 2605, 2645, 2669, 2676, 2685

[31]

beriçi: Beri, itibaren.

b. 1065

[1]

beş: Beş.

b. 388, 473, 480, 1702, 1812

b.+ i 1742

[6]

beşev̇: Beşer.

b. 376

[1]

beşik: Beşik.

b. 2035

b.+ de 2034, 2073

b.+ de edi 2074

b.+ ge 2078, 2079

b.+ ini (beşigini) 2046

b.+ ni 2051, 2058

[9]

550: Beş yüz elli

5. 1653

[1]

bet (1): Yüz, çehre.

b. 1624

b.+ i 624, 650, 798, 2017, 2734

b.+ ibizni 1186

b.+ im 854

b.+ ime 2388

b.+ in 814, 1008, 1081

b.+ iñ 2387, 2676

b.+ inde 647, 2395

b.+ inden 1502

b.+ ine 1230, 1789, 1985, 2015

b.+ lerine 236, 2085

b.+ li 925, 1007, 1501, 2156

bet et-: Yüz çevirmek.

b.- erik 928

bet ḳan: Yüz.

b.+ ı 489, 719

b.+ ına 2155

bet sıfat: Yüz, çehre.

b.+ ı 478, 616, 1769

bet surat: Yüz şekli.

b.+ ı 597

b.+ ın 1785

b.+ ıñ 1626

b.+ ına 2055

[39]

bet (2): Haysiyet.

b.+ i 848

[1]

betjan: Siper.

b.+ ña 2571

[1]

betli: Renkli.

b. 659, 2151, 1258

[3]

betsin-: Çekinmek.

b.- ip 86

[1]

betsiz: Utanmaz.

b. 727

[1]

bez -: Bezmek, sıkılmak.

b.- ip 769

b.- igenden 999

[2]

bıla: Bunlar.

b. 296, 1286, 1644, 1665, 2361

b.+ da 1621, 2265

b.+ dan 1281, 2363

b.+ ġa 1287, 2169

b.+ nı 296, 479, 1394, 2646

[15]

bıdır: Karın, göbek.

b. 1514, 1986, 1991, 2055, 2070

b.+ la 928, 1508

b.+ laġa 2101

b.+ larıġıznı 1992

[9]

bılay (1): Bura, buraya.

b. 23, 112, 889

b.+ da 64, 163, 572, 618, 794, 907, 1033, 1105, 1110, 1937, 2070, 2301, 2319, 2562, 2724

b.+ dan 407, 621, 1292, 1645, 1683, 1903, 2098, 2105, 2540, 2584

b.+ ġa 248, 571, 907, 980, 1063, 1340, 1636, 1641, 1831, 2091, 2270, 2487

b.+ ı 571

b.+ ına 1200, 2109

b.+ nı 49, 2242

[45]

bılay (2): Böyle, şöyle.

b. 228, 253, 813, 858, 859, 1022, 1106, 1154, 1156, 1252, 1548, 1616, 1636, 1648, 1773, 1776, 1855, 1875, 2371, 2610

b.+ dı 1334

[22]

bıllay: bk. **bılay**.

b. 301, 678, 912, 1091, 1137, 2143

[6]

bıstır: 1. Bez.

b. 1400

b.+ ça 1318

b.+ ġa 845

b.+ ı 1403

b.+ ları 1401

2. Elbise.

b. 1623

b.+ la 1250

b.+ lanı 1869, 2310

b.+ ların 1716

[10]

biçaḳ: Bıçak.

b. 256, 307

b.+ ın (biçağın) 260

b.+ la 2640

ullu biçaḳ: Kılıç.

u.+ ın (biçağın) 1523

u.+ ların 330, 393

[7]

biçen: Ot.

b. 1371, 1705, 1743

2. Anlamak.

b.- di 2711

b.- dim 1654

b.- gen edi 1216

b.- gen edile 1193

b.- gença 1646

b.- gende 1115

b.- genimden 1002

b.- genni 960

b.- ip 429, 483, 1074, 1351, 2358

b.- irge 830, 2098

b.- mey 59, 371, 422

3. Öğrenmek.

b.- e edik 1531

b.- gen edim 1076

b.- genden 477

b.- genli 1063

b.- genme 1088

b.- ir 358

b.- irge 807, 975, 2098, 2169,2296

b.- irge kerekdi 2732, 2740

[121]

bildir-: Bildirmek, belirtmek.

b. 2319

b.- di 414, 1552, 2325, 2333, 2390, 2743

b.- dile 226, 2459

b.- e 1640, 2118

b.- e edi 719, 1845

b.- edi 2301, 2596

b.- gen edi 484, 617, 911, 953, 1026, 1718, 1906, 1934

b.- gende 1220

b.- genden 1173, 1250

b.- igiz 1932

b.- ip 936, 1597

b.- ir 2735

b.- irge 305, 622

b.- irsiz 931

b.- mey 895

b.- sin 491

[35]

bildiriv̇

bildiriv̇ ber-: Açıklama yapmak.

b.- edile (bildiriv̇leri) 2490

b.- genden 2583

[2]

bile-: Bilemek.

b.- ydi 2342

[1]

bilek: Kol.

b.+ in (bilegin) 1687

b.+ inde (bileginde) 1400, 1403

b.+ ini (bilegini) 1004

[4]

bilin-: Bilinmek, anlaşılmak.

b.- edi 2139

b.- megenley 767

[2]

1918: Bin dokuz yüz on sekiz

1. 98

[1]

1919: Bin dokuz yüz on dokuz

1. 98, 2214

[2]

bir: 1. Bir.

b. 3, 4, 5, 13, 15, 20, 24, 26, 27, 39, 43, 45, 47, 60, 61, 65, 68, 73, 75, 79, 80, 98, 99, 100, 109, 112, 113, 114, 153, 160, 161, 166, 168, 176, 186, 219, 227, 234, 236, 239, 242, 252, 255, 273, 274, 301, 302, 327, 341, 373, 379, 394, 403, 407, 411, 413, 431, 453, 458, 461, 464, 495, 506, 528, 541, 548, 557, 567, 572, 580, 599, 601, 648, 668, 677, 720, 725, 735, 757, 772, 774, 789, 794, 796, 800, 833, 860, 877, 880, 894, 920, 934, 948, 949, 974, 993, 1002, 1017, 1019, 1027, 1028, 1033, 1037, 1038, 1057, 1059, 1063, 1068, 1072, 1083, 1095, 1096, 1106, 1130, 1137, 1141, 1144, 1148, 1154, 1159, 1161, 1164, 1171, 1175, 1176, 1177, 1180, 1183, 1199, 1208, 1214, 1215, 1218, 1220, 1240, 1241, 1244, 1250, 1274, 1282, 1327, 1344, 1345, 1347, 1349, 1358, 1359, 1364, 1366, 1371, 1377, 1391, 1392, 1394, 1399, 1411, 1437, 1468, 1475, 1502, 1513, 1525, 1533, 1545, 1551, 1559, 1585, 1614, 1648, 1651, 1658, 1667, 1668, 1670, 1684, 1685, 1717, 1743, 1747, 1762, 1776, 1779, 1786, 1788, 1790, 1820, 1823, 1825, 1829, 1858, 1859, 1875, 1895, 1916, 1917, 1920, 1926, 1932, 1933, 1954, 1969, 1976, 1990, 1998, 2022, 2039, 2042, 2048, 2055, 2066, 2070, 2086, 2096, 2099, 2100, 2123, 2129, 2148, 2201, 2205, 2226, 2239, 2244, 2245, 2251, 2262, 2270, 2285, 2305, 2316, 2330, 2332, 2334, 2339, 2343, 2349, 2350, 2351, 2361, 2362, 2373, 2378, 2383, 2390, 2391, 2437, 2441, 2486, 2489, 2512, 2530, 2548, 2564, 2569, 2588, 2605, 2606, 2634, 2662, 2667, 2690, 2726, 2728, 2736, 2741, 2742, 2756

b.+ ça 1491

b.+ den 2084

b.+ dile 256

b.+ ge 834

b.+ i 125, 208, 416, 922, 1278, 1338, 1349, 1377, 1523, 1539, 1617, 1775, 1915, 2126, 2150, 2207, 2216, 2283, 2297, 2359, 2395, 2661

b.+ ibiz 488, 1338

b.+ igiz 547

b.+ in 340, 479, 1104, 1318, 2308, 2318, 2643, 2658

b.+ inde 452, 591, 596, 859, 1800, 2485

b.+ inden 628, 2395

b.+ ine 146, 265, 1577, 2291

b.+ ini 1365

b.+ leri 453, 1309, 1526, 1854, 1873, 2574

b.+ lerini 1400

b.+ ni 2257, 2562

2. Başka

b. 3

3. Diğer.

b.+ ge 1954

b.+ i 1341, 1592, 1888, 2094, 2406

b.+ibiz 1339

b.+igiz 933

b.+in 1888, 2100, 2207

b.+inde 1653

b.+ inden 1278, 2150

b.+ ine 340, 2042, 2148

[393]

biraz: Biraz.

b. 754, 1030, 1122, 1394, 2008, 2350, 2422

[7]

bir bir (1): 1. Arada sırada, bazen.

b. 237

2. Bazı.

b. 1782

[2]

bir bir (2): Birbiri.

b.+ den 2089

b.+ ge 240, 243, 293, 504, 826, 920, 1193, 1336, 1400, 1708, 2208, 2476, 2488

b.+ i 614, 1306, 1737, 1918, 2290, 2310, 2404, 2698

b.+ ine 1852

b.+ leri 2088

b.+ lerine 297, 367, 1382, 1848, 1864

b.+ ni 858, 2257

[31]

bir birde: bk. **bir bir.**

b. 339, 358, 757, 922, 992, 1544, 1734, 1790, 2276

[9]

birça: Aynı, benzer.

b. 753, 2140, 2738

[3]

birda: Hiç.

b. 67 366, 492, 642, 686, 715, 869, 975, 1034, 1087, 1392, 1447, 1521, 1695, 1923, 2037, 2060, 2247, 2261, 2280, 2285, 2299, 2330, 2357, 2377, 2389, 2534, 2550, 2570

[27]

birden (1): Beraberce, birlikte.

b. 953, 1302, 1385, 1488, 1489, 2716

[6]

birden (2): Ansızın.

b. 1510, 1995, 2043

[3]

birem: Birer.

b. 546, 547

[2]

birer: Birer.

b. 155, 654, 1439, 1656

[4]

birev̇: Biri, birisi.

b. 178

b.+ leññe 191

[2]

birev̇ge

birev̇ge bol-: Eşit olmak.

b.- up: 1423

[1]

birev̇len: Birisi, bir kişi.

b. 374, 458, 1329, 2295

b.+ den 462

b.+ lerin 1472

b.+ ñe 1892

b.+ ni 2341, 2438

[9]

birge: Beraber, birlikte.

b. 8, 39, 93, 137, 258, 415, 496, 605, 664, 910, 915, 940, 990, 993, 1066, 1123, 1161, 1222, 1224, 1352, 1574, 1707, 1747, 1791, 2002, 2133, 2149, 2263, 2311, 2454, 2551, 2566, 2709

b.+ lerine 2714

b.+ sine 321, 1919

[37]

birgeley: Birlikte.

b. 1225, 1956

[2]

biri: Herhangi biri.

b. 48

b.+ ni 123

[2]

birle: Bazıları.

b. 1328

[1]

birleş-: Birleşmek, birlik olmak.

b.- ip 1384

b.- iv̇ 146

[2]

birsi: Diğer.

b. 502, 503, 1401, 1615, 1619, 1652, 1918, 2051, 2216

b.+ leden 2226

[10]

biş-: Pişmek.

b.- gen 1141, 1834, 1900

[3]

bişir-: Pişirmek.

b.- e edile 1505

b.- ip 1337

[2]

bit: Bit.

b.+ ge 80

[1]

bit-(1): Bitmek, tamamlanmak.

b.- di 1317

[1]

bit- (2): Yetişmek.

b.- edi 1551

b.- gen 996, 1638, 1790

b.- ip 1644

b.- se 325, 350

[7]

bitev̇: Bütün.

b. 817, 852, 925, 994, 1435, 1481, 1631, 1693, 1696, 1942, 2104, 2106, 2152, 2159

[14]

bitev̇ley: Tamamen.

b. 1667

[1]

biy: Bey, eskiden Karaçay-Balkar toplumsal yapısındaki en soylu tabaka.

b. 2087, 2112

b.+ ge 273

b.+ ibizge 2034, 2097

b.+ le 1422, 1427, 1682, 2094

b.+ lede 1426

b.+ leden 1365

b.+ ledile 1384

b.+ lege 125, 2068

b.+ leni 11, 14, 267, 1394, 2068

b.+ leri 273

b.+ lerine 2094

b.+ ni 45, 53, 66, 72, 82, 85, 86, 92, 266, 2093

[31]

biyağı (1):. Önceki, evvelki.

b. 125, 428, 687, 712, 849, 880, 936, 993, 1056, 1608, 1818, 1848, 2191, 2369, 2378, 2481, 2565, 2683

[18]

biyağı (2): Aynı.

b. 689

[1]

biyağı (3): Eski.

b. 1028

[1]

biyik: 1. Yüksek.

b. 46, 1615, 1789, 1959, 2003, 2214, 2465

b.+ den 1600

b.+ ge 2481

b.+ ine (biyigine) 862, 1600

2. Uzun.

b. 1413

b.+ den 1789

[13]

biyiklik: Uzunluk.

b.+ i (biyikligi) 1998

[1]

biyle-: Zapt etmek.

b.- ginçi 2507

[1]

biylik: Hâkimiyet.

b. 45

[1]

biz: Biz.

b. 145, 232, 291, 294, 301, 302, 303, 306, 310, 311, 315, 325, 362, 466, 480, 481, 579, 654, 755, 1072, 1103, 1133, 1148, 1156, 1358, 1377, 1388, 1397, 1405, 1409, 1417, 1427, 1433, 1442, 1522, 1529, 1531, 1533, 1535, 1539, 1542, 1589, 1593, 1596, 1664, 1858, 1903, 1994, 2103, 2107, 2113, 2114, 2115, 2302, 2366, 2449, 2454, 2575, 2616, 2653

b.+ de 1358, 1532

b.+ den 310, 319, 494, 579, 1069, 1346, 1408, 1411, 1540, 1563

b.+ ge 55, 146, 147, 148, 270, 296, 319, 654, 858, 1387, 1394, 1400, 1428, 1433, 1441, 1500, 1531, 1857, 1860, 1900, 2068, 2078, 2112, 2584

b.+ ni 27, 48, 146, 221, 224, 225, 230, 250, 301, 307, 320, 591, 596, 604,

782, 812, 895, 1159, 1338, 1345, 1399, 1404, 1405, 1412, 1430, 1450, 1537, 1620, 1669, 1682, 1683, 1858, 2015, 2068, 2073, 2077, 2086, 2091, 2097, 2106, 2111, 2143, 2158, 2170, 2174, 2175, 2178, 2183, 2319, 2501, 2662, 2675, 2678, 2683, 2696, 2699, 2700, 2703

[163]

bla: 1. İle.

b. 1, 3, 26, 38, 39, 48, 54, 68, 93, 137, 158, 168, 188, 203, 209, 229, 231, 235, 239, 249, 251, 255, 256, 260, 265, 269, 278, 281, 290, 293, 307, 315, 350, 354, 372, 373, 381, 389, 402, 414, 420, 448, 475, 476, 507, 529, 532, 545, 550, 551, 564, 576, 588, 605, 606, 607, 616, 623, 651, 664, 666, 672, 686, 687, 693, 703, 711, 715, 718, 719, 725, 729, 737, 740, 743, 763, 787, 788, 813, 815, 816, 822, 824, 848, 858, 870, 889, 906, 912, 915, 918, 919, 921, 929, 937, 943, 945, 951, 953, 999, 1000, 1003, 1004, 1008, 1040, 1045, 1049, 1059, 1060, 1061, 1063, 1066, 1067, 1072, 1076, 1080, 1081, 1087, 1089, 1090, 1091, 1111, 1123, 1135, 1141, 1145, 1181, 1186, 1216, 1219, 1222, 1224, 1225, 1229, 1231, 1270, 1290, 1314, 1317, 1332, 1338, 1345, 1356, 1360, 1372, 1378, 1384, 1411, 1429, 1449, 1456, 1459, 1473, 1484, 1502, 1507, 1513, 1514, 1517, 1552, 1555, 1560, 1575, 1596, 1621, 1626, 1631, 1671, 1704, 1707, 1710, 1711, 1747, 1748, 1749, 1755, 1777, 1788, 1791, 1797, 1802, 1829, 1834, 1860, 1861, 1866, 1873, 1878, 1883, 1900, 1914, 1933, 1938, 1939, 1941, 1967, 1970, 1979, 1992, 2000, 2002, 2029, 2031, 2035, 2065, 2071, 2072, 2086, 2087, 2088, 2100, 2105, 2112, 2122, 2124, 2133, 2134, 2140, 2146, 2150, 2160, 2177, 2244, 2256, 2300, 2301, 2330, 2339, 2361, 2363, 2454, 2464, 2480, 2488, 2499, 2508, 2529, 2534, 2540, 2551, 2566, 2590, 2620, 2632, 2636, 2649, 2650, 2662, 2709, 2716, 2734, 2738

2. Üzerinde.

b. 347, 1418, 1466, 1683, 2297

3. +dAn, ablatif görevi.

b. 276, 625, 736, 835, 883, 942, 948, 984, 1038, 1242, 1243, 1433, 1589, 1594, 920, 2044, 2155, 2681, 2744, 2745, 2752

4. +dA, lokatif görevi.

b. 275, 282

5. Ve.

b. 974, 1541, 2074, 2113

6. Bir şeyin azlığını ve çokluğunu bildirir.

b. 96, 832, 909

7. Dolayı, yüzünden.

b. 2322

[311]

bodurḳu: Korkuluk.

b.+ ça 1605

[1]

boġurdaḳ: Boğaz.

b.+ ımdan (boġurdaġımdan) 1778

[1]

bohça: Bohça.

b.+ sından 2675

[1]

boḳur: Mantar.

b. 761, 996, 1618

b.+ una 2018

[4]

bol-: 1. Olmak, meydana gelmek.

b.- adı 760, 1377

b.- ġanın 203

b.- luġuna 1006

b.- luḳ 1723

b.- luḳ bolur 1881

b.- luḳ edi 934

b.- masa 805, 838

b.- may 125

b.- sa 2048

b.- sun 501, 648, 896, 975, 1037, 2048

b.- uññan 2635, 2751

b.- up 840

2. Gelmek, ulaşmak (zaman).

b.- adı 1050, 1063, 2267, 2401, 2649

3. Geçmek, gitmek (zaman).

b.- ġan 2401

b.- ġandan 1180

b.- ġandı 19, 1154

b.- may 1088, 2366, 2721

b.- up 1015

4. Bulunmak.

b.- adıla 352, 472

b.- ġan 95, 213, 223, 365, 938, 1187, 1430

b.- ġança 428

b.- ġanıbıznı 2319

b.- ġanın 960, 1203, 1531, 2296, 2301

b.- maġan 1297

b.- maġanlay 1973

b.- masa edi 1033

b.- up 561, 725

b.- urġa kerekdi 1380

b.- urma 907

5. Sahip olmak, ait olmak.

b.- ġan 116, 266, 1362, 1403, 1563

b.- ġanın 668, 730, 1192, 1406

b.- ġanların 1654

b.- maġan 116, 120, 537, 755, 2017

b.- may 36, 441

b.- maz edi 1671

b.- sun 1860, 1957

b.- uv̇çu edi 2410

6. Mevcut olmak.

b.- adı 2129

b.- du 377

b.- dula 1436, 1693, 1732

b.- ġan 671, 1656, 1715

b.- ġança 2092

b.- ġandı 1340

b.- ġanın 366, 2563

b.- ġanına 794

b.- madı 1904

b.- maġan 273, 1091, 1464, 1735

b.- maġandı 1363

b.- maġanın 1220

b.- masa 368, 623, 2329, 2357

b.- may 451, 781, 2113

b.- sa 56, 166, 1107

b.- sa edi 1389

b.- sala 2728

b.- up 889, 1002, 1049, 1060

b.- urla 248

b.- uv̇çu edile 1366, 2032

b.- uv̇çumu edi 2409

7. Yaklaşmak, gelip çatmak.

b.- du 575

8. Gerçekleşmek veya yapılmak.

b.- adı 1376

b.- du 568

b.- ġan 416, 819, 1494, 2719

b.- ġan bolurla 395

b.- ġan edi 1708

b.- ġan edile 1139

b.- ġan ese 807, 821, 1010, 1494

b.- ġandan 805, 838

b.- ġandı 464, 796, 821, 1781

b.- ġanı 528

b.- ġanın 59, 807, 1441, 2710

b.- luḳ bolur 164

b.- luḳdu 1111

b.- masa 932

b.- mazça 806

b.- mazlıġın 688

b.- mazlıḳ 1126

b.- sa 790

b.- sun 1196, 2440

b.- up 1262

b.- ur 161, 233

9. Bir olayla karşılaşmak, başına kötü bir şey gelmek.

b.- ġan bolur 879

b.- ġan ese 804

b.- maġa edi 880

b.- unsa 2737

b.- up edi 157

10. ... gibi görünmek.

b.- ġan edile 1983

b.- up 1495

b.- urla 2471

b.- uv̇çudula 1791

11. Herhangi bir durumda, görevde bulunmak.

b.- ġandı 2581

b.- ġanlay 312

b.- luḳdu 1858

b.- luḳsuz 925

b.- may edik 1539

b.- sa 754, 1495

b.- sun 639

b.- up 162, 207, 429, 2361, 2372, 2715

b.- uv̇çu edi 664

12. Var olmak, doğmak, yaşamak.

b.- ġandı 1176, 1704

b.- maġandıla 1336

b.- may 442

b.- maz edi 1675

b.- up 1065

b.- ġa kerekdile 1383

b.- uv̇çu edi 1462, 1671

b.- uv̇çu edile 1287, 1682

13. Bir durumdan başka bir duruma geçmek.

b.- duḳ 1445

b.- ġandı 1394

14. Bir ad veya sıfatın belirttiği durumu almak.

b.- ġan 1251, 1393

b.- ġanın 383, 414, 766, 1254, 2071, 2265

b.- luḳlarına 2535

b.- maġanın 1173

b.- mav̇çu edi 2386

b.- maz 270

b.- sa 123

b.- sañ 1267

b.- urbuz 579

b.- urġa 250, 547, 1328, 1717

b.- urġa kerekdi 555

b.- urġa kerekdile 1421

b.- urla 125, 231, 395, 407, 572, 1617

b.- urlamı 580

b.- urma 192, 198

b.- urmu 570, 692, 1126, 2441

b.- ursa 27, 1060, 2227, 2380

b.- ursuz 1410

b.- uv̇çu edi 1667

b.- uv̇çudu 98, 1808

[592]

boljal: Vade, zaman.

b. 1967

b.+ dan 1850

b.+ ġa 1850

[3]

bolsada: Ama, fakat.

b. 114, 130, 135, 231, 297, 370, 398, 434, 683, 687, 769, 803, 830, 833, 868, 959, 987, 1041, 1054, 1069, 1072, 1128, 1172, 1177, 1182, 1193, 1212, 1215, 1242, 1261, 1328, 1350, 1448, 1556, 1575, 1788, 1865, 1872, 1989, 2168, 2333, 2492, 2518

[43]

bolşevik: Bolşevik.

b. 353, 415, 419, 424, 1405, 1461, 1482, 1483, 1510

b.+ di 1512

b.+ le 252, 272, 361, 2428, 2433

b.+ lege 2345, 2411, 2414, 2424, 2431

b.+ leni 250, 265, 397, 1542, 2372

[25]

bolum: Vaziyet.

b.+ un 144

[1]

boluş (1): İşin aslı.

b.+ du 1034

b.+ ların 226

[2]

boluş (2) Yardım.

b. 2188

[1]

boluş- (1): Yardım etmek.

b.- a 141

b.- asız 251

b.- masaķ 858

b.- up 2335, 2673

b.- ur 1935

b.- uruḳdu 859

[8]

boluş- (2): Yardımcı eylem.

b.- up 93

[1]

boluşluḳ: Yardım.

b. 147, 2584

b.+ ġa 2593

b.+ ları 929

b.+ u (boluşluğu) 1216

boluşluḳ et-: Yardım etmek.

b.- er 1468

b. + nu biz e.- erbiz 466

[7]

boluşluḳçu: Yardımcı.

b.+ su 1807

[1]

bombalı: Bombalı.

b. 2507

[1]

borç: Vazife, görev.

b.+ du 2532

b.+ ların 2578

b.+ nu 925

b.+ ubuz 1406

b.+ um 929

b.+ un 122

borç bol-: Görev kılınmak.

b.- adı 265

borç et-: Görev vermek.

b.- genine 2091

[8]

borçlu: Görevli.

b. 2093

[1]

borḳulda-: Fokurdamak.

b.- p 1826

[1]

boş: 1. Boş, anlamsız.

b. 65, 316, 1358

2. Sıradan.

b. 170, 753, 841, 1511

3. Başıboş, avare.

b. 322

4. Boş yere, gereksiz.

b. 1035, 2481

[10]

boşa-: 1. Bitirmek, tamamlamak.

b.- dı 625

b.- ġan 2432

b.- ġan edi 1093, 2180

b.- ġanda 1435

b.- ġandan 493, 626, 840, 902, 1046, 1153, 1673, 1799

b.- ġanın 1552

b.- ġanlay 1259

b.- ġınçıñña 1167

b.- ladı 2522

b.- mayma 894

b.- p 643

b.- rġa 1870

b.- v̇çu edi 2118

b.- ydı 2303

2. Tüketmek.

b.- dım 21

b.- ġan 761

b.- ġandıla 1455

b.- p 758

3. Halletmek.

b.- ġandan 907

b.- p 1529

Ayrılmak.

b.- ġan bolurbuz 579

[29]

boşla-: 1. Bırakmak, serbest bırakmak.

b.- dı 2630

b.- ġan edi 951

b.- may 2113

b.- p 43, 49, 430, 662, 800, 873, 1258

b.- p ḳoyġan edi 967

b.- v̇çu edile 661

2. Çözmek.

b.- may 974

[13]

boşunlay: Durduk yerde.

b. 1428

[1]

bota: Önlük.

b.+ nı 2014

[1]

boyal-: Boyanmak.

b.- ġan 2235

b.- ġandan ese 2235

b.- ıp 1776, 1520, 1616

[5]

boyav̇: Boya.

b.+ la 1631

b.+ nu 1790

[2]

boyın: bk. **boyun.**

b.+ la 295

[1]

boyun: 1. Gövdenin başla omuz arasında kalan bölgesi.

b.+ larından 214

b.+ u 876

b.+ umda 1306

b.+ un 257, 881, 1253, 1288, 1294, 2173

b.+ una 32, 1852, 1999

b+ unda 373, 552, 2155, 2158

b.+ undan 327, 655, 878, 2626

2. Kenar, kıyı.

b.+ larında 741, 902, 1243

b.+ u 365, 1241, 1243

b.+ una 1478

b.+ unda 205, 1086, 1223, 1572, 1979, 1984, 2039

[14]

3. Dağ eteği, yamaç

b.+ larından 333

[1]

4. Sorumluluk.

b.+ ubuzġa 2091

b.+ uma 629, 1775, 1856

b.+ una 122, 505, 1857

boyun sal-: Teslim olmak, boyun eğmek.

b.- adı 2520

b.- ama 323

b.- ġandıla 1321

b.- ıġız 221

b.- ıp 1428

b.- ıv̇ 312

b.- maġan 2095

b.- masa 1542

b.- may 2176

b.- may 225

b.- maydı 2096

boyun tamırların enişge soz-: Başını öne eğmek.

b.- up 634

[52]

boyunçaķ: Kolye.

b. 2155

[1]

boyunsa: Öküzleri kağnıya bağlayan boyunduruk.

b.+ nı 32

[1]

boza: Alkollü Kafkas içkisi.

b.+ dan 1880

b.+ nı 1878

[2]

böl-: 1. Bölmek, ara vermek.

b.- ebiz 2390

b.- meseñ 2227

2. Ayırmak, parçalamak.

b.- genni 2199

[3]

bölek (1) : Sayısı belirsiz olan.

b. 1327, 1349, 1364, 1545, 1717, 1941, 2489

[7]

bölek (2) : 1. Kısım, parça.

b.+ in (bölegin) 342

2. Bölük.

b. 2555, 2567, 2578, 2715

b.+ den 1274

b.+ ge 2580

[7]

bölün-: Bölünmek.

b.- üp 2448

[2]

börk: Kafkas erkeklerinin baş giyimleri, kalpak.

b. 2716

b.+ ge 1823

b.+ lerin 134

b.+ lerine 1401

b.+ ü 2053

b.+ ümü 1291

b.+ ün 360, 455, 1258

b.+ üñü 1817

çırpa börk: Kafkas dağlılarına özgü kıvırcık büyük kalpak.

ç. 2393

ç. ü 599, 1502

ç. ün 1192

[14]

börk-: Fışkırmak.

b.- üp 1078, 1079

[2]

börü: Kurt.

b. 744, 921, 2455

b.+ ça 2760

b. edi 680

b.+ le 1543

b.+ leri 1568

b.+ nü 1010, 2393

[9]

bu: Bu.

b. 66, 84, 165, 175, 256, 265, 301, 304, 397, 448, 464, 473, 482, 528, 555, 618, 623, 640, 641, 660, 677, 755, 807, 815, 817, 827, 828, 830, 831, 833, 855, 859, 879, 925, 926, 974, 1007, 1020, 1022, 1024, 1035, 1036, 1061, 1126,

1170, 1192, 1219, 1232, 1256, 1257, 1267, 1268, 1269, 1284, 1285, 1322, 1323, 1361, 1461, 1567, 1577, 1591, 1592, 1596, 1638, 1643, 1663, 1665, 1667, 1669, 1670, 1740, 1782, 1839, 1840, 1899, 1915, 1917, 1919, 1923, 1972, 2137, 2164, 2191, 2264, 2284, 2313, 2328, 2331, 2360, 2371, 2441, 2449, 2451, 2494, 2653, 2660

b.+ du 820, 2443, 2662

b. edi 21, 1273, 1331, 1993

[112]

buday: Buğday.

b.+ ı 325

[1]

buġa: Boğa.

b.+ la 366

[1]

buġov̇: Kelepçe.

b. 2117

b.+ la 1360

b.+ lanı 2117

[3]

buhar: Astragan (deri).

b. 1796, 2053

[2]

buhçaḳ: Köşe, kenar.

b.+ da 1529

b.+ dan 164

b.+ larını 393

[3]

buḳ-: Saklanmak, gizlenmek.

b.- adıla (buġadıla) 1571

b.- ġan edi 703

b.- up (buġup) 706, 1881, 2739

b.- up turġan (buġup) 2758

b.- uv̇çu (buġuv̇çu) 1657

[7]

buḳdur-: Saklamak, gizlemek.

b.- ama 1656

b.- asa 2616

b.- ma 797

b.- may 796, 1638

buḳu: Toz.

b.+ ġa 2209

[1]

bulġa-: 1. Sallamak.

b.- v̇ 953

b.- y 1818, 1950

2. Bulandırmak.

b.- y 1284

[4]

bulut: Bulut.

b. 2142

b.+ la 333, 588, 590, 901, 1029, 1272, 2007, 2214, 2246, 2498

b.+ laġa 2191

[12]

bunt: İsyan.

b. 2068

bunt et-: İsyan etmek.

b.- e 2070

[3]

bur-: 1. Bükmek.

b.- a 1486, 2387

b.- up 246, 386

2. Soyut kavramlar için yön değiştirmek.

b.- a edi 1854

b.- adıla 2738

3. Çevirmek.

b.- dula 1489

b.- ġan edim 1493

b.- ġanlay 2078

b.- luḳ 2179

b.- sala 2178

b.- uġuz 1488

b.- up 558, 1005, 1174

[15]

burçaḳ

burçaḳ-burçaḳ: Dolu dolu.

b. 595

[1]

burhu: Parça.

b. 4

[1]

burul-: 1. Dönmek.

b.- up 588, 1501, 1623, 2258

b.- urġa 2565

2. Saplanıp kalmak.

b.- up edi 2504

[7]

burun: 1. Burun.

b. 113, 2332, 2395

b+ u 1314, 1316

b.+ un 2396, 2405

b.+ una 1461

b.+ undan 2474

b.+ unu 624

2. Eski, eskiden

b. 1335, 1593, 1682, 2140

3. Önce, evvel.

b.+ u 605, 1067

4. Uç.

b.+ la 423

b.+ ları 109, 943

b.+ larına 134

b.+ u 951, 1043, 1317

5. Ön.

b.+ una 1299

burun suv̇u: Sümük.

b.+ n 332

[25]

burunçuḳ: Buruncuk, burun.

b.+ u (burunçuġu) 1794

b.+ un (burunçuġun) 2030

[2]

burunñulu: Evvelki, önceki.

b. 655

b.+ ladan 1850

b.+ lanı 822

[3]

busaġat: 1. Şimdi, şu an.

b. 168, 1096, 1210, 1916, 2624

b.+ da 1103, 1632, 1775, 2299

b.+ dan 1851, 2242

2. Hemen, derhal.

b. 906, 973, 979, 2351, 2607, 2659

b+ dan 2319, 2321

[19]

busliyman: *Ar.* Müslüman.

b. 265

b.+ la 269

[2]

buşto

buşto bol-: Tuzla buz olmak.

b.- up154

[1]

buştuḳ

buştuk et-: Tıkamak.

b.- ip 954

b.- mey 2536

[2]

buşuv̇: 1. Keder.

b. 858, 2085

2. Bela.

b.+ nu 820

buşuv̇ et-: Üzülmek.

b.- ip: 838

buşuv̇ buşman bol-: Bin pişman olmak.

b.- dula 285

[5]

buşuv̇luḳ: 1. Bela.

b. 820

b.+ da 206

2. Sıkıntı.

b. 827

b.+ nu 835

3. Kederli.

b. 1063

[5]

but: Bacak.

b. 55

b.+ ların 2042

[2]

butaḳ: Dal.

b.+ ına (butaġına) 1527

b.+ ınlay (butaġınlay) 1767

b.+ ları 1602

b.+ ların 1557

b.+ larına 997, 1280

b.+ larından 2256

[7]

buv̇-: Boğmak.

b.- ġança 878

b.- ġanın 2173

b.- up 1675

[3]

buv̇unluḳ: Bilezik.

b.+ la 2640

[1]

buyruḳ: Buyruk, emir.

b. 2254, 2596, 2697

b.+ nu 970, 2531, 2542, 2591, 2734, 2745, 2763

b.+ u (buyruġu) 249, 2297, 2560

b.+ un (buyruġun) 2531, 2555, 2752

b.+ uñu (buyruġuñu)2646

buyruḳ al-: Emir almak.

b.+ la a.- dı 2304

b.- dı 2530, 2596

buyruḳ ber-: Emir vermek.

b.- 2703

b.- di 556, 2320, 2336, 2539, 2554, 2697, 2733, 2744

b.-edi 2296

buyruk et-: Emir vermek.

b.- di 1488, 2559

[30]

buyuḳ-: Miskinleşmek.

b.- ġan 258

b.- up (buyuġup) 1994

[2]

buyur-: Emretmek, emir vermek.

b.- du 2351, 2677

b.- ulġan 122

[3]

buz-: 1. Bozmak.

b.- a edile 1374

b.- adı 2255

b.- arla 1992

b.- ġan etgendile 928

b.- may 111, 979

b.- maydı 2245

2. Açmak.

b.- ar 503

b.- arma 504

3. Dağıtmak.

b.- arġa kerekdi 481

b.- ġandıla 2699

b.- up 340

[12]

buz: Buz.

b. 997, 2476

b.+ ça 129

b.+ lu 2184

[4]

buzla-: Donmak.

b.- ġan 2473

b.- maz 1664

b.- p 1449

buzlaġan et-: Buzlanmak, donmak.

b.- gen bolur 522

[4]

buzlat-: Dondurmak.

b.- ıp ķoyadı 2171

[1]

buzoṿ: Buzağı.

b.+ laġa 28

[1]

buzuķ

buzuķ bol-: Kötüleşmek.

b.- ġanma 2422

buzuķ et-: Aykırı davranmak.

b.- gen 2092

[2]

buzul-: Zayıflamak.

b.- urġa 95

[1]

bügeçe: Bu gece.

b. 163, 481, 879, 910, 925, 940, 958, 962, 1227, 1970, 2126, 2732

[12]

bügün: Bugün, şimdiki zaman.

b. 69, 121, 145, 230, 248, 272, 354, 448, 604, 620, 629, 680, 837, 853, 1049, 1255, 1261, 1556, 1566, 1610, 2067, 2127, 2144, 2232, 2267, 2302

b.+ den 727, 729

b.+ lük 446

b.+ ñe 628, 1062, 1111

[33]

büklen-: Katlanmak.

b.- ip 990

[1]

bürtük: Tane.

b.+ le 1914

b.+ nü 2283

[2]

bütünda: Tamamen.

b. 281, 285, 353, 672

[4]

Ç ç

çabaḳ: 1. Kemik.

ç.+ ın (çabağın) 56

[1]

çabır: Çarık.

ç. 117, 812, 1733

ç.+ lanı 37

ç.+ ların 594

ç.+ nı 359

[6]

çaç: Saç.

ç. 1192

ç.+ ı 659, 985

ç.+ ın 1258

ç.+ ına 2150

ç.+ ların 143

çaç tükleri örge ḳop-: Tüyleri diken diken olmak.

ç.- up (çaç tükleri örge ḳobup) 454

[7]

çaç-: 1. Saçmak.

ç.- adı 1691

ç.- ıp 261

2. Dağıtmak.

ç.- asız 2071

ç.- han 2573

ç.- handıla 1322

çaç-tük bol-: Dağılmak.

ç.- up 139

[6]

çaçaḳ: Saçak.

ç.+ lı 1885

ç.+ nı 660

[2]

çaçıl-: .1 Dağılmak.

ç.- adıla 2305

ç.- ığız 2050

ç.- ıp 496

2. Saçılmak.

ç.- ġan 1502

ç.- sala 2264

[5]

çaḳ-: 1. Filizlenmek.

ç.- a baradı (çaġa baradı) 1840

ç.- amamı (çaġamamı) 1844

ç.- ġan 1767, 1840, 1844, 1928

ç.- ġanların 2166

ç.- ıp (çaġıp) 1644

ç.- mayma 1928

2. Ateş çıkmak.

ç.- adıla (çaġadıla) 2263

[10]

çaḳdır-: Ateş çıkartmak.

ç.- ıp 341

[1]

çaḳır-: Çağırmak.

ç.- a bolur 24

ç.- adıla 2143

ç.- dı 2538, 2731

ç.- dıla 290, 1622, 1655

ç.- ġanın 910

ç.- ıp 905, 1712, 1915, 2318, 2439, 2586

ç.- sala 1797

[15]

çaḳlı: Kadar.

ç. 831, 1539, 1998, 2562

çal-: Biçmek.

ç.- a 1705

ç.- ıp 2198

ç.- may 1374

[3]

çalbaş: Kır saçlı.

ç. 861, 1710

[2]

çaldiş: Parmaklık.

ç.+ le 435

ç.+ leden 432, 453

ç.+ leni 448

[4]

çalı: Çalı.

ç. 154

[1]

çamlan-: Kızmak, hiddetlenmek.

ç.- a 713

ç.- adı 2288

ç.- ıp 972

ç.- ñan 686

[4]

çanç-: Saplamak.

ç.- a 1462

ç.- dı 2684, 2690

ç.- ıp 1777

[4]

çap-: 1. Atılmak.

ç.- a (çaba) 614

ç.- ıp 2190, 2698

2. Koşmak.

ç.- a (çaba) 1243, 2240

ç.- a edi (çaba edi) 1931

ç.- arığı kele edi (çabarığı kele edi) 770

ç.- çı 51, 521

ç.- han 775

ç.- handı 2594

ç.- hanın 110, 979

ç.- hanlay 1593

ç.- ıp (çabıp) 25, 329, 776, 1068, 1100, 1526, 1852, 1985, 2078, 2691, 2694

3. Saldırmak.

ç.- arġa kerekdile (çabarġa kerekdile) 1385

ç.- asız (çabasız) 1479

ç.- dı 2558

ç.- dıla 2581, 2751

ç.- han 1299, 1568

ç.- handıla 2097

ç.- hanlay 1858

ç.- maġandıla 2097

ç.- saķ 1853

[37]

çapıraķ: Yaprak.

ç. 2473

ç.+ la 1629, 1738, 2256, 2258

ç.+ ları 45, 1476, 1736, 2724

ç.+ larıça 1930

ç.+ ların 1629, 1653, 2166

ç.+ lı 1559

çapıraķ-çapıraķ: Yaprak yaprak.

ç. 1825

[15]

çapırıl-: 1. Gürleşmek.

ç.- ığız 1301

2. Kabarıklaşmak.

ç.- ıp 760

[2]

çarh (1): Keyif.

ç.+ ıma 816

[1]

çarh (2): 1. Uzuv.

ç.+ ın 993

2. Tekerlek.

ç.+ la 2742

[3]

çarıķ: Çarık.

ç.+ ın (çarıġın) 1112

[1]

çartla-: 1. Çatlamak.

ç.- ġança 1307

ç.- ġanlarında 1308

2. Sıçramak.

ç.- ġan 875

ç.- p 1587

3. Fırlamak.

ç.- p 1587

4. Silah, tabanca vb. araçların ateşlenmesi.

ç.- sa 2588

çast: *R.* Birlik.

ç.+ dansa 2663

[1]

çaẇka: Karga.

ç. 2082

ç.+ ça 1604

ç.+ la 95

ç.- lay 1532

[4]

çay: Çay.

ç. 2681

ç.+ nı 2681

[2]

çayır: Sakız.

ç.+ ın 657

[1]

çayna-: Çiğnemek.

ç.- ġan edi 1142

ç.- p 30, 740, 1483

ç.- yla 657

[5]

çe: Haydi.

ç. 980

[1]

çeçek

çeçek et-: Çiçek açmak.

ç.- gendile 1572

[1]

çeçme: 1. Kıvılcım.

ç.+ le 1321

ç.+ leri 1318

2. Fişek.

ç.+ leri 1307

[3]

çek: Sınır.

ç. 1704

ç.+ ge 2175

ç.+ inde (çeginde) 1685

[3]

çelek: Kova.

ç. 1990

[1]

çepken: Kafkas kıyafeti, elbise.

ç.+ i 2053

ç.+ le 2308

ç.+ ni 1401

çepken soḳ-: Kumaş dokumak.

ç.- ġan 1390, 1736

ç.- ġança 208

[6]

çertleṿük: Fındık.

ç. 1807

[1]

çeten: Çit.

ç.+ ine 1541

ç.+ ñe 2494

[2]

çetvert: *R*. Çeyrek, fıçı türü.

ç.+ le 1507

[1]

çıçhan: Fare.

ç. 1421

[1]

çıġana: Diken.

ç. 761

ç.+ lanı 868

[2]

çıġar-: 1. Çıkarmak.

ç.- a 260

ç.- aḳ 627

ç.- dı 1527

ç.- ġan 1007, 1855

ç.- ġan edile 1879

ç.- ġandı 1241

ç.- ġanları 56

ç.- ıp 330, 342, 349, 351, 393, 952, 1081, 1523, 1884, 1886, 2022, 2640, 2675

ç.-ırġa 700

ç.- ırġa kerekdi 503

ç.- sañ 1733

2. Yollamak.

ç.- dıḳ 1412

3. Söylemek.

ç.- a 2399

ç.- ġandı 1092, 2068

4. Yapmak.

ç.- ġandı 2068

5. Elde etmek, sağlamak.

ç.- ırġa 433

çıġaral-: Çıkarabilmek.

ç.- maġan 841

ç.- may 825

[31]

çıġır

çıġır baş ķuş: Akbaba.

ç.+ laça 546

[1]

çıķ-: 1. Çıkmak, bir yerden başka bir yere geçmek.

ç. 907

ç.- a kelip (çıġa kelip) 712

ç.- a ketip (çıġa ketip) 1309

ç.- ama (çıġama) 534

ç.- arġa (çıġarġa) 513

ç.- arıķsız (çıġarıķsız) 532

ç.- ayıķ (çıġayıķ) 1116

ç.- dı 1678

ç.-dıla 292

ç.- ġan 495, 500, 502

ç.- ġan edi 418, 606, 608, 706, 1021

ç.- ġan edile 1117, 1620, 2087

ç.- ġandan 496

ç.-ġandı 1352

ç.- ġanlay 419, 1851

ç.- ıġız (çıġıġız) 291, 495

ç.-ıp (çıġıp) 20, 22, 314, 499, 510, 627, 643, 918, 1133, 1151, 1240, 1241, 1408, 1471, 1648, 2056, 2139, 2633

j.- ıp bara edi (çıġıp bara edi) 877

j.- ıp baradı (çıġıp baradı) 2199

ç.- maġan edi 1620, 1736

ç.- maybız 1903

ç.- mazlıķ etgendi 1186

ç.- sa 1517

ç.- sañ 1390

2. Yayılmak.

ç.- a (çıġa) 588

ç.- ġan 114, 1393, 2281

3. Ortaya çıkmak.

j.- a baradı (çıġa baradı) 2311

ç.- adı (çıġadı) 2309

ç.- adıla (çıġadıla) 2308

ç.- dıñ 195

ç.-ġandı 1378

ç.- ġanımı 196

ç.-ıp (çıġıp) 2558

ç.- maġan edi 1088

4. Çıkmak, duyulmak, yayılmak.

ç.- a (çıġa) 2448

ç.- a edi (çıġa edi) 1728

ç.- adı (çıġadı) 799

ç.- dı 60, 169

ç.-dıla 369, 2285

ç.- ġan 279, 601, 850, 1710

ç.- ġan edile 2050

ç.- ġandan 1050

ç.- ġanlay 1227

4. Gitmek.

ç.- ar (çıġar) 1391

ç.- ardan (çıġardan) 1340

ç.- ġan 760

ç.- ġan ediñ 790

ç.- ġandıla 912

ç.- ıġız (çıġıġız) 117

ç.-ıp (çıġıp) 128, 2203

5. Gelmek.

ç.- ar (çıġar) 1877

ç.-dıla 943

ç.- ġan 395

j.- ġan bolur 1287

ç.- may 395

6. Çıkmak, huzuruna çıkmak.

ç.- arça (çıġarça) 854

ç.- mazlıķ 814

7. Bir şeyin yukarısına doğru yürümek.

ç.- arġa (çıġarġa) 1594

ç.- arġa kerekdi (çıġarġa kerekdi) 945

ç.-dıla 946

ç.- ġan 372

ç.-ıp (çıġarıp) 106, 108, 142

8. Meydana gelmek, olmak.

ç.- armı (çıġarmı) 2116

ç.- ġan edi 1765, 1891, 1893

9. Çıkmak, hareket etmek.

ç.- dı 2741

10. Erişmek.

ç.- ġan 640

ç.- ġan edi 1203

ç.-ġandı 1385

11. Bir şeyin dışına çıkmak.

ç.- dımı 2385

12. Çıkmak, kaynağı olmak.

ç.- ġan 364, 830

13. Bitmek, çıkmak.

ç.- ġan 2018

ç.-ġandı 1354

14. Ayrılmak.

ç.- ġan 1106

ç.- ġan edile 1121

ç.- ġandan 1650

ç.- ġandıla 1935

ç.-ıp (çıġıp) 331, 809, 1049, 1122, 1397, 2736

ç.- maġanma 852

ç.- may 548

ç.- maz 1733

15. Yerinden çıkmak.

ç.- ġan 1527

16. Bir şeyin düzeninin bozulması.

ç.- ġan edile 1212

ç.- ġan 102

17. Denk gelmek.

ç.- ġanın 964

18. Giderilmek, yok olmak.

ç.- ġınçıñña 121, 311

19. Fırlamak

ç.-ıp (çıġıp) 2551

çıġal-: Çıkabilmek.

ç.- may 2467

[138]

çıḳar-muḳur: Çatır çutur.

ç. 51

[1]

çıkkır: Fıçı.

ç. 1662

ç.+ da 1663

ç.+ dan 1662

[3]

çılmıḳ: Kusur.

ç. 804

[1]

çımmaḳ-aḳ: Bembeyaz.

ç. 748

çıpçıḳ: Serçe.

ç. 8, 2460

ç.+ dan 2262

ç.+ ı (çıpçıġı) 350

ç.+ ısa (çıpçıġısa) 325

ç.+ la 2282

ç.+ nı 2172

[7]

çıpçıḳçıḳ: Serçecik.

ç. 2463

[1]

çıpın: Direk.

ç.+ ları 1991

ç.+ ña 1098

ç.+ nı 243

[3]

çıraḳ: 1. Çıra.

ç. 1658

2. Lamba.

ç.+ ġa 1874

[2]

çıran: Buzul.

ç. 1587

ç.+ ladan 1587

[2]

çırmal-: Sarılmak.

ç.- ırġa 329

[1]

çırpı: Çalılık, çırpı.

ç. 1281, 1300

ç.+ dan 450

ç.+ ları 2471

ç.+ lı 431, 1602

ç.+ nı 1962

[7]

çırt: Hiç.

ç. 2047

[1]

çırtda: Hiç.

ç. 1314

[1]

çibin: Sinek.

ç. 1057, 1448, 2729

ç.+ den 1450

ç.+ le 675

ç.+ leça 875, 1448

ç.+ leni 1422

[8]

çirgi: Çürük.

ç.+ leni 1665

[1]

çiri-: Çürümek.

ç.- gen 1660, 1675, 1929, 1991, 2002, 2055

ç.- p 1480

[8]

çirik: Çürük.

ç. 1617, 2002, 2140

[3]

çoh

çoh et-: Püskül hâline getirmek.

ç.- ip 2013

[1]

çola: İhmalkârlık.

ç. 1534

çola tüş-: İhmalkâr davranmak.

ç.- gen edik 1534

[2]

çollaķ: Makara.

ç.+ ça 1736

[1]

çolpan: Göz.

ç.+ ın 1043

[1]

çomart: *Far.* Cömert.

ç. 1766, 1882

[2]

çonçay-: Çömelmek.

ç.- a 736

[2]

çorbat: Saçak.

ç. 1813

[1]

çögüv̇: Oturuş.

ç.+ nü 1057

[1]

çök-: 1. Oturmak.

ç.- edi (çögedi) 1745

ç.- eyim (çögeyim) 1641

ç.- gen edi 713, 1042

ç.- üp turadı (çögüp turadı) 1619

2. Konumlanmak.

ç.- üp turġan (çögüp turġan) 2756

[6]

çöp: *Far.* Küçük saman parçası.

ç. 109, 1415, 2039, 2243

ç.+ den 450, 2042

ç.+ leni 2476

çöp üzül-: İlişkiyi kesmek.

ç.- üp 737

çöple-: Çöp etmek.

ç.-v̇ge 1530

[9]

çöpçük: Minik saman parçası.

ç.+ nü 1046

[1]

çörge-: Sarmak.

ç.- genme 1664

ç.- gense 1664

ç.- p 948, 2013

ç.- sele 1866

[5]

çörgel-: 1. Bürünmek.

ç.- edile 1776

ç.- ipdi 598

2. Sarılmak.

ç.- ip 1661

[3]

çörgelen-: Bürünmek.

ç.- ñendi 586

[1]

çörgelin-: Sarılmak, sarmalanmak.

ç.- ñen 461

[1]

çörgem: Yumak.

ç.+ leça 1201

[1]

çubur: Kısa.

ç. 373, 594, 938

ç.+ nu 2226

[4]

çuçhu-: Karıştırmak.

ç.- p 1039

ç.- y 787

[2]

çuçhur: Şelale.

ç.+ dan 46

[1]

çulġan-: Yuvarlanmak.

ç.- ıp 93

[1]

çuv̇aķ: Berrak hava.

ç. 861, 2139

[2]

çüyre: Ters.

ç. 2019

[1]

D d

da: 1. de, da

d. 3, 17, 19, 20, 21, 26, 27, 32, 38, 39, 40, 46, 48, 51, 56, 59, 61, , 68, 69, 70, 72, 76, 77, 78, 80, 82, 83, 85, 93, 96, 99, 103, 104, 110, 112, 116, 121, 123, 126, 132, 134, 139, 145, 150, 153, 155, 157, 161, 166, 174, 176, 178, 188, 196, 200, 203, 208, 211, 216, 221, 229, 232, 233, 234, 235, 236, 239, 242, 244, 246, 248, 251, 256, 258, 260, 263, 268, 269, 277, 281, 286, 290, 291, 302, 303, 305, 316, 318, 319, 321, 323, 326, 327, 330, 332, 334, 335, 337, 339, 344, 345, 350, 352, 357, 358, 359, 360, 363, 367, 370, 371, 373, 374, 376, 378, 385, 393, 397, 400, 402, 405, 406, 407, 410, 411, 422, 426, 429, 432, 442, 450, 453, 461, 463, 465, 474, 479, 481, 482, 485, 489, 494, 496, 498, 501, 502, 504, 517, 523, 530, 531, 532, 534, 538, 543, 544, 546, 547, 549, 550, 571, 572, 573, 575, 578, 580, 585, 587, 588, 601, 603, 605, 607, 616, 620, 624, 628, 629, 635, 639, 644, 645, 648, 653, 655, 662, 666, 667, 669, 671, 674, 684, 689, 691, 697, 702, 708, 716, 718, 720, 724, 728, 729, 733, 738, 739, 740, 741, 743, 747, 750, 752, 753, 754, 756, 759, 760, 763, 775, 776, 784, 790, 791, 792, 800, 803, 804, 805, 806, 807, 809, 816, 819, 821, 823, 828, 832, 833, 834,

2709, 2714, 2716, 2726, 2728, 2730, 2737, 2738, 2739, 2746, 2748, 2760

2. Pekâlâ.

d. 67, 200

3. İşte.

d. 167, 1853, 2067, 2422

4. Bile.

d. 219, 372, 379, 411, 449, 463, 537, 564, 675, 676, 719, 726, 783, 789, 802, 817, 841, 875, 955, 960, 965, 969, 997, 1057, 1062, 1159, 1210, 1232, 1267, 1355, 1439, 1450, 1457, 1495, 1510, 1533, 1540, 1557, 1583, 1584, 1656, 1679, 1626, 1628, 1641, 1643, 1651, 1652, 1653, 1654, 1661, 1673, 1678, 1679, 1682, 1685, 1687, 1710, 1689, 1692, 1693, 1695, 1697, 1698, 1702, 1704, 1705, 1707, 1708, 1711, 1712, 1713, 1714, 1719, 1723, 1727, 1732, 1734, 1744, 1748, 1751, 1760, 1776, 1786, 1787, 1791, 1800, 1806, 1816, 1818, 1822, 1823, 1949, 2079, 2219, 2243

5. Gibi.

d. 338

6. Ve.

d. 385, 1512, 1522

[891]

daġıda: Yine, tekrar.

d. 472, 636, 667, 880, 993, 1206, 1290, 1780, 1811, 1848, 1919, 2356, 2386, 2387, 2444, 2611, 2694

[17]

dañıl: Ova, düzlük.

d. 206, 365, 380, 1284, 1295

d.+ ına 141

dañıl özen: Geniş ova.

d.+ ni 1329

dañıl tüz: Geniş ova.

d.+ de 1299, 1340

d.+ nü 1277

[10]

dariy: İpek.

d. 1813, 1866

d.+ ge 586

d.+ ni 1865

[4]

da üyüñe: Hay Allah.

d. 53

[1]

dav̇laş-: Tartışmak.

d.- a ketip 1734

d.- hança 2127

d.- may 176

[3]

[51]

deriçi: bk. **deri.**

d. 1735, 2261

[2]

dert: *Far.*

dert et-: Kin gütmek.

d.- ip 127

[1]

dev̇: *Far.* Kudretli.

d. 2701

[1]

deyme: Sanırım, galiba.

d. 27, 198, 407, 849, 1220

[5]

dıgalas: Sıkıntı.

d. 1392

dıgalas et-: Gayret etmek.

d.- gen edi 1041

dırın

dırın et-: Öldürmek.

d.- dile 2753

dırḳ: Aniden, birden bire.

d. 14, 957

[2]

dırḳıçıḳ: Bir yer adı.

d.+ da 2756

[1]

din: *Ar.* Din.

d. 630, 721, 844, 927, 929, 1935, 2091

d.+ den 1935

d.+ ibizge 268, 2097

d.+ ibizni 2091

d.+ ñe 721, 926, 1189, 1195, 2092, 2103, 2107

d.+ ni 927, 928

[20]

dinsiz: Dinsiz.

d.+ lege 1935

[1]

diviziya: *R.* Tümen.

d. 2494

[1]

dobura: Gür.

d. 903

[1]

doppan: Tombul.

d. 2468

[1]

dorbun: Mağara.

d.+ da 1941

d.+ lada 355

d.+ ña 1940

[3]

dorbunḳul: Sığırcık kuşu.

d.+ nu 2047

[1]

dörden: Kursak.

d.+ i 336

d.+ in 1311, 1322

[3]

duġum: Frenk üzümü.

d. 1794

d.+ ġa 1643

[2]

dum

dum ḳara: Kapkara.

d. 2156

[1]

dump

dump bol-: Kaybolmak.

d.- ġan edi 1010

d.- ġan edile 1901

d.- ġandı 1353

d.- up 988, 2718

dump et-: Kaybetmek.

d.- edile 1542

[5]

duniya: *Ar.* Dünya.

d. 16, 130, 270, 1084, 2002, 2116, 2138, 2140

d.+ da 437, 925, 1002, 1338, 2178

d.+ dan 449, 932, 959, 962, 1796, 2116, 2277

d.+ ġa 476, 1346, 1405, 1434, 1956, 1999, 2115, 2116

d.+ m 1084

d.+ nı 342, 562, 1359, 1435, 1568, 1990, 2015, 2021

d.+ sın 1438

[39]

duppur: Tepe, tümsek.

d.+ da 2066

[1]

durḳu: Yamaç.

d.+ nu 2461

[1]

durus: *Far.* İyi.

d. 1172

[1]

duşman: *Far.* Düşman.

d. 1542, 1550, 2175, 2176, 2186, 2299, 2302, 2505, 2539, 2543, 2546, 2556, 2587, 2594, 2739, 2758, 2759

d.+ dan 2495

d.+ ı 1383

d.+ lanı 2202, 2348

d.+ larıbız 1533

d.+ larına 1534

d.+ ña 1315, 1385, 1499, 1549, 2550, 2587

d.+ nı 1445, 1541, 2170, 2269, 2301, 2494, 2500, 2501, 2504, 2508, 2512, 2513, 2514, 2523, 2524, 2533, 2536, 2539, 2543, 2551, 2553, 2558, 2562, 2563, 2566, 2573, 2581, 2582, 2583, 2718, 2719, 2732, 2746, 2755

[65]

duşmanlıḳ

duşmanlıḳ et-: Düşmanlık yapmak.

d.- erlerine 1549

[1]

duv̇ulda-: Uğuldamak.

d.- ġanda 2163

[1]

E e

e: Eee, ünlem.

e. 1916

[1]

e-: 1. Ana yardımcı eylem, ad bildirmesi yapar.

e.- di 5, 21, 100, 114, 293, 365, 389, 413, 462, 479, 529, 536, 600, 601, 603, 648, 662, 677, 680, 682, 702, 724, 803, 805, 827, 829, 830, 832, 838, 851, 861, 874, 922, 992, 1055, 1056, 1058, 1125, 1177, 1178, 1205, 1261, 1273, 1331, 1365, 1502, 1580, 1592, 1598, 1686, 1792, 1794, 1847, 1863, 1989, 1993, 2034, 2051, 2075, 2089, 2150, 2156, 2157, 2406, 2426, 2427, 2531, 2573, 2728

e.- dile 1263, 1540, 2407, 2729

e.- dim 927, 1034

e.- diñ 326

e.- se 80, 320, 479, 751, 848, 961, 995, 1020, 1035, 1355, 1561, 1585, 1689, 1723, 1775, 1839, 1919, 1923, 1937, 1956, 2164, 2235, 2343

e.- sele 1055

e.- señ 720, 870, 958, 1022, 2638, 2676, 2683

2. Ana yardımcı eylem, birleşik zamanlı eylem çekimi yapar.

e.- di 31, 37, 41, 44, 47, 59, 67, 83, 96, 99, 100, 101, 105, 107, 123, 140, 144, 157, 190, 193, 207, 210, 216, 236, 245, 262, 282, 283, 302, 314, 357, 358, 363, 367, 370, 372, 375, 387, 389, 392,

242, 259, 294, 295, 330, 382, 390, 391, 394, 408, 426, 435, 455, 463, 486, 535, 557, 560, 565, 576, 606, 615, 650, 661, 665, 672, 673, 778, 818, 826, 831, 840, 851, 863, 865, 875, 901, 902, 917, 921, 922, 939, 954, 984, 988, 1029, 1068, 1069, 1071, 1079, 1086, 1117, 1121, 1124, 1129, 1130, 1134, 1135, 1139, 1143, 1150, 1152, 1155, 1166, 1172, 1174, 1191, 1193, 1194, 1201, 1211, 1212, 1228, 1287, 1305, 1308, 1313, 1328, 1366, 1368, 1369, 1370, 1374, 1402, 1446, 1495, 1505, 1514, 1532, 1533, 1535, 1538, 1544, 1545, 1563, 1601, 1620, 1683, 1699, 1701, 1721, 1730, 1751, 1752, 1753, 1756, 1761, 1762, 1765, 1769, 1772, 1779, 1780, 1781, 1793, 1795, 1801, 1802, 1804, 1805, 1806, 1807, 1821, 1823, 1828, 1829, 1830, 1834, 1846, 1848, 1849, 1852, 1861, 1862, 1864, 1865, 1871, 1872, 1873, 1877, 1879, 1880, 1885, 1886, 1887, 1889, 1890, 1892, 1899, 1901, 1911, 1912, 1914, 1915, 1918, 1921, 1924, 1933, 1938, 1939, 1940, 1941, 1944, 1949, 1950, 1952, 1954, 1962, 1964, 1968, 1972, 1973, 1974, 1975, 1977, 1978, 1980, 1983, 1987, 1988, 2008, 2009, 2011, 2020, 2025, 2032, 2042, 2043, 2050, 2080, 2082, 2083, 2085, 2087, 2088, 2107, 2110, 2111, 2112, 2114, 2126, 2128, 2155, 2160, 2201, 2202, 2205, 2208, 2210, 2384, 2410, 2431, 2501, 2502, 2531, 2545, 2561, 2569, 2570, 2572, 2573, 2748, 2749

e.- dim 678, 848, 1066, 1074, 1076, 1248, 1085, 1231, 1301, 1303, 1306, 1316, 1318, 1324, 1325, 1328, 1493, 1562, 1577, 1581, 1642, 1645, 1650, 1651, 1677, 2038, 2047, 2051, 2063, 2078, 2106, 2130, 2145, 2147, 2162, 2372, 2431, 2438

e.- diñ 97, 138, 562, 563, 700, 790, 1057, 1656, 1700, 1768, 1930, 2040, 2043, 2224, 2414, 2426

e.- se 46, 70, 103, 338, 349, 411, 750, 804, 807, 821, 964, 1000, 1010, 1183, 1232, 1236, 1494, 1498, 1550, 1955, 2163, 2179, 2374, 2680

e.- segiz 301, 782

e.- sek 2704

e.- sele 145, 1565, 2535

e.- sem 1062, 1679, 1788, 2615

e.- señ 319, 809, 846, 958, 1188, 1611, 1894, 2062, 2657

[932]

eçki: Keçi.

e. 1300

[1]

efendi: *Rum.* Din adamı, efendi.

elçik: Küçük köy.

e. + ge 2756, 2757

[2]

elgen-: Korkmak.

e. 2343

e.- ese 1773

e.- ip 60, 429, 1771, 1778

[6]

elgendir-: Korkutmak.

e.- gen 1955

[1]

elli: Köylü.

e. 2379, 2664

e.+ le 217

e.+ lege 2301

e.+ leni 214, 2274

[6]

elt-: Götürmek.

e.- di 1658, 2757

e.- dile 424

e.- e 1199

e.- e ketip 1199

e.- e edi 1129

e.- e tur 1714

e.- gen edik 1075

e.- gendile 2595

e.- ip 761, 973, 1012, 1038, 1237, 1241, 1962, 2111

e.- irge 1799

e.- irge kerekdi 930

e.- irigizni 930

e.- iv̇çü edim 2038

e.- megen 1075

[22]

em-: Emmek.

e.- e turadıla 1423

e.- erge 245

e.- gen 126, 136, 280, 1360, 1441, 1981, 1994, 2112, 2251

e.- genbiz 1360

e.- genleni 280

e.- ip kelgendile 1423

[14]

em: Ve.

e. 286, 343, 344, 472, 487, 747, 1384, 1424, 1425, 1441, 1616, 1624, 1638, 1643, 1708, 1999, 2032, 2081, 2104, 2156, 2301

[21]

em (2): En.

e. 682, 685, 1256, 1520, 1709, 1776, 1972, 2124, 2496

[9]

emda: Ve.

e. 268, 417, 2024

[3]

emegen: Dev.

e.+ leni 1659

[1]

emen: Meşe ağacı.

e. 996

en-: İnmek.

e.- ip 1282, 1290

[2]

ençi: 1. Özel, hususi.

e. 603, 1562, 1790, 2057, 2304, 2495

2. Müstakil.

e. 1715

3. Münferit.

e. 1829, 1834, 2308, 2342

[14]

ençilen-: Eğreti olmak.

e.- dile 2395

[1]

endi: 1. Şimdi.

e. 21, 85, 125, 163, 175, 305, 353, 672, 693, 704, 743, 755, 820, 822, 859, 899, 969, 1055, 1103, 1147, 1208, 1493, 1550, 1612, 1891, 2198, 2199, 2255, 2343, 2396, 2440, 2454, 2655, 2690, 2749

e.+ ge 305, 852, 1076, 1126, 1425, 2403

2. Artık.

e. 67, 249, 255, 555, 638, 680, 691, 818, 1035, 1105, 1219, 1556, 1592, 2250, 2289, 2315, 2416, 2518, 2548, 2581, 2641

[62]

endir-: İndirmek.

e.- irge 2513

[1]

enişge: Aşağı.

e. 25, 81, 237, 259, 374, 376, 378, 430, 800, 864, 947, 948, 967, 1242, 1258, 1288, 1294, 1410, 1824, 2029, 2170, 2246, 2249, 2395, 2469, 2512, 2516, 2682

e.+ den 864

e.+ rek 1290

enişge et-: Aşağı indirmek.

e.- gen edi 986

[32]

entta: 1. Hâlâ.

e. 200, 1423, 1661, 2374, 2649, 2760

2. Yine.

e. 474, 1323, 1534, 2391, 2581, 2644

3. Daha.

e. 1037

[13]

er: 1. Erkek.

e. 127, 1483, 1894, 2081, 2179

e.+ ge 1217

2. Koca, eş.

e.+ i 1220

e.+ im 1256

e.+ imi 1257

e.+ ine 1218, 1220

e.+ ini 1224, 1226, 1234

[14]

eri-: Erimek.

e.- p 2281

[1]

erik-: Usanmak, bıkmak, sıkılmak.

e.- genden 2022

e.- geniñ 1084

e.- geniñi 1221

e.- genlerin 1509

e.- mey 148, 1429

[6]

erik: Erik.

e. 1643

[1]

erikdir-: Usandırmak.

e.- mey 2264

[1]

erikle-: Bezdirmek.

e.- gença 1524

[1]

erin (1): Dudak.

e.+ i 314, 1794, 2394

e.+ in 740, 1925, 1927

e.+ ine 2137

[7]

erin (2): Uç.

e.+ inde 1617

[1]

erke: Nazlı.

e. 1299

[1]

erkeç: Lider, öncü.

e.+ i edi 662

e.+ le 238

e.+ siz 537

[3]

erkin (1) : 1. Bol.

e. 1570, 2728

2. Geniş.

e. 1614

[3]

erkin (2) : Serbest, hür.

e. 84, 1450, 1451, 1575, 1957, 2138, 2142, 2144, 2484

e.+ dile 2095

e.+ me 816

e.+ memi 70

e.+ se 71

erkin bol-: Özgür olmak.

e.- up 2117

e.- ur edi 2047

e.- urġa kerekdile 1421

erkin et-: Özgür bırakmak.

e.- ebiz 958

e.- gen 2440

e.- geniñ 2456

e.- geniñi 2440, 2447

e.- geññe 2453

e.- mev̌çü edi 2037

e.- segiz 1405

[24]

erkinlik: Özgürlük.

e. 564, 1435, 1568, 1996

e.+ di 1417

e.+ ge 433, 1360

e.+ i (erkinligi) 36, 2493

[9]

erlay: Hemen, çabuk.

e. 954, 1111, 1118, 1835, 2283

[5]

erlen: Sincap.

e. 701

e.+ ça 2631

[2]

erten: bk. **ertten.**

e.+ lerini 452

[1]

ertte: 1. Çoktan.

e. 761

ertte-ertte: Bir varmış, bir yokmuş.

e. 1176

[2]

erttegili: Çok eski zamana ait.

e. 1832

[1]

ertten: Sabah.

e.+ den 2260

e.+ ñe 2261

[2]

erttenlik: Sabah.

e. 34

e.+ de 418, 605, 642, 1352, 1513, 2279

e.+ ge 165, 2141

e.+ i (erttenligi) 2141

e.+ inde (erttenliginde) 1970

[11]

ertterek: Çok önceden, çoktan.

e. 866

[1]

es: Akıl.

e. 1215, 2187, 2738

e.+ den 392

e.+ i 2474, 2504

e.+ imde 2050

e.+ imden 1566

e.+ ime 783, 1981, 2011, 2128, 2129

e.+ inde 992

e.+ iñdemidi 55

e.+ inden 2510

e.+ ine 14, 770, 957, 1051, 1053, 1055, 1550, 1965, 2504

e.+ iñe 1793, 2019, 2394

e.+ lerin 1854

e.+ lerine 1565

esde bol-: Farkında olmak.

e.- may 1262, 2285, 2751 (e.+ lerinde b.- may)

e.- maġan 2557

[35]

ese: İse.

e. 203, 353, 363, 385, 576, 600, 691, 803, 804, 823, 1027, 1165, 1890, 1970, 1958, 2070, 2126, 2179, 2750

[19]

esgeril-: Hatırlanmak.

e.- gen 473

[1]

esir-: Sarhoş olmak.

e.- gen 1514

e.- genle 1535

e.- ip 1509

[3]

esirt-: Sarhoş etmek.

e.- gen 1475

e.- gendi 1479

e.- ip 1954

[3]

eskadril: *R.* Filo.

e.+ ini 2498

[1]

eski: Eski.

e. 409, 764, 1141, 1317, 1659, 1715, 2015

[7]

esle-: Fark etmek, anlamak.

e.- medi 2546

e.- mey 1891, 2564

e.- p 576, 686, 2492, 2588, 2758

e.- se 2470

[9]

eslen-: Fark edilmek, anlaşılmak.

e.- mey 2550

e.- ñeni 1784

[2]

esli: Akıllı.

e. 1408

[1]

eslirek: Daha akıllı.

e. edi 2150

[1]

essizlik: Dikkatsizlik.

e. 2737

[1]

eşek: Eşek.

e. 372, 1774

e.+ den 1759

e.+ ge 1724, 1942, 1946, 1948

e.+ ini (eşegini) 61

e.+ le 255

e.+ lerini 360

e.+ ni 391, 400, 981, 1725, 1942, 1944, 1945, 1946

[18]

eşik: Kapı.

e. 35, 453, 519, 606, 643, 703, 706, 707, 918, 1659, 2427, 2637

e.+ de 892

e.+ den 419, 495, 1019, 1153, 1623, 1624, 1661, 1931, 2601, 2639, 2691, 2693, 2694, 2698

e. edi 536

e.+ ge 19, 418, 488, 490, 514, 619, 711, 712, 943, 1020, 1099, 1117, 1151, 1186, 1240, 1676, 1766, 2139, 2600, 2633

e.+ i (eşigi) 278, 532, 536, 1616

e.+ in (eşigin) 503, 731

e.+ ine (eşigine) 1031, 1660, 1874

e.+ leni 1506

e.+ ni 491, 512, 530, 531, 534, 538, 866, 869, 951, 1170, 1471, 1473, 1660, 2600, 2709

eşik bosaġa: Kapı eşiği.

e.+ nı 1466

ḳabak eşik: Dış kapı.

e.+ ni 500, 501, 503, 908

[79]

eşit-: Duymak, işitmek.

e.- di 2742

e.- digizmi 2064

e.- e edi 923

e.- emise 2444

e.- gen 632, 833, 1204, 1333, 1355, 1356, 1426, 2165

e.- gende 1470, 1907

e.- genden 227, 968, 972, 1727

e.- gendile 1345

e.- genim 1355

e.- genimde 2052

e.- genlerine 2491

e.- genley 703

e.- genme 2371

e.- ip 514, 647, 742, 1070, 1688

e.- ir ediñ 1057

e.- irge 1695

e.- megen 1048, 1330

e.- megença 2162

e.- megenley 2729

e.- megenme 2435

e.- mesin 1232

e.- mey 922

e.- mezça 506

e.- señ 803

[40]

eşitdir-: Duyurmak.

e.- di 2761

e.- gen edile 1862

e.- irsiz 931

e.- mey edile 1887

[4]

eşitil-: Duyulmak.

e.- e edile 58

e.- edi 1920, 1931

e.- edile 2286

e.- irik 2491

e.- mey 2163

e.- mey edi 2728

[7]

eşta: Muhtemelen.

e. 579

[1]

eştada: Sanırım, muhtemelen.

e. 955, 1284, 1409, 1671, 2114, 2153

[6]

et- (1) : 1. Yapmak.

e.- 723, 849, 854, 1585, 1649, 1958, 2062

e.- di 2250

e.- digiz 2603

e.- e 1042, 1445, 1519, 1715, 1716, 2067

e.- e kelip 1524, 1917

e.- e turġunçu 1529

e.- ebiz 970

e.- edile 2490

e.- er 937, 2506, 2545

e.- erbiz 466, 1107, 1165

e.- erek 295

e.- erge 87, 356, 722, 725, 932, 934, 961, 1182, 1236, 1459, 1854, 1926, 2107

e.- erge kerek eseñ 823

e.- erge kerekbiz 806

e.- erge kerekdi 823

e.- erigimi 2670

e.- erik 820, 965, 969

e.- erik bolsañ 845

e.- erik ediñ 1700

e.- erik eseñ 958, 1188, 2062

e.- erikdi 991, 1449, 1858

e.- erikse 77, 839

e.- erimi 2070

e.- erin 13, 370, 797, 1079

e.- erlerin 217, 289, 1263

e.- erligibiz 806

e.- erlikbiz 805

e.- erme 860, 933, 1239, 1253, 2236

e.- erse 1235

e.- ersiz 225, 495

e.- ese 814, 842

e.- esiz 303

e.- eyik 2695

e.- gen 14, 55, 277, 308, 317, 616, 854, 1102, 1111, 1253, 2161

e.- gen edi 987

e.- gen ese 1000

e.- genbiz 2604

e.- genden 837

e.- gendi 1780

e.- gendile 1251

e.- geni 2515

e.- genin 684, 794, 959, 1101

e.- genleri 1860

e.- genme 820, 1087

e.- gense 1023, 1268

e.- igiz 465, 549, 2445

e.- mez edi 730

e.- mezliklerin 1172

e.- se 834

e.- segiz 305, 1405

e.- sele 272

e.- sem 28

etal-: Yapabilmek.

e.- lıḳ 955

[377]

et- (2): Kapatmak.

e.- ip 731, 866

[2]

et: Et.

e. 307, 723, 1714

e.+ im 1483

e.+ ime 1777

e.+ in 551, 1422, 1546, 1835

e.+ inden 994, 2499, 2759

e+ leden 1508, 1834

e.+ leni 1827

e.+ ni 1745, 1834

[17]

etdir-: 1. Yaptırmak, ettirmek.

e. 51

2. Yardımcı eylem.

e.- e edi 282, 1966

e.- e edile 1852

e.- gen 57, 381, 1094

e.- gen edile 135

e.- ip 143, 1872, 2464

e.- ip kelgen 1813

e.- iv̇çü 451

e.- mey edi 2141

e.- se 2556

[15]

etek: 1. Giysinin belden aşağı kalan bölümü.

e.+ in (etegin) 679

e.+ inden (eteginden) 1100

e.+ iñe (etegiñe) 839, 855, 1196

e.+ leri 2012

e.+ lerin 938, 1813

e.+ lerine 329

2. Dağ, tepe, yığın vb. yamaçlı şeylerin alt bölümü.

e.+ inde (eteginde) 163, 334

[11]

etil-: 1. Yapılmak, edilmek.

e.- gen 359, 1833, 2013, 2458

2. Yardımcı eylem.

e.- gen 1740

[5]

ey: Ey, ünlem.

e. 23, 91, 168, 178, 886, 986, 1019, 1131, 1815, 1897, 2057

[12]

ezil-: Ezilmek.

e.- gen 280, 1432

[2]

F f

fahmulu: Yetenekli.

f. 2577

[1]

faḳır: *Ar.* Biçare.

f. 2025

[1]

faḳırlıḳ: Çaresizlik.

f.+ nı 16

[1]

faşist: *Fr.* Faşist.

f. 2595, 2691, 2694, 2720, 2747, 2753, 2754, 2760, 2761

f.+ le 2499, 2580, 2750, 2751

f.+ lege 2490

f.+ leni 2714, 2750, 2752

[18]

fayġambar: *Far.* Peygamber.

f.+ nı 264

[1]

fitnalıḳ: Entrika.

f. 1002

[1]

flot: *R.* Filo.

f.+ ha 2701

f.+ u 2701

[2]

forma: *İt.* Şekil, vaziyet.

f.+ da 35, 46, 95, 127, 508, 528, 567, 642, 687, 710, 741, 868, 1083, 1849, 2259

f.+ ġa 994

[16]

front: *R.* Cephe.

f.+ ladan 1529

f.+ laġa 1445

[2]

G g

gadura: Büyük kepçe.

g.+ nı 2394

[1]

galstuk: *R.* Kravat.

g. 2160

g.+ ga 2158

[2]

gaz: *Fr.* Gaz.

g. 2192

[1]

gebenek: Kelebek.

g.+ ça 1874

g.+ leni 2149

[2]

geleṿ: Dağların güney yamaçlarında yetişen bir tür ot.

g. 1372

g.+ ge 1309

[2]

geleṿlü: Otlu.

g. 81

[1]

german: *Fr.* Alman

g. 2580

[1]

germaniya: *Fr.* Almanya.

g.+ nı 2529

gestapo: *R.* Gestapo, Nazi Almanyası ve Alman işgali altındaki Avrupa'nın gizli polis teşkilatı.

g.+ nu 2596, 2712, 2721

[3]

getmen: Köpek, domuz gibi hayvanların azı dişi.

g.+ i 1777

[1]

gıbıt: Tulum.

g.+ dan 395

g.+ laġa 391

g.+ lanı 400

g.+ nı 360, 393, 981

[1]

gıjı

gıjı et-: Acı vermek.

g.- gen 1574

gılja: 1. Eğri.

g. 1305

2. Kanca.

g. 1314

[2]

gılgıt: Pıhtı.

g.+ la 1319

[1]

gılıṿ: Sıpa.

g.+ nu 2479

[1]

gıppa: Sağlamca.

g. 1574, 2025

[2]

gırayt: Hadım edilmemiş eşek.

g.+ nı 378

[1]

gırhı: Pütür pütür.

g. 1004

[1]

gırjın: Ekmek.

g. 1411, 1878

g.+ dan 1414

g.+ ım 26

g.+ nı 4

[5]

gırjınçıķ: Minik ekmek, ekmekçik.

g. +nı 2030

[1]

gırmık: Ottan örülen ip.

g. 1661

g.+ lanı 1663

[2]

gıstı: Deste.

g.+ ladan 2049

g.+ lanı 2051

g.+ m 2071

[3]

ginji: Oyuncak bebek.

g.+ ça 1865

[1]

gitçe: Küçük.

g. 2, 812, 1065, 1561, 1651, 2074, 2081, 2132, 2158, 2181, 2471

[15]

gitçerek: Daha küçük.

g. 1319

g.+ ni 2190

[2]

gitçerekçik: Daha küçücük, daha minik.

g. 2194

g.+ i (gitçerekjigi) 2156

[2]

gitler: Hitler.

g.+ ni 2652

[1]

gokka: Cilveli.

g. 746, 766

gokka hansçıķ: Çiçek.

g.+ la 757

g. + lanı 748, 764

g.+ nı 761, 764

[6]

goppan: Sapsız tahta kâse.

g.+ lanı 1828

[1]

goppap: bk. **goppan.**

g. 1749

[1]

gögen: Güğüm, bidon.

g.+ ni 1016

[1]

grafin: *R.* Sürahi.

g 1626

g.+ de 1650

g.+ den 2631

[3]

granat: *R.* Nar.

g.+ la 2748

[1]

gubu: 1. Kene.

g. 2112

g.+ ladan 1994

g.+ laġa 1441

2. Örümcek.

g.+ lay 1422

[4]

gumhot: Hayvanlarda, yüzün öndeki sivri ve çıkıntılı kısmı.

g.+ ları 2209

[1]

gumuljuk: Karınca.

g.+ laça 2282

[1]

guppur

guppur et: Kamburlaştırmak.

g.- megen edi 833

[1]

gur: Ateşin yanarken çıkardığı ses için kullanılır, yansıma ses.

g. 514, 2086

[2]

gurt: Kuluçka.

g. 2756

[1]

guzaba

guzaba et-: Acele etmek.

g.- ip 2466

guzabaġa kir-: Telaşlanmak.

g.- edi 1727

[2]

gülmendi: İpek şal.

g.+ ni 2013

[1]

günah: *Far.* Günah.

g.+ ıbıznı 2233

g.+ ına 2458

g.+ larından 2454, 2456

[4]

gürjü: Gürcistan.

g. 663

[1]

güren: Halka, yuvarlak.

g. 1419, 1752, 1880, 1987, 2717

güren tart-: Çember oluşturmak.

g.- ıp 1913

güren tartdır-: Çember oluşturtmak.

g.- a edi 1809

[7]

gürülde-: Gürlemek.

g.- p 2505

[1]

gürüldet-: Gürüldetmek.

g.- ip 342

[1]

H h

ha: Bir nida ifadesi, ey.

h. 614

[1]

ha ha: Bir nida ifadesi, ha ha.

658, 695

[2]

haji: 1. *Ar.* Hacı, hac görevini yerine getiren kimse.

h. 861

2. Haj.

h.+ den 1184

haji ḳıl-: Hacı olmak.

h.- ırġa 1178

[3]

hadaġa

hadaġa et-: Feryat etmek.

h.- eyim 1035

[1]

hahay

hahay et-: Bağırmak.

h.- ip 1152

hahay-tuhay bol-: Panik olmak.

h.- dula 1904

[2]

haḳ: *Ar.* Hak.

h.+ ın 1698

h.+ ların 1383

[2]

hal: *Ar.* Hâl, durum, vaziyet.

h. 1219

h.+ da 944, 2562

h.+ ġa 253

h.+ ine 668

[5]

halal: *Ar.* Helal, temiz kalpli.

h. 1094

[1]

halat: Evde ya da işte giyilen bir kıyafet türü.

h.+ ı 245, 609, 626, 2100

[4]

haler: *Ar.* Hastalık.

h. 2410

[1]

haljar: Hayvan ağılı.

h.+ ına 1969

[1]

halḳ: *Ar.* Halk.

h. 258, 480, 568, 613, 623, 814, 854, 1388, 1396, 1419, 1423, 1437, 1442, 1534, 1992, 1994, 2086, 2106, 2112, 2213, 2276, 2338

h.+ dan 609, 627, 1412

h.+ ġa 263, 616, 1095, 1406, 1568, 1693, 1804, 1955, 2082, 2335, 2459

h.+ ı 1563, 2331

h.+ ıbız 2726

h.+ la 1384

h.+ lanı 334, 1432

h.+ ları 1381

h.+ nı 245, 261, 273, 279, 280, 281, 288, 301, 303, 304, 551, 606, 1335, 1379, 1422, 1424, 1425, 1427, 1481, 2107, 2111, 2335, 2428, 2493, 2526

[68]

hamam: Kızgın, sıcak.

h. 377

[1]

han: Han, bey.

h.+ nı 1344

[1]

hans: Ot, çayır, çiçek.

h.+ dan 2148

h.+ la 258, 746, 1525, 2722

h.+ lanı 766

[6]

hant: Yemek.

h. 1411, 1834, 1877, 1913

[5]

hapar: *Ar.* 1. Hikâye.

h. 18, 1148, 1159, 1162, 1163, 1192, 1250, 1274, 1331, 2028, 2181,

h.+ çı 1551

h.+ da 1257

h.+ dı 1391, 1612

h. ġa 1139, 1149, 1155, 1193

h.+ ı 1192, 1334, 1553, 2033

h.+ ım 1273

h.+ ımı 1163, 1167

h.+ ın 201, 1081, 1175, 1259, 1330, 1333, 1499, 1552, 1609, 1662, 1673, 1680, 2118, 2201, 2432

h.+ ına 19, 1356

h.+ ından 1356

h.+ ını 1190, 1200, 2109

h.+ la 319

h.+ ladan 1141

h.+ lanı 779

h.+ ları 2032

h.+ larına 2031

h.+ larından 1784

h.+ lı 1356

h.+ nı 1249, 1782, 2449

2. Haber, havadis.

h. 65, 113, 216, 358, 397, 779, 1040, 1044, 1048, 1184, 1377, 1386, 1387, 1720, 1917, 1920, 1931, 1932, 1933, 1954, 1971, 1973, 2294, 2296, 2300, 2335, 2696, 2701

h.+ dı 1723

h.+ ġa 791

h.+ ı 833

h.+ ım 1580

h.+ ın 742,1345, 2382, 2598

h.+ ladan 1377

h.+ laġa 778, 1531

h.+ lanı 1728

h.+ ları 161

h.+ nı 406, 801, 802, 1078, 1080, 1174, 1191, 1332

[109]

haparçı: 1. Hikâye anlatan kişi.

h.+ mı 1562

2. Haber getiren kişi.

h. 1916

[2]

haparla-: Anlatmak.

h.- ġan edile 1150

[1]

hapçuk: Eşya.

h.+ lanı 2313

[1]

har: *Far.* Her.

h. 27, 67, 68, 69, 70, 209, 233, 265, 338, 445, 500, 505, 671, 674, 752, 754, 760, 993, 1125, 1158, 1159, 1349, 1383, 1562, 1701, 1733, 1744, 1747,

1752, 1775, 1799, 1827, 1915, 1990, 2026, 2027, 2037, 2129, 2133, 2157, 2304, 2307, 2319, 2342, 2344, 2348, 2492, 2738

har kim: Herkes

h. 69, 500, 505, 1744, 1752, 2319, 2344, 2492

h.+ ge 68, 674

h.+ ni 752, 754, 760, 1747, 2348

[59]

haram: *Ar.* Kötü.

h. 261

haram etdir-: Evlatlıktan reddettirmek.

h.- gen 1094

[2]

harbız: *Far.* Karpuz.

h.+ ça 2061

[1]

hareket: Eşya.

h.+ in 2320, 2344

[2]

harh

harh et-: Kahkaha atmak.

h.- ip 1515

[1]

harip: *Ar.* Zavallı.

h. 2422

[1]

hata: *Ar.* Zarar ziyan, kötülük.

h. 1110

h.+ bız 2113

h.+ ñ 728

hata et-: Kötülük yapmak.

h.- gen 2107

h.- mezliklerin 1172

[5]

hatalı: Zararlı.

h. 170

[1]

hater: *Ar.* Hatır.

h.+ inden 224

hater et-: Hatır gönül yapmak.

h.+ ibizni e.- ip 1159

[2]

hav̇: Evet.

h. 2629

[1]

hav̇a: *Ar.* 1. Hava.

h.+ da 1308, 1421, 2118, 2138, 2177, 2257, 2499, 2502

h.+ dan 2118

h.+ ġa 1284, 2232, 2263

h.+ nı 1288, 1290, 1321

h.+ sı 1675

2. Nefes.

h.+ ġa 711

h.+ sı 2747

[18]

havh

havh ber-: Ödünç vermek.

h.- gen 1716

[1]

hayda: Haydi.

h. 28, 119, 124, 171, 310, 321, 407, 896, 935, 953, 977, 1116, 1120, 1271, 2228

haydağız: Haydi.

h. 491, 512, 513

[18]

hayır: *Ar.* Fayda, hayır.

h. 126

h.+ ıñ 728

[2]

hayırlı: Faydalı.

h. 434

[1]

hayırlan-: Faydalanmak.

h.- ırġa 1699

[1]

hayran

hayran et-: Hayrete düşmek.

h.- ip turġan 279

[1]

hazır (1): Kafkas erkek giyiminin göğsündeki fişeklikler.

h.+ ları 2053

[1]

hazır (2): *Ar.* Hazır.

h. 1900

h.+ bız 1388, 1438

h.+ lay 1795

hazır bol-: Hazır olmak.

h.- 2044

h. -up turġan 1618

hazır et -: Hazırlamak.

h.- dile 956

h.- igiz 500

[8]

hazırla-: Hazırlamak.

h.- y edi 507

[1]

hazna: *Ar.* 1. Hazine.

h.+ ların 1342

h.+ larına 2647

2. Pek, fazla.

h. 1796, 2260

h.+ sı 813, 2564, 2700

[7]

hıbıl: Çelimsiz.

h. 1318

[1]

hıbıllan-: Gevşekleşmek.

h.- ñan 1311

[1]

hıçıv̇un: Rahatlık.

h. 873

[1]

hıllikka

hıllikka et-: Alay etmek.

h.- ip 11, 1537

[2]

hını: 1. Sert

h. 731, 1289, 1318, 1585, 2288, 2709

2. Kaba.

h. 1875

[6]

hıyanat: *Ar*. İhanet, kötülük.

h. 724

[1]

hıyla: *Ar*. Hile.

h. 1715

[1]

hıysapla-: Hesaplamak.

h.- y edi 479

[1]

hompura: Tabanca kılıfı.

h.+ da 2706

[1]

homuh: Korkak.

h. 842, 1157

[2]

honşu: bk. **ḳonşu.**

h. 859

[1]

horaz: *Far*. Horoz.

h. 1513, 1515, 1516, 1519, 1523, 1524

h.+ nı 1514, 1522, 1525, 1527

[11]

horla-: Galip gelmek.

h.- dıla 2567

h.- ġan esele 145

h.- ġandı 1350

h.- ġanları 145

h.- may 1515

h.- rbız 362

h.- rıḳbız 145

h.- y 2156

h.- ydı 1792

[9]

horlam: Galibiyet.

h.+ ları 2322

[1]

horlan-: Yenilmek.

h.- dıḳ 148

[1]

horlaṿ: Galibiyet.

h. 146

[1]

huna: Taş duvar.

h. 8, 154, 156

h.+ ġa 2392

h.+ sına 1674

[5]

huppegi: Peynir suyu.

h. 981

[1]

hurjun: Cep.

h.+ larından 2640

h.+ unda 952

h.+ undan 1007, 1081

[4]

hurmet: *Ar.* Saygı.

h. 250

hurmet et-: Saygı göstermek.

h.- genbiz 249

[2]

huyun: Ham deriden örülmüş çarık tabanı.

h. 1390

[1]

I ı

ıçhın-: 1. Serbest kalmak.

ı.- ıp 1872

ı.- ñan 2163

ı.- ñandı 2164

2. Kurtulmak.

ı.- maġandı 1345, 2200

[5]

ınna: Nine.

ı. 2077, 2109, 2132, 2135, 2139

ı.+ ġa 2026, 2029

ı.+ m 2123

ı.+ mı 2128

ı.+ nı 2011, 2015, 2021, 2025, 2031, 2033, 2124, 2131, 2137

[19]

ınnaka: bk. **ınna.**

ı. 2033

ı.+ nı 2031

[2]

ıran: Derin uçurumlar arasında kalan düzlükler.

ı.+ la 1594

ı.+ laġa 1371

[2]

ırazı: *Ar.* Razı, hoşnut, memnun.

ı. 1125

ı.+ ma 1641

ırazı bol-: Memnun olmak.

ı.- ġanımı 1553

ı.- luḳ 1160

ı.- up 1698

[5]

ırazılıḳ: Memnuniyet.

ı.+ ımı (ırazılığımı) 1640

ı.+ ın (ırazılığın) 617, 1584, 1845

[4]

ırbın: Köşe, bucak.

ı.+ la 984

ı.+ lanı 938

ı.+ ña 2173

[4]

ırhı: Sel, taşkın.

ı. 840, 1239, 2124

[3]

ırhım

ıthım et-: Yara bere içinde bırakmak.

ı.- gen 1466

[1]

ırıshı: Kısmet.

ı.+ dan 678

ı.+ larına 267

[2]

ırıshılı: Kısmetli.

ı. 790

[1]

ırmah

ırmah et-: Yormak.

ı.- gen 1360, 2023

[2]

ıspas

ıspas et-: Teşekkür etmek.

ı.- eme 1270

[1]

ışan-: İnanmak, güvenmek.

ı.- ıp 1094

ı.- may 1864, 2186

[3]

ışar-: Gülümsemek.

ı.- a 240, 297, 611, 2129, 2639

ı.- a turġança 1632

ı.- dı 2644

ı.- ġan 2084

ı.- ġanla 2088

ı.- ıp 1552, 1591, 1647, 2641

ı.- maysa 1156

ışaradan ışar-: Güle oynaya.

ı.- a 649

[15]

ışım: Keçe tozluk.

ı. 37

[1]

ışır-: Kuvvetlendirmek.

ı.- ġan 36, 1042

[2]

ıyıḳ: Hafta.

ı.+ nı 1766

[1]

ız: 1. İz.

ı. 1595

ı.+ ġa 2240

ı.+ ın 302, 597

ı.+ nı 1068, 2215

2. Arka, peşisıra.

ı.+ ımdan 124, 1678

ı.+ ına 2239

ı.+ ından 608, 675, 725, 1005, 1142, 1177, 1306, 1381, 1388, 1525, 1926, 2172, 2269, 2284, 2287, 2290, 2404, 2547, 2718

ı.+ larından 109, 555, 565, 985, 1069, 2162, 2290

3. Geri.

ı.+ ına 1824

ı.+ larına 1014, 2259

ızından bol-: Takip etmek.

ı.- ġandıla 1346

ızı bla: Peşi sıra, peşinden.

ı. 617, 835, 944, 1265, 1414, 2336

[45]

ızçıḳ: İzcik.

ı. +lanı 1738

[1]

ızla-: Takip etmek.

ı.- ġan 620

ı.- p 1068

ı.- y edi 302

[3]

ızlan-: Takip etmek.

ı.- ıp 1499

[1]

İ i

iç: 1. Herhangi bir durumun, cismin veya alanın sınırları arasında bulunan bir yer.

i.+ i 47, 414

i.+ in 1800

i.+ inde 137, 152, 160, 344, 416, 428, 431, 812, 1013, 1199, 1202, 1204, 1205, 1207, 1276, 1296, 1319, 1361, 1376, 1392, 1418, 1453, 1454, 1457, 1484, 1495, 1643, 1720, 1728, 1779, 1822, 1912, 1940, 1943, 1962, 1975, 2081, 2260, 2306, 2324

i.+ inden 1660

i.+ ine 166, 541, 565, 1473

2.Bir şeyin içerisi, iç kısmı.

i.+ i 1594

i.+ in 2352

i.+ inde 461, 557, 561, 707, 1057, 1214, 1476, 1504, 1601, 1674, 1754, 1863, 2054

i.+ indegi 1664

i.+ inden 1594, 1660, 2040

i.+ ine 287, 499, 507, 512, 536, 562, 1168, 1171, 1465, 1480, 1492, 1503

3. İnsanın manevi varlığıyla ilgili olan.

i.+ den 548

i.+ i 639

i.+ im 1932

i.+ imde 1758

i.+ iñ 2455

i.+ inden 1956

i.+ine 758, 1754

4. Mide.

i. 1779

i.+ ine 1767

5. Topluluk içi, arası.

i.+ ibizde 320

i.+ igizde 250

i.+ igizden 211

i.+ inde 127, 607, 745, 756, 764, 766, 1455, 1525, 1887, 1989, 2084, 2087, 2274, 2339, 2349, 2496

i.+ inden 1379, 1814

i.+ine 854, 2523

i.+ lerinde 238, 248, 1458

6. Belirli bir zaman zarfı.

i.+ inde 984

i.+ ine 2305

[117]

iç-: İçmek.

i.- e 2681

i.- emidile 2433

i.- erge 690, 1650, 2422

i.- eyik 394

i.- gen 72, 121

i.- gendi 49, 2435

i.- genley 692

i.- genni 2435

i.- ip 1509, 2428

i.- iv̇çü edi 1706

i.- megiz 304

[16]

içgi: İçki.

i.+ ni 2422

[1]

içgiçi: İçkici, alkolik.

i.+ ge 2373

[1]

içir-: İçirmek.

i.- gen edile 1751

i.- gen etsem 28

i.- megiz 221

i.- mey 1059

[4]

içiril-: İçirilmek.

i.- gen 2053

[1]

içiv̇çü: Alkolik.

i.+ le 545

[1]

igi: İyi.

i. 84, 325, 350, 432, 639, 663, 665, 677, 682, 683, 691, 695, 720, 721, 749, 751, 848, 890, 894, 948, 973, 1034, 1215, 1850, 2071, 2141, 2285, 2425, 2426, 2491, 2758

i.+ di 79, 80, 721, 966, 1937, 2235

i. edi 479, 803, 838

i.+ ge 1027

i.+ sin 852

igi kesek: Çok miktarda.

i. 187, 636, 950, 1070, 1213, 1316, 1786

i.+ ge 2315

i.+ ni 825

igi sağan: Keşke.

i. 2047

igi tolu: İyice, tamamen.

i. 59

[54]

igilik: İyilik.

i.+ ni 1268, 1269

[2]

ilin-: İlişmek, takılmak.

i.- di 2349, 2710

i.- dile 191

i.- ip 404

i.- ñen 1282

i.- ñen edile 2501

i.- ñenden 746

[7]

ilişan: Belirti, iz.

i.+ larından 1310

[1]

ilyaçin: Doğan.

i.+ le 2471

i.+ lerine 2503

i.+ ni 2470

[4]

imbaş: bk **inbaş.**

i.+ ına 2675

[1]

imperiya: *Bulg.* İmparatorluk.

i.+ mı 2701

i.+ nı 2606, 2621, 2648, 2649, 2696, 2707

[7]

inbaş: Omuz.

i.+ ı 2154

i.+ ına 605

i.+ ında 2330

i.+ larına 924

[4]

iniçke: İnce.

i. 2215, 2280

[2]

iñir: Akşam.

i. 34, 412, 1679, 2027

i.+ de 35, 565, 652, 1972

i.+ den 2260

i.+ ge 2260

[10]

iñirlik: Akşam.

i. 509, 1575, 2255

i.+ de 866, 1657, 2007, 2141

i.+ i 861

i.+ inde 2214

[9]

inji: İnci.

i.+ le 900

[1]

injil-: Eziyet çekmek.

i.- genden 1768

i.- ip 999

i.- irça etip 281

i.- se 834

[4]

injiliv̇: Sıkıntı.

i. 679

injit-: Eziyet etmek.

i.- gen 828

[1]

insan: *Ar.* İnsan.

i. 1935

i.+ dı 274

i.+ lanı 265

[3]

internatsional: *Fr.* Enternasyonal, Komünist Enternasyonal (Komintern)'de işçi sınıfının marşı olarak kabul edilen marş.

i.+ nı 2717

[1]

irik: İğdiş edilmiş koç.

i.+ ni 1138

[1]

iş: İş, vazife, görev.

i. 495, 502, 573, 804, 831, 896, 1045, 1063, 1126, 1328, 2379, 2575

i. bolur edi 640

i.+ den 811, 856, 1263

i.+ di 1126

i.+ ge 233, 817, 926, 1347, 1733, 2751

i.+ ibizni 147, 306, 326

i.+ igiz 816

i.+ im 1111

i.+ ime 1025

i.+ in 1727, 1829, 2507

i.+ iñ 320, 729, 815, 870

i.+ inden 497

i.+ ine 2349, 2547

i.+ le 1089

i.+ leni 991, 1000

i.+ leri 2429

i.+ lerine 937, 2348, 2737

i.+ mi 2680

i.+ ni 144, 688, 725, 857, 859, 974, 1182, 1253, 1696, 1727, 1849, 1850, 2036, 2103, 2350

[64]

işçi: İşçi.

i. 2301, 2664

[2]

işekli

işekli bol-: Şüphelenmek.

i.- ġanına 2353

i.- luḳ 1857

işekli et-: Şüphelendirmek.

i.- gendi 1394

[3]

işle-: 1. Yapmak, işlemek.

i.- gen 1366, 2067

i.- gen edik 1702

i.- p 1826, 2403

i.- rge 1691

i.- rikdile 66

i.- ydi 782

i.- yse 194

2. Çalışmak.

i.- gen 435

i.- genin 1053

i.- mey 2052

i.- mezge 70

i.- rge 1366

i.- rgemi 2058

i.- ydile 2273

[16]

işlen-: Yapılmak, inşa edilmek.

i.- edi 1693

i.- ñen 241, 1615, 1659

[4]

işlet-: Çalıştırmak.

i.- gen edile 2080

[1]

işsiz: İşsiz.

i. 303

[1]

it: İt, köpek.

i. 208, 256, 552, 714, 1297, 1478

i.+ den 389, 398, 1096

i. ediñ 326

i.+ i 398

i.+ le 136, 546, 1211, 2069

i.+ leden 121

i.+ lege 1094

i.+ leni 159, 211, 254, 1981

i.+ leri 1991

i.+ lerigizge 1267

i.+ lerin 49, 55

i.+ ni 51, 78, 91, 1000, 2056

[30]

itin-: İstemek.

i.- ip 841

[1]

iy-: Göndermek.

i.- di 29

i.- erge 512

[1]

iyne: İğne.

i.+ leni 1462

i.+ ni 1768

[2]

iynek: İnek.

i. 1371

i.+ leni 1456

[2]

iyul: *R.* Temmuz.

i.+ da 2498

[1]

izle-: 1. Aramak.

i.- gen 1087, 1409

i.- gen ese 411

i.- gença 2182, 2274

i.- genden 707, 1976

i.- gendi 1242

i.- mey 653

i.- p 139, 370,785, 1033, 1035, 1941, 2339

i.- p turġan edi 411

i.- rge 217, 1125, 1909, 1935

i.- rge kerekdi 1104

i.-v̇den 835

i.-v̇ge 1938, 1975

i.- y esegiz 301

i.- y 1049

i.- ydi 2275

i.- ydile 2314

i.- yim 161

i.- yse 888

2. İstemek.

i.- gen 1305, 1405, 1417, 1427, 1442, 2429, 2712

i.- gen edi 779

i.- genigizni 310

i.- p 970, 1686, 2231

i.- y eseñ 319

[44]

J j

jabıl-: Örtülmek.

j.- ġança 2085

[1]

jabış-: Yapışmak.

j.- maydı 639

[1]

jabıv̇: Örtü.

j. 1626, 1629

[2]

jaġa: 1. Kenar.

j.+ da 19, 1038, 1042, 1959

j.+ nı 192

j.+ sında 1016

2. Yaka.

j.+ sından 2330

[7]

jahanim: *Ar.* Cehennem.

j. 277

[1]

jahil: *Ar.* Cahil.

j. 722

[1]

jaḳ-: Yakmak.

j.- arġa (jaġarġa) 17

jalan (1) : Tek.

j. 1969

[1]

jalan (2)

jalan belley: Yarı çıplak.

j. 887

jalan ḳımıja: Çorak.

j. 2533

[2]

jalanda: Yalnızca.

j. 1013, 1868, 2050, 2243, 2711

[5]

jalanlay: bk. **jalanda.**

j. 405

[1]

jalanñaç: Yoksul.

j. 443

[1]

jalçı: Irgat.

j.+ da 1052, 1054, 1702

j.+ ġa 22, 436

j.+ lanı 1254

j.+ sı 2409

j.+ sı 2410

jalçı bol-: Irgat olmak.

j.- ġan 1252

j.- ġandı 1252

[11]

jalçılıḳ: Irgatlık.

j.+ nı 29

[1]

jalġa-: Eklemek.

j.- sañ 761

[1]

jalın-: Yalvarmak.

j.- ıp 1177

j.- maġandı 2189

j.- ñan 2651

[3]

jalındır-: Yalvartmak.

j.- ġan 1394

[1]

jalķa: bk. **jelke.**

j.+ sından 2708

[1]

jamaṿat: *Ar.* Cemaat, topluluk.

j. 225, 321, 781, 817

j.+ ını 1179

[5]

jamerka: *R.* Yulaf.

j.+ ġa 1804

[1]

jamıçı: Kafkas dağlı halklarına özgü keçe pelerin.

j. 1132

j.+ larıġıznı 897

j.+ nı 1604

j.+ sı 115, 373

j.+ sını 380

[6]

jan (1): *Far.* 1. Can.

j. 124, 298, 548, 1387, 1438, 1569, 2510

j.+ ı 121, 909, 1221, 1674, 2187, 2324

j.+ ıbız 229, 311

j.+ ım 809, 820, 855, 1147, 1196, 1758, 1956, 2361, 2363

j.+ ımdan 631

j.+ ımı 2362

j.+ ın 568, 1002, 1432, 1563, 2170, 2175, 2525

j.+ ına 547

j.+ ıñ 2277

j.+ ıñı 1005

j.+ larıça 1381

j.+ ların 130, 394

j.+ larına 284

2. İnsan

j. 128, 411, 1735, 2081

j.+ lanı 434

3. Canlı.

j. 2043, 2324

jan al-: Ölmek.

j.- ġan edi 1997

jan-janın aşa-: Öfkelenmek.

j.- y edi 1909

janı aṿru-: İlgilenmek.

j.- r 1464

janı bla izle-: Pür dikkat izlemek.

j.- gen 193

jan tiy-: Üzülmek.

j.+ larına t.- mezmi 54

[53]

jan (2): Yan, taraf

j. 235, 544, 942, 1038, 1207, 1987, 2305, 2704

j.+ ı 4, 251, 365, 1398, 1683, 2007, 2744, 2745

j.+ ıbızdan 250

j.+ ımı 548

j.+ ın 21, 272, 1207, 1302, 1667,

j.+ ıñ 2044

j.+ ına 117, 122, 128, 227, 252, 372, 407, 545, 576, 580, 635, 860, 1041, 1341, 1396, 1623, 1633, 1876, 1924, 2008, 2010, 2022, 2111, 2123, 2147, 2203, 2205, 2262, 2305, 2468, 2668

j.+ ında 60, 364, 757, 908, 952, 1615, 1630, 1633, 1748, 1835, 2074, 2215, 2244, 2286, 2449, 2748

j.+ ından 113, 371, 977, 1211, 1475, 1596, 1873, 1885, 1987, 2009, 2146, 2309, 2539, 2558, 2633, 2704

j.+ ını 1825

j.+ ları 155, 2210

j.+ larına 942

j.+ larında 9, 156, 235, 2324, 2758

[98]

jan-: Yanmak.

j.- a turadıla 2703

j.- a turġan 1476, 2511, 2513

j.- adı 1932

j.- adıla 2524

j.- ama 1468

j.- arıḳdı 277

j.- gañña 137

j.- ıp 154, 1498, 2523, 2761

j.- ñan 1276, 1389, 1454, 1465, 1473, 1476, 1477, 1483, 1484, 1488, 1492, 1497, 1509, 1755, 1825, 1982, 2007, 2505, 2522, 2575

[35]

jandır- (1): Yakmak.

j.- adıla 1453, 1455

j.- ġan edi 2059

j.- ıp 1836, 2029, 2076

j.- ırġa 2514

j.- ırġa kerekdi 2585

j.- ırsız 1481

j.- ıv̇çu edile 1374

j.- sala 2174

[11]

jandır- (2): Bakmak.

j.- a 1043

[1]

janı-: Tehdit etmek.

j.- ġan 1499

j.- y edile 1952

[2]

jañı: Yeni.

j. 1148, 1149, 1365, 1546, 1642, 1749, 1891, 2279, 2540, 2553

j.+ dan 922, 1112, 2392

[13]

jañıl-: Yanılmak.

j.- asız 253

j.- ıp 316, 1060

[3]

janıv̇ar: *Far.* Hayvan.

j. 1776

j.+ la 1208

[3]

jañız: Yalnız, tek.

j. 20, 21, 146, 213, 372, 413, 462, 806, 1671, 1917, 2475

j.+ da 1802

j.+ lay 770

[13]

janḳozçuḳ: Kardelen çiçekçiği.

j.+ la 1570

[1]

janla-: 1. Yanından geçmek.

j.- dı 2631

j.- p 1884

2. Yanında bulunmak.

j.- ġan edile 2088

3. Çekilmek.

j.- ġandı 1657

j.- p 1630

4. Yanaşmak.

j.- p turadı 2393

j.- sala 1369

[7]

jannet: *Ar.* Cennet.

j. 269, 715

[2]

janşa-: Boş boş konuşmak, gevezelik etmek.

j.- ġan edi 717

j.- ġanına 1040

j.- r 2228

[3]

jantav̇: Bağırsaktan yapılan ip, kayış.

j. 1944

j.- ırġa kerekli bolġanını 486

[3]

jarat-(1): Yaratmak.

j.- han 266

j.- handı 266, 2069, 2093

j.- ıladı 2133

j.- ılġan 274

j.- ılġandıla 2094

j.- ılġanın 1382

j.- ılġanlı 333, 409, 1097

[11]

jarat- (2): Beğenmek, hoşlanmak.

j.- han 1377, 1581

[2]

jarçıķ: Küçük uçurum.

j.+ nı 2238

[1]

jargel: Basamak.

j.+ den 2461

[1]

jarı-: Mutlu olmak.

j.- dıla 2599

[1]

jarıķ: 1. Mutlu, neşeli.

j. 692, 693, 1635

2. Aydınlık.

j. 900, 925

j.+ ġa 177, 187, 899

j.+ ı (jarıġı) 177, 1882

j.+ ım (jarıġım) 2127

j.+ ın (jarıġın) 864, 1882

jarıķ bol -: Güler yüzlü olmak.

j.- ġan edile 1133

j.- up 1270, 1640

jarıķ köllü bol-: Mutlu, neşeli olmak.

j.- up 632

[17]

jarıt-: Aydınlatmak.

j.- ıp 566

[2]

jarlı: Zavallı, gariban, yoksul.

j. 10, 13, 14, 18, 214, 224, 279, 301, 303, 304, 551, 568, 639, 796, 926, 1028, 1182, 1198, 1379, 1388, 1406, 1422, 1424, 1425, 1427, 1481, 1503, 1568, 1685, 1710, 1911, 1994, 2274, 2361, 2430

j.+ ġa 80

j.+ la 78

j.+ laġa 79, 1385, 1430, 1444

j.+ lanı 1368, 1383, 1479, 1514, 1700

j.+ nı 266, 915

[48]

jarsı-: 1. Üzülmek.

j.- dıla 2579

j.- ġança 2046

2. Endişe etmek.

j.- ġanma 805

3. Sıkıntı etmek.

j.- p 822

j.- p turġandı 782

[5]

jartı: Yarım, yarı.

j. 2114

[1]

jasa-: Süslemek.

j.- ydıla 2722

[1]

jasal-: Süslenmek.

j.- ġan 2146, 2203

[2]

jasan-: Süslenmek.

j.- ıp 760

[1]

jassı: Yassı.

j. 2166

[1]

jastıḳ: Yastık.

j. 2308

j.+ ım (jastığım) 444

j.+ laġa 1830

[3]

jaş: 1. Delikanlı.

j. 63, 358, 813, 1154

j.+ ha 1217

j.+ la 1147, 1546, 1805, 1953

j.+ laġa 1136

j.+ lanı 1143, 1809

j.+ nı 654, 895, 1198, 1749, 1762, 1781, 1813, 2379, 2383

2. Genç.

j. 123, 1133, 2232, 2736

j.+ı 1751

j.+ laġa 219

j.+ larına 2726

3. Çocuk.

j. 583, 1162, 1175, 1190, 1200, 1238, 1259, 1267, 1273, 1703

j.+ la 1823, 1871

j.+ ları 53

j.+ nı 1174, 1227

4. Oğul.

j.+ ı 468, 469, 470, 471, 472

j.- gen edile 1769

jaşçıķ: 1. Delikanlı.

j. 61, 773

2. Çocuk, çocukcağız.

j. 2, 2074, 2149

j.+ ġa 2152

j.+ ıña (jaşçıġıña) 55

j.+ lanı 2149

[8]

jaşna-: Şimşek çakması.

j.- ġança 566

[1]

jat-: Yatmak.

j. 38

j.- a edile 1544

j.- ama 447

j.- arġa 38

j.- han 636, 868, 1587, 1630, 2760

j.- han edi 866, 880

j.- handan 39

j.- ıp 749

j.- ma 398

j.- sam 449

[15]

jav̇-: Yağmak.

j.- ġan 334

j.- ġança 99, 207

j.- ġanja bolup tura edi 207

j.- ġanlarında 1988

j.- sa 103

[6]

jav̇: Yağ.

j. 1504, 1714

j.+ ların 865

j.+ lay 1932

j.+ u 1711

sarı jav̇: Tereyağı.

j.+ nu 1503

[7]

jav̇ap: bk. **juv̇ap**

j.+ ın (jav̇abın) 785

[1]

jav̇dur-: Yağdırmak.

j.- dula 130

jav̇luķ: 1. Mendil.

j. 983, 1081

j.+ nu 955, 963

j.+ un (jav̇luġun) 1818

2. Havlu.

j. 1624

3. İpek şal.

j.+ la 230

j.+ un (jaṿluġun) 1796, 2013

[9]

jaṿun: Yağmur.

j. 102, 164, 165, 334, 1988, 2109

jaṿun ḳar ḳatış: Karla karışık yağmur.

j. 99

[8]

jaṿurun: Kürek kemiği.

j.+ da 1837

j.+ ña 1841

j.+ nu 1835

[4]

jay-: 1. Sermek.

j.- ġandıla 1720

j.- ıp 778

2. Açmak.

j.- ıp 775, 1283

[4]

jayabut: Eğri bacaklı.

j. 2042

[1]

jayaṿ: Yaya.

j. 2581

j.+ lay: 116, 2289

jayaṿ et-: Yürütmek.

j.- tip 1978

[4]

jayıl-: Yayılmak.

j.- ġan 217, 2144

j.- ġan edi 1275, 1386, 1743, 1971

j.- ġan edile 1912

j.- ġandıla 2485

j.- ıp 1626, 1629, 1909

j.- ırġa 1362

[11]

jaylıḳ: Yayla.

j.+ da 1741

[1]

jaz: Bahar, ilkbahar.

j. 43, 101

jaz başı: İlkbahar.

j. 98

j.+ ına 452

j.+ da 99

[5]

jaz-: Yazmak.

j.- adıla 1603

j.- çı 346

j.- sınla 2164

[3]

jazıl-: Yazılmak.

j.- a edi 1652, 1654

j.- adı 2723

j.- ġança 2026

j.- ġanı 2095

j.- ıp edi 1417

[6]

jazıv̇: Yazı.

j.+ la 1417

[1]

jek-: Zulmetmek.

j.- gen 22

j.- ip 32, 103

[3]

jel: Rüzgâr, yel.

j. 1602, 1617, 1744, 2147, 2461, 2476

j.+ de 2166

j.+ den 2257

j.+ i 601

j.+ in 2171

j.+ li 1028

jel et-: Estirmek, rüzgâr çıkartmak.

j.- dirgen 381

j.- dirip turġan 1813

j.- ip 115

[15]

jelçik: Rüzgârcık.

j. 1449, 1738, 2255, 2258, 2315, 2724

j.+ de 1737

j.+ leri 2464

[8]

jelim: Tutkal.

j. 461

[1]

jelke: Ense.

j.+ ñden 2226

j.+ sin 56

j.+ sinden 544

j.+ sine 540

[4]

jelpegey: Eğri.

j. 115

[1]

jeñ

jeñ allı: Manşet.

j.+ na 2030

[1]

jeñdir-: Süngüsünü düşürmek.

j.- medi 2389

[1]

jer (1): 1. Mahal, mekân.

j. 139, 166, 370, 445, 529, 2179, 2518, 2533, 2536, 2570, 2692, 2739, 2740

j.+ de 243, 1281, 1297, 1335, 1344, 1531, 2067, 2242, 2494, 2596, 2751, 2728

j.+ den 511

j.+ge 45, 176, 242, 357, 410, 712, 846, 930, 938, 973, 976, 1106, 1418, 1439, 1590, 1646, 1939, 2144, 2450

j.+i 413, 1362

j.+ibizde 1447

j.+im 1002

j.+imi 1658

j.+inde 1449

j.+ inden 1198, 1963

j.+ ine 208, 409, 973, 1657, 2521, 2548

j.+ le 1285, 1582

j.+ lede 1570, 1594, 2272, 2259, 2719

j.+ leden 1580

j.+ lege 1128, 1129

j.+ lerin 213

j.+ lerinde 1123, 2273

j.+ lerine 2512, 2557, 2568, 2593

j.+ ni 364, 1187, 1982, 2548, 2560

2. Yer, zemin.

j. 576, 2550

j.+ de 1046, 2039, 2314

j.+ den 2315

j.+ge 93, 103, 156, 425, 645, 683, 716, 903, 992, 1074, 1313, 1558, 1737, 1786, 2012, 2113, 2117, 2199, 2313, 2326, 2329, 2343, 2473, 2517, 2551, 2632

j.+ ni 787, 2082, 2524, 2703, 2720

3. Konum.

j.+ de 177, 990, 1153, 1204, 1661, 1743, 255

j.+ge 602, 880

j.+igizde 556

j.+inde 366, 371, 477, 636, 770, 827, 2713

j.+ inden 1073, 1212, 2529

j.+ ine 1827

j.+ lerinden 1237

4. Durum.

j.+ de 1339

5. Memleket, diyar.

j. +de 2398

j.+ ni 2653

6. Toprak.

j. 429, 446, 453, 585, 635, 1571, 1573, 1574, 1575, 1614, 1615, 1619, 1631, 1638, 1658, 1754, 1863, 1874

j.+ den 403, 1311, 2580

j.+ di 2533

j.+ge 831, 1659, 1962

j.+gemi 1012

j.+ ni 1573

7. Arazi.

j. 1367, 1373, 1378, 1392, 1423, 1424, 1444, 1684, 1685

j.+ de 1366

j.+ ge 2513, 2564

j.+ i 1367

j.+ in 122

j.+ ine 1686, 2755

j.+ ini 45

j.+ le 67, 1426

j.+ leni 272

j.+ leribizni 1936

j.+ lerin 1374

j.+ ni 1368, 1378

8. Yer, taraf, alan.

j. 2683

j.+ge 2258

j.+ i 1863

j.+ inde 599

j.+ ine 1745, 2683

j.+ leri 1834

j.+ lerin 1444, 1745

9. Yeryüzü.

j.+ de 1421, 2136, 2174, 2185, 2500, 2502

j.+ge 2257

j.+ ni 367, 1438, 1995, 2043

10. Bölüm, nokta.

j.+ge 792, 800

j.+in 830, 1144

j.+ inden 1082

j.+ ine 1782, 2238, 2450

j.+ lege 1238

jerge sal-: Geciktirmek.

j.- may 2745

[230]

jer (2): At eğeri.

j. 907

j.+ leni 2906

[2]

jerk: Kızılağaç.

j. 47

[1]

jerle- (1) : Eğerlemek.

j. 906

[1]

jerle- (2) : Tüfeği ya da tabancayı doldurmak.

j.- p 1489

[1]

jet-: 1. Gitmek, ulaşmak.

j.- di 111, 115

j.- dile 567, 2477, 2715, 2756

j.- e kelgenley552

j.- e barġanı 1080

j.- ebiz 1612

j.- edile 1735

j.- erden 2210

j.- erge 177, 976, 2238

j.- gen 82, 187, 556, 651, 1281, 1311, 1446, 1982, 2258, 2557

j.- gen bolur edi 766

j.- gen edi 1207

j.- gende

j.- genigizni 556

j.- genley 2297

j.- ip 518, 1452, 2172

j.- ivçü edi 216

j.- mey edi 2079

j.- mez 2179

j.- se 1043

j.- sele 2548

2. Gelmek, yetişmek, ulaşmak.

j.- di 524

j.- dile 525

j.- erikdi 1921

j.- gen 298, 383, 1063, 1190, 1412, 1449, 1766, 2106, 2169

j.- gende 792, 1078, 1238, 2109

j.- genin 1088

j.- ip 539, 1478, 1905

j.- ip barġanımı 1313

j.- ip keledile 2692

j.- se 1575

3. Yetişmek, büyümek, gelişmek.

j.- gen 663, 670, 1231, 1793, 2406, 2410

4. Erişmek.

j.- gen edile 133

j.- genden 866

j.- geninde 1200, 1782

j.- ip bolmaġandı 1183

j.- mey 1743

j.- mezça 2049

j.- se 1808, 1859

[75]

jetdir-: 1. Ulaştırmak.

j.- 582

j.- edile 1726

j.- gen 1257

j.- ip 2476

j.- irge 307

j.- irge kerekbiz 147

j.- irge kerekdi 1858

j.- mey 707

2. Ödetmek.

j.- gen 1105

j.- irbiz 1103

j.- irge kerekdi 1101

j.- irme 735

3. Erişmek.

j.- ip turġan 1455

jetdiral-: Ulaştırabilmek.

j.- may 967

[13]

jetiş-: Ulaşmak.

j.- edi 2291

j.- megendi 416

[2]

jetişdir-: Ulaştırmak.

j.- irge 1411

[1]

jetişim: Başarı.

j.+ ge 2569

[1]

jıġıl-: 1. Yığılmak.

j.- dı 554

2. Diz çökmek, kapanmak.

j.- ġan edi 392, 856

j.- ıp 1197, 1245

3. Devrilmek.

j. 2236

j.- ġan 1859, 2240

j.- ġannı 2580

j.- ıp 1206

j.- may 544, 2385, 2388

[13]

jıķ-: Devirmek.

j.- dıla 540

[1]

jıl: 1. Yıl.

j. 18, 1063, 1066, 1083, 1364, 1366, 1391, 2401

j.+ dan 1327

j.+ ġa 1654

j.+ ımı 2401

j.+ la 1545, 1981, 2121

j.+ lada 98

j.+ lanı 1342

j.+ nı 42, 1577, 1638, 1740, 2214

2. Yaş.

j.+ dan 1154, 1701

[24]

jılı: Sıcak.

j. 2683

[1]

jılın-: Isınmak.

j. 17

j.- ma 13

[2]

jılıt-: Isıtmak.

j.- a 1387

j.- sañ 2212

[2]

jılıv̇: Sıcaklık.

j.+ larına 41

[1]

jılḳı: At sürüsü.

j. 2407

[1]

jılḳıçı: At çobanı.

j.+ la 235

[1]

jıllıḳ: Yaş.

j. 2, 31, 1702

jıltıra-: Parlamak.

j.- ġan 1601, 2158

j.- ġança 900

j.- p 881

j.- y edi 2151

j.- y edile 901, 1402, 2127

j.- ydıla 2248

j.- yma 2127

[10]

jıltırat-: Parlatmak.

j.- a 1629

[1]

jıltırav̇uḳ: Parlak.

j. 2247

[1]

jır: 1. Şarkı.

j. 655, 1159, 1161, 1163

j.+ ġa 1155

j.+ ın 431,

j.+ ıñı 2227

j.+ ları 1145, 2263, 2265

j.+ nı 363, 448

2. Destan.

j.+ ın 1142

j.+ ını 1144

j.- arbız 1030

j.- ġan edi 1717

j.- ġandan 931

j.- ıp 255

[26]

jıyalı: Toplu, derli toplu.

j. 1630

[1]

jıyġıç: Duvar rafı, düzenleyici.

j. 704, 705, 1041

j.+ la 1665

[4]

jıyıl-: Toplanmak.

j.- dıla 153

j.- ġan 243, 247, 281, 288, 562, 613, 616, 1412, 1419, 1437, 1804, 1949, 2082, 2091, 2106, 2107, 2270

j.- ġan edile 1871

j.- ġandıla 1419, 2487

j.- ġanın 2480

j.- ġanla 283

j.- ġanlanı 248, 281, 2087

j.- ıp 150, 1469, 1701, 1820, 1979, 2338

j.- ıv̇çu 1418

[33]

jıyılıv̇: Toplanma.

j. 1847, 1949

j.+ unda 2159

[3]

jıyın: Topluluk, grup.

j. 1444, 1544, 1760, 1820, 1938

j.+ ı 1760, 1883, 1900, 1939, 1975, 1979

j.+ ın 136

j.+ ına 1976

j.+ ından 1803, 1884

jıyın bol-: Topluluk oluşturmak, toplanmak.

j.- up 1444, 1544

[15]

jıyır-: Buruşturmak.

j.- adı 1576

j.- ılġan 2395

[2]

jıyırma: Yirmi.

j. 2438

j.+ bız 146

[2]

jıyrıḳ: Elbise.

j.+ ını (jıyrıġını) 900

j.+ lı 1813

[2]

jiber-: Yollamak, göndermek.

j.- çi 1895

j.- di 2586, 2754

j.- e edi 357

j.- edile 2346

j.- gen 2575

j.- gen edi 1222

j.- gen edile 220

j.- gen edim 1085

j.- gendi 222, 224, 226, 1404

j.- gendile 1472, 2685

j.- irge kerekdi 846

[16]

jibi-: Islanmak.

j.- gen 1317

[1]

jiger: Korkusuz.

j. 2578

[1]

jigit: Yiğit.

j. 545, 1335, 1473, 2180, 2525, 2544

j. eseñ 2676

j.+ ge 2003

j.+ i 2516, 2722

j.+ ini 2721

j.+ le 130, 2528

j.+ le edile 2573

j.+ lege 1569, 2526

j.+ leni 1832, 2495, 2516, 2547

j.+ lerini 2496

j.+ li 2180

j.+ ni 2523, 2553

[24]

jigitçik: Yiğitçik.

j. 2159, 2181

[2]

jigitli: Yiğitlik dolu.

j. 2180

[1]

jigitlik: Yiğitlik.

j. 716

j.+ di 2527

[2]

jik: Eklem.

j.+ i (jigi) 2177

[1]

jilik

jilik jav̇un tav̇us-: İliği kemiği kurumak.

j.- han 103

[1]

jiltin: Kıvılcım.

j.+ lerin 2514

[1]

jilya-: Ağlamak.

j.- dı 2445

j.- ġan 1371, 2036

j.- ġanla 1436

j.- p 927, 1261

j.- y 1243

j.- ydıla 1205

jilyam sıraġan et-: Ağlamaklı olmak.

j.- di 641

[9]

jilyamuķ: Gözyaşı.

j.+ la 147, 1078, 1200

j.+ ları 840, 1721, 1865, 1866, 2109

j.+ ların 967

j.+ nu 1238

[10]

jilyan: Yılan.

j. 205, 2251

j.+ ça 280

j.+ la 1775

j.+ nı 2212

[5]

jiñirik: Dirsek.

j.+ leri 2488

[1]

jink: *İt.* Çinko.

j. 2687

[1]

jip: İp.

j.+ le 1372

[1]

jipi: Bataklık.

j. 2054

[1]

jiyir-: İğrenmek.

j.- genñenley 714

[1]

jiyirgençli: İğrenç.

j.+ ni 2468

[1]

joķ: Yok.

j. 164, 568, 638, 1151, 1404, 1903, 2475

j.+ du 76, 125, 126, 232, 250, 256, 267, 271, 313, 320, 569, 729, 790, 815, 816, 838, 869, 870, 965, 1044, 1111, 1181, 1188, 1229, 1515, 1621, 1643,

j.+ uma 618, 1301, 1564

j.+ un 162, 274

j.+ uñ 611

j.+ una 604, 633, 1180

jol bolsun: İyi yolculuklar.

j. 63

[76]

jol (2)

bir jolda: Bir defa, bir kere.

b. 12, 108, 219, 359, 1577, 2427, 2437

[7]

jol başçı: Rehber.

j.+ ları 537

[1]

joldaş. Yoldaş.

j. 2722

[1]

jolçuḳ: Yolcuk.

j.+ nu 942, 2146, 2461

[3]

jolovċu

jolovċu bol-: Yolcu olmak, yola çıkmak.

j.- ġandıla 1920

j.- luḳbuz 910

j.- luḳsuz 897

[3]

jolovċuluḳ: Yolculuk.

j. 350

j.+ dan 769

[2]

joluḳ-: 1. Denk gelmek.

j.- adı 146

2. Rastlamak.

j.- ġandı 1244

j.- sa 4

aman közüne joluġayım: Ne yaparsa yapsın.

a. 2060.

[4]

joluḳdur-: Denk getirmek, buluşturmak.

j. 57

j.- a 1745

j.- ur 57

[3]

jomaḳ: Masal.

j.+ lada 1659

[1]

jomaḳlıḳ: Masal konusu olmak.

j.+ nı 2169

[1]

jorala-: 1. Yormak, bir anlam vermek.

j.- masın ese 1027

j.- sın 1027

2. Hayal etmek.

j.- yma 1569

[3]

jorġala-: Hızlı yürümek.

j.- ġan edi 904

[1]

jort-: Hafifçe koşmak.

j.- up 1399, 2563

j.- uv̇ġa 673

[3]

jortdur-: Koşturmak.

j.- ġan 1392

[1]

jortuv̇ul: Baskın.

j.+ da 1344

j.+ ġa 912, 914, 1340

j.+ lada 914

[5]

joyķullan-: Nazlanmak.

j.- asa 2481

j.- ıp 1837, 2102

j.- ıv̇çu edi 1715

[4]

jöbele-: Tıpış tıpış yürümek.

j.- gen edile 938

[1]

jötker-: Öksürmek.

j.- e 683

[1]

jötkeriv̇: Öksürük.

j.+ ün 849

[1]

jötkür-: bk. **jötker-.**

j.- e 716

[1]

jubu: Kıllı.

j. 1777

[1]

juġu: Leke.

j. 2079

[1]

juġulu: Lekeli.

j. 1311

[1]

juġur: Benekli.

j. 1625

[1]

juh (1) : Yüz.

j.+ un 103, 709

j.+ una 669

[3]

juh (2) : Sarp kaya.

j. + dan 1282, 2469

juḳ: Bir şey.

j. 24, 56, 298, 327, 379, 708, 1004, 1206, 1242, 1393, 1886, 2162, 2245, 2294

j.+ u (juġu) 155

j.+ un (juġun) 2654

[16]

jukka

jukka sal-: Meme vermek.

j.- ırġa 2036

[1]

juḳla-: Uyumak, uyuklamak.

j.- ġan edi 417, 868

j.- ġandan 1226

j.- p 19, 2245, 2634

j.- p turġan 428, 1365

j.- p turġanlay 869, 878, 1198, 1237, 1351, 1771

j.- rġa 866, 1774, 2214

[17]

juḳu: Uyku.

j. 1211, 1768

[2]

julalıḳ

julalıḳ et-: Merhem yapmak.

j.- gen 595

[1]

julduz: Yıldız.

j. 562, 1654, 2134

j.+ la 901, 2248, 2728

j.+ laġa 2010

j.+ lanı 1883, 2246

j.+ ları 2132

j.+ u 2129, 2133

j.+ um 2130

j.+ uñdu 2134

[14]

julduzçuḳ: Yıldızcık.

j.+ la 2126

j.+ nu 2009

[2]

julḳ-: Yolmak.

j.- sun 2606

[1]

jum-: Yummak.

j.- may 104

j.- up 1292, 2469

[3]

jumaruḳ: Keklik.

j.+ ları 343

j.+ lay 2185

[2]

jumduruḳ: Yumruk.

j. 1496

j. etip 1477

j.+ ların 1951

j.+ un 1004, 1497

[5]

jumurtha: Yumurta.

j.+ ladan 1319

j.+ nı 1337

[3]

jumuş: İş.

j.+ nu 356

j.+ um 889, 1049

j.+ uñ 1059, 1060

j.+ unu 1093

j.+ uñu 1059, 1649

[8]

jumuşaḳ: Yumuşak.

j. 1626, 1636

jumuşak et-: Yumuşatmak.

j.- erle 593

[3]

junçu-: Sıkıntıya düşmek.

j.- dula 2582, 2751

j.- ġan 236

j.- ġanem 445

j.- ġañña 2265

j.- p 1263

j.- rġa 501

[7]

junçuv̇: Sıkıntı.

j. 1989

[1]

jurt: Yurt, memleket.

j.+ dan 1617

j.+ ha 915

j.+ larına 2545

[3]

jut: Açgözlü.

j. 1568, 1688, 1994

j.+ la 152

[4]

jut-: Yutmak.

j.- a 623, 1755

j.- ama 1688

j.- may 463

jutal-: Yutabilmek.

j.- may 15

[5]

juv̇-: 1. Yıkamak.

j.- a 1722

j.- arġa kerekdi 2680

j.- ma 822

j.- up 840

j.- uv̇çu 1624

2. Ayıklamak, elemek.

j.- up kelgense 853

[6]

juv̇ap: *Ar.* Cevap.

j.+ ha 2092, 2182, 2349

j.+ ın (juv̇abın) 968, 2405

j.+ nı 2314

juv̇ap et-: Cevap vermek, karşılık vermek.

j.- di 2451, 2651, 2664

j.- e edi 669

j.- e edile 2572

j.- e kelip 2359

j.- ermise 2626

j.- gen 2360

j.- gen edi 1047, 1598, 1610

j.- genine 693

j.- ginçi 2611

j.- ip 787

j.- medi 2357, 2671

j.- meseñ 2670

j.- meydi 2329

j.- meydile 2572

juv̇ap ber-: Cevap vermek.

j.+ da b.- megendi 817

j.- gen edi 692

j.- ip turdula 131

[28]

juv̇aş: Sakin.

j. 1044

[1]

juv̇uķ: 1. Yakın.

j. 263, 649, 683, 826, 882, 890, 980, 1317, 2088, 2323, 2327, 2550, 2621, 2693, 2713, 2749, 2750, 2757

j.+ dan 882

j.+ um (juv̇uġum) 638

juv̇uķ bol-: Girmek, içeri girmek.

j. 892, 1022, 1030, 2610

j.- sañ 1552

j.- uġuz 1132

j.- urġa 1717

juv̇uķ jet-: Yaklaşmak.

j.- gendi 2518

juv̇uḳ jetgen: Akraba.

j.+ ni 330

juv̇uḳ et-: Yakınlaştırmak.

j.- gen 1707

j.- genine 1640

2. Akraba.

j.+ ları 329, 1962

[34]

juv̇uḳlaş-: Yaklaşmak.

j.- a 382

j.- han 95, 452

j.- han edi 404

j.- may 686

[5]

juv̇urġan: Yorgan.

j.+ ım 444

[1]

jügen: Dizgin.

j.+ i 1269

j.+ inden 2288

j.+ leri 1859

[3]

jük: Yük.

j.+ ün (jügün) 61

jükge al-: Kefil olmak.

j.- ırbız 222

[2]

jükle-: Yüklemek.

j. 50

j.- p 1925, 2346

[3]

jün: Yün.

j.+ ünden 2013

[1]

jürek: 1. Yürek.

j. 570, 1085, 1259, 1374, 1482, 1640, 1845

j.+ i (jüregi) 794, 1782, 1867

j.+ im (jüregim) 619, 639, 782, 1999, 2099

j.+ in (jüregin) 110, 1486

j.+ iñ (jüregiñ) 730

j.+ ine (jüregine) 835, 873

j.+ ini (jüregini) 1755

j.+ iñi (jüregiñi) 821, 2061

j.+ ni 1324

2. Merkez.

j. 205

jüregi ḳayna-: Kin duymak.

j.- ġan 476

jürek injiv̇lük: Hayal kırıklığı.

j.+ ü 711

jüregin keñden keltir-: Gönlünü ferahlatmak.

j.- ip 659

jüregin sabır et-: Sakinleşmek.

j.- ip 786

jüregi sındır-: Kalp kırmak.

j.+ in s.- ıp turuv̇çu edile 12

jüregin üşüt-: Yüreği soğumak.

j.- gen 1367

[31]

jürekçik: Yürekçik.

j.+ i (jürekjigi) 1319, 1323

[2]

jürekli: Yürekli.

j. 353

[1]

jüreksin-: Hıçkırmak.

j.- ip 679, 1773, 1418, 1420, 1936

[2]

jürü-: 1. Yürümek.

j.- dü 508

j.- genden 507

j.- geninde 994

j.- genleni 2184

j.- genleri 490

j.- mev̇çü 1735

j.- p 477, 490, 636, 1181

j.- p tururġa kerekdi 488

j.- p turġanbız 1596

j.- rge 1591

j.- y edile 209

j.- y kelip 637

j.- ydüle 1593, 1736, 2672

2. Dolaşmak.

j.- gen 1020, 1025, 1148

j.- yme 1025

j.- yse 1045

j.- ysüz 317

3. Dilden dile dolaşmak.

j.- gen 1335, 1391

4. Gitmek.

j.- gen 914

5. Geçmek.

j.- gen 2280

j.- rge 1689

6. Yaşamak.

j.- megen 2043

j.- megenine 1089

j.- ydü 740

j.- ydüle 2136

[36]

jürüt-: 1. Yürütmek.

j.- gen 267

j.- genle 721

sıyın jürüt-: Saygı göstermek.

s.- gen 264

2. Yaşatmak.

j.- ürge 2095

[4]

jürüv̇: Yürüyüş.

j.+ ü 2200

[1]

jütü: Keskin.

j. 1288, 1300, 2675

[3]

jütürek: Daha keskin.

j.+ mi bolur 1794

[1]

jüz-: Yüzmek.

j.- e edile 863, 1029

j.- edile 590, 2186

j.- erle 2177

j.- gença 590, 902, 1029

[8]

jüz: Yüz sayısı.

j. 1978, 2266

jüz bla toḳsan: Yüz doksan.

j. 2657

[3]

jüzük: Yüzük.

j.+ le 2640

[1]

K k

ḳaban: Erkek yaban domuzu.

ḳ. 965

ḳ.+ ña 1265

ḳ.+ nı 1096

[3]

ḳabıl

ḳabıl et-: Kabul etmek.

ḳ.- meydi 935

ḳabıl kör-: Uygun görmek.

ḳ.- eme 494

ḳ.- megen edi 1961

[3]

ḳabın: Lokma.

ḳ.+ ın 14

ḳ.+ ların 463, 1503

[3]

ḳabır: *Ar.* Mezar.

ḳ. 1352, 1567, 2000

ķ.+ ıma 620, 1268

ķ.+ ın 2722

ķ.+ la 2720

ķ.+ laġa 1961

ķ.+ larıdıla 2001

ķ.+ larına 2717

ķ.+ larını 1354

ķ.+ nı 2725

[12]

ķabırġa (1): Duvar.

ķ.+ da 1624

ķ.+ ġa 1630

ķ.+ nı 81

ķ.+ sına 946

ķ.+ sından 1319

[5]

ķabırġa (2): Kaburga.

ķ.+ ların 1322

[6]

ķabış-: Somurtmak.

ķ.- ır 2470

[1]

ķaç-: Kaçmak.

ķ. 527

ķ.- adı 1524

ķ.- adıla 2258, 2268

ķ.- ar 370, 2692

ķ.- arça 490

ķ.- arġa 141, 465, 474, 485, 492, 505, 507, 537, 1521, 2753

ķ.- arġa kerekdi 1852

ķ.- asa 714

ķ.- han 211, 2267, 2269

ķ.- han edile 1988

ķ.- handıla 2699

ķ.- hanla 153

ķ.- hannı 399, 519

ķ.- ıġız 496, 524

ķ.- ıp 109, 112, 286, 380, 402, 495, 1963, 1965, 2333

ķ.- masaġız 465

ķ.- may 570

ķaçal-: Kaçabilmek.

ķ.- ġan 492

ķ.- may 557, 559

ķ.- maybız 1409

[45]

ķaçan: Ne zaman.

ķ. 16, 739, 808, 2398

[4]

ķadar: Kadar.

ķ. 131, 640, 872, 875, 2648, 2702

[6]

ḳadav̇: Kilit.

ḳ.+ un 1471

[1]

ḳaġıl-: Vurulmak.

ḳ.- dı 2637

ḳ.- may 1155

[2]

ḳaġıt: *Far.* Kâğıt.

ḳ. 461

ḳ.+ da 463

ḳ.+ ha 1792

ḳ.+ ların 2101

ḳ.+ nı 462

[5]

ḳaġıtçı: Kâtip.

ḳ. 2351

ḳ.+ sına 2350

[2]

ḳahme: *Ar.* Kahpe.

ḳ. 819

[1]

ḳajav̇: Muhalif, zıt.

ḳ. 1378, 1499, 2068, 2103, 2490

[5]

ḳajav̇luḳ: Muhaliflik.

ḳ.+ nu 1382

[1]

ḳaḳ-: 1. Vurmak.

ḳ.- a (ḳaġa) 645, 716, 903

ḳ.- ġan 2255, 2315

ḳ.- ġanı 2256

ḳ.- ġanlay 1617

2. Silkelemek.

ḳ.- dı 2635

3. Sallamak.

ḳ.- ġan 1289

ḳaḳġın-soḳġun et-: Azarlamak.

ḳ.- ip 1945

[10]

ḳal-: 1. Konaklamak.

ḳ.- a 3

ḳ.- ayım 1036

ḳ.- ġandıla 1225

ḳ.- ġanıbızda 2437

ḳ.- ıp 1073

ḳ.- ır 139

ḳ.- ır edi 1036

ḳ.- ırġa 1130

ḳ.- sam 164, 165

2. Hayatını sürdürmek, yaşamak.

ḳ.- a 693

ķ.- ġan 121, 567, 1452

ķ.- ġandı 2077

ķ.- ġanıbız 482, 1338

ķ.- ıp 1424

ķ.- ıp keterbiz 505

ķ.- ır edile 1370

ķ.- ırġa 6, 312

ķ.- ırmı 767

ķ.- lıķ 270

ķ.- may 156

ķ.- maz edi 1232

3. Zaman, uzaklık veya nicelik belirtilen miktarda bulunmak.

ķ.- dı 2625

ķ.- ġan 177

ķ.- ġandı 2701

ķ.- ırbız 1583

ķ.- maġandı 970

4. Herhangi bir durumda olmak.

ķ.- dıla 367

ķ.- ġan 770, 2578

ķ.- ġan edi 1496

ķ.- ġan edile 557

ķ.- ġanem 443

ķ.- ġanıñı 622

ķ.- ıp 436, 1039, 2142, 2626

5. Miras olarak geçmek.

ķ.- ġan 10, 20, 21, 75, 1098

ķ.- ıp 1850

6. Arta kalmak, geriye kalmak.

ķ.- ġan 335, 406, 425, 483, 601, 618, 643, 1107, 1362, 1682, 2239, 2307, 2374, 2454, 2565, 2754

ķ.- ġan edile 557

ķ.- ġanı 565, 2164

ķ.- ġanla 463, 504, 1527, 1780, 1846

ķ.- ġanladan 456

ķ.- ġanlanı 290, 472, 555, 2753

ķ.- ġanları 234, 541, 559

ķ.- ġanlarıbız 1443

7. Olduğu yeri ve durumu korumak, sürdürmek.

ķ.-ġan edi 1463

ķ.- ġan edik 2108

ķ.- ġan edim 2106

ķ.- ġanma 653

ķ.- ıp 933

ķ.- lıġı 1188

8. Mevcut olmak, var olmak.

ķ.- ġan 1529, 2256, 2560

ķ.-ġan bolmaz 813

ķ.- ġan edile 1446

ḳ.- ġan ese 2163

ḳ.- ġandı 171

ḳ.- madı 2506

ḳ.- maġan edi 1803

ḳ.- maġança etip 1975

ḳ.- maġandı 465, 811, 1450, 2416

ḳ.- may 438, 562, 2564, 2692

9. Kalmak, durmak.

ḳ.- ır 2470, 2575

ḳ.- ırġa 1114

ḳ.- maġa edim 678

ḳ.- maġız 474

ḳ.- may 117, 128, 154

ḳ.- mazlıġın 1115

ḳ.- sa 1917

10. Sınırlanmak.

ḳ.- may 252, 283, 415, 452, 1075, 1205, 1380, 1384, 1388, 1418, 1423, 1437, 1657, 1697, 1701

ḳ.- mayın 1427

11. Yardımcı eylem: "Sürerlilik".

ḳ. 2624

ḳ.- a edi 667

ḳ.- adı 753

ḳ.- adıla 2048

ḳ.- ayıḳ 2245

ḳ.- dı 47, 332

ḳ.- dıla 2590

ḳ.- ġan 441, 1262, 1423, 1450

ḳ.- ġan edi 1079

ḳ.- ġan edile 1191

ḳ.- ġandıla 33

ḳ.- ġanların 298, 2574

ḳ.- ırbızmı 1853

ḳ.- saḳ 1937

12. Yardımcı eylem: "Tezlik".

ḳ- adı 2178, 2200

ḳ.- dım 1778

ḳ.- ġandı 562

ḳ.- ır 2482

ḳ.- sam 449

13. Yardımcı eylem.

ḳ.- ıp 2

[156]

ḳala: *Ar.* Dipçik, silahın kabza kısmı.

ḳ.+ ġı 1517

[1]

ḳalam: *Ar.* Kalem.

ḳ. 1793

[1]

ḳalan-: Yığılmak.

ḳ.- ñan 1674

ḳ.- ñan edi 1998

[2]

ḳalaṿ: Yığın, yığıntı.

ḳ. 1587, 2719

ḳalaṿ bol-: Yığın olmak.

ḳ.- adıla 1737

[5]

ḳalaṿur: Bekçi.

ḳ.+ ladan 453

ḳ.+ larında 529

ḳ.+ u 175

[3]

ḳalay: 1. Nasıl.

ḳ. 27, 46, 87, 91, 164, 165, 175, 203, 486, 569, 638, 729, 762, 791, 969, 1040, 1052, 1323, 1481, 1551, 1645, 1675, 1711, 1764, 1844, 2077, 2168, 2292, 2368, 2379, 2507, 2614, 2695

ḳ.+ dıla 2433

2. Ne.

ḳ. 754, 2403, 2440

ḳ.+ dı 2356

ḳ. edi 2426

ḳ. ese 1585

3. Böyle.

ḳ. 2522

ḳalay bla: Nasıl.

ḳ. 2426, 2447, 2507

[44]

ḳaldır-: 1. Bırakmak.

ḳ.- may 152, 241, 281, 520, 1055, 2346, 2363

2. Kurtarmak.

ḳ. 1196

[8]

ḳalın: .1. Kalın

ḳ. 943, 1278, 1624,

2. Gür, kalabalık.

ḳ. 1551, 2270, 2273

[6]

ḳalḳ-: 1. Süzülmek, yüzmek.

ḳ.- a edile 902

ḳ.- ıp 2177

2. Havalanmak.

ḳ.- a kelip 1288

[3]

ḳallay: bk **ḳalay.**

ḳ. 203, 1908

[2]

ḳaltıra-: Titremek.

ḳ.- ġandan 2332

ḳ.- p ḳalġanların 298

ḳ.- r 2470

ķ.- y 8

[4]

ķaltırat-: Titretmek.

ķ.- han edi 1289

[1]

ķama: Kafkas erkeklerinin bellerinde taşıdıkları altın-gümüş işlemeli hançer, kama.

ķ. 1893, 1970

ķ.+ la 1451

ķ.+ m 2231

ķ.+ mı 1170

ķ.+ nı 1098, 1897, 2384

ķ.+ sı 2053

[10]

ķamar: *Far.* Kemer.

ķ.+ ın 1797

[1]

ķamat-: Kamaştırmak.

ķ.- han 1345

[1]

ķamiçi: Kamçı.

ķ. 16, 381, 389, 420, 1132, 1873, 2065, 2071, 2072

ķ.+ ni 210

[10]

ķampal-: Devirmek.

ķ.- ġan edile 391

[1]

kamsık: Yaramaz.

k. 1823, 1871

[2]

ķan: Kan.

ķ. 72, 120, 126, 131, 279, 280, 545, 822, 1004, 1311, 1319, 1375, 1441, 1981, 1990, 1991, 1992, 1994, 2070, 2112, 2251, 2500

ķ.+ ı 448, 648

ķ.+ ıbız 1387

ķ.+ ıbıznı 49, 121, 221

ķ.+ ım 1982, 2363

ķ.+ ımı 73, 79, 449, 450

ķ.+ ın 135, 245, 304, 482, 1422, 1432, 2525

ķ.+ ına 1520

ķ.+ ıña 2235

ķ.+ ından 2061

ķ.+ ıñı 1157

ķ.+ ları 132

ķ.+ ların 130, 1453, 2594

ķ.+ larından 1514

ķ.+ ña 1776

ķ.+ nı 664, 822, 1791, 1990

ķan dıgalas: Çaresiz.

ķ. 799

ķan dıgalasha ķal-: Çaresiz kalmak.

ķ.- ıp 1039

[58]

ķaña (1): Tahta.

ķ. 244, 943

ķ.+ larından 1659

ķ.+ nı 244

[4]

ķaña (2): Tepsi.

ķ. 1414

ķ.+ ġa 1411, 1878

ķ.+ la 1834

ķ.+ lanı 1913

[5]

ķanat: Kanat.

ķ. 432, 1283, 1516, 2170, 2463

ķ.+ ı 432, 2157

ķ.+ ın 1283, 1289, 1314, 1793, 2469

ķ.+ ını 343

ķ.+ la 1313, 1321

ķ.+ ları 336, 338, 339, 1290, 1520

ķ.+ larıġız 1421

ķ.+ ların 381, 1292, 1302, 1312, 2117, 2173, 2177

ķ.+ larından 1318

ķ.+ nı 2232

[30]

ķanatlı (1): Kanatlı.

ķ. 336, 338

[2]

ķanatlı (2): Kuş.

ķ. 432

ķ.+ la 657, 2136

ķ.+ laça 2137

ķ.+ lanı 1571

[5]

ķanatlıçıķ: Kuşçuk.

ķ. +nı 2467

[1]

ķanjaṿ-: Büyük bir felakete uğramak.

ķ.- ġan 796

ķandır-: Doyurmak.

ķ.- ġan 751

[1]

ķanķılda-: Gevezelik etmek.

ķ.- y 2185

[1]

kankurak: Değirmen taşı döndükçe taşa tahılın dökülmesini sağlayan tahta parçası.

k.+ ları 97

[1]

ḳanlı (1): Kanlı.

ḳ. 2178

[1]

ḳanlı (2) : Düşman.

ḳ.+ nı 2171, 2177

ḳanlı bol-: Gaddarlaşmak.

k.- ġan edi 687

ḳanlı jav̇: Amansız düşman.

ḳ.+ uma 802

[4]

ḳantar-: Bağlamak.

ḳ.- ıp 1400

[1]

ḳantor: *R.* Dinî mekân hânendesi.

ḳ.+ laġa 913

[1]

ḳap- (1): Isırmak.

ḳ.- ama (ḳabama) 2044

ḳ.- arġa (ḳabarġa) 1448

ḳ.- han eter (ḳaphan eter) 2212

ḳ.- sa 1449

[4]

ḳap- (2): Kazanmak.

ḳ.- arsa (ḳabarsa) 327

ḳ.- handı 1730

[2]

ḳap- (3): Yemek.

ḳ.- dı 1414

ḳ.- hanma 2420

ḳ.- hansa 2421

ḳ.- ıp (ḳabıp) 2283

ḳ.- ıp barsañ (ḳabıp barsañ) 1656

[5]

ḳapdır-: Kaptırmak.

ḳ.- a 4

ḳ.- ıp 1504

[2]

ḳaphaḳ: Dağ yamacı.

ḳ. 241

ḳ.+ nı 2294

[2]

ḳaphaḳçıḳ: Minik dağ yamacı.

ḳ. +nı 2215

[1]

kapitan: *R.* Yüzbaşı.

k. 2483, 2496, 2498, 2503, 2510, 2514, 2525

[7]

ķaplan-: Bükülmek, kıvrılmak.

ķ.- ıp 576

ķ.- ıp turġan 501

[2]

ķaptal: Kafkas erkek giyiminin içine giyilen dik yakalı, kalın kumaştan giysi.

ķ.+ ı 599, 600, 2054

ķ.+ ını 2012

[4]

ķar: Kar.

ķ. 2288, 2297, 2461, 2474

ķ.+ dan 444

ķ.+ la 2281

ķ.+ nı 2280

ķar ķatış javun: Karla karışık yağmur.

ķ. 207

[8]

ķara-: 1. Bakmak.

ķ. 194, 337, 1551, 2197, 2198, 2669

ķ.- çı 1595, 2191, 2441, 2677

ķ.- dı 60, 2240, 2610, 2634, 2641, 2642, 2645, 2647, 2668, 2713

ķ.- dıla 947

ķ.- dım 1674

ķ.- ġan 108, 284, 372, 830, 996, 1344, 1645, 1881, 2206, 2329, 2392, 2450, 2474

ķ.- ġan edi 370, 1213

ķ.- ġança bolup 1206

ķ.- ġanda 568, 1214

ķ.- ġandan 865

ķ.- ġanı bolġan edi 2056

ķ.- ġanıbızda 1072, 1397

ķ.- ġanım 2053

ķ.- ġanımda 1494, 1653, 2385, 2387

ķ.- ġanın 2194

ķ.- ġanlanı 1951

ķ.- ġanlarına 293

ķ.- ġanma 1841

ķ.- ġannı 2010

ķ.- ġınçıññа 1989

ķ.- ma 2196

ķ.- may 1128, 1197, 2219, 2268

ķ.- p 142, 237, 240, 297, 376, 592, 635, 647, 666, 689, 775, 985, 1058, 1069, 1071, 1191, 1193, 1230, 1264, 1295, 1443, 1509, 1578, 1591, 1618, 1634, 1635, 1786, 1838, 1848, 1950, 1979, 2098, 2101, 2103, 2193, 2313, 2326, 2370, 2432, 2479, 2628, 2637, 2686

ķ.- p turasa 2195

ķ.- p turdu 992

ķ.- p turġan 403, 759, 1814, 2046

ķ.- p turġanımlay 2427

ķ.- p turġanlay 453

ķ.- p turma 1898

ķ.- p turuv̇çu edi 105, 106

ķ.- r 2469, 2476

ķ.- rġa 1557, 1639

ķ.- rġa bolup 1527

ķ.- sa 192, 1502, 2112, 2277, 2474

ķ.- sala 2161, 2236

ķ.- sam 1999, 2015, 2026, 2139

ķ.- sañ 137, 154, 235, 236, 293, 336, 364, 478, 566, 664, 709, 745, 757, 1154, 1590, 1789, 1985, 2018, 2019, 2055, 2082, 2137, 2156, 2316

ķ.- sañ edi 561, 1674

ķ.- v̇çu 2008

ķ.- v̇çuma 1674

ķ.- y 374, 387, 942, 1047, 1281, 1294, 1302, 1711, 2135, 2182, 2241, 2352, 2434, 2478

ķ.- y edi 993, 1288, 1881, 1882, 1883, 2143, 2158, 2160, 2193

ķ.- y edik 2113

ķ.- y edile 1155, 1795, 1849, 1918, 2126, 2205, 2570

ķ.- y edim 1316, 1324, 2130

ķ.- y ketip 2442

ķ.- y tura edi 44

ķ.- ydı 1296, 1632, 1836, 2547

ķ.- ydıla 1558, 2343, 2394

ķ.- yma 1281, 1526, 1560, 1642

ķ.- ysa 2669

2. Düşünmek, hüküm vermek.

ķ.- ġanlarında 1903, 2758

ķ.- maġız 120

ķ.- p 1040, 1697, 2348, 2453

ķ.- p turuv̇çu 1688

ķ.- sañ 352

ķ.- ybız 1699

3. İncelemek.

ķ.- ġan edim 1318, 1651

ķ.- y edim 1562

4. Bakmak, göz kulak olmak.

ķ.- ġanlıķġa 28

ķ.- p turabız 253

ķ.- rbız 1133

ķ.- ybız 504

5. İlgilenmek, aldırış etmek.

ķ.- may 1128, 2459, 2491, 2544, 2569

7. Bir işi birinden beklemek.

ķ.- rıķ 728

ķarap ķaraġınçı: Göz açıp kapayıncaya kadar.

ķ. 917, 956, 2338

[232]

ķara: Kara, siyah.

ķ. 114, 336, 338, 344, 378, 480, 588, 599, 675, 709, 900, 901, 1024, 1029, 1066, 1067, 1098, 1113, 1118, 1204, 1223, 1296, 1305, 1401, 1448, 1486, 1495, 1501, 1507, 1532, 1604, 1615, 1643, 1659, 1689, 1707, 1722, 1749, 1825, 1828, 1843, 1866, 1867, 1873, 1932, 1940, 1944, 1954, 1978, 2012, 2013, 2014, 2028, 2046, 2053, 2054, 2055, 2082, 2100, 2111, 2151, 2152, 2157, 2214, 2230, 2231, 2243, 2280, 2384, 2393, 2463, 2471, 2479

ķap-ķara: Kapkara, simsiyah.

ķ. 96, 478, 2012

ķara kesev̇: Kömür.

ķ. + ley 1869

ķara köken: Karaçalı.

ķ. 1560, 1962

ķara şinli: Esmer.

ķ. 1413

ķara taşha teşik etip taġ-: Cezalandırmak.

k.- arġa 2104

[86]

ķaral-: Kararmak.

ķ.- ġan edi 1869

ķ.- ıp 155, 207, 478, 639, 1615

ķ.- ıp edi 96

ķ.- ıp tura edi 1398

ķ.- ıp turġan 336

ķ.- may 338

[10]

ķaralt-: Karartmak.

ķ.- han 947

ķ.- ıp 1302

ķ.- ıp edile 2083

[3]

ķaram: Bakış.

ķ.+ dan 1616

[1]

ķarañı: 1. Karanlık.

ķ. 7, 160, 162, 176, 344, 429, 446, 566, 576, 707, 879, 919, 936, 1202, 1210, 1271, 1901, 1911, 1940, 1969, 2281, 2736

ķ.+ da 412

ķ. edi 2728

ḳ.+ ġa 34

ḳ.+ sında 418

ḳ.+ sından 34

2. Issız, tenha.

ḳ.344, 428, 565, 912

[30]

ḳarañılıḳ: Karanlık.

ḳ.+ ından 2746

[1]

ḳarar-: Kararmak.

ḳ.- a tura edi 1398

[1]

ḳaraş-: Bakışmak.

ḳ.- dıla 284

ḳ.- ıp 1848

[2]

ḳarat-: Baktırmak, göstermek.

ḳ.- handıla 915

ḳ.- hanlay 2639

ḳ.- ıp 800, 1477, 2041, 2479

ḳ.- ırġa 2141

[7]

ḳaraton: Kısır.

ḳ. 1297

[1]

ḳarator: Kahverengi at.

ḳ. 872

ḳ.+ nu 874, 906

[3]

ḳareldi: Karaltı.

ḳ. 1282, 2211, 2215

ḳ.+ ni 1511

ḳ.+ si 1969

[5]

ḳarġa: Karga.

ḳ.+ la 1507, 2270

ḳ.+ mı 159

[3]

ḳarı-: Yetmek.

ḳ.- may 2187

[1]

ḳarıḳulaḳ: Uzun kulaklı.

ḳ. 115, 913

[2]

ḳarıl-: Güçsüzleşmek.

ḳ.- ıp 2148

[1]

ḳarılġaç: Kırlangıç.

ḳ. 441

ḳ.+ nı 1793, 2157

[3]

ḳarın: Karın.

ķ. 985

ķ.+ ı 626

ķ.+ ım 490, 498

ķ.+ ımı 751

ķ.+ ına 2384

ķ.+ ıñmı 28

ķarın javun tışına tök-: İşkembesini sökmek.

ķ.- üp kelirme (ķarın javun tışına tögüp kelirme) 1096

ķarını ķan tırna-:İçi içini yemek.

ķ.- y edi 743

[9]

ķarındaş: Kardeş.

ķ. 1279

ķ.+ la 1336

ķ.+ laġa 1299

ķ.+ larını 426

[4]

ķarış: Karış.

ķ. 877

[1]

ķarıv: Kuvvet, güç.

ķ.+ ları 335

ķ.+ um 438

ķ.+ un 2732

ķ.+ una 1324

[4]

ķarıvlu: Güçlü.

ķ. 1322, 1540, 2191

[3]

ķarıvsuz: Güçsüz.

ķ. 1422, 1448, 1479

ķ.+ du 1481

ķ.+ la 1446, 1479

ķ.+ ladan 1452

ķ.+ laġa 141

[8]

ķarma-: İncelemek, araştırmak.

ķ.- y 1243

ķ.- ydıla 2310

[2]

ķars: Alkış sesi, tempo.

ķ. 1765, 1801

ķ.+ ına 1719, 1949

ķ.+ larına 280

ķars ur-: Tempo tutmak.

ķ.- adıla 1557

[6]

ķarşı: Yakın.

ķ. 404, 756

[2]

ḳart: Yaşlı, ihtiyar.

ḳ. 212, 238, 240, 414, 596, 670, 678, 680, 695, 716, 725, 733, 744, 839, 879, 921, 927, 965, 1010, 1084, 1096, 1098, 1176, 1182, 1184, 1200, 1219, 1221, 1265, 1445, 1551, 1565, 1913, 2011, 2015, 2031, 2109, 2117, 2123, 2124, 2128, 2135

ḳ. bolġan 1548

ḳ. edi 1261

ḳ.+ ha 1721

ḳ.+ ı 1751

ḳ.+ la 219, 222, 226, 237, 284, 291, 589, 1744

ḳ.+ ladan 289, 601

ḳ.+ laġa 228

ḳ.+ lanı 219, 234

ḳ.+ nı 1412, 1414

[63]

ḳartlıḳ: Yaşlılık, ihtiyarlık.

ḳ.+ ımda (ḳartlıġımda) 678

ḳ.+ ıñda (ḳartlıġıñda) 842, 1113

[3]

ḳaş: Kaş.

ḳ. 646, 826, 2395

ḳ.+ ı 616, 827, 1551, 1792, 2084

ḳ.+ ına 478

ḳ.+ ında 2074

ḳ.+ ladan 1546

ḳ.+ ları 294, 2088, 2599

[14]

ḳaşçıḳ: Kaşçık.

ḳ.+ ı (ḳaşçıġı) 2157

[1]

ḳaşha: Hayvanların alnındaki beyaz leke.

ḳ. 2054

ḳ.+ nı 906

[2]

ḳaşıḳ: Kaşık.

ḳ. 2309

ḳ.+ la 2640

[2]

ḳat (1): Kat, tabaka.

ḳ. 2310

[2]

ḳat (2): Yan, yakın.

ḳ.+ ıbızġa 1412

ḳ.+ ıma 548

ḳ.+ ımda 726, 753

ḳ.+ ına 263, 383, 398, 457, 551, 617, 649, 651, 658, 1311, 1313, 1317, 1369, 1389, 1391, 1641, 2621, 2630

ḳ.+ ında 65, 244, 748, 784, 933, 1031, 1224, 1464, 1625, 1705, 1770, 1996, 2000, 2046, 2101, 2475, 2760

ḳ.+ ıñda 2489

ḳ.+ ındaġıla 286

ḳ.+ ından 1147

ḳ.+ larına 331, 1390, 2327

ḳ.+ larında 43

[47]

ḳat- (1) : Mıhlanmış gibi durmak.

ḳ.- han 2394

ḳ.- ıp 798

sir ḳat-: Dimdik durmak.

s.- ıp 971

[3]

ḳat- (2) : Dönmek.

ḳ.- maġan 432

[1]

ḳatapa: *Ar.* Kadife.

ḳ. 901, 1415, 1630, 2144

ḳ.+ dan 2203

[5]

ḳatı: Sert, sıkı, pek.

ḳ. 119, 122, 269, 304, 353, 386, 447, 617, 776, 936, 993, 1005, 1116, 1118, 1262, 1390, 1887, 2186, 2279, 2331, 2336, 2345, 2494, 2535

ḳatı bol-: Israrcı olmak.

ḳ.- ġan edi 893

[25]

ḳatıl-: Dokunmak.

ḳ.- ıp 1585

[1]

ḳatın: 1. Kadın.

ḳ. 1224, 1227, 1230, 1239, 1250, 1251, 1252, 2057

ḳ.+ dan 695

ḳ.+ la 1864, 1913, 2341

ḳ.+ lanı 1390, 1915

ḳ.+ ña 1249

ḳ.+ nı 900, 1226

2. Eş.

ḳ. 733

ḳ.+ ı 1222, 2104

ḳ.+ ıdı 2064, 2066

ḳ.+ larıġıznı 272

[23]

ḳatınlı: Evli.

ḳ. 1749

[1]

ḳatış-: Karışmak.

ḳ.- han 1332

ḳ.- ırıḳ 927

[2]

ḳatış: Birlikte.

ḳ. 2498

[1]

ḳatla- (1): Tekrar etmek.

ḳ.- dı 2356

ḳ.- p 1613, 2011, 2060, 2735

[6]

ḳatla- (2): Bükmek.

ḳ.- p 1292

[2]

ḳaval: Av tüfeği.

ḳ.+ ımı 1306, 1317

ḳ.+ la 1802

ḳ.+ nı 1307, 1318

[5]

ḳavġa: *Far.* Telaş.

ḳ. 1891

ḳavġa et-: Kavga etmek.

ḳ. üçevlen e.- e edile 1890

[2]

ḳavġaçı: Kavga çıkarmaktan hoşlanan.

ḳ. 1891

[1]

kavkaz: Kafkas.

k. 336, 340

k.+ nı 334, 338

[4]

kav-kuv

kav-kuv bol-: Çil yavrusu gibi dağılmak.

k.- up 2333

ḳ.- up barġan 139

[2]

ḳavra: Kurumuş bitki sapı.

ḳ. bolġanın 766

ḳ.+ nı 764

[2]

ḳavraḳ: Yünlü kumaş.

ḳ. 609

ḳ.+ dan 2054

[2]

ḳavum: *Ar.* Grup, topluluk.

ḳ. 109, 112, 1327, 1823, 1922, 2096, 2287, 2304, 2348

ḳ.+ la 537, 1779, 1829

ḳ.+ ları 234, 1918

ḳ.+ u 1916, 2565, 2754

ḳ.+ undan 541

ḳ.+ unu 2088, 2349

[24]

ḳaya: Kaya.

ḳ. 43, 365, 367, 1282, 1371, 2469

ḳ.+ ġa 1619

ḳ.+ la 366, 371

ḳ.+ lada 354, 1420, 1802

ḳ.+ lanı 340, 1801

ḳ.+ nı 1589, 1600, 1603

[17]

ḳayda (1) : Bazen.

ḳ. 374, 375, 385, 494, 1663, 2209

[8]

ḳayda (2) : Nerede.

ḳ. 818, 930, 935, 960, 1203, 1613, 2130, 2645, 2672, 2701

ḳ.+ dı 2328, 2331, 2707

ḳ.+ la 2418

[14]

ḳaydan: Nereden.

ḳ. 195, 196, 1037, 1044, 1287, 2313, 2367, 2676

ḳaydan ese da: Bir yerden.

ḳ. 2285

[9]

ḳayġı: Dert, tasa, kaygı, bela.

ḳ. 528, 827, 828, 1765

ḳ.+ da 743

ḳ.+ nı 679

ḳ.+ sı 672

ḳayġı bol-: Daralmak, bunalmak.

ḳ.- up 795

ḳayġı et-: Kaygılanmak.

ḳ.- ersiz 935

ḳ.- mey 1107

[10]

ḳayıḳ: Kayık.

ḳ.+ la 590

[1]

ḳayırıl-: Direnmek, kafa tutmak.

ḳ.- ıp 1499

ḳ.- ırġa 1521

[2]

ḳaymaḳ: Kaymak.

ḳ.+ ı (ḳaymağı) 2040

[1]

ḳayna- (1): 1. Kaynamak.

ḳ.- ġan 595

ḳ.- p 1826, 1878

ḳ.- ydı 1742

ḳ.- ydıla 1826

2. Köpürmek.

ḳ.- p turġan 394

[6]

ḳayna- (2): Hiddetlenmek.

ķ.- ġan 1114

ķ.- ġandan 1999

ķ.- p 1982

ķ.- y 1999

ķ.- y edi 1375

[5]

ķayna- (3): Çoğalmak, üremek.

ķ.- p 2018

[1]

ķaynar: Çok sıcak.

ķ. 2682

[1]

ķaynat-: Kaynatmak.

ķ.- ıp 1504

ķ.- ıp ķoyadı 2040

[2]

ķayrı: Nereye.

ķ. 8, 173, 174, 325, 916, 930, 1346, 2194, 2195, 2236, 2704

[11]

ķaysı: Hangi.

ķ. 371, 1043, 2617, 2663

ķ.+ ġız 547

[5]

ķayt-: Dönmek.

ķ. 614

ķ.- a kelip 2565

ķ.- adı 1825, 2298

ķ.- adıla 2259

ķ.- arıġız 986

ķ.- arırma 1095

ķ.- arlıķ 823

ķ.- han edi 511

ķ.- hanları 1014

ķ.- hanlay 208

ķ.- ıġız 973

ķ.- ıp 125, 218, 727, 738, 742, 1002, 1184, 2249, 2323, 2386

ķ.- ır 739

ķ.- mazça 2003

[24]

ķaytar-: Döndürmek, çevirmek.

ķ.- ıp 922, 960

ķ.- ırġa 2335

[3]

ķaz-: Kazmak.

ķ.- ıp 128, 1352

[2]

ķazaķ: Eski Karaçay-Balkar toplumsal yapısında en altta yer alan satın alınmış köleler tabakası.

ķ. 117, 242, 245, 388, 402, 404, 414, 419, 425, 467, 539, 556, 557, 575

ḳ.+ la 203, 241, 391, 525, 576

ḳ.+ ladan 575

ḳ.+ lanı 134, 362

[22]

ḳazan: Kazan, tencere.

ḳ. 1113

ḳ.+ da 1826

ḳ.+ dan 1671

ḳ.+ la 1825

ḳ.+ lada 1504

ḳ.+ ladan 1742

ḳ.+ lanı 1503

ḳ.+ ña 1138

[8]

ḳazavat: *Ar.* Savaş, mücadele.

ḳ.+ ha 345

ḳ.+ nı 312

ḳazavat et-: Savaşmak.

ḳ.- edile 2500

[3]

ḳazıḳ: Kazık, sopa.

ḳ. 1439, 1765, 1766, 1892

ḳ.+ nı 1807

[5]

ḳazıl-: Kazılmak.

ḳ.- ġan 2596

[1]

kebin: *Ar.* Kefen.

k.+ lerin 1458

[1]

keç: Geç.

k.+ ge 1583

k.+ gi 1022

keç bol-: Zamanın haddinden fazla akması, uzun zaman aşması.

ḳ.- adı 1607

ḳ.- ġanlay 913

k.- up 163, 1086, 1130, 1223

keç et-: Geciktirmek.

k.- megiz 310

[9]

keç-: Affetmek, bağışlamak.

k.- erge 934

[1]

keçe: Gece.

k. 3, 6, 137, 141, 416, 428, 463, 473, 485, 576, 642, 899, 1086, 1130, 1198, 1271, 1351, 1509, 1571, 1768, 1769, 1771, 1941, 1963, 1969, 2080, 2141, 2243, 2273, 2437, 2728, 2731, 2736

k.+ de 7, 879

k.+ ge 131

k.+ le 1015, 1017, 2121

k.+ lede 8, 912, 2139

k.+ leni 1800

k.+ ni 9, 566, 899, 1541, 1543, 1933, 1970, 2113, 2243, 2746

k.+ sin 1713

k.+ sinde 2007

[57]

keçginlik: Bağışlanma, af.

ḳ. 2456

keçginlik bol-: Affedilmek.

k.- urġa 250

[2]

keçik-: Gecikmek.

k.- gen 2473

[1]

keçin-: 1. Oyalanmak.

k.- e tur 859

k.- irge 1250

k.- sem 160

2. Sabretmek.

k.- ñenme 783

[4]

keçiv̇: Suyun, ırmağın sığ kısmı.

k.+ de 1953

[1]

kekir-: Gaz çıkarmak.

k.- e 2193

[1]

kel-: 1. Gelmek, ulaşmak.

k. 889, 892, 1022, 1030, 1368, 1607, 1622, 1676, 2610, 2638, 2681, 2685

k.- çi 23

k.- di 2351, 2607, 2609, 2622, 2687

k.- dik 1614

k.- dile 1400, 2238, 2538, 2659, 2712

k.- dim 2646, 2712

k.- e 1202, 1282, 1303, 2563

k.- e bolmaz 572

k.- e edi 46, 363, 375, 646, 769, 881, 2576

k.- e edile 237, 240, 2748

k.- e kele kelip 1223

k.- e kelgenley 2639

k.- e kelip 1086, 1286, 1399

k.- e turġan 366

k.- e turġanların 286

k.- e turġanlay 303, 2591

k.- irme 652

k.- irsiz 933

k.- iv̇çü boluġuz 1271

k.- iv̇çü edile 218

k.- iv̇ünley 881

k- iv̇ü 1478

k.- lik 1008, 1165

k.- likdi 571, 640

k.- likse 1061

k.- me 727

k.- medi 578, 738, 1521

k.- megen esem 2615

k.- megenbiz 304, 315

k.- megenley 1369

k.- megenme 629

k.- mey 1467, 1824

k.- meydi 1035

k.- se 35, 413, 571

k.- sele 101

k.- señ 892

k.- sin 548, 2179

k.- sinle 222, 2319

2. Denk gelmek.

k.- e edile 1834

3. Getirmek.

k.- gen 198

k.- gen edile, 1978

k.- gense 201

4. Akmak.

k.- gen 205, 341, 342, 349, 2022, 2124

k.- gende 1684

k.- ir edi 140

5. Yaşamak, tecrübe etmek.

k.- gende 2224

k.- gendi 2226

6. Katılmak, eklenmek.

k.- gen edim 2431

k.- genem 2425

k.- geneñ 2424

k.- genli 2435

k.- gense 2403

7. Yardımcı eylem: “Sürerlilik”.

k.- e edile 864

k.- e kelip 1223

k.- dile 1519

k.- edi 2395

k.- gen 403, 755, 760, 831, 1046, 1813, 1871

k.- genbiz 2115

k.- genden 779

k.- gendile 1423, 1426

[1]

keñ: 1. Geniş.

k. 245, 1283, 1297, 1598, 1804, 1820, 2118

k.+ ñe 749, 775, 1947

2. Uzak.

k. 678

k.+ de 1399

k.+ den 774, 830

k.+ irekde edi 682

k.+ irekden 996

[16]

keñdir-: Rahatlatmak.

k.- dim 1965

k.- ire 1991

[2]

kendiraş: Kenevir.

k.+ laça 1296

[1]

keñeş: İstişare, karşılıklı danışma.

k. 1735

keñeş et-: İstişarede bulunmak.

k.- ip 227

[2]

keñeş-: Tartışmak.

k.- irge 2457

[1]

ker-: Açmak, germek.

k.- e 2173

k.- ip 1947, 2118, 2177, 2184

k.- irge 1575

[6]

kere: *Ar.* Kere, defa.

k. 134, 218, 667, 777, 834, 986, 1015, 1064, 1144, 1285, 1292, 1359, 1360, 2060, 2121, 2581, 2750

[18]

kerek: 1. Gerek, ihtiyaç, lazım.

k. bolsa 1506

k.+ di 146, 149, 580, 1429

k.+ ime 1240

k.+ in 1118

k.+ ine 418, 510

2. "-rGA kerek" yapısında gereklilik çekimi yapar.

k.+ biz 147, 275, 481, 806, 1433, 1434, 2302,

k.+ di 48, 126, 274, 397, 407, 480, 481, 489, 501, 503, 555, 823, 843, 846, 847, 930, 945, 1001, 1429, 1101, 1102, 1104, 1339, 1379, 1380, 1385, 1424, 1425, 1427, 1430, 1732, 1852, 1854, 1858, 2057, 2585, 2680, 2732, 2740

k.+ dile 269, 1383, 1421, 2094

k. ediñ 700, 1930

k. eseñ 823

k.+ li bolġanını 486

k.+ me 2655

k.+ siz 308

[65]

kerekli: Gerekli.

k. 27, 79, 318, 483, 728, 1697, 2545

k. bolsa 1714

k.+ si 130, 148, 763

k.+ siça 2763

k.+ sin 2251

[14]

keri: Geri.

k. 1300

[1]

keril-: Gerilmek.

k.- e edi 680

k.- ip 749

k.- iv́çü edi 210

[3]

keroh: Tabanca.

k.+ ha 2710

k.+ la 1459

k.+ um 2707

k.+ un 2633, 2706

k.+ una 2705

k.+ unu 2710

[7]

kerti: 1. Gerçek.

k. 572, 1275, 1542, 1933, 2356, 2526

2. Doğru.

k. 1005, 1221, 1328, 1697, 2220, 2356, 2357, 2398, 2451

k.+ di 655, 752

k. ese 1839, 1919, 1923

k.+ mi 2451

k.+ sin 1539, 2388

[24]

kertiçi: Dürüst.

k.+ dile 1549

[1]

kertme: Armut.

k. 1642

[1]

kes-: Kesmek.

k. 520

k.- edile 844

k.- erbiz 212

k.- erge 916

k.+ mi 548, 628, 629, 816, 1676, 1788, 1856, 1958, 1985, 2078, 2162

k.+ n 127, 302, 379, 422, 711, 876, 968, 985, 997, 1099, 1126, 1202, 1209, 1214, 1240, 1293, 1315, 1760, 1780, 1800, 1853, 1874, 1954, 1966, 2468, 2576, 2608, 2721

k.+ ñ 812, 838, 849, 894, 2414

k.+ nden 600, 2187, 2467

k.+ ne 14, 451, 581, 616, 637, 713, 752, 772, 776, 879, 1020, 1035, 1349, 1519, 1661, 1711, 1760, 1827, 1833, 1915, 1966, 1967, 2024, 2090, 2264, 2439, 2466, 2478, 2763

k.+ ñe 721, 1877, 2057, 2233, 2643

k.+ ni 29, 104, 121, 150, 155, 201, 321, 341, 356, 476, 478, 483, 496, 573, 585, 686, 758, 766, 770, 771, 779, 786, 832, 864, 909, 960, 982, 1173, 1179, 1203, 1238, 1484, 1562, 1575, 1597, 1716, 1717, 1733, 1744, 1752, 1956, 2199, 2332, 2342, 2344, 2493, 2498, 2507, 2521, 2525, 2529, 2543, 2556, 2571, 2675, 2710, 2757

k.+ ñi 385, 791, 845, 1221, 2616

k.+ ley 547, 2475, 2626

[234]

ket-: 1. Gitmek.

k. 870, 1875, 2237, 2239, 2450

k.- di 386, 401, 633, 1258, 2239, 2241, 2457, 2633, 2659, 2735

k.- dik 1445

k.- dile 331, 1013, 1272, 1411, 2542, 2568, 2714, 2718, 2745

k.- dim 1554, 1564

k.- e barġan 2559

k.- e bara turġanımlay 1302

k.- e barayıḳ 1271

k.- e bolġandıla 1341

k.- e edi 2045

k.- e edile 1756

k.- e esek 2704

k.- ebiz 2654

k.- edi 20

k.- edile 1739, 2346

k.- emise 1291

k.- er 726, 1346, 1471, 2533, 2536

k.- erbiz 505, 1861

k.- erge 1251, 1301, 2530, 2540, 2553, 2559

k.- erge kerekdi 407, 843, 847

k.- erik 214

k.- erik bolurmu 692

k.- esiz 655

k.- eyik 1265, 1607, 1676, 1678, 2695, 2704

k.- gen bolurlamı 580

k.- gen 810, 992, 1014, 1963, 2061, 2214, 2322, 2570

k.- gen edi 736, 744, 773, 1008, 1293, 1684, 2125

k.- gen edile 408, 988

k.- gen edim 1325

k.- gen eseñ 809

k.- genden 1090, 1184, 1293, 2236

k.- gendi 814, 1087, 1180, 1224, 1933, 1971

k.- gendile 1199, 1499

k.- genine 634, 771

k.- genley 400

k.- genli 781, 789, 804, 819, 1186

k.- genlikge 621

k.- geññe 2254

k.- igiz 530

k.- ip 209, 321, 328, 329, 386, 862, 1180, 2259, 2448, 2548

k.- mey 847

k.- mey edi 1767

k.- meymise 1291

2. Ölüp gitmek.

k.- di 2277

k.- er 229

k.- erge kerekdi 1339

k.- gen 1999

k.- genbiz 2116

k.- ginçiññe 1796

k.- se 1338

3. Geçmek.

k.- dile 2122

k.- genden 1213, 1545

k.- gendile 1981

k.- genine 2281

k.- ginçi 2245

4. Bitmek, yok olmak, tükenmek.

k.- er 593

k.- erge kerekdi 1424

k.- ginçiññe 846

k.- mey 1661

k.- mez 2176

k.- mezça 126

5. Yaşamak, yaşamaya devam etmek.

k.- gendi 1796

6. Düşünceye dalmak.

k.- gen edile 1848

7. Çıkmak, ulaşmak.

k.-gen edi 1753

k.- gendi 1350

7. Yardımcı eylem: “Tezlik”.

k.- erbiz 505

k.- gen 461

k.- ip 1309, 1525, 2442, 2478

8. Yardımcı eylem: “Sürerlilik”.

k.- genden 1244

k.- ip 163, 402, 1199, 1264, 1281, 1701, 1734

ketal-: Gidebilmek.

k.- may 538, 1308

[162]

keter-: 1. Gidermek.

k. 1084, 1222

k.- edile 1509

2. Yok etmek.

k. 1522

k.- ip 1574

k.- irça etip 1189

3. Çıkarmak, unutmak.

k.- di 2510

k.- mey edi 2503

k.- meyme 1566

[9]

keziv̇: 1. Peş peşe.

k. 592, 788, 2468

2. Sıra.

k. 1147, 1149, 1150, 1151, 1823, 1828, 2399

3. An, zaman.

k.+ de 18, 283, 697, 963, 1396, 1493, 1708, 1712, 1778, 1855, 2215, 2326, 2575, 2631, 2678, 2691, 2709

k.+ ge 404, 490, 2209

k.+ lede 1376

k.+ lerin 2519

k.+ lerinde 1057

k.+ ü 16

k.+ ünde 341, 663, 899, 1577, 1638, 1740, 2036 (kezv̇ünde)

[44]

ḳıçır-: Bağırmak, feryat etmek.

ḳ.- a 1569

ḳ.- a bolġandı 1468

ḳ.- a kelip 1690

ḳ.- a edi 262, 1811, 1948, 1992, 2148

ḳ.- adı 1442, 1487

ḳ.- dı 52, 513, 1607, 1815, 2600, 2627, 2673, 2702

ḳ.- dıla 1440

ḳ.- ġan 454, 1211

ḳ.- ġan edi 2066

ḳ.- ġanda 1491

ḳ.- ġandan 1886

ḳ.- ġanı 2244

ḳ.- ġanın 931

ḳ.- ġanlay 2600

ḳ.- ġınçıññа 987

ḳ.- ıp 1523, 1819, 1955, 1997

ḳ.- ırġa 983

[33]

ḳıçırıḳ: Bağırış, feryat.

ḳ. 137, 368

ḳ.+ ġa 528

ḳ.+ ın (ḳıçırıġın) 1470

ḳ.+ nı 2052

ḳıçırıḳ et-: Bağırmak, feryat etmek.

ḳ.- erge 983

ḳ.- ip 1207, 1261, 1988

ḳıçırıḳ etal-: Bağırabilmek, feryat edebilmek.

k.- lıḳ 955

[10]

ḳıçırım: Uzaklık ölçüsü, yaklaşık bir kilometre.

ḳ. 1578, 1743, 2741

ḳ.+ da 2266

ḳ.+ ġa 2036, 2316

ḳ.+ nı 1978

[7]

ḳıdır-: Dolaşmak.

ḳ.- dım 440

[1]

ḳıl elek: Kıl eleği.

e.+ ley 1541

ḳıl elek et-: Kıl eleğine çevirmek.

ḳ.- dile 2752

[2]

ḳılanç: Viraj.

ḳ. 1583

[1]

ḳıldı: Dalga.

k.+ nı 2023

[1]

ḳılıç: Kapı sürgüsü.

ḳ.+ ın 731, 951, 1473

[3]

ḳılıḳ: Huy, karakter.

ḳ.+ ı (ḳılığı) 603

ḳ.+ la 352

[2]

ḳımıja: Çıplak, çorak.

ḳ. 2548

[1]

ḳımılda-: Kımıldamak.

ḳ.- may edi 2039, 2747

ḳ.- rġa 1073

ḳ.- sa 660

ḳ.-v̇ġa 1520

ḳ.- y 314

ḳ.- y bolmaz 2243, 2730

ḳ.- yma 2176

ḳımıldayal-: Kımıldayabilmek.

ḳ.- may edi 1212

[10]

ḳımıldat-: Kımıldatmak.

ḳ.- a 645

ḳ.- hanlay 1927

ḳ.- ıp 1925

[3]

kım-tım

ḳım-tım et-: Kem küm etmek.

ḳ.- genden 792

ḳ.- se 834

[2]

ḳın: Kın, kılıf.

ḳ.+ ından 1523

[1]

ḳıñır: Eğri.

ḳ. 609, 644, 683, 716, 787, 903, 991, 996, 1777, 2240, 2042, 2123

[12]

ḳıñırıraḳ: Daha eğri.

ḳ. 2014

[1]

ḳıptı: Makas.

ḳ. 2150

ḳ.+ ların 2341

[2]

ḳır-: 1. Kesmek.

ḳ. 85

ḳ.- adıla 66

ḳ.- ġança 88

ḳ.- ġanlarımı 79

ḳ.- ġanlay 255

ḳ.- ıp 77, 78, 88, 1455, 1504

ḳ.- ıp ḳoyarbız 253

ḳ.- ıp ḳoyarma 255, 261, 2705

ḳ.- ırġa kerekdi 48

ḳ.- may 84

2. Mahvetmek.

k.- ıp 253

[16]

ḳırav̇ ḳaḳġan : Sabah soğuğu, don.

ḳ. 1546

[1]

ḳıral: Halk.

ḳ.+ ıbıznı 2726

[1]

kırdık: Çimen, ot.

k.+ ga 1316

k.+ la 1204

[2]

ḳırdır-: Kestirmek.

ḳ.- maz edi 67

[1]

ḳırıl-: Mahvolmak.

ḳ.- ıp ḳalsaḳ 1937

ḳ.- ıp ḳaladıla 2048

[2]

ḳırıv̇: Turna.

ḳ.+ ları 343

[1]

ḳırḳ-: Kesmek.

ḳ.- ġanın 2232

ḳ.- ıp 1799

ḳ.- ırġa 587

[3]

ḳırḳıl-: Kesilmek.

ḳ.- ġan 2150

[1]

ḳırpaḳ: İnce kar.

ḳ.+ lanı 2464

[1]

ḳırtçıġa: Atmaca.

ḳ.+ ça 2174

ḳ.+ nı 2172

ḳ.+ sı 2606

[3]

ḳırtış: Çimen, çayır.

ḳ.+ da 1820

ḳ.+ ha 778

[2]

ḳırtışlı: Çayırlı, otlu.

ḳ. 1561

[1]

ḳıs-: 1. Bağlamak.

ḳ.- a 813

ḳ.-ıp 949

2. Sıkmak.

ḳ. 1264

ḳ.- adı 2187

ḳ.- dı 1778

ḳ.- han 117

ḳ.- ıp 119, 262, 448, 498, 617, 777, 1262, 1517, 2345

3. Kırpmak.

ķ. 2100

ķ.- dı 2686

ķ.- dıñ 2680

ķ.- ıp 1493

ķ.- maġanlay 940

4. Sıkıştırmak.

ķ.- handa 1149

ķ.- handı 1091, 1229

ķ.- ıp 360, 498, 920, 1016, 1162, 2389

ķ.- sın 489

5. Takmak.

ķ.- ıp 2014

[30]

ķısha: 1. Hemen.

ķ. 683, 1905, 1908, 1909, 2335, 2733

2. Kısa.

ķ. 715, 984

3. Yakın.

ķ. 920, 984

ķısha bol-: Az olmak.

k.- adı 2010

[11]

ķıshaç: Maşa.

ķ.+ ını 1043

ķ.+ nı 1042

[2]

ķıshıç: Kerpeten.

ķ. 1826

[1]

ķısıl-: 1. Yanaşmak.

ķ.- a barġanı 649, 650

ķ.- a kelgeni 882

ķ.- ġan edi 683

ķ.- ġandan 891, 2750

ķ.- ġınçıñña 508

ķ.- ıp 41, 263, 526, 950

ķ.- ırġa 166

2. Sıkışmak.

ķ.- ġan 243

ķ.- ıp 703

ķ.- ıp edi 1401

[15]

ķısır (1): Tüm.

ķ. 2476

ķısır (2): Bir dans türü.

ķ.+ lanı 1762

[2]

ķısır (3)

ķısır ķaya: Sarp granit kaya.

ķ.+ dan 1600

ḳısta-: Kovmak.

ḳ.- dı 2625

ḳ.- ġanlı 2267

ḳ.- r 835

ḳ.- rġa 1943

ḳ.- y 4

[5]

ḳıstaṿ: Hızlı, süratli, canlı.

ḳ. 507, 561, 587, 637, 687, 689, 981, 1069, 1071, 1124, 1157, 1263, 1507, 1678, 1820, 1873, 1914, 1925, 2039, 2042, 2543

[20]

ḳış: Kış.

ḳ. 509, 1664

ḳ.+ la 2122

ḳ.+ nı 6, 452, 1447, 1570, 1573, 1574, 2245, 2281

ḳışnı ḳış uzunu: Kış boyu.

ḳ. 35

[12]

ḳıyın: Zor, güç.

ḳ. 356, 1105, 2089

ḳ.+ dı 1787

ḳ. edi 827, 830, 1056

ḳ.+ ı 209, 229

2. Emek.

ḳ.+ ı 307, 551, 1384

ḳ.+ ından 1534

[13]

ḳıyınlıḳ: Zorluk, felaket.

ḳ. 832, 833

ḳ.+ dan 853

ḳ.+ ları 831

[4]

ḳıyır: Kenar.

ḳ.+ da 1529

ḳ.+ ı 787, 1280, 1820

ḳ.+ ın 948, 949, 1809

ḳ.+ ına 82, 167, 1067, 1135

ḳ.+ ında 34

ḳ.+ ından 949, 2031

ḳ.+ ların 432, 1283

[17]

ḳıyırçıḳ: Kenarcık.

ḳ.+ ı (ḳıyırjıġı)1794

[1]

ḳıyna-: Eziyet çekmek.

ḳ.- maġız 316

ḳ.- rġa 821

ḳ.- ysız 301

[3]

ḳıynal-: Eziyet çekmek.

ḳ.- ġanıñdan 1188

ḳ.- ıp 623

ḳ.- ırsa 1113

[3]

ḳız-: 1. Kızmak.

ḳ.- adı 2099

ḳ.- ıp 253, 327, 1097, 1927

ḳ.- maġança 1097

2. Kaynamak.

ḳ.- ıp 132, 448

[8]

ḳız: Kız.

ḳ. 695, 782, 925, 928, 1202, 1213, 1216, 1218, 1257, 1351, 1353, 1916, 1933

ḳ. bolġa 818

ḳ. bolġa edigiz 665

ḳ. bolġandan 670

ḳ. bolġandı 1798

ḳ. edi 1177

ḳ.+ dı 1710

ḳ.+ ġa 932, 1090, 1180

ḳ.+ ı 714, 847, 1176, 1182, 1704, 1710, 2614

ḳ. +ı bolġanıñı 2616

ḳ.+ ı bolġanımı 2618

ḳ.+ ım 652, 813, 991, 1000

ḳ.+ ıma 622, 2613, 2619

ḳ.+ ımı 1764

ḳ.+ ın 784, 1179, 1198, 1261, 1762

ḳ.+ ıñ 791, 810, 1087, 1088, 1089, 1091, 1186

ḳ.+ıñ bolġanın 1075

ḳ.+ ından 779

ḳ.+ ıñdan 791

ḳ.+ ını 1730

ḳ.+ ısa 2612, 2617

ḳ.+ la 654, 1805

ḳ.+ larına 665, 818, 819

ḳ.+ nı 1177, 1178, 1184, 1211, 1212, 1345, 1346, 1348, 1349, 1350, 1731, 1813, 1852, 1900, 1908

[80]

ḳızar-: Kızarmak.

ḳ.- a edi 2155

ḳ.- ıp 624, 1175, 2056

[4]

ḳızart-: Kızartmak.

ḳ.- handıla 2484

[1]

ḳızçıḳ: Kızcağız.

ḳ.+ ı (ḳızçıġı) 770

[1]

ḳızıl: 1. Kırmızı.

ḳ. 104, 347, 360, 391, 1141, 1400, 1401, 1403, 1415, 1471, 1476, 1513, 1517, 1519, 1520, 1523, 1557, 1559, 1790, 2100, 2133, 2151, 2155, 2158, 2160, 2722,

ḳ.+ dımı 2156

ḳ.+ ımı 1792

ḳ.+ la 101

2. Kızıl Ordu, Kızıl.

ḳ. 117, 136, 136, 200, 216, 220, 226, 238, 296, 298, 322, 329, 345, 349, 356, 383, 425, 452, 460, 464, 485, 536, 541, 557, 559, 564, 1511, 2269, 2306, 2313, 2500, 2529, 2530, 2534, 2537, 2542, 2545, 2547, 2555, 2557, 2560, 2562, 2567, 2569, 2574, 2578, 2580, 2582, 2590, 2591, 2657, 2659, 2661, 2663, 2664, 2667, 2668, 2671, 2673, 2675, 2678, 2679, 2682, 2687, 2690, 2713, 2715, 2717, 2729, 2742, 2749, 2750, 2752

ḳ.+ lanı 2603

ḳıp-ḳızıl: Kıpkırmızı.

ḳ. 748, 2159, 2687

ḳızıl-ala: Canlı kırmızı, al.

ḳ. 1081

ḳızıl joru: Kızıl haç.

ḳ. 2605

[108]

ḳızıv̇ (1): Sıcak.

ḳ. 593, 2039, 2204

ḳ.+ un 585

[4]

ḳızıv̇ (2): 1. Hızlı, çabuk.

ḳ. 1099

2. Hareketli, coşkun.

ḳ. 2502

[2]

kibik: Gibi.

k. 8, 155, 205, 217, 238, 240, 258, 335, 366, 434, 488, 538, 619, 630, 639, 665, 699, 701, 714, 747, 782, 801, 818, 833, 842, 844, 853, 928, 940, 971, 987, 1141, 1157, 1190, 1239, 1289, 1368, 1480, 1595, 1682, 1716, 1764, 1787, 1840, 1859, 2069, 2224, 2236, 2270, 2373, 2394, 2473, 2492, 2660, 2756

k. 664

k.+ di 78, 307, 695

k. edi 1792

k. ete 1042

[62]

kiçi-: Kaşınmak.

k.- genigiz 593

k.- y ese 1689

[2]

kiçiv̇: Uyuz.

k. 39, 40

[2]

kim: 1. Kim.

k. 72, 159, 254, 256, 269, 302, 385, 567, 573, 858, 886, 959, 1012, 1019, 1052, 1131, 1296, 1596, 1733, 1786, 1890, 1970, 2163, 2179, 2183, 2218, 2220

k. bolġanın 2296

k. bolsa 268, 276

k. bolur 1564, 2138

k. edi 389

k. ese 1020, 1035

k. eseñ 870, 1022, 2638

k.+ di 185, 888, 890, 1690, 2660, 2665

k.+ dile 178

k.+ ge 189, 603, 749, 1449, 1700

k.+ le bolġanların 2098

k.+ leni 2102

k.+ ni 171, 175, 325, 350, 398, 601, 828, 888, 992, 1192, 1689, 2064, 2308, 2309, 2612, 2614, 2616, 2618, 2620, 2623

k.+ nidile 1567

k.+ se 168, 181

2. Kimi, bazı.

k. 1892, 1948, 1972, 2585

k.+ i 187, 188, 1720, 1721, 1742, 1914, 1950

k.+ in 2035

k.+ le 3, 138, 156, 1328, 1729, 1779, 1950

k.+ leri 138

k+ ni 2143

[106]

kindik: Göbek.

k. 2029

[1]

kir-: 1. Girmek.

k.- di 167, 2639, 2691, 2710

k.- dik 1632

k.- dile 287, 2564, 2566, 2694, 2709

k.- e bara edik 1600

k.- e edile 1152

k.- gen 424, 510, 977, 1153, 1661, 2693

k.- gen edi 412, 700

k.- gen edik 1067

k.- genden 883, 1138

k.- geni 167

k.- genibizde 1628

k.- genin 1597

k.- genley 905, 952, 1067, 1624

k.- ginçiññe 620, 1268

k.- igiz 1133

k.- ip 13, 40, 403, 635, 731, 1279, 1405, 1596, 1623, 1940, 2601

k.- ip barama 620

k.- ip turdu 499

k.- irden 1597

k.- me 847

k.- megenin 718

k.- megiz 976

k.- mey 884

k.- mey edi 1768

k.- se 1931, 2175

k.- sem 166

2. Girişmek, başlamak.

k.- di 1520, 2358

k.- dik 1530

k.- gen edi 1356

k.- gen edile 778, 1938, 1975

3. Yeni bir duruma geçmek, dönüşmek.

k.- gen edi 742

k.- gen edile 673

k.- gendile 586

k.- ip 792

4. Ulaşmak.

k.- gen edile 1211

5. Bulaşmak.

k.-gende 2411

kiral-: Girebilmek.

k.- mazça 402

[69]

kir: Pislik, kir.

k. 252, 676, 730, 806, 845, 926, 1111, 1985, 2680

k.+ den 1659, 2012

[12]

kiriş (1) : Sert, sağlam.

k. 1604

[1]

kiriş (2)

kiriş tart-: Yuvarlak oluşturmak.

k.- ıp 589

[1]

kirli: Kirli.

k. 1448, 2235

[2]

kirpik: Kirpik.

k.+ in (kirpigin) 940

k.+ leri 587, 602, 1793, 2151, 2472

k.+ lerin 840, 1722

k.+ lerinden 298

k.+ lerini 2028

[10]

kişi: 1. İnsan, kişi.

k. 18, 68, 307, 320, 367, 414, 462, 699, 869, 1033, 1176, 1232, 1237, 1345, 1393, 1534, 1620, 1857, 2200, 2284, 2329, 2475, 2574

k.+ ge 907, 928, 930, 931, 1729, 1888, 2189

k.+ le 619, 2067

k.+ leni 1438

k.+ ni 13, 14, 551, 1168, 1176, 1182, 1198, 1710, 2299, 2653

2. Yiğit, erkek.

k. 127, 1249, 2081

3. Eş, zevç.

k.+ si 2067

k.+ sini 2067

[48]

kişne-: Kişnemek.

k.- genlerine 2207

[1]

kiştik: Kedi.

k. 1368

[1]

kitap: *Ar.* Kitap.

k.+ ına (kitabına) 1979

k.+ ları 1654

k.+ nı 1653

[3]

kitapçıḳ: Kitapçık.

k. 1651, 1652

k.+ da 1651

[3]

kiy-: Giymek.

k.- dile 2565

k.- dirgen 862

k.- edi 594

k.- gen 10

k.- ip 359, 360, 607, 1112

[8]

kiydir-: Giydirmek.

k.- e edi 1734

k.- genden 1869

k.- ip 1250

[3]

kiyeẇ

kiyeẇ nöger: Sağdıç.

k. 1901

k. +ge 1870

k.+ le 1872, 1880, 1886

k.+ leni 1887

[6]

kiyik: Geyik.

k. 1471

k.+ imi (kiyigimi) 1324

k.+ le 1420

kiyik sav̇ bol-: Dehşete kapılmak.

k.- up 1907

[4]

kiyil-: Giyilmek.

k.- gen 2310

[1]

kiyim: Elbise.

k.+ in 585

k.+ lerin 333, 1864

[3]

kiyindir-: Giydirmek.

k.- e edile 1864

k.- gen edile 1865

k.- ip 1870

[3]

kiyir-: Sokmak.

k.- gendile 1457

[1]

kiyiz: Gece.

k.+ leni 778

k.+ ni 1747

[2]

klass: *R*. Sınıf.

k.+ ha 2301

[1]

ḳobaral-: Kaldırabilmek.

ḳ.- maydı 521

[1]

ḳobuz: Akordeon.

ḳ. 1800

[1]

ḳobuzçu: Akordeoncu.

ḳ.+ ġa 1819

[1]

ḳoçhar: Koç.

ḳ. 1701

[1]

ḳol (1) : El.

ḳ. 1624

ḳ.+ dan 465, 1165, 1269

ḳ.+ ġa 403, 671, 1487, 1916

ḳ.+ lada 2520

ḳ.+ ları 426, 607, 2134, 2519

ḳ.+ ların 986, 1410, 1414, 1461, 2204, 2306, 2630

ḳ.+ larına 1010, 1337, 1379, 1412, 1432, 1987, 2272, 2341, 2372, 2748

ḳ.+ larında 347

ḳ.+ larından 479

ḳ.+ larıñı 168

ḳ.+ nu 1498

ḳ.+ u 429, 651, 788, 919, 1495, 2100, 2292, 2384, 2635

ḳ.+ ubuz 1372

ḳ.+ ubuzġa 1859, 2302

ḳ.+ udu 1973

ḳ.+ um 447, 1332, 1549, 1808, 2386

ḳ.+ uma 1559, 1651

ḳ.+ umdan 1006, 2230

ḳ.+ umu 1280

ḳ.+ un 89, 617, 707, 775, 924, 956, 974, 991, 1012, 1198, 1477, 1810, 1925, 1978, 2295, 2339

ḳ.+ una 160, 178, 263, 323, 327, 356, 462, 1046, 1424, 1427, 1717, 1727, 1985, 2018, 2508, 2689

ḳ.+ uña 728, 1170

ḳ.+ unda 373, 609, 2516, 2710

ḳ.+ undaġı 2678

ḳ.+ undan 89, 1467, 1521, 1824

ḳ.+ unu 158, 1497

ḳol-baş tüy-: İtaat etmek.

ḳ.- genden 125

ḳol jav̇luḳ: Mendil.

ḳ.+ nu 954, 1809

ḳ.+ u 1007

ḳ.+ un 952

ḳol javluḳçuḳ: Mendilcik.

ḳ.+ nu 644

ḳol juv̇-: Vazgeçmek.

ḳ.- up 148

[107]

ḳol (2) : Vadi.

ḳ.+ da 440

ḳ.+ dan 1269

ḳ.+ ġa 403

ḳ.+ la 1983

ḳ.+ lada 354

ḳ.+ una 160

ḳ.+ unda 1344

ḳ.+ unda1380

ḳ.+ unda edi 1365

[8]

ḳolan: Alacalı.

ķ. 605, 778, 949, 1747, 1829, 2029, 2041, 2149, 2463

[9]

ķolay: İyi, hoş.

ķ. 161, 309

[2]

kolhoz: *R.* Kolektif çiftlik.

k.+ nu 1551, 1553, 2618

[3]

kolhozçu: Kolektif çiftlik çalışanları.

k.+ lanı 1652, 1654

k.+ nu 2613, 2614

k.+ sunu 2618

[5]

ķoltuķ: Kol altı.

ķ.+ una (ķoltuġuna) 83

[1]

komandir: *R.* Komutan.

k. 1435, 1443, 1486, 2295, 2303, 2311, 2318, 2322, 2324, 2326, 2329, 2334, 2539, 2552, 2558, 2571, 2583, 2588, 2731, 2744

k.+ ge 1508, 2300, 2323, 2339, 2538

k.+ i 1501, 2304, 2344, 2547

k.+ ibiz 1404, 2439

k.+ igiz 2665

k.+ ine 1419, 2291

k.+ le 1532, 2300

k.+ leni 1522

k.+ leri 1413, 1490, 1514, 2537

k.+ lerini 2314, 2555

k.+ ni 2292, 2297, 2338, 2531, 2560

[48]

ķon-: 1. Konmak.

ķ.- a 431, 2148

ķ.- ñan 1507

ķ.- ñanı 2463

ķ.- sa 2465

ķ.- up 2046

ķ.- up turġan 1449

2. Binmek.

ķ.- up 379, 2321

3. Basmak, baskın yapmak.

ķ.- up 913

[10]

ķonaķ: Misafir.

ķ. 1018, 1019, 1025, 1040, 1042, 1044, 1131, 1271, 1875

ķ.+ da 1130

ķ.+ dan 1409

ķ.+ ġa 1270

ķ.+ la 653, 1135, 1139, 1143, 1149, 1153, 1171, 1190, 1227

ķ.+ laġa 1137, 1146

ķ.+ lanı 1145, 1149

ķ.+ larıbız 1147

ķ.+ nı 1031, 1038, 1041

ķ.+ sa 1022

ķonaķbay: Ev sahibi, misafir ağırlayan.

ķ.+ ımı 1642

ķ.+ ma 1552

[32]

ķonşu: Komşu.

ķ. 415, 532

ķ.+ ları 606

ķ.+ m 1462

ķ.+ su 536, 1179

ķ.+ sunu 155

[7]

ķoñur: Kahverengi.

ķ. 1832

[1]

ķop-: Kalkmak.

ķ.- up (ķobup) 636, 643, 2630, 2632

[4]

ķora-: 1. Mahvolmak.

ķ.- ġan bolur edi 995

ķ.- ġandan ese 994

ķ.- p 229

2. Kaybolmak.

ķ.- maġandı 789

ķ.- rıķçıķ 2465

ķ.- ysa 933, 959, 962

[8]

ķoranç

ķoranç etdir-: Zarar vermek, bozguna uğratmak.

ķ.- gen edile 135

[1]

ķorġaşin: Kurşun.

ķ. 1259, 1265

ķ.+ inden 1274

ķorġaşin köl: Yufka yürekli.

ķ. 92

[3]

ķorķ-: Korkmak.

ķ.- ġan 1171, 1368

ķ.- ġandan 217, 289, 297, 314

ķ.- maġan 547

ķ.- maġız 532, 594

ķ.- masın 1758

ḳ.- may 239, 652, 2455

ḳ.- up 2456

ḳ.- uv̇u 648

[15]

ḳorḳunç: Dehşetli.

ḳ. 2050

[1]

ḳorḳut-: Korkutmak.

ḳ.- han 1448

ḳ.- up 1236

ḳ.- urġa 1292

[3]

ḳorḳuv̇lu: Tehlikeli.

ḳ. 1173

ḳ. du 1591

[2]

korobka: *R.* Kutu, depo.

k.+ sına 2505

[1]

ḳoruv̇la-: Korumak, sakınmak.

ḳ.- rça 2204

ḳ.- rġa 2554

[2]

ḳoş: Çiftlik.

ḳ. 1136, 1145, 1270

ḳ.+ da 38, 171, 406

ḳ.+ daġıla 39, 1135, 1161, 1262

ḳ.+ daġılanı 1172

ḳ.+ dan 1167

ḳ.+ ha 27, 35, 170, 1130, 1133, 1152

ḳ.+ la edile 2407

ḳ.+ nu 1130, 1263, 1266

ḳ.+ u 2406

ḳ.+ una 29, 31, 171

ḳ.+ unda 41, 354

ḳ.+ uñu 172

[29]

ḳoş-: Katmak, eklemek.

ḳ.- a 1892

ḳ.- arbız 2683

ḳ.- du 1443

ḳ.- han 138, 664

ḳ.- hança 1791

[7]

ḳoşul-: Katılmak, eklenmek.

ḳ.- adıla 2281

ḳ.- dula 2717, 2762

ḳ.- ġan 350, 1832

ḳ.- ġan ediñ 2414

ḳ.- ġança 322

ḳ.- ġandı 2392

ḳ.- ġunçunña 2412

ḳ.- maġan edi 1155

ḳ.- up 1204, 2263, 2458

[13]

ḳoşun: 1. Kiremit.

ḳ. 1616, 1620

2. Testi.

ḳ.+ dan 704

[3]

ḳoşunçuḳ: Testicik.

ḳ. 1878

[1]

kotur: Çalılık.

k.+ nu 2537

[1]

ḳoy-: 1. Bırakmak.

ḳ. 699, 960, 1362, 1372, 1439, 1457, 1511, 1543, 1801, 1897, 2073, 2107, 2228, 2243, 2435

ḳ.- a 2559

ḳ.- a edi 566

ḳ.- arıñı 2362

ḳ.- ġandı 1669, 1685

ḳ.- ġansa 2643

ḳ.- ma 517

ḳ.- maġan edi 708

ḳ.- maġandıla 1457

ḳ.- may 333, 631, 1453, 1455, 1851, 1995, 2081

ḳ.- may turġanlay 551

ḳ.- uġuz 556, 1132, 1537

ḳ.- up 400, 405, 538, 1325, 1369, 1727, 2289, 2570, 2599, 2693, 2753

2. Bırakmak, terk etmek.

ḳ. 385, 398, 527

ḳ.- adıla 1459

ḳ.- arma 92

ḳ.- ġan bolurla 572

ḳ.- ġanın 2231

ḳ.- maz 2511

ḳ.- sun 1859, 2507

ḳ.- up 81, 1729

ḳ.- upmu 1013

3. Vazgeçmek.

ḳ.- arġa 268, 1324

ḳ.- arıḳ 1092

ḳ.- may 148

ḳ.- maybız 1447

ḳ.- uġuz 317

ḳ.- up 586, 697, 1374

4. Serbest bırakmak.

ḳ 841

ķ.- arbız 932

ķ.- arıķbız 961

ķ.- mağız 1168

ķ.- mazıma 1002

5. Bir işin sorumluluğunu başkasına devretmek.

ķ. 859

ķ.- up 771

6. Sahiplik hakkını başkasına vermek.

ķ.- arma 1764

ķ.- mazla 1428, 1429

7. İzin vermek, müsaade etmek.

ķ.- mağan edi 983

ķ.- ġanma 1095

ķ.- maṽçu edile 39

ķ.- may 3, 535

ķ.- maydı 1774

ķ.- uġuz 13

ķ.- uġuz 530, 531

8. Yardımcı eylem: "Tezlik".

ķ. 56, 337, 1512

ķ.- a edi 1931, 2152

ķ.- adı 1675, 2040, 2171

ķ.- arbız 253

ķ.- arġa kerekdi 1001

ķ.- arıķsa 621

ķ.- arla 160

ķ.- arma 255, 261, 2705

ķ.- ġan 758

ķ- ġan bolmasa 816, 1695

ķ.- ġan edi 967

ķ.- ġan edile 1537

ķ.- ġandı 21, 1474

ķ.- ġanları 2016

ķ.- ġunçu 1535

[112]

ķoy: Koyun.

ķ. 240, 537, 587, 916, 1603, 1799, 2008, 2393, 2455

ķ.+ dan 1044

ķ.+ la 1741, 2406

ķ.+ laça 531

ķ.+ lanı 43, 45, 65, 72, 80, 137, 278, 2192

ķ.+ ların 79

ķ.+ lay 551

ķ.+ nu 2012, 2759

[25]

ķoyan: Tavşan.

ķ. 200

[1]

ķoyçu: Çoban.

ķ. 1248, 1249, 1251, 2196

ķ.+ ġa 1244, 1249

ķ.+ la 587

ķ.+ nu 1245

[8]

ķoyun: Koyun, bağır.

ķ.+ larına 2035

ķ.+ una 1261, 1290

ķ.+ uña 1958, 2212

ķ.+ unda 206

[6]

ķoz: Ceviz.

ķ. 680

ķoz börk: Kozbörk müsabakasında kullanılan cevizli külah.

ķ.+ ge 1822

ķozġa-: Tahrik etmek.

ķ.- rġa 1760

[1]

ķozġal-: Heyecanlanmak.

ķ.- ġan edile 1228

[1]

ķozla-: Doğurmak.

ķ.- ġan 43

[1]

ķozu: Kuzu.

ķ. 551, 1546

ķ.+ lanı 137

ķ.+ larġa (ķozlarġa) 1455

ķ.+ ların 278

ķ.+ lu 45, 65, 1741

[8]

ķozu-: Sataşmak.

ķ.- p 1522

[1]

ķozut-: Sataştırmak.

ķ.- up 55

[1]

köç-: Geçmek.

k.- gen edile 1765

[1]

köger-: Yeşermek.

k.- gen 206, 339

k.- gen etedile 339

[2]

köget: Meyve.

k. 1634

k.+ lerin 1644

[2]

kök: 1. Yeşil.

k. 81, 1316, 1531

2. Mavi.

k. 566, 590, 1625, 2154

3. Boz.

k. 1269

4. Gökyüzü.

k. 206, 566, 1424, 2144, 2203, 2247

k.+ de 561, 901, 1029, 2126, 2129, 2135, 2136, 2137, 2142, 2163, 2174, 2246, 2248, 2587, 2728

k.+ den 129, 276

k.+ ge 105, 2135, 2139, 2193, 2258, 2524, 2551

k.+ nü 590, 862, 1293, 1302, 1308, 2007

kökbaş: Boz başlı.

k. 1138, 1724, 1725, 1759, 1774

köm-kök: 1. Masmavi.

k. 748

2. Yemyeşil.

k. 206, 585, 777, 1309

[44]

köken: Çalı.

k.+ in 1558

k.+ ni 1560

[2]

kökenlirek: Daha çalılıklı.

k. 1278

[1]

kökürek: Göğüs.

k.+ ine (köküregine) 2624, 2690

k.+ lerine 2345

k.+ ni 749

[4]

köl (1): Göl.

k.+ nü 2040, 2201

[2]

köl (2): Gönül, ruh.

k. 239

k.+ ü 2473, 2625

k.+ ügüzge 311

k.+ ügüznü 1991

k.+ ümü 1965

köl et-: Umutlanmak.

k.- e 783

köl etdir-: 1. Umutlanmak.

k.- e edi 1966

k.- ivçü 451

2. Cesaret vermek.

k.- gen 57

k.- ip 143

kölün örge et-: İçi rahatlamak.

k.- ip 632

[12]

kölek: Gömlek.

k. 2564

k.+ in 44, 1734

[3]

kölekçik: Gömlekçik.

k.+ i (kölekjigi) 2029, 2154

[2]

köm-: Gömmek.

k.- düle 1012

[1]

kömük: Köpük.

k. 114, 1024

k.+ ça 1304

k.+ ün 1880

[4]

kömüklü: Köpüklü.

k. 1959

[1]

kömül-: Gömülmek.

k.- e 2191

k.- e barġan 2516

k.- gen edi 1316

[3]

kömür: Kömür.

k.+ le 1495

[1]

könçek: Pantolon.

k. 952

k.+ ge 2155

k.+ i 2154

[3]

könçekçik: bk. **könçek.**

k.+ ini (könçekçigini) 2451

[1]

könçeklik: Yağma, talan.

k. 913

k.+ leni 914

[2]

köndelen: Enine, enlemesine.

k. 1544, 1589, 2461

[3]

köp: Çok, pek çok.

k. 7, 9, 11, 15, 18, 68, 112, 134, 135, 142, 158, 174, 175, 190, 217, 221, 227, 249, 297, 308, 320, 363, 370, 387, 404, 411, 430, 434, 460, 472, 478, 482, 486, 507, 511, 513, 535, 550, 578, 580, 581, 624, 667, 670, 687, 689, 716, 718, 739, 741, 745, 804, 834, 841, 853, 868, 912, 914, 915, 970, 991, 992, 995, 1015, 1016, 1017, 1033, 1040, 1050, 1064, 1074, 1087, 1088, 1110, 1113, 1125, 1129, 1154, 1181, 1206, 1244, 1262,

1285, 1362, 1376, 1458, 1540, 1546, 1657, 1669, 1841, 1849, 1981, 2032, 2060, 2079, 2121, 2224, 2325, 2326, 2352, 2366, 2409, 2414, 2436, 2485, 2558, 2581, 2582, 2665, 2721, 2745, 2750

k.+ büz 1995

k.+ dü 304, 308, 335

k.+ düle 38, 450, 2294, 2325

k. esele 1054

k.+ ge 145

k.+ le 660, 1177

k.+ mü 1464

k.+ nü 744

k.+ ügüznü (köbügüznü) 257

k.+ üsü (köbüsü) 1540

[135]

köp-: Şişmek.

k.- üp 1983

[1]

köplendir-: Hızlandırmak.

k.- di 2544

[1]

köpür: Köprü.

k. 1683, 1687, 1691

k.+ leni 2699

k.+ nü 1692, 1702

köpür ķulaķ: Köprü korkuluğu.

k.+ ġa 1686

[7]

kör-: 1. Görmek.

k. 1084, 1658

k.- dü 420, 422

k.- dük 1399

k.- düle 2746, 2759

k.- düm 1676

k.- düñmü 519

k.- e 668

k.- e bolurma 192

k.- e bolursa 2380

k.- e edim 848

k.- e turġanlay 302

k.- edile 2519

k.- eme 397, 694, 892, 1094, 1305, 2067, 2098

k.- emise 1595, 1665, 1840, 1917, 2133, 2183, 2192, 2198, 2467

k.- emisiz 1480, 1483, 2102

k.- ese 1323, 1837, 2316, 2615

k.- eyim 1786, 1895, 2227, 2690

k.- gen 62, 110, 140, 286, 420, 684, 744, 794, 918, 1087, 1215, 1221, 1329, 1334, 1340, 1354, 1356, 1361, 1364, 1425, 1500, 1521, 1532, 1545,

1560, 1593, 1962, 1973, 2000, 2003, 2087, 2207, 2558, 2582

k.- gen edi 421

k.- gen edik 1072

k.- gen edim 1303, 1651

k.- gen esem 1679

k.- gença 2628

k.- gença bolup 1203

k.- gende 647, 776, 1214, 2687

k.- genden 378

k.- gendi 2183, 2593

k.- gendile 407

k.- genimça 1610

k.- genimde 1305, 1644, 2010, 2047, 2128

k.- genime 2248

k.- genimi 1327

k.- genin 1550, 2290

k.- geninde 1286, 1314

k.- genlerin 1565

k.- genley 2608

k.- genlikge 1548

k.- genme 2168

k.- genmise 2166, 2173

k.- geññe 2089

k.- medi 738

k.- megen 1329, 1618, 1900

k.- megen esem 1062

k.- megenley 2729

k.- megenme 2242

k.- megense 1592

k.- mesem 1083

k.- mey 42, 577, 1206, 1219

k.- meyse 2207

k.- mezça 543, 899

k.- mezge 1189

k.- meziñi 1246

k.- mezse 2279

k.- se 676, 764, 2467, 2480

k.- sele 1511, 2283

k.- señ 1187, 2021

k.- sün 1689

k.- üp 11, 23, 24, 86, 129, 143, 258, 284, 510, 712, 986, 1187, 1332, 2593, 2699

k.- ürge bolluḳbuz 1582

k.- ürme 172, 1006

k.- ürse 1269

k.- ürsüz 2070

2. Yaşamak, tecrübe etmek.

k. 2344

k.- e kelgen 831

k.- eme 1103

k.- gen 858

k.- me 715

k.- sün 2251

k.- üp 236

3. Yapmak, etmek.

k.- e 1025

4. Saymak, herhangi bir şey gibi görmek.

k.- edile 1381

k.- mem 1247

k.- meyme 1759

5. Gözetlemek.

k.- meymi 2696

[171]

kör: Kör.

k.+ de bolsa 2175

[1]

köre: Göre.

k. 233, 335, 502, 760, 1090, 1269, 1531, 1745, 1753, 1827, 1915, 2092, 2253, 2349

[14]

körgüzt-: Göstermek.

k. 1946

k.- dü 1668, 1670, 1672, 2443

k.- düle 2340

k.- e edi 1725, 1883

k.- edi 597, 1433, 1637, 1666, 1839, 1841

k.- edile 2266, 2341

k.- gen 602, 1389, 1625

k.- gen edi 908

k.- genley 919

k.- megenley 985

k.- meydi 2295

k.- mez 2543

k.- üp 2583

k.- ürge 2208

k.- ürge kerekbiz 2302

[27]

körpe: Körpe kuzu derisi.

k. 1890

[1]

körük: Körük.

k. 1289, 1321

[2]

körüm: Görünüş, görüntü.

k.+ ü 1623, 1784

[2]

körümdü: Görünüş.

k.+ leri 2264

k.+ sü 996

[2]

körün-: Görünmek.

k.- dü 61, 2317

k.- e 1769, 1790, 2209, 2210, 2241

k.- e bolur 749

k.- e edi 245, 1294, 1484, 1791, 2026

k.- e edile 426, 1601, 1885, 2008, 2085

k.- e ese 750

k.- e turadı 2139

k.- edi 639, 752, 1024, 1278, 1282, 1605, 1616, 1627, 1633, 1774, 2016, 2140

k.- edile 1415

k.- megen 162, 1004, 1280, 1643

k.- megiz 977

k.- mey 1989, 2142

k.- mey edi 1310, 1887

k.- meydi 600, 1281, 2084, 2248, 2260, 2280, 2284

k.- meydile 1556

k.- mezça 846

k.- ñen 339, 464, 675, 753, 1488, 1510, 2019, 2222

k.- ñença 1633

k.- ñenden 987

k.- ñeni 2291

k.- ñenni 1491, 1595

k.- se 1510

k.- üp 109, 177, 876, 1570

ķ.- üp ķaladı 753

k.- üp ķalġandıla 33

k.- üv̇ 832

[72]

kötür-: 1. Kaldırmak.

k. 2677

k.- dü 2240, 2678

k.- e bara edi 1192

k.- gen edile 455

k.- üp 993, 1318, 1787, 1810, 1951, 2036, 2037, 2052, 2180, 2295, 2306

k.- ürge 1312

2. Taşımak.

k.- üp 138, 139

k.- üp bolmay 438

[20]

kötürtme: Ranza.

k.+ ge 1754

[1]

kötürül-: 1. Kalkmak, kaldırılmak.

k.- gen 1495, 1497, 1498

k.- genden 2316

k.- genley 1496

k.- megen 1314

2. Ayaklanmak.

k.- gen 2493

3. Yükselmek.

k.- düle 2567

k.- gen 2566

k.- üp 1282, 1782

[11]

köz: Göz.

k. 140, 147, 200, 297, 602, 646, 674, 839, 865, 967, 984, 1356, 1618, 1707, 1721, 1841, 1858, 1865, 1900, 2074, 2210, 2686

k.+ ge 162, 899, 1527, 1743, 2279

k.+ le 1297

k.+ leri 190, 881, 1215, 2087, 2339, 2394, 2448, 2599

k.+ leriça 2056

k.+ lerin 1213, 1426, 2058, 2174, 2204, 2393, 2471, 2634

k.+ leriñ 2236, 2343

k.+ lerinden 1200

k.+ lerine 1510, 2065

k.+ nü 162, 899, 1344, 2279

k.+ ü 616, 798, 827, 1155, 1206, 1551, 1793, 2056, 2349, 2393, 2710

k.+ üm 809, 820, 1281, 1282, 1295, 1332, 1556, 1557

k.+ üme 1774, 2139, 2140, 2669, 2677

k.+ ümü 1493

k.+ ün 104, 390, 607, 800, 1526, 1835, 2099, 2539

k.+ üñ 745, 1188, 2449

k.+ ünden 763, 1078, 1238

k.+ üne 33, 755, 987, 1058, 1205, 1461, 1768, 1769, 1927, 2222, 2370, 2387, 2471, 2628, 2679

k.+ üñe 745, 845, 1502, 2277

k.+ ünü 1711

k.+ üñü 2680

köz jaş: Gözyaşı.

k.+ ların 1754

köz ķaķ-: Göz kırpmak.

k.+ nü ķ.- ıp 1988

k.+ lerin ķ.- sa 2151 (közlerin)

köz çıraķ: Gözbebeği.

k.+ ların 1174

közden tohtayıraķ bol-:Gözleri rahatsız olmak.

k.- ġan 754

köz ginji: Gözbebeği.

k.+ mi 629

k.+ ñi 746

közüñ ķarañı et-: Ne olursa olsun diyerek, gözünü karartmak.

k.- edi 1590

[124]

közçük: Gözcük.

k.+ ün (közjügün) 2076

k.+ lerin 2028, 2152

[3]

közlü: Gözlü.

k. 2157

[1]

ķuçaķ: Kucak.

ķ.+ ġa 931

ķ.+ ına (ķuçaġına) 2505, 2516

[3]

ķuçaķla-: Kucaklamak.

ķ.- dı 2506

ķ.- ġan edi 777

ķ.- ġandı 1465

ķ.- p 333, 862, 1321, 1888, 1985

ķ.- p turġan 596, 2476

ķ.- rġa 775

ķ.- sam edi 677

ķ.- y 2339

ķ.- ydıla 2345

ķ.- ysız 655

[15]

ķul: Kul, köle, sıradan insanlar.

ķ. 256, 273

ķ.+ ġa 1764, 1967

ķ.+ la 248, 255, 273, 2094

ķ.+ ladan 252

ķ.+ ların 2095

ķ.+ luķ eterge 274

ķ.+ nu 266, 2093

[13]

kulak: *R.* Rus İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Sovyetler Birliği'nin ilk dönemlerinde varlıklı köylülere verilen ad.

k. 25, 70, 103

k.+ laġa 125

k.+ lanı 120

[5]

ķulaķ: 1. Kulak.

ķ. 1376, 2044

ķ.+ ġa 1376

ķ.+ ı 1356 (ķulaġı)

ḳ.+ ım 1332 (ḳulağım)

ḳ.+ ıma 2106 (ḳulağıma)

ḳ.+ ına 416, 718, 905 (ḳulağına)

ḳ.+ ından 2678 (ḳulağından)

ḳ.+ ları 103

ḳ.+ ların 386, 824, 1426

ḳ.+ larına 237

2. Kulp.

ḳ. 1742

ḳulaḳ janı: Şakak.

ḳ.+ m 1896

ḳulaḳ sal-: Kulak vermek.

ḳ.+ ın s.- ıp (ḳulağın salıp) 944

ḳ.+ ımı s.- ıp (ḳulağımı salıp) 2285

[21]

ḳulaḳlı: Kulplu.

ḳ. 2014

[1]

ḳulluḳ: Vazife, hizmet.

ḳ.+ ların 2519

ḳulluḳ et-: Hizmet etmek, kulluk etmek.

ḳ.- erge kerekdile 2094

ḳ.- erge 2430

ḳ.- erme 2363

[4]

ḳumaç: Kumaş.

ḳ.+ da 2722

ḳ.+ la 2309

[2]

ḳumġan: İbrik.

ḳ. 1671

[1]

ḳura-: 1. Hazırlamak.

ḳ.- ġan edi 1799, 1800

ḳ.- p 917, 1198,1222, 1938

ḳ.- p kelgen 135

ḳ.- sañ 1371

2. Düzenlemek.

ḳ.- ġan 1829

ḳ.- p 1760

[10]

ḳural-: 1. Oluşmak, kurulmak.

ḳ.- ġan 252, 1380

2. Hazırlanmak.

ḳ.- ıp 1444

ḳ.- ıp bolġandı 1178

ḳ.- maġan 537

ḳurayal-: Hazırlayabilmek, düzenleyebilmek.

ķ.- lıķ 855

[6]

ķuran: Kur'an-ı Kerim.

ķ. 244, 265, 280, 935, 1089

ķ.+ da 2095

ķ.+ ın 263

ķ.+ nı 274, 276, 281, 2101

[11]

ķurç: 1. Sağlam, güçlü.

ķ. 1619, 2177, 2183, 2206, 2503

2. Çelik.

ķ. 2117, 2262,

[7]

ķurmaç: bk **ķurmaş.**

ķ. 1307

[1]

ķurman: *Ar.* Kurban.

ķ.+ dı 855, 1196

[2]

ķurmanlıķ: Kurbanlık.

ķ.+ nı 1752

[1]

ķurmaş: Patlamış mısır.

ķ.+ ça 1839, 1844, 1928

[3]

ķuru: Sadece, yalnız.

ķ. 273, 425, 502, 671, 915, 1705

ķuru ķal-: Mahrum olmak.

ķ.- ġan 733

[8]

ķuru-: 1. Kurumak.

ķ.- ġan 672, 766, 1527, 1767, 1929, 2017

ķ.- y edi 1767

2. Yok olmak.

ķ.- p 2187

[8]

ķuruda: Her zaman.

ķ. 1270, 1794, 2011, 2117, 2139, 2199

[6]

ķuruķ: İp.

ķ.+ nu 1822

ķurum: Kurum.

ķ. 947

ķ.+ dan 1615

[2]

ķurut-: Mahvetmek.

ķ.- ayıķ 1995

ķ.- ur 1731

[2]

ķus-: Kusmak.

ḳ.- adıla 2534

ḳ.- han edi 1891

ḳ.- hansa 1892

[3]

ḳuş: Yırtıcı kuşların genel adı.

ḳ. 1303

ḳ.+ ça 1619

ḳ.+ dan 2267

ḳ.+ la 208, 298, 1307, 1420, 1555, 2174, 2177, 2178

ḳ.+ lanı 543, 862, 2170

ḳ.+ ları 2169

ḳ.+ larıbız 2175

ḳ.+ larıbıznı 2178

ḳ.+ nu 258

aḳ ḳuş: Doğan.

a.+ ha 337

a.+ nu 338

[20]

ḳuş-muş bol-: Fısıldaşmak.

ḳ.- ġan edile 921

[1]

ḳuthar-: Kurtarmak.

ḳ. 856

ḳ.- ıp kelgense 853

ḳ.- ıv̇ġa 2510

[3]

ḳutul-: Kurtulmak.

ḳ.- ġan edi 405

ḳ.- ġan edile 565

ḳ.- ġanı 1965

ḳ.- ġanma 2373

ḳ.- madı 1540

ḳ.- maġandı 2700

ḳ.- saḳ 1860

ḳ.- sala edi 2548

ḳ.- up 1361, 1365

ḳ.- ur 1639

ḳ.- uv̇ 2509

[12]

ḳutur-: 1. Coşmak.

ḳ.- ġan 1304, 1685, 1957, 2023

ḳ.- up 349, 1684, 2124

2. Sinirlenmek.

ḳ.- du 2654

3. Kudurmak.

ḳ.- ġan 1478, 2056, 2058, 2490

[12]

ḳuturt-: Artmak, coşmak.

ḳ.- sa 165

[1]

ḳuv̇-: Kovalamak, takip etmek.

ķ.- a 1445, 2257

ķ.- a ketip 1525

ķ.- adı 1523

ķ.- adıla 1522, 2284

ķ.- dula 399

ķ.- ġan edi 509

ķ.- ġan edile 136

ķ.- ġanın 2172

ķ.- ma 822

ķ.- up 110, 112, 1446, 2172

[15]

ķuv̇: Kuş tüyü.

ķ. 1830

[1]

ķuv̇an-: Sevinmek, mutlu olmak.

ķ.- a 1564

ķ.- a edi 100, 101, 771, 1956

ķ.- ama 804

ķ.- araķ bolup 31

ķ.- dı 2630

ķ.- ıp 614

ķ.- ñandan 1436

[10]

ķuv̇anç: Mutluluk, sevinç.

ķ.+ da edi 874

ķ.+ ha 742

ķ.+ ıma 1831

ķ.+ ıña 804

[4]

ķuv̇ançlı: Mutlu, sevinçli.

ķ. 2128

[1]

ķuv̇ġun: Acil durum bildiren.

ķ. 119, 1905, 1917

[3]

ķuv̇ul-: Hızla atılmak.

ķ.- up barıp 969

[1]

ķuv̇ur: Yanık.

ķ. 23, 26

[2]

ķuv̇ur-: Kavurmak.

ķ.- ġan 2021

ķ.- saġız 965

ķ.- up 1574

[3]

ķuv̇urul-: Kavrulmak.

ķ.- ġan 2025

[1]

ķuv̇uş: Oyuk.

ķ.+ una 950

[1]

ḳuy-: 1. Dökmek.

ḳ.- çu 2682

ḳ.- up 2631

2. Atmak.

ḳ.- du 558

ḳ.- ġandan 2003

ḳ.- up 212, 377

[6]

ḳuydur-: Döktürmek.

ḳ.- du 2682

[1]

ḳuyruḳ: Kuyruk.

ḳ. 2192

ḳ.+ ların 1369

ḳ.+ u bola edi (ḳuyruġu bola edi) 702

ḳ.+ un (ḳuyruġun) 2009

[4]

ḳuyul-: Dökülmek.

ḳ.- ġan 565

[1]

ḳuyuluş-: Doluşmak.

ḳ.- dula 514

[1]

ḳuzġun: Kuzgun.

ḳ.+ mu 159

ḳ.+ nu 833, 2244

[3]

kübür: Sandık.

k.+ de 2014

k.+ den 364

[2]

küç: Güç, kuvvet.

k. 1450

k.+ den 1033, 2191

k.+ dü 828

k.+ leri 564

k.+ lerin 2270

k.+ nü 2265, 2582

k.+ ü 2178, 2187, 2563, 2581

k.+ ün 834, 1475, 1689, 2583

küçden-butdan tıy-: Güçlükle engel olmak.

k.- ġan edile 1877

[17]

küçlü: Kuvvetli, güçlü, zorlu.

k. 602, 672

k.+ nü 2185, 2188

[4]

küçsün-: İç çekmek.

k.- dü 2688

k.- ñen edi 1064

[2]

küçük: Enik.

k.+ lerigizden 2070

k.+ ley 916

[2]

küf: Tahıl ambarı.

k.+ ge 680

[1]

kül-: Gülmek.

k.- dük 1156

k.- e 658, 857

k.- edile 1515

k.- meyse 1157

k.- ürge 1795

[7]

kül: Kül.

k.+ ge 1724

kül bol-: Kül olmak.

k.- sa 1495

[2]

küldür-: Güldürmek.

k.- e 646

[1]

külkü: Gülme, eğlence, gülünç durum.

k. 1956

k.+ ge 1095

[2]

kümüş: Gümüş.

k. 205, 260, 1603, 1797, 1882, 2053, 2309

[7]

kün: 1. Güneş.

k. 95, 99, 102, 283, 508, 585, 643, 1392, 1402, 1544, 2142, 2158

k.+ ñe 2734

k.+nü 104, 1430, 2024, 2151, 2204, 2484

2. Gün.

k. 20, 95, 213, 677, 809, 827, 994, 997, 1095, 1096, 1358, 1385, 1513, 1533, 1540, 1573, 1653, 1941, 1981, 2039, 2074, 2077, 2080, 2081, 2113, 2267, 2273, 2438, 2459

k.+ de 1015, 1724

k.+ den 29, 32, 427, 737, 738, 810, 1014, 1076, 1455, 1953

k. edi 861

k.+ le 1015, 1017, 1968, 2121

k.+ lede 1568, 2114, 2143

k.+ leden 1543

k.+ lege 1088, 1232

k.+ leni 98, 509, 591, 1669, 1976, 1983

k.+ lerin 761

k.+ lerinde 1361, 1447

k.+ lerine 1452

k.+ ñe 862, 1256, 2141

k.+ nü 12, 508, 861, 1181, 1740, 2714

k.+ ü 900, 2222

k.+ übüzde 858

k.+ ügüznü 1478

k.+ üm 1050

k.+ ümde 750, 2144

k.+ ün 1713

k.+ ünde 1741, 2714

k.+ ünden 597, 2188

k.+ ünü 2214

kün bathan: Batı.

k. 2009, 2244

k.+ ña 1341

kün çıķġan: Doğu.

k. 2009

k.+ ña 1341

kün közü: bk **künnü közü.**

k. 2024

künnü közü: Güneş ışığı.

k. 864, 1570, 1657, 2008, 2049, 2142

kün tuv̇uş: bk. **kün çıķġan**

k.+ da 1333

[120]

kündüz: Gündüz.

k. 6, 35, 912, 1509, 1543, 1570, 1768

k.+ ü 861

k.+ ünden 865

[9]

künlük: Günlük.

k. 774

[1]

künlüm: Güney yönüne bakan dağ yamacı.

k. 1570

k.+ de 1603

[2]

küpes: Şal.

k.+ ni 1885

[1]

küreş: Mücadele, uğraş.

k.+ ge 439

k.+ ni 127, 450

[3]

küreş-: Çabalamak, uğraşmak, mücadele etmek.

k.- di 545

k.- dile 2565

k.- e 570, 2024, 2149, 2608

k.- e edi 144, 433, 533, 687, 1039, 1312, 1314, 1320, 1755

k.- e edik 1543

k.- e edile 1308, 1823, 1872, 1915, 2208

k.- e keldile 1519

k.- e ketip 1701

k.- e tura edile 188

k.- e turġanıbızlay 2049

k.- e turġanlay 539

k.- edi 404, 1379, 1380, 1575, 1712

k.- edile 1448, 1453, 1516, 1518, 2271, 2289, 2535

k.- ese 2481, 2620

k.- esiz 722

k.- gen 141, 268, 480, 1366, 1433

k.- gen bolmasa 1521

k.- gen bolur 2310

k.- gen edi 550, 1053

k.- gen edik 1072

k.- gen edile 486

k.- gen ese 1183, 1236

k.- gença 1292, 2635

k.- genden 132, 688, 1316

k.- gendi 1182

k.- geni 767

k.- genine 1315

k.- genlerin 203, 2534

k.- genlerine 1639

k.- genlikge 1991

k.- igiz 465, 976

k.- ip 725, 999, 1074, 1573

k.- ir 492

k.- irge 315, 1430

k.- irge kerekdi 1430

k.- irge kerekdile 269

k.- meṿçü 1798

k.- mey 474

k.- se 269, 841, 983, 1055, 1113

k.- sem 1557

k.- sin 506

[86]

küreşiṿ: Mücadele.

ḳ. 149

k.+ de 2201

[2]

küse-: Arzu etmek.

k.- gen 1300

k.- mekligi 760

[2]

küt-: Gütmek.

k.- e turġan 45

k.- erge 1224

k.- sün 72

k.- üp 80

[4]

küy-: Yanmak.

k.- e turġan 2513

k.- gen 2114, 2734, 2758

k.- genlerin 143

k.- megen 2325

k.- megenin 1483

k.- megenni 155

k.- meydi 1482

k.- üp 156, 1495

[10]

küydür-: 1. Yakmak.

k.- eyim 1982

k.- gen 1571, 1957, 2519, 2662, 2762

k.- üp 2122

k.- üp ḳoyġandı 21

k.- ürbüz 213

2. Erimek.

k.- gen 1391

küydüral-: Yakabilmek.

k.- maydı 1481

[12]

küygen: Ateş.

k.+ in 4

[1]

küyüz: Halı.

k. 1631

k.+ nü 1829

[2]

küz

küz artı: Sonbahar.

k. 591, 1800, 2214, 2473

k.+ nda 1799

[5]

küzgü: Ayna.

k. 1625

k.+ deça 1626

k.+ nü 1625

[3]

L l

lağım: Mayın.

l. 2564

l.+ dan 2561

l.+ la 2559

l.+ laġa 2566

[4]

lahor

lahor et-: Sohbet etmek.

l.- edile 1741

[1]

la ilaha illallah: *Rum.* Kelime-i tevhid.

l. 1936

[1]

laḳırda

laḳırda et-: Şaka yapmak.

l.- e 594

l.- gen edi 696

[2]

leytenant: *R.* Teğmen.

l. 2734, 2754, 2757, 2761, 2763

l.+ ha 2742

l.+ nı 2731, 2736, 2740

[9]

limon: *Rum.* Limon.

l. 1629

[1]

lötçik: *R.* Pilot.

l.+ ge 2518, 2520

[2]

M m

ma: 1. İşte.

m. 20, 256, 265, 301, 346, 427, 446, 604, 737, 817, 1168, 1170, 1255, 1256, 1257, 1273, 1361, 1430, 1480, 1493, 1555, 1593, 1595, 1614, 1623, 1632, 1636, 1663, 1665, 1667, 1669, 1681, 1702, 1723, 1774, 1778, 1916, 1917, 1958, 2000, 2033, 2101, 2115, 2133, 2164, 2165, 2183, 2198, 2199, 2233, 2341, 2371, 2383, 2431, 2443, 2514, 2522, 2525, 2712

2. Al.

m. 458, 1428

[66]

madar: 1. Çare

m. 465, 743

2. İmkân.

m.+ ıbız 2048

madar et-: Çare bulmak.

m.- erge kerekdi 1854

m.- eyik 2048

[5]

maġana: *Ar.* Anlam.

m. 964

[1]

mahta-: Övmek.

m.- y edi 1842

[1]

mahtan-: Övünmek.

m.- a 2466

m.- ıp 2563

[2]

mahtançaḳçıḳ: Övünmeyi seven ve sevimli.

m. 2470

[1]

mahtaṿ: Övgü.

m. 2726

[1]

majal: Güzel.

m. 1138

[1]

maḳa: Kurbağa.

m. 881

m.+ la 1986, 2041

[3]

maḳam: *Ar.* Ses.

m.+ ın 2180

[1]

maḳamlı: Tonlu, sesli.

m. 2263

[1]

maḳır-: Melemek.

m.- ġança 1741

[1]

makka: *Ar.* Mekke.

m.+ nı 593

[1]

mal (1): Küçük ve büyükbaş hayvan.

m. 1138, 1147, 1455

m.+ la 2274

m.+ lanı 1151, 1511

m.+ ları 1368

m.+ larıñ 38

m.+ nı 1253, 1362, 1457, 1911

[13]

mal (2): Mal, zenginlik, varlık

m. edi 677

m.+ ım 2416

m.+ ıñ 2414

m.+ larıñ 2418

m.+ nı 1840

[5]

malçı: Çoban.

m. 1143

m.+ la 1139, 1145, 1149, 1151, 1153

m.+ ladan 1154

[7]

malķar: Balkar.

m.+ da 2400

[1]

malta-: 1. Etkisiz hale getirmek.

m.- ġan edile 954

2. Ezmek, çiğnemek.

m.- ġan 2087

m.- p 2072

[3]

maltat-: 1. Ezdirmek, çiğnetmek.

m.- handan ese 1937

2. Kestirmek.

m.- mam 548

[2]

maltav̇: Yenilgi.

m.+ un 2202

[1]

mamır: Huzurlu.

m. 2759, 2762

[2]

mamırlıķ: 1. Rahatlık.

m. 231

2. Huzurlu.

m. 2186

[2]

mañılay: Alın.

m.+ ına 2026

[1]

mara-: Nişan almak.

m.- p 1491, 2588

[2]

marav̇çu: Keskin nişancı.

m.+ la 2587

[1]

marda: Miktar, ölçü, sınır.

m.+ dan 368, 771, 810, 2265

m.+ sından 826

[5]

mardasız: Haddinden fazla.

m. 483

[1]

marla-: Gözetlemek.

m.- p 1883, 2253

m.- p turadıla 2760

m.- rġa bolur 2739

m.- y edi 508

m.- y edile 2749

[6]

maske: Fino köpeği.

m.+ ça 2058

m.+ leni 1530

m.+ leri 1726

[3]

maşina: *R.* 1. Makine.

m. 2150

2. Motorlu araçlar için.

m. 2521

m.+ dan 2747

m.+ dı 2188

m.+ la 1593

m.+ larını 2523, 2524

m.+ nı 2513, 2748, 2753

m.+ sın 2511, 2746

[12]

maşok: *R.* Çuval.

m.+ undan (maşogundan) 2282

[1]

mazallı: İri, büyük.

m. 1290

[1]

medirese: *Ar.* Medrese.

m.+ ni 913

[1]

medsestra: *R.* Hemşire.

m. 2573, 2590

[2]

mejgit: *Ar.* Mescit.

m.+ den 714, 2086

m.+ ge 2082

[3]

melte: Kirli.

m. 461, 599, 1007

m.+ ge 2012

[4]

men: Birinci teklik kişi zamiri.

m. 50, 53, 70, 72, 78, 88, 91, 92, 170, 172, 180, 181, 198, 248, 254, 255, 256, 300, 323, 449, 475, 488, 494, 503, 534, 618, 619, 620, 621, 622, 628, 630, 678, 720, 721, 723, 726, 728, 735, 781, 791, 802, 803, 804, 805, 811, 815, 820, 837, 842, 845, 852, 855, 858, 859, 869, 888, 895, 907, 926, 927, 930, 933, 948, 966, 969, 980, 1000, 1045, 1048, 1062, 1063, 1065, 1066, 1068, 1073, 1075, 1088, 1089, 1092, 1095, 1103, 1106, 1110, 1111, 1163, 1167, 1188, 1219, 1231, 1235, 1246, 1268, 1301, 1311, 1329, 1355, 1397, 1434, 1553, 1555, 1556, 1557, 1560, 1598, 1606, 1641, 1646, 1648, 1673, 1676, 1723, 1758, 1759, 1764, 1776, 1784, 1795, 1805, 1841, 1846, 1855, 1895, 1928, 1958, 2037, 2051, 2052, 2064, 2069, 2078, 2092, 2096, 2098, 2102, 2126, 2144, 2148, 2162, 2164, 2168, 2172, 2183, 2220, 2226, 2233, 2235, 2236, 2242, 2331, 2361, 2366, 2368, 2380, 2384, 2400, 2406, 2410, 2411, 2422, 2425,

m.+ ndan 21, 153, 221, 249, 304, 823, 970, 1039, 1066, 1110, 1269, 1841, 1892, 2126, 2338, 2507

[31]

mıçı-: Gecikmek, oyalanmak.

m.- dı 538

m.- may 511, 868, 2550, 2746

m.- rıḳ edi 1464

[6]

mıçıt-: Geciktirmek.

m.- may 1519, 2185

[2]

mıdıh: Köz, ateş.

m.+ ha 1043

m.+ ın 1755

[2]

mıjıḳlı: İşe yaramaz.

m. 2620

[1]

mıkkıllan-: Cansızlaşmak.

m.- ır 2470

[1]

mılı: Rutubetli.

m. 1660, 1675

[2]

mıllık: Leş.

m. 208

m.+ ga 546, 2269

m.+ ın (mıllıgın) 399

m.+ ladan 1544

m.+ nı 1267

[6]

mıyıḳ: Bıyık.

m. 857

m.+ ı (mıyıġı) 1501

m.+ ımı (mıyıġımı) 2387

m.+ ın (mıyıġın) 245, 1486

m.+ ları 2055, 2480

m.+ ların 645

[8]

midel: Kuru ot.

m.+ lerin 37

[1]

millet: *Ar.* Millet, halk.

m.+ le 335, 1382

m.+ ni 1383

[4]

min-: Oturmak, binmek.

m. 1120

m.- edi 1948

m.- eyim 981

m.- igiz 120

m.- ip 116, 380, 865, 1120, 1690, 1856

m.- ip turadıla 53

m.- ñendile 86

m.- ñenlikge 91

[14]

miñ: Bin.

m. 1811, 1812, 1819

m.+ den 1361

m.+ le 96

[5]

mindir-: Bindirmek.

m.- gen edile 1886

m.- ip 1942

m.- ir 1884

[3]

minut: *R.* Dakika.

m. 2562

m.+ dan 2489

m.+ ların 560

[3]

mirzev̇: Tahıl.

m. 2283

[1]

mor: Boz.

m. 2100

[1]

moskva: *R.* Moskova.

m.+ dan 2490

[1]

motorlu: Makineli.

m. 2500

[1]

möñürde-: Böğürmek.

m.- p 366

[1]

mu: (<mı+nı) bk **mı.**

m.+ nu 334, 677, 807, 981, 1027, 1674, 2376, 2662, 2673

[9]

mudah: Kederli.

m. 583, 1156, 1162, 1174, 1175, 1190, 1200, 1227, 1238, 1259, 1273, 2394, 2474

mudah bol-: Üzülmek, hüzünlenmek.

m.- a edi 1966

m.- ġandı 817

m.- up 634

[19]

mudahlan-: Kederlenmek, üzülmek.

m.- a edi 100, 101

[2]

muguray-: Mahzunlaşmak.

m.-a ketip 2478

[1]

muhur: *Ar.* Mühür.

m.+ ların 2015

[1]

mulhar: Kuru ot artığı.

m. 7, 34

[2]

muljar: Sedir.

m.+ nı 1135

[1]

murat: *Ar.* Gaye, ümit.

m. 317

m.+ ın 484, 786

m.+ ıñ 2426

m.+ ına 1183

m.+ ından 733

murat et-: Ümit etmek.

m.- eme 621

m.- gen 1128

m.- esiz 396

m.- ip 2424

[10]

murdar: *Ar.* Alçak, namussuz.

m. 2062, 2087, 2112, 2235, 2343

[5]

murdor: Temel.

m.+ u 2124

[1]

mur-mur: Homurdanmak.

m.+ nu 2228

[1]

mursa: Isırgan otu.

m.+ nı 88

[1]

murulda-: Mırıldanmak.

m.- dı 2332

m.- ġan 343

m.- ġandan 736

m.- y edi 870

[4]

muştuh

muştuh bol-: Telaşlanmak.

m.- up 916

[1]

muştuhul: 1. Çekince.

m. 62,

2. Telaşlı bir şekilde.

m. 705, 731, 938, 1025, 2255

muştuhul bol-: Telaş etmek.

m.- up 884, 2010

[8]

muthuz: Hüzünlü, kederli.

m. 792, 1883, 2142

[3]

muthuzlan-: Hüzünlenmek, kederlenmek.

m.- ñan 190

[1]

muzey: *R.* Müze.

m.+ deça 1662

m.+ inde 1679

m.+ ine 1673

m.+ iñi 1676

[4]

mülk: *Ar.* Mal, mülk.

m. 1934

m.+ ge 2411

m.+ le 1427

m.+ nü 2414

m.+ üdü 1697

m.+ ümü 2071

m.+ ün 1840

m.+ üñ 2403

[8]

müyüş: Köşe.

m.+ leden 1951

m.+ üne 506, 920

[3]

N n

najas

najas ķan: Kanı bozuk.

n.+ la 928

[1]

nal: *Ar.* Nal.

n.+ ları 2262

[1]

nalat: *Ar.*

nalat ber-: Beddua etmek.

n.- irge 2105

n.- e edile 2112

[2]

naltehli: İşlemeli.

n. 1416

[1]

namıs: *Ar.* 1. Töre, gelenek.

n. 1871

2. Namus, gurur.

n.+ ıñı 846

namıs et-: Saygı göstermek.

n.- dile 2716

n.- gença 2608

[4]

namıslı: 1. Güvenilir.

n. 219

2. Şerefli.

n. 67

3. Edepli.

n. 776, 784

[4]

namıssız: Ahlaksız.

n. 815

[1]

narat: Çam ağacı.

n. 656, 2245

n.+ nı 1658

[3]

narkom: *R.* Halk komiseri.

n.+ nu 2617

[1]

nartüh: Mısır.

n. 1414, 1914

[2]

nasıp: *Ar.* Şans.

n.+ ıñ (nasıbıñ) 1005

[1]

nasıplı: Şanslı.

n. 2138

[1]

nazik: Zayıf.

n. 1323

[1]

ne: “Ne” soru zamiri.

n. 12, 59, 64, 84, 124, 156, 168, 175, 194, 217, 251, 273, 296, 310, 319, 330, 356, 366, 370, 389, 395, 399, 411, 465, 479, 501, 549, 578, 599, 600, 639, 640, 648, 660, 668, 676, 677, 720, 724, 743, 749, 750, 782, 796, 797, 798, 805, 807, 809, 821, 823, 828, 834, 838, 840, 851, 854, 875, 879, 896, 959, 964, 975, 983, 1005, 1010, 1020, 1022, 1035, 1037, 1038, 1045, 1048, 1059, 1079, 1092, 1095, 1113, 1151, 1154, 1155, 1156, 1171, 1236, 1263, 1329, 1330, 1369, 1406, 1429, 1449, 1493, 1531, 1540, 1665, 1687, 1700, 1712, 1721, 1727, 1806, 1837, 1881, 1902, 1926, 1931, 1958, 2017, 2024, 2048, 2062, 2069, 2107, 2135, 2181, 2185, 2235, 2277, 2291, 2332, 2376, 2387, 2398, 2403, 2424, 2445, 2574, 2590, 2603, 2641, 2648, 2670, 2693, 2695, 2710, 2738

n.+ di 183, 828, 1020, 1908, 2354

n. edi 601

n. eterikse 77

n.+ den 921, 1382

n.+ ge 654, 1663, 2421, 2721

n.+ mi 2106

n.+ ni 959

n.+nça 1775, 2230, 2231, 2232

n.+ sin 2168

ne ese da: 1. Nedense.

n. 638, 794, 1916, 2485, 2569, 2760 (n.+ ni ese da)

2. Bir şey.

n. 735

3. Ne ise.

n. 1926

ne zat ese: bk. **ne ese da-3**

n. 1165

neda: 1. Ya da.

n. 124, 250, 315, 562, 1095, 1159, 1369, 1596, 2524, 2277

2. Ne de.

n. 2017, 2458

[178]

neçik: Nasıl.

n. 103, 1692

[2]

nek: Neden, niçin.

n. 66, 251, 254, 296, 301, 303, 572, 722, 813, 814, 815, 892, 1023, 1038, 1088, 1137, 1406, 1773, 1875, 1903, 2052, 2071, 2343, 2379, 2388, 2414, 2616, 2669, 2672, 2676, 2680

nek ese da: Nedense.

n. 714

nekse: Neden.

n. 1156

[34]

nekah: *Ar.*

nekah et-: Nikâh kıymak.

n.- edile 1740

nekah etil-: Evlendirilmek.

n.- gen 1740

[2]

nellay: Ne kadar.

n. 2643

[1]

nem: Rutubet.

n.+ i 1679

[1]

nemets: *R.* Alman.

n. 2600, 2650, 2652

[3]

nığış: Köşe başlarında yaşlıların toplanıp sohbet ettikleri yer.

n.+ da 113, 1329, 2104

n.+ ha 1390, 1733

[5]

niyet: *Ar.* 1. Fikir.

n. 162

n.+ in 150

2. Niyet.

n 350

nohta: Yular.

n. 1908

[1]

nomer: *R.* Numara.

n.+ in 2350

[1]

nöger: Arkadaş.

n. 1085, 1901

n.+ ge 1871

n.+ i 1747

n.+ im 1068, 1073, 1578, 1591, 1598, 1606, 1635, 1639, 2203

n.+ ime 1608

n.+ ine 574

n.+ ini 2181

n.+ le 1872, 1880, 1886

n.+ leni 1887

n.+ leri 1870

n.+ lerigizni 2454

n.+ lerim 2051

n.+ lerin 321, 411

n.+ lerine 201, 406, 1173

[28]

O o

ofitser: *R.* Subay.

o. 2595

o.+ le 2694, 2704

[3]

oğarı: Yukarı.

o. 283, 1135, 1211, 1579, 1860, 2007, 2203

[7]

oğese: Yoksa.

o. 367, 1579, 2058

[3]

oğurlu: İyi kalpli.

o. 1270

[1]

oğursuz: Merhametsiz.

o. 1482, 1958, 2023, 2328

[4]

oh: Ah, nida ifadesi.

o. 430, 554, 839

[7]

oho: 1. Bir ünlem ifadesi.

o. 195, 1966

2. Pekala.

o. 783

3. Haydi.

o. 1133

4. Peki.

o. 1646

[5]

oh-tuh

oh-tuh et-: Ah vah etmek.

o.- ip 635

[1]

oja̤k: Baca.

o. 948

o.+ ladan 588

o.+ nı 947

[3]

o̤k: 1. Mermi

o. 129, 425, 2588

o.+ la 1491, 1541

o.+ laġa 565

o.+ lanı 377, 2544

o.+ undan 2553

2. Ok.

o. 987

o.+ ça 2469

[11]

oḳa: Sırma.

o. 1416, 1866, 1885

[3]

okopa: *R.* Hendek.

o.+ dan 2736

[1]

oktyabr: *R.* Ekim.

o. 2002

o.+ ge 1362

o.+ ni 1361

[3]

oḳu-: Okumak.

o. 2165

o.- ġan 2449

o.- sala 2164

o.-v̇u 1787

o.- y 462

[5]

oḳuna: . 1. Bile.

o. 306, 754, 826, 1291, 1388, 1436, 1439, 1481, 1483, 1511, 1533, 1543, 1866, 1988, 2107,

2. Hemen, derhal.

o. 400, 419, 641, 693, 703, 758, 775, 866, 905, 952, 1067, 1118, 1171, 1185, 1465, 1988, 2078, 2099, 2555, 2633, 2639, 2659, 2687, 2742, 2761

[39]

oḳuv̇çu: Okuyucu.

o. 1013, 1655

[2]

oḳuv̇suz: Tahsilsiz.

o. 1532

[1]

ol: “O” zamiri.

o. 18, 20, 29, 35, 45, 46, 47, 49, 51, 53, 67, 72, 78, 79, 80, 95, 113, 127, 137, 141, 159, 162, 176, 178, 189, 216, 222, 225, 227, 244, 251, 269, 270, 277, 281, 283, 317, 357, 376, 377, 378, 389, 394, 402, 404, 413, 414, 416, 420, 427, 462, 475, 485, 492, 500, 508, 519, 565, 567, 570, 579, 595, 601, 602, 606, 620, 632, 638, 640, 642, 672, 677, 687, 697, 706, 710, 724, 726, 737, 738, 741, 750, 772, 782, 789, 802, 806, 809, 811, 812, 826, 827, 840, 846, 847, 855, 859, 861, 868, 888, 890, 899, 900, 914, 925, 928, 930, 934, 944, 945, 956, 963, 968, 972, 973, 976, 987, 991, 994, 997, 1001, 1013, 1014, 1025, 1034, 1036, 1050, 1055, 1067, 1075, 1076, 1083, 1086, 1088, 1091, 1158, 1176, 1178, 1179, 1180, 1182, 1184, 1187, 1191, 1195, 1196, 1198, 1202, 1203, 1205, 1210, 1211, 1212, 1213, 1216, 1217, 1221, 1224, 1230, 1236, 1237, 1241, 1245, 1249, 1251, 1265, 1284, 1286, 1327, 1329, 1332, 1334, 1335, 1338, 1339, 1340, 1342, 1345, 1347, 1351, 1354, 1365, 1367, 1368, 1374, 1375, 1376, 1377, 1378, 1382, 1385, 1387, 1391, 1394, 1403, 1418, 1420, 1433, 1463, 1464, 1471, 1473, 1481, 1486, 1491, 1493, 1495, 1498, 1504, 1532, 1533, 1543, 1545, 1548, 1550, 1553, 1555, 1560, 1562, 1565, 1580, 1593, 1595, 1596, 1597, 1598, 1609, 1612, 1617, 1628, 1646, 1658, 1671, 1673, 1674, 1678, 1679, 1685, 1686, 1690, 1696, 1698, 1702, 1721, 1723, 1724, 1726, 1729, 1733, 1758, 1773, 1778, 1781, 1783, 1795, 1810, 1816, 1833, 1840, 1849, 1858, 1859, 1862, 1867, 1869, 1886, 1908, 1915, 1953, 1962, 1966, 1969, 1972, 1973, 1981, 1998, 2000, 2003, 2034, 2064, 2066, 2067, 2074, 2077, 2078, 2080, 2114, 2133, 2137, 2160, 2183, 2188, 2209, 2238, 2250, 2251, 2253, 2259, 2266, 2272, 2278, 2291, 2299, 2310, 2326, 2332, 2341, 2343, 2352, 2353, 2356, 2366, 2367, 2379, 2380, 2385, 2392, 2399, 2438, 2440, 2442, 2444, 2448, 2453, 2468, 2504, 2508, 2509, 2510, 2535, 2551, 2562, 2569, 2571, 2582, 2594, 2600, 2603,

2605, 2625, 2631, 2657, 2662, 2678, 2691, 2709, 2711, 2714, 2719, 2731, 2737, 2739, 2740, 2761

o.+ du 1167, 1168, 1997, 2430

[398]

ollahiy: *Ar.* Vallahi.

o. 199

[1]

olloh: bk. **allah**

o. 1896

[1]

olsaġat: O zaman, o an.

o. 701, 1197

o.+ dan 1185, 1944, 2742

[5]

oltur-: 1. Oturmak.

o. 17, 1636, 2610

o.- a edi 1747

o.- a edile 1829, 1830

o.- adıla 589

o.- du 2630

o.- dula 1744

o.- ġan 95, 477, 682, 684, 1646, 1748, 1835

o.- ġan edi 644

o.- ġan edile 1135

o.- ġan edim 1642

o.- ġança 2082

o.- ġandan 1043

o.- ġanın 2599

o.- ġanında 2021

o.- ġanladan 1329

o.- ġanlaġa 1834

o.- ġanma 2438

o.- up 44, 187, 644, 658, 1154, 1562, 1612, 1638, 1646, 1754, 1828, 1831, 1914, 2027, 2636

o.- up ḳal 2624

o.- up tura edi 193

o.- up turasız 1137

o.- up turdu 159

o.- up turġanın 712

o.- urġa 1641

2. Yerleşmek.

o.- a baradıla 2270

o.- ġan 2273

3. Kalmak.

o.- up 1110

[52]

olturt-: Oturtmak.

o.- du 17

o.- up 1038, 1120

[3]

omaḳ: Gösterişli, güzel.

o. 607, 746, 1619, 2143, 2722

[5]

omaḳlıḳ: Süslenme.

o. 1797

[1]

on: On.

o. 464, 1399, 2410, 2562

o.+ dan 1539

[5]

oñ (1): Sağ.

o. 60, 356, 651, 952, 1041, 1630, 1633, 1835

[8]

oñ (2): Güç, kuvvet.

o. 2540

o.+ ların 2518

o.+ un 2504

[3]

onbeş: On beş.

o. 1154, 2410

[2]

oneki: On iki.

o. 2, 18, 31

[3]

onla-: Ödetmek.

o.- p 735, 1095

[2]

oñla-: Hakkından gelmek.

o.- p 671, 931

[2]

oñlu: Güçlü, kuvvetli.

o. 136, 2535

o. edile 1540

[3]

onoṿ: 1. Fikir, düşünce.

o.+ ların 1351

o.+ u 273

2. Karar.

o.+ ların 1862

o.+ un 1688

o.+ uñ 854

o.+ undan 1212

onoṿ et-: Karar vermek.

o. 839

o.- di 2337

o.- erigim 837

o.- gen 467, 1008

o.- gen edi 1138

o.- gen edile 1699, 1701, 1944, 1980

o.- genbiz 1000, 2105

o.- gendile 1249

o.- ip 1411

[20]

onov̇laş-: Kararlaştırmak, karar vermek.

o.- han edile 1849, 1861

o.- handı 1687

o.- handıla 1346, 1351

[5]

oñsuz: Güçsüz, güçsüzlük.

o.+ ġa 132

oñsuz bol-: Güçsüz düşmek.

o.-ġan 417, 750

o.- up 1207

o.- up turġanlay 1463

[5]

or-: Biçmek.

o.- uv̇çu edik 2035

[1]

oraķ: Orak.

o. 2035

[1]

oram: Sokak, cadde.

o. 938, 2324

o.+ da 154, 491, 509, 1453, 2262

o.+ dan 510

o.+ ġa 22, 1851

o.+ la 883

o.+ lada 1459

o.+ laġa 2484

o.+ lanı 1396

o.+ larında 2261

o.+ nı 113, 1950

[17]

orayda: Karaçay-Balkar halk şarkılarının melodilerinin terennümü sırasında söylenen bir söz.

o. 1870

o.+ nı 1873, 1888, 1899

[4]

ornal-: Yer almak.

o.- ıpdı 1683

[1]

orta: 1. Orta.

o. 1333, 1501, 1683, 2734

o.+ daġı 1415

o.+ daġını 1890

o.+ ġa 1573, 1913, 2080

o.+ larında 2246

o.+ sı 942, 1589

o.+ sından 1888

2. Merkez.

o.+ nu 36, 187, 589, 1042, 1276, 1389, 1454, 1465, 1473, 1476, 1484, 1492

o.+ uġuz 1480

o.+ uġuzda 1483

o.+ unda 277

o.+ undan 564, 2523

ot et-: Ateş yakmak.

o.- ip 1503, 1546

ot jaġa: Ocak.

o.+ m 1669

o.+ nı 950, 1847

ot sal-: Ateşe vermek.

o.- asız 1480

o.- ġandıla 1464

o.- ıp 212, 1453

otha at-: Kötülük etmek.

o.- a edi 1126

[66]

otla-: Otlamak.

o.- y edi 1604

[1]

otluķ: Yakıt.

o. 2512, 2662

o.+ larını 2523

[3]

otoẇ: Oda.

o.+ da 1828

o.+ dan 1628

o.+ ġa 1628

[3]

otryad: *R.* Ekip.

o.+ da 2159

o.+ la 2269, 2672

o.+ nı 2159, 2304

[5]

otun: Odun.

o. 36, 1506

o.+ ña 1953

[3]

otunçu: Oduncu.

o.+ nu 1300

[1]

otuz: Otuz.

o. 2401

[1]

oẇ-şaẇ boluş: Ağlaşıp sızlanmak.

o.- up 93

[1]

oy: Ey, hey, of, ah.

o. 15, 50, 112, 526, 546, 747, 1811, 1812, 1819, 1875

[11]

oyna-: Oynamak.

o.- ġan 1602, 1893

o.- maġız 1992

o.- ydıla 1451, 2174

[5]

oynat-: Hareket ettirmek.

o.- ıp 210

[1]

oynaṿ: Oyun.

o.+ ġa 1765

[1]

oyun

oyun etdir-: Oynatmak, hareket ettirmek.

o.- ip: 1872

[1]

oz-: 1. Geçmek,yürüyüp gitmek.

o.- a edile 1950

o.- dula 577

2. Zaman geçmek.

o.- dula 741, 1015, 1017, 2005, 2121

o.- ġan 1654

o.- ġan edile 1968

o.- ġandan 1017, 2239

o.- may 308

3. Başka bir yere gitmek.

o.- ġanlay 706

o.- up 388

4. Bir yeri aşmak, öbür yana ulaşmak.

o.- saḳ 49

[19]

Ö ö

öçült-: Söndürmek.

ö.- ürge 1755

[1]

ögüz: Öküz.

ö. 155, 1733, 1742

ö.+ üñ 74

[4]

öhtem: 1. Mağrur

ö. 1321, 1959

2. Gururlu.

ö. 1323, 1992, 2469

3. Kibirli.

ö. 1833

[6]

öksüz: Öksüz.

ö. 5, 12, 20, 31, 1179, 1299, 1703, 2231

ö.+ ley 436

öksüz et-: Öksüz bırakmak.

ö.- mez 2250

öksüz ḳal-: Kimsesiz kalmak.

ö.- ıp 2

[11]

ökür-: Şakırdamak.

ö.- genlerin 586

[1]

öl-: Ölmek.

ö.- e turġan 138, 2520

ö.- eme 1208, 1210

ö.- eyim 1208

ö.- gen 75, 121, 567, 781, 1339, 1372, 2393, 2526, 2716

ö.- genden 2422

ö.- genden ese 479

ö.- gendi 398, 555, 2230, 2411

ö.- geni 564

ö.- genibiz 482

ö.- genimden 549

ö.- genin 1092

ö.- genle 2324

ö.- genleni 2336

ö.- genlikge 480

ö.- genni 1373, 2251

ö.- günçüññe 1967

ö.- lügü 398

ö.- lükbüz 1358

ö.- lükme 1096

ö.- mesin 1846

ö.- mey 156, 312, 421

ö.- meyim 1846

ö.- mez 481

ö.- se 482, 564

ö.- sem 969

ö.- üp 156, 620, 693, 726, 845, 1268, 2713

ö.- üp ḳaladı 2178

ö.- üp ḳalsam 449

ö.- ür 121, 559, 2222

ö.- ür da ḳalır 2482

ö.- ürge 966, 1207, 1339

ö.- ürge kerekdi 480

ö.- ürme 1095

ölgen ölük: Ceset.

ö.+ leni 1458

ölür tügü çıḳ-: Yaşlanmak.

ö. t.+ ñ ç.- ġan 698

ölür tükü ertte çıḳ-: Çoktan yaşlanmış olmak.

ö.- ġan:679

[66]

öltür-: Öldürmek.

ö. 2373

ö.- edile 1454, 1456, 1460, 1462, 1512

ö.- ese 2232

ö.- gen 802

ö.- gen bolur 1966

ö.- gen bolurla 407

ö.- genbiz 2367

ö.- gença 1001

ö.- gendi 1972

ö.- geniñi 2379

ö.- sele 230

ö.- üp 479, 1012, 1352, 1970

ö.- üp ḳoyarġa kerekdi 1001

ö.- ürge 265, 464, 467, 473, 1980, 2373, 2383

ö.- ürge kerekbiz 481

ö.- ürge kerekdi 397

[30]

ölü: Ölü.

ö. 1953

ölü gebenek: Ölü toprağını atmak, canlanmak.

ö.+ imi (ölü gebenegimi) 1397

ö.+ in (ölü gebenegin) 705

ö.+ lerin 541

ö.+ ni 953

[5]

ölük: Ceset.

ö.+ le 2720

ö.+ ümü (ölügümü) 1208, 1996

ö.+ ün (ölügün) 1961

[4]

ölüm: Ölüm.

ö. 966, 1404, 1458, 1478, 1930, 2224, 2526, 2737

ö.+ dü 1442

ö.+ mü 2226

ö.+ nü 2504

[12]

ömür: *Ar.* Ömür.

ö.+ de 126, 543, 1723, 2002, 2176

ö.+ leni 1587

ö.+ nü 2503

ö.+ ü 2026

ö.+ ün 828

ö.+ ünde 831, 832

ö.+ üne 1055

[12]

ön: Ses.

ö.+ ü 2148

[1]

öñe: Başka.

ö. 1439

[1]

öre: 1. Yüksek.

ö. 1277

2. Dik.

ö. 1661, 1878

[3]

örge: Yukarı.

ö. 35, 102, 168, 214, 239, 246, 254, 361, 380, 455, 986, 1071, 1192, 1242, 1308, 1309, 1311, 1526, 1586, 1588, 1594, 1782, 1810, 1878, 2052, 2055, 2146, 2180, 2258, 2306, 2387, 2396, 2566, 2677

öre süyel-: bk **örge ḳop-**

ö.- ip 1476

örge et-: Yukarı kaldırmak.

ö.- ip 679, 1687

örge ḳop-: Ayağa kalkmak.

ö.- adı (örge ḳobadı) 1771

ö.- han edi 2086

ö.- up (örge ḳobup) 400, 701, 731, 734, 797, 999, 1097, 1258, 1749, 1751, 2608, 2635

[57]

örle-: Tırmanmak, çıkmak.

ö.- gen edim 1073

ö.- p 1209, 1279, 1823

ö.- y edi 1824

ö.- yik 945

[6]

örten: Ateş.

ö. 2007

örten sal-: Yangın çıkarmak.

ö.- ıp 1374

[2]

ös-: Gelişmek, yetişmek, büyümek.

ö.- edi 1630

ö.- edile 1277

ö.- gen 4, 656, 766, 1295, 1296, 1299, 1420, 1994, 2017, 2025, 2724

ö.- gendi 26

ö.- gendile 1278, 2720

ö.- genem 437

ö.- genle 759

ö.- genme 1065

ö.- ügüz 1301

ö.- üp kelgen 760

[22]

ösdür-: Büyütmek.

ö.- ebiz 654

ö.- gen 1504

[2]

ösüm: 1. Büyüme.

ö.+ üne 760

2. Boy.

ö.+ ü 1789

[2]

ösümlü: Boylu.

ö.+ lü 1333, 1413, 1501, 2734

[4]

öşün: Göğüs.

ö. 2178, 2179

[2]

öt-: 1. Geçmek.

ö.- edile 1593

ö.- erge 1693

ö.- erik 1690

ö.- gen bolur 1285

ö.- genle 1950

ö.- mezça 243

ö.- üp 276

2. Bir yerden başka bir yere gitmek.

ö.- edile 1743

ö.- erge 36

ö.- üp 1135

3. Bir yandan girip diğer yandan çıkmak.

ö.- er 1768

ö.- erik edi 1686

4. Bir yeri aşmak.

ö.- erme 165

ö.- megen 2029

5. Yer almak.

ö.- gen 942, 2461

6. Şişmek.

ö.- gen etedi 490

7. Geçmek, ulaşmak.

ö.- genem 439

8. Geçip gitmek.

ö.- üp 2044

[19]

ötene: Yavru.

ö.+ ni 2057

[1]

ötgür: Cesur.

ö. 150

[1]

ötmek: Ekmek.

ö. 458

ö.+ ni 458, 460, 461

[4]

ötürük: 1. Yalan.

ö. 1723, 1928, 2377

ö. bolsa 1005, 1006

ö.+ dü 2389

ö.+ ge 1328

ö.+ ü (ötürügü) 1355

2. Sahte.

ö. 2356

[9]

ötürükçü: Yalancı.

ö. 276

[1]

ötürüksüz: Yalansız.

ö. 1670

[1]

özden: Karaçay-Balkar toplumunda prenslerden sonra gelen ikinci derece soylular, hür halk tabakası.

ö.+ le 248

[1]

özen: Vadi, ova, düzlük.

ö. 96, 1365, 1398

ö.+ de 1297, 1545, 1548, 1550, 1565, 2206, 2284

ö.+ den 109

ö. edi 365

ö.+ lege 587

ö.+ leni 2186, 2279

ö.+ ñe 95, 380, 1280, 1532, 1550, 1901, 2270

ö.+ ni 380, 1284, 1332, 1356, 1560, 2209, 2287

[29]

özge: Başka.

ö. 368

ö.+ ni 2243

[2]

P p

palaç: *R*. Cellât.

p. 286

p.+ ha 284

p.+ ı 556

p.+ lanı 2455

p.+ nı 279

[5]

palah: 1. Bela.

p. 794, 880

2. Felaket.

p. 1028

p.+ ha 640

3. Dert.

p. 1037

p.+ ha 572

[6]

palahlı: Yaman.

p. 1027

[1]

papka: *R.* Dosya.

p.+ nı 2351, 2352

[2]

paraşüt: *Fr.* Paraşüt.

p. 2508

[1]

partizan: *Fr.* Partizan, çeteci.

p. 425, 2269, 2672

p.+ la 223, 227, 238, 288, 296, 345, 350, 354, 401, 452, 460, 485, 557, 564, 567, 2685, 2692, 2699, 2709, 2714, 2717

p.+ ladan 559

p.+ laġa 216, 220, 226, 322

p.+ lanı 117, 136, 234, 300, 329, 356, 383, 464, 506, 536, 541, 2306, 2314, 2344, 2712

p.+ nı 2272

[46]

partizanlıḳ: Partizanlık.

p. 201

[1]

patçah: *Far.* Sultan, Rus çarı.

p.+ larına 1442

p.+ nı 274

p.+ sız 270

[3]

patçahlıḳ: Çarlık.

p. 1425

[1]

patron: *Fr.* Lider.

p.+ ları 132

p.+ ların 135, 517

[3]

peç: *R.* Fırın.

p. 1664

[1]

pers: Fes.

p.+ i 2100

[1]

pırhılda-: At gibi soluk vermek.

p.- ydı 2396

[1]

pırh-pırh: Yansıma ses, hayvanların nefes alıp verirken çıkardığı ses.

p. 60

[1]

plan: *R.* Plan.

p.+ ın 483, 494

p.+ la 670

p.+ lanı 478

plan et-: Plan yapmak.

p.- e 1533

plan sal-: bk **plan et-.**

p.- dıla 485

[6]

plen: *R.*

pleññe tüş-: Esarete düşmek.

p.+ ñe 2336, 2508, 2598

[3]

pogon: *R.* Apolet.

p.+ ları 2330

[1]

polevoy: *R.* Kır.

p. 2371

[1]

polk: *R.* Alay.

p. 2494, 2715

p.+ u 2529

[3]

pozitsiya: *Fr.* Pozisyon.

p.+ ġa 2540, 2553

[2]

pravlen: *R.* Yönetim, idare binası.

p.+ de 289

p.+ ni 287

[2]

pravleniya: *R.* bk **pravlen**

p.+ nı 241

predsedatel: *R.* Başkan.

p. 2351, 2356, 2358, 2361, 2365, 2368, 2375, 2378, 2390, 2402, 2408, 2413, 2417, 2423, 2432, 2444, 2446, 2453

p.+ i 2348, 2396

p.+ ni 2359, 2405, 2451

[23]

prigovor: *R.* Hüküm, karar.

p. 2458

[1]

proletar: *R.* Proleter, işçi, emekçi.

p. 539

[1]

pulemöt: *R.* Makineli tüfek, mitralyöz.

p.+ lanı 561

p.+ ları 2534, 2551

p.+ ların 2540, 2556, 2573

p.+ larını 2536

p.+ nu 558

[8]

pulemötçu: Mitralyöz kullanıcıları.

p.+ la 2587

[1]

pura: Çürük.

p. 1618, 1929

[2]

puru: Kuru.

p. 764

[1]

R r

radio: *Fr.* Radyo.

r. 2147, 2487, 2489, 2492, 2495

r.+ ġa 2487

[6]

razvedka: *R.* İstihbarat.

r.+ sını 2621

[1]

reproduktor: *R.* Hoparlör.

r. 2492

[1]

revolütsionnıy: *R.* Devrimci.

r. 2347

[1]

revolütsiya: *R.* Devrim.

r. 1, 544, 2002

r.+ nı 539

[4]

revolütsiyoner: *R.* bk **revolütsionnıy**

r. 573

[1]

revtribunal: *R.* Devrim mahkemesi.

r.+ ġa 2337

r.+ nı 2348

[2]

rossey: *R.* Rusya.

r.+ de 1377

r.+ ni 1381

[2]

S s

saban: Tarla.

s.+ ı 350

s.+ ların 2102

s.+ larına 1507

[3]

sabır: Dingin, sakin.

s. 586, 1288, 2215

sabır bol-: Sabırlı olmak.

s. 1101, 1875

[6]

sabırlan-: Sakinleşmek.

s.- ıp 883

[1]

sabiy: *Ar.* Çocuk.

s. 55, 319, 618, 723, 770, 779, 789, 842, 1261

s. edi 5

s.+ i 1086

s.+ i bolġan 341

s.+ iñi 621

s.+ le 93, 588, 1988, 2048, 2340

s.+ leden 1452

s.+ lege 1371, 1714, 2036

s.+ leni 2027, 2073, 2132, 2250

s.+ leri 11, 86, 93

s.+ lerigizni 212

s.+ lerimi 628

s.+ lerin 139, 1237, 1241

s.+ ni 2231

[35]

sabiyçik: Çocuk, çocukcağız.

s. 379

s.+ i (sabiyjigi) 1225

s.+ le 1226

s.+ leni 1459

[4]

sabiyli: Çocuklu, çocuk sahibi.

s. 2035

[1]

saġat: *Ar.* 1.Saat.

s. 473, 2310

s.+ da 464, 827

s.+ ha 2390

s.+ la 476, 2640

s.+ nı 2305

2. Vakit.

s.+ da 1311

saġatlı bol-: Dikkatli olmak.

s.- 2239, 2450

[11]

saġay-: Şaşırmak.

s.- ıp 463

[1]

sağış: 1. Kaygı.

s.+ da 739

2. Düşünce.

s.+ ha 1848

s.+ la 1028, 1051

sağış et-: Düşünmek.

s.- di 2636

s.- edi 581

s.- eme 1061

s.- genden 482, 1849

s.- gendi 991

s.- ip 158, 190

[12]

sağışlan-:Düşünmek.

s.- ıp 159

[1]

saḳ: Dikkatli, tedbirli.

s. 942, 950, 2240, 2255, 2287, 2295, 2315, 2478, 2547, 2737

s. edile 2729

saḳ bol-: Dikkatli olmak.

s. 386

s.- uğuz 495, 505, 931, 975

s.- ur 783

[17]

saḳal: Sakal.

s.+ ın 645, 651, 666, 689, 716, 788, 903, 1843, 2100

s.+ ına 716, 991

s.+ ında 1775

s.+ ların 237, 1744

[14]

saḳallı: Sakallı.

s. 596

[1]

saḳla-: 1. Beklemek.

s.- ġan 453

s.- ġandan 106

s.- ma 582

s.- maydı 2300

s.- p 1851, 2749

s.- p turġan 1479

s.- p turġanlay 575

s.- p turluḳdu 1106

s.- rġa 846, 1008

s.- rma 896

s.- sala 578

s.- y edi 936

s.- y edile 1174

s.- ydıla 2486

s.- yıḳ 573

2. Korumak.

s.- ġan 1425, 2057

s.- ġança 630

s.- r 122

s.- rġamı 2058

s.- rıma 630

s.- sañ 1005

s.- ydıla 2186

s.- yma 2102

3. Sakınmak.

s.- may 2576

[28]

saḳlan-: 1. Korunmak.

s.- ıġız 1300

2. Saklanmak.

s.- ñan 2014

3. Tutulmak.

s.-nan 2513

[3]

saḳlat-: Bekletmek.

s.- han edile 535

[1]

sal-: 1. Takmak.

s. 1471

s.- ıp 32, 732, 907, 1473, 1908, 1944

s.- ıv́çu edi 1797

2. Dizmek, düzenlemek.

s.- a edile 1914, 1915

3. Vermek.

s.- adı 1387

s.- ġan 629

4. Atmak.

s.- adıla 1506

s.- ġan 36

s.- ıp 1503

s.- ırġa küreşedile 1518

5. Koymak.

s.- ayım 705

s.- dı 2641

s.- ġan edile 394

s.- ġanbız 2004

s.- ıp 83, 134, 158, 460, 924, 991, 1042, 1280, 1411, 1878, 1913, 2212

6. Serbest bırakmak.

s.- ġan 245

7. Bırakmak.

s.- ġan edile 1962

s.- ıġız 1996

s.- ma 1850

8. Çıkmak.

s.- ıp 409, 413

s.- ıp 223

9. Yapmak.

s.- ırġa 1687

10. Yerleştirmek.

s.- ırġa 1961

11. Söylemek.

s.- saķ 1539

[42]

salam: Saman.

s. 1464, 1479, 2123, 2124

[4]

salam

salam-kelam bol-: bk **salamlaş-.**

s.- ġandan 777, 1124

[2]

salamlaş-: Selamlaşmak.

s.- dıla 288

s.- handan 1621

s.- hanların 2089

s.- ıp 633, 860, 1135, 1271

s.- ırġa 606

[8]

salın-:1. Sarkmak.

s.- a 950, 2395

s.- ıp 103, 986, 1372, 1601

s.- ñan 1401, 2392

2. Yer almak.

s.- ıp 244

3. Verilmek.

s.- ñan 122, 505

4. Bırakılmak, yerleştirilmek.

s.- ñan 2564

[13]

salındır-: Sarkıtmak.

s.- ıp 824, 1294

[2]

salķın: 1. Serin.

s. 2724

2. Gölge.

s. 751, 2144

s.+ ında 1561

[4]

salma: Kurban kesilen yer.

s.+ laça 1601

[1]

salpılan-: Keyifsiz olmak

s.- ıp 84

[1]

salpu: Sarkık.

s. 824

[1]

samogon: *R.* Votka.

s.+ dan 1508

samogon et-: Votka yapmak.

s.+ la e.- ip 1507

[2]

samolöt: *R.* Uçak.

s. 2516, 2520

s.+ la 2163, 2703

s.+ lanı 2587, 2589

s.+ ları 2501

s.+ larından 2719

s.+ nu 2505, 2514

s.+ u 2522, 2582

s.+ unu 2523

[13]

sampal: Tetik.

s. 184

[1]

san (1): 1. Vücut, gövde.

s.+ ım 1956

s.+ ın 2171

s.+ ına 2176

s.+ ları 674

s.+ larıbız 1360

s.+ larıbıznı 1387

s.+ ların 982, 1541, 2184

s.+ larına 2023

2. Uzuv.

s.+ ları 1212, 1322, 1368, 2022

s.+ larım 1957

s.+ ların 1466, 1574, 1575

san (2): Sayı.

s.+ ın 2230

[20]

sana-: 1. Kabul etmek.

s.- ġan 128

2. Dâhil etmek.

s.- p 356, 755, 1055

3. Zannetmek.

s.- p turġan 2721

4. Saymak.

s.- p 1055

s.- p kelgen 755

s.- y edile 560

[6]

sanal-: 1. Sayılmak

s.- ġanın 476

2. Kabul edilmek.

s.- mazsa 1233

[2]

sañıraṿ

sañıraṿ et-: Sağırlaştırmak.

s.- ip kelgendile 1426

[1]

sanḳılçaḳ: Kırkbayır.

s.+ nı 2019

[1]

sanlap: Ara sıra, bazen.

s. 2043, 2084, 2244

sanlap bir: bk **sanlap.**

s.+ de 1283

[4]

sansız: Alelade.

s. 2664

[1]

sant

sant et-: Koşuşturmak.

s.+ la e.- ese 2693

[1]

sapın: Sabun.

s. 114

[1]

sarġal-: Sararmak.

s.- ġan 1736, 1820

s.- ġandı 2387

s.- ıp 624, 798, 1175, 2040

[7]

sarı: Sarı.

s. 586, 587, 906, 949, 1503, 1643, 1738, 1796, 1801, 1802, 2238, 2256, 2351

sap-sarı: Sapsarı.

s. 748, 798

[14]

sarı jilik: Dayanıklılık.

s.+ i (sarı jiligi) 102

[1]

sarıh: Sarık.

s.+ ı 244, 609, 626, 1748

s.+ ın 607

s.+ ların 861

[6]

sarıv̇ı ḳayna-: Hiddetlenmek.

s.+ larını ḳ.- ġanı 1708

[1]

sarḳ- (1): İnmek.

s.- a 864

s.- adıla 587

[2]

sarḳ- (2): Akmak.

s.- dıla 1016, 2121

s.- ġan 341, 1587, 1590, 2215

[6]

sarna-: Feryat etmek.

s.- ġanın 1204

[1]

sat-: Satmak.

s.- hansız 2707

[1]

satır: Sıra.

s. 1761

s.+ ından 127

satır bol-: Sıra olmak.

s.- up 2193

satır-satır bol-: Sıra sıra olmak, dizilmek.

s.- up turġanların 1644

[5]

saẇ: 1. Tam, bütün.

s. 458, 1766, 2034, 2529, 2567, 2715

s.+ lay 480, 1624, 1742, 2504

2. Sağ, canlı.

s. 739, 2077

s.+ du 729

s.+ larından 1104

s.+ lay 1126, 1221, 1934, 2200, 2362, 2700, 2753

s.+ un 1092

3. Topluluk.

s.+ ları 335

saẇ bol: Teşekkür ederim.

s. 64, 894

saẇ bol- (1) : İyileşmek.

s.- ġandı 1217

saẇ bol- (2): Canlı olmak.

s. ḳaydan b.- ġandı 2367

s.- ġanın 2368

saẇdan öl-: Bitkin düşmek.

s.- ür da kalır 2481

saẇ-esen: Rahatlık.

s. 781

saẇ et-: İyileştirmek.

s.- genden 1075

saẇ ḳal-: Hoşçakal.

s.- ıġız 321

saẇ ḳallıḳ: Sağlıklı yaşa.

s. 1034

[35]

saẇġa: Hediye.

s.+ dı 1268

s.+ lanı 2653

s.+ nı 1260

[3]

saẇġala-: Ödüllendirmek.

s.- ġan edile 2160

[1]

sav̇luķ: Sağlık, sıhhat.

s.+ ların 1832

s.+ un (sav̇luġun) 1752

[2]

sav̇-salamat: Sağ selamet.

s. 742

[1]

sav̇suz: Hasta.

s.+ ların 138

[1]

sav̇ut: Silah.

s. 323

s.+ ların 323, 504

s.+ u 116

sav̇ut kötür-: Baş kaldırmak.

s.- ürge kerekbiz 1434

sav̇ut-saba: Silah, teçhizat.

s. 232, 317, 1450, 1537, 2307 s.+un s.+ sın

sav̇ut-saba ber-: Teslim olmak.

s.- irge 303

[11]

sayak

sayaķ aylan-: Çapkınlık yapmak.

s.- ñandı 810

sayaķ jürü-: Kötü yola sapmak.

s.- gendi 1186

[2]

sayın: Her.

s. 445, 649, 650, 864, 882, 1191, 1600, 1990, 2027, 2158, 2256, 2292, 2461, 2463

[14]

saylav̇: Seçim, tercih.

s.+ u 752

[1]

sebele-: Çiselemek.

s.- p 2462

[1]

sebep: *Ar.* Sebep.

s.+ den 772

[1]

sebepli: Sebebinden, yüzünden.

s. 624, 2247, 2535, 2737, 2757

[5]

segiz: Sekiz.

s. 1701

[1]

sekir-: 1. Sıçramak.

s.- dile 1492

s.- e 2042, 2192

s.- e turġan 1878

s.- edi 1588

s.- ip 254, 400, 405, 701, 731, 999, 1097, 1257, 1413, 1524, 2632

s.- se 2262

2. Atlamak.

s.- genme 1959

s.- ip 1959, 2508

s.- irge 1388

3. Atılmak.

s.- iv̇ge 672

[22]

sekirt-: Sıçratmak.

s.- dile 1526

s.- e edi 2073

[2]

sel

sel bol-: Hafiflemek, dinmek.

s.- ġan 490

s.- ġanların 510

sel et-: Hafifletmek.

s.- gen edi 585

[3]

semiz

semiz et: Yağlı et.

s.+ den 1469

sen: İkinci teklik kişi zamiri.

s. 26, 50, 77, 181, 293, 294, 319, 325, 326, 582, 619, 621, 622, 629, 698, 700, 714, 715, 724, 726, 727, 735, 782, 789, 790, 797, 802, 804, 805, 809, 814, 819, 820, 822, 837, 845, 846, 847, 852, 853, 855, 858, 859, 894, 932, 948, 958, 961, 969, 979, 981, 1045, 1048, 1061, 1090, 1106, 1107, 1113, 1156, 1181, 1186, 1187, 1188, 1195, 1227, 1229, 1231, 1232, 1233, 1239, 1267, 1270, 1334, 1339, 1354, 1361, 1364, 1439, 1532, 1545, 1548, 1549, 1550, 1581, 1592, 1593, 1609, 1646, 1648, 1658, 1692, 1773, 1788, 1805, 1845, 1891, 1928, 1929, 1946, 1962, 2000, 2003, 2165, 2166, 2168, 2172, 2183, 2195, 2197, 2218, 2224, 2227, 2230, 2231, 2232, 2233, 2236, 2343, 2366, 2368, 2376, 2379, 2380, 2383, 2388, 2414, 2424, 2440, 2447, 2449, 2480, 2481, 2604, 2605, 2612, 2616, 2620, 2645, 2648, 2649, 2652, 2654, 2663, 2669, 2676, 2681, 2693

s.+ de 1957

s.+ den 804, 1156, 1715, 2126

s.+ i 38, 55, 171, 320, 619, 630, 698, 721, 727, 728, 729, 730, 791, 801, 803, 810, 814, 815, 816, 844, 854, 889, 1045, 1049, 1059, 1062, 1075, 1088, 1089, 1091, 1186, 1187, 1188, 1231, 1235, 1610, 1655, 1676, 1694, 1764,

1957, 1958, 2034, 2061, 2079, 2134, 2235, 2354, 2426, 2455, 2620, 2646, 2672, 2732

s.+ i 2418

s.+ ime 1958

s.+ mi 1516

saña: (<sen+ge) bk **sen**

s. 65, 389, 458, 491, 618, 720, 723, 724, 725, 730, 735, 804, 819, 860, 961, 1048, 1062, 1063, 1088, 1101, 1102, 1268, 1692, 2057, 2172, 2226, 2331, 2360, 2368, 2381, 2456, 2602, 2618, 2623, 2646, 2650, 2653, 2667, 2670

[269]

señirçke: Çekirge.

s.+ le 2042

[1]

sep-: Serpmek.

s.- ip (sebip) 2297

[1]

serme-: 1. Vurmak.

s.- p 84, 1207

2. Çekip almak.

s.- p 327, 552, 1098

3. Çekip çıkarmak.

s.- p 952

4. Çekmek.

s.- p 1258

[7]

sermeş-: Mücadele etmek, savaşmak.

s.- edi 2499

s.- gen 1555

[2]

sermeşiv̇: Savaş, mücadele.

s.+ de 2201

s.+ le 2719

[2]

sesken-: Korkmak.

s.- ip 878

[1]

seyir (1): 1. Görkemli.

s. 344

2. Muhteşem, şahane.

s. 345, 747

[3]

seyir (2): Tuhaf.

s. 1155

seyir bol-: Hayret etmek.

s.- up 1315

[2]

seyirlik: 1. Muhteşem.

s. 2197

2. İlgi çekici.

s. 2202

2. Mükemmellik.

s.+ leri 340

[3]

seyirsin-: 1. Hayran kalmak.

s.- e 2249

2. Hayret etmek.

s.- ñençа 1287

[2]

sez-: Sezmek, anlamak.

s.- gen edi 668

s.- ip 688, 960, 2563

[4]

sezdir-: Belli etmek, sezdirmek.

s.- gen 495

s.- gen edi 1584

s.- me 907

[3]

sezdiril-: bk **sezdir-.**

s.- mey 603

[1]

shod: *R.* Vatandaşların bir araya gelmesi.

s.+ nu 247

[1]

sıdır-: Sıyırmak, çekip almak.

s.- ıp 1458, 1835

[2]

sıfat: *Ar.* Görünüş.

s.+ ı 598

[1]

sıgın: Tezek.

s. 589

s.+ ña 2030

[2]

sıla-: Okşamak.

s.- p 666

s.- y 237, 645, 651, 689, 716, 788, 903, 1843, 2100, 2134

[11]

sılıt

sılıt et-: Hırpalamak.

s.- gen 1483

[1]

sıltav̇

sıltav̇ et-: Bahane uydurmak.

s.- segiz 305

sın: Mezar.

s. 1190, 2003

sın ḳat-: Taş kesilmek.

s.- ar 2470

s.- dı 2656

[4]

sındır-: 1. Kesmek.

s.- ıp 1414

2. Kırmak.

s.- ıp 1506

s.- ırġa kerekdi 501

[3]

sınıḳ: Kırık.

s.+ ları 2567

[1]

sınjır: Zincir.

s.+ larını 2306

[1]

sınsı-: Feryat etmek.

s.- p 1242

[1]

sır: Şekil.

s.+ ı 600

[1]

sıra: Bira.

s. 1503, 1751, 1907

s.+ dan 1832

s.+ nı 1749

[5]

sırın-: Yönelmek.

s.- dıla 153

[1]

sırt (1): Yamaç, tepe.

s.+ da 440

s.+ dan 240, 1881

s.+ ı 336

s.+ ladan 387

s.+ nı 106, 108, 141, 205

[9]

sırt (2): Sırt, arka.

s.+ ı 624, 2580

s.+ ına 360, 378, 981, 982, 1016, 1925

s.+ ında 391

[9]

sıy: İtibar.

s.+ ına 1745

[1]

sıydam: Güzel.

s. 1629

[1]

sıyın-: 1. Boyun eğmek.

s.- maġandan 306

2. Sığmak.

s.- ñan 1742

[2]

sıyındır-: Sığdırmak.

s.- ıp ḳoyġan 758

[1]

sıyır-: Elinden almak, zorla almak.

s.- ġan edi 1762

s.- ġandan 2307

s.- ıġız 504

s.- ıp 120, 1429, 1444, 2439, 2655

s.- ıp keleme 2646, 2652

s.- maybız 2654

[11]

sıylı: 1. Kutsal.

s. 276, 611, 618, 814, 1187, 2091, 2496

2. Değerli.

s. 1745, 1834

[9]

sıypa-: Süpürmek.

s.- p 643

[1]

sibirtgi: Süpürge.

s.+ ge 708

[1]

sibirtgivuat: *R.* Yaramaz.

s. 1809

[1]

silkindir-: Sallamak.

s.- di 2708

[1]

siñ-: Sızmak.

s.- dile 2755

[1]

sirnek: Kibrit.

s. 2471

[1]

siz: İkinci çokluk kişi zamiri.

s. 91, 213, 224, 225, 230, 231, 251, 252, 254, 307, 317, 654, 665, 721, 818, 925, 974, 1133, 1148, 1164, 1267, 1300, 1305, 1479, 1481, 1482, 1658, 2070, 2098, 2102, 2705, 2707

s. 1409

s.+ de 2363, 2430

s.+ den 316, 1164, 1300, 1996

s.+ ge 92, 213, 224, 249, 250, 254, 291, 303, 304, 312, 318, 548, 1148, 1273, 1404, 1406, 1428, 1695, 2068

s.+ ni 212, 232, 255, 257, 315, 475, 593, 654, 895, 929, 1111, 1420, 1478, 1480, 1483, 2068, 2069, 2070, 2093, 2454, 2665, 2705

s.+ nidi 1147

[87]

soḳ-: Çalmak.

s. 1806

s.- sa 2132, 2135

s.- sala 67, 385, 1773

s.- up 2331

s.- urġa 65, 1040

[36]

sora: 1. Sonra.

s. 15, 39, 176, 189, 227, 276, 378, 477, 482, 493, 496, 505, 549, 626, 688, 706, 711, 736, 738, 746, 777, 779, 805, 838, 840, 860, 866, , 872, 883, 891, 903, 907, 927, 931, 937, 943, 947, 950, 968, 972, 976, 990, 999, 1002, 1007, 1010, 1017, 1019, 1043, 1046, 1050, 1070, 1074, 1075, 1083, 1090, 1091, 1107, 1122, 1124, 1139, 1145, 1153, 1173, 1180, 1184, 1213, 1215, 1216, 1218, 1226, 1233, 1243, 1244, 1250, 1264, 1274, 1293, 1316, 1327, 1349, 1354, 1543, 1545, 1578, 1585, 1621, 1650, 1673, 1680, 1694, 1717, 1727, 1748, 1766, 1786, 1799, 1803, 1849, 1869, 1943, 1953, 1976, 2003, 2022, 2236, 2240, 2254, 2257, 2295, 2298, 2300, 2307, 2311, 2316, 2326, 2345, 2350, 2353, 2385, 2411, 2414, 2422, 2429, 2476, 2562, 2582, 2583, 2592, 2630, 2635, 2741, 2746, 2750

2. Öyleyse.

s. 72,

3. Peki.

s. 75, 721, 2226, 2424

4. Başka.

s. 77, 320, 462, 580, 869, 974, 1004, 1253, 1563, 1671, 2084, 2244, 2284, 2650, 2667,

5. İşte.

s. 492

[155]

soruv̇: Soru.

s.+ ġa 2358

s.+ laġa 787, 2626, 2671

s.+ ları 784, 786

s.+ larına 2359, 2405

s.+ una 2314, 2451

[10]

soruv̇suz: Sorgusuz.

s. 269

[1]

sovyet: *Fr.* Sovyet.

s. 2493, 2500, 2513, 2722

s.+ ni 1380

[5]

soy-: 1. Yakıp yıkmak.

s.- ġandı 2759

2. Harap etmek.

s.- ġansız 548

[2]

soyum: Kurban, kurbanlık.

s. 186, 189, 200, 1911, 2274

s.+ ġa 1325

s.+ la 284

soyum et-: Hayvan kesmek.

s.- mey 1137

[8]

soyumluḳ: Kurbanlık.

s. 198

[1]

soyuz: *R.* Birlik.

s.+ nu 2722

[1]

soz-: Uzatmak.

s.- up 881, 1288

[2]

sozul-: Gevşemek.

s.- a edi 681

[1]

sök-: Eleştirmek.

s.- gen 1598

[1]

söleş-: Konuşmak.

s.- di 178, 1407

s.- dim 2650

s.- e 2648, 2649

s.- e edi 314, 2102

s.- edi 2147, 2300

s.- ese 2676

s.- gen 169, 2489

s.- gença 2489

s.- genden 1019

s.- genin 959, 960, 2621

s.- genle 1693

s.- genlerin 921

s.- genlikge 2652

s.- ip 299, 666, 836, 1040, 2487, 2489, 2611

s.- irgemi kerekdi 2057

s.- megeni 624

s.- meseñ 2690

s.- meyse 2652

[31]

söleşdir-: Konuşturmak.

s.- eyim 2227

s.- irme 2672

[2]

söleşiv̇: Konuşma.

s.+ ün 659

[1]

söz: Söz.

s. 228, 247, 275, 293, 300, 487, 798, 1162, 1177, 1248, 1349, 1419, 1695, 1709, 1850, 1892, 2163, 2164, 2228, 2368, 2377

s.+ dü 1908

s.+ le 623, 693, 824, 850, 1050, 1552, 2165, 2182

s.+ leni 227, 641, 698, 840, 972, 1007, 1782, 2137

s.+ leri 58, 279, 718, 1367, 1484, 1486, 1562, 1769, 2011, 2128, 2448

s.+ lerim 1788

s.+ lerin 632, 966, 1524, 1542, 1566, 1726, 1727, 2064, 2180, 2399

s.+ lerinden 964

s.+ lerine 231, 2253

s.+ nü 222, 841, 937, 1539, 2090, 2378

s.+ ü 822, 1993, 2213

s.+ ügüznü 291

s.+ ümü 1434

s.+ ün 313, 625, 626, 792, 1046, 1093, 1410, 1435, 1562, 1713, 2303

s.+ üne 668

söz ḳoz-: Laf kapmak.

s.- ġarġa 170

söz sal-: Söz vermek.

s.- ıp 1378

[89]

sözlüçük: Tatlı sözlü.

s. edi 2157

[1]

sssr: SSCB.

s.+ ni 2169

[1]

stakan: *R.* Bardak.

s.+ ña 2631

[1]

stalinçi: J. Stalin yanlısı.

s. 2503

[1]

starşina: *R.* Başçavuş.

s. 245

s.+ nı 323

[2]

stol: *R.* Masa.

s. 1625, 1628, 1650, 1651, 2631

s.+ dan 1633

s.+ ġa 1650

s.+ nu 1625, 1630, 1633, 1656

s.+ una 2630

s.+ unu 2640

[13]

subay: 1. Görkemli.

s. 238

2. Gösterişli.

s. 334, 339, 1295, 1296

3. Güzel.

s. 632

[6]

sud: *R.* bk **süd.**

s. 464, 467

[2]

suḳ-: Sokmak.

s.- du 2675, 2679

s.- dula 2597

s.- ġan edi 955

s.- maġan edile 831

s.- masala 955

s.- up 709

[7]

suḳlan-: 1. Gıpta etmek, imrenmek.

s.- ıp 2181, 2193

s.- ñan edim 1645

s.- ñanımı 1646

2. Özlem duymak.

s.- ñança 2138

[5]

suḳlanç: Çekici.

s. 2264

[1]

suḳlandır-: İmrendirmek.

s.- ıp 1571

s.- maz 1655

[2]

sun-: Zannetmek, sanmak.

s.- a bolmaz edi 998

s.- a bolur 2468

s.- a edi 675

s.- adıla 256

s.- ar ediñ 97, 138, 562, 2043

s.- asa 2197

s.- asız 254

s.- ma 728, 1549

s.- ñan edi 685, 1215

s.- ñan edile 2107

s.- ñança 1833

s.- up 1510, 1598, 2207

[20]

sundur-: Düşündürmek, zannettirmek.

s.- a 2162

s.- up 134, 379, 1856

s.- urġa 2608

sura-: Sormak.

s.- ma 2662

s.- p 1087, 1124, 1250

s.- y 1129

[5]

surat: *Ar.* 1. Resim.

s.+ ı 1631

2. Görünüm.

s.+ ın 1787

s.+ ların 1603

suratla-: Tasvir etmek, betimlemek.

s.- dıñ 1845

s.- ġan 1787

s.- p 352

suratlayal-: Tasvir edebilmek.

s.- a esem 1788

s.- mazmısa 1785

[5]

suratlan-: Tasvir edilmek.

s.- ıp 1632

s.- ñan 1629

[2]

suv̇ (1): Su.

s. 36, 395, 1015, 1423, 1424, 1587, 1663, 1706, 1877, 2024, 2053, 2631, 2683

s.+ dan 295, 691, 695, 1650

s.+ la 741, 751, 1016

s.+ lanı 2039

s.+ ların 661, 662

s.+ nu 1378

s.+ u 451, 1626, 2017, 2395

s.+ um 691

s.+ un 280

s.+ uñ 690

[31]

suv̇ (2): Irmak, nehir.

s. 46, 349, 364, 365, 741, 1016, 1241, 1243, 1478, 1504, 1571, 1585, 1589, 1602, 1684, 1685, 1692, 1694, 1957, 1959, 1984, 2022, 2039, 2240, 2251

s.+ da 1603, 2185

s.+ dan 165, 2199

s.+ ġa 769, 1181, 1238, 1240, 1955, 2198

s.+ ġamı 1012

s.+ la 68, 586, 2121

s.+ lanı 165

s.+ ları 140, 342

s.+ larıdı 342

s.+ nu 205, 1086, 1223, 1241, 1243, 1304, 1594, 1601, 1683, 1979, 1998, 2023, 2199, 2682

suv̇ çabak: Balık.

s.+ lay: 2186

suv̇ ḳuyġanlay tur-: Mahcup olmak.

s.- ġan edi 825

suv̇-salam bol-: Sırılsıklam olmak.

s.- up 1771

[61]

suv̇ab: *Ar.* Sevap.

s.+ ına 2459

[1]

suv̇çuḳ: Nehircik.

s. 2215

[1]

suv̇jilik

suv̇jilik bol-: Zayıflamak.

s.- up 102

[1]

suv̇sa-

suv̇sap bol-: Susamak.

s.- ġandı 1876

s.- sa 1705

s.- up 132

[3]

suv̇sap (1): Susuzluk.

s.+ ımı (suv̇sabımı) 751

[1]

suv̇sap (2): İçecek.

s. 700

[1]

suv̇uḳ: Soğuk.

s. 7, 8, 395, 1449, 1575

s. eseñ 2683

s.+ juġu 2256

s.+ dan 12

s.+ ları 2122

s.+ larında 6

s.+ u (suv̇uġu) 509, 1387, 1447, 1571, 2245

s.+ un (suv̇uġun) 1573

s.+ unu (suv̇uġunu) 2281

[17]

suv̇uḳsura-: Üşümek.

s.- ġan 1737

[1]

suv̇ur-: Savurmak.

s.- up 330

[1]

süd: *R.* Mahkeme.

s. 2391, 2456

s.+ de 2371

s. eteyik 2455

s.+ ge 1696

s.+ nü 1986, 2390, 2391, 2392, 2396

s.+ ü 2277

s.+ üsü 2103

[12]

süñü: Süngü.

s.+ le 2752

s.+ leri 543, 1415

s.+ mü 2685

s.+ nü 2687, 2689, 2690, 2693

[8]

sür- (1): 1. Takip etmek.

s.- edile 2269

2. Yakalayıp götürmek.

s.- eme 174, 186, 189,

s.- ese 173

s.- gen 179

s.- geniñ 185

s.- sem 174

3. Kovalamak.

s.- eme 198, 200

s.- üp 118, 201, 402, 2718

s.- üp kelgen bolurma 198

s.- üv̇ bolurġa kerekdi 555

4. Yakalayıp getirmek.

s.- gen 197

5. Sürüklemek.

s.- üp 212, 424, 2714

6. Sürünmek.

s.- üp 2384

[21]

sür- (2): Hayvan sürmek.

s.- geññe 235

[1]

sürke-: Kendini bir yere atmak, bir yere gitmek.

s.- gen edi 711

[1]

sürkel-: 1. Sürttürmek.

s.- e 2012

2. Sürüklenmek, sürünmek.

s.- e 2548

s.- e edile 1313

s.- ip 1466, 2298, 2538, 2744, 2745

[8]

sürt-: 1. Silmek.

s.- e 1081, 2030

s.- gen 1624

s.- üp 1008

[4]

sürüş-: Sallanmak, sendelemek.

s.- dü 2625, 2632

s.- e 770

s.- mey 1887

[4]

sürüv̇: Sürü.

s. 538, 1300, 1303, 1603

s.+ den 2759

s.+ nü 2567

[6]

sürüv̇çü: Çoban.

s. 1545

s.+ leri 1604

s.+ me 170

s.+ nü 1391

[4]

süt: Süt.

s. 1360, 2031

s.+ nü 664, 1791

s.+ ün 1371

[5]

süy-: 1. İstemek, arzu etmek.

s.- e eseñ 846

s.- edi 2585

s.- elirge 2271

s.+ eme 966, 2430

s.- gença 2302

s.- genin 1718

s.- geniñi 849

s.- genleriça 2095

s.- genley 1196

s.- meseñ 2019

s.- meyme 802

s.- se 72

s.- segiz 549, 2445

s.- señ 325, 1161, 1636, 1958, 2019, 2169

s.- üp 104

s.- üp keleme 65

2. Sevmek.

s.- ebiz 1149

s.- edi 1781

s.- eme 631, 1639, 2422

s.- gen 801, 909, 1352, 1761, 2097

s.- genle 1996

s.- megen 1324

s.- mey edile 2531

s.- üp 1760

[39]

süydümlü: Sevimli.

s. 1632, 1795

[2]

süydür-: Sevdirmek.

s.- eme 1780

[1]

süyek: Kemik.

s. 991

s.+ i (süyegi) 1004

s.+ lerini 2760

[3]

süyel-: Dikilmek, ayakta durmak.

s.- e edi 1984

s.- edile 2347

s.- gen 756, 2330

s.- genlege 2391

s.- ip 15, 297, 422, 2204

[9]

süymeklik: Aşk, sevda.

s. 1350

s.+ den 1781

[2]

süyre-: Sürüklemek.

s.- p 2009, 2595

s.- y 2042

[3]

süz-: Müzakere etmek.

s.- üp 2103

[1]

süzül-: Süzülmek.

s.- genleri 2247

s.- üp 240

[2]

svodka: *R.* Rapor.

s. 2495

[1]

Ş ş

şaġatlıḳ

saġatlık et-: Şahitlik etmek.

ş.- e edile 294, 1563, 2025

ş.- ip 278

[4]

şaġırey: Arkadaş, dost.

ş. 1285

ş.+ im 1621

şaġırey bol-: Arkadaş olmak, samimi olmak.

ş.- ġandı 1707

şaġırey et-: Tanıştırmak.

ş.- di 1621

ş.- genden 1145

[5]

şahar: *Far.* Şehir.

ş.+ da 2371

ş.+ dan 1578, 2266, 2267

ş.+ ġa 2337, 2346

ş.+ nı 2260, 2261, 2485

[9]

şaharçı: Şehirli, kentli.

ş.+ la 2487

[1]

şapa: Aşçı.

ş. 1826

ş.+ lanı 1742, 1745

[3]

şaş-: Şaşırmak.

ş.- may 2521

[1]

şaẇ: Ölü.

ş.+ larından 1104

[1]

şay: Rus para ölçüsüne göre beş kopek.

ş.+ nı 1817

[1]

şaytan: *Ar.* Şeytan.

ş. 2258

[1]

şaytanlı

şaytanlı bol-: Öfkeli olmak.

ş.-up turġanın1074

[1]

şeriat: *Ar.* Şeriat.

ş. 1696, 1986, 2103

ş.+ da 2092

[4]

şeşa: *Far.* Şişe.

ş.+ la 2662

ş.+ lanı 2575

[2]

şıbırda-: Fısıldamak.

ş.- p 507

ş.- y 237

ş.- ydı 2291

ş.- yıraḳ 905

[4]

şıbırdaẇ: Fısıltı.

ş. 1376

ş.+ la 1376

[2]

şıbırtsız: Sessizce.

ş. 706

[1]

şıhırdat-: Hışırdatmak.

ş.- sa 2477

[1]

şıhırt: Çıtırtı, ses.

ş. 2728

[1]

şınjır: Lenger.

ş.+ ım 1670

[1]

şıntagı: Kalın iplik ve bundan yapılan kumaş.

ş. 876, 881

[2]

şırt: Yansıma ses, çat.

ş. 575

[1]

şıtı: Tükürük.

ş.+ ların 261, 1691

[2]

şimir: Küf.

ş.+ i 1661, 2394

[2]

şinjili: Dikenli.

ş. 1280

[1]

şinli

kara şinli: Esmer.

ḳ.+ di 2152

[1]

şintik: Sandalye, tabure.

ş. 687, 2632

ş.+ ge 658, 713, 1038, 2636

ş.+ i (şintigi) 682

ş.+ im bolġandı (şintigim bolġandı) 1670

ş.+ in (şintigin) 685

ş.+ leni 1636

ş.+ ni 683, 684

[12]

şintikçik: Taburecik.

ş. + ni 1041

[1]

şişle-: Şişe dizmek, şişlemek.

ş.- p 1546

[1]

şkaf: *R.* Dolap.

ş. 708, 1624

[1]

şoför: *Fr.* Şoför.

ş.+ nu 2753

[1]

şorha: 1. Yağmur.

ş.+ larında 1288

2. Dalga.

ş.+ larında 1304

[2]

şorpa: *Far.* Çorba.

ş.+ ġa 1827

[1]

şoş: Sessiz, sakin.

ş. 713, 942, 951, 1201, 1604, 1605, 1737, 2162

[9]

ştab: *R.* Karargâh.

ş.+ ha 174, 2583, 2595, 2754, 2761

[5]

şurgulan-: Endişe duymak.

ş.- ñan 2282

[1]

şuv̇ulda-: Hışırdamak.

ş.- ġan 46

[1]

T t

taba: ... doğru.

t. 62, 685, 705, 884, 1282, 1368, 1399, 2469, 2492, 2539, 2570, 2609, 2637

[13]

taban: Taban.

t.+ ları 3

t.+ larına 660

[2]

tabıl- (1): 1. Mevcut olmak.

t.- ġan 152

2. Bulunmak.

t.- ġannı 2311

t.- ır 2175

t.- maġanı 1373

[4]

tabıl- (2): Gelmek.

t.- ġan edile 917

[1]

tabiyġat: *Ar.* Tabiat, doğa.

t. 763

t.+ da 755

t.+ dan 750, 752

t.+ ha 352, 745

[6]

tabu

tabu bolsun: Şükürler olsun.

t. 789

taġıl-: 1. Gezmek.

t.- ġan 322, 326

t.- ıp 251

2. Yerleştirilmek.

t.- ġan 1822

3. Takılmak, asılmak.

t.- ıp 1098

[5]

taḳ-: 1. Asmak.

t.- ġan edile 2111

t.- arġa (taġarġa) 2104

t.- ıv̇çu (taġıv̇çu) 1623

2. Bağlamak.

t.- ıp (taġıp) 884

[4]

taḳıyḳa: *Ar.* Dakika.

t.+ dan 388

[1]

tal: Söğüt ağacı.

t. 47, 1572

[2]

tal-: Yorulmak.

t.- may 148, 1430

[2]

tala: Orman içinde açık alan, kır.

t.+ ġa 223, 567

t.+ lanı 2022

t.+ sında 177, 2463

[5]

tala-: 1. Harap etmek.

t.- ġandı 2759

2. Parçalamak.

t.- p 2022

[2]

talay: Bir hayli, bir sürü.

t. 219, 557, 710, 746, 779, 1124, 1183, 1218, 1342, 1443, 1578, 1587, 1620, 1968, 1976, 1982, 2741, 2756

t.+ ı 1525

t.+ ın 1141

t.+ ına 2334

[21]

talġır: Boz.

t. 1775, 2041, 2185

[3]

tamaḳ: 1. Ağız.

t.+ ın (tamaġın) 1947

t.+ ından (tamaġından) 2448

2. Ses.

t.+ ın (tamaġın) 2702

3. Boğaz.

t.+ ından (tamaġından) 15

t.+ larına 2536

[5]

tamam: 1. Tam.

t. 18, 1577, 2267, 2305

2. Tamamen.

t. 98, 1792

[6]

tamamda: Tam.

t. 1396

[1]

tamaşa: *Far.* 1. Hayranlık uyandıran.

t. 344, 753

2. Olağanüstü.

t. 345, 747

2. Hayran kalmak.

t.- up 1324

tamaşa bol-: 1. Hayret etmek.

t.- ġan edile 1165

t.- up 197

t.- up tura edi 59

[8]

tamaşalıķ: 1. Görülmeye değer.

t. 342

2. Heyecan uyandırıcı.

t. 1174

[2]

tamata: Lider, önder.

t. 573, 600, 1136, 1145, 1270, 1805

t. edi 832

t.+ ları 52, 300, 383, 1745

t.+ nı 1807

t.+ sı 356, 2274

t.+ sına 1266

[15]

tambla: Yarın.

t. 145, 230, 272, 449, 473

t.+ ġa 976

[6]

tamġa: Leke.

t. 2280

t.+ la 2074

[2]

tamıçı: Damla.

t. 2024

t.+ larıça 2109

t.+ sı 1990

[3]

tamır (1): Damar.

t.+ ı 671

t.+ ın 2177

t.+ la 672

t.+ ları 1498

t.+ larından 1004

[5]

tamır (2): Kök.

t.+ ına 403

[1]

tañ: Tan vakti.

t. 34, 418, 970, 975, 1116, 1122, 1242, 2761

t.+ ña 642, 1203

t.+ nı 605, 1067

tañ at-: Tan atmak, şafak sökmek

t.- arġa 970, 975, 1116, 2761

t.- a.- handan 1242

t.- a.- hınçı 152

tañ atdır-: Sabahlamak.

t.- a.- dırġandı 7

(t.+ ın köp zaman a.- dırġandı)

tañña amannı kebinden çıķ-: Sabahı zor etmek.

t.- ıv̇çu edi 41

taññа çıķ-: Sabahlamak.

t.- dıla 151

t.- ġandı 9, 1242

[23]

tana: Dana.

t.+ la 38, 39

t.+ lanı 40

[3]

tanı-: Tanımak.

t.- dı 384

t.- ġan 1522, 2319, 2344

t.- ġan edim 1284

t.- ġandan 1795

t.- ġanlay 775

t.- maġan 1776, 2188

t.- maġanma 385

t.- mayma 890, 1045

t.- p 891

t.- y edi 1172

t.- ybız 2183

[15]

tanıt-: Tanımak.

t.- ırsa 386

[1]

tank: *Fr.* Tank.

t. 2187, 2567

t.+ ı 2558

t.+ la 2209, 2760, 2761

t.+ ladan 2581

t.+ laġa 2206, 2575

t.+ lanı 2564, 2585, 2662, 2758

t.+ ları 2562, 2563

t.+ larıbız 2184

t.+ larından 2719

t.+ larını 2566

t.+ nı 2201

[19]

tansıķ

tansıķ al-: Özlem gidermek.

t.+ ımı a.- ıv̇da 750

t.+ ımı a. ayım1220

[2]

tansıķla-: Memnun olmak.

t.- p 1143, 2145

[2]

tap- :1. Bulmak.

t.- a (taba) 2740

t.- arġa (tabarġa)2540

t.- arġa kerekdi (tabarġa kerekdi) 1104

t.- arıķsa (tabarıķsa) 27

t.- arma (tabarma) 166, 1107, 2644

t.- arsız (tabarsız) 211

t.- dıla 461

t.- dım 1033

t.- ha edi 934

t.- han 1342, 1904, 2598

t.- hanına 680

t.- hanların 129, 2428

t.- haññа 1934

t.- ıp (tabıp) 214, 464, 1217, 1525, 1941

t.- madı 2706

t.- masa 6

t.- masaķ 1439

t.- may 411, 1070, 1092, 1242

t.- may turabız 305

t.- maybız 217

t.- mazlıġına 710

t.- masaġız 211

t.- mazça 1686

t.- sa 2283

t.- saġız 211

t.- saķ 294

t.- sam 161

2. Anlamak

t.- amısız (tabamısız) 261

t.- sañ 715

[41]

tap (1): İmkan, fırsat.

t. edi 1686

[1]

tap (2): 1. Uygun, elverişli.

t. 641, 786, 826, 857, 1102, 1855

t.+ ı (tabı) 1585

2. İşte.

t. 593

[8]

tap (3): Hatta.

t. 754, 758, 869, 955, 1439, 1734, 2175, 2185

[8]

tapança: Tabanca.

t. 1870

[1]

tapçan: Sedir, divan.

t. 1626

t.+ ña 2673, 2674

[3]

tapdır-: Teslim etmek.

t.- ırġa 2337

[1]

taplan-: Bulmak, bulunmak.

t.- ñan 1738, 2741

[2]

tar (1): 1. Dar.

t. 243, 278, 373, 942, 1589, 1591, 1592, 1602, 1661, 1847, 1870, 1874, 1901

2. Küçük.

t. 364

[14]

tar (2): Dağ geçidi.

t.+ larında 595

tara-: Taramak.

t.- y 1744

[1]

tarak̨: Petek.

t.+ lay 334, 339

[2]

taral-: Bunalmak.

t.- ıp 1204

[1]

tarık̨-: 1. Dert yanmak.

t.- a edi (tarıġa edi) 1778

2. Sızlanmak.

t.- ġan edi 799

[2]

tar-r-h: Yansıma ses, tak.

t. 1802

[1]

tars: Yansıma ses, tırs.

t. 1484

[1]

tart-: 1. Çekmek, bir şeyi hareket ettirmek.

t. 980

t.- dıla 1944

t.- hança edile 1793

t.- ıġız 523

t.- ıp 1118, 1119, 1604, 2175, 2288

t.- sa 40

2. Müzik çalmak.

t. 1806

t.- a edile 1807

3. Uzvu bir yana çekmek, bir yana almak.

t.- a 2030, 2405

t.- a ḳaldı 332

t.- sa 2396

4. İçmek.

t.- 1832

t.- a bolġandıla 1469

t.- a edile 1828, 1880

t.- ama 1832

t.- ıp 1508

5. Ölçmek.

t.- a edile 1752

6. Çağırmak.

t.- a kelip 2349

7. Dikmek.

t.- han 37

8. Vurmak.

t.- ıp 1253, 1874, 2071, 2170

9. Bağırmak.

t.- ıp 1142, 1454

[31]

tartdır-:Çekiştirmek.

t.- a edile 1892

[1]

tartdırt-: Çağırmak.

t.- ırġa 2092

[1]

tas

tas bol-: Kaybolmak.

t.- ġan edi 1953

t.- ġan 1963

t.- ġandıla 1906

t.- up 1087, 1963

t.- up turġanlanı 1103

tas etdir-: Yok ettirmek.

t.- se 2556

[7]

tasha: 1. Kaçış.

t. 508

2. Sır.

t. 680

[2]

tashaçı: Casus.

t.+ ġa 2732, 2736

t.+ la 1755, 1912, 2727

t.+ ladan 1757

t.+ lanı 2741

[7]

tashaçılıḳ: Casusluk.

t.+ ġa 2757

[1]

taş (1): Taş.

t. 166, 1243, 1424, 1671, 1685, 1686, 1697, 1914, 1917, 1919, 1923, 1998, 2739

t.+ ça 850, 2392

t.+ dan 444, 1587, 1959

t.+ ha 1588, 2247, 2262, 2288

t.+ ıdı 1697

t.+ ımı 1689, 1690

t.+ la 1190, 1204, 1979, 1987

t.+ laġa 1849

t.+ lanı 340, 341, 1917, 1987, 1989

t.+ ları 2023

t.+ ların 349, 1954

t.+ larına 1848, 1918

t.+ larıña 1958

t.+ lı 376, 1984

t.+ nı 501, 521, 1595, 1609, 1684, 1685, 1690, 1692, 1698, 1917, 2003, 2111

[55]

taş (2): Fal.

t.+ ha 1913, 1915

[2]

taşçıḳ: Taşçık.

t. + la 1914

[1]

taşay-: 1. Gözden kaybolmak.

t.- dı 81, 1525, 2240, 2241, 2321

t.- dıla 94, 542, 1525

t.- ġan edi 701, 884, 920

2. Bir yere batmak, gömülmek, yok olmak.

t.- ġan edi 1959

t.- ıp 1272 2198

3. Gizlenmek.

t.- ġan edi 1969

t.- ġan edile 984, 2210

t.- ġanın 2010

t.- ıp 1272

[18]

taşı-: Taşımak.

t.- ġan 78

t.- p turġan 360

t.- rġa 74

t.- y edim 2051

[5]

tatarḳan: Karaçay'ın Bagatır soyuna mensup Batıda oğlu Tatarkan'ın kahramanlıklarının anlatıldığı tarihî destan.

t.+ nı 1142, 1143

[2]

tatıv̇: Tat.

t.+ un 2251

[1]

tatıv̇lu: Hoş.

t. 1143

[1]

tatlı: Tatlı.

t. 417, 1394

t. ese 2343

[3]

tatlılıḳ: İyilik.

t.+ ın (tatlılığın) 842

[1]

tav̇: Dağ.

t. 1420, 1577, 1585, 1710, 2478

t.+ da 1420

t.+ la 347, 1582

t.+ lada 354, 656

t.+ laġa 336, 2214

t.+ lanı 340, 596, 861, 2184, 2484

t.+ ları 334

t.+ larını 339

t.+ lu 1682, 1832

[22]

tav̇kel: 1. Kararlı.

t. 239

2. Cesur, cesurca.

t. 345, 535, 1433, 1484. 2738, 2752

3. Gözü pek.

t. 1497

4. Kahraman, kahramanca.

t. 1569, 2503, 2515, 2545

5. Korkusuzca.

t. 2578

tav̇kel etdir-: Cesaretlendirmek.

t.- e edile 1852

[14]

tav̇lu: Dağlı.

t. 707, 1802

t.+ la 1358, 1792

[4]

tav̇ruh: Hikâye.

t.+ ların 1153

[1]

tav̇uḳ: Tavuk.

t. 1319, 1336, 1457, 1508, 2756

t.+ la 258, 1362

t.+ laça 2268

t.+ ladan 2102

t.+ lay 295

t.+ nu 2605

t.+ um (tav̇uġum) 76

[12]

tav̇uḳçuḳ: Tavukçuk.

t. + ların 1504

[1]

tav̇us-: 1. Bitirmek.

t.- ama 1434

t.- du 313

2. Tüketmek.

t.- urġa 866

[3]

tav̇usul-: 1. Tükenmek bitmek.

t.- ġan edi 1711

t.- up 102, 2048

t.- up turup 2598

2. Zayıflamak.

t.- ġan 1820

3. Kuvvetten düşmek.

t.- up 132

tav̇usum et-: Bitmek, son bulmak.

t.- gendi 1252

[7]

tav̇uş: Ses.

t. 60, 1800, 2300, 2492

t. bolġanın 366

t.+ dan 47

t.+ ha 96, 792

t.+ la 368, 1211, 1765, 1801, 1899, 2050, 2261, 2263, 2285, 2286, 2586

t.+ ladan 1365

t.+ ları 46, 381, 2170

t.+ nu 514, 2289, 2742

t.+ umdan 2244

t.+ un 647, 702

tav̇uş et-: Ses çıkarmak.

t.- e ese 46

t.- e 835

t.- gen 97

t.- genleri 381

t.- ip 1309, 1516

[35]

taẇuşsuz: Sessiz.

t. 2242, 2243

[2]

tay-: Gitmek, ayrılmak.

t.- arıḳ 16

t.- may 2529

[2]

tayaḳ: 1. Baston.

t. 647

t.+ ı (tayaġı) 609

t.+ ın (tayaġın) 716, 903

t.+ ına (tayaġına) 734

t.+ nı 683, 787

2. Sopa.

t. 971

t.+ la 2079

t.+ lanı 1994

[11]

tayaḳ (2): Güneş ışığı, ışık.

t.+ ları 2151, 2484

t.+ larıça 1402

t.+ larından 2204

t.+ larını 104

t.+ lay 2158

[6]

tayaḳçıḳ: Bastoncuk.

t.+ nı 645

[1]

tayan-: 1. Dayanmak.

t.- a 2399

t.- ıp 734

2. Uzanmak.

t.- ñan edi 636

[3]

tayış-: Çıkmak.

t.- ıp 392

[1]

tay ḳuş: Tay kuşu.

t.+ nu 1284, 1322

[2]

taza (1): *Far.* Körpe.

t. 710, 1261

[2]

taza (2): 1. Tamamen.

t. 1207

2. Yeniden.

t. 1239

[2]

tebin-: Vurmak.

t.- e edi 2065

t.- ñença 1927

[2]

tebire-: Hareket etmek.

t. 28, 171

t.- di 62, 176, 177, 2517

t.- dile 233

t.- gen edi 1031

t.- dile 2543

t.- gen edim 1301

t.- giz 408

t.- p 667

2. Başlamak, bir işi yapmaya girişmek.

t.-di 322, 328, 2555, 2589

t.- dile 2543, 2563

t.- gen 2753

t.- gen edile 1068

t.- gende 1239, 1466

t.- genleri 377

t.- genley 329

t.- p 32

t.- se 1597

t.- ydi 1388

3. Çıkmak.

t.- dik 1608

[28]

teke: Keçi.

t. 237, 360

t.+ leni 212, 238

t.+ ni 716

teke ḳalḳıv̇ et-: Uyuklamak.

t.- edile 2246

[6]

telefon: *Fr.* Telefon.

t. 520

[1]

teli: Deli.

t. 848, 1206, 2683

[3]

temir: Demir.

t. 432, 435, 448, 453, 1619, 2494

[6]

teñ (1): Eşit, denk.

t. 752, 1031, 1486, 2100

t.+ ime 2467

t.+ li 61

teñ bol- (1):Eşit olmak.

t.- ġan edile 576

t.- luḳdu 67, 68

t.- luḳ ese 70

t.- mağanı 529

teñ et-: 1. Eşitlemek, ikiye bölmek.

t.- erge 1378

t.- ip 1337

2. Yarılamak.

t.- geni 376

3. Paylaşmak.

t.- erge 1350

t.- erle 272

t.- sele 272

[18]

teñ (2): Arkadaş, dost.

t.+ im 638, 1066, 1655

t.+ ine 2713

t.+ le 1350

t.+ ledile 914

t.+ leni 1350

t.+ leri 2715

t.+ lerigiz 475

t.+ lerim 1013

t.+ lerin 351

t.+ lerinden 543

t.+ lerine 483, 2579, 2716

teñ bol- (2): Arkadaş olmak.

t.+ le b.- ġandıla 1336

[16]

teñ (3): Aynı anda.

t. 2453

[1]

teñiz: Deniz.

t. 863, 1013

t.+ inde 590

t.+ lede 590

t.+ leni 901

[5]

teñleşdir-: 1. Kıyaslamak.

t.- çi 348

t.- ip 1560

t.- señ 2150

[3]

teñlik: Eşitlik.

t. 127, 130, 1405

t.+ di 1417, 1427

[5]

teñsin-: Anlaşmak.

t.- ip 1347

[1]

tepçe-: bk **tepçi.**

t.- y 684

[2]

tepçet-: bk **tepçit.**

t.- gen 685

t.- gende 685

[2]

tepçi-: Hareket etmek.

t.- y 2492

[2]

tepçit-: Hareket ettirmek.

t.- e 683

[1]

tepse-: Dans etmek.

t.- gen 280

t.- genle 1719

t.- p 1811

t.- y tura edile 1762

[4]

tepsev̇: Dans.

t.+ ün 1761

tüz tepsev̇: Karaçay-Balkar toplumuna ait bir dans türü.

t.+ nü 1805

[2]

terek: Ağaç.

t. 166, 1524, 1551, 1554, 1629, 1642, 1643, 1840, 2143, 2146, 2203, 2485, 2739

t.+ den 431, 1074, 2463

t.+ ge 431, 761, 1202, 1526, 1559, 2025, 2463

t.+ le 93, 656, 2146

t.+ lede 2256

t.+ lege 82, 1558

t.+ leni 51, 53, 86, 90, 91, 587, 1291, 1602, 1736, 2198, 2464

t.+ lerin 85, 92

t.+ ley 1844, 1928

t.+ ni 48, 91, 403, 996, 1071, 1073, 1209, 1293, 1526, 1527, 1561, 1767, 1789, 1929, 2018, 2471, 2479, 2727

jöge terek: Ihlamur ağacı.

j.+ leni 2166

ḳara köken terek: Karaçalı ağacı.

ḳ.+ ge 1296

ḳ.+ ni 1286, 1364

köken terek: bk **ḳara köken terek.**

k.+ lege 1557

k.+ ni 1558

nazı terek: Köknar ağacı.

n. 2245, 2474

ḳayın terek: Kayın ağacı.

ḳ.+ ni 2018, 2714

ülöḳu terek: Kuşburnu ağacı.

ü.+ ge 2046

[76]

terekçik: Ağaççık.

t.+ e (terekjige)1325

t.+ le 1572

t.+ leden 1297

t.+ ni 2465

ḳara köken terekçik: bk.: **ḳara köken terek.**

ḳ. 1277, 1354, 1555

ḳ.+ den 1295

ḳ.+ leni 1279, 1289

ḳ.+ ni 1334

köken terekçik: bk.: **ḳara köken terek.**

k.+ leden 1297

[12]

teren: Derin.

t. 429, 446, 590, 709, 973, 1013, 1199, 1619, 1830, 1848, 2688

t.+ ine 1293, 1308, 2755

t.+ ñe 1618, 2448

[16]

tereze: Pencere.

t. 1634, 1638, 1641

t.+ ge 1476

t.+ leni 1506

t.+ ni 1641

t.+ si 1616

t.+ sinden 1642

[8]

teri: 1 Post.

t. 2455

t.+ ni 1733

2. Deri.

t.+ den 359

[3]

teril-: Kanmak, inanmak.

t.- genme 2362

[1]

terilt-: Kandırmak, aldatmak.

t.- irça 320

[1]

terk: Hızlı, çabuk.

t. 216, 645, 875, 896, 903, 1308, 1465, 1586, 1755, 1931, 2030, 2064, 2157, 2160, 2228, 2296, 2298, 2303, 2323, 2326, 2465, 2472, 2555, 2565, 2601, 2633, 2659, 2687, 2696, 2735, 2761

terk bol-: Çabuk olmak.

t.- 980

t.-ayıḳ 119

t.-uġuz 896, 935

[43]

terkirek: Daha hızlı, daha çabuk.

t. 1039

[1]

terle-: 1. Heyecanlanmak.

t.- gen 626

2. Buharlaşmak.

t.- gen 1024

3. Terlemek.

t.- gendi 1025

t.- geni 624

t.- p 1574, 1771

t.- yse 1773

4. Yitirmek.

t.- mey 854

terleyden-terley bar-: Kan ter içinde kalmak.

t.- a edi 1080

[9]

termil-: 1. Can atmak, kıvranmak.

t.- ebiz 1389

2. Eziyet çekmek.

t.- gen 513

3. Arzu etmek.

t.- genin 2118

4. Istırap çekmek.

t.- ip 1781

5. Hasret çekmek.

t.- ip 2138

[5]

termilt-: 1. Arzu uyandırmak.

t.- gen 747

2. Istırap çektirmek.

t.- ip 1462

[2]

ters: 1. Yanlış.

t. 412

2. Ters, zıt.

t. 883, 1923, 2668

t.+ ine 1950, 2669

3. Hatalı.

t.+ me 2445

[7]

terslik: Suç, kabahat.

t.+ im (tersligim) 1219

[1]

teş-: 1. Delmek, deşmek.

t.- dik 1542

2. Çıkarmak.

t.- e barsa 2311

t.- erge 2310

t.- ip 44, 323, 586,

t.- megenley 1796

3. Çözmek.

t.- erik 1868

t.- ip 1112

t.- megen 333

t.- mey 393

teşal-: Çözebilmek.

t.- maġandı 1498

[12]

teşdir-: Yem etmek.

t.- genden ese 80

[1]

teşik: Delik.

t.+ inden (teşiginden) 114

t.+ ni 244

[2]

teşil-: Yaralanmak.

t.- gen 417

[1]

tılpıv̇: 1. Nefes.

t. 114, 825, 841

t.+ ları 1393

2. Buhar.

t. 1573

t.+ la 2281

[6]

tılpıv̇suz: Nefessiz.

t. 2041

[1]

tınç: 1. Rahat.

t. 230, 1582, 1612, 1680, 2299

2. Kolay.

t. 921, 1107, 1324, 1592

3. Sakin.

t. 1108

[10]

tınçay-: 1. Dinlenmek.

t.- ġan 2260

2. Rahatlamak, rahat etmek.

t.- may 642

t.- may edi 869

[3]

tınçayt-: Dinlendirmek.

t.- may 1446

[1]

tınçlıḳ: Sükûnet.

t.+ nı 2255

[1]

tıñıla-: Dinlemek, kulak vermek.

t. 1681, 1788

t.- dı 944

t.- ġan 2671

t.- ġanlarına 2329

t.- ġız 2147

t.- may 1888

t.- p 1056

t.- p tura edile 463

t.- p turuṿçu edi 2031

t.- rġa 1149, 2487

t.- sañ 96

t.- sañ edi 528

t.-ṿnu etip 1193

t.- y 923, 1833, 2161, 2207

t.- y edile 922, 1143, 1193

t.- y kelip 19

t.- ydıla 296

t.- yma 2286, 2602

t.- ysa 2672

[29]

tıñılat-: Dinletmek, duyurmak.

t.- adıla 2264

[1]

tıñılı: İtinalı.

t. 2250

[1]

tıñısız: Huzursuz.

t. 2008

t. edile 2569

tıpır: Ocak.

t.+ ın 1731

tıpır taş: Ocak taşı.

t. 1669

t.+ laġa 1849

t.+ larına 1848

[4]

tırhık: Sedir.

t.+ ga 2021, 2027

[2]

tırmı: 1. İz.

t. 2015

2. Çizgi.

t. 2246

t.+ laġa 2019

t.+ nı 1840

3. Damar.

t.+ ları 1499

[5]

tırmıjıḳ: Damarcık.

t.+ la 1790

[1]

tırnaḳ: 1. Pençe.

t.+ ların 1305

2. Tırnak.

t.+ ların 1619, 1777

[3]

tırnaḳla-: Pençelemek.

t.- p 1308

[1]

tış: 1. Dış.

t. 4, 2264

t.+ ıñ 2455

t.+ ına 152, 342, 349, 351, 403, 432, 461, 496, 498, 507, 510, 513, 706, 764, 1116, 1167, 1171, 2479, 2625

t.+ ında 368, 771, 810, 2265

t.+ ından 923, 1168, 1401

2. Kılıf.

t.+ la 2308

[30]

tışlan: Kaplanmak.

t.+ ñan 260

[1]

tıy-: 1. Engellemek.

t.- a edile 2501

t.- adıla 2488

t.- ıp 1872

2. Durdurmak.

t.- adı 2295

t.- arġa 2594

3. Sıkıştırmak.

t.- ıp 2173

tıyal-: Engel olabilmek.

t.- maġanma 811

t.- may 110

[8]

tıyıl-: Kesilmek.

t.- a edi 2747

[1]

tigele-: İnmek.

t.- y 1302

[1]

tik: Dik.

t. 376

[1]

tik-: Dikmek.

t.- e turġanlay (tige turġanlay) 644

[1]

til: 1. Dil, lisan.

t. 2650

t.+ de 2600, 2652

t.+ i 2649

t.+ inde 2652

t.+ leri 1394

t.+ ni 2754

2. Dil.

t.+ i 1079, 1210

til et-: Konuşmak.

t.- er 159

[11]

tile-: İstemek, dilemek, rica etmek.

t.- di 13, 2364, 2369

t.- dim 1613

t.- gendi 1197, 1247

t.- genim 1997

t.- genimde 1611

t.- genni 1236

t.- p 1706

t.- rigim 1164, 1167, 1168

t.- rikme 1164

t.- v̇çü 2033

t.- y 316

t.- ybiz 474, 1161

t.- yme 300, 1246, 1613, 2362

[22]

tilek: İstek.

t.+ igizni (tilegigizni) 232

t.+ lerin 1162

[2]

tilsiz: Dilsiz.

t. 667

[1]

tint-: 1. Kontrol etmek.

t.- edile 2307

2. İncelemek.

t.- edile 2308

[2]

tire-: 1. Dayamak.

t.- p 946, 2226

2. Değmek.

t.- p turġan 1558

t.- y ese 103

[4]

tirel-: Ulaşmak.

t.- mey 602

[1]

tiri: Dinç, çevik.

t. 894

[1]

tiril-: Dirilmek, kendine gelmek.

t.- ip 1206

[1]

tirmen: Değirmen.

t. 850

t.+ ni 96

[2]

tiş: Diş.

t.+ in 2342

t.+ leri 448, 588, 2031

t.+ lerin 119, 261, 1264, 1517, 2186

[9]

tişiriv̇: Kadın.

t. 1254, 1459, 2081

t.+ la 1439, 2035

t.+ ladan 1452

t.+ laġa 143, 157, 1454

t.+ lanı 2065

t.+ nu 1072

[11]

titire-: 1. Titremek.

t.- di 2550

t.- y edile 1368

2. Dehşete kapılmak.

t.- r 2470

3. Korkmak.

t.- y 8

[4]

titiret-: Titretmek.

t.- edile 2524

t.- ip 1293, 1801

t.- gen 2204

[3]

tiy-: 1. Ulaşmak, erişmek.

t.- di 2505

t.- erge 267

t.- erlerin 104

t.- gende 102, 2151

t.- mey 2588

t.- meydi 845

t.- sem 160

2. Saplanmak, çakılmak.

t.- dile 2551

t.- er 2474

t.- gen edi 1309

t.- ip 93, 425

3. Bulaşmak.

t.- gen edi 1392

t.- gendi 1779

4. Buluşmak.

t.- gen 544

5. Açmak.

t.- gença 99

6. Tesir etmek.

t.- genden 873

7. Yakalanmak, birinin eline düşmek.

t.- genden 1010

8. Vurmak.

t.- gendile 2080

9. Değmek, temas etmek, dokunmak.

t.- ip 660, 2208, 2262, 2288, 2488

t.- megenme 2362

t.- se 1588

t.- sele 291

[29]

tiyişli: Uygun.

t. 1745

[1]

tiyre: Mahalle, semt.

t.+ de 1871

t.+ ge 1923

t.+ ni 1934

t.+ sine 1367

[4]

tiz-: Dizmek.

t.- gença 278

t.- ip 282

[2]

tizgin: Saf, sıra.

t. 2563

t.+ de 1744

[2]

tizil-: Dizilmek.

t.- gendile 2290

t.- ip 275

[2]

toba: *Ar.* Tövbe.

t. 1027

[2]

tobuḳ: Diz.

t. 2200

[1]

toġuz: Dokuz.

t. 451

[1]

toġuzunçu: Dokuzuncu.

t. 1847

[1]

tohta-: 1. Beklemek.

t. 735, 1170, 2196

t.- dı 25

t.- ġan 849, 1057, 2272

t.- ġan edi 372, 732, 785, 824, 971

t.- ġan edile 1086

t.- ġanda 1162, 2389

t.- ġandıla 1223

t.- ġanında 2332

t.- p turadı 2299

2. Yerleşmek.

t.- ġan edi 283

3. Ara vermek.

t.- ġan 1082

4. Durmak.

t.- ġan edile 826, 1987

t.- ġanda 2051

t.- ġandı 969

t.- ġansa 892

t.- maġan 2266

t.- may 148, 209, 488, 498, 687, 1541, 2041, 2051, 2080, 2192, 2273, 2534, 2570, 2592

t.- maydı 1982

t.- maydıla 2261

t.- p 163, 288, 374, 778, 1031, 1304, 1419, 1880, 2310, 2563, 2717

5. Belli bir durumda bulunmak.

t.- p 1680

t.- p ḳala edi 667

t.- saġız 308

t.- y 2241

[58]

tohtaş-: Yerleşmek.

t.- dıla 128

t.- han 240

t.- han edile 1753

t.- handıla 423

t.- ıp 235, 777

[6]

tohtaşdır-: Uzlaşmak.

t.- ġan edile 1974

[1]

tohtat-: Durdurmak.

t.- madı 2556

t.- may 2553

[2]

tohtav̇suz: Durmadan.

t. 2269

[1]

toḳ: İri yapılı.

t. 2156

[1]

toḳlu: Bir yaşında kuzu.

t. 102

[1]

toḳmaḳ: Tokmak.

t.+ ların 2041

[1]

tol- (1): Gerçekleşmek.

t.- a edi 2560

t.- du 2254

t.- ġanın 2459

t.- ur 979

t.- urġa 317

[5]

tol- (2): Dolmak.

t.- up ḳaldı 47

[1]

tolġan ay: Dolunay.

t.+ nı 1882

[1]

tolḳun: Dalga.

t.+ ları 1955

t.+ lay 863

t.+ ña 1959

tolḳun bol-: Dalgalanmak.

t.- up 2566

[4]

toltur- (1): Gerçekleştirmek.

t.- adıla 2520

t.- ayım 2321

t.- du 2763

t.- ġan 2578, 2752

t.- ġandan 505

t.- may 232, 2531

t.- sağız 925

t.- up 2555, 2591, 2646, 2745

t.- urġa 1162, 1986, 2531, 2542

t.- uv̇ġa 786

[18]

toltur- (2): Doldurmak.

t.- up 1827, 2287

t.- up baradı 1397

t.- up tura edile 2561

[4]

tolu: 1. Bütün, hepsi.

t. 201, 937

t.+ sunlay 1613

2. İyi, iyice.

t. 225, 278, 630, 724, 772, 964, 1189, 1195, 1441, 1563, 1783, 2670,

3. Dolu.

t. 414, 425,1501, 2156, 23010

4. Tamamen.

t. 758, 792, 1006, 2738

topa-tolu bol-: Dolup taşmak, dopdolu olmak.

t.- up 420

[25]

tomurov̇: Kütük.

t. 1670

t.+ nu 945, 946

[3]

ton: 1. Palto.

t. 11, 23, 26

t.+ umdan 75

t.+ umu 24

2. Kürk.

t.+ una 1890

[6]

tona-: Yağmalamak.

t.- p 2428

tonaġan et-: Yağma yapmak.

t. köp e.- genmise 2436

[2]

tonçuķ: Paltocuk.

t.+ u (tonçuġu) 10

t.+ un (tonçuġun) 40

t.+ unu (tonçuġunu) 20

[3]

tonluķ

tonluķ tüşür-: 1. Yakıp yıkmak, kırıp geçirmek.

t.- gen edik 1548

2. Ganimet toplamak.

t.- mey 1447

[2]

toñuz: Domuz.

t.+ ġa 710

[1]

top: Top.

t. 129

t.+ ları 2501, 2534

[3]

topuraķ: Toprak.

t.+ ı (topuraġı) 2017

t.+ la 875

t.+ nı 2024

[3]

tor

tor alaşa: Doru at.

t.+ ġa 980, 2321

[2]

tot: Paslı.

t. 1360, 1450

[2]

toy-: Doymak.

t.- ar ediñ 1656

t.- ġan 208, 1508

t.- ġanlarıġız 2069

t.- ġunçuñña 2118

t.- maġan 2061, 2499

t.- may edi 1296

t.- maydıla 1298

t.- maz 2580

t.- up 1544, 2760

[12]

toy: Düğün, şölen.

t. 1753, 1805, 1807

t.+ da 1805

t.+ ġa 1752, 1761, 1796, 1808

[10]

toydur-: Doyurmak.

t.- ġandan ese 751

[1]

tozura-: Harap olmak.

t.- p 2123

[1]

töbe: Tepe.

t. 1555

t.+ de 2203

t.+ leni 1372

t.+ lerine 1348

t.+ lerini 1352

t.+ ni 1301, 1341, 1342

t.+ sinde 1295

töbe bol-: Yığın hâlinde olmak.

t.- up turadıla 2485

töbe et-: Yığmak.

t.- genden 2311

[11]

töbeçik: Tepecik.

t.+ ni 1277, 1279

[2]

töben: Aşağı.

t. 108, 112, 117, 128, 977, 1302, 1396, 1398, 2146, 2392, 2499

[11]

töbentin: Aşağı taraftan.

t. 361, 1738, 2255, 2315, 2467

[5]

tögerek: 1. Yuvarlak.

t. 1307, 1321, 1625, 1628, 1913, 1914, 1987, 2040, 2471, 2601

2. Çevre, etraf.

t. 2695

t.+ den 1446, 2594

t.+ ge 1069, 1909, 2634

t.+ i (tögeregi) 419, 1081

t.+ ime (tögeregime) 1280

t.+ in (tögeregin) 388

t.+ inden (tögereginden) 423, 550, 1515

t.+ ine (tögeregine) 106, 108, 150, 187, 370, 589, 666, 689, 913, 1047, 1214, 1301, 2027, 2051, 2182, 2241, 2434, 2476, 2478

t.+ iñe (gögeregiñe) 2315

t.+ lerin 1536

t.+ lerinde 242

t.+ lerinden 2340

t.+ lerine 1151

t.+ ni 1535, 2480

töp-tögerek: Etraf, çevre.

t.+ de 2242

t.+ ge 2335, 2729

tögerek aylan-: Dönmek.

t.- a 2167, 2257

t.-a edi 1901

t.- a edile 1304

t.-a kelip 1737

t.- ıp 1673, 1811, 2465, 1865 (t.+ ine a.- ıp) (tögeregine)

tögerek aylandır-: Döndürmek.

t.- ıp 1828, 1836

töp-tögeregine aylan-: Sağına soluna dönmek.

t.- a edi 940

[65]

tögül-: Dökülmek.

t.- gen 1990

[1]

tök-: Dökmek.

t.- gen 131

t.- üp (tögüp) 967

[2]

töñere-: 1. Devrilmek.

t.- di 2633

t.- p 156, 425

2. Dökülmek, akmak.

t.- p 1079, 1201, 2109, 2110

3. Hareket etmek.

t.- p 1738

t.- y 1231

4. Yuvarlanmak.

t.- p 2473

t.- rge 1618

t.- y 2257

t.- y edile 840

[16]

töñeret-: Döndürmek.

t.- ip 1684

t.- se 1685

[2]

töppe: 1. Tepe.

t.+ bizge 283

2. Kafa.

t.+ ñ 2681

t.+ sin 553

t.+ sinden 2681

3. Bir şeyin üst noktası, zirve.

t.+ sinde 1790

t.+ sine 2465

[6]

töre: Âdet, kural.

t. edi 1178

[1]

tört: Dört.

t. 122, 635, 708, 728, 990, 1494, 1540, 1541, 1747, 2240, 2267

t.+ de 473

tört san: Eller ve ayaklar.

t. +ı 1494

t.+ ım 728

[14]

törtev̇: Dörder.

t. 376, 1917

[2]

törtev̇len: Dört kişi.

t. 1847, 1861, 2584

t.+ ni 2586

[4]

törtgül: Dört köşe, dörtgen.

t. 1615

[1]

törtünçü: Dördüncü.

t. 1828

[1]

töşek: Döşek.

t. 2308

t.+ de 138

t.+ leni 1666

[3]

töz-: Sabretmek.

t.- genin 697

tözal-: Dayanabilmek, sabredebilmek.

t.- may 477, 636, 2060, 2330

t.- mayma 2065

[6]

tözüm: Dayanıklılık.

t. 1324

[1]

tözümsüz: Dayanıksız.

t. 349

[1]

tribunal: *R.* Mahkeme.

t.+ nı 2347

[1]

tsep: *R.* Zincir.

t. 242, 361

[2]

tsisterna: *R.* Tank.

t.+ la 2524

t.+ ları 2512

t.+ ların 2514

[3]

tuho-muho

tuho-muho et-: Kem küm etmek.

t.- mey 311

[1]

tuḳum: 1. Soy, sülale.

t.+ una 1753

t.+ undan 1762

2. Cins, tip, tür.

t. 798, 821

3. Soy ismi.

t.+ u 2360

t.+ um 2400

t.+ uñ 2354, 2398

[8]

tulpar: Kahraman, yiğit.

t.+ ı 540

t.+ la 513

t.+ laça 2204

t.+ lanı 347

t.+ ları 312, 450

[6]

tuluḳ: Tulum.

t.+ la 1983

t.+ ları 397

tuluḳ et-: Dövmek.

t.- gen edile 390

[3]

tuman: 1. Duman, sis.

t. 639, 2294, 2316

t.+ la 862, 2279

t.+ ları 595

t.+ ña 2281

t.+ nı 2315

tuman bol-: Dumanlaşmak.

t.- up: 114

2. Gri.

t. 1023

[11]

tunçuḳdur-: Boğmak.

t.- up 1465

[1]

tur-: 1. Yaşamak, hayat sürmek.

t. 1090

t.- a bolurmu 1126

t.- a esegiz 781

t.- amıdı 781

t.- du 42, 460

t.- ġan 354, 460, 485, 1658

t.- ġan edi 451

t.- luḳma 638

t.- maḳlıḳ 1424

t.- may 1181, 1229

t.- sam 729

t.- uġuz 316

2. Kalmak, olduğu yerde bulunmaya devam etmek.

t. 1106, 1108

t.- ġan 2529, 2713

t.- ġanma 2412

3. Beklemek, durmak.

t. 1876

t.- a edi 83

t.- a edile 242, 259

t.- adı 2696

t.- adıla 2485

t.- ama 65, 86, 87

t.- amısa 652, 653

t.- asa 84

t.- asız 2052

t.- çu 1170

t.- du 15, 35, 142, 2350, 2352

t.- dula 297

t.- ġan 289, 1147, 1212, 1615, 1619, 1983

t.- ġan edi 642, 1262

t.- ġan edile 1535

t.- ġan edile 2113

t.- ġança 1795

t.- ġandan 950

t.- ġandı 1597

t.- ġanla 1770

t.- ġanlay 422, 1262, 2285, 2751

t.- ma 1265

t.- maġız 408, 512, 978, 1271

t.- mayıķ 953, 1116, 2703

t.- sa 1875

t.- uġuz 1808

t.- up 1761, 1786, 2326

t.- uv̇çu edi 430

4. Belli bir yere basar hâlde bulunmak.

t.- a edi 2385

t.- ġan 1887

5. Belli bir durumda, bir görevde bulunmak.

t.- a edi 410

t.- a edile 1495

t.- a ese 338

t.- ġan 1054

t.- ġan edi 1206

t.- ġanın 420, 1052

t.- up 2014

t.- uv̇çu edi 37, 1703

t.- uv̇çu edim 2372

6. Bulunmak.

t.- adı 1662

t.- ġan 1098

t.- ġan 1513, 2407, 2505, 2537

t.- ġañña 753

t.- maġan 813

t.- may 270

t.- may edim 1231

7. Ayağa kalkmak.

t.- uġuz 1137

8. Oyalanmak, zaman geçirmek.

t.- up 35

9. Yardımcı eylem: “Sürerlilik”.

t. 859

t.- a edi 44, 59, 193, 207

t.- a edile 188, 435, 463, 1071

t.- abız 253, 305

t.- adı 1619, 2139, 2299

t.- adıla 53, 1423, 2760

t.- ama 2366

t.- asa 2195

t.- asız 1137

t.- du 159, 499, 992

t.- dula 131

t.- ġan 45, 279, 336, 360, 428, 501, 759, 1365, 1476, 1558, 1878, 1963, 2046, 2476, 2511, 2513, 2520, 2657, 2721, 2756

t.- ġan edi 411

t.- ġanbız 1596

t.- ġança 1632

t.- ġandı 782

t.- ġanıbızlay 2049

t.- ġanımlay 653, 2428

t.- ġanın 712

t.- ġanlay 453, 539, 551, 575, 878, 1198, 1210, 1237, 1351, 1771, 2591

t.- ġunçu 1529

t.- ma 1898

t.- urġa kerekdi 488

t.- uv̇çu 2040, 2041

t.- uv̇çu edi 105, 106, 2031

t.- uv̇çu edile 12, 215

10. Yardımcı eylem: “Tezlik”.

t. 1714

t.- a edi 1398, 1762

t.- a edile 2561

t.- adı 1396, 2393

t.- adıla 2703

t.- ġan 138, 366, 371, 394, 403, 596, 604, 1212, 1451, 1456, 1476, 1479, 1559, 1814, 1907, 2758

t.- ġanımlay 1302

t.- ġanın 42, 429, 1074

t.- ġanlanı 1104

t.- ġanların 286, 1214, 1644

t.- ġanlay 302, 303, 644, 869, 704, 1463, 2594

t.- luḳdu 1106

t.- up 2598

bara t.- urġa 894

tural-: Durabilmek, bekleyebilmek.

t.- lıḳ 1219

[217]

turuş: Görünüş, görüntü.

t.+ una 364

t.+ uñu 1625

[2]

tut-: 1. Herhangi bir durumda bulunmasını sağlamak.

t. 168, 2677

t.- a edi 1833

t.- up 35, 102, 239, 259, 2205

2. Tutmak, kavramak.

t. 948, 1817, 2677

t.- a 2339

t.- adı 1416

t.- du 1414, 2626

t.- dula 1410

t.- han 347

t.- hanlay 2636

t.- up 374, 949, 1100, 1885, 2330, 2708

3. Yakalamak, ele geçirmek.

t. 1522, 1898, 2673

t.- arġa 2149

t.- dula 2753

t.- uġuz 1138

t.- up 230, 705, 1239, 1422, 1976

4. Bir kimsenin yerini almak.

t.- a edi 123

5. Saf tutmak, birinden ya da bir düşünceden yana olmak.

t.- adıla 273

t.- arġa 274, 620

t.- han 1935

6. Esir etmek.

t.- arġa 315

t.- han 434

t.- handı 2595

7. Yanında bulundurmak, barındırmak.

t.- asız 251

8. Bir şeye başlamak, bir şeyi ele almak.

t.- han 306, 325

9. Görmek.

t.- mazġa 984

10. Bulundurmak.

t.- uv̇çu edim 1663

[48]

tutdur-: 1. Tutturmak, kavratmak.

t.- dula 1946

t.- up 1749, 1942

2. Nişan almak.

t.- up 553

tutdurġan et-: Esir ettirmek.

t.- mebiz 222

[5]

tutmaḳ (1): 1. Tutsak evi, mahpus.

t. 16, 502, 503, 532, 536, 558, 559, 561

t.+ da 428, 449, 451, 485, 541

t.+ dan 513

t.+ nı 481, 506, 529, 557, 558

2. Esir.

t.+ ıñ 1815

t.+ la 534

t.+ ların 503

[22]

tutmaḳ (2): Tutunma yeri.

t.+ a (tutmaġa) 1824

[1]

tutmaḳlıḳ: Esaret.

t. 427

[1]

tutul-: 1. Tutuk duruma gelmek.

t.- up 1079, 1210

2. Esaret altında bulunmak.

t.- up 1963

t.- up turġan 2657

[4]

tutuşuv̇: Güreş.

t.+ nu 1821

[1]

tuv̇-:1. Dünyaya gelmek.

t.- ġan 389, 544, 597, 1096, 2018, 2027, 2028, 2131, 2188, 2256, 2401

t.- ġan ese 2179

t.- ġan eseñ 1894

t.- ġanbız 1358, 1359, 1361, 2115

t.- ġanıbızda 1359

t.- ġanma 1096, 2400

t.- ġannı 398

t.- ġansa 2398

2. Düşünce, hayal vb zihinde birdenbire oluşmak.

t.- ġandı 1037

tuv̇ġan egeç: Öz kız kardeş.

t.+ iñden 1246

tuv̇ġan ḳarındaş: Öz kardeş.

t.+ ça 1278

t.+ ımdan 1246

t.+ laça 1383

[27]

tuv̇ar: Sığır.

t. 874

t.+ la 2406

[2]

tuv̇ra: Karşı.

t.+ sından 142, 1315

köz tuv̇ra: Karşı.

k.+ sındadı 2533

k. + sından 2502

[4]

tuv̇uş: Doğuş, doğum.

t.+ ha 643

t.+ lada 1544

[2]

tuyaḳ: Hayvan tırnağı.

t. 1873, 2054

t.+ ladan 1364

t.+ nı 872

[4]

tuz: Tuz.

t. 1411, 1878

t.+ ġa 1414

[3]

tübe-: 1. Kavuşmak.

t.- gen 990

t.- gen edi 774, 1123

2. Rastlamak.

t.- gen 1453

tük: Tüy, kıl.

t.+ leri 1192

t.+ ü (tügü) 679, 1775

t.+ üñ (tügüñ) 698

t.+ ünden (tügünden) 1054

[5]

tükgüç: Kütük.

t.+ ge 1618

t.+ lerin 2002

t.+ ley 1929

t.+ nü 1670

[4]

tüklü: Tüylü, yünlü.

t. 359, 1777

[2]

tükür-: Tükürmek.

t.- gen edi 2388

[1]

tükürmeklik: bk **tükür-**

t. 2105

[1]

tükürük: Tükürük.

t.+ ün (tükürügün) 623

[1]

tülkü: Tilki.

t. 702, 1297

t.+ ley 611

[3]

tünene: Dün.

t. 68, 420, 463, 652, 2096, 2141

[6]

tüñül-: Umudu kesmek.

t.- üp 148

[1]

tüp: 1. Alt, dip.

t. 314, 740, 1579, 1582, 1927

t.+ ge 1517

t.+ leni 1243

t.+ lerinde 708, 1936, 2184, 2206

t.+ lerinden 857, 874

t.+ lerine 2167

t.+ ü (tübü) 166, 275, 276, 282,

t.+ ünde (tübünde) 443, 1604, 1885, 1994, 2072, 2144

t.+ ünden (tübünden) 1991, 2029, 2200, 2393, 2474

t.+ üne (tübüne) 258, 985, 1272, 1559, 1571,

2. Zemin.

t.+ ü (tübü) 1616

t.+ ün (tübün) 643

t.+ ünde (tübünde) 477, 635, 637, 1263, 1626, 1925, 2599

t.+ üne (tübüne) 559

t.+ ünemi (tübünemi) 367

3. Dikili duran bir şeyin yerle birleştiği nokta ve çevresi veya bir şeyin yanı başı.

t.+ ünde (tübünde) 7, 315, 343, 704, 1041, 1073, 1364, 2215, 2294, 2475, 2739

t.+ ünden (tübünden) 1071, 1122, 1526

t.+ üne (tübüne) 2238, 2332

4. Oyun veya çukur bir şeyin en alt bölümü.

t.+ ünden (tübünden) 1768

[63]

tüpsüz: Dipsiz.

t. 1671

[1]

türlen-: Değişmek.

t.- di 2676

t.- ip 616, 624

t.- mey 2157

türleneden türlen-: Şekilden şekle girmek.

t.- e bara edi 650

[6]

türlü: Türlü, çeşitli, farklı.

t. 239, 395, 478, 581, 624, 670, 745, 754, 1050, 1376, 1631, 1728, 1854, 2032, 2146, 2224, 2736

t.+ sü 1728

türlü bol-: Herhangi bir şekilde olmak.

t.- sa 754

türlü türlü bol-: Bir öyle bir böyle olmak.

t.- a edi 99

t.- ġan edi 648

t.- up 1774

[26]

türsün: Renk.

t.+ ün 1519

[1]

türt-: Dürtmek, iteklemek.

t.- se 534

t.- üp 1473, 1517

[3]

tüş-: 1. İnmek.

t.- dü 950

t.- dük 1614

t.- edi 1916

t.- erikdi 1583

t.- eyim 948

t.- gen 276

t.- geññe 1860

t.- ügüz 1132

t.- üp 380, 874, 1372, 1400, 1413, 2748

2. Düşmek, yukarıdan aşağı inmek.

t.- e turġan 1480

t.- edi 587, 2396, 2523

t.- edile 1737, 2257

t.- gen 589, 2280

t.- gen ese 2680

t.- gença 2007

t.- gendi 2680

t.- üp turġan 1559

3. Düşmek, esir olmak, ele geçirilmek.

t.- dü 427

t.- e 1737

t.- ergemi 2508

t.- gen 914, 2272, 2336

t.- gen edim 2372

t.- gendi 2303

t.- genleni 2598

4. Gelmek.

t.- edile 2128

t.- gen 1387

t.- gen edi 957

t.- gen edile 2011

t.- se 770, 1966, 1981

t.- señ 783

t.- üp 14, 2129

t.- ürürge 1053, 1056

5. Payına ayrılmak.

t.- erik 1693

6. Ufuk çizgisinin altına inmek.

t.- ge 1392

7. Bir anda ortaya çıkmak, belirmek, gelmek.

t.- ge edik 1534

t.- gen 2200

8. Bulunmak.

t.- gen 835

9. Uygun gelmek.

t.- genlerine 786

10. Olmak.

t.- gendile 2074

11. Gerekmek.

t.- gen 1594

t.- se 357

12. Yatmak, uzanmak.

t.- üp 1544

[58]

tüş (1): Öğle vakti.

t. 1396, 2008

t.+ ge 2142

[3]

tüş (2): Düş, rüya, hayal.

t. 2380

t.+ ünde 1203, 2628

[3]

tüşür-: 1. Getirmek, düşürmek.

t.- e edile 1793

t.- edile 2394, 2725

2. Düşmesine yol açmak.

t.- gen edi 1291

2. İndirmek.

t.- genden 1074

t.- üp 61

3. Bozguna uğratmak, mağlup etmek.

t.- ürge kerekdi 1102

[7]

tütün (1): Duman.

t.+ leri 2524

t.+ ü 1465

tütün et-: Buhar çıkarmak, duman çıkarmak.

t.- edi 1574

t.- ip 1588

t.- dirip 2464

[5]

tütün (2): Tütün.

t. 2598

t.+ ü 2598

[2]

tütünçü: Tütüncü.

t.+ ça 2599

[1]

tüy- (1): Dövmek, vurmak.

t.- eme 1853

t.- gen 421

t.- gen bolmasa 2079

t.- gen edi 2072

t.- üp 3, 1979, 2023

[7]

tüy- (2): 1. Kaplanmak.

t.- gen 997

2. Bağlamak.

t.- üp 938

ḳaş tüy-: Kaş çatmak.

ḳ.+ ın birge ḳatı t.- üp 993

ḳ.+ ların t.- üp 2642

ḳaş-baş tüy-: Surat asmak, somurtmak.

ḳ.+ ların b.+ ların t- üp 1516

[5]

tüydür-: Dövdürmek.

t.- genley bolup 1853

[1]

tüyme: Kafkas kadın giyiminde gğsü kaplayan altın ya da gümüş işlemeli süsler.

t.+ sin 1797

[1]

tüyrel-: İliklenmek.

t.- e edile 2155

[1]

tüyül: Değil.

t.+ büz 214

t.+ dü 146, 270, 317, 318, 320, 502, 563, 728, 753, 812, 821, 896, 926, 1024, 1084, 1102, 1105, 1269, 1329, 1561, 1715, 1723, 1729, 1857, 2361, 2509, 2518, 2526

t.+ düle 147, 340, 752

t. edi 922, 1125, 2089

t. edim 927, 1034

t. ese 961, 1561

t. eseñ 958

t.+ me 92, 170, 726, 727, 870, 885, 928, 969, 1092, 1160, 1219

t.+ müdü 691, 698

t.+ müse 2388

t.+ se 823

t.+ süz 230

[56]

tüyül- (1): Bağlanmak.

t.- gendi 1867

[1]

tüyül- (2): Dövülmek.

t.- üp 478

t.- üp bolġanı 416

[2]

tüyümçek: Düğüm.

t. 1867

t.+ ni 1867

tüyümçek et-: Bağlamak, düğüm atmak.

t.- ip 1809

[3]

tüyüş-: Dövüşmek.

t.- gen edile 1513

[1]

tüyüş: Dövüş, kavga.

t. 1893

[1]

tüz (1): 1. Tam, tam da.

t. 192, 205, 283, 288, 305, 371, 374, 419, 552, 905, 1153, 1170, 1279, 1283, 1589, 1628, 1660, 1789,

2. Doğru, düzgün.

t. 1000, 1805, 2094, 2360, 2560, 2626

t.+ dü 854

t. edi 1794

t.+ ün 2620, 2623

3. Düz.

t. 2146, 2639

[30]

tüz (2): Ova, düzlük.

t.+ nü 1295

[1]

tüzel-: Israrla devam etmek.

t.- ip 1034

[1]

tüzünley: Doğruca, dosdoğru.

t. 90, 327, 409, 413, 500, 2522, 2600

[7]

U u

uç-: 1. Dans etmek.

u.- a edile 1805

2. Uçmak.

u.- adı 2283

u.- adıla 2136, 2582

u.- ar 2478

u.- arġa 1421

u.- arıksa 2481

u.- han 2137, 2232, 2243, 2262, 2467, 2468

u.- handan 2138

u.- sa 1057

u.- up 81, 2191

uçhan ḳuşdan tük alġan: Gözü pek.

u. 345

3. Kaymak.

u.- han 2010

[19]

uç: Uç.

u.+ a 240

[1]

uça: Gövde.

u.+ sı 240

[1]

uġay: Hayır.

u. 75, 294, 674, 789, 801, 851, 894, 1062, 1110, 1291, 1649, 1719, 1759, 1781, 2185, 2374, 2508

[17]

ulaḳ: Oğlak.

u. 1157

[1]

ulan: Oğlan, çocuk.

u.+ lanı 2206

u.+ larından 2027

[2]

ullu: Ulu, büyük.

u. 106, 141, 157, 163, 165, 166, 203, 206, 236, 240, 253, 264, 266, 298, 330, 359, 380, 431, 434, 528, 634, 654, 678, 742, 772, 778, 1016, 1037, 1048, 1059, 1066, 1067, 1070, 1086, 1174, 1192, 1204, 1223, 1268, 1322, 1396, 1445, 1503, 1514, 1523, 1558, 1561, 1634, 1684, 1690, 1752, 1801, 1802, 1822, 1865, 1938, 1940, 1944, 1947, 1955, 1979, 1986, 2055, 2081, 2093, 2101, 2107, 2133, 2174, 2265, 2277, 2287, 2343, 2396, 2414, 2427, 2569, 2722

u.+ ġa 1753

[79]

ulluluķ: Ululuk, yücelik.

u.+ u 266

[1]

uloẇ: Yük hayvanları.

u.+ la 1596

[1]

ultha: *R.* Rüşvet.

u. 2277

[1]

ul: Oğul.

u.+u 747, 2577

[2]

ulu-: Ulumak.

u.- ġan 1800

u.- p 1068, 1242

u.- y edile 1545

[4]

ummet: *Ar.* Ümmet.

u.+ inden 264

[1]

ummo: İnek.

u. 2653

[1]

umut

umut et-: Umut etmek.

u.- eme1855

u.- e bolġandı 1349

u.- edile 2069

u.- eme 1855

u.- gen edi 1764

u.- gen edile 330

u.- gençа 726

umut etdir-:Ümit vermek.

u.- mey edi 2141

[8]

un: Un.

u. 1714

[1]

una-: Razı olmak, kabul etmek.

u.- mabız 291

u.- madı 1114

u.- maġan 1459

u.- maġan edi 1073

u.- maġandan 1091

u.- maġandı 1182, 1236

u.- may 1315

u.- may tura edile 435

u.- maydı 1696

u.- sa 934

[11]

unduruḳ: Karyola.

u. 708, 1633

u.+ ġa 636, 705

u.+ nu 1630, 1668

u.+ uça (unduruġuça) 1668

u.+ um (unduruġum) 1667

[8]

unut-: Unutmak.

u.- dula 1528

u.- han ese 1550

u.- han esele 1565

u.- han etesiz 1482

u.- hanbız 473

u.- mam 1268

u.- maz 2726

u.- up 621

[8]

unutdur-: Unutturmak.

u.- ġan edi 1679

u.- uv̇çu edi 1373

[2]

unutul-: Unutulmak.

u.- maz 1361

[1]

uppa

uppa et-: Öpmek.

u.- er edi 2134

u.- eyim 874

[2]

ur-: 1. Vurmak.

u. 48, 1512, 1522, 1894

u.- a 683, 1202, 1203, 1954

u.- a edi 1874

u.- adı 518

u.- adıla 526

u.- ama 168

u.- du 2624, 2632

u.- ġan 1874

u.- ġança 381, 669

u.- sala 2177

u.- up 340, 540, 556, 1293, 1302, 1314, 1454, 1456, 1460, 1512, 1527, 1995, 2072, 2385

u.- ursa 1894

2. Duyulmak, hissedilmek.

u.- du 1660

3. Çıkmak.

u.- ġan edi 1099

u.- up 1197

4. Ağır basmak.

u.- ġan 1333

5. Esmek.

u.- ġan 2147, 2258

u.- sa 2724

6. Değdirmek.

u.- sañ 162, 899, 2279

7. Tepmek.

u.- up 1120

[45]

ura: *R.* Hurra.

u. 515

[1]

urçuķ: Pamuk, yün vb.den iplik eğirmekte kullanılan, ortası şişkin, iki ucu sivri ve çengelli olan, ağaçtan yapılmış araç, eğirmen, kirmen.

u. 940, 1907, 2465

u.+ ça 2258

[4]

urġuy: Sivrisinek.

u. 2044

[1]

urhoduk: Kül.

u.+ da 1499

u.+ ların 1995

urhoduk bol-: Kül olmak.

u.- ġan ese 1498

[3]

urla-: Çalmak.

u.- maġanma 2437

u.- p 2759

[2]

urtla-: Solumak, nefes almak.

u.- rġa 2118

[1]

urtlat-: İçirmek.

u.- ırġa 1371

[1]

uru: Kuyu.

u.+ ġa 212

u.+ la 128

u.+ laġa 2596

[3]

urun-: Göze çarpmak, ilişmek.

u.- adıla 745

u.- may 755

u.- ñan 1205

[3]

uruññan: İşçi, emekçi.

u. 1381, 2301

u.+ la 1359

u.+ lanı 1379

[4]

uruş: Savaş.

u. 496, 2266, 2502

u.+ ha 2614

u.+ nu 2490, 2496, 2502

uruş et-: Savaşmak.

u.- dik 1541

u.- dile 131

u.- e edi 2503

u.- ip 2529

[11]

uruş-: Azarlamak.

u.- adıla 819

u.- du 2649

u.- sala 819

u.- urġa kerek ediñ 700

u.- uv̇çu edile 665

[5]

usta: *Far.* Usta.

u. 1075, 1805, 1913, 1915, 2181, 2545, 2757

[9]

uşa-: Benzemek.

u.- ġan 352, 716, 817, 997, 1659, 2012, 2030, 2055

u.- ġanına 2025

u.- may tura edi 410

u.- sala 2265

u.- y bolur edik 2114

u.- y edi 98, 236, 571, 663, 710, 997, 1791, 2007, 2018, 2023

u.- y edile 236, 1804, 2019

u.- ydı 489, 1618, 1660, 2247

u.- ysız 2070

uşaḳ: Sohbet, konuşma.

u.+ dan 2449

u.+ ġa 2161

u.+ larını 2238

[3]

uşaş: Benzer.

u. 26

uşaş et-: Benzetmek.

u.- di 1519

[2]

uşaşlı: Benzer.

u. 870, 2254

[1]

uşat-: Benzetmek.

u.- han edile 1328

[1]

uşhuv̇urçu: Yemeyi seven.

u. 211

u.+ ladan 252

[2]

uşhuv̇ursuz: Yemeksiz.

u.+ suz 1669

[1]

uşkok: *R*. Silah.

u. 109, 168, 368, 371, 374, 423, 1364, 1517, 1597, 2236, 2238, 2253

u.+ la 1456

u.+ ladan 1491

u.+ lanı 1487

u.+ ların 1488, 1510

u.+ larını 134

u.+ nu 2449

u.+ u (uşkogu) 188

u.+ un (uşkogun) 178, 327, 516, 552

[25]

uşkokçuķ: bk. **uşkok.**

u.+ u (uşkokjuġu) 373

[1]

uv̇-: Uvmak.

u.- a 608, 2634

[2]

uv̇ (1): Zehir.

u. bolġan 1393

u.+ ları 2021

u.+ u 1502

[3]

uv̇ (2): Av.

u.+ ġa 1065, 1066

[2]

uv̇aķ: Ufak, küçük.

u. 849, 1520, 2035, 2340

[4]

uv̇al-: Kırılmak.

u.- ġan 1313, 1546

u.- ıp 154

u.- ıp ķaladı 2200

[4]

uv̇at-: Kırmak.

u.- adı 2494

u.- ıp 2117

u.- ır 1384

[3]

uv̇atıl-: Mahvetmek.

u.- ġandı 2495

[1]

uv̇az

uv̇az ber-: Vaaz vermek.

u.- e edi 1937

[1]

uv̇çu: Avcı.

u. 1068

u.+ la 1216

[2]

uv̇urt: Yanak.

u.+ ları 1141

u.+ una 664

[2]

uy: Nida ifadesi, ah.

u. 524

[1]

uya: Yuva.

u.+ ları 1531

u.+ sı 441

u.+ sından 7, 2479

[4]

uyal-: Utanmak.

u.- araḳ bolup 784

u.- ġan 662

u.- ıp 2113

u.- may 1714

[4]

uyan-: Uyanmak.

u.- dı 2634

u.- ıp ḳaldım 1778

u.- ñan edi 878

u.- ñança 2634

u.- sa 429

[5]

uzaḳ: 1. Uzak.

u. 108, 408, 740, 843, 910, 1069, 1293, 1344, 1445, 1529, 1973, 1976, 2206, 2518

u.+ damı 677

u.+ damıdı 2665

u.+ ġa 1739, 2127

2. Uzun.

u. 310, 769, 1612, 1920

u.+ dı 1583

uzaḳ bol-: Uzak olmak, mesafeli olmak.

u.- maġan 2316

u.- maġanların 2089

uzaḳġa soz-: Uzatmak, ertelemek.

u.- ulluḳ 896

[26]

uzal-: Uzanmak.

u.- dı 2705

[1]

uzat-: Uzatmak.

u.- dı 89

u.- ıp 433

[2]

uzay-: Uzaklaşmak.

u.- ıp 686

[1]

uzun: 1. Uzun.

u. 645, 651, 659, 666, 788, 903, 985, 1258, 1287, 1294, 1316, 1502, 1721, 1777, 1813, 1822, 1843, 2009, 2012, 2028, 2100, 2151, 2479

u. 1808

u.+ una 1825

2. Yüksek

u. 1142, 1545

[27]

uzunluḳ: Uzunluk.

u.+ ların 2149

u.+ u (uzunluğu) 1902

[2]

uzun tart- (1): Devam ettirmek.

u.- ıp 1142

[1]

uzun tart- (2): Bağırmak.

u.- ıp 1545

[1]

Ü ü

üç: Üç.

ü. 41, 666, 777, 986, 1014, 1015, 1041, 1063, 1065, 1083, 1144, 1292, 1399, 1412, 1414, 1455, 1817, 1819, 1824, 1827, 1913, 2036, 2113, 2406

ü.+ üsü 1190, 1193, 1891

ü.+ üsün 265, 2595

ü.+ üsünü 1410

[32]

3çü: bk. **üçünçü.**

3. 2606, 2620

[2]

üçeṿ: Üç kişi.

ü. 523, 1917

[2]

üçeṿlen: Üç kişi.

ü. 1890, 2572

ü.+ den 1415, 1890

[4]

üçün: İçin.

ü. 127, 130, 229, 230, 358, 480, 544, 568, 693, 726, 821, 1384, 1429, 1432, 1438, 1553, 1563, 1639, 1655, 1664, 1698, 1784, 1857, 2068, 2079, 2094, 2103, 2159, 2233, 2431, 2438, 2456, 2493, 2543, 2545, 2623, 2735, 2747

ü.+ dü 2096

ü.+ ñe 767

[40]

üçünçü: Üçüncü.

ü. 1050, 1287, 1922, 2498

ü.+ sü 2573

[5]

üfgür-: 1. Üflemek.

ü.- e 1880

2. Esmek.

ü.- geni 2461

ü.- se 1738

[3]

üleş-: Bölüşmek, paylaşmak.

ü.- e 915

ü.- e bolġandıla 1342

ü.- e edi 1746

ü.- ip 1444

[4]

ülgü: Örnek.

ü.+ sün 2067

ülgülü bol-: Örnek olmak.

ü.- ġanı 2159

[2]

ülüş: Pay.

ü. 752

ü.+ übüznü 481

ü.+ ün 69, 1265, 1274

ülüşsüz: Paysız, hissesiz.

ü. 1424

[1]

ür-: Havlamak, ulumak.

ü.- e tura edile 1071

ü.- gen 1211

ü.- genlerin 1070

ü.- ür 1297

[3]

ürk-: Ürkmek.

ü.- üp 2262

[1]

ürküt-: Ürkütmek.

ü.- megen 2192

[1]

üs: Üst, üzeri.

ü.+ den 16

ü.+ lerin 1867

ü.+ lerinde 209, 2464

ü.+ lerinden 333, 1458

ü.+ lerine 129, 575, 1307, 1354, 1691, 2105, 2751

ü.+ übüzge 49, 2072

ü.+ ümde 75

ü.+ ün 114, 1024, 2288, 2561, 2635, 2720

ü.+ ün 1187, 1827

ü.+ ünde 1036

ü.+ ünden 1706

ü.+ üñden 845

ü.+ üne 13, 635, 736, 814, 884, 903, 1017, 1038, 1251, 1463, 1640, 1712

ü.+ üñe 870

ü.+ ünü 561, 635, 637, 945, 946, 1031, 1097, 1614, 1623, 1667, 1705, 1863, 1925

ü.+ üñü 1033

üydegili-üyürlü bol-: Evlenmek.

ü.- up 1076

[136]

üyçük: Minik ev, küçük ev.

ü. 2123

ü.+ nü 1754

ü.+ ün (üyçügün)2124

[3]

üyren-: 1. Öğrenmek.

ü.- ñen 916, 920

2. Alışmak.

ü.- ñen 1065, 2206, 2520

[5]

üyret-: Öğretmek.

ü.- di 497

ü.- edi 1431

[2]

üyüt-: Yakmak.

ü.- gen 2117

[1]

üyütül-: Tütsülenmek.

ü.- üp 1138

[1]

üz-: 1. Kopmak.

ü.- edile 2185

ü.- erge 1314

ü.- erle 2178

2. Kesilmek.

ü.- mezça 2462

[4]

üzmez

üzmez özen: Kum vadisi.

ü.+ leri 593

[1]

üzül-: 1. Kopmak, kırılmak.

ü.- mez 2306

1. Ayrılmak.

ü.- üp 580, 2257

[3]

V v

v̇a: 1. “de/da” bağlacı.

v̇. 45, 103, 244, 339, 365, 375, 504, 549, 555, 672, 758, 848, 1005, 1107, 1120, 1256, 1287, 1309, 1328, 1360, 1445, 1469, 1507, 1526, 1544, 1580, 1615, 1663, 1665, 1667, 1669, 1721, 1734, 1769, 1777, 1779, 1780, 1820, 1839, 1861, 1873, 1918, 1939, 1945, 1950, 1967, 1970, 2101, 2124, 2132, 2209, 2258, 2273, 2363, 2400, 2407, 2456, 2465, 2467, 2474, 2573, 2662, 2753, 2754

2. Bile.

v̇. 4, 1592, 2069, 2199, 2265

3. İse.

v̇. 341, 693, 818, 840, 861, 936, 944, 1341, 1401, 1509, 1517, 1520, 1548, 1571, 1594, 1619, 1652, 1708, 1730, 1776, 1793, 1809, 1914, 1950, 1951, 1966, 1972, 2136, 2156, 2165, 2266, 2283, 2309, 2336, 2341, 2470, 2581

4. Eğer.

v̇. 67, 932, 961, 1006, 1033, 2224

5. Peki.

v̇. 175, 677, 1035, 2077, 2641

6. İşte.

v̇. 397

7. Ve.

v̇. 827

8. Ya.

v̇. 1323, 1694, 1695

[124]

vlast: *R.* Egemenlik.

v. 1379

v.+ nı 1428, 1432

[3]

vojd: *R.* Önder.

v.+ u 2577

[1]

vzvod: *R.* Müfreze.

v. 2741

v.+ nu 2754

v.+ u 2736, 2740

v.+ un 2757

v.+ uñ 2732

[6]

Z z

zalim: *Ar.* Zalim.

z.+ le 1438

z.+ lege 126

[2]

zaman: *Ar.* Zaman, vakit.

z. 7, 15, 16, 142, 550, 640, 746, 1017, 1183, 1213, 2239, 2648

z.+ da 47, 62, 82, 108, 139, 187, 190, 284, 338, 349, 372, 383, 395, 420, 454, 491, 492, 495, 544, 641, 651, 682, 688, 720, 900, 956, 977, 1064, 1158, 1159, 1178, 1179, 1190, 1230, 1237, 1252, 1289, 1335, 1392, 1413, 1593, 1602, 1645, 1660, 1664, 1682, 1761, 1816, 1859, 1886, 2026, 2034, 2037, 2086, 2106, 2137, 2406, 2410, 2444, 2448, 2551, 2625, 2634, 2711, 2726

z.+ dan 15, 60, 1349, 1717, 2756

z.+ ı edi 2034

z.+ ıdı 1157

z.+ ımdan 1065

z.+ ın 508

z.+ ında 424, 428, 1933

z.+ ından 1052, 2013

z.+ ını 452

z.+ la 741, 2005, 2121

z.+ lada 1646

z.+ ları 98

z.+ larında 461

z.+ ña 160, 739, 1884, 2008

z.+ nı 431, 434, 460, 513, 710, 984, 1124, 1218, 1262, 2161

[112]

zamansız: Vakitsiz.

z. 1018, 1020

[2]

zañırda-: Gümbürdemek.

z.- ġandan 371

[1]

zarlan-: Hasetlenmek.

z.- ıp 1315

[1]

zat: Şey.

z. 59, 67, 70, 233, 296, 317, 318, 319, 422, 563, 728, 753, 823, 934, 1048, 1061, 1165, 1310, 1394, 1395, 1665, 1679, 1715, 1723, 1927, 2169, 2381, 2437, 2564, 2667

z. 570

z. 27

z.+ dan 239

z.+ dı 368

z.+ ha 2235, 2569, 2738

z.+ ı 601

z.+ ım 1671

z.+ ın 676, 1799

z.+ ına 2362

z.+ ıñı 27

z.+ la 216, 389, 725, 735, 745, 747, 755, 756, 1205, 1374, 1639, 1780, 2135, 2332

z.+ ladan 416, 1377

z.+ ladıla 252

z.+ laġa 837, 2669

z.+ lanı 378, 699, 722, 1091, 1107, 1656, 1716

z.+ ların 2307, 2374

z.+ nı 42, 152, 225, 229, 268, 311, 505, 806, 961, 965, 969, 1001, 2486, 2510, 2545, 2635, 2740, 2761

[89]

zav̇allı: Zavallı.

z. 1494

[1]

zav̇uḳ: Mutluluk.

z. 2161

[1]

zav̇uḳlu: Neşeli.

z. 2161

[1]

zaya

zaya bol-: Ziyan olmak.

z.- asız 251

[1]

zem-zem: *Ar.* Zemzem.

z. 751

[1]

zıbır: 1. Sıvası dökülmüş.

z. 1674, 2134

2. Kusurlu.

z. 1788

[3]

zıġır: Kum.

z.+ da 2017

[1]

zıgıt: Tomurcuk, filiz.

z. 47, 72, 2463

[3]

zıkkıl: Yırtık, yırtık pırtık.

z. 11, 20, 23, 40, 75

zıkkıl-zıkkıl bol-: Yırtık pırtık olmak.

z.- up 10

[6]

zıkkılla-: Parçalamak.

z.- ġan 1318

z.- ġandıla 1322

[2]

zıkkıllan-: Parçalanmak.

z.- ñan 1665

[1]

zıldı: Cansız insan, ceset.

z.+ la 2566

[1]

zıñırdat-: Şıngırdatmak, yansıma ses.

z.- a edile 1801

[1]

zıraf: Ziyan, boşa giden şey.

z.+ ına 2514

[1]

zızzızz: Sinek sesi.

z. 2044

[1]

zikir: Vıraklamak, bağırmak.

z.+ ni 2041

[1]

zor: Zorbalık.

z. 1429

[1]

zorluḳ

zorluḳ et-: Kötülük yapmak.

z.- erge 1239

[1]

zulmu: *Ar.* Zalimlik, gaddarlık, zulüm.

z. 15, 443, 529, 1359, 1387, 1433, 1475, 1568, 1951, 1956, 1957, 1990, 1994, 2021

z.+ du 828

z.+ ġa 427, 1375, 1493, 1708

z.+ ların 30

[20]

zulmuçu: Zalim.

z. 449

z.+ ları 434

z.+ nu 277, 347, 1985

[5]

zulmuluḳ: Zalimlik, zalim.

z. 32, 210, 437, 476, 513, 564, 2116

z.+ la 33

z.+ un (zulmuluğun) 1103

[9]

zuv̇ulda-: Vızıldamak.

z.- ġanlarına 2544

z.- p 2044

z.- y edile 875

[3]

SONUÇ

Bu tez çalışmasının inceleme konusunu, Karaçay-Balkar edebiyatının kıymetli ve yetenekli yazarından biri olan Salih Hoçu'nun *Cannan Otnu İçinde* "Yanan Ateşin İçinde" adlı eserinin *Haparla* "Hikâyeler" kısmında yer alan *Safar bla Revolütsiya* "Safar ile İhtilal", *Mudah Caş* "Kederli Çocuk", *Cannan Otnu İçinde* "Yanan Ateşin İçinde", *Bu Eki Ḳabır Kimnidile?* "Bu İki Mezar Kimlerindir?", *Ozdula Zamanla* "Geçti Zamanlar", *Eki Ḳareldi* "İki Karaltı", *Çıpçıḳ* "Serçe", *Kapitan Gastello* "Yüzbaşı Gastello", *Cigitle* "Yiğitler", *Tashaçıla* "Casuslar" adlı hikâyeler oluşturmaktadır. Bu hikâyeler üzerinden, Salih Hoçu'nun edebî kişiliği ve dil özellikleri, yapılan dil incelemesi ile ortaya konulmuştur.

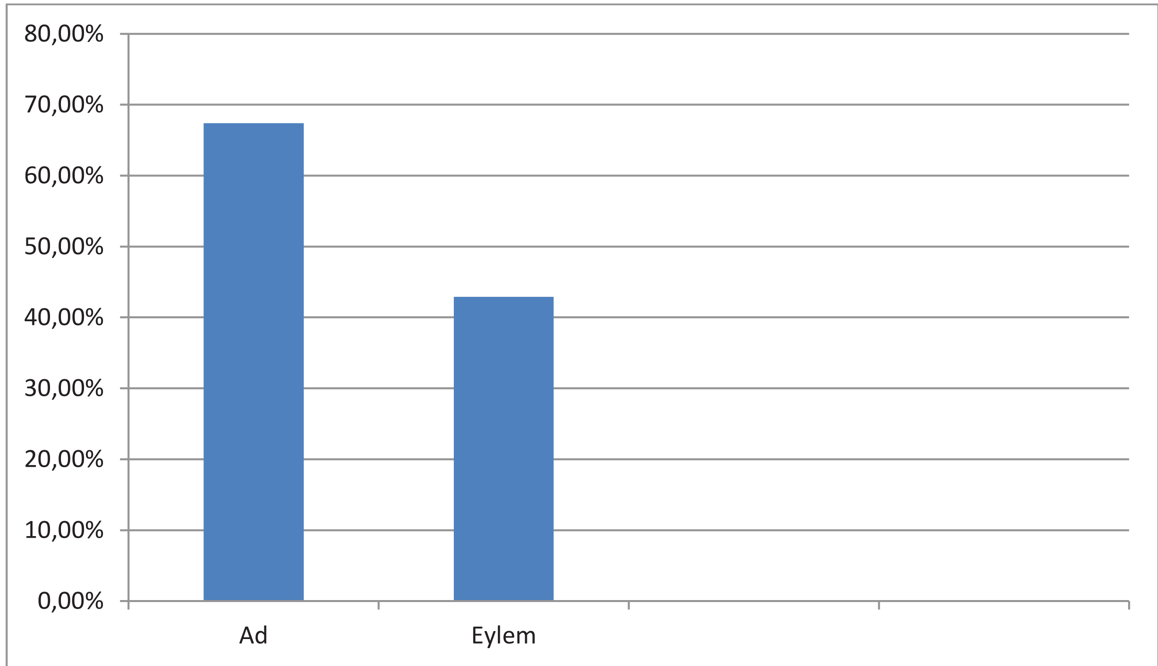
Salih Hoçu, Karaçay-Balkar edebiyatının oluşumunda hikâyeciliğiyle önemli bir rol oynamış, hikâye ve roman türünün gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Çocukluk yıllarında zor zamanlar geçiren Hoçu, edebî hayata erken yaşlarda başlamış, ilk eserlerinden itibaren tasvir yeteneğini gözler önüne sermiştir. Eserlerinde Karaçay-Balkar halkının tarihini, kültürünü, savaş yıllarında halkın durumunu, insanların günlük hayatını, İslâm dininin halk arasında nasıl algılandığını işlemiş, hikâyelerinde bunları işlerken realist bir üslup kullanmıştır. Ayrıca Karaçay-Balkar folklorundan faydalanmış, hikâyelerinde atasözleri ve deyimlerden yararlanmış ve bunları hikâyelerinin içine ustaca yedirmiştir. Hikâyelerindeki karakterler üzerinden okuyuculara ders vermekten geri durmamış, bir dava insanının nasıl olması gerektiği konusu hemen hemen her eserinde işlenmiştir. Hikâyelerini yazarken siyasî görüşünü bir kenara bırakmayan yazar, aynı zamanda Sovyet rejiminin halka yararlı olacağı, insanların feraha ve huzura erişeceği, çekilen sıkıntıların son bulacağı, mutluluk, refah ve huzurun Sovyet rejimiyle geleceği alt mesajlarını vermiştir.

Tez çalışması *İnceleme, Metin, Dizin* olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Karaçay-Balkar Türkleri, Karaçay ve Balkar sözlerinin etimolojileri hakkındaki görüşler, Karaçay-Balkar Türklerinin tarihî belgelerdeki durumu, Karaçay-Balkar Türklerinin etnik kökeni, Karaçay-Balkar Türkçesi ve edebiyatı, Salih Hoçu'nun hayatı, sanatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Dil İncelemesi bölümü, *Ses Bilgisi* ve *Biçim Bilgisi* olmak üzere iki alt başlığa ayrılmış, gramer özellikleri Eski Türkçe, tarihî Kıpçak Türkçesi ve Karaçay-Balkar Türkçesi bağlamında incelenmeye çalışılmıştır. *Metin* bölümünde öncelikle hikâyelerin,

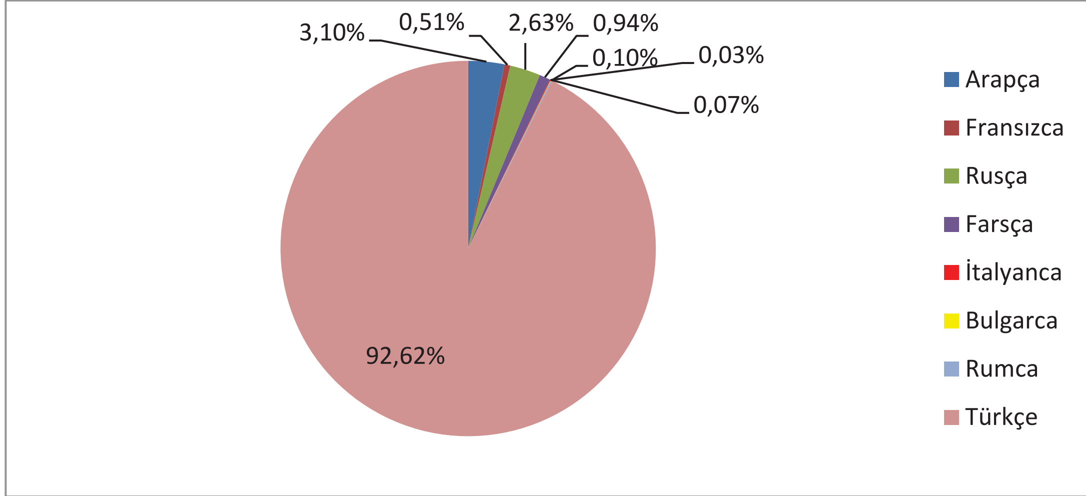
Kiril alfabesinden Latin alfabesine yapılan transkripsiyonu verilmiş ve transkripsiyonlu metne satır numaraları eklenmiştir. 2763 satırdan oluşan transkripsiyon metninin ardından hikâyelerin, metnin aslına sadık kalmaya çalışılarak yapılan Türkiye Türkçesine aktarması verilmiştir.

Çalışma için gramatikal bir dizin hazırlanmıştır ve sözcükler, alfabetik sıraya göre verilmiştir. Metinlerden hareketle hazırlanan dizinde toplam 2737 madde başı sözcük bulunmaktadır. Bu 2737 madde başı sözcüğe özel adlar dâhil değildir. Hazırlanan gramatikal dizinde bulunan 2737 madde başının 892'si eylem, 1845'i ise addır. Eylemler toplam madde başının % 32,59'unu, adlar ise %67,40'ını oluşturmaktadır.

Şekil 1: Sözcük Türleri

Alıntı sözcüklerin de yer aldığı hikâyelerde 85 Arapça, 15 Fransızca, 72 Rusça, 26 Farsça, 2 İtalyanca, 1 Bulgarca, 3 Rumca olmak üzere toplamda 203 adet alıntı sözcüğün madde başı olduğu tespit edilmiştir. Bu sayılara göre dizinin % 3.10'unu Arapça, %0.51'ini Fransızca, %2.63'ünü Rusça, %0.94'ünü Farsça, %0.07'sini İtalyanca, %0.03'ünü Bulgarca ve % 0.10'unu Rumca sözcükler oluşturmaktadır. Yazar, Türkçe sözcük kullanımına ağırlık vermiştir.

Şekil 2: Alıntı Sözcüklerin Durumu

Karaçay-Balkar edebiyatının gelişmesinde ve modernleşmesinde önemli rolü olan ve etkili bir üsluba sahip olan yazar Salih Hoçu'nun incelenen hikâyelerinden hareketle şunları söyleyebiliriz:

- Metinde yer alan sözler Eski Türkçe ile kıyaslandığında, 15'i ünlülerde, 15'i ünsüzlerde olmak üzere toplamda 30 farklı tarihî ses olayı tespit edilmiştir.
- Alıntı sözcükler de kullanan yazar, genel olarak Türkçe sözcük kullanmaya özen göstermiştir.
- Eski Türkçede bulunan /y/ sesleri Karaçay imlasında ve Karaçay-Balkar standart yazı dilinde /c/ şeklindedir. Fakat Balkar imlasında /c/ yerine /j/ kullanılmaktadır. Sailh Hoçu, Balkar kimliğine ve imlasına o kadar bağlıdır ki yazdığı metinlerde /c/ harfi yerine /j/ harfi kullanmıştır. Metin boyunca /c/ harfinin kullanımına rastlanılmamıştır. Alıntı sözlerde bulunan /c/ harflerini bile /j/ olarak yazmayı tercih etmiştir.
- Yazar, eserlerinde halk kültürüne bağlılığını, kullandığı atasözleriyle, deyimlerle ve şiirsel motiflerle belli etmiştir: *"Tav̇lada ösgen narat terekle, Ḳanatlıla çaynayla çayırın...", "Üşügen cilyannı ḳoyunuña salıp cılıtsañ - ḳaphan eter.", "Ayıv̇nu kesin köre turġanlay, ızın ızlay edi", "Açıv̇lu – canşar, aç a aşar, Cıġılġannı sırtı cerden toymaz."*.
- Kurduğu cümlelerle adeta portreler çizmiş, güçlü tasvir yeteneğini her hikâyesinde hissettirmiştir: "*Ḳızılla kelsele - Safar ḳuv̇ana edi, aḳla kelsele - Safar mudahlana edi. Caz başına sarı ciligi tav̇usulup, suv̇cilik bolup çıḳġan toḳlu, kün tiygende,*

başın örge tutup, cav̇un cav̇sa v̇a, ķulaķları salınıp, cuhun cerge neçik tirey ese da, kulak Hasan, cegip, cilik cav̇un tav̇ushan Safar da, künnü ķızıl tayaķlarını kesini üsüne tiyerlerin süyüp, közün cummay, kökge ķarap turuv̇çu edi.", "Kavkaz tav̇lanı seyirlikleri ala tüyüldüle - ķayalanı buzup, taşlanı birin birine urup, ot çaķdırıp sarķġan, bek açıv̇lanıp kelgen keziv̇ünde v̇a, kesini sabiyi bolġan taşlanı bir bölegin, çıġarıp, tışına atıp, duniyanı gürüldetip kelgen tamaşalıķ suv̇larıdı - suv̇ları, ķanatını tübünde muruldaġan cumaruķları em ķırıv̇ları.", "Erkin arbaz, arbaznı bir canında - alaşa cer başlı üy, ķara ķurumdan ķaralıp, birsi canında v̇a - törtgül işlenñen biyik ķoşunbaş üy, terezesi, eşigi, tübü em başı boyalıp körünedi. Bılay ķaramdan, ekisi eki adamnı üyleri bolurla derçadıla. Ol eki curtdan biri - çirik carnı erininde, cel ķaķġanlay, ķarap köz körmegen tereñne töñererge hazır bolup turġan boķur pura tükgüçge uşaydı. Birsi v̇a, temir ķayaġa ķurç tırnaķların teren beklep turġan ķuşça, omaķ çögüp turadı.".

- Tasvir yeteneğinin yanı sıra benzetme gücü de oldukça kuvvetlidir: *"İt toyġan cerine ķaythanlay, aķbaş mıllık ķuşla da, çepken soķġança, biri kelip, biri ketip, tohtamay cürüy edile.", "Ķartlanı bir ķav̇umları partizanlanı allarında, bir ķav̇umları da artlarında, ķalġanları da can-canlarında tohtaşıp kelgenlerine ķarasañ, cılķıçıla acir ülüşnü arķan bla sürgeñne uşay edi.", "Anı beti ne suv̇u, neda topuraġı bolmaġan, ķuruġan zıġırda ösgen, anasından soķur tuv̇ġan ķayın terekni, ķaynap, beri çıķġan boķuruna uşay edi. Anı eki ķoluna ķarasañ, süyseñ-süymeseñ da, esiñe sanķılçaķnı çüyre aylandırıp ķarasañ körünñen tırmılaġa uşay edile.".*
- Yazar, genel olarak ölçünlü Karaçay-Balkar Türkçesine bağlı kalmıştır. Fakat bazı sözcüklerde gerçekleşmesi gereken ses olayları gerçekleşmemiştir: *"tatıv̇", "açıv̇", "cazıv̇".*
- Milletine ve köklerine sıkı sıkıya bağlı olan yazar, eserlerinde halkın sorunlarını işlemiş, Sovyet rejimi öncesinde, Sovyet rejimi sonrasında ve 2. Dünya Savaşı esnasında halkın nasıl bir durumda olduğunu, halkın yaşadıklarını anlatmıştır. Bunun yanında dinin, insanları kandırmak için nasıl kullanıldığını, din buyruğu kisvesi altında insanlara zulmedildiğini, din adamlarının güçlünün yanında bulunup zayıfı hor gördüğünü anlatmış; doğruyu ve yanlışı karakterler üzerinden okuyucularına göstermiştir.

- Okuyucularla bağ kurmak isteyen yazar, zaman zaman akışı bozarak araya girip okuyucuyla sohbet etmiş, okuyucunun dikkatini canlı tutmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Adiloğlu, Adilhan (2003). Karaçay-Balkar Edebiyatı, *Karaçay-Balkarlar Tarih, Toplum ve Kültür,* (Der. Ufuk Tavkul, Yaşar Kalafat), 132-162. Ankara: Karam.

Adiloğlu, Adilhan (2005a). *Karaçay-Malkar Türkleri*. Ankara: Başkent Matbaacılık.

Adiloğlu, Adilhan (2005b). *Sovyet Döneminde Karaçay-Malkar Edebiyâtı*. Ankara: Başkent Matbaacılık.

Adiloğlu, Adilhan (2006). Karaçay-Balkar Yazılı Edebiyatının Kurucusu Kazım Möçü, *Turkish Studies/Türkoloji Dergisi, 2,* 183-199.

Adiloğlu, Adilhan (2008). Karaçay-Balkar Türklerinin Rus Hâkimiyetine Girişi. *Turkish Studies, 3(1)*, 145-201.

Adiloğlu, Adilhan (2015). Sovyet Egemenliğinden Önceki Karaçay-Balkar Edebiyatı. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.

Ahmetbeyoğlu, Ali (2002). Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri. *Türkler Ansiklopedisi Cilt 2.* (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), 902-914. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Akalın, Mehmet (1979). *Tarihî Türk Şiveleri*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Alkaya, Ercan (2002). Kuzey Grubu Kıpçak Lehçelerinde Edatlar. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ.

Alyılmaz, Cengiz (1994). Orhon Yazıtlarının Söz Dizimi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Appa (Adiloğlu), Adilhan (2002a). Karaçay-Balkar Türklerinin Kökeni. *Türkler Ansiklopedisi Cilt 2.* (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), 991-1027. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Appa (Adiloğlu), Adilhan (2002b). Karaçay-Balkar Türkçesi Alfabesi ve Ses Bilgisi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 13,* 143-154.

Banguoğlu, Tahsin (1974). *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha.

Baskakov, N. A.; Appayev, A. M.; Ahmatov, İ. H.; Bayramuklov, A. M.; Boziyev, A. Ü.; Gociyeva, S. A.; Caboyev, M. T.; Musukayev. B. H.; Sottayev, A. H.; Habiçev, M.

A. (1966). *Ḳaraçay-Malḳar Tilni Grammatikası: Fonetika, Morfologiya, Sintaksis* (Haz. A. N. Baskakov). Nalçik: Ḳabartı-Malḳar Kitab Basma.

Bayraktar, Nesrin (2000). Orta Türkçede Eylemsiler. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Bittirlanı, Tamara (2009). Cazıv̇çu Ḳadarı, *Cannan Otnu İçinde –Haparla, Statyala,* (Salih Hoçu), 7-26. Nalçik: Elbrus Kitab Basma.

Botaşlanı, Magomet (2010). *Ḳaraçay-Malḳar Tilni Unutula Barġan Sözlerini Sözlügü*. Karaçayevsk: Ḳaraçay-Çerkes Ḳral Universitet.

Bulak, Şahap (2017). *Karşılaştırmalı Tarihî Türk Yazı Dilleri Grameri Fiil Çekimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Buran, Ahmet; Alkaya, Ercan (2019). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 3*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Clauson, S. Gerard (1972). *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century*. Oxford The Clarendon Press.

Çay, Abdülhaluk; Durmuş, İlhami (2002). İskitler. *Türkler Ansiklopedisi Cilt 1.* (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), 861-903. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Deny, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi.* (Çev. Ali Ulvi Elöve; Uyar. Ahmet Benzer), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Durgut, Hüseyin (2006). Türkçede Yalın Hâl Kavramı Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 2004, II, 71-78.

Eker, Süer (2013). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, Muharrem (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.

Gabain, A.Von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Goçiyeva, A. Sofya; Suyunçev, İ. Hanafi (1989). *Ḳaraçay-Malḳar-Orus Sözlük*. Moskva: Russkiy Yazık.

Goçiyeva, A. Sofya; Suyunçev, İ. Hanafi; Ebzelanı, A. İ.(1993). *Orus-Ḳaraçay Oḳuv Sözlük.* Çerkessk: Ḳaraçay-Çerkes Respublikan Kitab Basma.

Golden, Peter B. (2017). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. (Çev. Osman Karatay), İstanbul: Ötüken Yayınları.

Guzeyevlanı, J. Magomedoviç (2000). *Malḳar Tilni Şkol Añılatma Sözlügü*. Nalçik: Elbrus.

Guzeyevlanı, J. Magomedoviç; Mahiylanı, L. Hamangeriyevna (2016). *Ḳaraçay-Malḳar Tilni Antonimlerini Sözlügü*. Nalçik: Gumanitar Tiptivle Bardırġan İnstitut.

Gültek, Vedat (2004). *Rusça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Güner, Galip (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Hapayeva, A. Beşir (2015). *Etimologiçeskiy Slovar Nazvaniy Lekarstvennıh Rasteniy (S Karaçayevo-Balkarskimi Fitonimami.* Çerkessk: Severo-Kavkazskaya Gosudarstvennaya Gumanitarno-Tehnologiçeskaya Akademiya.

Hoçulanı, Salih (2009). *Cannan Otnu İçinde –Haparla, Statyala-*. Nalçik: Elbrus Kitab Basma.

Karaağaç, Günay (2009). Edat Üzerine Düşünceler. *Gazi Türkiyat*, 5, 157-169.

Karaağaç, Günay (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Karaağaç, Günay (2018). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Koçkar, M. Tekin (2009). Karaçay-Balkarlılarda Eğlence Kültürü. *Halk Kültüründe Eğlence Uluslararası Sempozyumu, (Kocaeli, Türkiye, 11-13 Aralık 2009)*, 1-13.

Koçkar, M. Tekin; İjayeva Koçkar, Roza (2014). Türkiye'de Yaşayan Karaçay-Balkarlıların Halk Dansları ve Müzik Gelenekleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 8 (16),* 397-424.

Komisyon (2005). *Ḳaraçay-Malḳar Tilni Morfologiyası* (Haz. İ. H. Ahmetlanı, M. B. Ketençilanı). Nalçik: Ḳabartı-Malḳar Ḳıral Universitet.

Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kuçmezova, L. Borisovna (2017). Nekotorıye Fonetiçeskiye Osovennosti Diyalektov Karaçayevo-Balkarskogo Yazıka İ İh Vliyaniye Na Literaturnuyu Normu. *Vestnik Kabardino-Balkarskogo İnstituta Gumanitarnıh İssledovaniy, 3 (34),* 88-91.

Mustafayeva, S. Alena (2019). Folklornıye Traditsiy v Balkarskoy Literature 1930-1940-H Godov (Na Materiale Tvorçestva S. Hoçuyeva). *Filologiçeskiye Navki Voprosı Teoriy i Praktiki, 12 (5)*, 54-57.

Nevruz, Yılmaz (1991). *Karaçay-Malkar Türkçesinden Türkiye Türkçesine Açıklamalı Büyük Sözlük.*

Öner, Mustafa (2011). *Türkçe Yazıları*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Öner, Mustafa (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Safran, Mustafa (2002). Kuman / Kıpçaklar. *Türkler Ansiklopedisi Cilt 2.* (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), 1384-1397. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Tarhan, Taner (2002). Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler. *Türkler Ansiklopedisi Cilt 1.* (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), 904-921. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Tavkul, Ufuk (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tavkul, Ufuk (2001). *Karaçay-Malkar Atasözleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tavkul, Ufuk (2002a). Karaçay-Malkar Dili ve Edebiyatı. *Türkler Ansiklopedisi Cilt 20.* (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), 966-986. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Tavkul, Ufuk (2002b). Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları. *Türkler Ansiklopedisi Cilt 20.* (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), 832-881. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Tavkul, Ufuk (2002c). Tarihi ve Etnik Açıdan Karaçay-Malkar Türklerinin Kökeni. *Türkler Ansiklopedisi Cilt 2.* (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), 972-990. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Tavkul, Ufuk (2003). Karaçay-Balkarlıların Etnik ve Sosyal Yapısı. *Karaçay-Balkarlar Tarih, Toplum ve Kültür,* (Der. Ufuk Tavkul, Yaşar Kalafat), 46-75. Ankara: Karam.

Tavkul, Ufuk (2004). Modern Karaçay-Balkar Edebiyatının Doğuşu ve Gelişimi. *Kırım Dergisi, 12 (4)*, 47-54.

Tavkul, Ufuk (2007). Karaçay-Balkar Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), 883-938. Ankara: Akçay Yayınları.

Tavkul, Ufuk (2016). İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası (Haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu) *II. Dünya Savaşı'nda Kafkasy*a, 77-94. İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları.

Tavkul; Ufuk (2016). *Nartların Sözü*. Ankara: Bengü.

Tekelanı, İ. Kemal (1992). *Ķaraçay Tilni Frazeologiya Sözlügü*. Çerkessk: Ķaraçay-Çerkessk Kitab Basma.

Tekin, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kitap Matbaası.

Tekin, Talat; Ölmez, Mehmet (2015). *Türk Dilleri Giriş*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Wydra, Harald (2007). Sembollerin Gücü: Komünizm ve Ötesi. *Tezkire Düşünce-Siyaset-Sosyal Bilim, 62,* 61-91.

Yurdakul, Ebru (2011). Karaçay-Balkar Türkçesi Konu Çözümlemeli Söz Varlığı. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Yücel, M. Uydu (2002). Hazar Hakanlığı. *Türkler Ansiklopedisi Cilt 2.* (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), 781-813. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Gizem ALTINKAL	
Uyruğu	T.C.	
Doğum tarihi ve yeri	26.05.1995 / FATİH	
E-posta adresi	gizemaltinkal@gmail.com	
Eğitim derecesi	**Okul/Program**	**Mezuniyet Yılı**
Lise	İntaş Lisesi	2013
Üniversite	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	2018
Yabancı Dil	İngilizce	
Yayınlar		
Altınkal, Gizem (2019). Karışık Dilli Bir Metin: Risāle-i Nūr-Nāme. Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu, (Balıkesir-Türkiye, 3-5 Ekim 2019), 211-225.		

Orcid No: 0000-0002-8913-3541